

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ) ANABİLİM DALI**

**KARAKOYUNLU HÜKÜMDARLARINDAN CİHÂNŞAH VE DÖNEMİ
(SİYASET-TEŞKİLAT-İKTİSAD-DİN-KÜLTÜR)
1438-1467**

DOKTORA TEZİ

**AYŞE ATICI ARAYANCAN
05921510**

**TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. İLHAN ERDEM**

ANKARA / 2010

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

KARAKOYUNLU HÜKÜMDARLARINDAN CİHANŞAH VE DÖNEMİ
(SİYASET-TEŞKİLAT-DİN-KÜLTÜR)-1438-1467

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof.Dr. İlhan Erdem

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof.Dr.Melek Delilbaşı
Prof.Dr..Kâzım Yaşar Kopraman
Prof.Dr. Mürsel Öztürk
Prof.Dr.Refik Turan
Prof.Dr. İlhan Erdem

İmzası

M. Delilbaşı
K. Yaşar Kopraman
M. Öztürk
R. Turan
I. Erdem

Tez Sınavı Tarihi: 23.02.2010

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdaki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...06...../01...../2011....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Ayşe Atku Arayören

İmzası

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I-II
KISALTMALAR.....	III
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	IV
1.Kitabeler.....	IV
2.Meskukat.....	IV
3.Vakfiyeler.....	V
4.Diplomatik Belgeler.....	V-VII
5.Vekayinameler.....	VII
I.Akkoyunlu Dönemine Ait Vekayinameler.....	VII-IX
II. Safevi Dönemine Ait Vekayinameler.....	X
III.Timurlu Dönemine Ait Vekayinameler.....	XII
IV.Osmanlı Dönemine Ait Vekayinameler.....	XVI
V.Memlûklu Dönemine Ait Vekayinameler.....	XVIII
VI.Gürcü, Ermeni ve Bizans Kaynakları.....	XXI
6.Seyahatnameler.....	XXII
7.Araştırmalar.....	XXIII-XXV
GİRİŞ: XIV.YÜZYIL ORTALARINDA YAKIN DOĞU VE AZERBA YCAN'IN SİYASİ DURUMU.....	1-7

BİRİNCİ BÖLÜM KARAKOYUNLULARIN KÖKENLERİ, TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI VE KURULUŞLARI

A.KARAKOYUNLU ADI, KARAKOYUNLULAR'IN MENŞEİ VE KARAKOYUNLULARI OLUŞTURAN AŞİRET VE TOPLULUKLAR.....	8
I.Karakoyunlu Adı.....	8-14
II.Karakoyunluların Menşei.....	14-18
III.Karakoyunluları Oluşturan Aşiretler ve Topluluklar.....	18
III.a.Karakoyunlu.....	18
III.b.Baranlu.....	19
III.c.Sa'dlu.....	19-20
III.d..Baharlu.....	20
III.e.Duharlu.....	20
III.f.Karamanlu.....	21
III.g.Alpavut,.....	21
III.h.Çekirli(Câkirli).....	22
III.ı.Ağaç-Eri.....	22-23

III.i.Döğer	23-24
III.j. Bayramlu.....	24
III.k Âyinlu.....	25
III.l.Hacılu,	25
III.m.Mamaşlu.....	26
III.n Diğlerleri: Türk/Kürt Toplulukları (Süleymânî, Zırkî, Mahmûdî)	26

B.CİHÂŞAH'A KADAR KARAKOYUNLULAR.....	26
I.Bayram Hoca ve Karakoyunlu Devletinin Kuruluşu (?-1380).....	26-30
II.Kara Mehmed Dönemi(1380–1390).....	30-33
III.Kara Yusuf Dönemi(1390–1420).....	33-59

İKİNCİ BÖLÜM CİHÂŞAH'IN ŞEHZADELİK DÖNEMİ

A.CİHÂŞAH'IN DOĞUMU, EĞİTİMİ VE AİLESİ.....	60
I.Doğumu.....	60-62
II.Eğitimi.....	62-63
III. Ailesi.....	63

B. CİHÂŞAH'IN ŞEHZADELİK DÖNEMİNDEKİ SİYASİ OLAYLAR.....	64
---	-----------

I.Kara Yusuf'un Oğulları Arasındaki Taht Mücadelesi Pir Budak, Mehmed, İspend, İskender ve Ebû Sâid'in Siyasî Durumu ve Cihâşah'ın Sultaniye Valiliği.....	64-66
---	--------------

II.İskender'in Hükümdarlığı ve Şahruh'a Karşı Mücadele.....	67-71
--	--------------

III.Cihâşah, İskender ve Ebû Said'in Selmas'ta Şahruh Tarafından Bozguna Uğratılması ve Ebû Said'in Azerbaycan Hakimliği.....	71-75
--	--------------

IV.Cihâşah'ın Şahruh'a Tabi Olması ve Ağabeyisi İskender ile Mücadelesi.....	76
---	-----------

IV.a. Cihâşah'ın İskender'e İsyanı ve Şahruh Tarafından Kendisine Âzerbaycan ve Arran Hükümdarlığının verilmesi	76-78
--	--------------

IV.b.Cihâşah'ın İskender'i Sûfyan Çeşmesi Yakınında Bozguna Uğratması.....	78-83
---	--------------

IV.c.Alıncak Kalesi'nde İskender'in Öldürülmesi ve Şah Kubâd'ın Tahtan İndirilmesi.....	83-85
--	--------------

C.CİHÂŞAH'IN KARAKOYUNLULARI KENDİ İDARESİ ALTINDA TOPLAMASI	85
---	-----------

I Gürcistan Seferi ve Tiflis'in Alınması	85-86
II.Bağdad Seferi	86-89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CİHÂNŞAH'IN YÜKSELİŞİ VE MÜSTAKİL HÜKÜMDARLIĞI
(1447-1467)

A.CİHÂNŞAH'IN YÜKSELİŞİ	90
I.Şahruh'un Ölümü ve Cihânşah'ın Güç Kazanması	90-92
II.Cihânşah Tarafından Irak-ı Acem, Fars ve Kirman Bölgelerinin Ele Geçirilmesi	92
II.a Cihânşah ve Sultan Muhammed Mücadelesi: Sultaniye, Kazvin, Kum ve Hemedan Şehirlerinin Ele Geçirilmesi.....	92-94
II.b Babür-Cihânşah Mücadelesi: İsfahan, Şiraz, Kirman ve Civar Şehirlerin Ele Geçirilmesi.....	95-103
B. CİHÂNŞAH'IN HORASAN'I ELE GEÇİRMESİ	104
I.Damgan'ın Alınması ve Curcan'ın İşgali	104-108
II. Herat'ın Ele Geçirilmesi	108-116
C.HASAN ALİ VE PİR BUDAK'IN BABALARI CİHÂNŞAH'A İSYANLARI	116
I.Hasan Ali'nin Ayaklanması	116-119
II.Pir Budak'ın Ayaklanması, Yakalanması, Bağdad'a Gönderilmesi ve Öldürülmesi	119
II.a.Pir Budak'ın İsyanı ve Cihânşah'ın Şiraz Seferi.....	119-121
II.b. Bağdad'ın Muhasarası ve Pir Budak'ın Öldürülmesi.....	122-126
D.UZUN HASAN BEY VE CİHÂNŞAH MÜCADELESİ	127
I.Diyarbakır Bölgesinde Akkoyunlu Karakoyunlu Mücadelesi	127
I.a. Cihânşah'ın Elvend b. Mirza İskender, Cihangir ve Uzun Hasan Bey'le Mücadelesi I (1447)	126-133
I.b.Cihânşah ve Uzun Hasan Bey Mücadelesi II (1455).....	133-139
I.c. Cihânşah ve Uzun Hasan Bey Mücadelesinin Yeniden Başlaması ve Cihânşah'ın Öldürülmesi III (1467).....	139-151
I.d.Hasan Ali'nin Hükümdarlığı ve Uzun Hasan Bey ile Mücadelesi.....	151-165

E.CİHÂNŞAH DÖNEMİNDE KARAKOYULU DEVLETİNİN DIŞ SİYASETİ	165
I.Osmanlılar ile İlişkiler	165-172
II. Timurlular ile İlişkiler	172-178
III. Memlûkler ile İlişkiler	178-185
IV.Şirvanşahlar ve Gürcüler ile İlişkiler	185-190
V. Akkoyunlular ile İlişkiler	190-194
F. CİHÂNŞAH'IN KİŞİLİĞİ VE TARİHİ ROLÜ	195
I.Cihânşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi	195-197
II.Kişiliği Hakkındaki Görüşler	197
III.Tarihi Rolü	202-204

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
CİHÂNŞAH DÖNEMİNDE KARAKOYUNLU DEVLETİ

A.HÂKİMİYET ANLAYIŞI VE HÜKÜMDARLIK	205
I. Hükümdarlık ve Hükümdarın Özellikleri	205
II.Hükümdarlık Alametleri	205-207
II.a. Taht.....	208
II.b.Hutbe.....	208
II.c.Sikke.....	208
II.d.Tuğra.....	209
II.e.Nevbet.....	210
II.f Çetr.....	211
II.g.Tuğ.....	211
II.ğ.Bayrak ve Sancaklar.....	211
II.h.Otağ(Saray).....	212
II.ı Elkab.....	212
III. Hükümdarın Ailesi(Hatunlar ve Şehzadeler)	213
B.SARAY TEŞKİLATI	215
1.Saray Görevlileri	216
I.a. Hâcib.....	216
1.b.Bekavul(Bukavul).....	217
1.c.İnaklar.....	218

1.d.Ferrâş	218
1.e.Bigar	218
1.f.Yurtçu	219
1.g.Beratdâr	219
1.ğ Kelanter	220
1.h.Rikabdâr	220
1.ı Şiracı (Şerbetçibaşı)	220
1.i.Lala	220-221
C. HÜKÜMET TEŞKİLATI	222
I.DÎVÂNLAR	222
I.a.Büyük Dîvân	222
I.a.a Dîvân-ı İnşa	222
I.a.b.Dîvân-ı İstifâ	223
I.a.c .Dîvân-ı Arz	224
I.a.d.Dîvân-ı İşraf	225
I.a.e. Dîvân-ı Vezaret	225
II.Meşveret Dîvânı (Kengeş Dîvânı)	226
III. Dîvân-ı Pervane	227
VI.Dîvân-ı Emaret	227
V. Dîvân-ı Emaret-i Tavacıyân	228
2.DEVLET GÖREVLİLERİ	229
I.Hükümdar	229
II.Vezirler	230
II.a.Baş Vezir	230
II.b.Eyalet Vezirleri	230
III.Ûmerâ (Komutanlar; Valiler)	231
IV.Sadr	232
V.Daruga	233
D.ADLİ KURUMLAR	236
I. Divân-ı Me zâlim(Dîvân-ı Alfî)	236
II-Dîvân-ı Adl(Kadı Dîvânı)	237
III-Dâr(Bâb)-ı Fetvâ	238
IV. Muhtesiblik	238

E. ASKERÎ TEŞKİLAT	239
I. İnsan Unsuru	240
I.a Başkumandan (Hükümdar).....	240
I.b Şehzâdeler	240
I.c Emirler (Ümerâ)	241
I.d Tavacı.....	243
I.e Nökerler	244
I.f. Kutuval.....	246
I.g. Emirü'l Hac.....	246
I.ğ. Yamcı.....	247
II. Muharip/Savaşçı Sınıf	247
II.a. Atlı Kuvvetler.....	247-248
II.b. Leşker-i Piyade / Yaya Kuvvetleri	249
II.c. Öncü Kuvvet(Karavul).....	249
II.d. Çerik (Aşiret Kuvvetleri).....	250
II.e Ordunun Mevcudu ve Rütbeler.....	251
III. Hizmetçi Sınıf	254
IV. Teşkilat, Düzen, Hazırlıklar ve Savaş Taktikleri	254
V. Kılık Kıyafet, Silah, Teçhizat ve Nakliye Araçları	259
VI. Ordu Mızkası(Mehter)	261
F. MALÎ TEŞKİLÂT VE ARAZİ YÖNETİMİ	262
1. MALÎ TEŞKİLÂT	262
1.a Devlet Hazinesi (Beyt'ül Mâl).....	262
1.b Vergiler	263
1.c. Para Politikası.....	267
II. İKTİSADÎ DURUM	268
II.a. Tarım.....	269
II.b. Ticaret.....	270
III. ARAZİ TÜRLERİ VE YÖNETİMİ	275
III.a Devlet Arazisi (Miri Arazi).....	275
III.b. İktâ Arazisi	276
III.c Vakıf Arazisi.....	278
III.d Soyurgal /Suyurgal.....	281
III.e Tiyul	281-284

III.f Özel Mülkiyet.....	285
IV.DİĞER İKTİSADİ UNSURLAR.....	286

BEŞİNCİ BÖLÜM
SOSYAL HAYAT, DİNÎ VE FİKRÎ HAYAT, KÜLTÜREL VE SANAT FAALİYETLERİ,
MİMARİ YAPILAR

A.SOSYAL HAYAT.....	288
I.Toplumsal Kurumlar ve Zümreler.....	288
II.Aile ve Gündelik Hayat	288-296
B.CİHÂNŞAH DÖNEMİNDE DİNÎ ZÜMRELER, CEMAATLER, TARİKATLAR VE MEZHEPLER İLE İLİŞKİLERİ	297
I.Sünnî ve Şîî Gruplar.....	297
I.a.Sünnî Gruplar.....	298
I.b.Şîî Gruplar.....	299
II.Sünnîlik ve Şîîlik Tartışması.....	300
III.Tasavvuf Ehlî	312
III.a. Hurûfliğin Bir Tarikat Olarak Durumu ve Cihânşah - Hurûfî Karşıtlığı.....	312
III.b. Diğer Bâtınî Tarikatların (Müşa'sa'lar ve Ehl-i Hak) Faaliyetleri.....	318
b.a.Müşa'sa'lar.....	318
b.b. Ehl-i Haklar.....	322
b.c Safevîye Tarikatı ile İlişkiler.....	324-333
IV.Gayri Müslimler	333-335
C.CİHÂNŞAH DÖNEMİNİN FİKİR VE SANAT HAYATI	336
I.Karakoyunlular Devrinde İlim ve Edebiyat.....	336-339
I.a .Cihânşah'ın Edebî Kişiliği	340
I.b. Cihânşah'ın Çağdaş Edebiyatçılar ile Münasebetleri.....	344
I.c.Türkçe Divanı: Görüşler/Tartışmalar.....	349
I.d. Farsça Divanı: Geleneksel Tasavvufî Görüşlerin Düzeyi ve Edebî Ağırlığı.....	352
II.Kültür ve Sanat.....	357
II.a Mînyatür ve Resim.....	357
II.b. Hat, Nakış, Cilt, Çini Bezeme.....	360
D.CİHÂNŞAH DÖNEMİ MİMARİ YAPILAR VE ÖZELLİKLERİ.....	368
SONUÇ.....	369
ÖZET	377
ABSTRACT.....	378

KAYNAKÇA	379
EKLER	403

ÖNSÖZ

Karakoyunlu döneminin önemli hükümdarlarından olan Sultan Cihânşah siyasî olayları, imar faaliyetleri, edebî kişiliği, tasavvufî ve dinî kişiliği açısından incelenmesi gereken önemli hükümdarlardan birisidir. Nitekim bu çalışmada, Cihânşah dönemi olaylarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, konu ile ilgili ilk elden kaynaklara ulaşılarak, Cihânşah öncesi ve sonrası dönemde gelişen siyasî olaylar, askerî ve merkezî teşkilat, imar faaliyetleri, Cihânşah'ın Hakikî mahlası ile yazdığı Türkçe-Farsça şiirleri, dinî-tasavvufî düşünceleri, diğer hükümdarlar ile ilişkileri, Cihânşah dönemine ait vakıf kayıtları, gayr-i müslimler ile ilişkisi, askerî birimler vb. konular çok yönlü olarak incelenmiş, müstakil yeni bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Söz konusu çalışma daha önce sunduğumuz tez proje taslağı doğrultusunda yapılmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili araştırma süreci iki aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşamada TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı)'nın desteği ile Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Akad.Z.Bunyadov Adına Sarkiyat Enstitüsüne gidilerek Doç. Dr. Seadet Şıxıyeva fahri danışmanlığında arşiv ve kütüphaneler taranarak, ilgili akademisyenler ile görüşülüp, tez konumuz hakkında önemli tetkik eserlere ulaşılmıştır.

Araştırmamızın ikinci aşamasında ise TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu)'ın sağladığı bursla İran'a gidilerek çeşitli kütüphaneler taranmış ve konumuz ile ilgili tetkik eserlere ve ilk elden kaynaklara yani vekayinamelere, vakfiyelere, ferman ve mektup gibi belgelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca söz konusu bölgede yapılan çalışmalarda mimari eserler ve kitabeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle İran-Güney Azerbaycan bölgesinde bulunan ve Karakoyunlu devleti için önemli merkezlerden biri olan Tebriz şehrine gidilerek, bölgede alan araştırması yapılmış, Cihânşah ve eşi Hatun Can Begüm Sultan'a ait olan mezar yeri, Gök Mescit'in (Muzafferiyeye Medresesi) fotoğrafları çekilmiştir. Yine "Tebriz Azerbaycan Müzesi'nde" incelemeler yapılarak, Karakoyunlu hükümdarlarına ait sikkelere ulaşılrken, bu döneme ait mezar taşları tespit edilmiştir. Azerbaycan müzesi müdürlüğü ile yaptığımız yazışmalar sonucunda sikkelerin fotoğraflarının birer nüshasını alınmıştır. Bunun yanı sıra

İsfahan, Sultaniye, Yezd, Kaşan, Hemedan, Maku, Meraga, Gorgan vb. Karakoyunlu döneminde önem arz eden büyük şehirlere gidilerek, Karakoyunlulara ait izler olup olmadığı incelenmiş ve İsfahan'da Cihânşah dönemine ait mimari yapıların fotoğrafları çekilmiştir. Ayrıca Maku ve Maregand şehirleri arasında bulunan bölgeye gidilerek söz edilen Karakoyunlu halkının yaşadığı bölge tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmamız altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Karakoyunluların tarih sahnesine çıkışları, kökenleri ve kuruluşu üzerinde durulurken, ikinci bölümde Cihânşah'ın doğumu ve eğitimi, sultaniye valiliği ve hükümdarlığına kadar geçen süreç anlatılmaktadır. Üçüncü ve dördüncü bölümde Cihânşah'ın Şahruh'a tabi olduğu süreç, hükümdarlığı, Timurlu Mirzaları ile mücadeleleri, Horasan ve Irak Acem bölgesine fetihleri, Uzun Hasan Bey ile mücadeleleri, oğullarının isyanı ve diğer devletler ile siyasî ilişkiler üzerinde durulmuştur. Beşinci ve altıncı bölümde ise Cihânşah döneminin devlet yapısı, askerî hükümet ve adli teşkilatı, iktisadi (vakıf arazileri, suyurgallar vb.), dini ve kültürel faaliyetleri ele alınmıştır. Cihânşah dönemine ait ticari ve tarım faaliyetleri, iktalar ve vakıf arazileri ayrıntılı ve ilk kez incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen değerli hocalarımdan başta tez konusunun seçimi ve tezimin yönetimi olmak üzere yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. İlhan Erdem'e şükran ve minnetlerimi sunarım. Ayrıca tezin izlenmesi sırasında değerli tavsiyeleri ile yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Melek Delilbaşı ve Sayın Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Aynı şekilde kaynaklar ve tez konusu seçiminde yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. İsmail Aka'ya da teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

AÜ	Ankara Üniversitesi
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
SÜ	Selçuk Üniversitesi
İA	İslam Ansiklopedisi
DİA	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurum
TD	Temettûat Defteri
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
YTY	Yeni Türkiye Yayınları
hzl.	Hazırlayan
DTCF	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Edb.Fak.	Edebiyat Fakültesi
Bk.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
S	Sayı
agm.	Adı Geçen Makale
age.	Adı Geçen Eser
Yay.	Yayınevi
nşr.	Neşir

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

A.KAYNAKLAR:

Yapmış olduğumuz çalışmada ağırlıklı olarak Fars, Arap, Osmanlı, Ermeni vb. müverrihler tarafından yazılmış vekâyinâmelerden yararlanılmıştır. Kullandığımız muasır kaynaklar arasında vekâyinâmeler, münşeât mecmuaları, seyahatnameler ve Azerbaycan, İran ve Türkiye’de yayımlanmış Farsça, İngilizce, Rusça, Türkmençe ve Azeri Türkçesi ile yayımlanmış araştırma eserler kullanılmıştır.

1. Kitabeler:

Bu güne kadar Cihânşah dönemi hariç diğer Karakoyunlu hükümdarlarına ait hiçbir kitabeye rastlanılmamıştır¹. Cihânşah dönemine ait kitabelerden en önemlisi Kaşan Meydan Cami üzerinde bulunan kitabedir. Bu kitabenin neşri Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde mevcuttur. İreç Efşar’ın “Vakıfname-i Az Turkeman-i Karagoyunlu”, *Ferheng-i İran Zemin*² adlı çalışması bu kitabenin bir kopyası ve içeriği vardır. Bu döneme ait diğer kitabeler ise Gorgan’da bulunan Gorgan Cami ve Yezd’e bulunan Atik Cami’nin üzerinde bulunmaktadır³.

2. Meskûkât:

Araştırmamız esnasında Karakoyunlu dönemine ait günümüze ulaşan sikkeler çeşitli müzelerde tespit edilmiş ve çalışmamızda kullanılmıştır. Karakoyunlu hükümdarlarından Kara Yusuf, İskender, Cihânşah ve Hasan Ali adına kesilen sikkeler Tebriz Azerbaycan Müzesinde no: 370’de sergilenmektedir. Cihânşah adına Pinimcan’da kesilen sikkelerden biri de İstanbul Arkeoloji Müzesinde Teşhir no: 2405 ile teşhir edilmektedir. Bu konuda günümüzde yapılmış birkaç önemli çalışma mevcuttur. Bunlardan Ahmet Tevhid “*Meskûkât’ı Kadime-i İslamiyye Kataloğu*”,

¹Faruk Sümer, **Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihânşâh’a Kadar)**, C.I, TTK, Ankara, 1992, s.1.

² İreç Efşar, “Vakıfname-i Az Turkemanan-i Karakoyunlu” **Ferheng-i İran Zemin**, C. 20, Tahran, Neşr-i Sohen,1385/2007.

³ Abdülhüseyin Nevai **Esnâd ve Mukâtebât-ı Tarihî-yi İran ez Timur ta Şâh İsmail**, Bungah-ı Tercüme ve neşr-i kitap, Tahran,1341,s116.

Şerafettin Eral'ın "*Nadir Birkaç Sikke*" en önemlileri arasında Torabi-i Tabâtabai, Seyyid Cemalüddin, "*Sikkeha-yı şahan-ı İslami-i İran*,"⁴ adlı eserler sayılabilir.

3. Vakfiyeler:

Karakoyunlu döneminde vakfiyeler hakkında çok fazla çalışma mevcut değildir. Bu konudaki en önemli çalışma Ferheng-i İran Zemin adlı derginin 5. ve 20. ciltlerinde bulunan Seyid Hüseyin Şehşehani'nin "*Hulâsa-i az Vakıfname-i Mescid-i Mirabad ve Fermanha-i Selâtin ki Der an Bagi Mande Est*"⁵ ve İreç Afşar'ın "*Vakıfname-i Az Turkmenan-i Karakoyunlu*" adlı çalışmalarıdır. Söz konusu çalışmalarda Cihânşah dönemine ait vakıflardan ve vakıf şartlarından ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. Yine Cihânşah dönemine ait vakıf kayıtları TD.nr.904.'de⁶ bulmak mümkündür. Ayrıca Hüseyin Muderrisi-i Tabâtabai, "*Farmânâ-yi Türkmânân-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu*", adlı eserinde bulunan fermanların içerisinde Cihânşah dönemine ait vakıflar hakkında bilgilere rastlanılmaktadır. Bu döneme ait bazı vakf kayıtları yine Tahran Meclis Kütüphanesinde bulunan Hatunabadi Mecmuasında No.5138'de mevcuttur⁷.

4. Diplomatik Belgeler

Diplomatik belgeler arasında fermanlar, mektuplar vb. gibi birçok belge sayılabilir. Tarihi araştırmalarda önemli birer kaynak olarak, kullanılan bu tip belgeler özellikle bilinmeyen tarihi olayları, siyasî, iktisadi ve kültürel tarihin aydınlatması açısından önem arz etmektedir. Karakoyunlu dönemine ait birçok ferman ve mektup çeşitli kütüphanelerde mevcuttur. Karakoyunlu mektuplarını içeren en önemli eser Ahmed Feridun Bey'in "*Münşeâtü's-Selâtin*"⁸ adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada Cihânşâh dönemine ait mektuplar çerçevesinde Sultan

⁴Torabi-i Tabatabai, **Sikkeha-yı şahan-ı İslami-i İran**, Neşriye-i Şomare-i 5 Müze-i Azerbaycan, Tebriz, 1350.

⁵Seyid Hüseyin Şehşehani, "*Hulâsa-i az Vakıfname-i Mescid-i Mirabad ve Fermanha-i Selâtin ki Der an Bagi Mande Est*", **Ferheng-i İran Zemin**, C.5, Neşr-i Sohen, Tahran, 1353/1975.

⁶Osman Özgüdenli, "Osmanlı İnanı 1: Batı İnan ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat", **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.22, S. 34, Ankara, 2004, s.101.

⁷İreç Afşar, "*Vakıfname-i Az Turkmenan-i Karakoyunlu*" **Ferheng-i İran Zemin**, C. 20, Tahran, Neşr-i Sohen,1385/2007.

⁸Feridun Bey, **Münşeâtü's-Selâtin**, İstanbul, 1275.

Fatih Mehmed'in muhtelif seferlere dair fetihnameleri, Uzun Hasan Bey ve Cihânşah ile ilgili mektuplaşmaları mevcuttur. Yine Karakoyunlu yazışmalarının bulunduğu diğer önemli bir çalışma ise Abdülhüseyin Nevai, tarafından yayınlanmış olan "*Esnâd ve Mukâtebât-ı Tarihî-yi İnan ez Timur ta Şâh İsmail*"dir. Bu çalışmada Kara Yusuf'un Sultan Mehmed'e yazdığı mektup ve cevabı, Cihânşah'ın oğlu Pir Budak'a yolladığı mektup ve Pir Budak'ın babasına yolladığı cevap, Cihânşah'a Sultan Fatih Mehmed'e Uzun Hasan Bey hakkında yazdığı mektup, Sultan Muhammed'in Cihânşah'a Mora Adası'nın fethini bildirdiği mektup ve bu mektuba Cihânşah'ın cevabı, Cihânşah'ın Bağdat'ın fethini Sultan Fatih Mehmed'e yazdığı mektup ve Fatih Sultan Mehmed'in cevabı gibi Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunluların siyasî ilişkilerini anlatan mektuplar mevcuttur. Özellikle Cihânşah dönemine ait çokça mektup yer almaktadır.

Yine Karakoyunlu fermanlarının birçoğunun bir arada bulunduğu en önemli eserlerden biri fermanlar ve mektuplar konusunda bilgi veren, Nadir Mirza'nın "*Tarih ve Coğrafi-i Dar'üs-saltana-yi Tebriz*" adlı çalışmasıdır. Diğer önemli eser ise Tabâtabâî'nin "*Farmânâ-yi Türkmân-i Karakoyunlu ve Akkoyunlu*" adlı eseridir. Bu eserde Cihânşah dönemine ait toplam 8 ferman bulunmaktadır. Bu fermanlardan biri Cihânşah'ın eşi Hatun Can Begüm adına yazılmış 1461 yılına ait fermanıdır ve Agvan vilayetinde bulunan Ermenilere tanınan vergi muafiyeti ile ilgilidir. Başka bir ferman ise 1462 tarihli Kum'da bulunan Hz. Fatma'nın mezarının vakıflarının yöneticisi ve seyyidlerin büyüklüğü makamını Nizamedin Ahmed-i Rezevi'ye verilmesi hakkında olan altında Cihânşah'ın imzası bulunan fermanıdır⁹. Cihânşah dönemine ait başka bir ferman ise 1465 yılına ait Mekke büyüklerine hitaben Emirü'l Hac ve Hac kervanlarına dair olan fermanıdır. Yine 1454 Herat, Mervest¹⁰ ve Şiraz'ın büyük bölümünü kapsayan Bevanat'ın Emir Tarhan'a verilmesine dair olan fermanıdır. Bu ferman ilk kez İstanbul Topkapı Sarayı müzesinde bulunmuştur. Söz konusu fermanın aslı Arapça iken, Farsça nüshası da mevcuttur. Nadir Mirza Kaçar bu fermanı Tebriz'de çok önemli bir kütüphanesi bulunan Kaçar dönemi büyüklerinden olan Hacı Mirza Kâzım Vekili-

⁹ Hüseyin Tabâtabâi, *Farmânâ-yi Türkmân-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu*, Kum, 1352, s.38-

43

¹⁰ Yeri bulunamamıştır.

İltizatü'l Memâlik'in kütüphanesinde görmüş Arapça ve Farsça metninden birer kopya alarak "*Tarih ve Coğrafi-i Dar'üs-saltana-yi Tebriz*" kitabında yayınlanmıştır. Fermanın orijinali Hacı Mirza Kazım Vekili'nin ahfâdının elindedir. Aynı şekilde Mirza Gûlam Hüseyin Han Mustevfi, Divan-ı Zendi de bu fermanı görmüş ve Arapça nüshasını "*Kurrase-i El-Mea*" adlı eserinin 1. cildinde yayınlamıştır¹¹.

Yazışmaların bulunduğu diğer önemli bir kaynak ise Tacizade Sa'dî Çelebi'nin "*Münşeati*"dır¹². Eser Necati Lugal ve Adnan Erzi tarafından neşredilmiştir. Akkoyunlu Uzun Hasan Bey ve II. Beyazıt arasında geçen mektuplaşmada Cihanşâh'ın oğlu Hasan Ali hakkında bilgiler mevcuttur.

5. Vekayinameler

I. Akkoyunlu Dönemine Ait Vekayinameler:

I.a Ebû Bekr-i Tihranî/ Kitab-ı Diyarbekriyye

Müellif eserinde kendisini Ebû Bekr-i El-Tihranî el-İsfahanî şeklinde tanıtmaktadır. Buradan onun İsfahan'a bağlı yerleşim yerlerinden olan Tihran'da doğmuş olduğu anlaşılmaktadır¹³. Ebu Bekr-i Tihranî'nin kendi eserindeki kayıtlardan Şahrûh'un ölümünden sonra Karakoyunlu hükümdarı Cihanşâh'ın ve oğlu Muhammedi Mirza'nın mahiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Cihanşâh ve oğlu Muhammedi Mirza ile birlikte savaflara katılmış, Horasan seferinde onların yanında olmuştur. Aynı zamanda devlet hayatına dair en önemli fermanların yazılışı ona havale edilmiştir¹⁴. Ebû Said ve Cihanşâh arasında yapılan anlaşmayı bizzat kendisi yazmıştır. Hayatı hakkında kaynaklarda ayrıntı bir bilgiye rastlanılmaz iken, vekayinamede kadı, unvanı ile anılması Kadı-ı leşkerlik görevinde bulunabileceğini ayrıca Cihanşâh ve Timur'un oğlu Ebû Said arasında yapılan barış sözleşmesinde kendisi yazdığından yola çıkarak münşilik yaptığı

¹¹Hüseyin Tabâtabai, *Farmânhâ-yi Türk mânan*, s. 46.

¹² Tacizade Sa'dî Çelebi, *Münşeât*, Neşr. Necati Lugal, Adnan Erzi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1956.

¹³ Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 7.

¹⁴ Rahile Şükürova, *Ebû Bekr Tehrani ve Onun Kitab-ı Diyarbekriyye Eseri*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 17.

akla gelmektedir.Cihânşah'ın ölümünden sonra ise Uzun Hasan Bey'in mahiyetine girdiği tahmin edilmektedir¹⁵.

Müellifin *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eseri özelde Akkoyunlular tarihi ile ilgili olup, eserin girişinde uzun cümlelerle meth ettiği Uzun Hasan Bey'in emri ile 1471 yılında bitirmiş, hem kendi lakabının hem de Uzun Hasan Bey'in doğduğu yerin adının cüz-i sanisi Bekr olduğu için eserin adını *Kitab-ı Diyarbekriyye* diye adlandırmıştır. Eserin bir kopyası Iraklı tarihçi Abbas Azzavi tarafından Basra'da Avukat Muhammed Ahmed Bey'in kütüphanesinde bulunmuştur¹⁶. Söz konusu eser Tirhanî'nin Akkoyunlu sarayında hizmet etmiş ve birinci elden bilgi alma imkânına sahip bir şahıs olması ve kronolojik bakımdan Akkoyunlu ve Karakoyunlu tarihini anlatmış olması açısından önem arz etmektedir.¹⁷.

Eser Akkoyunlu ve Karakoyunlular devletlerinin hükümdarları Uzun Hasan Bey ve Cihânşah döneminin en önemli kaynağıdır. Bunun yanı sıra Şahruh'un ölümünden Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığına kadar olan Timurlu tarihi açısından da önemli bilgiler içermektedir. Eserin resmi tarih olması nedeniyle özellikle Akkoyunlular ile ilgili bölümler objektif bir şekilde yazılmamıştır. Yine Karakoyunlular ve Çağataylar ile ilgili konular yazarın kendi zamanı ile ilgilidir ve kendi gördüklerine dayanmaktadır¹⁸. Eserde Karakoyunlu devlet teşkilatı, askerî teşkilat ve iktisadi konular ile ilgili çokça bilgi mevcuttur. Faruk Sümer ve Necati Lugal tarafından 1962–1944 yılları arasında neşr edilmiştir. Eserin 1999 yılında Mehmet Demirdağ¹⁹, 2001 yılında ise Mürsel Öztürk tarafından çevirisi yapılmıştır.

¹⁵ Adnan Sadık Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında", **Bellekten**, C.XVIII, S.69-72, TTK, Ankara, 1954, s.180-181.

¹⁶Adnan Sadık Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu", **Bellekten**, s. 183.

¹⁷Rahile Şükürova, "Kitab-ı Diyarbekriyye'de Ağqoyunlu ve Osmanlı Münasabetlerinin İnikâsı", **Hikmet**, Elhoda Neşriyat, C.4, Bakü, 2004, s.71

¹⁸Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.9.

¹⁹ Mehmet Demirdağ, **Kitab-ı Diyarbekriyye, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Çağatay Dönemleri Tarihi**,Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999.

I.b. Ebü'l-Hayr Eminüddin Fazlullâh b. Rûzbihân b. Fazlillâh el-Huncî el-İsfahânî /Târih-i Âlem'ârâ-yı Emînî

Şiraz'da doğan müellifin hayatı hakkındaki bilgiler çok az ve dağınık bir şekildedir. Ailesinin soyu Fars eyaletinin Lâristan bölgesindeki Huncî kasabasındandır ve meşhur Sûfî Rûzbihân-ı Baklî'ye kadar ulaşmaktadır. Huncî el-İsfahani Şiraz'da ki eğitimi sırasında Şafî âlim Eminüddin-i Şirâzî ve Celaleddin Devvânî gibi hocalardan ders almıştır. Huncî el-İsfahani'nin *Târih-i Âlem'ârâ-yı Emînî*'si önemli vekayinameler arasında sayılırken, Kitab-ı Diyarbekriyye'nin devamı gibidir. "Emîni" mahlasını kullanmış olan Huncî el İsfahani aynı zamanda fakih, kelim ve muhaddis olduğundan bilim dünyasında daha çok Hâce Molla ve Hâce Mevlana lakapları ile tanınmıştır. Söz konusu vekayinameyi Sultan Yakup döneminde yazmaya başlamış, hükümdarın ölümünden sonra oğlu Baysungur döneminde tamamlayarak ona ithaf etmiştir. Eserin dili Farsçadır ve Cüveynî'nin Cihângüşâ'sı örnek alınarak yazılmıştır. İçerik olarak Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinden bahsederken Cihânşah dönemi bazı olaylara değinmiştir²⁰. Eserde olayların anlatımına Uzun Hasan Bey'in ölümü itibariyle başlanmış, Sultan Yakup'un ölümü ile de son bulmuştur²¹.

Eserin bilinen iki nüshası mevcuttur, bunlardan biri 1520 yılında istinsah edilmiş olup Fatih, nr.4431, Süleymaniye kütüphanesindedir. İkinci nüshası ise Paris Bibliotheque Nationale, Ancient Fond Persan no. 101'de mevcuttur.²² Eser 1998 yılında Derya Örs tarafından "*Fazlulâh b. Ruzbihân-i Huncî ve Tarih-i Âlem-ârây-i Emîni'si*" adı altında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Ayrıca V. Minorsky tarafından özet olarak İngilizce'ye tercüme edilmiştir. İran'da ise Muhammed Akber

²⁰ Derya Örs, **Fazullah b. Ruzbihan-i Huncî ve Târih-i Âlem'ârâ-yı Emînisi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1988, s. 24.

²¹ Gülşen Seyhan Akışık, "Fazullah B.Rûzbihân-i Huncî'nin Yaşamı ve Yavuz Sultan Selim Han'a Yazdığı Türkçe Manzum Yakarışı", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.4, Ankara, 2005, s.73

²² Kazım Paydaş, **Ak Koyunlu Devlet Teşkilatı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003,s. 18.

Ashig tarafından 2003 yılında Miras-ı Mektup yayınevinde yeni bir neşir ile yayımlanmıştır²³.

II. Safevi Dönemine Ait Vekayinameler:

II.a Hasan-ı Rumlu / Ahsenü't-Tevarîh:

Hasan-ı Rumlu M.1531 yılında Kum'da dünyaya gelmiştir. Asıl vatani Anadolu'nun Sivas bölgesi olduğu için Rumlu adını alan Kızılbaş Türk boyunun Şah İsmail ve Tasmaşb devirlerinde önemli konumlarda bulunmuş bey ailesine ait Emir Sultan-ı Rumlu'nun torunudur²⁴. *Ahsenü't Tevârîh* adlı 12 ciltlik eserinin sadece XI. ve XII. ciltleri bilinmektedir. Diğer ciltler kaybolmuştur. Safeviler döneminde Farsça yazılmış olan Ahsenü't Tevârîh 1404/1494 yılları arasında geçen Karakoyunlu, Akkoyunlu, Timurlu ve Osmanlı tarihini yıllara göre anlatan temel kaynak vekayinamelerdendir²⁵.

Bu vekayinamede, Karakoyunlu Kara Yusuf'un oğulları İskender, İspend, Şah Muhammed ve Cihanşâh'ın hayatları ve siyasî faaliyetleri anlatılmıştır. Özellikle Cihanşâh dönemi için önemli ayrıntılar içermektedir. Cihanşâh'ın Şiraz ve Bağdat tarafına asker sevk edip oğlu Pir Budak ile mücadelesi, diğer oğlu Hasan Ali'nin ayaklanması, Cihanşâh'ın Uzun Hasan Bey ile Diyarbakır bölgesindeki mücadelesi ve Uzun Hasan Bey tarafından öldürülmesi, Cihanşâh'ın kişiliği ve karakteri gibi konulara değinen XIV. yüzyıl ve XV. yüzyıl olaylarını ayrıntılı bir şekilde anlatan önemli vekayinamelerden biridir.

Farklı kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserin son cilt(XII.) 1931 yılında C. N. Sedon tarafından neşredilmiştir.1934 yılında İngilizceye çevirmiştir.²⁶ Eserin XI. cildinin tenkitli neşri ise Abdülhüseyin-i Nevâî tarafından yapılmıştır. Daha sonra 2006 yılında Mürsel Öztürk tarafından çevirisi yapılmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

²³Fazulullah b. İsfahani, *Târih-i Âlem'ârâ-yı Emîni*, hzl. Muhammed Akbar Ashig, Miras-ı Mektup, Tahran, 2003.

²⁴ Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, s.5.

²⁵ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarîh*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2006, s. 1.

²⁶ Kazım Paydaş, *Devlet Teşkilatı*, s.20.

II.b. Yahyâ Abd'ül-latif el-Hüseynî Kazvîni / Lübbü't-Tevârîh

Müellif 1481 yılında Kazvinî'de doğmuştur. 1552 'de Kazvin Sünnîlerinin reisi olarak ihbar edildiği için İsfahan'da Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'ın emri ile hapsedilmiştir. 1555 yılında 77 yaşında iken öldürülmüştür. Müellifin *Lübbü't-Tevârîh*²⁷ adlı eseri Farsça olarak Şah İsmail'in dördüncü oğlu Ebû'l el-Feth Behram adına yazılmış genel bir tarihtir²⁸. Müellifin 1554 yılında yazdığı Muhatar et-Tevârîh isimli eseri *Lübbü't-Tevârîh'in* biraz genişletilmiş halidir²⁹. Eser İslam'dan önceki olaylardan başlayarak Safeviler devrine kadar gelmektedir. Selçuklular, Harezmsahlar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu vb. tarihleri bulunmaktadır. Sultan Cihânşah ve Uzun Hasan Bey dönemi olayları hakkında bilgi vermektedir.

II.c. Kadı Ahmet Gaffârî / Tarih-i Cihân-ârâ:

Kadı Ahmet Gaffârî ünlü Şafii kadısı Abdü'l Gaffâr el-Kazvini'nin torunlarından biridir ve babası Rey kadısıdır³⁰. Eserinin adı *Tarih-i Cihân-ârâ*'dır³¹ ve Şah Tahmasb'a ithaf edilmiştir. Eserin dili Farsçadır ve Hasan-ı Neraki tarafından neşredilmiştir. Karakoyunlu ve Akkoyunlu tarihi hakkında bilgi vermektedir. Karakoyunlu tarihinin kronolojik olarak özetini verirken³². Cihânşah hakkında kısa ancak önemli bilgiler mevcuttur.

II.d Budak Münşi Kazvîni / Cevâhirü'l-ahbâr:

Budak Münşi Kazvîni muhtemelen 1510 yılında dünyaya gelmişti. Kazvinli olmasından dolayı Kazvini lakabı ile bilinmektedir. Müellifin eseri *Cevâhirü'l -ahbâr*'dır. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Son bölümünde iki Türkmen ailesi Karakoyunlu ve Akkoyunlular hakkında bilgi vermektedir. Akkoyunlu ve Karakoyunlu aşiretlerinin durumu başlığı altında Karakoyunlular hakkında Kara Yusuf, İskender, Cihânşah ve Hasan Ali dönemleri hakkında ayrıntılı bilgi verir. Sultan Cihânşah'ın oğlu Pir Budak ile Bağdat'ta ki mücadelesine Vakıa-i Acibiye başlığı altında yer verirken, her ikisinin birbirine yazdığı şiire de yer vermiştir.

²⁷Yahyâ Kazvîni, *Lübbü't-Tevârîh*, hzl.Seyyid Celaledin Tehrani, Tahran, 1314.

²⁸ C.A. Storey, *Persian Literature*, London 1936, s. 111.

²⁹ Altan Çetin "Yahya Kazvini'nin Lubb et-Tevârîh'inde Akkoyunlularla Alakalı Bilgiler", *Belgeler*, s.15,C.XI, TTK, Ankara,1986, s. 54.

³⁰C.A. Storey, *Persian Literature*,s.114.

³¹ Gaffârî, *Tarih-i Cihân-ârâ*, Neşr. Hasan Neraki, Tahran, 1343.

³² Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, s.5.

II.e.Mirza Muhammed Yusuf İsfahani Kazvini/ Hold-i Barin (Tarih-i Timuriyan ve Türkemanan)

Safevi döneminde yaşayan İsfahani Kazvini'nin *Hold-i Barin (Tarih-i Timuriyan ve Türkemanan)* adlı eseri umumi bir tarihtir. İslamiyet'ten önceki peygamberlerin tarihi, padişahların tarihi, Abbasi tarihi, Emevi tarihi, Moğol ve Cengizhan tarihi, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Tarihi, Safevi tarihi hakkında bilgi vermektedir. Müellif bu eseri yazarken Alâm-Âra-ı Abbasî, Habib'üs Siyer ve Ahsenü't Tevârîh gibi eserlerden faydalanmıştır³³. İran'da Mir Hâşim Muhaddes tarafından 2001 yılında yayına hazırlanmıştır. Eserde Timurlu, Akkoyunlu ve Karakoyunlular dönemine ait bölümler mevcuttur. Bu çalışmada Karakoyunlu tarihi ile ilgili olarak Kara Yusuf, Cihânşah ve diğer Karakoyunlu hanedan üyeleri döneminde gerçekleşen siyasî olaylar ayrıntılı bir şekilde verilmektedir. Biz çalışmamızda Mir Hâşim Muhaddes tarafından yayınlanan nüshasını kullanmış bulunmaktayız.

III. Timurlu Dönemine Ait Vekayinameler:

III.a Nizameddin Şami/ Zafername:

Nizameddin Şami Timurlu döneminin önemli müelliflerinden biridir. Tebriz'in tanınmış mahallelerinden biri olan Şamb-i Gazanlı'dır. Timur 1402 yılında onu yanına çağırarak fetihlerinin tarihinin yazılmasını istemiştir. En önemli eseri *Zafername*'dir ve Timur'a takdim etmiştir. Eser ilk yazıldığında bu isim yoktur, bu ad ilk olarak şehzade Ömer Bahadır'a tahsis edilen ikinci yazılışında görülmektedir. İkinci yazılışında özellikle üslup bakımından çok az değişiklik yapmış olan müellif girişine bir ilave eklemiştir. Burada Timur'a övgüler ve bu yazılışın menşei hakkında bilgiler mevcuttur. Eser Necati Lugal tarafından 1949 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Timurlu, Osmanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu tarihi hakkında önemli malumatlar mevcuttur. Özellikle Kara Yusuf ve Timur arasında

³³ İsfahani Kazvinî, **Hold-i Barin (Tarih-i Timuriyan ve Türkemanan)**, hzl. Mir Hâşim Muhaddes, Miras-ı Mektub, Tahran, 2001, s.1

geçen mücadele ve Kara Yusuf'un Yıldırım Bayezıt'a sığınması konusunda ayrıntılı bilgiler mevcuttur³⁴.

III.b. Abdurrezzak-i Cemaleddin İshak Semerkandî /Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn:

Müellif Herat'ta doğmuş, Şahrüh'un sarayında hizmet etmiş ve bir ara onun adına sefir olarak Hindistan'a gidip gelmiştir, daha sonraları Gilanda elçilik yapmıştır³⁵. Hüseyin Baykara'nın yanında 1482 yılına kadar kalmış, aynı yıl vefat etmiştir³⁶. Eseri *Matla'-ı Sa'deyn Mecma'-ı Bahreyn*³⁷, Hüseyin Baykara döneminin klasik eserleri arasında sayılmaktadır. Bu vekayinamede Karakoyunlular ile ilgili ciddi bilgiler yer almaktadır. Özellikle Cihânşah'ın Herat bölgesindeki faaliyetleri, Mirza Ebû Said ile yaptığı mücadele ve Cihânşah'ın Ebû Said'e Herat'ı bırakıp Azerbaycan'a yönelmesi, Damgan ve Cursan Fethi ve Uzun Hasan Bey Cihânşah, Ebû Said ve Hasan Ali'nin Uzun Hasan Bey'e karşı mücadelesi gibi konular hakkında bilgiler verilmiştir.

III.c.Hafız Ebrû/ Zübdetü't -Tevârîh

Müellif Herat'ta dünyaya gelmiştir. Timur'un saygı ve gözetimine mazhar olan Hafız Ebrû kısa bir süre içerisinde oğlu Şahrüh'a bağlanmıştır. Hafız Ebrû *Zübdetü't-Tevârîh*'i Şahrüh'un oğlu Baysungur'un önerileri üzerine yazmış ve ona ithaf etmiştir³⁸. Eser Hz. Âdem döneminden Sasaniler döneminin sonuna kadar olan olayları içermektedir. Müellif bize Karakoyunlular hakkında çok kıymetli bilgiler vermektedir. Kara Yusuf'un ölümü, Cihânşah'ın Sultaniye valiliği, Şahrüh'a tabi

³⁴ Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", **Bellekten**, C. XXXIX,S.113-116, TTK, Ankara, 1965, s.50-52.

³⁵ Şahin Fazıl Ferzelibeyli, **Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası XV-XVI. Asırlar**, Kür Neşriyat, Bakü, 1999, s.9.

³⁶ Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler**, hzl. Yüksel Kanar, Endülüş Yayınları, 1991,İstanbul, s. 384-385.

³⁷ Abdurrezzak-i Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn**, Neşr. Abd'ul-Hüseyin Nevâi, Pejuhaşkah-ı Ulu-m-i İnsanı ve Muta'alat-ı Ferhengi, Tahran, 2004.

³⁸ Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, s.366; Perviz Adel, **Rabta-i Harici Devleth-i Karakoyunlu ve Akkoyunlu**, Daneşkah-ı Şiraz ,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şiraz,1380/2002, s.12.

olması gibi olayları ve Kara Yusuf'un oğulları İspend, İskender'in Şahrüh ile yaptığı savaş vb.olaylar Şahrüh dönemini anlatırken ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Çalışmamızda Sayyed Kemal Hac Cevadi tarafından tafsilatlı bir şekilde neşr edilmiş nüshası kullanılmıştır³⁹.

III.d.Mirhvand Hamîdüddin Muhammed b.Hondşâh b.Mahmûd el-Belhi /Tarih-i Ravzatu's-Sefa Fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ,

Mirhvand 1433 yılında Belh şehrinde doğmuştur. 1483 yılında yazmaya başladığı eseri "*Tarih-i Ravzatu's-Sefa Fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*"⁴⁰ adlı eseri 7 ciltten oluşmaktadır. Timurlu dönemi olaylarını ayrıntılı şekilde anlatan bu eser genel vekayinamelerden biridir⁴¹. Söz konusu eser Karakoyunlu dönemi içinde önemlidir. Özellikle Kara Yusuf, Cihânşah ve İskender döneminde geçen olaylar konusunda mühim bilgiler içermektedir. Özellikle Cihânşah ve oğulları Pir Budak ve Hasan Ali'nin isyanı,Cihânşah'ın Horasan tarafına yaptığı seferler ve Uzun Hasan Bey tarafından öldürülmesi gibi olaylar ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.Çalışmamızda tasnifini Cemşid Kiyanfer'in yaptığı 2002 tarihinde Tahran'da basılan nüshası kullanılmıştır.

III.e.Giyaseddin Hândmîr, Muhammed Bin Hamidüddin Mirhond/ Habib'üs-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer

Ravzat'us-Sefa'nın yazarı Mirhond'un torunu olan Hândmîr 1475–6 yılında Herat'ta doğmuş, daha sonra Sultan Hüseyin'in en büyük oğlunun hizmetine girmiştir⁴². Onun en önemli eseri *Habîbü's-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer* umumi bir tarihtir.Eser yaratılıştan Şah İsmail'i Safevî'nin ölüm yılına kadar olan dünya olaylarını ele almaktadır. Hondmir'in hocası Kerimüddin Habîbullah Erdebili'ye karşı beslediği iyi duyguların nişanesi olarak onun adına yazılmıştır⁴³.Birkaç neşri

³⁹ Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, hzl. Sayyed Kemal Hac Sayyed Cevadi, Sazman-ı Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran, 1380.

⁴⁰ Mirhvand, **Tarih-i Ravzatu's-Sefa Fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ**, Tashih. Cemşid Kiyanfer, İntişarat-ı Esatir, Tahran,1380.

⁴¹ Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**,s. 398; Ramazan Şeşen, **Tarih Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998,s.247-248.

⁴² C.A. Storey, **Persian Literature**, s.101.

⁴³ Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, s. 408.

bulunmaktadır. Biz Muhammed Debîr-siyakî'nin, 1333 yılında Muhammed Debîr-siyakî'nin, 1370 yılında Muhammed Ali Cerrahi tarafından farklı farklı hazırlanmış neşirlerinden istifade etmiş bulunmaktayız. Cihânşah dönemi olayları içerisinde Pir Budak'ın babasına isyan ettiği dönem, Şah Kubat'ın babası İskenderi öldürmesi ve Cihânşah'ın Horasan tarafına yaptığı fetihler hakkında bilgiler mevcuttur.

III.f A.Z.Muhammed İsfezârî / Ravzat'ul-Cennât fi Evsaf-ı Medine-yî Herat:

Mahir bir şair ve usluþçu olan Muhammed Zamacî-i İsfezârî 1492 yılında sultan Hüseyin Baykara için *Ravzat'ul Cennât fi Evsaf-ı Medine-yî Herat* adlı eseri yazmıştır. Eser Herat şehrinin tasvir ve tarihini anlatmaktadır. Tahran'da 1961 yılında Muhammed Kazım İmam'ın hazırladığı şekliyle İntişarat-ı Daneşkah-ı Tahran adlı yayınevi tarafından yayınlanmıştır⁴⁴. Hüseyin Baykara dönemi hakkında bilgi veren eser Karakoyunlu tarihi açısından özellikle Cihânşah'ın Herat seferi hakkında ayrıntılı ve nadir bilgiler içermesi bakımından önemlidir.

III.g Devletşah/ Tezkiretü's-Şûara

XV. yüzyılın en ünlü İran edebiyat tarihçisi olan Devletşah, yaşamının büyük bir kısmını Timurlu şehzadelerinin saraylarında geçirdikten sonra, kendi arzu ve iradesinin dışında bazı sebepler ile resmî görevini bırakarak, Horasan'da, babasından kalan malikâneye gitmiştir⁴⁵.

Müellifin en önemli eseri *Tezkiretü's-Şûara'sıdır*. Eserini İran şairlerinin genel bir tezkiresini oluşturmak amacı ile birçok ilmî, edebî ve tarihi mahiyette eserlere müracaat ederek ve muasırları hakkında da şahsî malûmatını kullanarak yazmıştır⁴⁶. Eserin nüshaları ilk kez Bombay'da 1887, daha sonra da E. G. Browne tarafından Londra'da yayımlanmıştır. Tezkiretü's-Şûara özetlenmiş olarak Hoca Süleyman Fehîm Efendi tarafından 1808 Sefinetü's-şuarâ adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Ülkemizde ise Necati Lugal tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir⁴⁷.

⁴⁴ Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", **Bellekten**, s.64.; İsfezârî Muhammed A.Z. **Ravzat'ul-Cennât fi Evsaf-ı Medine-yî Herat**, hzl. Muhammed Kazım İmam, İntişarat-ı Daneşkah-ı Tahran, Tahran, 1339.

⁴⁵ M. Fuad Köprülü, "Devletşah", **İ.A. C. III**, İstanbul, 1945, s. 560.

⁴⁶ M. Fuad Köprülü, "Devletşah", **İ.A.**, s. 561.

⁴⁷ Devletşah, (**Tezkiretü's-Şûara**) **Devletşah Tezkiresi**, çev. Necati Lugal, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1977

Bilindiği gibi Timur döneminin önemli vekayinelerinden biri olan Tezkiretü’ş-Şûara’da Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Timur tarihi hakkında önemli veriler elde edilebilmektedir. Karakoyunlu aşiretleri, Sultan Cihânşah döneminde geçen olaylar, özellikle Cihânşah’ın kişiliği ve şairliği vb. konular hakkında önemli bilgiler yer almıştır.

IV.Osmanlı Dönemine Ait Vekayineler:

IV.a. Âşık Paşa-zâde / Âşık Paşaoğlu Tarihi:

Osmanlı müverrihlerinden Âşık Paşa-zâde’nin eseri genellikle *Tevarih-i Ali Osman* adıyla anılmaktadır⁴⁸. Cihânşah dönemi hakkında daha çok Şeyh Cüneyd ve Cihânşah olayları ve İskender’in Şahrüh’tan kaçarak Osmanlıya sığınması ve Alıncak Kalesi’nde öldürülmesi gibi konular yer almaktadır. Çalışmamızda Matbaa-i Amire, tarafından 1332 yılında İstanbul’da basılan neşri kullanılmıştır⁴⁹.

IV.b. Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-Nümâ / Neşri Tarihi:

Mehmed Neşri’nin yaşamı hakkında çok az bilgi mevcuttur. Kaynaklardan küçük yaşta Bursa’ya geldiği, orada müderris olduğu anlaşılmaktadır. Eserinin adı *Kitâb-ı Cihân-Nümâ*⁵⁰ sekiz bölümden oluşmakta ve dünya tarihini anlatmaktadır. Eser Faik Reşid Unat, M.A.Köymen, tarafından 1957 yılında yayımlanmıştır. Eserde, Karakoyunlu Kara Yusuf döneminden ayrıntılı bir şekilde bahsederken, Cihânşah hakkında sadece Uzun Hasan Bey tarafından öldürüldüğüne dair çok kısa bir malumat mevcuttur.

IV.c Şerefhan Bitlisî /Şerefnâme:

Şerefhan Bitlisî adından anlaşılacağı üzere Bitlis hâkimi ve tarihçidir. İran şahları hizmetinde çalışmıştır. Osmanlıların İran ile savaşması ile 1578 yılında Bitlis

⁴⁸ İlhan Erdem, Kazım Paydaş, **Akkoyunlu Devlet Tarihi**, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007,s. 24.

⁴⁹ Âşık Paşa-zâde, **Tevarih-i Al-i Osman(Âşık Paşa-zâde Tarihi)**, Matbaa-i Amire, İstanbul,1332.

⁵⁰ Neşri, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ /Neşri Tarihi**, hzl. Faik Reşid Unat, M.A.Köymen, C.II, TTK, Ankara, 1957.

Sancak Beyliğine getirilmiştir. *Şerefnâme*⁵¹ adlı eser Osmanlı ve İran tarihini içermektedir. Eser Farsça olarak III. Murat adına Farsça yazılmıştır. Daha sonraları Osmanlı Türkçesine çevrilmiş ve yazma halindedir. Eser 1972 yılında Mehmet Emin Bozaslan tarafından 1962 Kahire’de basılan Arapça’dan Türkçe’ye çevrilmiştir⁵². Eserde Karakoyunlu tarihi ile ilgili Cihânşah’ın Irak ve Fars bölgelerini ele geçirmesi, Horasan ve Curcan’ı işgali ve Cihânşah’ın Uzun Hasan Bey tarafından öldürülmesi hakkında bilgiler yer almaktadır.

IV.d.Hoca Sadeddin Efendi/ Tâcü’t-Tevârih

Hoca Sadedin Mehmed aslen İsfahanlı olup Fars kökenli bir ailenin oğludur. Çaldıran seferinden dolayı 1514 yılında İstanbul’a gelmiştir⁵³. Müellif *Tâcü’t-Tevârih* adlı eserde Osmanlı ve Timurlu tarihinden bahsederken, dolaylı olarak Karakoyunlu tarihinden de bahsetmiştir. Özellikle Timur ve Yıldırım Beyazıt arasında geçen olaylara değinirken, Kara Yusuf’un olaylara neden olduğunu dile getirmiştir. Yine aynı eserde Şahrüh’tan kaçarak Tokat civarında kışı geçirmek için Osmanlı’ya sığınan Mirza İskender’den bahsetmiştir. Özellikle Mirza İskender ve Tokat’ta gelişen olaylar hakkında orijinal bilgiler mevcuttur.

IV.e.Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede / Sahaif’ül Ahbâr fi Vekayi-ül – A’asar:

Müellif Selanik’te doğmuş, Selanik Mevlevihanesi şeyhi Efendi’nin yanında öğrenim görmüştür⁵⁴. *Sahaif’ül Ahbâr fi Vekayi-ül–A’asar* adlı çalışmasında Karakoyunluların ilk dönemlerine ait bilgiler mevcuttur. Özellikle Kara Yusuf ve Ahmed Celayirli’nin Timur’dan kaçarak Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıt’a sığınmaları ve o dönemde geçen olaylar hakkında kısa ve öz bilgiler içermektedir.

V.Memlûklü Dönemine Ait Vekayinameler:

⁵¹ Şeref Han, *Şerefnâme*, çev. M. Emin Bozaslan, İstanbul 1972.

⁵² C.A. Storey, *Persian Literature*, 336.

⁵³ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev.Çoşkun Uçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1982, s.137.

⁵⁴ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 265.

V.a Arabşah Ahmed Bin Muhammed Bin Abdullah/ Acaîb el Makdur:

1389 yılında Şam'da doğan Arabşah Ahmed bin Muhammed bin Abdullah, Timur'un Şam'ı ele geçirmesinden sonra ailesi ile birlikte Semerkant'da gönderilmiştir⁵⁵. En önemli eseri *Acaîb el Makdur*'dur. Birçok dile çevirisi yapılan eserin Osmanlı Türkçesine çevirisi Nazmizâde tarafından yapılmıştır. Eser özellikle Karakoyunluların ilk dönemi hakkında önemli bilgiler içermektedir.

V.b. El-Aynî/ İkdu'l Cumân fi Tarihi Ehli'z Zaman:

Bedreddin Mahmut El-Aynî olarak ünlü olan müellifin adı Mahmut b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin b. Yusuf b. Mahmut'dur. Antep'te doğduğu için nispeti Al-Aynî olup Bedreddin ise lakabıdır. 1361 yılında dünyaya gelen El Aynî Antep'in Keykin mahallesinde dünyaya gelmiştir. Aslı Türk olup büyük dedesi Ankara'dan Halep'e göç etmiştir. Çok iyi bir eğitim alan El-Aynî babasından fıkıh dersleri almıştır. Çok genç yaşta Antep kadılığı yapmıştır. Ardından Kahire'de Berkuk Medresesinde sûfi olarak görevlendirilmiştir⁵⁶.

El-Aynî birçok eser kaleme almıştır. Telif tercüme, şerh ve haşiyelerden oluşan bu eserlerin sayısı oldukça kabarıktır⁵⁷. *İkdu'l Cumân fi Tarihi Ehli'z Zaman* adlı eseri özellikle Karakoyunlu, Memlûklü, Akkoyunlu, Osmanlı ve Timurlular hakkında önemli kayıtlar içermektedir. Özellikle Kara Yusuf dönemi ile Memlûklü, Akkoyunlu ve Karakoyunlu ilişkisi açısından önemli bilgilere rastlanılmaktadır. Cihânşah dönemi olayları hakkında Şahrüh'un Azerbaycan'a yaptığı seferler, Şahrüh'un İskender ve kardeşleri ile mücadelesi, İskender'in Rum taraflarına kaçışı, Tokat'a Sultan Murad'ın ona verdiği hediyeler ve İskender'in Şah Kubad tarafından Alıncak Kalesinde öldürülmesi gibi olaylar yer almaktadır. Eser Kazım Yaşar Koprıman tarafından 1972 yılında *El-Aynî'nin İkdu'l-Cumân'ında XV. Yüzyıl Ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar* adı altında doktora tezi olarak çalışılmıştır.

V.c. İbn Hacer el-Askalânî, İnbâ'ü'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-Ömr :

⁵⁵Şemeseaddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**,s.360.

⁵⁶ Kazım Yaşar Koprıman **El-Aynî'nin İkdu'l-Cumân'ında XV.Yüzyıl Ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,1972,s. 1.

⁵⁷ Kazım Yaşar Koprıman **El-Aynî**, s.37

Müellif 1373 yılında Kahire’de doğmuştur. Aynı şehirde dini eğitimin aldıktan sonra Hicaz,Şam ve Yemen’de çeşitli alimlerden dersler almıştır.Kahire’ye döndüğünde 1424-1444 yılları arasında Şafi Başkadılığı görevinde bulunmuştur. Müellifin bir çok eseri mevcuttur.Bunlarda *İnbâ’ü’l-Gumr bi Ebnâ’i’l- Ömr*’dir. Çalışmamızda kullandığımız bu eser müellifin doğumundan ölüm tarihi olan 1449 yılına kadar geçen siyasî olayları içermektedir ⁵⁸.Karakoyunluların ilk dönemi hakkında özellikle Kara Yusuf dönemi hakkında oldukça faydalı bilgiler mevcuttur.

V.d. El-Makrîzî, Takiyüddin Ahmed bin Ali, Kitâbu’s-Sülûk li Ma’rifet-i Düveli’l-Mülûk :

Memlûklu tarihçilerinin en önemlilerinden biri olan Makrîzî Kahire’de yetişmiş ve burada bulunan bir çok ilim adamlarından ders almıştır. Asıl adı Ahmad b. Ali’dir, Makrîzî nisbesini al-Makraza sokağından dolayı almıştır⁵⁹.Hac için gittiği Mekke’de bir süre kalmış ve burada bulunduğu dönemde çalışmalarına devam etmiştir. Daha sonra Kahire’ye yeniden dönmüş ve Divân-ı İnşâ’da katiplik yapmıştır. Makrîzî’nin XV. Yüzyıl Memlûklu tarihinin aydınlatılması için bir çok eseri bulunmaktadır. Biz müellifin konumuz ile ilgili olarak “*Kitâb’us-Sülûk li Mâ’rifet-i Düvel’il-Mülûk*”adlı eserini kullanmış bulunmaktayız⁶⁰. Söz konusu eser Mısır’ın fethinden müellifin ölüm tarihine kadar yani 1442 yılına kadar geçen Mısır tarihi hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Karakoyunluların özellikle Kara Yusuf dönemini kapsayan Memlûklu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu arasında geçen siyasî olaylar hakkında diğer bilgiler mevcuttur.

V.e. İbn Tagrı Birdî, Ebû’l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf, en-Nücûmü’z-Zâhire fi Mülûk-i Mısır ve’l-Kâhire

⁵⁸ İbn Hacer , *İnbâ’ü’l-Gumr bi Ebnâ’i’l-Ömr*, Tahkik :Muhammed Abdulmuide Han, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

⁵⁹ Kazım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989,s. XVI.

⁶⁰ El-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk li Ma’rifet-i Düveli’l-Mülûk*, Tahkik: Sa’id Abdulfettâh Â’sur, Mısır, 1970-1973.

İbn Tağri Birdî 1409–1410 yılında Kahire'de doğmuştur. Memlûkler döneminin, önemli tarihçileri arasında bulunan İbn Tağri Birdî, İbn Hacer, Aynî, el-Makrizî, İbn Arabşah gibi zamanın büyük âlimlerinden ders almıştır. El-Makrizî'nin etkisinde kalarak tarih ilmine merak sarmıştır. XV. yüzyılın ortalarında Aynî ve el-Makrizî'nin ölümlerinden sonra Mısır'da en büyük tarihçi olarak İbn Tağri Birdî kalmıştır⁶¹. En önemli eseri “*En-Nücümü’z-Zâhire fi Mülûk-i Mısır ve’l-Kâhire*”dır. Söz konusu eser 1242 yılında Mısır'ın fethiyle başlar, 1467 yılına kadar devam ederken, Eyyûbiler ve Memlûklu dönemi etrafı olarak anlatılır⁶². Eser Arapça olarak yazılmıştır. En önemli neşri William Poper tarafından yapılmış⁶³ ve Kahire'de 1. ve 12. ciltleri basılmıştır. 1930- 1972 yılları arasında geri kalan kısmı da basılarak 17 cilt halinde tamamı neşredilmiştir⁶⁴. Karakoyunlular hakkında ilk dönemden başlayarak Cihânşah'ın öldürülme tarihi 1467 yılına kadar önemli bilgiler vermektedir. Eserde ayrıca Akkoyunlu, Memlûklu ve Eyyubiler hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur. İskender'in Alincak kalesinde öldürülmesi ve onun yerine Cihânşah'ın geçmesi ve İskender'in dini görüşü gibi konulara rastlanılmaktadır.

Yine İbn Tağri Birdî'nin *Havâdisü'd-Duhûr fi Mede'l-Eyyâm ve's-Suhûr*, önemli eserlerinden birisidir. Eser William Popper 1932 yılında yayına hazırlanmıştır⁶⁵. *En-Nücümü’z-Zâhire fi Mülûk-i Mısır ve’l-Kâhire* adlı eserin devamı niteliğinde olan *Havâdisü'd-Duhûr fi Mede'l-Eyyâm ve's-Suhûr* özellikle Karakoyunlu, Memlûklu ve Akkoyunlu tarihi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Cihânşah dönemi ile ilgili olarak İskender'in Alincak Kalesinde mahsur kalması ve Eşref Baybars'ın İskender'e yardım göndermek istemesi gibi olaylar yer almaktadır. Ayrıca Cihânşah ve emiri Rüstem Tarhan'ın Akkoyunlu Uzun Hasan Beğ ile mücadelesi, sonrasında Uzun Hasan, Hasan Ali ve Ebû Said arasında geçen olaylardan bahsetmektedir.

⁶¹ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s.19; Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkları Tarihi Sultan al-Malik al-Mu'ayyed Şeyh al-Mahmûdî Devri**, Ankara, 1989, s. XIX.

⁶² Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 220.

⁶³ Carl Brocclmann, **Geschichte Der Arabischen Litteratur**, II, Leiden 1949, s. 51

⁶⁴ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 220.

⁶⁵ İbn Tağri Birdî, **Havâdisü'd-Duhûr fi Mede'l-Eyyâm ve's-Suhûr**, Neş. W. Popper, California, 1930.

VI.Gürcü, Ermeni ve Bizans Kaynakları:

Karakoyunlu tarihine azda olsa katkıları bulunan Gürcü, Ermeni ve Bizans kaynakları bu dönem için önem arz etmektedir. Gürcü kaynaklarından Brosset tarafından yazılan *Histoire de la Géorgie*⁶⁶ özellikle Cihânşah'ın Gürcistan taraflarına yaptığı sefer hakkında az ancak önemli bilgi vermektedir. Bizans kaynakları arasında ise Dukas'ın *Bizans Tarihi*⁶⁷ adlı kronikler zikredilmeye değerdir. Ermeni kaynakları arasında ise Hrand D. Andreasyan, “*XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar*⁶⁸”,*Tarih Enstitüsü Dergisinde* yayınlanan kronojiler ve kolofonlar ve K.Avedis Sanjian'ın “*Colophons of Armenian Manuscript 1301 1480*⁶⁹” adlı kolofonların toplandığı eser özellikle bölgede yaşayan Ermeni din adamları ve Sultan Cihânşah arasındaki ilişkileri anlama,dönemin siyasî olaylarının kronolojisini takip etme, siyasî ve dinî olaylar ve Cihânşâh'ın yapmış olduğu seferler açısından önemli bilgiler vermektedir.

6.Seyahatnameler:

Karakoyunlu dönemi hakkında bilgi veren en önemli seyahatname Johan Şildberger'in 1394–1727 yılları arasında Avrupa, Asya ve Afrika seyahatini yazdığı eser önemlidir. Turgut Akpınar tarafından 1997 yılında “*Türkler ve Tatarlar Arasında*” başlığı altında Türkçeye çevrilmiştir. Eserde Timurlu tarihi

⁶⁶ Brosset, **Histoire de la Géorgie**, Imprimerie de l'Academie Impériale des Science, C.II S.Petersbourg ,1849.

⁶⁷ Dukas, **Bizans Tarihi**, çev. Vladimir Mirmiroğlu, İstanbul Enstitüsü Yayınları,İstanbul, 1956.

⁶⁸ Andreasyan,Hrand D.“XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar”,**Tarih Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, S.3, İstanbul, 1973.

⁶⁹ K.Avedis Sanjian, **Colophons of Armenian Manuscript 1301 1480**, Harvard University, Cambridge, Massachusetts,1969.

anlatılırken Kara Yusuf, Miranşah ve Ebû Bekir mücadelesi gibi siyasî olaylarda yer almaktadır.

Yine Jan Sharden, Caterino Zeno ve Amrogio Contarini'nin seyahatlerini yazdıkları eserler de bu dönemin önemli seyahatnamelerindendir. Caterino Zeno ve Amrogio Contarini'in seyahatnameleri Uzun Hasan Bey dönemi hakkında bilgi verirken, Cihânşah dönemi hakkında az da olsa bilgilere rastlanmaktadır. Tufan Gündüz tarafından 2006 yılında "*Uzun Hasan ve Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri, Caterino Zeno ve Amrogio Contarini'nin Seyahatnameleri*" başlığı altında Türkçeye çevrilmiştir. Bu seyahatnameler özellikle Cihânşah döneminin hemen sonrasında bölgenin siyasî, iktisadi, mimari durumu hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Uzun Hasan Bey döneminin siyasî olaylarından bahsederken, Osmanlı ve Cihânşah ilişkisine de değinmiştir.

Yine Josaphat Barbaro'nun "*Anadolu'da ve İran'a Seyahat*" adlı eseri de önemlidir. Tufan Gündüz, tarafından 2005 yılında Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Bu seyahatname de Cihânşah'ın annesinin mezarı hakkında bilgi verilmektedir.

Diğer bir eser Ruy Gonzales de Claviyo'nun seyahatnamesidir. Ruy Gonzales de Calaviyo, İspanya padişahının sefiridir ve Timur'un yanından uzun süre kalmıştır. Anadolu'dan İran'a birçok yere seyahat etmiştir. Seyahatname "*Timur Devrinde Semerkad'a Seyahat*" başlığı ile Ömer Rıza Doğrul tarafından 2007 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Aynı eser Zeynep Ertan tarafından "*Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkan'da Seyahat*" adı ile 2008 yılında yeni bir çeviri ile yayınlamıştır. Eser Kara Yusuf ve Timur ilişkisi, dönemin ticari faaliyetleri ve şehirlerin durumu açısından önemli bilgiler içermektedir. Aynı eser Farsçaya Meshud Recebniya tarafından 1376 yılında Tahran'da çevrilmiştir. Yine Adil Baxşeli'nin "*Güney Azerbaycan Şehirlerinin Medeni Hayatı Seyyah Gündeliklerinde (XI-XVII Yüzyıllıklar)*" adlı eseri XI-XVII. Yüzyıl içerisinde bölgeyi ziyaret eden seyyahlar doğrultusunda Güney Azerbaycan bölgesinin şehirleri, mimarisi ve sosyal yaşamı hakkında bilgi vermektedir.

B.ARAŞTIRMALAR:

Sultan Cihânşah Türk tarihi için önemli bir süreci kapsamaktadır. Ancak bu dönemi ile ilgili ayrıntılı çalışma oldukça azdır. Ele alınan çalışmalarda

Karakoyunlu tarihi genel olarak ele alınırken, tez konumuzun başlığı altında yani Sultan Cihânşah dönemi hem Türkiye hem de diğer ülke araştırmacıları tarafından yeterince ele alınmamıştır. Bu konuda bilinen en önemli araştırma Prof.Dr. Faruk Sümer'in "*Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihânşâh'a Kadar)*" adlı eseridir. Ancak başlıkta görüldüğü üzere bu eser Cihânşah dönemini kapsamamaktadır. Faruk Sümer tarafından 2 cilt olarak tasarlanan bu eserin 2.cildi tamamlanamamıştır. Eserin ilk cildinde Karakoyunluların Cihânşah dönemine kadar olan dönemi içeren siyasî tarih hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Bu konudaki diğer belli başlı önemli çalışmalar ise (MEB) İslam Ansiklopedisinde bulunan Mükremin Halil Yinanç'ın "*Cihânşah*" adlı maddesi özellikle Cihânşah döneminin siyasî olayları hakkında kısa ancak önemli bilgiler vermektedir. Aynı şekilde İsmail Aka'nın "*İran'da Türkmen Hâkimiyeti*" adlı eseri Karakoyunlu tarihini bütünüyle ele alırken, özellikle Sultan Cihânşah dönemi Timurlu-Karakoyunlu ilişkilerini anlamak açısından önem arz etmektedir.

Bunların yanı sıra son yıllarda Cihânşah'ın edebi kişiliği hakkında verilmiş birkaç eser mevcuttur. Bunlar içerisinde çevirisini Mine Erol'un yaptığı Selçuklu Araştırmaları Dergisinde yayınlanan Vladimir Minorsky'nin "*Karakoyunlu Cihânşah ve Şiirleri*" adlı makalesi Cihânşah'ın hem edebi faaliyetleri hem de dini itikadı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Cihânşah'ın Türkçe ve Farsça şiirlerinin incelenmesi açısından ise Muhsin Macit'in "*Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşah ve Türkçe Şiirleri*" göze çarparken, Farsça şiirleri konusunda Veyis Demirçay'ın "*Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşah ve Farsça Şiirleri:(Divan-ı Hakiki)*" adlı eseri bu konuda önemli çalışmalardandır. Ayrıca edebi kişiliği ve çalışmaları hakkında, Muhsin Macit'in "*Cihânşah ve Türkçe Şiirleri*" Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisinde yayınlanan makalesi, yine aynı yazarın "*Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşah'ın Dini-Mistik Evreni*", Türk Kültürü Dergisi ve "*Karakoyunlu Cihânşah'ın Mesnevi Sevgisi*", Türk Edebiyatı Dergisinde yayınlanan makaleleri ile Ali Temizel'in, "*Mirza Cihanşah Hakikî ve Mevlâna, Ney ve Mevlana'nın Mezarı Hakkındaki Şiirleri*", Mevlana Araştırmaları Dergisinde yayınlanan makalesi ve Emin Kırkıl, "*Hükümdar Şair Trajedi Kahramanı: Karakoyunlu Cihânşah*", Virgül dergisinde yayınlanan makalesi Cihânşah'ın

edebiyata verdiği önem, Mevlana sevgisi, Farsça ve Türkçe şiirleri açısından önem arz etmektedir.

Cihânşah dönemi siyasî, askerî ve kültürel tarihine ilişkin belli başlı bir çalışma görülmez iken, çeşitli yerlerde Karakoyunlular hakkında yayınlanmış çok sayıda makale bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri Faruk Sümer'in Diyanet Ansiklopedisinde yayınlanan “*Karakoyunlular*” maddesi; Adnan Sadık Erzi'nin, Belleten dergisinde yayınladığı “*Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar*” ; İlhan Erdem ve Mustafa Uyar'ın Türkler Ansiklopedisi maddesi olan “*Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kolu*”, Enver Konukçu'nun, “*Kara ve Akkoyunlular'ın Yurdunda*”, Kazım Paydaş'ın “*Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferler*”, Tarih İnceleme Dergisi, İsmail Aka'nın ,“*Şahruh'un Karakoyunlu Üzerine Seferleri*” Tarih İncelemesi Dergisi maddesi, aynı yazarın “*Şahruh'un Azerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri*”, X.Türk Tarih Kongre maddesi “*Timur'un Ölümünden Sonra Güney İran'da Hâkimiyet Mücadeleleri*”, Atsız Armağan gibi çalışmalar Karakoyunluların özellikle Cihânşah dönemi siyasî durum hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir.

Askerî faaliyetler açısından ise yok denecek kadar az çalışma mevcuttur. Bunlardan en önemlisi İlhan Erdem'in “*Akkoyunlu ve Karakoyunlu Ordularına Genel Bir Bakış*” Tarih Araştırmaları'nda yayınlanan makale bu konuda genel bilgi vermektedir.

Karakoyunlu tarihi ve Cihânşah dönemi hakkında İran ve Azerbaycan bölgesinde bulunan kütüphaneler taranmış ve orada yapılan çeşitli tetkik eserlere ulaşılmıştır. İran'da bu konu ile ilgili İsmail Hasanzade'nin “*Hükümet-i Türkmanan-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu der İran*”adlı çalışması, Zohre Vefayi'nin “*Şerh-i Tarih Karakoyunluha & Akkoyunluha*” ve Muhsen Bahram-nejad'ın “*Serguzeşt-i Karagoyunluha ve Akkoyunluha*” adlı çalışmalar özellikle Akkoyunlu–Karakoyunlu dönemi siyasî olaylar açısından önemlidir. Aynı şekilde Hüseyin Mircaferi'nin “*Tarih-i Tehevvulat-ı Siyasî İçtimaî İktisâdî ve Ferhengi-i İran Der Dovre-i Timuriyân ve Türkmanân* ” adlı çalışma ise Timur ve Türkmen devletlerinin siyasî, sosyal ve iktisadi tarihini ayrıntılı anlatması açısından mühim bir eserdir. Yine Rızazade-yi Rıza Lengerudi “*Cihanşah-ı Karakoyunlu*”,

Daneşname-i Cihan-ı İslam makalesi Cihânşah dönemi siyasî olayları özellikle Cihânşah'ın Horasan seferi açısından İran'da yazılan önemli bir makaledir.

Azerbaycan'da ise Tofiq Necefli'nin "*Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinin Tarihi Muasır Türk Tarihşünaslığında*" yine aynı yazarın "*Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'un Siyasî ve Harbi Faaliyetleri*", Harbi Birlik, maddesi askerî faaliyetler ve Karakoyunlu dönemi kaynakların incelenmesi açısından önemlidir. Yine İbrahim İbrahimov'un "*Cihânşah Hagigi Nesimi Hakkında*" ki Azerbaycan dergisindeki makalesi ve Seadet Şıxıyeva'nın "*Nesiminin Hükümdar Haleflerinden Heqiqi*" Elmi Konfransın Materialları'nda yayınlanan makale özellikle Cihânşah'ın Hurûfîlik, Nesimi ve edebiyat ile ilişkisini anlamak açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Karakoyunlu döneminde başkent olan Tebriz hakkında bilgi alabilmek için S.M. Onullahi'nin "*XIII-XVII. Eserlerde Tebriz Şehrinin Tarihi*" adlı çalışması özellikle Cihânşah dönemi mimari eserler açısından önemlidir.

Aynı şekilde Rusya'da yayınlanmış eserler arasında Vlademir Minorsky'nin çalışmaları dikkat çekmektedir. "*The Clan of The Qara-goyunlu Rulers*" adlı makalesi önemlidir. Yine V.A. Qordlevskiy'nin "*Kara-koyunlu*" adlı Rusça eseri özellikle 1922 yılında Maku ve civarında yaşayan Karakoyunlu aileleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Bu çalışmalar dışında Karakoyunlu Devleti ve Sultan Cihânşah hakkında yapılmış ve bu dönemi kapsayan diğer çalışmalar ise kaynakça kısmında ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

GİRİŞ: XIV. YÜZYIL ORTALARINDA YAKIN DOĞU VE AZERBAJCAN'IN SİYASİ DURUMU

XIV.yüzyıl ortalarında Yakın Doğu ve Azerbaycan'ın siyasî ve toplumsal durumuna incelediğimizde siyasî ve ekonomik yönden dağınık, parçalanmış bir yapı gözlenirken, hakimiyeti ele geçirmek için devletler ve beylikler arasında birtakım ittifaklar ve ihtilaflar ortaya çıkmış, güçlü olan varlığını koruyabilmiştir. Bütün bu karışık sürecin asıl sebebi Moğol istilasını ve sonrasında ortaya çıkan göç hareketleri ile bunun doğurduğu sosyal ve siyasî hareketliliklerdir.

Türkmenlerin Yakın Doğu'ya büyük kitleler halinde ilk göçleri Selçuklular zamanında başlamış, Moğol istilasını ve hakimiyeti zamanında giderek ve çoğalarak artmıştır. Bu göçler ile gelen kitlelerin çokluğu sebebiyle bölgede yığılma yaşanmış, yörenin siyasî, ekonomik ve kültürel dokusunda değişimler görülmüştür. Ayrıca bu göçler ile oluşan siyasî buhran ile birlikte söz konusu coğrafyada irili ufaklı yüz kadar yeni oluşum ortaya çıkarken, bölgede ticari, mali, sosyal ve kültürel alanda birtakım gerilemeler izlenmiş, tarımsal alanlar yerlerini göçebe ekonomisi için gerekli olan otlak ve meralara bırakmıştır. Bunun yanı sıra halkın refah seviyesi düşerken, özellikle XIII. yüzyılın başlarında ortaya çıkan istilalar ile başta Erzurum olmak üzere Erzincan, Erciş, Ahlât, Van, El-Cezire, Erbil ve Musul gibi merkezler büyük oranda tahrip olmuştur. Özellikle İlhanlıların idaresi altında bulunan bölgede sosyal, iktisadi ve kültürel gerileme görülürken, bu durumdan en çok etkilenen bölge Anadolu'nun doğusunda ekonomik, sosyal ve demografik değişimler ortaya çıkmıştır. Moğol istilasını ile birlikte Orta Asya'da çok sayıda

Türkmen ve Moğol aşiretleri göçebe hayatına uygun olan Doğu Anadolu bölgesine göç etmiştir⁷⁰.

XIV.yüzyıl başlarında Anadolu siyasî yönden parçalanmış, batıda Bizans İmparatorluğu, Orta ve Doğu Anadolu'da İlhanlılar, Doğu Karadeniz'de Trabzon Rum imparatorluğu ve Güney Anadolu'da Memlûkler egemen duruma gelmiştir. Ancak XIV. yüzyıl ortalarına doğru bu durum tamamen değişmiş, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran'da İlhanlıların ortadan kalmasının ardından Yakın Doğu'nun büyük bir bölümü siyasî kargaşa içine itilirken bölgede oluşan siyasî boşluktan yararlanmak isteyen birtakım güçler ortaya çıkarak ardı ardına devlet kurmaya başlamışlardır. Bölgede hâkimiyet kurmak isteyen Timurlu, Memlûklular ve Osmanlı'nın yanında kendilerini İlhanlıların mirascısı olarak gören Irak-Bağdad merkezli kurulmuş Celayirliler, Azerbaycan bölgesinde Çobanoğulları, Sivas merkez olmak üzere Anadolu'nun doğusunda hüküm süren Eratnalılar kendilerini bölgede göstermeye başlamışlardır⁷¹. Söz konusu devletler bir taraftan siyasî istikrarı sağlamaya çalışırken diğer taraftan bölgede faaliyet gösteren rakiplerine karşı üstünlük sağlamak amacı ile bölgede bulunan Türkmen Beylikleri ile ya ihtilaf yaparak ya da korkutarak etkisiz hâle getirmeye çalışmışlardır. Özellikle Memlûklular kendi güvenlik stratejileri çerçevesinde kuzey sınırlarında herhangi bir siyasî oluşuma izin vermeme çabası içerisine girmiştir. Bu nedenle Memlûk hâkimiyeti bölgede etkin olarak görülmeye başlamış ve Sivas, Kayseri, Malatya, Elazığ'a kadar uzanan bölgeyi kontrolü altına almak için Eratnalılar ile iş birliği yaparak Harput'u ele geçirmiş olan Türkmenler üzerine seferler düzenlemişlerdir Eratnalılar ise İlhanlı devletine bağlılığını sürdürmek yerine kimi zaman Memlûklulara bağlılık gösterirken, kimi zaman da bağımsız bir tutum sergilemişlerdir⁷². Eratna-Memlûk iş birliği bölgede Türkmenlerin hareket alanını daraltmaya başlamıştır⁷³. Zor durumda kalan Türkmenlerden birçoğu Memlûklular hâkimiyetini tanımak zorunda

⁷⁰ İ.Erdem,N.Akkoyunlu, **Ak Koyunlu İmparatorluğunun Kuruluşu(İlk Devirden 1403)**, Ankara, 1999, s.16; İ.Erdem, K.Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti, Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür**, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007, s.33 .

⁷¹İ.Erdem,K.Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**,s.34;İ.Erdem,N.Akkoyunlu,**Ak Koyunlu** s.15.

⁷² Mustafa Demir, "İlhanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecindeki Siyasî Gelişmeler", **Türkler**, C.8, YTY, Ankara, 2002, s.378.

⁷³ İ.Erdem, N. Akkoyunlu, **Ak Koyunlu**,s.17.

kalmıştır⁷⁴. Bu arada dönemin güçlü oluşumlarından biri olan Eratna Beyliği merkezi Sivas'ın dışında Kayseri, Kırşehir, Çorum, Amasya, Tokat, Niksar, Bayburt ve Erzincan gibi önemli kentleri de denetim altında tutmuştur⁷⁵. 1336–1341 tarihleri arasında tam siyasî bir tavır ortaya koyamayan Eratnalılar, Eratna Bey'in yönetiminde bir taraftan Mısır Memlûk Sultanı Nasr'ın ölümü, diğer taraftan Büyük Şeyh Hasan'ın hükümdarlığını Irak'ta ilan etmesinin ardından kendi bağımsızlığını ilan etmiştir⁷⁶ Şeyh Hasan ile Eratna Bey çarpışmak zorunda kalmıştır. Sivas ile Erzincan arasında Gerenbük mevkiinde cereyan eden bu savaş, Eratna Bey'in galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Ancak Eratna Bey kaybettiği toprakları geri almayı düşünmeyerek, mevkisini güçlendirmeyi tercih etmiştir⁷⁷.

Ancak kısa bir süre sonra hâkimiyet mücadelelerinin devam ettiği Orta Anadolu'da İlhanlıların en güçlü mirasçısı olan Eratna Beyliği dağılmaya başlamıştır, batı da ise Osmanlılar ve Karamanoğulları, isyan eden valiler tarafından parçalanmaya başlamıştır⁷⁸. Bu arada Eratna Beyliği'nin dağılmasının hemen ardından Kadı Burhaneddin Sivas'ta yönetimi ele geçirdiğini ilan etmiştir⁷⁹. Kadı Burhaneddin, bölgede üstünlük sağlamak amacı ile Memlûkler, Osmanlı ve Karamanlılar ile mücadele etme konusunda iddialı olurken, bölgenin hatta Yakın Doğu'nun en büyük gücü olmak gibi büyük hayalleri peşine düşmüştür⁸⁰. Giderek güç kazanan Kadı Buhaneddin'e karşı bölgede bulunan yerel beyler ve Türkmenler Osmanlı ve Memlûklardan destek alarak, Memlûkluya ait 1388 yılında Emir Yelboğa komutasındaki orduyu Sivas'a Kadı Burhaneddin'in üzerine yollayarak, kuşatma altına almışlardır. Bu dönemde bölgedeki Türkmenler bir süreliğine rahat hareket etmişlerdir. Ancak kısa sürede kuşatmadan kurtulan Kadı Burhaneddin yeniden Hacı Emirli, Taceddinoğulları, Taşanoğulları, Bafra Emiri,

⁷⁴ Kemal Göde, **Eratnalılar Devri 1327-1381**, TTK, Ankara, 1994, s.8.

⁷⁵ İ.Erdem, N. Akkoyunlu, **Ak Koyunlu**, s.18.

⁷⁶ Mustafa Demir, "İlhanlı Devleti", **Türkler**, s. 378.

⁷⁷ Kamuran Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984, s.450.

⁷⁸ Fatma Akkuş, **Akkoyunlu-Memlûklü Münasebetleri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s.19.

⁷⁹ M.Çetin Varlık, "Anadolu Beyliği", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.10, Konya, 1994, s. 47.

⁸⁰ İ.Erdem, N.Akkoyunlu, **Ak Koyunlu**, s.19.

Kuvvadaroğullar gibi Türkmen Beylikleri üzerinde baskı uygulamış ve bölgedeki hâkimiyetini yeniden sağlamıştır⁸¹.

Bu arada 1390 yıllarda Yakın Doğu'da yıldızı parlayan Timur Anadolu'nun doğusunda etkili bir şekilde varlığını göstermeye başlamıştır⁸². XIV. yüzyılın ikinci yarısının en önemli devletlerinden biri olan Timurlular, Osmanlı ve Memlûkların yaptığı gibi Doğu Anadolu'da hâkimiyet kurmak için Kadı Burhaneddin'i ortadan kaldırma planları yaparak, Türkmenler ve yerel beylikler ile işbirliği yapmayı uygun görmüştür⁸³. Timur'un Anadolu'ya sefer hazırlıkları yaptığı duyulunca, Kadı Burhaneddin, Timur'a karşı koymağa karar vererek hazırlığa başlamış ve Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid ile bu konuda ittifak yapmıştır. Ayrıca Timur'un hâkimiyetini tanıyan Karamanlı Alâaddin Bey'in üzerine yürüyerek Zincirli ve Salime kalelerini alıp Niğde'yi kuşatmıştır⁸⁴. Timur 1394 yılında Dicle'yi aşip Anadolu'ya girdiği zaman ilk safta düşman olarak Malatya'ya kadar girmiş olan Memlûklu Sultanı Berkuk ve Orta Anadolu'da kuvvetli bir devletin başında bulunan Kadı Burhaneddin'i bulmuştur. Bu arada Irak-ı Arab'a nüfuz edip Anadolu'ya saldırıya hazırlandığı bir sırada etrafta giderek güç kazanan El-Cezire hâkim ve emirleri ile Mutahharten, Karamanoğlu Alâaddin, Dulkadiroğlu Suli Bey, Karakoyunlu ve Akkoyunlu beylerine ve Kadı Burhaneddin'e haberler göndererek kendisine itaat etmelerini istemiştir⁸⁵.

Nitekim Timur, Türkmenler üzerindeki etkisini çok iyi bir şekilde kullanmış ve Kadı Burhaneddin'i etkisiz hâle getirmiştir. Ancak Kadı Burhaneddin'in baskısından kurtulan yerel beyler ve Türkmenler Timur'un saldırılarına maruz kalmışlardır. Mardin ve Musul arasındaki bölgede yaşayan ve sonra Kadı Burhaneddin'in hizmetine giren Türkmen Bozdoğan'ın oğulları Akkoyunlu Kara

⁸¹ Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti 1344–1398, Mutahharten ve Erzincan Emirliği**, TTK, Ankara, 1983, s. 121; Aziz b. Erdeşir-i Esterebadi, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 325.

⁸² Kazım Yaşar Koprıman, "Beyliklerden Türkiye'nin Siyasî Birliğine", F.Ü. **Tarih Metolojisi ve Türk Tarihinin Meseleri Kollokyumu**, Elazığ, 1990, s. 145–150; Kazım Y. Koprıman, **Makaleler**, Yay. Haz. E. Semih Yağcı-Altan. Çetin, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 307.

⁸³ İ. Erdem, N. Akkoyunlu, **Ak Koyunlu**, s. 20.

⁸⁴ Kamuran Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri**, s. 453.

⁸⁵ Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddin**, s. 122.

Yülük Osman ile ittifak edip Kadı Burhaneddin'i öldürmüştür. Onun ölümünden kısa bir süre bir türlü düzen sağlayamayan Kadı Burhaneddin Devleti son bulmuştur⁸⁶.

Bu arada Kadı Burhaneddin yönetimi dışında Timur'a karşı hâkimiyeti ele geçirmek için direnen Türkmen aşiretleri de faaliyetlerine büyük bir hızla devam etmektedirler. İlhanlı devletinin yıkılış süreci ile birlikte birbirleri ile mücadele içerisine giren Celayirli, Çobanoğulları ve Sutay hanedanlarının kavgalarına katılan bu iki Türkmen gruptan Karakoyunlular, Irak'taki Celayir ailesinin, Akkoyunlular ise bu aileye rakip olarak Musul ve Diyarbakır bölgesinde hükümet kuran Sutayoğullarının hizmetine girmiş ve mücadele etmişlerdir. Daha sonrasında Karakoyunlular güçlenerek Van Erciş, Erzurum, Musul ve Nahçıvan bölgesinde giderek etkili olan güçler arasına girmeyi başarmışlardır. Daha önce belirtildiği üzere siyasî boşluklar yaşanan İlhanlıların hâkim olduğu topraklarda bir taraftan Memlûk ve Osmanlı, diğer tarafta Timurluların güçlerini gösterdikleri ve hâkimiyet mücadelesi sürdürdükleri bir dönemde birçok Türkmen grup varlığını koruyamayıp taraf olmak zorunda kalırken, Anadolu, İran ve Irak sınırında ortaya çıkan ve yer alan Karakoyunlular faaliyet gösterdikleri saha, stratejik bakımdan herhangi bir gücün kolaylıkla denetim altına sağlamasının mümkün olmadığı bir konumda olması nedeniyle kısa süre içerisinde bölgede etkin bir güç olmayı başarmışlardır⁸⁷. Aynı şekilde Akkoyunlular da İlhanlı hâkimiyetinin yıkılışı sonrasında Diyarbakır-Malatya bölgesinde devlet kuran Türkmen gruplarından biri olmuştur.

İlhanlıların çöküşünün ardından Doğu Anadolu'da; Batı'da Osmanlıların Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerini eritmeye yeni başladığı bir süreç devam ederken, Diyarbakır ve Doğu Anadolu'da en etkili güç olan Mısır ve Suriye Memlûklarının bölgedeki çıkarları nedeniyle yukarı Fırat taraflarına doğru genişleme çabası içine girmişlerdir. Diğer taraftan kuzey ve kuzeydoğuda bulunan Trabzon ve Gürcistan krallıkları öncelikli olarak savunmaya yönelmişlerdir. Dolayısıyla bunlar Doğu Anadolu'da etkin bir siyasal rol oynayamamışlardır. Bu

⁸⁶ Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**,s.138; Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti 1344-1398**, A.Ü.D.T.C.F. Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986,s. 159

⁸⁷ İ.Erdem, N.Akkoyunlu, **Ak Koyunlu**, s.21.

arada Doğu Anadolu'da güçlü bir devletin bulunmayışından dolayı Karakoyunlular da Van Gölü, Doğu Anadolu ve Azerbaycan içlerine doğru uzanmaya başlamışlardır⁸⁸.

Diğer taraftan Fars, Azerbaycan ve Horasan bölgesinde İlhanlı topraklarını paylaşma mücadelesi İlhanlı şehzadeleri arasında devam etmiştir. Yine eş zamanlı olarak İlhanlı devlet çatısı altında bulunan bölgedeki ve devlet yönetimindeki Çobanoğulları-Celayir, Kert Muzafferler gibi nüfuzlu aileler arasında da mücadeleler devam etmiştir. Bu olaylar ile birlikte İlhanlı Devleti'nin toprakları olan Fars vilayetini Muzafferiler, Azerbaycan'ı Altınordu Devleti, Horasan'ı Serbedariler olarak bir nevi mirası paylaşmışlardır⁸⁹.

XIV.yüzyıl başından XVI. yüzyılın sonuna kadar süren iki asırlık zaman zarfında Türk tarihinin esasını teşkil eden bu dönem gerçekten Anadolu'da Anadolu Beyliklerinin kurulması, gelişmesi ve sonunda Osmanlı idaresinde birleşme safhalarını anlayabilmek açısından önem arz etmektedir⁹⁰. Timurluların Yakın Doğu'daki faaliyetleri bölgede Memlûk etkinliğinin az da olsa kırılmasına neden olurken, Çobanoğulları, Celayirli ve nihayet Timurlular Azerbaycan'da kendi hâkimiyetlerini korumak için ülkeye Doğu Anadolu'dan, Timur ise Suriye ve Elcezire taraflarına birçok Türkmen oymaklarını getirip yerleştirmişlerdir. Timur'dan sonra ortaya çıkan karışıklıklardan istifade eden bu oymakların beyleri Azerbaycan ve hatta İran'ın yönetimine sahip olmuşlardır. Bu hareketlerin merkezini ise Karakoyunlular ve Akkoyunlular oluşturmuştur⁹¹. Karakoyunlu ve Akkoyunlular vasıtası ile Anadolu'dan İran'a göçler vuku bulmuş ve Doğu Anadolu'da zaman içerisinde Türk nüfusunun azalmasına neden olmuşlardır. Karakoyunlular ve Akkoyunlular ile başlayıp gittikçe artan bu göçler XVII.yüzyıla kadar devam etmiştir⁹². Özellikle Karakoyunlu ve Akkoyunlular Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamış, devlet merkezlerini Tebriz'e

⁸⁸ John Woods, **300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 73.

⁸⁹ Mustafa Demir, "İlhanlı Devleti", **Türkler**, s. 380

⁹⁰ Kazım Y. Koprıman, "Beyliklerden Türkiye'nin Siyasî Birliğine", **F.Ü. Tarih Metolojisi ve Türk Tarihinin Meseleri Kolokyumu**, s.145-150; Kazım Y. Koprıman, **Makaleler**, s.304.

⁹¹ Zeki Veli Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, C.I, İ.Ü.Edb. Fak. Yay., İstanbul, 1981, s. 363.

⁹² Faruk Sümer, "XV. Asırdan İtibaren Anadolu'dan İran'a Vuku Bulan Göçler", **Türk Yurdu**, S.1, Ankara, 1954, s.41.

taşımak sureti ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türk nüfusunun azalması, Azerbaycan'ın ise Türkleşmesini sağlayacak yeni bir göç hareketinin başlatıcısı olmuşlardır⁹³. Özellikle Gazneliler ile başlayan Azerbaycan'ın Türkleşme süreci, Selçuklular döneminde devam etmiş, Karakoyunlu ve Akkoyunlular döneminde daha da güçlenmiştir. Azerbaycan'da Türk hâkimiyetinin biraz daha artması ve Türklerin İran ülkelerine yayılması tamamıyla bu Türkmen gruplar tarafından sağlanmıştır⁹⁴. Nitekim Moğol ve Timurlu hâkimiyetinden sonra Azerbaycan Akkoyunlu ve Karakoyunlu idaresi altına geçmiştir⁹⁵. Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, daha önce Dilmaç veya Toğan Arslan Oğulları, Ymal Oğulları, Danişmendiler, Saltuklular, Artuklular, Ahlatşâhlar ve Selçuklular tarafından başlatılmış olan Türkleştirmeyi, XV. yüzyıl içinde tamamlayarak, bu faaliyeti gerçek hedefine ulaştırmışlardır⁹⁶.

⁹³ İsmail Aka, "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", **Genel Türk Tarihi**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 321.

⁹⁴ Zeki Veli Togan, "Azerbaycan", **İ.A.**, C.2, MEB, 1944, s. 111.

⁹⁵ Ahmet Caferoğlu, Talip Yücel, "Güney Azerbaycan ve İran'da Türkler", **Türk Dünyası El Kitabı**, TTK, Ankara, 1976, s.114.

⁹⁶ Salim Koca, "Diyâr-ı Rûm'un (Roma Ülkesi=Anadolu) Türkiye Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 23, Konya, 2008, s. 18.

BİRİNCİ BÖLÜM **KARAKOYUNLULARIN KÖKENLERİ, TARİH SAHNESİNE** **ÇIKIŞLARI VE KURULUŞLARI**

A.KARAKOYUNLU ADI, KARAKOYUNLULARIN MENŞEİ VE KARAKOYUNLULARI OLUŞTURAN AŞİRET VE TOPLULUKLAR

1. Karakoyunlu Adı

Karakoyunlu sözcüğü birleşik bir kelimedir. Kara ve koyun kelimesinin birleşmesinden oluşmuştur. Ancak kara köklü birleşik kelimelerden bahsetmeden önce bu sözün anlamları hakkında bilgi verilmesi daha uygundur. Eski Türk dilleri lügatında kara sözü birçok anlamda verilmiştir. Kara, Türk kültüründe yer etmiş en köklü renklerden biridir⁹⁷.

Kara sözcüğü çoğunlukla karanlık, zulmet, tutkun, sert, kemli, kederli, bedbaht, mal, yığın deste, halk, cemaat, koşun, kuru, toprak, tepe, yüksek tepe gibi anlamlarda kullanılırken, ahır, yeraltı suyu, bulak, garb, silsile manalarında da kullanılır⁹⁸. Aynı zamanda renk, siluet, yas, sade, sıralı, dağlık yer, kütle, pis ruh, sık, geçilmez, katı, büyük, iri, kuvvetli, yiğit, cesur vs. gibi anlamları da içermektedir. Yine bu sözcük büyük, bedbahtlık, aziz, pehlivan, cehennem, şirin, güzel, şimal, düşman, gammaz, son hak vs. anlamları da bildirmektedir⁹⁹.

Eski dönem Türk dilinde ak ve kara birleşik kelimeler çoğu zaman birbirinin anonimidir¹⁰⁰. Ak sözünde kısalık, kara sözünde ise uzunluk gibi ölçü bildirme

⁹⁷Sinan Gönen, "Efsanelerde Kara Rengin Görünümü", *S.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.16, Konya, 2004, s.225-228.

⁹⁸Roza Eyvazova, *Afganistan'da Türk Menşeli Toponimler*, İlim, Bakü, 1995. s.188.

⁹⁹B.E. Budakof, *Türk Uluslarının Yer Yaddaşları*, İlim, Bakü, 1994, s.210.

¹⁰⁰Ahmet Toyfik, *Azerbaycan Toponimikasının Esasları*, Bakü Ün. Neşriyatı, Bakü, 1991, s.45.

anlamları görülmektedir. Genel olarak renk bildiren kara, Türk dillerinden biri olan Azerbaycan dilinde ise temiz, şimal, ordu, halk (tayfa), kitle, vs. anlamları taşırken, tayfa (halk), ordu, kütle manası kara sözünün en eski anlamlarındandır.

Kara sözünün halk, kütle, koşun gibi anlamları Ehemenişler dönemine ait eski Fars yazılı kaynağı olan M.Ö. 522–521 yıllarına ait Bisütun yazıtlarında kayda alınmasından dolayı bu sözün Fars menşeli olduğu söylenmiştir. Ancak Hind-Iran dilli etnosların Ön Asya'ya gelişine kadar (M.Ö. II.) bu söz, bazı eski Ön Asya dillerinde görülmektedir. Örneğin, Sümer yazılarında (M.Ö. II) karaş formatında, ordu, ordugâh, Kassit kaynaklarında ise kar, kara şeklinde ordu, koşun, muhafıza anlamındadır¹⁰¹. Kassit kaynaklarındaki kar, kara formatı, Sümerdeki 'ş' sesi olduğuna karar verilmiştir. Gösterilen bu farklar Persopolis yazılarındaki kara sözünün Fars menşeli olmadığını gösterir¹⁰². Bugün bazı Türk etnonimlerde de yerleşmiş bir şekilde bu sözün izlerine rastlanmaktadır. Bulgar, Hungar, Uygur, Kenger, Başkır, Kuturgur gibi bazı kabileler adlarındaki gar, gur, ger, eklerinin gar (kütle, halk) sözünün kök söz ahengine uygunlaşmış formatlarıdır. Çoğunlukla Tatar, Hazar, Sagur, Avar gibi etnonimlerdeki -ar, -er, -ır ünsüzleri de gar kökünden g'nin düşmesi neticesinde yer almıştır¹⁰³.

Söz konusu kelime yer adlarında zirve, dağ, kaya, tepe vs. toponimlerde kullanılırken, oykonim ve hidronimlerin terkininde ise yüksek, şiş manasını taşımaktadır. Ayrıca şehirlerin dört tarafını göstermek için de kullanılmıştır. Eski Türk kağanlarının oturdukları sarayların dört kapısı bu adlarla anılmıştır. Doğudaki gök kapı, batıdaki ak kapı, kuzeydeki kara kapı, güneydeki ise kızıl kapıdır¹⁰⁴. Aynı şekilde kara sözü onların Anadolu'daki yerleşme ve yurt tutma durumları ile ilgili bir deyim olabilir. Buradan yola çıkarak kuzey yerleşenlerin Karakoyunlu daha

¹⁰¹ Roza Eyvazova, **Toponiler**, s.188 .

¹⁰² İ.S.Melikof, **Kar, Kara Formantlı Etnonimler Hakkında Azerbaycan Şahıs Adlarının Problemlerine Dair Konferansların Metarayelleri**, Bakü, 1986, Roza Ervezova, **Toponiler**, s.190.

¹⁰³ Roza Eyvazova, **Toponiler**, s.190.

¹⁰⁴ Ali R.Önder, "Türklerde Renk Geleneği", **Türk Folklor ve Araştırmaları**, Kültür ve Tuzim Bakanlığı Mifad Yayınları, C.1, Ankara, 1982, s.127; Hamid Z.Koşay, "Doğu Anadolu Mezarlıklarındaki Koç ve Koyun Heykelleri", **I.Türk Sanatları Kongresi**, C.1, Ankara, 1962, s. 126.

güneyde yerleşenlerin ise Akkoyunlu adlarını almak suretiyle iki ayrılmış olma ihtimali yüksektir¹⁰⁵.

Kara sözü yine kişilere verilen lakap olarak da kullanılmıştır. Bunun en iyi örneğini Karakoyunlu sultanlarından Kara Mehmed, Kara Yusuf, Kara İskender, Dimaşk hakimi Kara Sunqur vb. gibi yerlerde kullanıldığını görmekteyiz ve buradaki kara kelimesi büyük, cesur, yiğit anlamında kullanılmaktadır. Ulus ve uruk isimleri, boy ve oymak adları da renkler ile ifade edilmiştir. Örneğin, Ak Hunlar, Kara Hunlar, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Akkeçililer, Karakeçililer vb. sayabiliriz¹⁰⁶.

Anadolu'da anlatılan efsanelerde kara, hayvanları tanımlamakta sıkça kullanılırken, yabanî ya da evcil bütün hayvanlar kara ile tanımlanmışlardır Anadolu'da kara ile tanımlanan hayvanlardan en yaygın olanı koyunlardır. Nitekim birçok yöremizde Karakoyunlarla ilgili efsanelere sıkça rastlanılmaktadır

Karakoyunlu birleşik kelimesini oluşturan koyun sözcüğünün anlamına baktığımızda ise geviş getirenlerden eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan olarak kullanılmaktadır. Mecaz olarak anlamı verilen buyruklara uyan, kendi kişiliğini gösteremeyen kimse, kucak, yüz kızarıcı durum, leke ve iftira gibi anlamlar taşımaktadır. Koyun sözcüğü renk olarak en koyu renk olan siyahın ak ve beyaz karşıtı olarak kullanılmıştır¹⁰⁷.

Görüldüğü üzere kara ve koyun kelimeleri ayrı ayrı incelendiğinde farklı anlamlar taşımaktadır. Bu nedenle, Karakoyunlu devletine bu isim verilirken bu anlamlardan hangisini taşıdığını tespit etmek çok zordur. Ancak kara ve koyun sözünün etimolojisini tahlil ettikten sonra onlardan bir kısmını yerine koymak mümkündür.

¹⁰⁵ İsmet Parmaksızoğlu, **Tarih Boyunca Kürtükleri ve Türkmenler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983, s.35; Abubekr el-Gutbi el-Eheri, **Tarix-e Şeyx Üveys**, Bakü, “Elm”, 1984, s.32; Mirali Seyidov, “Kızıl Döyüşçü'nün Taleyî”, **YOM Türk Dünyası Medeniyet Dergisi**, S.7, Bakü, 2007, s.97.

¹⁰⁶ Ali R. Önder, “Türklerde Renk Geleneği”, **Türk Folklor ve Araştırmaları**, s. 255

¹⁰⁷ Ali R. Önder, “Türklerde Renk Geleneği” **Türk Folklor ve Araştırmaları** s. 126.

Karakoyunlu adı üzerine birkaç farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri Karakoyunlu adının totem inanışından geldiğidir¹⁰⁸. Nitekim Oğuz elini meydana getiren 24 boya ait totemler de eti yenmeyen avcı kuşlardan ibarettir. Türk halklarının hayvan toponimleri üç gruba ayrılmıştır. Bir grup gerçek hayvanlar âlemini yansıtmaktadır. Diğer grup ise eski zamanlarda totem sayılan ve tapınılan hayvanların (at, kurt, koyun, şahin, deve, ayı vs.) adlarını yansıtmaktadır. Doğal varlıkların görkemine kapılarak herhangi bir hayvana benzetilerek verilmiş adlarda diğer bir grubu oluşturur¹⁰⁹. Türk halk dilleri arasında kurt, koyun, at hepsi kutsal sayılmıştır. Özellikle koyun totemi çok eskilere dayanmaktadır. Bilindiği gibi Oğuzlara bağlı efsanelerden birinde Oğuzhan oğullarına ak ve kara koyununu ongon vermiştir. Bozokların ve Üçokların ongunları ak ve kara koyundur ve koyuna tapınmanın izlerine bugün Azerbaycan türkü sözlerinde ve Sibirya’da onun etrafında yaşayan halklarda rastlanılmaktadır. Örneğin Tei¹¹⁰ etrafında yaşayan Hakaslar el ayaktan uzakta “Kuze-mengir” adlı koyun heykelinin yanında hasat döneminin iyi geçmesi için hayvan kesip büyük bir tören düzenlemektedirler ve koyunu çoğalmanın, artımının, bolluğun, gücün ve güvenin ongonu olarak görürler¹¹¹. Bu nedenle Karakoyunlu kelimesinin etimolojisine bakıldığında bu ismin kara bir koyun olmasından ileri geldiği öne sürülse de totem olarak kabul edilen hayvanın etinin yenmesinin yasak olması bu görüşü çürütmüştür¹¹².

Yine araştırma eserlerde Karakoyunluların bayraklarında koyun resmi bulunduğu, dolayısıyla bu adı almış olduğu yazılmıştır¹¹³. Karakoyunluların

¹⁰⁸ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.13; Aliyar Seferli, Halil Yusifli, **Kadim ve Orta Asırlar Azerbaycan Edebiyatı (Ali Mektepler İçin Derslik)**, Ozan, Bakü, 1998, s.78; Hüseyin Mir Caferi, **Tarih-i Tehevvat-ı Siyasî İctima’i İktisâdî ve Ferhengi-i İnan Der Dovre-i Timuriyân ve Türkmanân**, Daneşgah-ı İsfahan, İsfahan, 1385, s.226; İ. P. Petruşevski, **XV Asırda Azerbaycan Devletleri, Tarih ve Felsefe İstitütununun Eserleri**, C.I, Bakü, 1951, s.78.

¹⁰⁹ B.E. Budakof, **Yer Yaddaşları**, s.77.

¹¹⁰ Orta Sibirya’da yaşayan Türk boylarından oluşan Hakaslar Cumhuriyetine bağlı Askizkiy bölgesinde bulunan “Verşina Tei” adlı şehir tipi yerleşim yeri.

¹¹¹ Mirali Seyidov, “Kızıl Döyüşçü’nün Taleyî”, **YOM**, s. 113-114.

¹¹² İ.Erdem, M.Uyar, “Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”, **Türkler**, C.6, Ankara, 2002, s.861.

¹¹³ Zebîhullah, Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İnan**, İntişarat-ı Daneşgah-ı Tahran, C.14, Tahran, 1346, s.13.

bayrağının üzerinde siyah koyun şekli, Akkoyunluların bayrağının üzerinde beyaz koyun resmi mevcuttur¹¹⁴. Ancak Karakoyunlular koyuna verdikleri önemden dolayı bu ismi seçerken, önce bir isim altında teşkilatlanıp, sonrasında bayraklarını belirlemiş olmalıdırlar. Dolayısıyla bayraklarından ötürü bu ismi almış olma ihtimalleri yoktur.

Başka bir görüşe göre ise başlıca işleri hayvancılık olan Karakoyunluların bu adı besledikleri hayvan rengine göre aldıklarıdır¹¹⁵. Josaphat Barbaro'un seyahatnamesinde "*Buradan Türkmen ülkesi topraklarına girilir. Buraya Ermenistan denilirdi ama şimdi orada doğan kişilere Karakoyunlu (Caracoilu) – yani siyah renkli koyunu olanlar- denilmektedir. Aynı şekilde İran ve Çağatay şehirlerine Akkoyunlu (Accoilu) - Beyaz koyunlular manasına gelir-denilirdi*"¹¹⁶ şeklinde ifadelerde görüldüğü üzere besledikleri koyun rengine göre bu ismi almış olma ihtimalleri daha yüksektir.

Bilindiği gibi Karakoyunlular adını taşıdıkları koyuna özel bir önem verirken, mezar taşı olarak koç ve koyun heykelleri kullanmışlardır¹¹⁷. Onlara ait koç şeklindeki mezar taşları özellikle Doğu Anadolu'nun bir çok yerinde Erciş, Ahlât, Bitlis, Başkale, Tunceli, Çemşkezek gibi yerlerde rastlanmaktadır. Yine İğdir'in Karakoyun köyünde bulunan tarihi mezarlıkta koyun ve koç heykelleri

¹¹⁴ İ.İreç Afşar, **Tarih-i Azerbaycan**, Tahran, 1989, s.87; İsmail Hasanzadeh, **Hükümet-i Türkmanan-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu der İran**, Semt, Tahran, 1386, s.8; İsmail Vekili, **Azerbaycan (Piş Az Tarih ve Pes Az An)**, C.1, Tahran, 1364, s.258; Hüseyin Mir Caferi, **Timuriyân ve Türkmanân**, s.226.

¹¹⁵ Hafız Ebrû **Zübdetü't-Tevârih**, s.967; Abdulhaluk. Çay, **Anadoludaki Türk Damgası, Koç, Heykel, Mezartaşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi**, Ankara, 1983, s.125.

¹¹⁶ Josaphat Barbaro, **Anadolu'da ve İran'a Sayahat**, Çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 103.

¹¹⁷ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.17. Koç ve koyun mezar taşı kullanımı Orta Asya Türk kültürünün en önemli özelliklerinden biridir. Koç heykeli kullanımı ilk olarak M.Ö. 1000 yıllarında Altaylarda yaşayan Hun asker ve yiğitlerin mezarlarında görülmüştür. Aynı tip mezar taşı yine Göktürk kağanlarından Bilge Kağan'ın mezarının giriş bölümünde, her iki tarafta iki adet mermerden yontulmuş koç heykeli bulunmaktadır. Koç adı genel olarak kahramanlık ve yiğitlik anlamı taşımıştır. Bu nedenle mezar taşları koç heykelinden yapılmıştır. Hamid Z. Koşay, "Koç ve Koyun Heykelleri", **I. Türk Sanatları Kongresi**, s. 255. Bitlis Adliye Sarayı'nın girişinde Karakoyunlu dönemine ait koç heykelleri mevcuttur. Bkz. www. bitlis. gov. trt

vardır ve bunlar Etnoğrafya müzesine nakledilmiştir.Yine Katuna Gediği ile Reşroşan dağının doğusunda Türkiye tarafında Karakoyunlulara ait koç ve koyun heykelleri mevcuttur¹¹⁸. Karakoyunlu dönemlerine ait koç biçimli mezar taşları özellikle Azerbaycan'dan Doğu Anadolu Bölgesine kadar geniş bir araziye yayılmıştır¹¹⁹

Bu mezar taşları genellikle genç yaşta ölen ya da kahramanlık gösteren kişiler için dikilmiştir¹²⁰. Karakoyunlu hanedanının Bârani veya Baranlı adını taşıması mezar taşları olarak koç ve koyun heykelleri yaptırması, Güney Doğu ve Doğu Anadolu bölgesinde koç kelimesinin sıkça kullanılması bu ismi almalarına dair önemli bir delildir¹²¹.

Yine “altın adamın”¹²² şapkasının tepesindeki koyun (dağ koyunu) figüründen yola çıkarak, koyun Türk halkları mitolojisi ile sıkı sıkıya bağlıdır ve soy köküne kadar giren başlıca kabileler Akkoyunlu, Karakoyunlu adını almışlardır görüşü mevcuttur. Özetle Karakoyunluların adları, onların felsefi, mitoloji görüşleri, inaçları, içtimai kuruluşlarına bağlıdır¹²³.

Bu konudaki diğer bir görüş ise Türk dili halkları aile ekzogamisi formatına uygun kurulmuş olmasından dolayı almış olabileceğidir. İkili teşkilat kuruluşuna ve ekzogamisi nikâh formasına göre kabilelerin kabilleşebilmeleri silsilelerinin kökü aynı hatta ikiz kardeş olduğudur. Ancak bunlarda farklı taraflar göze çarpmaktadır. Nitekim Akkoyunlu, Karakoyunlu, Bozok, Üçok kabileleri böyle bir düşünce ile kendilerine isim koymuşlardır. Ancak bu adlarda boz, üç, ak, kara sözcükleri

¹¹⁸ Hamid Z.Koşay “ Koç ve Koyun Heykelleri”, **I.Türk Sanatları Kongresi**, s. 255.

¹¹⁹ Rasim Bağrırlı, **Akkoyunlu Karakoyunlu Hanedanlıkları Dönemi At ve Koç (Koyun) Figürlü Mezar Taşlarının Çağdaş Seramik Sanatı Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008,s.44.

¹²⁰ Faruk Sümer,“Doğu ve Anadolu’da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihi Yapılar Hakkında Düşünceler”, **Bellekten**, C. LIV, S.209–211, TTK, Ankara, 1991, s. 636.

¹²¹ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.17.

¹²² Almatı yakınlarında İssik kurgandan 1970 yılında yapılan bir kazıda bulunan atın elbise giymiş dövüşçüye verilen addır.Rivayete göre bu kişi 16-19 yaşlarında şehzade imiş. Onun kabrinde altından eşyalar bulunması ve elbisesinin altında olması ona bu adı verilmesine neden olmuştur.

¹²³ Tofig Necefli, **Karakoyunlu ve Ak Koyunlu Devletlerinin Tarihi Muasir Türk Tarişünaslığında**, Çaşioğlu, Bakü, 2000, s.21; Seyidov, M. **Opt Analize Etnoninovi Toponimov**, Bakü, 1983, s.29

ayrılığı og ve koyun sözcüğü ile birliği bildirmiş olabileceği üzerinde durulmuştur ¹²⁴ . Ayrıca, eski Türk geleneklerinde görüldüğü üzere Türk toplulukları ve boyları “Sarı Türgiş-Kara Türgiş”, “Ak Kuman-Kara Kuman”, “Ak Hazar-Kara Hazar”, “Akkoyunlu-Karakoyunlu”, “Alkefli (Akçadırılı)-Karaevli (Kara Çadırılı) Sarıkeçili-Karakeçili gibi iki sisteme uygun olarak ikiye ayrılmışlardır ¹²⁵ .

Karakoyunlu adı Osmanlı döneminde tutulan Mufassal Tahrir defterlerinde de geçmektedir. Defterlerdeki şahıs adlarına dayanarak etnik grupların tespiti mümkün olabilir. Tespit edilen etnik köken sıfatları arasında Akkoyunlu ve Kara koyunlu adı geçmektedir ¹²⁶ . Yine bu defterlerde Yörüklerin kullanmış oldukları Türkmen adları dikkatimizi çeken bir diğer konudur. Diyarbakır doğusundan Kırşehir'e göç eden "Yörükân-ı Osman Mirza" adlı yörüklerin yerleştikleri mahalleye “Şarkıyan” adını vermenin yanı sıra Dede, Haydar, Hacı Elvend, Koyun Abdal ve Torak gibi Türkmen adları kullandıkları gözden kaçmamaktadır. Cemaatlerin ayrıca yerleştikleri yerlere kendilerine özgü Türk adları verdikleri de gözden kaçmayan bir diğer husustur. Örneğin Kırşehir'de Karabaşlı cemaatinin yerleştikleri köylerden birkaçı Kara Taş ve Kara Halil adlarını taşımaktadırlar. Yörüklerin ve cemaatlerin yerleştikleri yerlere kendi adlarını vermenin yanı sıra birçok yer adlarını da Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdıklarına şüphe yoktur ¹²⁷ . Aynı durum Karakoyunlularda da görülmektedir ve onların Karakoyun adını Sibiryaya taraflarından taşımış oldukları muhtemeldir.

II. Karakoyunluların Menşei

¹²⁴ Mirali Seyidov, “Kızıl Döyüşçü'nün Taleyi”, **YOM**, s. 109

¹²⁵ İkili sistemin temeli Türk soyunun atası olan Oğuz Kağan'a dayanmaktadır. Destana göre, Oğuz Kağan, dünya fethini tamamladıktan sonra devletini ve ülkesini iki kısma ayırmıştır. Bunlardan doğu kısmı “Bozok kolu” altında toplanan oğullarına (Gün, Ay, Yıldız), batı kısmı da “Üçok kolu” altında toplanan oğullarına (Gök, Dağ, Deniz) vermiştir. Bundan sonra Oğuzlar (Türkmenler), daima “Bozoklar (Dış Oğuz)” ve “Üçoklar (İç Oğuz)” şeklinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Salim Koca, “Diyâr-ı Rûm”, **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 39.

¹²⁶ Mehdi İlhan, “Tapu Tahrir Defterlerindeki Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar”, **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler 25–29 1993**, C.1, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 85–95

¹²⁷ Mehdi İlhan, “Tapu Tahrir Defterlerindeki Şahıs Adları”, **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi**, s.50–51.

Karakoyunlular, XIV. yüzyılın yarısından XV. yüzyılın son çeyreğine kadar Doğu ve Güney Doğu Anadolu, Kafkasya, İran ve Irak bölgesine hâkim olan, bünyesinde çeşitli Oğuz topluluklarını birleştirmiş büyük bir Türkmen birliğidir¹²⁸. XIV.yy. ikinci yarısında Van Gölü kıyısında bulunan Erciş'ten Erzurum ve Musul'a kadar uzanan bölgede ortaya çıkmışlar¹²⁹ ve Erciş'i kendilerine merkez olarak seçmişlerdir. 24 Oğuz boyuna bağlı olan Karakoyunluların hangi boya mensup olduğuna dair kesin bir kayıt bulunmazken onların Doğu Anadolu'ya nereden geldikleri konusunda birkaç görüş mevcuttur¹³⁰.

Bu doğrultuda Münşi Kazvini Budak eseri Cevâhirü'l-ahbâr'da Karakoyunluların kökeni hakkında “*Bu tayife Sebûktekin tayfasındandır ve Barani lakabına sahip*” şeklinde kayıt bulunmaktadır¹³¹. Bu konuda görüş bildiren Devletşah “*Bunlar Aksay-ı Türkistan'da Gazkurd dağlarındandır. Eski zamanlarda Azerbaycan ve Bitlis'e nasılsa gelmişlerdir. Göçebedirler. Sultan Üveys-i Celayir bunları çobanlıkta kullanırdı*” şeklinde ifadeler kullanmıştır¹³². Buradan yola çıkarak Kara koyunluların eski yurtlarına temasla, onların Türkmenistan'ın en uzak bölgesinde olan Gazkurd dağlarında yaşadıklarını ve oradan çıkıp Maverâünnehir'e geldikleri ve sonrasında buraların Moğol istilasını altında kalması üzerine Azerbaycan ve Bitlis taraflarına gelmiş olabilecekleri ihtimali görülmektedir¹³³. Bu rivayetin doğru olma ihtimali yüksektir. Çünkü Moğollardan önce Karakoyunlular hakkında hiçbir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ayrıca söz konusu eserde bulunan “*Oğuz ilinin yurtlarının kün doğuşu, Isıg köl ve almalık ve kiblesi Sayram ve Gazgurt tağı ve Karaçık tağı ve Temür kuzuğu, uluğ tağ ve Kçük tağ ki misning kâni bolur ve kün batısı Sir sıvının ayağı Kara Kum. İşte bu atılgan yerlerinin içinde ve üzerinde dört*

¹²⁸Abdulhaluk Çay, “Karakoyunlular”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992, s.344; İlhan Erdem, M.Uyar, “Karakoyunlular”, **Türkler**, s.861.

¹²⁹ Muhsin Bahram-nejad, **Serguzeşt-i Karakoyunluha ve Akkoyunluha**, Merkez-i Pejuheş-i Miras-ı Mektup, Tahran, 1386, s.21; İ. Erdem, M.Uyar, “Karakoyunlular”, **Türkler**, s.861

¹³⁰İsmail Aka, “Türk Varlığı”, **Genel Türk Tarihi**, s.316.

¹³¹ Budak Münşi Kazvîni, **Cevâhirü'l-ahbâr**, haz. Muhsin Bahrâmnejâd, Ayene-ye Miras, Tahran, 2000, s. 63.

¹³² Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.457.

¹³³Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s. 36; Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.457; Zeki Togan, **Umumu Türk Tarihi**, s.253.

ming ve beş ming yıl oturdular”¹³⁴ cümlesi ile onların Oğuzlara tabi Türkmen grubu olduğu görülmektedir. Reşidüdin’in Câmi’ü’t-Tevârih adlı eserinde *“Türkmenlerin kışlakları Türkistan toprakların yazın Artag, Kartag İnang şehirleri sınırlarına, kışlaklarının da Bursug, Kar-kum ve meşhur Karakurum”*¹³⁵ ifadeleri yine onların Türkistan taraflarından geldiklerini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde V.A. Qordlevskiy’de *“Karakoyunlular daha çok Türk göçebelerin Yörüklerinin, tayfalarının arasındadır. Onlar İran Azerbaycan’ından göçeri hayat süren Akkoyunlular gibi etnografik olarak korundular”*¹³⁶ ifadelerini kullanarak Azerbaycan bölgesinde bulunan göçebe gruplardan olduğunu dile getirmiştir. Yine Şükrullah Sultah Cihânşah’ın yanına elçi olarak gittiği zaman şahit olduklarını şu şekilde anlatmaktadır: *“şöyle ki 1449 tarihinde merhum Sultan Murad bu güçsüzü elçilikle Mirza Cihânşah’a gönderdi, varıp yerine getirdik. Bir gün Şagavul geldi: “Mirza sizinle yalnız konuşacağından tek olarak gitmelisiniz” dedi. “İştittik ve baş eğdik” deyip gittik. Konuşma sırasında buyurdu ki: Sultan Murad benim ahiret kardeşimdir. Bu kardeşlikten başka da akrabamdır. Akrabalığın sebebi soruldu. Buyurdu ki, tarih okuyucu Mevlana İsmail’i çağırınsınlar ve Oğuz tarihini getirsinler. Mevlana İsmail geldi ve Moğol yazısı (uygur alfabesi) yazılmış bir kitap getirdi. O kitaptan anlaşıldı ki Oğuz’un oğlu olmuştur. Adları Gök Alp, Yer Alp, Gün Alp, Deniz Alp, Yıldız Alp, Ay Alp. Mirza buyurdu ki: “Kardeşim Sultan Murad’ın nesebi Oğuz oğlu Gök Alp’a ulaşıyor. Gök Alp oğulları, Kızıl Buga oğlu Kaya Alp oğlu Süleymanşah oğlu Ertuğrul’a 45. göbekten erişmiştir. Kara Yusuf’un nesebi 41.göbekten Deniz Alp’e erişmektedir”. Bu iki padişahın nesebi bilinince Mirza buyurdu: “Kardeşim Sultan Murad’ın nesebi bizim nesebimizden ağadır. Gök ve Deniz arasında fark olduğu gibi”¹³⁷ ifadelerinden anlaşılacağı üzere Şükrullah,*

¹³⁴ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s. 36,

¹³⁵ Reşiduddin, Fezlullah, **Câmi’üt-Tevârih (Tarih-i Oğuz)**, Haz. Muhammed Revşen, Miras-ı Mektup, Tahran, 2005, s.1; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s. 36; **Şecere-i Terakime**, neşr. TDK, İstanbul,1937, s.27, 29; Devletşah, **Tezkiretü’ş Şûara**, s.457.

¹³⁶V.A. Qordlevskiy, **Kara-koyunlu**, B, İzvestiuy Obşestva, Bakü, 1927,s.10.

¹³⁷Şükrullah, **Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi**, İstanbul, Arkadaş Basımevi, 1939, s. 27; İsmail Aka, “Türk Varlığı”, **Genel Türk Tarihi**, s.318; Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1966,s.212; Hangeldi, **Avneg Şahe-yi Ferhengi-yi İttihadiye-yi Revşenfikran-ı Türkmen**, Tahran, 1386, s.2.

Karakoyunlu hanedanının Denizhan evladından geldiğini belirtirken ¹³⁸, Kafkasya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Kerkük-Musul bölgesi ve Kuzey batı İran'da yaşayan Türk topluluklarının etnik yapıları Karakoyunlular'ın büyük bir ihtimal ile Oğuzlar'ın Denizhan oğullarından olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Azerbaycan, Kuzey batı, İran ve Kuzey Irak topraklarının yapısını incelediğinde Yıva, Avşar, Iğdır, Ağaçeri, Döğer unsurlarına rastlanılmaktadır. Nitekim buradan yola çıkarak Karakoyunluların Denizhan oğullarından geldiği fikri kuvvetlenmektedir ¹³⁹. Diğer taraftan Karakoyunluların Oğuzların Üçok boyundan oldukları görüşü mevcuttur ¹⁴⁰.

Karakoyunluların nereden geldiği meselesinde Karakoyunlu ve Akkoyunluları aynı kökten geldiklerini söylerken, İran tarihçilerden bazıları Oğuz Han fütühatından bahseden hurafe hikâyelerinde o fütühat esnasında Türkmenlerin Yakın Doğu'ya ve Anadolu'ya gelmiş oldukları ve Karakoyunlularında bu sırada geldikleri zikrederken, Oğuz'u Argun şeklinde okuyarak rivayetin hakikat ile alakası olmadığını belirtmektedirler. Yine Moğol istilası üzerine yurtlarından ayrılıp Amu (Ceyhun) nehrini geçerek Türkistan'dan Anadolu'ya gelen Karakoyunluların başında Türe Bey'in bulunduğu, nüfuslarının ise 30000 hane (çadır) miktarında bir topluluk oluşturduğu söylenmektedir. İlhanlıların Anadolu'ya hâkim oldukları bir dönemde kalabalık bir Türkmen topluluğunun Türkistan'dan kalkıp kendi ülkelerinden geçerek Anadolu'yu yurt tutmalarına izin vermeyecekleri düşünülecek olursa, bu rivayetin inandırıcı olmayacağını kabul etmek lazımdır ve Karakoyunluların İlhanlı devletinin kurulmasından önce gelmiş olduklarını düşünmek gerekmektedir ¹⁴¹. Diğer bir rivayet ise, Karakoyunluların ve Akkoyunluların Anadolu'da daha önceden yerleşik olduklarıdır ¹⁴². Özellikle Erzurum ve Diyarbakır havalisine gelen Karakoyunluların mensup olduğu Baranlı oymağına 1260'da Şarki Anadolu'da ve Şimali Suriye'de rastlanması Karakoyunlu adı ile ortaya çıkmalarından bir asır önce buralarda yaşadıklarını

¹³⁸ Ebû'l Gazi Bahadır Han, **Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi**, Çev. Rıza Nur, Haz. Yunus Yiğit, İlg i Kùltür Sanat, İstanbul, 2009, s.34.

¹³⁹ Abdulhaluk Çay, "Karakoyunlular", **Türk Dünyası El Kitabı**, s.344- 345.

¹⁴⁰ Kamuran Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984, s. 484.

¹⁴¹ M.H.Yinanç, "Akkoyunlular", **İ.A.**, M.E.B., C.1, İstanbul,1940.s.215

¹⁴² Kamuran Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri**, s.484

gösterir şeklinde ifadeler mevcuttur¹⁴³. Görüldüğü üzere Moğol istilasından önceki bir tarihte bölgeye gelip yerleştikleri ve oturmakta oldukları, göç etmeden evvel oturdukları topraklar ise Doğu Türkistan olduğuna dair görüşler yaygın bir şekilde mevcuttur¹⁴⁴. Bu da onların Orta Asya tarafından geldikleri, Oğuz-Türkmen grubuna mensup oldukları görüşüne kesinlik katmaktadır¹⁴⁵.

Diğer bir görüş ise Karakoyunluların Müslüman olmadan önce inandıkları koyun totemi göz önünde tutularak, Kara adını alan bu koyun boyunun büyük Khun/koyun Türklerinden ayrılarak Anadolu'ya indikleri ve daha sonra Oğuzlarla kaynaştıkları Karakoyunluların Yıva boyuna girdikleri ve Oğuz istilasından sonra ataları Hunlara ait geleneklerin devam ettirildiği savunulmaktadır¹⁴⁶.

Sonuç olarak Karakoyunluların nereden geldikleri ve menşeleri hakkında farklı görüşler ortaya atılırken, onların konar-göçer yaşamın bir parçası olan Oğuz-Türkmen aşiretlerinin bir parçası olduğu konusunda görüş birliği mevcuttur. Ayrıca Karakoyunlu devletini incelediğimiz zaman çeşitli oymaklara bölünmüş ve boylar birliğinden oluşmuş olduğunu görmekteyiz. Nitekim çeşitli Türkmen gruplarını yani Karakoyunlu, Baranlı, Sa'dlu, Baharlı, Duharlı, Karamanlı, Alpavut, Câkirlu, Âyinlu, Hacılu, Ağaç-eri, Döğer, Bayramlı ve diğer Kürt gruplarını etrafında toplayarak siyasî bir kimlik kazanmışlardır¹⁴⁷. Bunların dışında Yusuf Halaçoğlu'nun, Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar(1453-1650)adlı çalışmasında tespit edilmiş Atçeken taifesi, Balçık Cemaati, Biçerler Cemaati, Budu Cemaati, Cabbar Tiri Cemaati, Cavidler Cemaati, Gedüklüler Cemaati gibi cemaatler¹⁴⁸ de Karakoyunlu taifesine bağlı cemaatlerdir.

III.Karakoyunluları Oluşturan Aşiretler ve Topluluklar

¹⁴³Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Turan Neşriyat, İstanbul, 1973, s.195.

¹⁴⁴Kamuran Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri**, s.484.

¹⁴⁵Mehmed Araz, Sârili, **Tarih-i Türkmenistan**, Merkez-i Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Umur-i Harice, C.1, Tahran,1367, s.10.

¹⁴⁶İsmet Parmaksızoğlu, **Kürttürkler ve Türkmenler**, s.35.

¹⁴⁷İsmail, Aka, **İran'da Türkmen Hâkimiyeti,(Karakoyunlular Devri)**, TTK, Ankara, 2001, s.8; Süleyman Aliyarlı, **Azerbaycan Tarihi, Uzak Geçmişten 1870'li Yıllara Kadar**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 1996, s.313; A.Seferli, H. Yusifli, **Kadim ve Orta Asırlar Azerbaycan**, s.79.

¹⁴⁸Yusuf Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar(1453-1650)**, TTK, C.1, Ankara, 2009, s.46-47-227-355-406-444.

II.a Karakoyunlu:

Karakoyunlu ulusunun etrafında toplanarak onun çekirdeğini oluşturan Karakoyunlu oymağı idareci bir rol oynarken kabile olma özelliğini kaybetmiştir. Karakoyunlu Türkmen tayfası yazın vilayeti Rum yani Sivas, Amasya, Bozok, Divrik, Canik ve Arabgir'i yaylak olarak kullanırlar iken, kışın Şam etraflarında olduklarını bilmekteyiz¹⁴⁹. Ancak bunların söz konusu oymak ile akraba olduklarına dair delillere sahip olunmadığı gibi Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da bazı kalıntıları zamanımıza kadar gelen aşiretler ile bu oymak arasında siyasî münasebetin varlığına işaret edilebilir¹⁵⁰.

II.b Baranlı:

Barani olarak meşhur olmuşlardır¹⁵¹. Barunlu ya da Berendiler Kıpçak uruklarından olup, Sırderya kuzeyinde Kalaç ve bazı Kıpçaklarla birlikte Oğuzların Türkmen zümresini oluşturan aşiretlerden biri olmuştur. Bunlar Sırderya'nın kuzeyinde yaşamışlar ve Moğol döneminde kitle halinde önce Horasan'a sonrasından Doğu Anadolu bölgesine gelmişlerdir. Karakoyunlu devletinin kurucusu Bayram Hoca bu aşirettendir¹⁵².

II.c Sa'dlu:

Nahçıvan ve Sürmeli bölgesini kendilerine yurt edinen Sa'dlu oymağı bu adı XIV. yy.da Sa'd isminde bir boy beyinden almıştır. Karakoyunlu ulusunu oluşturan en güçlü kabilelerden biri olurken, Karakoyunluların siyasî başarılarında önemli rol oynamışlardır¹⁵³. Karakoyunlu devletinin yıkılmasından sonra önce Akkoyunlu daha sonra Safevîlerin hizmetine girmişlerdir. Bu oymağın bulunduğu yer bugün Nahçıvan ve Sürmeli'dir¹⁵⁴. Sa'dlu aşiretinin lideri ve Karakoyunlu emirleri arasında akrabalık ilişkisi bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda Sa'd'ın oğullarının

¹⁴⁹ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, Devlet Matbası, İstanbul, 1930, s.69.

¹⁵⁰ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 20.

¹⁵¹ Muhsin, Bahram-nejad, *Serguzeşt-i Karakoyunluha*. s.21.

¹⁵² Zeki Veli Togan, *Umumi Türk Tarihi*, s. 363.

¹⁵³ Faruk Sumer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelismesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara,1992, s.198; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 23.

¹⁵⁴ A. Seferli, H. Yusifli, *Kadim ve Orta Asırlar Azerbaycan*, s.79.

Karakoyunluların amcaoğulları olduğu zikir edilmektedir¹⁵⁵. Söz konusu aşiret, Karakoyunlu devletine askerî ve siyasî olarak ciddi destek vermiştir. Örneğin, 1421 yılında Timurlu Şahruh ile Karakoyunlu arasında yapılan Aras boyunda Eleşkirt ovasında yapılan savaşta Karakoyunlu ordusunun sağ kanadına bu aşirete mensup Sa'dlu Pir Mihmad kumanda etmiştir. Bu savaşta Sa'dlular, Timurlular safında sol cenahta savaşan Akkoyunlu Bey'i Osman Bey'in eline düşmüş, Pir Mehmed ile oğulları Pir Gayb ve Pir Üveys esir edilmiştir¹⁵⁶. Aynı şekilde Sa'dlu ailesinden olan Hüseyin Sa'dlu Cihânşah'tan önce Astarabad bölgesinin hâkimi olmuş ve Baykara ile yaptığı savaşta vefat etmiştir¹⁵⁷. Yine Cihânşah döneminde faaliyette bulunan Sarı Pir Ali de Bağdad taraflarına mesul olmak ile görevli idi.¹⁵⁸

II.d Baharlu:

Karakoyunlu oymaklarından bir diğeri ve dikkat çekenini ise Baharlu'dur¹⁵⁹. Bunlar Hemedan'ın 13 km kuzeyinde varlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁶⁰ ve isimlerini Hemedan civarında bulunan Bahar kalesinden dolayı almışlardır. Günümüzde bir grup Baharlu, Kazvin'in batısındaki Hamse bölgesinde yaşamaktadır. Baharlu emirleri Karakoyunluların en büyük emirlerinden olmuş ve Karakoyunlu hanedanı ile dönürlük yaparak kız alıp vermişlerdir. Karakoyunlu devleti yıkıldıktan sonra Akkoyunlu devletine tabi olmayı reddedip, Horasan bölgesine geçerek Timurlulara iltica etmişlerdir¹⁶¹. Baharlu reislerinden Ali Şeker Bey'in ailesinden olan Bayram Han, Ekber Şah'ın 1556–1605'in yakın adamlarından biridir. Ayrıca Dekken (Dahkân)'de Kutbşâhîler devletinin kurucusu olan Sultan Kulu da Karakoyunlulardandır¹⁶². Baharlu Ali Şeker Bey Karakoyunlu zümresine mensup en

¹⁵⁵ Semed Serdariniye, **İrevan Müslümanlar Yurduymuş**, Zufa Yayınevi, Tahran, 1380, s.23.

¹⁵⁶ İlhan Erdem, **Ak Koyunlular**, s.70; Ebû Bekrî Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 62–64.

¹⁵⁷ Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s. 533.

¹⁵⁸ Anonim, **Tarih-i Kızılbaşan**, haz. Mir Hâşim Muhaddis, İntişarat-ı Behnam, Tahran, 1361, s.38.

¹⁵⁹ Süleyman Mehmedov, **Azerbaycan XV. XVIII. Asrın Birinci Yarısında**, Apin Neşri, Bakü, 1981, s.13

¹⁶⁰ W.Minosky, "The Clan of The Qara-goyunlu Rulers", **Fuat Köprülü Armağanı**, DTCF, İstanbul, 1953, s. 392.

¹⁶¹ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.24; İsmail Aka, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hakimiyeti" **Türk Kültürü**, S.325, Ankara, 1990, s. 298.

¹⁶² Emin Gali, **Tarih-i Siyasî-i İctimai Turkmenha**, Çaphane-i Maharet, Tahran, 1366, s.83.

meşhur emirlerdendir. Birçok defa Akkoyunlulara karşı savaşmıştır. Baharlular ayrıca Cihânşah'ın öldürülmesinden sonra şehzadelerden Ebû Yusuf Mirza'yı tahta çıkarmışlar ve Akkoyunlu hâkimiyetine karşı sonuna kadar direnmişlerdir¹⁶³.

II.e Duharlu:

Karakoyunlu Devleti'nin siyasî faaliyetlerinde önemli rol oynayan Duharlular, Erzurum Bayburt bölgesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kara Yusuf ve İskender Bey zamanında oymağın başında Pîr Ahmed Bey bulunmaktadır. Bayburt'u ele geçirdikten sonra Akkoyunlu hizmetine girmişlerdir. Akkoyunlulardan sonra yine Erzurum bölgesinde kalmış ve beylerine Osmanlı devleti tarafından tımarlar verilmiştir¹⁶⁴.

II.f Karamanlu:

Bu kabile adını Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un emirlerinden olan Emir Karaman'dan dolayı almıştır. Gence ve Berdaa bölgesini kendilerine yurt edinmişlerdir. Karakoyunluların yıkılmasından sonra Akkoyunlulara cephe almışlar ve Safevî hanedanının ortaya çıkmasında büyük rol oynamışlardır. Safevî hükümdarı Şâh Abbas zamanında yedi kızılbaş teşekkülünden biri olan Ustacalu boyuna Çekirlulara bağlanmışlardır. Bugün Kuzey Azerbaycan'daki Gence ve Berdaa bölgesindeki Karaman ve Karamanlı gibi yer adları bu oymak zamanından kalmıştır. Cihânşah, Karamanlu Bahtiyar Bey'i korumuş ve hizmetine almıştır¹⁶⁵.

II.g Alpavut:

Karakoyunlu oymaklarından en önemlilerinden birisi olan Alpavutlular¹⁶⁶ Karakoyunlu sınırları içinde bulunan bir bölgeye yerleşmişlerdir. Özellikle Kara Yusuf zamanında Hemedân bölgesi Alpavut Türkmenlerinin elinde bulunmuştur. İskender zamanında Alpavutların başında Yakub Bey vardır, daha sonra Cihânşah tarafına geçmiş ve oğulları önemli görevlerde bulunmuşlardır. Alpavutlu Tavacı Pîr Mehmed Bey, Cihânşah döneminde Bağdad valiliği yapmıştır¹⁶⁷. Safevîler

¹⁶³ İlhan Erdem, **Ak Koyunlular**, s.70; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.24–25.

¹⁶⁴ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.26

¹⁶⁵ Anonim, **Târîh-i Kızılbaşân**, s.37.

¹⁶⁶ John E.Woods, **The Aqqoyunlu Clan, Confederation, Empire, Bibliotheca İslamica**, Minneapolis-Chicago, 1976, s. 198.

¹⁶⁷ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.27

döneminde ise Azerbaycan'ın Berdaa bölgesi ile Sa'd Çukuru ve Şirvan dolaylarına yerleşmişlerdir.1567–1576 yıllarında Alpavutlar İbrahim Bey'in idaresinde olmuşlardır¹⁶⁸.Yine Cihânsah'ın ölümünden sonra Pir Muhammed Alpavutlu Bağdad'ta kısa süreliğine Uzun Hasan Bey'e karşı üstünlük kazandığını, Erbil'i yönetimi altına aldığını, Firavun, Kerkuş ve Tun gibi birçok kaleyi ve bölgeyi ele geçirdiğini görmekteyiz¹⁶⁹.

II.h Çekirlu (Câkirlu)

Erdebil bölgesinde yurt tutmuş olan bu aşiret Kıpçak Türklerindedir¹⁷⁰.Adını Celâyirli emirlerinden Emir Çekir'dan dolayı almışlardır. Çekirluların kökenine baktığımızda, Gürcülerin müttefiki sıfatıyla Kafkasya'ya girmiş olan Kıpçaklar, Tebriz çevresine yerleşmişlerdir. Sonraları İslâmiyet'i kabul edip Şems'üd-din İl-deniz hükümdarlığı zamanında Azerbaycan'da bir atabeylik oluşturmuşlardır. Çekirlu oymağı Çoruk, Kengerlü, Karapapak, Becenek, Koman, Karabörk gibi Kıpçak Türklerini oluşturan ailelerden biridir. Çekirluların en önemli emiri Emir Bestam'dır ve uzun yıllar Kara Yusuf'un yanında yer almış, sonunda onun Emir'ül ümerası olmuştur. Daha sonraları onun oğlu Emir Bayezid Suştan, Cihânsah döneminde divan emirliği yapmıştır. Çekirlular Karakoyunluların yıkılmasının ardından Akkoyunlulara en çok destek veren kızılbaş tayfâlardan biri olmuştur¹⁷¹.

II.ı Ağaç-Eri

Bizans kaynaklarında Akatzir, Sasani kaynaklarında Ak-katlan olarak geçen Ağaç-Eri oymağı Karakoyunlulara bağlı aşiretlere aittir. Ağaç-Eriler Karakoyunlulara çok erken dönemlerde 1389 yılında katılmışlardır¹⁷². Ağaç-Eriler XIII.yüzyıldan itibaren Maraş bölgesini yurt tutmuşlardır. Maraş-Elbistan arasındaki dağlık bölgede bulunan Ağaç-Eriler 1261–62 yıllarında diğer Türkmenler gibi Moğollara karşı II. İzzeddin Keykavus tarafını tutup, onlara karşı

¹⁶⁸Faruk Sumer, *Safevî Devleti*, s.106.

¹⁶⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*,s.325–326

¹⁷⁰ Zohre Vefai, *Şerh-i Tarih Karakoyunluha & Ak koyunluha*, İntişarat-ı Zeyneb, Tebriz, 1384, s.17.Faruk Sümer Çekirluları Kürt menşeli gösterirken, Zeki Velidi Togan ise Kıpçak Türklerinden olduklarını söylemiştir.

¹⁷¹ *Târîh-i Kızılbaşân*, s.37.

¹⁷²John E.Woods, *The Aqqyunlu*, s. 198.

direnmeleri nedeniyle Moğol saldırı ile karşılaşmışlardır. Hûlâgu tarafından gönderilen 20 bin kişilik Moğol ordusu Ağaç-Erileri ağır bir yenilgiye uğratmıştı¹⁷³. Onlardan birçoğu öldürülmüş, bir kısmı ise esir alınmıştır. Bu mağlubiyetten sonra Ağaç-Eriler'den kurtulanlar Suriye'ye doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Ancak onların bütün bu zorluklara rağmen sonraki dönemlerde varlıklarını devam ettirdiklerini görmekteyiz.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Ağaç-Eriler'in Sis ve Sivas'ta karışıklıklar çıkardıkları görülmektedir. Daha sonraları ise bölgede bulunan Dulkadir Türkmenleri tarafından etkisiz hale getirilmişlerdir. Maraş'ta kalanlar daha sonra kurulan Dulkadirli Beyliği'ne katılmışlardır. Bu gruptan bir kısmı Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletlerinin hizmetine girerek İran'a doğru geçmişlerdir. Azerbaycan'a yerleşen Ağaç-Erilerden bir grup ise 1180–1412 yılları arasında Halep ve Şam taraflarına göç etmişlerdir. Bugün İran'da Kuh-ı Gilûye sınırları içinde varlıklarını devam ettirmektedirler.

Bu oymak Karakoyunlular ile kız alıp vermişlerdir. Ağaç-Eri Türkmenlerinin 1350'lerden sonra doğuya doğru çekilen topluluğunun başlarında Hasan Bey bulunuyordu. Hasan Bey'in annesi Karakoyunlu Kara Mehmed'in kız kardeşi Tatar Hatun idi. Yani Karakoyunlu devletinin kurucusu Kara Mehmed'in kız kardeşi Tatar Hatunu, Maraş Ağaç-Eri Türklerinin reisi ile evlendirilmiştir. XV. yüzyılda Karakoyunlularla İran'a göçen Ağaç-Eri Türkmenlerinin bazılarının isimleri kaynaklarda sık olarak görülmektedir. Karakoyunlu İskender Mirza'nın emirleri arasında Ağaç-Eriler'in ileri gelenlerinden Hüseyin ve Sulan Beylerin yanı sıra İskender Mirza'nın adamlarından Ağaç-Eri Ali Bey'in adı da geçmektedir. Nitekim Ali Bey Akkoyunlulara karşı Karakoyunluların yanında savaflara katılmış ve Karakoyunluların yenilmesi ile esir düşmüştür. Akkoyunlular tarafından serbest bırakılmasının ardından Uzun Hasan Bey'in hizmetine girmiştir. Bu Ağaç-Eri beylerinden başka Cihânşah Mirza ile oğlu Hasan Ali'nin hizmetinde çalışan Ağaç-

¹⁷³Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s.230; Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990, s.75

Eri Hacı Hasan ve Uzun Hasan Bey'in oğlu Zeynel'in emirlerinden Dünder Ağaç-Eri de sayılabilir¹⁷⁴.

İİ.İ Döğer:

Türkmen topluluklarından bir olan Döğerler Kerkük-Erbil bölgesinde yurt tutmuşlar ve Karakoyunlu oymakları arasında sayılmaktadırlar. Döğerler doğrudan doğruya Karakoyunlu ulusuna dâhil olmamışlardır. Suriye'de ayrı bir teşekkül halinde kalmışlardır¹⁷⁵. Ancak zaman zaman Karakoyunlu ve Döğerlerin birbirlerine destek verdiğini görmekteyiz.

Osmanlı eyalet teşkilatına göre Döğerler Adana(Berendi, Dünderlı, Özerli) Adana(Berendi, Dünderlı, Özerli) Afyon, Aksaray, Ankara, aydın, Antep, Biga, Bilecik, Cermik, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Halep, Hama, Hamid(Burdur, Isparta), İçel, Karaman, Kars-ı Maraş, (Kadirli), Kayseri, Kerkük, Kilis, Konya, Malatya, Maraş, Mardin, Niğde, Nusaybin, Özer(Payası, Savur, Sis(Kozan), Sivas, Siverek, Şam, Tarsus, Trabzon, Urfa(Haran, Haykuyu, Kaba) gibi bölgelerde varlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁷⁶.

Döğerlerin başında bulunan Gökçe Musa babası Salim ve ağabeyi Dımaşk Hoca Karakoyunluların dostu idi. Hatta kendisi Kara Yusuf'un seferlerinde bulunduğu gibi İskender'in yapmış olduğu savaşlarda ona destek vermiştir. Örneğin, Kara Yusuf Mısır'da esir olduğu vakit bir grup Türkmen'in yardımı ile oradan kaçmış ve o sırada Caber, Rakka ve Urfa'da emir olan Döğerli Dımaşk Hoca'nın kardeşi Gökçe Musa'nın yanına Caber'e gitmiş ve onun yanında kalmıştır. Yine Osman Kara Yülük Erzincan'a geldiği sırada daha önce Urfa'yı elinden aldığı Döğerli Yağmur Bey Musul'a gelerek Karakoyunlulardan yardım istemiş ancak Bayram Hoca tarafından öldürülmüştür. Aynı şekilde İskender, Akkoyunlu Kara

¹⁷⁴ İlyas Gökhan, "XIII. Yüzyılda Maraş", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.13, Konya, 2005, s. 191–222

¹⁷⁵ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.31

¹⁷⁶ Yusuf Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler**, s.XXXVI.

Yülük Osman Bey ile yapacağı savaşta Döğerli Gökçe Musa'dan yardım istemiştir. Gökçe Musa Osman Bey'e duyduğu düşmanlıktan dolayı İskender ile iş birliği yapmış ve Mısır adındaki oğlunu İskender'in yanına göndermiştir. Kara Yülük Osman ile İskender-Gökçe Musa arasında çetin bir savaş meydana gelmiştir. İskender'in Osmanlı tarafına kaçışından sonra Cihângir ve Gökçe Musa arasında çok çetin bir savaş olmuş, Döğerler Cihângir'in etrafını sarınca, ele geçirilmiştir. Nitekim Cihângir, Gökçe Musa tarafından bukavulu olarak Mısır'a gönderilmiştir. Cihângir ve nökerleri kendilerini götüren Döğerli muhafızlar ile 1436 tarihinde Kahire'ye varmışlardır. Sultan Baybars ona şefkat göstermiş daha önce Ali Bey tarafından kendisine bağlılığının teminatı olarak gönderilen kardeşi Hüseyin Bey ile aynı yerde oturmalarına müsaade etmiştir. Sultan Baybars Gökçe Musa'ya mükâfat olarak 1000 dinar göndermiş ise de para varmadan Döğer Bey ölmüştür¹⁷⁷.

II.j Bayramlı:

Hoy beyi olan Bayram Bey'in reisliğinde bulunan Türkmen topluluğudur. Adını Bayram Bey'den dolayı almıştır. Bayram Bey, Kara Yusuf'un emirlerinden biri iken oğulları Şahsuvar Bey de Cihâşah döneminde divan beyi olmuştur¹⁷⁸. Şahsuvar Bey 1457 yılında Akkoyunlular ile Dicle taraflarında yapılan savaşta Rüstem-i Tarhan'ın kumandasında Kara Koyunluların sol cenahında yer almıştır. Bu savaşta Şahsuvar Bey canını zor kurtarıken, Ali Şeker Bey Ak koyunlular tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Şahsuvar Bey'in daha sonra Şiraz ve İsfahan bölgelerinde valilik yaptığını görmekteyiz¹⁷⁹.

II.k Âyinlu:

Âyinlu, Karakoyunlu oymaklarından biridir. Doğu Anadolu'da var oldukları bilinen bu oymağın nerede yurt tuttuğu tam olarak tespit edilememişken, Vilayet-i Hamse (Kazvin, Zencan) bölgelerinde iskan oldukları kuvvetle muhtemeldir¹⁸⁰. Ayrıca Azerbaycan bölgesinde Âyinlu adında köy adına rastlanmaktadır.

¹⁷⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.64–85.

¹⁷⁸ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.26

¹⁷⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.272; İlhan Erdem, **Ak Koyunlu**, s.71.

¹⁸⁰ Zohre Vefai, **Şerh-i Tarih Karakoyunluha**, s.17

Ayunlulardan Bayezid-i Âyinlu, Arabşah-ı Âyinlu, Bedreddin Runullah Âyinlu gibi beyler Karakoyunlu emiri olarak görev yapmışlardır. Örneğin Karakoyunlu emiri Pir Ömer Akkoyunlu Yakup Bey'in elinden Kemah'ı almak için gittiğinde, Kara Yülük Osman'a karşı koyabilmek için Kara Yusuf'tan destek istemiştir. Kara Yusuf destek için Bayram Bey'i, Emir İlyas'ı Hacılı ile birlikte Bayezid-ı Âyinlu'yu göndermiştir. Yine Cihânşah Diyarbakır bölgesine yiğeni Elvend Mirza için hareket ettiği vakit Mardin taraflarında Uzun Hasan Bey'e karşı Cihânşah'ın emirleri Rüstem Tarhan'ın yanında Çekirli ile birlikte Âyinlu Bedreddin-i Ruhullah'ın var olduğunu biliyoruz ve bu karşılaşmada Âyinlu Bedreddin-i Ruhullah yakalanmıştır¹⁸¹. Aynı şekilde Cihânşah döneminde Arabşah-ı Âyinlu Erzincan dolaylarında ülkeyi Uzun Hasan Bey'e karşı koruması için emir-i leşker yapmıştır. Ancak Arabşah Âyinlu Uzun Hasan Bey'den korkarak ve yenileceğini düşünerek Uzun Hasan Bey'in hücum birliğine karşı koyamayıp Hoy'a kaçmıştır. Bu haber Cihânşah'a ulaşınca çok sinirlenmiş ve Arabşah-ı Âyinlu'yu yakalatıp Buheyre Adası hapishanesine gönderip, mallarına el koymuştur¹⁸².

II.1 Hacılı:

Döğer Türkmen topluluklarındandır. Kerkük-Erbil bölgesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. İlyas Hacılı, Kara Yusuf'un önemli emirlerindedir. Cihânşah'ın ölümünden sonra Uzun Hasan Bey'e boyun eğip, Irak Arab'ta kalelerin kontrolünü sağlamışlardır¹⁸³.

II.m Mamaşlu:

Ali Bey yönetimindeki Mamaşlu aşireti Kara Osman döneminde Akkoyunlu bünyesine katılmıştır. 1450 yılından sonra Cihânşah döneminde Karakoyunlulara dahil olmuşlardır. Boyun beyi olan Ali Bey Huzistan valiliğine tayin edilmiştir¹⁸⁴.

II.n Diğerleri: Türk/Kürt Toplulukları (Süleymânî, Zırkî, Mahmûdî)

Karakoyunlu devleti bünyesine Kürt toplulukları da tabi olmuştur. Bunlardan Mahmudî, Zırkî, Süleymânî en önemlileridir. Bayram Hoca Musul'u yeniden ele geçirdikten sonra Cizre ve Cizre hâkimleri Süleymânî, Zırkî ve diğer Kürt oymak

¹⁸¹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.116.

¹⁸² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.159

¹⁸³ John E. Woods, **The Akkoyunlu**, s. 205.

¹⁸⁴ İsmail Aka, **Akkoyunlu Hakimiyeti**, s. 300; John E.Woods, **Akkoyunlular**, s. 337.

emirlerine metbuluğunu tanıtmıştır. Daha sonra Zirkî, Süleymânî gibi Kürt grupları Kara Yusuf'un emrinde bulunmuşlardır. Aynı şekilde Kara Yusuf Mısır'dan kaçtıktan sonra Nusaybine geldiği vakit Süleymânî ve Zirkî kurtleri ona katılarak destek vermişlerdir¹⁸⁵. Cihânşah döneminde Rüstem Tarhan ve diğer emirler Uzun Hasan Bey'in ordusu ile Diyarbakır bölgesinde yaptığı savaşta Zirkî ve Mirdasi emirleri bir araya gelerek ciddi destek verdiklerini görmekteyiz.

B.CİHÂNSAH'A KADAR KARAKOYUNLULAR

I.Bayram Hoca ve Karakoyunlu Devletinin Kuruluşu (?-1380)

İlhanlıların birbirleri ile yaptığı mücadele ve iç çatışmalardan yararlanarak faaliyetlerde bulunan Bayram Hoca Karakoyunluların tarih sahnesine çıkmasında rol oynayan önemli bir şahsiyettir. Bayram Hoca Baranlı aşiretinden olup, kendi rivayetlerine göre Sırderya'nın kuzeyinde yaşamış ve Moğollar devrinde Töre Bek adlı reisleri idaresinde 3.000 hanelik bir kitle halinde Horasan'a, oradan da Doğu Anadolu'ya geçmişlerdir¹⁸⁶. Güney Anadolu ve Doğu Anadolu'nun uç bölgelerinde Türkmen hâkimiyetini tanıtmış ve Celâyirli hükümdar Sultan Üveys'in sarayında bulunan nüfuz sahibi önemli kişilerden biri olmuştur. Aynı zamanda Karakoyunlu aşiretinin reisliğini yapmıştır¹⁸⁷.

Bayram Hoca'nın Türkmen Bey'i Hüseyin ile müttefik yaparak Türkmen emirliği yapması önemli bir husustur. Bayram Hoca Sincar'ı ele geçirmiş olan Hüseyin Bey, Tay Buğa'nın oğlu Ağca Sakal lakablı Türkmen Bey'i Hüseyin ile ittifak içinde olmuştur. Nitekim Hüseyin Bey ise Pir Muhammed'i öldürdükten sonra emirliği ele geçirmiştir. Bu olayların ardından Türkmenler Güney ve Doğu Anadolu'nun siyasî hâkimleri olmuşlardır¹⁸⁸. Bayram Hoca, Hüseyin Bey'in en yakın emirlerinden biri olarak Kürt hâkim ve emirleri ile yapılan savaşta müttefik olmuştur. Hüseyin Bey ise Mardin'den Musul'a gelip emirliğini onaylatmış ve Muş bölgesinde yaylamak üzere bölgeden ayrılmıştır¹⁸⁹. Beşiriye gidip Hısn-ı Keyfa hükümdarı Melik Âdil'den Kürd emirleri ve reislerinden noyanlık hakkı için

¹⁸⁵ Ebû Bekr Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.35-48.

¹⁸⁶ Zeki Veli Togan, **Umumi Türk Tarihi**, s. 363.

¹⁸⁷ Süleyman Aliyarlı, "Siyasî Birlik Meyli", **Azerbaycan Tarihi**, s. 313.

¹⁸⁸ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s. 38

¹⁸⁹ Zohra Vefai, **Şerh-i Tarih Karakoyunluha** s.23.

hediyeler ve vergi istemiştir. Ancak hiçbiri bu istediğini yerine getirmemiştir. İsteklerinin yerine getirilmediğini gören Hüseyin Bey yaylağa gitmiştir. Melik Adil ise Hüseyin Bey'e karşı yaptığı bu harekâtın karşılıksız kalmayacağını ve onun kendisine saldırı düzenleyeceğini çok iyi bildiği için Türkmen hâkimiyetine son vermek amacıyla, Bidlis Hâkimi Ziyauddin ile kardeşi Muş hâkimi Şemsuddin, Ahlât hâkimi Bâhaiddin, Meyyafarikin hâkimi Zirkî Şeyh İzzuddin b. Şeyh Zeydo gibi Kürt hâkim ve emirlerinden yardım istemiştir. Eyyubi hükümdarı Melik Adil ile Hüseyin, Batman yakınlarında bulunan Salât Çayı'nın etrafında karşılaşmışlardır. Bu karşılaşmada Türkmenler Melik Adil ve etrafına toplanan Kürt hâkim ve emirlerini mağlup edip, Melik Adil'i esir almışlardır. Hüseyin Bey, Melik Adil'e iyi davranmış ve bazı şartlar karşılığında onu serbest bırakmıştır. Karakoyunlu Bayram Hoca Hüseyin Bey'in en yakın emirlerinden biri olarak Kürt hâkim ve emirleri ile yapılan ikinci savaşta müttefik olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra araları açılmıştır. Türkmen beylerinden büyük çoğunluğunun 1352 yılında İmâdiye taraflarına akına gittikleri sırada, Hüseyin Bey, Bayram Hoca tarafından öldürülmüştür. Onun öldürülmesinden sonra Bayram Hoca Musul'u ele geçirmek istemiş ancak Hüseyin Bey'in yeğeni Ordu Buğa, şehri Bayram Hoca'dan önce ele geçirmiştir¹⁹⁰.

Bayram Hoca döneminin ikinci önemli gelişmesi ise Artuklular ile mücadele edip Musul'u ele geçirmesidir. Onun Türkmen emirliği yaptığı dönemde Artuklu kuvvetlerini bozguna uğratması ve başarı kazanması bölgedeki halkimiyet dengeleri açısından önemli bir olaydır.1356 yılında Celâyirli Şeyh Hasan Bağdad'ta öldükten sonra yerine oğlu Üveys geçmiştir. Bu arada Arran, Azerbaycan, Irak-ı Acem bölgesi ise Çobanlı Melik Eşref'in idaresinde bulunmaktaydı. Melik Eşref bu bölgedeki hâkimiyetini kötüye kullanmış ve halkın nefretini kazanmıştır. Bu durum Altınordu hükümdarı Canı Bek Han'ın dikkatini çekmiş ve halkı bu durumdan kurtarmak için Azerbaycan'a kadar gelip Melik Eşref'i öldürmüştür. Daha sonra Canı Bek Han oğlu Berdi Bey'i Tebriz'de bıraktıktan sonra ülkesine dönmüş ve ardından hemen ölmüştür. Bu haberi alan Berdi Bey ise Tebriz'i terk etmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan yine Eşref'in emirlerinden biri olan Ahicuk'un eline geçmiştir. Bu olaydan iki yıl sonra 1359

¹⁹⁰ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.39.

Bağdad hükümdarı Celâyir Şeyh Üveys Azerbaycan'ı ele geçirmiştir. Ancak 1363 yılında Bağdad valisi Hoca Mercan'ın isyanı üzerine burayı terk etmiş ve Bağdad'ta uzun bir süre kalmıştır.

Bayram Hoca ise 1365 yılında Mardin'i kuşatıp Artukluları bozguna uğratmıştır. Melik Salih'in vefatı üzerine Melik el Mansur Küçük yerine padişah olmuştur. Bir yıl gibi bir süre Mardin kalesinde padişahlık yapan Mansur Küçük'ün üzerine Bayram Hoca saldırır. Melik Mansur'un Altun Boğa adlı veziri Mardin'e saldıran Bayram Hoca'nın askerleri ile karşı dirense de çok büyük bir vuruşma ve cenk meydana gelmiştir. Altun Boğa ile Mardin hükümdarı Melik Mansur, Şeyh Üveys'e Bayram Hoca'yı şikâyet ederek, onun üzerine saldırmak için ikna etmiş ve yardım talebinde bulunmuştur. Şeyh Üveys ise "*işittik ve itaat ettik*" diyerek canı gönülden daveti kabul etmiştir. Bayram Hoca ve Şeyh Üveys Muş bölgesinde karşılaşır ve Bayram Hoca bozguna uğrayarak kaçır¹⁹¹. Bu bozgun sonrasında Bayram Hoca 1372 yılına kadar Şeyh Üveys'e tabi olmuş ve vergi ödemiştir. 1372'de Musul'u yeniden kuşatan Bayram Hoca'nın yardımına ise metbuluğunu tanıttığı Hısn-ı Keyfa askerleri, birçok Kürt emirleri ve Erşahin kumandasındaki Mardin kuvvetleri gelmiştir. Böylece Bayram Hoca hem Musul'u yeniden ele geçirmiş hem de Cizre ve Cizre hâkimlerini, Süleymânî, Zırkî ve diğer Kürt oymak emirlerine metbuluğunu tanıtmıştır. Şeyh Üveys ise Azerbaycan'da faaliyetlerde bulunmuştur. Bu arada 1372 yılında Memlûk ordusu Ceber Kalesi hâkimi Döğër Salim Bey'e sığınmış olduğu Hısn-ı Keyfa yakınındaki bir dağda ele geçirmeye çalışıyordu. Salim Bey'i ele geçiremeyen Memlûk kuvveti Bayram Hoca'nın Musul'u kuşatmasının sona erdirmesine sebep olmuşlardır. Bu arada, 1374 Celâyirli Sultan Şeyh Üveys'in ölümünden sonra yerine Hüseyin geçmiştir. Ancak çok zayıf karaktere sahip olan Hüseyin'in iktidarı Adil Ağa'nın eline bırakılmıştır. Hüseyin'in hükümdar olmasından kısa bir süre sonra Muzafferilerden Şah Şuca Irak, Azerbaycan ele geçirmek için harekete geçmiştir. Artuklular içinde bulunduğu

¹⁹¹ Kâtip Ferdî, **Mardin Artuklu Melikleri Tarihi(Mardin Mülûk-i Artukkiyye Tarihi ve Kitabeleri Vesâir Vesâiki Mühimme)** Nşr. Ali Emiri, Haz.Y.Metin Yardımcı, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 37; Abdusselam bin Ömer el-Mardini, **Ümmü'l İber** çev. Hüseyin Haşim Güneş, İmak Ofset BasımYay. İstanbul, 2007, s.60, Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**, s.392.

bu karışıklıklardan yararlanan Bayram Hoca faaliyetlerine hız vermiş ve Şeyh Üveys'e her yıl vermek için taaddüt ettiği vergiyi kesip, Batı İran'da Sürmelü, Ala Kilise, Hoy, Nahçıvan gibi yerleri ele geçirmiştir¹⁹².

Bu arada 1375–6 yılında Musul Pir Baba adlı bir emirin eline geçmiştir. Bunun üzerine Bayram Hoca Musul'u 4 ay gibi uzun bir süre yeniden kuşatmıştır. Kuşatmanın sonunda Sincar, Musul karşılığında Pir Baba'ya verilmiş ve Pir Baba, Bayram Hoca'nın kızıyla evlenmiştir. Anlaşma şartları hemen uygulanmış ve Musul yeniden Bayram Hoca'nın olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde, Bayram Hoca Musul'u kardeşi Bedri Hoca'ya teslim ederken, Karakoyunlular Musul'u yıkılıncaya kadar elinde tutmuştur¹⁹³.

Daha sonraları Celâyirli Sultan Hüseyin tekrar Bayram Hoca'yı kendine tabi etmek istemiş ve Bayram Hoca'nın yeğeni Kara Mehmed'in bulunduğu Erciş önlerine kadar gelmiştir. Bunun üzerine Kara Mehmed, Bayram Hoca'dan yardım istemiş ise de Celâyirli Sultan Hüseyin'in ordusu tarafından bozguna uğratılmıştır. Bayram Hoca Musul'a doğru kaçmaya başlamış, Sultan Hüseyin onları takip ile yakaladığı askerlerin çoğu ve Bayram Hoca'yı esir alarak önce gözüne mil çektirmiş, sonrasında öldürmüştür¹⁹⁴. Bunun üzerine Kara Mehmed, Celâyirli Sultan Hüseyin'in metbuluğunu tanımak zorunda kalmıştır¹⁹⁵. Doğum yılı belli olmayan Bayram Hoca 1380 yılında vefat etmiştir. İlhanlıların birbirleriyle mücadele ederek zayıf bir duruma düşmelerinden faydalanarak Karakoyunluları siyasî sahneye çıkarmış, Şeyh Üveys'in ölümü üzerine faaliyetlerini arttırmış, kısa sürede Musul'u ele geçirdiği gibi Sincar ve Erciş'e hâkim olarak¹⁹⁶ Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun uç bölgelerinde kurduğu Türkmen hâkimiyeti ile Karakoyunlu hâkimiyetini kurmuştur. Öte yandan Karakoyunluları aşiretten beyliğe, beylikten devletleşmeye götüren sürecin başlatıcısı olmuştur.

2. Kara Mehmed Dönemi (1380–1390)

¹⁹² Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.43.

¹⁹³ S.Durdiyev, **IX-XVII Asır Türkmen Edebiyatının Şahısları**, İlim Neşriyat, Aşgabat, 1967, s. 69; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.44.

¹⁹⁴ Abdusselam bin Ömer el-Mardini, **Ümmü'l İber**, s.60.

¹⁹⁵ İ. Erdem-M. Uyar, "Karakoyunlular", **Türkler**, s. 862.

¹⁹⁶ Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**, s. 211.

Bayram Hoca'dan sonra Karakoyunlu devletinin başına Kara Mehmed geçmiştir. Kara Mehmed'in Bayram Hoca'nın yeğeni, oğlu ya da torunu olduğuna dair vekayinamelerde farklı görüşler bulunmaktadır¹⁹⁷. Kara Mehmed kendi döneminde Doğu Anadolu, İran, El-Cezire ve Suriye'deki olaylar ile ilgilenirken, Timur'un saldırıları ile de meşgul olmuştur. Bu dönemde Celâyir şehzadesi Şeyh Ali ile mücadelesi önemlidir. Celâyirli hükümdarı Ahmet kardeşi Sultan Hüseyin b.Üveysli 1382 yılında öldürdükten sonra tahta oturmuştur. Tahta oturduktan sonra diğer kardeşleri Şehzade Şeyh Ali kumandanı Pîr Ali Bâr Bey ile beraber asker toplayarak Azerbaycan'a yürümüşlerdir. Bunu haber alan Sultan Ahmet Tebriz'de kardeşi ve Pir Ali Bar Bey'in saldırısına hazırlanmış ve onlarla Tebriz yakınlarındaki Herf-Rûd bölgesinde karşılaşmıştır. Ancak Sultan Ahmed yanındaki emirlere güvenmeyerek Nahçıvan'a kaçmıştır. Şehzade Şeyh Ali ve kumandanı Pir Ali, Tebriz'e geldikten sonra Nahçıvan'a Sultan Ahmed'in arkasından gitmişlerdir. Kara Mehmed, savaşta elde edilecek ganimetlerin kendisinin ve askerlerinin olması şartı ile yardım edeceğini söylemiştir. Sultan Ahmet'in bu şartı kabul etmesinin ardından Kara Mehmed ordusunu toplayarak Şehzade Şeyh Ali'nin 20 bin kişilik ordusunu bozguna uğratmışlardır. Şehzade Şeyh Ali ve Pir Ali öldürülmüştür. Bu bozgun sonucunda Kara Mehmed'in eline çok fazla ganimet geçmiştir¹⁹⁸. Böylece Kara Mehmed, Sultan Ahmed'i Celâyirli tahtının başına yeniden geçirip, kızlarından birini Sultan Ahmed'e vererek Karakoyunlu ve Celâyirli arasındaki ilişkileri iyi yönde pekiştirmiştir¹⁹⁹. Aslında Kara Mehmed'in Celâyirli ile iyi geçinmesinin asıl sebebi kendisinden daha güçlü olan Celâyirli bölgede desteğini alarak varlığını koruyabilmek ve devamlılığını sağlayabilmektir.

Kara Mehmed bu olaylardan sonra 1383 yılında Musul hacılarını soyan Döğer Bey'i Salim'in üzerine yürümüştür. Caber hâkimi Suriye Döğerlerinin Beyi Salim, Bayram Hoca zamanında Karakoyunlulara tabi olan Musul hacılarının yolunu kesmiş ve onların mallarına el koymuştur. Bu olaylar üzerine Kara Mehmed ve müttefiki Bozdoğan'ın oğlu Ziya'ül Mûlk ile Döğer Bey'i Salim'in üzerine yürümüş

¹⁹⁷Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.45; Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**, s.537.

¹⁹⁸Mîrhand, **Ravzatü's Sefa**, s.194-195; Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**, s.567-658; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.47.

¹⁹⁹Budak Münşi Kazvînî, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s. 63.

ve Salim Bey'i bozguna uğratmışlardır. Bu bozgun sonucunda Salim Bey Kal'at ul-Müslimin'e doğru kaçarken, Kara Mehmed ve Ziya'ül Mûlk çok fazla ganimet elde etmişlerdir. Bu olaylardan bir süre sonra 1384 Kara Mehmed Mardin'e yürümüş ve yerleşim yerlerini ele geçirmeye başlamıştır. Aynı zamanda diploması ve akrabalık kurma yolu ile Mardin hükümdarı ile anlaşma yoluna gitmeye çalışmış ve Mardin hükümdarı Mecd'uddîn İsâ'ya elçiler göndererek kızı ile evlenmek istemiştir. Mecd'uddîn İsa bu teklifini kabul etmeyince, Kara Mehmed sinirlenerek Musul'dan, Mardin'de bulunan Mecd'uddîn İsâ'nın üzerine yürümek için hareket etmiştir. Bunun üzerine Mecd'uddîn İsâ veziri Sincarlı Emiri Feyyaz bin Emir Ali'yi bir ordu ile Kara Mehmed'in üzerine gönderir. Çıkan savaşta Mardin askerleri yenilerek geri çekilir. Bunun üzerine Kara Mehmed ilerleyerek iki dağ arasında bulunan Büveyre köyünde askerleri sıkıştırarak Emir Feyyaz bin Ali'yi esir alır. Askerlerinin yenilmesi ve emiri Feyyaz bin Ali'nin esir düşmesine çok üzülen Mecd'uddîn İsâ Hısn-ı Keyfâ hükümdarı Melik Âdil'den yardım alarak bizzat kendisi Kara Mehmed'in üzerine saldırır. Ancak bütün bunlara rağmen Kara Mehmed'in baskınına karşı koymaya gücü yetmemiştir. Bu yenilgi sonucunda Kara Mehmed ile anlaşma yaparak kız kardeşini vermiş ve barış sağlanmıştır²⁰⁰.

Kara Mehmed, Mardin olayından bir yıl sonra 1385 yılında bölgede etkin olan diğer Türkmen boyu Akkoyunlular ile mücadele içine girmiştir. Bu mücadeleye girmesindeki en önemli sebep Erzincan hükümdarı Mutahharten'in Kara Mehmed'ten yardım istemesi olmuştur. Akkoyunlulara yenilmiş olan Mutahharten onlara düşman olan Kara Mehmed'e başvurmuştur. Bu yardımı geri çevirmeyen Kara Mehmed ordusunu toplayarak Mutahharten ile birleşip onları dar bir geçitte kıstırmış ve Akkoyunluları bozguna uğratmışlardır. Bozguna çok fazla zarar gören Akkoyunlular Sivas-Kayseri hükümdarı Kadı Burhan'ud-din'e sığınmışlardır²⁰¹. Yine aynı dönemde Kara Mehmed, Musul ve Mardin arasındaki bölgeye hâkim olan amcası Mısır Hoca'yı Kahire'ye Sultan Berkuk'un yanına

²⁰⁰Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.48; A.b in Ömer el-Mardini, **Ümmü'l İber**, s.60.

²⁰¹Aziz b. Erdeşir-i Esterebadi, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.343; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.49.

göndermiş ve iki düşmanın hücumuna uğradığını söyleyerek Suriye'ye geçmek için izin istemiştir²⁰².

Kara Mehmed'in karşısına aldığı diğer bir güç ise giderek güçlenen Timur olmuştur. Nitekim Timur ile 1387 yılında karşılaşmıştır. İran'ı ele geçiren Timur, Kara Mehmed'in ticaret kervanlarını ve hac kabilelerine saldırmaya dair haberler ile Doğu Anadolu'yu işgal etmek için Karabağ'da hazırlık içine girmiştir. Timur 1387 yılında Nahçıvan'dan hareket ederek Karakoyunluların üzerine yürümüştür. Aydın Doğu Beyazid Kalesine gelmiş, Aydın ulusundan kalan duvarları ordusuna yağma ettirdikten sonra Kara Mehmed'in oğullarından Mısır Hoca'nın elinde bulunan Avnik Kalesi'ne ulaşmıştır. Ancak kaleyi kuşatmaktan vazgeçerek Erzurum'u ele geçirmiştir. Ardından Çapakçur suyu kenarında ordugâh kurarak ordusundan 3 tümeni seçmiş, bu tümenlerden birinin başına oğlu Miranşah'ı, diğer ikisinin başına da Mehmed Mir, Şeyh Ali, İkbâl Şah Yargucu ve Tilek Kavçin'i geçirmiş ve Kara Mehmed'in üzerine saldırmıştır. Kara Mehmed Timur'a karşı koymak için Çapakçur bölgesine kadar gittikten sonra sarp boğaz ve geçitleri tutarak müdafaa etmek için hazırlanmıştır. Bu karşılaşma sonucunda Timur'un oğlu Miranşah başarılı olmuş ve ganimetler ile geri dönmüştür. Mehmed Mir, Şeyh Ali ve diğer komutanları Kara Mehmed dar geçitlerde bozguna uğratmış ve perişan etmiştir²⁰³. Nitekim dar geçitlerde ve dağlarda konuşlanan Kara Mehmed'le mücadeleden vazgeçen Timur, Muş bölgesine oradan da Ahlât'ı ve Âdilcevazı ele geçirip Aladağ bölgesine geçmiştir. Abaka Sarayında biraz kaldıktan sonra Van şehrini almış ve daha sonra İran'a tekrar dönmüştür²⁰⁴.

Timur'u geri püskürten Kara Mehmed 1387 yılının sonunda Sultan Berkuk'a isyan eden Türk emirlerinden Kadı Burhaneddin ve Mintaş ile birlikte anlaşma yapmıştır. Bu arada Timur'un Toktamış'ın üzerine saldırmak için Maverâünnehir'e dönmesini fırsat bilen Celayir emirlerinden Şebli ve Şah Ali Tebriz'e gelerek şehre hâkim olmuşlardır. Bu arada Tebriz'de bulunan Devletyar Kara Mehmed'e haber

²⁰²Faruk Sümer Kara Koyunlular adlı çalışmasında bu iki düşmandan bahsederken birinci düşmanın Yakın Doğu'da faaliyetlerde bulunan Timurular olduğunu, diğer düşman hakkında tahmin yapmanın güç olduğunu söylemiştir. Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.48.

²⁰³ Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.9,s.4717

²⁰⁴ Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**, s.772-774; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**,48-51;

göndererek Tebriz'i zapt etmesi için teşvik etmiştir. Bunun üzerine Kara Mehmed Tebriz'e gelerek Celayir emirlerinin naiplerini yakalayıp şehre hâkim olmuşlardır. Kara Mehmed 1388–1389 yılında Türkmen Emiri Pir Hasan ile yaptığı savaşta yenilmiş ve öldürülmüştür²⁰⁵.

3. Kara Yusuf Dönemi (1390–1420)

Karakoyunlu ailesinin üçüncü hükümdarı ve Karakoyunlu devletinin yaratıcısı Kara Yusuf olmuştur. Kara Mehmed'in ölümünden sonra merkezi Erciş olan Karakoyunlu aşiretlerini etrafında toplamış ve daha da güçlendirmiştir²⁰⁶. Önceleri Kara Mehmed'in oğulları Mısırlı Hoca'nın etrafında toplanmış ise de kısa bir süre sonra Mısırlı Hoca'nın yerini Kara Yusuf almıştır. Kara Mehmed'in ölümünün ardından Pir Hasan'la hâkimiyet mücadelesine Kara Yusuf devam etmiştir. Kara Yusuf ve Pir Hasan arasında savaşlar yapılmış ve her iki tarafta çok fazla zarar görmüştür.

Kara Yusuf, Pir Hasan'ın ölümünün ardından Tebriz'i ele geçirmiştir. Ancak 1388–1389 yılında Tebriz şehrinden çekilmek zorunda kalmış ve şehri Çalık ile Kara Bistam'a bırakmıştır. Kısa süre içerisinde şehirde bulan Şeyh Adi Muhammed Arab, Muhammed Halil Cihânsahî ile birlikte Kara Bistam'ı öldürüp, Çalık'ı yakalayıp Alincak hâkimi Hoca Cevher'e durumu bildirmişlerdir. Tebriz'e gelen Hoca Cevher Çalık'a itibar etmiş ve şehirde bir süre kaldıktan sonra naibi İmâduddin'i orada bırakıp, Alincak'a dönmüştür. Hoca Cevher buradan sonra adamlarından Altun'u Arran'daki Türkmen Çobanlı oymağına saldırması için göndermiş ve Tebriz'de bulunan naibi İmâmuddin ile birleşmesini söylemiştir.

²⁰⁵Ebû Bekir-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.36; Zohre Vefai, **Şerh-i Tarih Karakoyunluha**, s.17; İsmail Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 58; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.53.

²⁰⁶Tofîğ Necefli, "Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'un Siyasî ve Harbi Faaliyetleri", **Harbi Birlik**, Harbi İlmi-Nezeri Publisistik Jurnal, S.5, Bakü,2006, s.66.

Nitekim Altun ve İmâmeddin birleşerek Çobanlı oymağının üzerine saldırmış ve çok sayıda davar elde etmişlerdir. Ancak Alıncak'a dönerken davarları Halhal emiri Mahmud ele geçirmiştir. Davarları ele geçiren Halhal Mahmud Tebriz'e gelmiştir. Ancak Emir Şeyh Ali kısa süre içinde Irak Acem tarafından gelip Halhal Mahmud'u yakalayarak Sultaniye'ye götürmüştür. Ahmed-i Türkmen ile Busad adlı emir ile birlikte hareket ederek Tebriz yakınında bulunan Şenb-i Gazan 'da konaklamışlardır. Ancak daha sonra Halhal Mahmud-i yeniden Tebriz'e gelmesi üzerine bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu arada Tebriz'e süren karşılıklardan ve Sultan Ahmed'in beceriksiz bir hükümdar olmasından dolayı ortamı boş bulan Celâyir Beyleri Tebriz'i ele geçirmek istemişlerdir. Tebriz'de istediği gibi hareket eden Celayir emirlerinin durumunu, Kara Yusuf, Hoy dolaylarında haber almış ve hemen Tebriz'e gelip, Satılmış ve Halil adlı adamlarını bölgeye göndererek yeniden ele geçirmiştir. Ancak Kara Yusuf'un Türkmenler ile Aladağ'a gelmesinin ardından Mahmud-i Halhal Tebriz'i ikinci kez ele geçirmiştir. Bu haberi alan Kara Yusuf tekrar Tebriz'e gelerek, burada birkaç ay kaldıktan sonra şehri Satılmış'a bırakmıştır. Lakin Satılmış Tebriz'de Yadigâr Şah isimli biri tarafından kuşatma altına alındığı sırada Timur'un ordusu ile yaklaştığı haberi ulaşınca Yadigâr kuşatmayı bırakarak bölgeden uzaklaşırken, Satılmış da şehirden çıkıp gitmiştir²⁰⁷.

Tebriz'de bu iç çekişmeler devam ederken doğuda Timur çok hızlı bir şekilde ilerlemiş ve Karakoyunlular için büyük bir tehlike oluşturmuştur. Timur Irak-ı Arab bölgesinde ilerlerken, Kara Yusuf'tan Avnik Kalesi'ni alması onun dönemi içinde önemli olaylardan biridir. Timur etraftaki devletlerin hükümdarlarına yani Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümdarlarına kendisine itaat etmelerini söylemiştir. Önce Musul'a ardından Mardin'e gelen Timur Res'ul-âyn'a vardığında ordusunun sağ kolunu Karakoyunluların üzerine göndermiştir. Daha sonra Kara Yusuf'un bulunduğu Muş bölgesine ulaşmıştır. Ancak Kara Yusuf, mahiyetindeki Türkmenler ile o bölgeden ayrılır. Timur kumandanlarından Burhan ve oğlunu Kara Yusuf'un arkasından gönderir ve yakalamalarını ister. Ancak bu takip başarısızlıkla sonuçlanınca Muş'tan Van Gölü kuzeyindeki Aladağ'a gelir, orada birkaç gün kaldıktan sonra Avnik Kalesini almaya karar verir. Timur, Kara

²⁰⁷ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.57.

Yusuf'un kardeşi Mısır Hoca'nın hâkimiyeti altında bulunan Avnik Kalesi'ni almak için 40 gün uğraşır. Timur, ilk önce Emirzade Sultan kumandasındaki bir kuvveti Avnik Kalesi'ne yollar. Mısır Hoca büyük bir güçle Timurlu ordusuna direnmiş olmasına rağmen daha fazla dayanamamış ve hisardan inerek Emirzade Sultan'a sığınmış ve canının bağışlanmasını istemiştir. Bunun üzerine Timur ona aman vermiş ve Mısır Hoca'yı Mardin Meliki İsa ile birlikte Sultaniye'ye, oradan da Semerkand'a yollamıştır²⁰⁸. Bu konuyla ilgili dönemin ünlü gezgini Johan Schiltberger "*Avnik Kalesinin kuşatılması muhasırdan 1395 yılında 43 gün devam etmiştir. Mısır Hoca Emir Teymur tarafından esir alınarak Semerkant'a gönderilmiştir ve orada ölmüştür*"²⁰⁹ şeklinde ifadeler ile Mısır Hoca'nın Semerkand'da öldürüldüğünden bahsetmiştir. Timur,1393 yılında yapmış olduğu bu sefer ile Irak-ı Arab'ı ele geçirmiş, Doğu Anadolu bölgesinde Erzincan hâkimi Mutaharten'i itaati altına almıştır²¹⁰. Avnik Kalesi'ni Emir Atlamış'a verdikten sonra Gürcistan'a gitmiştir.

Bu sırada, Timur'un Gürcistan'a ve oradan da Toktamış'ın üzerine saldırdığını duyan Kara Yusuf Erciş'e geri dönmüştür. Bu haberi alan Timur, Kürd Emiri İzzuddin Şir ve bir kısım Timurlu'yu Kara Yusuf'un üzerine göndermiştir. Ancak küçük bir çarpışmadan sonra aralarında barış yapılmıştır. Barış yapılmasının ardından Kara Yusuf, kardeşi Yar Ali ile birlikte İzzuddin Şir ve Timurluların yardımı gelen Avnik emiri Atlamış'a Erciş Ovası'nda saldırmış ve onu esir almıştır. Askerlerinin bir kısmı esir alınmış, bir kısmı ise öldürülmüş olan Timur'un önemli ve sevdiği adamlardan Atlamış, Kara Yusuf tarafından Berkuk'a gönderilmiş ve onun tarafından hapse atılmıştır. Bu olayla birlikte Kara Yusuf Timurlu kuvvetlerine karşı büyük bir başarı kazanmıştır.

Erciş bölgesinde bu olaylar gerçekleşirken Timur, Semerkand'dan hareket ederek Hindistan seferinden başarı ile tahtına dönmüştür. Burada kısa bir süre kalıp dinlendikten sonra Azerbaycan'a gelmiştir. Kara Yusuf ise Timur'un geldiğini duyunca Musul'a çekilmiştir. Bu arada Bağdad ve Tebriz hâkimi Sultan Ahmed

²⁰⁸ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.58.

²⁰⁹ Johannes Schiltberger, **1394–1727 İllerde Avrupa, Asya ve Afrika Seyahatı**, Akademik Z.M.Bunyadov, Bakü, 1984, s.21.

²¹⁰ İ. Erdem, M.Uyar, "Karakoyunlular", **Türkler**, s.861.

kötü davranışları yüzünden beylerden ve diğer insanlardan bir kısmını öldürmüş ve halka çok şiddetli zulüm yapmaya başladığı haberi Şiraz'daki Timur'un nâibi ile mektuplaşması aracılığıyla Bağdad'a gelerek teslim almasını istemişlerdir²¹¹. Bunun üzerine Timur Azerbaycan bölgesine doğru yola çıkmıştır, Karabağ'da bulunduğu sırada iken Emir Rüstem'in kumandasındaki bir orduyu Bağdad'ı ele geçirmesi için yollamıştır. Emir Rüstem Luristan'dan başlayarak Sultan Ahmed'e ait olan bütün kaleleri tek tek ele geçirmeye başlamıştır. Bu durumdan korkan Sultan Ahmed, Bağdad'da kendi yakınlarını da ihanet edecekleri korkusuyla öldürtmüştür. Sonrasında içinde bulunduğu durumdan rahatsız olarak gizlice Bağdad'dan ayrılıp, Musul'a Kara Yusuf'un yanına gitmiştir. Kara Yusuf, Sultan Ahmed'in gelişini çok iyi karşılamış ve konukseverliğini göstermiştir. Bağdad şehrinin kenarında ordugâh kurmuş olan Kara Yusuf türlü hediyeler vererek hoş tutmaya çalışmıştır. Bir süre sonra Emir Rüstem, Bağdad'tan ayrılarak Şiraz'a geri dönmüştür. Bunu duyan Sultan Ahmet, Kara Yusuf'la birlikte Bağdad üzerine geri yürümüştür. Şiraz'dan gelenler ile birleşen Bağdad halkı ile aralarında vaki çarpışmada yenilmişlerdir²¹².

Timur bu arada Bingöl yaylağındadır ve Sivas'a yürümek için hazırlık yapmaktadır. Bu haber Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'i telaşa düşürmüş ve Halep yakınlarına kadar kaçmışlardır. Oradan Halep naibi Demirtaş'a mektup yazarak durumlarını Ebû'l Ferec'e bildirmişlerdir. Timur'dan çekinen iki hükümdar Memlûklu Sultanına iltica etmeye karar verirler ve Sultan Ahmed Bağdad'dan ayrılarak Hit kasabasında köprü kurarak yedi bine yakın askerle birlikte Fırat'ı geçip babası Berkuk'a halef olan Memlûklu sultanı Ferec'e elçiler gönderip kendilerini ülkesine kabul etmesini istemişlerdir. Halep naibi Demirtaş Kara Yusuf ve Ahmed'in asıl niyetlerinin Halep'i ele geçirmek olduğunu sanarak korkmuş ve yanında Hama naibi olduğu halde az bir kuvvetle Ahmed b.Üveys'e baskın yapmak için harekete geçmiştir. Fakat çarpışmada Ahmed b.Üveys galip gelmiş ve Demirtaş yenilmiş, askerlerinden yaklaşık olarak 300 kadar adam öldürülmüştür. Demirtaş yenik olarak dönmüş ve Hama naibi Emir Dokmak ve Bire naibi Emir

²¹¹ Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**, s.71; Yaşar Yücel, **Timur'un Ortadoğu –Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)**, TTK, Ankara, 1989, s. 123.

²¹² İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin, (Tarih-i Timuriyan ve Türkemanan)**, Haz. Mir Hâşim Muhaddis, Miras-ı Mektub, Tahran, 1379,s.273; Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**, s.71.

Nasirüddin b.Şöhri esir edilmişlerdir. Bunlar 100 bin dirhem kurtuluş akçesi ödeyerek kurtulmuşlardır²¹³. Bu olayların ardından Kara Yusuf ve Sultan Ahmed yedi bin kişi ile Halep naibi Demirtaş ile savaşmıştır. Bu savaş sonrasında Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'in, Ferec'e gönderdiği mektupta "*Biz (Demirtaş) ansızın bize saldırdı ve nefsimizi müdafaa ettik. Yoksa öldürülecektik*" diyorlardı. Devletin ileri gelenleri bu mektuba iltifat etmeyip, Şam naibine mektup yazarak Şam askerî ile Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'in üzerine yürümesini, onlarla savaşıp yakalayarak Mısır'a göndermesini emretmişlerdir²¹⁴. Bu olaylar üzerine Kara Yusuf ve Sultan Ahmed Memlûk devletine sığınma ümidleri kesildiği için Osmanlı hükümdarı Yıldırım Beyazid'in yanına gitmeye karar vermişlerdir.

Bu arada Timur, Anadolu seferi sırasında Bingöl yaylağında iken Sultan Ahmed'in ve Kara Yusuf'un kendi bölgelerine döndüğü haberi ulaşması üzerine Miranşah, oğlu Ebû Bekir Mirza'yı ve Ebû Bekir mahiyetindeki Payende Sultan-ı Barlası, Pir Hüseyin Barlas'ı, Sevincik'i, Sultan Sancar'ı ve diğer bazı emirleri Kara Yusuf'un yanına gönderir²¹⁵. Kara Yusuf, Hille aşağısında bulunan Nehr ul-Galem kıyısında onları bekliyordu. Ebû Bekir ve Rüstem Fırat'ı geçtikten sonra Kara Yusuf'a hücum etmişlerdir. Kara Yusuf yenilerek Suriye taraflarına kaçar. Karısı ve oğulları İspend ve İskender esir düşerken, kardeşi Yar Ali Bey öldürülür. Timur'un Suriye'ye geldiğini duyan Kara Yusuf çok geçmeden mahiyetindekiler ile birlikte Osmanlı sultanı Yıldırım Beyazid'in yanına gitmiştir²¹⁶.

Timur, Kara Yusuf'tan sonra Tebriz'e döndüğünü duyduğu Sultan Ahmed'e baskın düzenlemiştir. Sultan Ahmed bütün ağırlıklarını kaybettikten ve en büyük

²¹³ Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**, s.72

²¹⁴ İbn Tagrı Birdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, C.XVI, s.45.

²¹⁵ İsfahan Kazvinî, **Hold-i Barin**, s. 371.

²¹⁶ Gaffârî, **Tarih-i Cihân'ârâ**, s.248; İsfahan Kazvinî, **Hold-i Barin**, s.676; Ali Muhayyid Sabedi, **Esnad ve Namha-i Tarih-i Az Evail-i Dovraha-i İslami Ta Evahir-i Şah İsmail**, Neşri İntişat, Tahran , 1348, s. 377; S.Durdiyev, **IX-XVII Asır Türkmen Edebiyatının Şahısları**, s.69; Muhsin, Bahram-nejad, **Serguzeşt-i Karakoyunluha**, s.25; Tahir Cafiyev, "XIV.Asır sonu XV.Asırın Evvlerinde Azerbaycan Dövlətçiliğinde Hukuku Varislik Problemi ve Onun Beynelhalk Munasabetsinde Aksine Dair" **Şah İsmail Hatai**, İlm, Bakü, 2006, s.33; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s. 25; Ahmed bin Arabşah, **Tarih-i Timur Gorgan**, Çev.Nazmizade Mutaza, İstanbul, İbrahim Müteferrike, s.69. Yaşar Yücel, **Timur'un Ortadoğu –Anadolu Seferleri**, s.127.

kız kardeşi Sultan Dilşad ile karı ve kızlarını esir verdikten sonra güçlkle Kara Yusuf'un arkasından Yıldırım Beyazid'in yanına gelebilmiştir²¹⁷. Sultan Ahmet ve Kara Yusuf, Yıldırım Bayezid'e iltica edince, Timur'u şikâyet etmişlerdir. Yıldırım Beyazid ikisine de ikramda bulunup zafer vaat etmiştir. Kara Yusuf ve Sultan Ahmed, Yıldırım Beyazid'in yanında Bursa'da bir süre kalmıştır. Bu arada Yıldırım Bayezid Kahire'ye bir elçi yollayarak Mısır sultanı Berkuk'un Timur'a karşı onunla birlik olmasını istemiştir²¹⁸. Ardından yanına Kara Yusuf ve Ahmed Celayir'i alarak Erzincan üzerine yürümüştür. Kemah ve Erzincan Kalelerini Timur'un müttefiklerinden Mutahherten'in elinden almıştı²¹⁹. Daha sonra Erzincan'ı yine Kara Yusuf'a verip halkı rehin alarak Bursa'ya dönmüştür. Ancak Kara Yusuf şehir halkı ile anlaşma yaparak on altı gün hâkimlik yaptıktan sonra kendi isteğiyle buradan çekilmiştir. Kalavihi sefernamesinde *“Türkmen Kara Yusuf Erzincan şehrinden geçip, oradan gitmiş olduğunu işittik. Öyleki birileri yolu aynı gün tutmuştu, yarın biz o yoldan geçmek isteriz”*²²⁰ şeklindeki ifadelerden Timur'un Kara Yusuf'u sıkı bir şekilde takip ettiğini göstermektedir. Bu arada, Kemah Kalesi Bayezid tarafından ele geçirildikten sonra Timur seksen bin kişilik ordu ile Sivas tarafına yönelmiş ve on sekiz günde ele geçirmiştir, askerleri Sivas ve civarını tahrip edip, halkını kılıçtan geçirmiştir. Bölgede bulunan müslüman halktan bazıları fidye-yi necat vererek kurtulmuşlardır²²¹. Daha sonra Timur Hamdi (Çemendi) ve Tekvin kalelerini ele geçirip, ordusu ile birlikte Kayseri taraflarına hareket etmiştir²²².

²¹⁷Faruk Sümer, Kara Koyunlular, s.62; Yaşar Yücel, **Timur'un Ortadoğu -Anadolu Seferleri**, s. 128.

²¹⁸ Tahir Cafiye, **XIV. Asrın Sonu**, s.33.

²¹⁹Müneccimbaşı, **Sahaif-ül Ahbar fi Vekayi-ül A'sar**, Çev. İsmail Erünsal, Tercüman C.1, İstanbul, s.143; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.26; Yaşar Yücel, **Timur'un Ortadoğu -Anadolu Seferleri**, s.130.

²²⁰Ruy Gonzales de Clavijo, **Anadolu Orta Asya ve Timur**, s.324.

²²¹ Şerafeddin Ali Yezdi, **Timur ve Tüzükâtı**, Çev. Kevser Kutay, Acedemyplus, Ankara, 2000, s. 17; Münecimbaşı, **Sahaif-ül Ahbar**, s. 143; İsfahani Kazvinî, **Hold-i Barin**, s. 274

²²² Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârih**, s.893; İsmail Aka, “Timur'un Ankara Savaşı Fetihnamesi”, **Belgeler**, C.XI, S.15, TTK, Ankara, s.1981-86, s.11.

Bu arada Kara Yusuf, Yıldırım Bayezid'in yanından sekiz ya da dokuz ay kalmıştır²²³ ve henüz oradan ayrılmadan önce Timur, Kara Yusuf'un Hicaz'a giden kabileleri vurmak ve soymak gafletinde bulunduğunu ve cezası verilmek üzere²²⁴ Kara Yusuf ve Ahmed Celayir'in kendisine teslim edilmesini ya da öldürülmesini Bayezid'tan istemiş²²⁵ ve demiştir ki: "o iki adam bizim kılıcımızın kökünden tutmuşlardır, bazen fesatlık bazen de şer ile şehirleri ve halkı harap etmişlerdir. Sizin yanınıza sığınurlarsa defedin. Onlar her yere konmazlar, kendileri ile felaket ve bela götürürler. Onları kendi sarayınızda sakladığınız zaman bu felaket bize ve size gelir. Onları kendinizden ayırınız tutunuz, tutuklayınız ve katledin"²²⁶. Bu mektuba Yıldırım Beyazid'in cevabı çok sert olmuş ve "Ey ihtiyar köpek tekfurdan daha şiddetli kâfirsin. Mektubunda bizi korkutmak ve hile ile kandırmak istemişsin. Osmanlı sultanlarını Acem padişahlarına benzetme Osmanlı askerleri de ne Kıpçak ülkesi Tatarı gibi sıradan insanlar ne de Hind toplulukları gibi başıboş sere serpe avare kalabalık değildir. Osmanlı askerleri Irak ve Horasan askerleri gibi hamiyetsiz ve perişan olmayacak kadar onurlu askerlerdir. Yine sen Osmanlı askerlerini Şam ve Halep askerlerine de benzetmeyesen" şeklinde ifadeler kullanarak Timur'a karşı durmuştur²²⁷. Kara Yusuf ise Ahmet Celayir'i alarak Azerbaycan'a dönmek için Yıldırım Bayezid'in yanından ayrılmış ve Hille bölgesine gidip, Irak Arab'ta bulunan Hîf bölgesinde karargahını kurmuştur²²⁸.

Bu görüşmeler sürerken, Kara Yusuf'un Beyazid ile arası açılarak Rum diyarından yani Osmanlı topraklarından çıkıp gittiği kulağına ulaşan Timur, Yıldırım Bayezid'a "Mademki Kara Yusuf gitmiştir, o halde ailesini bize teslim et, bu suretle kararımız yerine gelsin ve böylece sulh yapmış olalım" diyerek haber

²²³ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s. 62.

²²⁴ Şerafeddin Ali Yezdi, **Timur ve Tüzükâtı**, s.19; Yusuf Ziya Özer, "Timur'un Yaptığı İşlere Toptan Bir Bakış", **Bellekten**, C.IX, S.33-36, TTK, Ankara, 1945, s.448.

²²⁵ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.45; Neşri, **Kitâb-ı Ci han-Nümâ**, s.345.

²²⁶ Hüseyin Dostum, **Tarih-i Ci hangûşa-yı Timur**, Tahran, 1374, s.125.

²²⁷ Abdurrahman Daş, "Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları" **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.15, Konya, 2005, s.145.

²²⁸ Münecimbaşı, **Sahaif-ül Ahbar**, s. 143.

gönderir²²⁹. Aynı şekilde Sultan Ahmed'in Bağdad'a geri döndüğü duyan Timur Bayezid'a onun için de mektup yazarak "*Ahmet Celayir şimdi Bağdad yakınların gelmiş, biz de asker göndermişiz. Tekrar size doğru kaçarsa sahip çıkmayıp, bilakis yakalayıp bize teslim etmeniz sizden isetiğimizdir. Erzincan'a varıp yerleri tahrip için şimdilik serhadda durularak elçileriniz gelmesi beklenmektedir*" diyerek isteklerini bildirmiştir²³⁰.

Timur, Yıldırım Bayezid'e defalarca elçi göndererek dost olmak ve kendileriyle anlaşmak istediklerini bildirir²³¹. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid tarafından Timur'a bir elçi gelerek kabul edilmeyecek olan özürler dileyip, beraberinde 10 tane at getirir. Ancak Timur bunlara önem vermeyerek elçi ile "*Bir kimseye devlet yar olmazsa kendisinin hayrını isteyen, nasihat edenlerin nasihatleri ona fayda vermez, sözünde duran kişi mert olan kimse idir; sözü ve işi birbirine uymamak namertlik alametidir. Eğer Sen Kara Yusuf'un ailesini göndermiş olsaydın hanedanın selametli kalır*" haberini yollamıştır²³². Aslında Timur ile Bayezid arasındaki bu yazışmaların amacı Timur'un Yıldırım Bayezid ile aralarında yapılacak olan savaşı riskli görmesidir. Bu nedenle elçiler vasıtasıyla savaş yapmadan anlaşma yoluna gitmiştir. Öbür yandan Bayezid ise onun isteklerini yerine getirince otoritesinin sarsılacağı, tarafında yer alan kimselerin Osmanlı idaresine güvenlerinin kalmayacağı ve Osmanlı geleneğine ters düşen kendisine sığınan kimseyi düşmanına teslim etmek durumunda olmak istememesi Timur'a olumlu cevap verdirmemiştir. Diğer taraftan Timur yazdığı mektuplar ile istek ve şartlarına yenilerini ekleyerek durumu imkânsız hale getirmiş ve Yıldırım Bayezid savaşı tercih etmek zorunda kalmıştır²³³.

Böylece Yıldırım Bayezid Tokat'tan kalkıp Ankara üzerine hareket eder. Timur ile savaşı burada vermeyi ve onu karşılamayı kararlaştırmış bir şekilde "*Bir işe niyet ettiğinizde artık kendinizi ulu Tanrıya bırakınız*" buyruğu ile 70.000 bin atlı

²²⁹ Nizameddin Şami, **Zafername**, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1949, s.299; Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârih**, s.957; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.27.

²³⁰ Abdurrahman Daş, "Ankara Savaşı Öncesi" **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.149.

²³¹ Münecimbaşı, **Sahaif-ül Ahbar** s. 143.

²³² Nizameddin Şami, **Zafername**, s. 301.

²³³ Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, C.II, s.261. Abdurrahman Daş, "Ankara Savaşı Öncesi" **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.150.

ve yayadan oluşan ordu ile Ankara'ya doğru yola çıkmıştır²³⁴. Timur ve Yıldırım Bayezid Kara Yusuf nedeni ile Ankara'da karşı karşıya gelmişlerdir, çetin geçen savaş Timur'un zaferi ile son bulmuş ve Yıldırım Bayezid esir düşmüştür²³⁵.

Bu arada, Bursa'dan Hille'ye gelen Kara Yusuf, dostu Celayirli Sultan Ahmed'in oğlu ile giriştiği mücadelede ona yardım etmiştir. Sultan Ahmed ise Bağdad'tan Hille hâkimi Tahîr'in yanına gelerek onun emirlerinden olan Ağa Firuz'u yakalatmıştır. Tahîr, Mehmed Bey, Emir Ali Kalender, Fırüşah gibi emirleri ile birlikte babasına cephe almıştır. Bunu duyan Sultan Ahmet, Kara Yusuf'tan yardım alarak Tahîr ve emirlerine saldırıp, bozguna uğratarak, Tahîr, Fırat Nehrinde boğularak ölmüştür. Bu bozgunun ardından Sultan Ahmed Bağdad'a giderken, Kara Yusuf Hille bölgesinde kalmıştır²³⁶.

Daha sonrasında Kara Yusuf, Sultan Ahmed'in sözlerini yerine getirmemesinden dolayı Hille'den ayrılarak Bağdad'a gelmiş ve şehri ele geçirmiştir. Sultan Ahmed ise korkusundan gizlenerek, Uyrat Ömer'in yanına Tekrit'e gelmiştir. Uyrat Ömer, Sultan Ahmed'i saygı ile karşılamış ve onun her türlü ihtiyacını gidermiştir. Sultan Ahmed'in etrafına dağılmış olan emirleri Şeyh Mahmud, Devletyar ve Âdil gibi emirleri ile yakın adamlarından bir kaçını burada Sultan Ahmed'in yanına ulaştırmışlardır. Daha sonrasında Tekrit'ten ayrılarak Suriye taraflarına doğru yola çıkarak Memlûklü devletine iltica etmiştir²³⁷. Bu arada Kara Yusuf ise Bağdad'ta Sultan Ahmed'in tahtında oturmaktadır. Ancak bu süreç çok fazla devam etmemiş ve Timur Bingöl yaylağında Irak bölgesindeki olayları öğrenmiş ve tedbir için torunu Ebû Bekir'i Kara Yusuf'un üzerine göndermiştir. Ebû Bekir maiyetinde bulunan Payende Sultan-ı Barlas, Pir Hüseyin-i Barlas, Sevincik gibi emirlerini yanına alarak Irak'a doğru hareket etmiştir. Luristan'da bulunan Emirzade Rüstem de Ebû Bekir'e Hille yakınlarında katılarak, Hille aşağısında Sîb

²³⁴ İsmail Aka, **Fetihnamesi**, s. 11–12; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.27.

²³⁵ Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârih**, s.87; Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, C.II, s.261; Nizameddin Şami, **Zafername**, s. 301; Dukas, **Bizans Tarihi**,s.42; Ruy Gonzales de Clavijo, **Anadolu Orta Asya ve Timur**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul, 1993; Abdurrahman Daş,“Ankara Savaşı Öncesi” **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.150.

²³⁶ Ebû Bekir-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.47; Faruk Sümer,“Karakoyunlular”, **DİA**, C.24, İSAM, İstanbul, 2001, s.435.

²³⁷ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**,s. 64.

Köyü karşısındaki Nehr ul-Ganem kıyısında bekleyen Kara Yusuf'un üzerine saldırırlar.Savaş sonunda yenilgiye uğrayan Kara Yusuf Suriye taraflarına kaçmıştır. Savaş alanında kaçan Kara Yusuf Rahbe'ye sığınmak istediye de bu mümkün olmadı, çünkü Emir Nu'ayr b.Hayyâr'a Araplar'ın saldırısına uğramıştır. Kara Yusuf oradan Şam'a doğru hareket etmek zorunda kalmıştır. 1406 Şam Naibi Şeyh al-Mahmûdî, Kara Yusuf'a riayet edip, Dar us-Saâde'de misafir etmiş ve izzet ikramda bulunmuştur. Celayirli Sultan Ahmed'de bir süre sonra buraya gelmiştir²³⁸. Bu arada Timur Ferec b.Berkuk'a haber yollamış ve “*Eğer Sultan bizim sevgimize layıkta Kara Yusuf'u öldürsün ve Sultan Ahmed'i bağlayıp dünyanın sığındığı yer olan dergâhımıza göndersin diye*” haber göndermiştir. Bu ferman üzerine Şam naibi Kahire'den Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'in haps edilmesi emrini alır²³⁹ ve Kara Yusuf'u Dimaşk Kalesi'nde bulunan Burc ul-Hamam, Sultan Ahmed'i de Burc ul-Silsile bölümüne hapseder. Kara Yusuf ve Sultan Ahmed yaklaşık bir yıl hapiste kalmış ve birlikte zaman geçirmişler, hapisten kurtuldukları takdirde dost kalacaklarına dair yemin etmişlerdir²⁴⁰.

Hapiste iken zor günler geçiren Kara Yusuf'a yakınlarından biri olan nökeri Pir Ömer Bey sakalık yapıp onun ve ailesinin geçimini sağlamaya başlamıştır. Bu arada Kara Yusuf'un değerli bir lal'inin (değerli taş parçası) olduğu haberini Melikü'l Ümera'ya duyururlar. Melikü'l Ümera, Kara Yusuf'u bu taşı almak için tehdit eder. Sonunda o taş parçasının Kara Yusuf'ta olmadığını anlayınca bu kez eşini sıkıştırdılar, baskılara dayanamayan Kara Yusuf eşine o taşı vermesini istemiştir²⁴¹.

²³⁸İbn Tagrı Birdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, C.XVI, s.109; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.64; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTK, Ankara, 2000, s.43;Kazım Yaşar Koprman, **Mısır Memlûkleri**, s.33.

²³⁹Neşri, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ / Neşri Tarihi**, Haz. Faik Reşid Unat, M.A. Köymen, C.II, TTK, Ankara, 1957,s. 335; İbn Hacer, **İnbâ'ü'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-Ömr**,C.VII, s.223; Gaffârî, **Tarih-i Cihân'ârâ**, s. 248; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5211.Kazım Yaşar Koprman, **El-Aynî**, s.73. Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.52; Şerephan Bitlisi, **Şerefnâme**, Esatir, Tahran, 1377, s. 374; Zohre Vefai, **Şerh-i Tarih Karakoyunluha**, s.17.

²⁴⁰Fazullah İbn Huncî, **Târih-i Âlem'ârâ-yı Emînî**, Çev. T.A Minorkey, V.Minorsky, Bakü, İlm, 1987,s.129; Budak Münşi Kazvînî, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s.64; Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**, s. 213; Johannes Şiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında**, s.76.

²⁴¹Ebü Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 48

Daha sonrasında Kara Yusuf tutuklu olduğu dönemde Mısır sultanına karşı isyan ve taşkınlık yapması nedeniyle Kahire'den öldürülmesine dair emir gelir, ancak Şeyh al-Mahmûdî'nin bu kararı uygulamamıştır. Çünkü Şeyh Sultan Ferec b.Berkuk'a saldırmak ve tahtından indirmek istemektedir. Kahire'ye yapacağı yürüyüşte Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'in de kendisi ile birlikte olmasını istemiş bu şartla serbest bırakacağını söylemiştir²⁴². Suriye'de çıkan karışıklık esnasında Şam Valisi Şeyh al-Mahmûdî kendi isteği ile onları haptisten çıkarmak için uygun ortamı sağlar, bu nedenle Kara Yusuf ve Sultan Ahmed ata binip, çevkan²⁴³ oynarken Türkmenlerin yardımı ile dışarı kaçmışlardır²⁴⁴. Şeyh al-Mahmûdî haptiste bulunan Sultan Ahmed'e ve Kara Yusuf'a serbest bıraktıktan sonra 100.000 gümüş dirhem ve 300 at hediye etmiştir²⁴⁵.

Bölgede söz sahibi olmak isteyen Kara Yusuf, Şeyh al-Mahmûdî ve Emir Çekim el Avadi hep birlikte Ferec b.Berkuk'un üzerine hareket ederler, Bilbis'in yukarısında Saidiyye denilen yerde karşılaşırlar. Ferec b.Berkuk'un ordusu yenilerek etrafa dağılır, askerlerin perişanlığını ve kaçtıklarını görünce yanında hazır bulunan bir hecin'e binip yanında Emir Sudun el-Tayyar, Emir Sudun el-Aşkar ve diğerleri ile kara yolundan Acrud tarafına yönelir. Bu arada Şeyh al-Mahmûdî yönetimindeki Şam askerleri mezhep kadılarını, sultanın kölelerinden yaklaşık olarak 300 kadarını ve emirlerden de Şakir el- Efram'i yakalamışlardır. Emir Suruk ise bizzat Şam naibi Şeyh al-Mahmûdî tarafından işkence ile öldürülmüştür. Şeyh-el Mahmudî ve yanındakiler Kubbetu'n Nasr yanından yürüyerek Darü'z-Ziyafe'deki emir Kalemtay'ın türbesinin yakınlarına kadar gelmiştir ki, Ferec b.Berkuk'un ordusu da orada ortaya çıkar. Yapılan karşılaşmada üstün durumda olan Şam ordusu Mısırlıları neredeyse ele geçirip şehre sahip olacaklardı ki içlerinden bir topluluk Melik el-Nâsır'a tabi olmak isteyerek baş kaldırıp, kaçarak şehre girerler. Bunlar Kerek nâibi olan emir Çomakü, Şam'daki kumandanlardan birisi olan Emir Esenbek el-Türkman'i ve onlarla birlikte birkaç kişi idi. Bunun hemen arkasından Emir Sudun

²⁴² İbn Tagrı Birdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, C.XVI, s.121-122; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10, s.5211; El-Aynî, **Es-Seyfü'l-Mühenned fi Sireti'l-Meliki'l "Müeyyed"**, "Şeyh El Mahmudi", Nşr. Hans Ernest, Kahire, 1962, s. 147; Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**, s. 204.

²⁴³ At üzerinde oynana bir oyun, cirıt oyunu

²⁴⁴ Budak Münşi Kazvîni, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s.64; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5211.

²⁴⁵ Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri**, s.38

el-Hamzavi, Emir İhal el-Alayî Hatab, Emir Yelboğa el Nâsirî da aman dileyerek şehre girip Sultan Ferec b. Berkuk'un huzuruna çıktılar. Emir Yeşbek el-Şabanî, Emir Temraz el-Nâsirî ve Emir Çerkes el-Kasimî el-Musarî ise kıyafet değiştirerek şehre girip her biri dostlarından birinin evinde saklandılar. Böylece Şam askerî arasında güvenilir olarak Dimaşk nâibi Şeyh el-Mahmudî, Emir Çekim el-Avadî ve Kara Yusuf'tan başka kimse kalmamıştır²⁴⁶. Onlar bu durumu ve askerlerin dağılımını görünce dönüp, Şam taraflarına yöneldiler. Yanlarında bir cemaat ile beraber Bilbis'e varıncaya kadar at koşturdular, kaçanlar orada toplandılar. Daha sonra Bilbis'ten çıkıp, Salihyye'ye oradan Katya'ya vardıkdan bir süre orada kalıp, Gazze'ye yönelmişlerdir. Ferec b.Berkuk'un ordusu onları Bilbis'e kadar takip etmiş ancak daha sonra dönme kararı almışlardır. Şeyh el-Mahmudî, Çekim ve Kara Yusuf Kahire'deki vaki savaştan yenik olarak 500 kadar atlı ile Gazze'ye varmışlardır. Bu 500 kişinin çoğunluğu Kara Yusuf'un Türkmenlerinden oluşmaktaydı²⁴⁷. Orada nâib olarak Emir Altınboğa el-Osmanî bulunuyordu. Kendisi bir miktar asker toplayıp onlar ile savaşmak istedi ise de buna kadir olamayıp kaçmıştır. Daha sonra Şeyh al-Mahmûdî, Çekim ve Kara Yusuf Şam tarafına gitmiştir. Şeyh el-Mahmud 1405 Dimaşk'a girerek, kendi yerine nâib bırakmış olduğu Sudun el-Zarif ve Gümüşboğa el-Remmeh'ı yakalayıp kadılar ve sır kâtibinden mal almalarını emredip onları İbn Raşî'ye teslim eder²⁴⁸. Bu arada Şeyh El-Mahmud Dimaşk'e vardığında, Dimaşk hapisanesinden çıkarmış olduğu Sultan Ahmed'in kaçmış olduğunu öğrenir²⁴⁹. Şeyh el-Mahmud, Çekim ve Kara Yusuf, Dimeşk'te işleri yolun koyduktan sonra oradan Nusayr'ın üzerine gitmişlerdir. Ancak yolda anlaşmazlık çıkmış ve ayrılmışlardır. Şeyh Mahmud Dimaşk'e, Çekim Trablus'a, Kara Yusuf ise yanında bulunan bin kadar Türkmen ile birlikte yurduna dönmüş ardından Bitlis'e gitmiştir²⁵⁰. Bitlis'in hâkimi Şereföğlü Emir Şemsuddin Karakoyunlu Kara Yusuf'u çok iyi karşılamış ve değerli armağanlar vermiştir. Daha sonra Van hâkimi İzzuddin Şir üzerine yürüyüp onu bozguna uğratmıştır. Diğer taraftan dostlar kadar düşmanı da çoğalan Kara

²⁴⁶ Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri**, s.42.

²⁴⁷ Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri**, s.43.

²⁴⁸ Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**, s. 76.

²⁴⁹ İbn Hacer, **İnbâ'ü'l-Gumr**, C.II, s.316; Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri**, s.43

²⁵⁰ Şerefhan Bitlisi, **Şerefnâme**, s.376; Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri**, s.44

Yusuf'a, Mısır'dan ülkesine döndüğü sırada, Osmanlılar ve başkalarının kendisini öldürmek için 17 kez suikast düzenledikleri ancak başarılı olmadıkları söylenmiştir²⁵¹.

Bu arada Kara Yusuf ve Şam Naibi El-Mahmudî'nin Memlûk Sultanı Ferec'i tahtan indirmek için 1405 yılında giriştiği Mısır seferinden yani Dimaşk'ten gizlice kaçan Sultan Ahmed 1406 yılında Tebriz'e girmiştir²⁵².

Bu arada Timur 1404 yılında Karabağ kıyasından Semerkand dolaylarına ilerlemek için hareket etmiştir. Nehr-i Barlas köylerinden Ni'metâbâd dolaylarında düğün düzenlemiş ve Hülagu Han ülkeleri ve ulusunun hükümdarlığını torunu Mirahşah oğlu Ömer Mirza'ya vermiştir²⁵³. Böylece Azerbaycan, Irak-ı Acem, Arran, Ermeni, Şam ülkeleri ve Diyar-ı Rum ülkelerinin tamamı onun hâkimiyeti altında olacaktır. Aynı zamanda Şirvanşahlar, Şeyh İbrahim, Mardin hâkimi, Kuzey Irak-Musul hâkimi Melik İzzuddin, Şir Gürcü kralı Kostantil de onun tabiyetinde bulunacaklardır²⁵⁴.

Timur Azerbaycan'dan ayrılmasından sonra Semerkand'a gelip doğuya doğru sefere çıkmıştır. Mirza Ömer ise işleri kendi istediği gibi sürdürmeye başlamış, kısa bir süre sonra ise Timur'un 1405 tarihinde Otrar'da vefat etmesi ile kurduğu devlet üzerinde çok etkili olmuştur. Azerbaycan bölgesinde Timur'un ölüm haberini alan beyler yönetimi ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Cakü oğlu Cihânşah'ı kandırarak işleri kendi ellerine geçirmek için uğraşmışlar ancak Cihânşah Mirza Ömer dışındaki diğer beyleri öldürmüştür, ancak Mirza Ömer'i yakalayamamıştır. Bu arada Mirza Ömer, Ebû Bekir'in kendi hâkimiyetini tanımayacağını iyi biliyordu ve beyi Ebû Bekir'i, Emir Cihânşah Mirza Ömer'in ölümünü bahane ederek Sultaniye'ye yolladı ve orada kaleye hapsedirdi. Ancak Ebû Bekir kısa bir süre sonra

²⁵¹ Abdüsselam bin Ömer el-Mardini, **Ümmü'l İber (Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi)**, Çev. Hüseyin Haşimi Güneş, İmak Ofset Basım Yay, İstanbul, 2007, s.70.

²⁵² Hafız Ebrû, **Zübde't-Tevârîh**, s.892. Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.71; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.1; İsmail Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı (1405–1447)**, TTK, Ankara, 1994, s.50.

²⁵³ Miranşah attan düşüp akli dengesini kaybettiği için Timur topraklarının yönetimini torunlarına bırakmıştır. Aynı zamanda oğlu Mirahşah'ı da torunlarının vesayetine bırakmıştır. Abdüsselam bin Ömer el-Mardini, **Ümmü'l İber**, s.70

²⁵⁴ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.70; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.1.

hapisten kurtuldu ve kardeşi ile mücadeleye başladı, öte yandan babası Miranşah ile birleşerek Semerkant'ı ele geçirdi. Ardından Sultaniye'yi ele geçirip tahta babasını oturtmuş, sonraları babasını tahtan indirip kendisini hükümdar ilan ettikten sonra 1405 yılında Tebriz'e gidip, şehre hâkim olmuştur²⁵⁵.

Ancak Ebû Bekîr Tebriz'de çok fazla kalamadan İsfahan üzerine gitmek zorunda kalmıştır. Çünkü Ebû Bekir'in Tebriz'e girmesi üzerine Meraga'ya giden Mirza Ömer ve amcası Ömer Şeyh'in oğulları Pir Muhammed, Rüstem ve İskender ile bağlantı kurmuş ve onlarla birlikte Rey civarında Soğukbulak'ta bulunan Ebû Bekir'in ağırlıklarını yağmalamışlardır. Lakin daha sonra Ebûbekir'in İsfahan'a gelmesi üzerine Mirza Ömer amcasının oğulları ile birlikte Horasan'a kaçmış ve amcası Şahrüh'un adamları tarafından Hemedan'da öldürülmüştür. Ebû Bekir ise Erdebil hâkimi Bistam oğlu Câkir'in Şirvanşah İbrahim ile birlikte Tebriz'i ele geçirdiklerini öğrenince İsfahan kuşatmasını kaldırarak Tebriz'e geri dönmüştür²⁵⁶.

Bu arada Bistam oğlu ve Şirvanşah İbrahim arasında anlaşmazlık çıkmış ve bölgenin hâkimi Celayirli Sultan Ahmed'in Tebriz'e gelmekte olduğu haberi ulaşmıştır²⁵⁷. Diğer taraftan çok geçmeden İsfahanlılar ile anlaşan Ebû Bekir de Tebriz'e doğru yola çıkmış ancak salgın hastalığa yakalanarak Tebriz'e girmeyerek yakınında bulunan Şenb-i Gazan'a konmuştur. Sultan Ahmed ise Ebû Bekir ile savaşmak için Tebriz'in güneydoğusu Ucan'a doğru yönelmiştir²⁵⁸. Salgın hastalık yüzünden Tebriz'e giremeyen Ebû Bekir buradan Nahçıvana geçmiş ve Van hâkimi İzeettin Şir'i yanına çağırmış ve Kara Yusuf'a karşı savaş açılması 1406 kararı alınmıştır²⁵⁹. Kara Yusuf seçkin ve tecrübeli emirleri ile savaş meydanına yönelip, Ebû Bekir'in karşısında saf tutmuştur. Ebû Bekir, Kara Yusuf'un ordusuna saldırdığı vakit Kara Yusuf'un askerleri sapasağlam durup, yerlerinden

²⁵⁵ Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s.167; İsfahan Kazvini, **Hold-i Barin**, s.379-383. Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.71.

²⁵⁶ A.Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.212; Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s.63; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.71; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.3.

²⁵⁷ İsfahan Kazvini, **Hold-i Barin**, s.384.

²⁵⁸ Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**, s.167.

²⁵⁹ Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10, s.5208; Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**, s.167;

Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.73; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.5; S.Durdiyev, **IX-XVII Asır Türkmen Edebiyatının Şahısları**, s.70.

oynamayarak iyi bir savunma yapmışlardır. O sırada Kara Yusuf aşırı cesareti ve atılganlığından tek başına Timurlu ordusunun safları arasına girer. Mirza Ebû Bekir'in askerlerinden altı piyade hemen onun etrafını sarmıştır. Kara Yusuf hızlı giden soylu altını mahmuzlayıp, sağ salim onların arasından kurtulup kendi ordusuna karışmıştır. Ebû Bekir'in askerleri peş peşe saldırılar düzenleyerek birkaç defa Türkmenlerin safını dağıttılar. Kara Yusuf zaman zaman Mirza Ebû Bekir'i tek tek dövüşmeye çağırarak ona *“aramızdaki düşmanlık yüzünden çok sayıda insan öldü. Yiğitliğin ve bahadırılığının şartı ikimizin karşılıklı savaşmasını gerektirmektedir”* deyince Mirza Ebû Bekir'i büyük bir korku almıştır. Yerinde çakılıp kalmıştır. Sonra karşılıklı çarpışma yeniden başlamıştır. Daha sonra savaşan taraflar yerlerine dönmüşlerdir. Mirza Ebû Bekir, orada tutunamayarak, bölgeden kaçmıştır. Askerlerinin çoğu Aras nehrinde boğulmuştur²⁶⁰. Nahçıvan'ın batısında karşılaşan iki ordu arasındaki zorlu mücadele Ebû Bekir'in kaçması ile son bulmuştur. Savaştan kaçan Ebû Bekir, Merend üzerinden Tebriz'e gelmiş, şehri yağmalamış, buradan da Rey taraflarında kışlamak üzere Sultaniye'ye gelip kaleyi onartmıştır. Kara Yusuf, Timurlu Mirzasına karşı büyük bir başarı kazanırken, Tebriz'i yeniden ele geçirmiştir. Ayrıca Timur'un ölümünden sonra Timurlulara karşı kazandığı bu ilk zafer onun ününe ün katmıştır.

Zaferden sonra Nahçıvan'a gelen Kara Yusuf, Tebriz'e Daruga göndermiş ve kışı geçirmek için Merend'e gitmiştir. Bahar aylarında Tebriz'e gelmiş ve buradan Ebû Bekir'in üzerine yeniden saldırmak için Sultaniye'ye geçmiştir²⁶¹. Bu haberi alan Ebû Bekir Derviş Kuşçî'yi isimli adamını 200 süvariyle bırakarak Demavend'e çekilmiştir²⁶². Kara Yusuf ise Sultaniye'yi işgal edip halkını Tebriz, Meraga ve Erdebil gibi şehirlere gönderip, Tebriz'e geri dönmüştür. Kara Yusuf'un Tebriz'e döndüğünü öğrenen Ebû Bekir ise Sultaniye'ye geri gelip etrafı yağmaladıktan sonra Erdebil'in yolunu tutup, o beldeleri yağmalayıp, Meraga'yı talan edip mallara sahip olduktan sonra Çemçemal bölgesine gidip kışlamıştır²⁶³.

²⁶⁰Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.56-57; Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s.171; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5217.

²⁶¹ Hafız Ebrû,**Zübdetü't -Tevârîh**,s.222.

²⁶²Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.61; Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s.222.

²⁶³İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.5; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.61;

Bahar mevsiminde Ebû Bekir, Câveni Kurbanî'den emirleri Nevruz, Abdurrahman ve Tahir'in yanlarında 5000 kişi ile Semerkand hâkimi Halil Sultan'dan ayrılarak Harezmi ve Mazenderan yolu ile Rey yöresine geldiklerini işiterek onları yanına çağırıştır²⁶⁴. Onlar bu daveti kabul edip, Tebriz'i Kara Yusuf'un elinden almak için yola koyulmuşlardır. Bunu duyan Kara Yusuf, Şenb-i Gazan'a konup, hendek kazmaları için Tebriz ahalisini toplamış, ordugâhının etrafına hendek çevirtmiş ve Irak emirleriyle de şu konuşmayı yapmıştır: “*Ben Türkmen kabilesindenim. Benim yaylağım Aladağ, kışlağım Diyarbakır ve Fırat sahilleridir. Saltanat İşleri beni ilgilendirmez. Şimdi Mirza Ebû Bekir er meydanına gelmektedir. Onun sizin üzerinizde çok hakkı var. Eğer onun tarafına giderseniz ben asla darılmam*” demiştir²⁶⁵. Bunun üzerine Irak emirleri ise onun önünde başlarını yere koyarak “*Bu hanedanın düşmanlarını yok etmek için bağlılık kemerimizi canımızın beline taktık. Bu devletin düşmanlarını keskin kılıcımızla hezimete uğratacağız*” demişlerdir²⁶⁶. Diğer taraftan Kara Yusuf'un ordusuna Emir Nizameddin Bestam ile kardeşi Mansur, Ma'sum ve oğlu Fereç Çekirli 'da katılmışlardır. Şehrin etrafında bulunan Emir Pir Hüseyin, oğlu Sa'id, kardeşi Emir Muhammed Sa'dlu ve diğer emirler de Kara Yusuf'un yanına geldiler. Kara Yusuf'un ordusu her 3 piyade olan 20 bini atlı ordu toplandı²⁶⁷. Bunun üzerine Kara Yusuf sayısı 20 bini bulan ordusu ile 1408 tarihinde Serdût mevkiinde Ebû Bekir'in 40 bin neferlik ordusu ile karşılaşır. Mirza Ebû Bekir'in ordusuna hucüm eden Karakoyunlu ordusu, Timurluları ikinci kez ağır bir bozguna uğratmıştır. 2 günlük muharabeden sonra Miranşah ordusu darmadağın edilmiş ve Miranşah esir alınmış ve öldürülmüştür²⁶⁸. Miranşah'ın cesedini Kara Yusuf'un huzuruna

²⁶⁴Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.74; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.5.

²⁶⁵Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**,s.62

²⁶⁶İbrahim, Faeki, **Azerbaycan Der Mesir-i Tarih-i İran**, C.II, Neş.Yaran, Tebriz.1375, s.567; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.62.

²⁶⁷Hafız Ebrû,**Zübdetü't-Tevârîh**,s. 226-227.

²⁶⁸Mîrhand, **Ravzat'us Sefa**, C.10,s.560; Johannes Şiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394–1427)** Çev. Turgut Akpınar, İletişim yay, İstanbul, 1997,s.86. Münşi-yi Kazvinî Budak, **Cevahir'ül Ahbar**, s. 64; Şerefhan b. Bitlisi, **Şerefnâme**, s.376; İsmail Vekili, **Azerbaycan (Piş Az Tarih ve Pes Az An)**, s.259; Ruşen Hıyavi, **Hurûfiye**, Neşr-i Atiye, Tahran, 1378, s.230; İsmail Aka, “Timur'un Ölümünden Sonra Güney–İran'da Hâkimiyet Mücadeleleri”, **Atsız Armağanı**, Ötügen

getirdiler, Kara Yusuf cesedin yıkanıp defin edilmesini emretti²⁶⁹. Diğer taraftan Ebû Bekir ikinci kez malup olduğunu görünce Sultaniye'ye doğru kaçmaya başlar. Ancak daha sonra vazgeçerek Yezd taraflarına gelir. Burada kapılar yüzüne kapatılınca, oradan Kirman hâkimi Barlas İdigu oğlu Sultan Üveys'in yanına gider ve burada kabul görür. Ardından Sistan'a Şahruh'a karşı gelmek için Sistan Şahları ile harekete geçmiştir. Ancak Herat hâkiminin bölgeye bir sefer yapması üzerine yeniden Kirman'a dönmüş ve burada İdigu'nun oğulları tarafından 1408 yılında öldürülmüştür²⁷⁰.

Ebû Bekir ile yapılan ikinci savaş neticesinde Kara Yusuf ve askerlerinin eline çok sayıda mal geçmiştir. Bunların arasında Samur bir post vardır ve Türkmenler bilmeyerek bunu ucuza satmışlardır. Daha sonra savaşta esir olan herkese yol azığı ve gereçleri verdikten sonra serbest bırakmıştır²⁷¹. Ayrıca Timurlu ve Karakoyunlular arasında yapılan karşılaşma sonucunda ticari ve siyasi açıdan önemli bir bölge olan Azerbaycan kesin olarak Kara Yusuf'un hâkimiyeti altına girmiştir. Timur'un kurmuş olduğu imparatorluğun önemli bir bölümü kesin bir şekilde elden çıkmış ve Karakoyunlular bir aşiret ve beylikten devlet haline gelmişlerdir²⁷². 1407–1408 yılları içerisinde yapılan bu iki karşılaşma sonucunda Timur'un torunu Ebû Bekir iki yenilgiyle tanışması Timurlular için büyük kayıp iken, babası Miranşah'ın Kara Yusuf tarafından Nahçıvan'da öldürülmesi ise bu durumun önemini artıran etmen olmuştur. Miranşah'ın öldürülme nedeninin altında yatan asıl sebep ise; Miranşah'ın Cihângir adlı kardeşinin Emir Yusuf'un kardeşi Mısır Hoca tarafından öldürülmesidir. Miranşah ise Mısır Hoca'nın üzerine hücum etmiş, onu esir almış ve öldürmüştür. Kısasa kısas çerçevesinde Kara Yusuf Miranşah'ın idamını istemiş²⁷³, yanına getirilen Miranşah'ın başını nizarın demir

Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 13; İsmail Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı**, s.54; Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-i İbrâhim-i Gülşenî**, Haz. Tahsin Yazıcıoğlu, TTK, Ankara,1982, s. 485.

²⁶⁹ Ferzad Zibapur, **Serguzeit-i Caneşinan-ı Timur**, Merkez-i Pejuheş-i Miras-ı Mektup, Tahran, 1385,s.38

²⁷⁰ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.75; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.7.

²⁷¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.65.

²⁷² İsmail Aka, “Şahruh'un Kara Koyunlular Üzerine Seferleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, E.Ü.Edb. Fak.Yayımları, S. IV, İzmir,1989,s. 4.

²⁷³ Johannes Siltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında**, s.32, trc. s.86.

çubuğuna takıp Tebriz duvarlarına koymalarını emrettikten sonra cesedin defin edilmesi için emir vermiştir²⁷⁴.

Kara Yusuf, Timurlulara karşı kazandığı ikinci zaferden sonra Bistam Bey ve diğer emirlerine hediyeler verdikten sonra Bistam Bey Irak-ı Acem'in fethine yollamıştır. Kendisi de yazı geçirmek için Aladağ'a gitmiştir. Bu arada Bistam Bey 1408 yılında Erdebil'den Sultaniye'yi ele geçirmek için hareket edip, kaleyi muhasara altına aldırıştır. Yaklaşık bir ay muhasara altında tuttuktan sonra ele geçirerek kardeşi Masum'a vermiştir. Bu başarıdan sonra Emir Bistam ödüllendirilmiş, Kara Yusuf onu Irak-ı Acem valiliğine tayin etmiştir²⁷⁵.

Bu olaylardan bir yıl sonra Nahçıvan civarındaki Alıncak Kalesi Kadı İmameddin'in elinden alınmıştır. Sultan Ahmed'in isteği üzerine kalenin imarı ile meşgul olan Kadı İmameddin, Sultan Ahmed'in Bağdad'a gitmesi üzerine Alıncak Kalesi'ni istila etmeye başlamıştır. Bu arada çok güçlenen İmameddin Türkler'in dikkatini çekmiştir. Kadı İmameddin'in bütün vezirlerinin ve danışmanlarının Fars halkından olduğunu ve kendilerine mal ve mülkten hiçbir pay verilmediğini gören Türkmenler, Kadı İmameddin'nin evine saldırmışlar, kadıyı ve kardeşleri Tacü'l-İslam ve Şeyh Mahmud'u öldürmüşlerdir. Bu olaylar üzerine kalenin alınmasında etkin olan Hacı Korçî, Şehriyar ve Veys, Kara Yusuf'a haber verip durumu arz etmişlerdir. Gelen haberler üzerine Kara Yusuf oğlu Mirza İskender sahip olduğu süvari ve piyade ile kaleye göndermiş ve orayı ele geçirtmiştir. İskender serdarların hepsine bir mensup vermiş ve Hacı Korçî'yi kendi koruyucusu yapmıştır. Şehriyar'ı divan emirliğine tayin etmiş, Veys'e nedimlik vermiştir. Alıncak Kalesi'nin fetih haberini babası Kara Yusuf'a arz edince, Kara Yusuf da kalenin yönetimini Mirza İskender'e bırakmıştır²⁷⁶.

Timurluları bozguna uğratan Kara Yusuf daha sonra 1409 yılında Akkoyunlu Beyi Kara Yülük Osman'ı Diyarbakır yakınlarında bozguna uğratmıştır. Mardin hâkimi Melik Salih Kara Yusuf'a bir haberci ile "*Kara Osman Bayındır süvarilerden oluşan büyük bir ordu ile Mardin'e gelmektedir*" şeklinde haber

²⁷⁴ Ferzad Zibapur, *Sergužešt-i Caneşinan-ı Timur*, s.39.

²⁷⁵ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s.77; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.66;

²⁷⁶ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.68.

yollamıştır²⁷⁷. Kara Yülük Osman Mardin'e baskın yapıp, şehir halkında 70 kişiyi öldürmüş, Kara Yusuf'un topraklarından sekiz kale ve iki şehir zapt edip, yirmi iki köyü bütün halkı ve eşyaları ile birlikte kendi ülkesine göçürtüp, bir taraftan Mardin'i kuşatmaya devam etmiştir²⁷⁸. Bunun üzerine Kara Yusuf, Muş ovasından Emir Şemseddin Bitlisi ve diğer emirler ile Adilcevaz'a hareket edip, Kara Yülük Osman'ı bozguna uğratmıştır²⁷⁹. Kara Yülük Osman oradan Kal'atu'n-Necm'e kaçıp Halep naibine adam göndererek oraya gelmesine izin verilmesini istemiştir²⁸⁰. Kara Yusuf çevre yerleri ele geçirdikten sonra Mardin önlerine gelmiştir. Bu arada Kara Osman Yülük'e destek vermek isteyen Melik Salih, askerlerini toplayarak Kara Yusuf'un üzerine gider. İki taraf arasında çıkan şiddetli savaş sonunda Kara Yusuf birçok asker kaybederek Musul'a doğru geri çekilir. Daha sonra ikinci kez saldırı için Mardin'e gelen Kara Yusuf Artuklu hükümdarı Melik Salih'le tekrar savaşır. Savaş sonucunda zayıf düşen Melik Salih çarpışma yeri Nusaybin'den kaçarken Büveyre Derbendi'nde sıkıştırılır. Kara Yusuf'un ordusu tarafından çepeçevre sıkıştırılan Melik Salih'in ordusu büyük zayıflar vermeye başlamıştır. Artuklu askerlerinin çoğu öldürülmüş veya esir düşmüştür. Melik Salih Mardin'e kaçarak kalesine sığınır. Kara Yusuf tam iki yıl kaleyi kuşatma altında tutar. Bu süre içinde Melik Salih'e kimse yardımda bulunmamıştır. Bu arada Kara Yusuf çevre yerleşim yerlerini ele geçirmeye devam etmektedir. Diyarbakır, Meyyafarikin, Hısn-ı Keyfa, Sur ve Resulayn gibi şehirlerini ele geçirmiştir. Artuklu hükümdarı Melik Salih'in etrafındaki birçok adamı öldürülmüştür. Yanında çok az sayıda adamları kalmış, gıda stoku tükenmiş, yanında yaşlı, kadın, çoluk-çocuk kalmıştır. Kuşatmaya karşı direnmeye gücü kalmayan Melik Salih elçisini bir mektupla Kara Yusuf'a göndererek anlaşma talebinde bulunur. Melik Salih'in elçisini saygıyla karşılayan Kara Yusuf mektubu alarak okumuştur. Melik Salih mektubunda Kara Yusuf'a şunları yazmıştır; *“Memleketimize göz dikmiş ve kıyamet günü hesabından*

²⁷⁷ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.77

²⁷⁸ Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**,s.87; İlhan Erdem, “Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Akkoyunlular(1453-1456)”, **A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, XV/26, Ankara, 1990,s.104; İlhan Erdem, “Ak-Koyunlu Devleti'nin Kurucusu Kara Yülük Osman Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri(?-1435)“ **A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXXIV/1-2,Ankara,1990, s.103.

²⁷⁹ Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**,s.357; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**,s. 123.

²⁸⁰ Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**,s. 87.

korkmuyorsun. Her şeyi kendine helal görüyorsun. Her türlü zulümlerde bulunmuş, adamlarımızı öldürmüş ve mallarımızı talan etmişsin. Oysa bu topraklarda senin hiçbir hakkın yok. Yazık ki biz işimizi tamamen sana bırakıyor, senin yapacaklarına karşı Allah'tan yardım diliyoruz. Eğer kalede gözün varsa hilekârlardan olma Aramızda artık barışı sağlayalım. Geçmiş geçmişte kaldı. Ancak benim şu şartım var; kendi kızlarından birini bana ver onunla evleneyim. Böylece senin şerrinden ve hilelerinden kendimi koruyabileyim. Mardin kalesine karşılık bana Musul hükümdarlığını ver. Bana zulüm ve ihanet yapmayacağına dair yemin et. Eğer bu taksimata razı olduysan anlaşmayı kabul ederim. Yok eğer bu şartları kabul etmezsen ne hileler yapmak istiyorsan bende gereğini yaparım” demiştir²⁸¹.

Kara Yusuf bu mektuba karşılık olarak yolladığı cevabında Mardin Sultanı Melik Salih'ten süslü tahtını, yani Mardin'i istemiştir. Ancak bu sözlere karşılık Melik Salih'e istediği kadar mal hatta tüm mal varlığını, beygir, koyun, güzel yüzlü küçük cariyeler, aydınlık yüzlü güzeller, güneş misali göz alan huri kadar çekici kendi kızını da bol bol çeyizler vermeyi ve ayrıca Musul şehrini kendisine teslim edip, barış düzenleyip sözleşme yaparak savaşı bitirmeyi talep etmiştir. Artık dayanacak gücü kalmayan Mardin Meliki zorunlu olarak razı olmuş ve Kara Yusuf'a 1409 yılında Mardin Kalesi'ni teslim etmiştir.²⁸² Kara Yusuf ise Mardin'e gelmiş ve kızlarından birini Melik Salih ile evlendirmiş ve Musul'a gönderip o bölgeyi ona ikta olarak vermiştir²⁸³. Beylerinden Ali'yi Mardin'e tayin etmiştir. Ancak Melik Salih'i kısa süre sonra Kara Yusuf'un nökerlerinden bazıları ona Musul'da zehir vererek öldürmüştür. Böylece Artuklu hanedanı sona ermiştir²⁸⁴.

²⁸¹ Abdusselam bin Ömer el-Mardini, **Ümmü'l İber**, s.67–68.

²⁸² Katîp Ferdî, **Mülûk-i Artukkiyye**, s. 45.

²⁸³ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 54.

²⁸⁴ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.77; Ebû Bekir-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.54; Osman Turan, **Doğu Anadolu**, s.198; Abdüsselam bin Ömer el-Mardini'nin Ümmü'l İber (Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi) adlı eserde Kara Yusuf'un, Melik Salih'i ve kendi kızı olan Melik Salih'in karısını zehirleyerek Musul'a gönderdiğinden ve Musul'a vardıktan üç gün sonra Melik Salih ve karısı aynı gün öldüğünden bahseder. Aynı şekilde Katîp Ferdî, Mardin Artuklu Melikleri Tarihi (Mardin Nülûk-i Artukkiyye Tarihi ve Kitabeleri Vesaîr Vesâiki Mühimme) adlı eserinde ise Musul vilayetinde 8 gün beylik edebilmiş olan Melik Salih 1409 senesinde vefat ettiğinden, 3 gün sonrada Yusuf Bey'in kızı ve Melik Salih'in eşinin onun ardından vefat etmiş olup, Musul'da defin olunduğundan bahseder. O da Kara Yusuf'un Melik Salih'e zehir verdirtip

Kara Yusuf Mardin'i aldıktan sonra Van Gölü yakınındaki Aladağ'a dönmüştür. Bu arada Acem Irak'ta birçok olay ortaya çıkmış, Fars bölgesine 1393 yılında gelen Timurlular Muzafferili Hanedanı'na son vermiştir. Zeynalabidin Semerkand'da hapsedilmek üzere gönderilirken oğlu Mu'tasım ile kaçmıştır. Fars hâkimi Timur'un torunu Pir Mehmed'in 1409 yılında Şerbetdar Hüseyin tarafından öldürülmesinin ardından bölgeye hâkim olan İskender, İsfahan'ı ele geçirmek için hareket geçmiştir²⁸⁵. Bu arada bölgenin karışık olmasından yararlanan Kara Yusuf ise emirlerinden Muzafferli Mu'tasım ile Bistam Bey'i İsfahan'a yollamıştır. İsfahan'da ki karşılaşmada Karakoyunlular başarısız olurken, emirlerden Mu'tasım ölmüştür²⁸⁶. Bistam Bey, Acem Irak'ı küçük yaştaki oğlu Bayesid'i Sultaniye'de bırakmıştır. Bu durumdan yaralanmak isteyen Celayirli Sultan Ahmed ise beylerin teşviki ile Sultaniye'ye yürümüştür. Sultan Ahmed, Hemedan'a geldiğinde Bistam Bey de İsfahandaki bozgunun dönmeğe idi. Sultaniye yakınlarına gelen Sultan Ahmed oğlu Üveys'in ortaya çıkıp ayaklanması üzerine Bağdad'a geri dönmek zorunda kalmıştır²⁸⁷.

Bu olaylardan bir yıl sonra 1410 yılında Kara Yusuf, Aladağ yaylamak üzere geldiğinde Erzurum hâkimi Mutahharten'in torunu Şeyh Hasan'ın hakkında şikâyetler işitmesi üzerine Erzincan'a yürümüştür²⁸⁸ ve üç dört günlük bir kuşatmadan sonra şehri ele geçirmiştir. Zor durumda kalan Şeyh Hasan kendi adamlarından birini münasip hediyeler ile Kara Yusuf'un yanına yolladı, daha sonra kendisi de Kara Yusuf'un yanına gelince, Kara Yusuf isteklerinin tamamını buyurdu ve şehri ele geçirip Pir Ömer'e soyugal olarak verdi²⁸⁹. Daha sonrasında Pir Ömer, Kara Hisarı almak istemiş, kale yanında çadır dikip kuşatma ile uğraşmıştır²⁹⁰. Kara

öldürttüğünden söz etmiştir. Bu konuda bkz. Abdusselam bin Ömer el-Mardini, **Ümmü'l İber**, s.67-68; Kâtip Ferdî, **Mülûk-i Artukkiye**, s. 45.

²⁸⁵ Hafız Ebrû, **Zübdetü't Tevârîh**, s. 395.

²⁸⁶ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.81; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.9.

²⁸⁷ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.9

²⁸⁸ Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s.359; Gonsales Kalaviho, **Sefername-i Klaviho**, Çev. Mesud Recebniya, Tahran, İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1376, s.327.

²⁸⁹ Hafız Ebrû, **Zübdetü't- Tevârîh**, s.360; A.Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.124.

²⁹⁰ Şükrullah, **Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi**, İstanbul, Arkadaş Basımevi, 1939, s.37.

Yusuf, Mardin'i aldıktan sonra Bayburt, Tercan ve İspir'i Erzincan'a katarak o yerleri Pir Ömer'in yönetimine vermiştir²⁹¹. Bunu yapmasının en önemli nedeni Pir Ömer'in üstün bir güce sahip olması ve büyük bir rahatlıkla Kara Yülük Osman'a karşı koyabilme ve yöreyi savunabilmesi etken olmuştur²⁹². Kara Yusuf, Erzincan dolaylarında uğraşırken Celayirli Sultan Ahmed 1410 yılında Hemedan yaylağının kendisine bırakılmamasına kızarak Bağdad'dan Tebriz'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu arada Kara Yusuf, Erzincan'a giderken Tebriz'e büyük oğlu Mehmed'i bırakmıştır. Ancak onun emrinde çok az kuvvet olduğu için Hoy taraflarına çekilmek zorunda kalmış, dolayısıyla Sultan Ahmed kolaylıkla Tebriz'in hâkimi olmuştur²⁹³.

Kara Yusuf, Erzincan kuşatmasından birkaç gün sonra hemen Ahmed Celayir için Tebriz dolaylarına gelmiştir. Sultan Ahmed ise Tebriz'den Şenb-i Gazan'a konmuştur²⁹⁴. 1410 yılında Tebriz yakınlarındaki Esed köyü yakınlarına 50 kişilik ordu ile gelen Sultan Ahmed'in karşısına, Kara Yusuf aralarında oğlu Ebû Said, Pir Hüseyin Esad, Busad, Muhammed Devvani, Şemseddin Bitlisi ve diğer oğullarından Pir Budak, İsfend, İskender'in de katıldığı²⁹⁵ 60 bin kişilik ordu ile çıkmış çetin geçen savaş Sultan Ahmed'in yenilgisi ile sonuçlanmıştır²⁹⁶. Savaş alanından kaçan ve bir ağaç kavuğuna saklanmış olan Sultan Ahmed, Kara Yusuf'a esir düşmüştür. Hasan-ı Rumlu ve Mirhvand bu olayı "*çıktığı ağaç üzerinden olayları seyreden yaşlı bir ayakkabıcı ağaçtan inerek Sultan'a bu ne hal diye sormuştur. Sultan sus bunu kimseye söyleme, sır olarak sakla. Bu şehirde birçok adamım var. Akşam olunca gider onların atlarını alır, Bağdad'ın yolunu tutarız, orada seni hoş tutarım ve Bab'kuba vilayetini (Vilayet'-i Tarik-i Horasan) sana veririm der. Ancak yaşlı ayakkabıcı Kara Yusuf'un dergâhının yolunu tutar ve Kara Yusuf'a Sultan Ahmed filan bahçenin kovuğuna sığınmıştır*" der. O haber

²⁹¹ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, 124.

²⁹² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.54.

²⁹³ Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s. 359; Mehdi Ağası, **Tarih-i Hoy**, Tebriz, 1350, s.85; Muhsin Bahram-nejad, **Serguzeit-i Karakoyunluha**, s. 27.

²⁹⁴ Mîrhvand, **Ravzat'us Sefa**, C.10, s.5229; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.54.

²⁹⁵ Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s. 400-401.

²⁹⁶ Johannes Schiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394–1427)** Çev. Turgut Akpınar, İletişim Yay. İstanbul, 1997, s. 87.

üstüne şaşkınlık ve sevinç duygularını bir arada yaşayan Kara Yusuf nasıl olur? Sultan şimdiye kadar birkaç fersah yol almıştır der ve yaşlı ayakkabıcı ısrar ederek, siz güvendiğiniz bir adamı yollayın ben ona teslim edeyim der. Kara Yusuf onun ısrarı üzerine Şeyh Hacı'yı Mahmud İnak'ı ve Satılmış'ı onun yanına katar. Sultan'ı çıplak bir şekilde kovuktan çıkarırlar. Gömlek, aba ve eski bir başlık giydirdikten sonra ata bindirip Kara Yusuf'a getirirler” şeklinde anlatır²⁹⁷. Bu olaydan sonra Kara Yusuf önce ona iyi davranmış, öldürmemek için yemin ettiğinden dolayı zarar vermemiştir. Ayrıca Sultan Ahmet birkaç atı emirlere vermiş ve emirler atları kendilerine almışlardır. Ancak Irak emirleri onu bağışlamanın doğru olmayacağını söylemişlerdir. Daha sonra Hoca Cafer-i Tebrizi, Kara Yusuf'un önünde diz çöküp, Sultan Ahmed kardeşimi haksız yere öldürmüştür deyip, kendisine teslim edilmesini istemiştir. Irak emirlerinin ısrarı üzerine Kara Yusuf, Sultan Ahmed'i Hoca Cafer'e teslim etmiştir. Hoca Cafer Satılmış'ın evinde hapsedilmiş olan Sultan Ahmed'i öldürmüştür²⁹⁸. 1411 yılında Sultan Ahmed'in ölümü ile birlikte Celayirliler devleti yıkılmış, Kara Yusuf, Bağdad'ı ele geçirmiş ve Celayirli sülalesinden olan hâkimler Karakoyunlu sultanlarının vastsallarına çevrilmişlerdir²⁹⁹. Kara Yusuf Bağdad'ı oğlu Şah Muhammed'e bırakmış ancak onun asilik yapması üzerine üç günlük bir kuşatmadan sonra yanına gelen oğlunu yakalayıp mal ve mülklerine, vakıf arazilerine, kadı ve fakihlerin ıktalarına el koyup yerine diğer oğlu Mirza İsfahan'ı vali tayin etmiş ve Tebriz'e dönmüştür³⁰⁰.

²⁹⁷ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.84; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5250.

El Aynî'nin İkdu'l Cumân adlı eserinde bu hikaye şu şekilde anlatılmaktadır: “Denildiğine göre Sultan Ahmed b.Üveys bir su gözünde saklanmış, bazı atlılar üzerine yürüyüp öldürmek istemişler. Onlara kendisini tanıtmış ve onlar da bunu Kara Yusufun huzuruna getirmişlerdir. Kara Yusuf ona ikramlarda bulunup, onu hapsedti. Birisine onu boğmasını emretti. Sonra ona benzeyen bir adamı getirip onu asarak adamlarının gönlünü yaptı” Bkz.Kazım Yaşar Koprıman, **El -Aynî**, s. 79.

²⁹⁸ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**. s.85; Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**, s.444; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5250

²⁹⁹ Johanne Şiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında**, s.76; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5250.

³⁰⁰ Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**,s.84-208; Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**, s. 447; Ebû Bekir-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye** s.53; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**,s.139

Kara Yusuf 1409 yılında Sultan Ahmed'i ortadan kaldırdıktan sonra yeniden Timurlu mirzalarını yenmek için uğraşmış ve onların tehlikeli bir komşusu halini almıştır. Bu dönemde Kara Yusuf Tebriz bölgesinden Sehend'de yaylasına gitmek üzere hükümet merkezinden ayrılmıştır. Bistam Bey'in yiğeni olan Mansur oğlu Muhammed yakalanıp Tebriz'de hapsedilmiş, oğullarını ve karısını da Bağdad'a götürmüştür³⁰¹. Kara Yusuf onu hapisten çıkartarak Erdebil ve Halhal bölgesinde dirlik vermiştir. Fakat kısa bir süre sonra Muhammed de amcası Bistam Bey gibi itaatsizliğe başlamıştır. Bu arada Mirza İskender ise Fars ve Irak-ı Acem'in bir kısmını idaresi altına aldıktan sonra İsfahan'ı saltanat merkezi yapmış ve Azerbaycan'ı ele geçirmek için Luristan yolu üzerinden yürüyerek Nihavend'e gelmiştir. Kara Yusuf'ta bu haberi alır almaz onu karşılamak üzere harekete geçmeye hazırlandığı vakit askerlerinin hastalanması üzerine Tebriz'e geri dönmüştür. Mirza İskender ise İsfahan'a geri dönmüştür³⁰².

Bu arada Şahruh 1419 yılında Rey'den itibaren Irak-ı Acem, Fars, Kirman, Yezd, Sistan, Mazenderan, Horasan, Harizm, Maveratünnehir ve hemen hemen bütün Afganistan'ı idaresi altına almış ve yeni hedefi Azerbaycan ve Irak-ı Arab olmuştur³⁰³. Şahruh Karakoyunlular üzerine yürümek için daha önceleri teşebbüs etmiş ise de yiğeni İskender üzerine yürümek zorunda kalmış ve bu fikrinden vazgeçmiştir³⁰⁴. Bu arada Şahruh, Damgan'a geldiği sırada Sultaniye'den Emir Bestami'nin elçisi Şahruh'un yanına gelerek bağlılığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Şahruh elçiyi iyi karşılamış ve Bistamiye oğlu veya kardeşinin orduya katılmasını istemiştir³⁰⁵. Bu olaylar olurken Şahruh tarafından Rey ve yöresi verilmiş bulunan Mirahşah'ın oğlu Mirza İçil ölmüştür. Kara Yusuf'un bu haber üzerine Sultaniye üzerine yürüdüğü Şahruh'un kulağına ulaşınca, Şahruh'ta hemen I.Azerbaycan seferini düzenlemeye karar vermiştir. Aslında bu kararındaki en önemli etken Karakoyunlular tarafından işgal edilmiş olan bayındır ve ticari

³⁰¹ Hafız Ebrû, **Zübdetü't- Tevârîh**, s.508.

³⁰² Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.81

³⁰³ Hafız Ebrû, **Zübdetü't- Tevârîh**, s.508; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.81; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.55.

³⁰⁴ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.81.

³⁰⁵ Hafız Ebrû, **Zübdetü't- Tevârîh** s.588; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.12; İsmail Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı**, s.105.

kıymeti yüksek olan Sultaniye ve Kazvin şehirlerinin geri alınması ve Şahruh'un yeğeni İskender'e gönderdiği bir muktupta ifade edilen Miranşah'ın intikamını alma isteği³⁰⁶ yanında Timur'un ölümünden sonra bu bölgedeki Timurlu hâkimiyetine son veren Kara Yusuf'tan öç almak istemesi olmuştur³⁰⁷.

Önce diplomatik olarak amacına ulaşmak isteyen Şahruh, Kara Yusuf'a elçi göndermiş ve kendisine tabi olmasını isteyerek nikâhına aldığı Miranşah'ın karısı ve kızını öldürmüş olmasından ötürü Miranşah'ın diyetini ve onların mallarını istemiş ve kendi adına sikke kesilip hutbe okumasını istemiştir³⁰⁸. Ancak diplomatik görüşmeler sonucunda kendisine tabi olmayacağını söyleyen Kara Yusuf, savaş hazırlıklarına başlamıştır. Bu arada oğlu Cihânşah Mirza Sultaniye'de, Korkan-ı Alpavut Hemedan'da yönetici olarak atamıştır. Sorgan-ı Alpavut ise Hemedan'da Korkan-ı Alpavut'un destekçisi idi. Kara Yusuf bu yöneticilere *“Çağatay'dan korkup ürkmeyin. Çünkü büyük bir ordu toplayıp Irak'a hareket ettim. Savunma bayrağını açmış geliyorum. Hududunu korumak ve sınıra set çekmek için cesaret gösterin ve asker donatmak için fazlası mümkün olamayacak kadar çalışın”* demiştir³⁰⁹.

Diğer taraftan, Kara Yusuf'un bu tutumu beğenmeyen Şahruh hazırlıklarını yapıp 1420 yılında Herat'tan hareket ederek Nişabur, Damgan ve Simnan üzerinden Rey'e varmıştır. Ordusu 20.000 kişiye ulaşmıştır. Şahruh Azerbaycan bölgesine haber toplamak üzere Emir Yusuf Hoca'yı Kazvin'e yollamıştır. Komutayı babası Timur'un vezirlerinden olan Allahdad'a vermiştir. Allahdad, Kara Yusuf'un ordusuna karşı girdiği savaşta büyük kayıplar vererek kaçmıştır. Yenilgi haberini alan Şahruh ordusunu hazırlayarak Kara Yusuf'la savaşmak için bizzat ordusunun başına geçip Semerkant'tan yola çıktığı vakit Kara Yusuf'un Ucan'da iken öldüğü haberi ulaşır³¹⁰. Mirza Cihânşah ise Timurluların ilerlemekte olduğunu

³⁰⁶ İsmail Aka, “Şahruh'un Azerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri”, **X. Türk Tarih Kongresi**, TTK, Ankara, 1986, C.III, s.1083; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.60; İsmail Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı**, s.116.

³⁰⁷ İsmail Aka, **Türk men Hâkimiyeti**, s.13; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.60.

³⁰⁸ El-Makrizi, **Kitâbu's-Sülûk**, C.IV, s.164.

³⁰⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 57.

³¹⁰ Budak Münşi Kazvînî, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s. 64; İsfhan Kazvînî, **Hold-i Barin**, s.457; Gaffârî, **Tarih-i Cihân'ârâ**, s.248 Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.58; İbrahim Faeki,

duyunca kaleyi güçlendirip, erzak yığılmış ve şehir halkının kaleye sığınmaya mecbur etmiştir³¹¹. Cihânşah zahire toplama ve savaşma konusunda büyük çaba harcamıştır. Hizmetindekileri toplamış, sipahileri, askerleri, savaş araç gereçlerini tedarik edip, hazırlamıştır³¹². Halkın odununu ve samanını kaleye getirip, bu bahane ile Sultaniye'yi yağmalamışlardır. Sarayın kapılarını ve dükkânlarını tahtalarını çit çekmek için kaleye çekilmiştir³¹³. Ancak Cihânşah bu hazırlıkları yaparken, Tebriz tarafından gelen bir haberci babasının Ucan bölgesinde öldüğünü ve yanındaki

Azerbaycan Der Mesir-i Tarih-i İran-i, s.3; Beatrice Frobes Manz, Power, **Politics and Religion in Timurid İran**, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s.34. Gaffârî, Budak-yi Münşi Kazvinî, İsfahan Kazvinî, Abdusselam bin Ömer El Mardini, Ebû Bekr-i Tihranî, Hafız Ebrû gibi müellifler Kara Yusuf'un 1420 yılında Tebriz yakınlarında bulunan Ucan'da öldüğünü yazmaktadır. Bunlardan bazıları ise naşının Erciş'e getirilip oradan Bağdad'a getirildiği yazmaktadır. İdris-i Bitlisi Heşt Behişt adlı eserinde Kara Yusuf'un Menzil-i Evcan(Ucan) denilen yerde vefat ettiğini yazmıştır. İdris-i Bitlisi, **Heşt Behişt**, s. 317. Zübdetü't- Tevârîh'te ise onu ölüm yeri Sistan olarak gösterilmiştir. Hafız Ebrû, **Zubdetü't-Tevârîh**, s.556; Diğer taraftan Erciş'te Zortul Köyü yakınlarındaki Anonim Kümbet'in Kara Yusuf'a ait olduğu söylenirken, mezar kalıntısı mevcut değildir. Kara Yusuf'un mezarının yeri tam olarak tespit edilememiştir. Yine ölüm şekli ile de farklı birkaç görüş mevcuttur. Bunlardan biri Kara Yusuf'un hastalanarak öldüğüdür. En-Nucûm ez-Zahire'de ve Kitâbu's-Sülûk geçen diğer bir görüş ise Hasn-ı Keyf sahibinin Mısır sultanına yazdığı mektupta Kara Yusuf'un zehirlenerek öldüğüdür. Burada şu şekilde yazmaktadır "*On iki Zilhicce'de Hıns Keyfhâkimi Melik 'ül -Adil Süleyman el-Eyyubi'den Zilkade ayının ondördünde Irak ve Tebriz hâkimi Kara Muhammed oğlu Kara Yusuf'un Tebriz ile Sultaniye arasında zehirlenerek öldüğünü bildiren mektup geldi. Kara Yusuf Timur'un oğlu Şahruh ile savaşa gidiyormuş*". İbn Tagrı Birdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, C.XVI s.423-424; El-Makrizi, **Kitâbu's-Sülûk**, C.IV, s.543. Yine Abdusselam bin Ömer el-Mardini Kara Yusuf'un öldürülme olayını olayları: "*İki ordu arasında çıkan savaşta Kara Yusuf yenilmiş ve ardından Irak Acemi'in şehirlerinden olan Ucan şehrine doğru kaçmıştı. Onu takip eden Şahruh, Kara Yusuf'un ordusuna yetişerek tekrar saldırmış ve askerlerinin çoğunu öldürmüştür. Öldürülenler arasında Kara Yusuf da vardır. Hazinelerine ve mallarına el koyan Şahruh, öldürdüğü Kara Yusuf'un cesedini de halkın görmesi için çıplak bir şekilde çadırının önünde üç gün boyunca asılı bıraktı*" şeklinde anlatmıştır. Abdusselam bin Ömer el-Mardini, Ümmü'l İber, s.70. Yine Kara Yusuf'un ölüm tarihini Hasan-ı Rumlu, 1419 olarak yazmıştır. Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.122.

³¹¹Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s.725; M.H. Ynanç, "Cihânşah", **İ.A. MEB**, C.3, İstanbul, 1945, s.173; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.108; İsmail Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı**, s.118.

³¹²İsfahan Kazvinî, **Hold-i Barin**, s. 457; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.62.

³¹³Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.225 ; İsfahan Kazvinî, **Hold-i Barin**, s. 379-383; Josaphat Barbaro, **Anadolu'da ve İran'a Seyahat**, s. 86;

Türkmenlerin dağılmış olduğunu iletmiştir³¹⁴. Cihânsah ve yanındaki Türkmenler plan yapıp gitmelerinden sonra halk kaleye sığınmış ve başlarına geleceği beklemeye başlamışlardır³¹⁵. Şahruh Kara Yusuf'un ölümü ve Cihânsah'ın Sultaniye'yi terk etmesi üzerine Sultaniye'ye gelmiştir. Ancak Şahruh hiç de onların düşündüğü gibi davranmamış, askerleri yağmadan men etmiş ve halkın ise ordu geçinceye kadar kalede kalmaları, daha sonra çıkıp pazar kurmalarını buyurmuştur. Daha sonra buradan ayrılan Şahruh Miyane, Erdebil ve Mugam üzerinden Aras suyunu geçip Arran Karabağ'a kışlamak üzere konmuştur³¹⁶. Böylece stratejik ve ticari bakımdan önemli merkezlerden biri olan Sultaniye şehri yeniden Timurlu yönetimi altına girmiştir.

Kara Yusuf Karakoyunlu devletinin en büyük hükümdarı ve iyi bir komutanıdır. Savaş teknikleri konusunda çok başarılı uygulamalar denemiştir. Kendisinin daima Türkmen olduğunu dile getirmişse de siyasî gelenekler bakımından İlhanlı ve Celayirlilere bağlı kalmıştır³¹⁷. 40 yıl hükümet süren Kara Yusuf devlet sınırlarını Azerbaycan Irak-ı Arap, Irak Acem'den Gazvin'e kadar genişletmiştir³¹⁸. Genel olarak kan dökmeye, masum halka zarar vermeye meyil olmadığı gibi, ahlak ve din konusunda da olgun bir kişiliğe sahip olan Kara Yusuf, aynı zamanda adaletlidir. O sadece Müslümanlara değil Hristiyanlara, papazlara ve kiliselere karşı hayırsever bir kişidir.³¹⁹ İnsana değer veren bir kişiliği vardır. Örneğin Mirza Ebûbekir ile Serdurd'ta yaptıkları savaşta esir düşen Timurlu askerlerine yol azığı ve gereçleri verdikten sonra serbest bırakmıştır.³²⁰

³¹⁴ Abdusselam bin Ömer el-Mardini, *Ümmü'l İber*, s.72; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s.62.

³¹⁵ Hafız Ebrû, *Zübdetü't -Tevârîh*, s.727; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s.62.

³¹⁶ İsmail Aka, *Şahruh'un Karakoyunlu Üzerine Seferleri*, s. 11.

³¹⁷ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s.113.

³¹⁸ Muhsin Bahram-nejad, *Serguzeşt-i Karakoyunluha*, s.29.

³¹⁹ H.D.Andersyan, "XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Koloofonlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.3,s.103; İsmail Aka, *Türkmen Hâki miyeti*, s.15.

³²⁰ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.84.

İKİNCİ BÖLÜM CİHÂNŞAH'IN ŞEHZADELİK DÖNEMİ

A.CİHÂNŞAH'IN DOĞUMU, EĞİTİMİ VE AİLESİ

I.Doğumu:

Karakoyunlu tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Cihânşah (1438–1467), Kara Yusuf'un altı oğlundan dördüncüsü olarak dünyaya gelmiştir³²¹. Babası Kara Yusuf, onun adını ilk önce Mardinşah koymuştur, ancak daha sonra şehir adlarının kadınlara verildiğini düşünerek Cihânşah ismi ile değiştirmiştir³²². Birçok kaynakta adı Cihânşah³²³ olarak geçerken, Ebû Muzafedrüddin, Ebû'l Muzaffer ve Muzafferuddin, Muzaffereddin³²⁴, Cihânşah Mirza bin Kara Yusuf³²⁵ gibi farklı unvan ve isimler ile de anılmıştır.

Cihânşah'ın doğum yeri kaynaklarda Mardin Medresesi olarak yer almaktadır. Doğum yılı tam bilinmemekle birlikte müverrihler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu konuda Ebûbekr-i Tihranî “*Emir Yusuf Suriye’de dağılmış ve her biri bir emirin nökeri olmuş olan Türkmenlerden bir toplulukla anlaşıp kaçarak, Caber, Rakka ve Urfa ‘da emir olan Dimaşk Hoca’nın kardeşi Gökçe Musa’nın yanına Caber’e oradan da Mardin sultanının yanına geldi. Adı geçen Sultan’dan*

³²¹ Enver Konukçu, “Cihânşah” **DİA**, C.7, İstanbul,1993,s.536.

³²² M.Halil Yinanç, “Cihânşah”, **İA**, s.173.

³²³ Gaffârî, **Tarih-i Cihân’ârâ**, Tahran, 1343,s.249; Müneccimbaşı, **Sahaif-ül Ahbar**, s.152; Devletşah, **Tezkiretü’ş Şûara**,s.342-347; Yahyâ Kazvîni, **Lübbü’t-Tevârîh**,s.353;A.Semerikandî, **Matla’-ı Sa’deyn**, s.869.

³²⁴ Hüseyin Mir Caferî, **Timuriyân ve Türkmanân**, s.253; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.11

³²⁵ **Tarih-i Kızılbaşan**, s.32.

*büyük bir izzet, ikram ve ilgi gördü. Hamile olan eşini, Cihânşah Mirza doğana kadar Mardin medresesinde bıraktı*³²⁶ şeklinde Cihânşah'ın doğumu hakkında bilgi vermiştir. Aynı şekilde Gaffârî Cihânşah'ın 1405 yılında Mardin Medresesinde doğduğunu söylemiştir³²⁷. Görüldüğü üzere Timur'un ölümü üzerine Anadolu'nun doğusunu ve Azerbaycan'ı geri almak isteyen Kara Yusuf'un Suriye'den hareket ederek Mardin hükümdarı Artukoğlu Macidal-din İsa'nın yanında misafir olduğu dönemde dünyaya gelmiştir. Kara Yusuf'un Mardin hükümdarının yanında kaldığı yıl göz önünde tutularak Cihânşah'ın 1405'te dünyaya geldiğini varsayılmaktadır. Cihânşah'ın doğum yeri Mardin olarak tespit edilirken doğum tarihi konusunda vekayinamelerde farklı tarihler yer almaktadır³²⁸.

Bu konuda Devletşah, Cihânşah'ın doğum tarihini vermez ancak Cihânşah'ın ömrünün 70 yıl olduğunu, bunun 13 yılının Şahruh Sultan'la birlikte Azerbaycan hükümdarlığı ile geçtiğini, ölümüne kadar Irak, Azerbaycan, Fars ve Kirman hâkimiyeti ile geçtiğinden bahsetmiştir³²⁹. Aynı şekilde İsfehâni Kazvini Hold-i Barin'de Cihânşah'ın yaşını 70 olarak vermiştir³³⁰. Yine Yahya b. Kazvinî, Lub'but Tevârîh'de onun ölüm tarihini 1467 olarak gösterirken yaşını 70 olarak yazmıştır³³¹. Buradan yola çıkarak ölüm tarihi olan 1467 tarihinden 70 yılı çıkarırsak doğum tarihi 1399 yılına denk gelmektedir³³².

Öte yandan Hasan-ı Rumlu'nun Cihânşah'ın ömrü 64 yıl, saltanatı 30 yıl sürmüştür³³³ ifadesinden yola çıkarak yaptığımız hesaplamalarda ise Cihânşah'ın doğum tarihi 1403 olarak çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Muhammed Ali Terbiyet,

³²⁶Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.48.

³²⁷Gaffârî, **Tarih-i Cihân'ârâ**, s.250; Zohre Vefai, **Şerh-i Tarih Karakoyunluha** s.43; Hüseyin Mir caferi doğum tarihini 1406 olarak vermiştir. Hüseyin Mir Caferi, **Timuriyân ve Türkmanân**,s.253. M.Halil Yınanç, "Cihânşah", **İ.A.**s.173; Rızazade-yi Rıza Lengerudi, "Cihânşah-ı Karakoyunlu", **Daneşname-i Cihan-ı İslam**, Haz. Golam Ali Haddad Adel, C.11, Tahran, 1386, s. 484.

³²⁸Mükremin Halil Yınanç, "Cihânşah", **İ.A.**, s.173; Veyis Değirmençay, **Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşah ve Farsça Şiirleri : (Divan-ı Hakiki)**, Erzurum, 2004, s. 12;Hangeldi Avneg, **Şahne-yi Fergengi-yi**, s.1.

³²⁹ Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, Haz.Edvard Granville Brown, İntişarat-ı Asatir, Tahran, 1382,s.462.

³³⁰ İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**, s. 715.

³³¹ Yahyâ Kazvinî, **Lübbü't-Tevârîh**,s.354.

³³²Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 12.

³³³Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.448.

Cihânşah'ın yaşını 72 olarak vermiştir³³⁴. Bu yılı ölüm tarihinden çıkardığımızda ise doğum tarihi 1395 yılı olarak ortaya çıkmaktadır. Yine Azerbaycanlı araştırmacılar Aliyar Seferli ve Halil Yusufli ise Cihânşah'ın 1397 yılında Hoy şehri yakınlarında doğduğu ve Kara Yusuf'un üçüncü oğlu olduğunu kayıt etmişlerdir³³⁵. Görüldüğü üzere kaynaklarda Cihânşah'ın doğum tarihi ile ilgili bir netlik bulunmazken, yaptığımız hesaplamalara dayanarak onun doğum tarihini 1395–1405 yılları arasında Mardin'de gerçekleşmiş olduğunu söyleyebiliriz.

II. Eğitimi:

Cihânşah'ın eğitimini nasıl aldığına dair kaynaklarda herhangi net bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un oğlu olması nedeniyle çocukluktan itibaren saray ortamında ve özel hocalardan ders alarak iyi bir eğitim süreci geçirdiğini varsaymaktayız³³⁶. Nitekim edebî, siyasî ve dinî kişiliği bunu ortaya koymaktadır. Onun şiirlerinde geçen Keşşaf, Mantık, Mahzen-i Esrâr ve Mesnevi gibi eserleri okuduğunu biliyoruz³³⁷ ve bunlardan haberdar olmuş olması onun iyi bir eğitim aldığına kanıttır. Bununla birlikte Cihânşah'ın Karakoyunlu devletinin barış elçiliğini yaptığı dönemlerde özellikle ticari ilişkiler sebebiyle Venedik'in ve bütün İtalya'nın o dönemdeki büyük şairleri ile tanışmış ve eserlerini okumuş olması da muhtemeldir³³⁸.

Yine iyi bir komutan ve mükemmel bir savaş adamı olan babası Kara Yusuf'tan askerî ve liderlik yönünden eğitim almıştır. Onun erken yaşlarda babası Kara Yusuf'un seferlerine ve devlet idareciliğine katıldığını Sultaniye valiliği zamanında görmekteyiz. Ayrıca Kara Yusuf Timurlu ordusunun zayıf noktalarını iyi bilmekteydi ve bunların çokluğundan ürkmeyen ve bunun sebeplerini daimi

³³⁴ Muhammed Ali Terbiyet, **Danişmendân'ı Azerbaycan**, Neş. Gulam Rıza Tabâtabâ-yi Meccid, Tahran, 1377, s. 120-121.

³³⁵ Aliyar Saferli, Halil Yusufli, **Kadim ve Orta Asırlar Azerbaycan**, s. 342; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 12.

³³⁶ Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 62.

³³⁷ Muhsin Macit, **Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, Grafik Yayınları, Ankara, 2002, s. 39.

³³⁸ İbrahim İbrahimov, "Cihânşah Hagigi Nesimi Hakkında", **Azerbaycan**, İlm, Bakü, 1972, s. 9.

suretle oğullarına telkin ederdi. Keza oğlu Cihânşah'ın Timurlulara karşı başarılı olmasının bir nedeni buydu³³⁹.

Ravzatü'l Cinân Cennâtü'l Cenân adlı eserde Cihânşah'ın çocuk iken başından geçen bir rivayete yer verilmektedir. Bu rivayette “Zamane sultanları avam ve havasın önderi olan Hz. Mama'ya tam akideleri ve inançları vardır. Cihânşah'ın annesi olan Şeker Hatun, Hz. Mama'nın ziyaretine gelmiş ve görüştüklerinde Cihânşah çocuk imiş ve kendileri ile onu getirmiştir. Onu Hz. Mama'nın ayağına atmışlar. Hz. Mama³⁴⁰ bu oğlan büyük şanlı bir padişah olacak demiştir. Buyurduğu gibi de olmuş” şeklinde anlatılmıştır³⁴¹. İyi eğitim alması ihtimal dahilinde olan Cihânşah'ın daha çocukken hükümdarlık sıfatı taşıdığı Hz. Mama tarafından tahmin edilmiştir, nitekim buna vakıf olmuş ve dönemin büyük sultanları arasında sayılmıştır.

III. Ailesi:

Cihânşah'ın babası Kara Yusuf, annesi Şeker Hatun'dur³⁴². Kaynaklarda kendisinden başka 5 kardeşinin adı geçmektedir. Bunlar Pir Budak, Şah-Mehmed, İskender, İspend (İsfahan), Ebû Said'dir³⁴³. İki kez evlilik yapmış olan Cihânşah'ın eşlerinden biri fermanlarda ve vakayinamelerde adı geçen Hatun Can Begüm Sultan'dır. Diğeri ise Hasan Ali'nin annesi olarak geçen ancak kaynaklarda adı geçmeyen bayandır. Cihânşah'ın iki eşinden üç kız, altı erkek olmak üzere 9 tane çocuğu olmuştur. Kızlarından biri Tutuk İsmet'tir ve Timurlu Baysungur'un oğlu Muhammed Mirza ile evlenmiştir³⁴⁴. İkincisi Keâlu'l-ihsan'dır ve Akkoyunlu Sultanı

³³⁹ İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 61

³⁴⁰ Hz. Mama denilen kişi o dönemde yaşayan özel güçleri olan sezgileri güçlü, kerametli bir kişiliktir. Rivayet edildiğine göre Hz. Mama'ya gelecekteki olaylar görünürmüş ve kolundan ve eteklerinden parlak ışıklar çıkarırmış. Erzurum'un 90 km doğusunda Tercan kazası yakınlarında Mama Hatun Türbesi mevcuttur, ancak söz konusu Hz.Mama ile aynı kişi olduğu konusunda bir netlik yoktur. Hz. Mama Hatun Türbesi hakkında ayrıntılar için bkz. Suut Kemal Yetkin, “Mama Hatun Türbesi”, **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, C.I, TTK, Ankara, 1956, s.75.

³⁴¹ Hüseyin Kerbelâî, **Ravzatü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân**, yay. Cafer Sultan el-Kurraî,Tahrân, 1344/1966.s.52.

³⁴² Hüseyin Kerbelâî, **Ravzatü'l Cinân**, s.52.

³⁴³ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.115.

³⁴⁴ M.H. Yınanç, “Cihânşah”, **İ.A.** s.176. ,

Yakup ile evlenmiştir³⁴⁵. Üçüncüsü ise 1447 yılında Sufi Şah Nimetullah-i Veli'nin torunlarından Nimetullah-ı Sâni ile evlenen ve adı tespit edilemeyen kızıdır³⁴⁶. Oğulları Pir Budak, Hasan Ali, Muhammed-i Mirza, Ebû Yusuf Mirza, Ebû'l Kasım Mirza, Ferruzad Mirza olarak kaynaklarda geçmektedir³⁴⁷.

B. CİHÂNŞAH'IN ŞEHZADELİK DÖNEMİNDEKİ SİYASİ OLAYLAR

I. Kara Yusuf'un Oğulları Arasındaki Taht Mücadelesi; Pir Budak, Mehmed, İspend, İskender ve Ebû Sâid'in Siyasî Durumu ve Cihânşah'ın Sultaniye Valiliği

Şahruh'a karşı koymak için çıktığı seferde Ucan'da hastalanarak 1420 yılında vefat eden Kara Yusuf'un ardından Karakoyunlu Devletine bütünüyle hâkim olabilecek bir şehzadenin bulunmaması devlet içindeki birliği sarsmıştır. Aslında Kara Yusuf sağlığında Pir Budak'ı kendi yerine hükümdar ilan etmiş ve oğlunu yüceltip, bütün memleketlerde Pir Budak adına hutbe okutup, para bastırılmış ve kâtiplere Pir Budak ismini mektuplara ve hükümlere "*Pir Budak bin Ebû Nasır Yusuf Bahadır*"³⁴⁸ üslubu ile 1412 yazılmasını emir edip onu altın tahta oturtmuş, başına altın taç koymuş ve beline altın kemer bağlatmıştır³⁴⁹. Hatta Kara Yusuf oğlu Pir Budak kendi meclisine geldiği zaman onun elini tutup, tahtını ona vermiş, kendisi de tahtın aşağısında iki dizinin üzerinde edeple oturmuş³⁵⁰, Pir Budak'ın tahta oturmasını kutlamak için 100 koyun ve 150 at kurban ettirmiştir. Ancak bu özel şeylere rağmen Sultan Ahmed onu Tebriz'de öldürmüş ve Pir Budak'ın sultanlığı kısa zaman içinde son bulmuştur³⁵¹.

³⁴⁵V. Minorsky, "Karakoyunlu Cihânşah ve Şiirleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Çev. Mine Erol, Konya, 1971, s.164; Veyis Değirmençay, *Cihânşah ve Farsça Şiirleri*, s.16.

³⁴⁶V. Minorsky, "Cihânşah ve Şiirleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, s.159; Veyis Değirmençay, *Cihânşah ve Farsça Şiirleri*, s.16.

³⁴⁷Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.448; Zohre Vefai, *Şerh-i Tarih Karakoyunluha*, s.52.

³⁴⁸Budak Münşi Kazvînî, *Cevâhirü'l-ahbâr*, s.63; İsfahan Kazvînî, *Hold-i Barin*, s.687; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.65; A.Semerkindî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s.155.

³⁴⁹Tofig Necefli, "Karakoyunlu-Teymur Münasebetleri", *Azerbaycan Milli İlimler Akademiyasının*, s.70.

³⁵⁰İsfahan Kazvînî, *Hold-i Barin*, s. 687; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s. 65.

³⁵¹Budak Münşi Kazvînî, *Cevâhirü'l-ahbâr*, s.64; A.Semerkindî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s.171.

Kara Yusuf'un ölüm haberi Karakoyunlu ordusunda ve devlet içinde büyük bir kargaşa yaratmıştır. Ucan'nın kuzeybatısında öldüğünde Kara Yusuf'un Beylerbeyi Emir Karaman ile hatunu Kadem Paşa, Kara Yusuf'un oğullarından birini hükümdarlık makamına geçirmek istemişlerse de başaramamışlardır. Kara Yusuf öldüğü vakit yanında oğullarından hiçbirinin ordugâhta bulunmadığı, bu nedenle de kimsenin hükümdar ilan edilemediği, bu zamanda Şah Mehmed Bağdad'ta, İskender Kerkük'te, İsfend Adilcevaz'da, Cihânşah Sultaniye'de bulunmaktadır şeklindeki ifadeler çeşitli kaynaklarda mevcuttur. Ancak Kara Yusuf'un I.Mehmed'e Tebriz'den ayrılacağı sırada gönderdiği mektupta *“İlhanlı melikleri burada, onların hepsi Amu suyunu geçerek İsfahan yakınlarında toplanmışlardı diyebilirim. Aziz oğlum Cihânşah'ı Sultaniye'nin korunması için yolladım. Kıvanç duyduğum evlatlarım Emir Şah Mehmed Bahadır'ı, İspend Bahadır ile bir menzillik karavulluğa gönderip, kendim 50 bin mükemmel süvari ile Tebriz yakınındayım ve şimdi Ucan'a gitmekteyim. Oğlum Kara İskender 20 bin kişilik süvari ile arkada pusu kurmuştur”*³⁵² şeklindeki ifadelerinde oğullarının desteği söz konusudur. Ebû Bekr-i Tihrani bunun aksi olarak *“Kara Yusuf oğlu Şah Mehmed'i Bağdad'tan çağırmıştır. Ancak Şah Muhammed kınama ve alay etme dilini böyle bir kaba için uzatarak babamın başı büyümiş, akli başından gitmiş olmalı ki benden bu istekte bulunuyor deyip, babasının fermanına uymaya yanaşmamıştır. Kardeşi İsfahan Bey ise Bağdad'ı ondan alırken Mirza Ali de kızını ondan ayırdı. O da şaşkın, avare ve evsiz barksız dolaşmaya başladı. Sonunda Baba Hacı Bey'in nökerlerinden biri tarafından Şikan³⁵³ da öldürüldü. Kara Yusuf'un diğer oğlu İskender Mirza babasının zevcelerinden biriyle ihanette bulundu. Bu çirkin ve kötü davranıştan dolayı korku ve ürkeklik cenderesine girip, Kerkük ve Dakuk tarafına kaçtı. İsfahan Bey ise Adilcevaz'da zevk ve eğlenceye, oyuna ve boşuna vakit geçirmeye dalıp babasına yardım etme işiyle ilgilenmedi. Cihânşah Mirza Sultaniye'de idi. Yaşının küçüklüğü ve ömrünün yeniliği babasının yüklediği görevleri yüklenmesine engel oldu”* ifadesinde bulunmuş ve *“Oğulları*

³⁵²Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s.192–194; Feridun Bey, **Münşeat**, s. 159, Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.111.

³⁵³ İran-İrak sınırında Derkent mevkiinde bulunan bir kale.

fermana uymayıp haklarını yitirdiler”³⁵⁴ şeklinde devam etmiştir. Hâfiz Ebrû ve Abdurrezzak Semerkandî ise “*oğullarından hiçbiri o anda hazır değillerdi. Şah Mahmud Bağdad’ta idi, İskender Kerkük’te, İsfend Abdülcevaz’da, Cihânşah Sultaniye ve Ebû Said Azerbaycan’da idi*” şeklinde belirtmiştir ³⁵⁵. Münşi Kazvinî Budak, Cevahir’ül Ahbar ve Yahya b.Kazvinî Lub’but Tevârîh adlı eserinde Kara Yusuf’un oğulları için “*40 yıl hükümdarlık yapan Kara Yusuf’un 6 oğlu vardı, Pir Budak babasından önce öldü, Emir Şah Muhammed Irak-ı Arab hâkimi, Emir Ebû Said’i kardeşi İskender öldürdü, Cihânşah’ı yazmak olur*” demiştir ³⁵⁶.

Kara Yusuf’un ölümünün ardından ortaya çıkan karışıklık ve sarsıntıyı Ermeni Hovannes tarafından yazılan kolofonda yer alan “*bu sene Kara Yusuf’un ölümünden sonra Ermeni ülkemizde büyük kargaşalık ve sarsıntılar oldu. Çünkü bütün askerler şaşkınlık içinde birbirini vuruyorlar ve soyuyorlardı. Askerlerden ayrılan ve Pornak denilen beş bin hanelik kabile Kaçberunik* ³⁵⁷ *memleketine gelerek pek çok ganimet ve esir aldılar. Adilcevaz kalesinde bulunan Yusuf’un oğlu* ³⁵⁸ *onları karşılayarak hüsnü kabul gösterdi ve onları ev barkları ile beraber memleketin içinde dağıttı*” ³⁵⁹ sözleri Karakoyunlu toprakları içerisinde çıkan karışıklığı anlatmaktadır. Nitekim Kara Yusuf’un ölümünden sonra otorite boşluğunu doldurmak için Karakoyunlu beyleri, cesur bir bey olan Kara Yusuf’un ikinci oğlu İskender Mirza’yı hükümdar ilan etmişlerdir.

Bilindiği gibi oğullarının tümünü ülkesinin dört bir tarafına vali tayin eden Kara Yusuf,1415 yılında Sultaniye’yi aldıktan sonra Cihânşah’ı bu bölgeye vali olarak göndermiştir. Kara Yusuf’un ölümünün hemen ardından, Şahrüh’un Sultaniye’ye yaklaştığını ve babasının ölüm haberini alan Cihânşah ve yanındakiler kaledeki erzakı yükleyip kıymetli eşyaları yanlarına alarak Sultaniye’yi terk edip, kuzeye doğru ilerlemişlerdir. Sultaniye’den ayrılan Cihânşah’ın ilk işi babası Kara Yusuf’un naşını Erciş’e götürmek olmuştur. Bir müddet sonra buradan Kazvin,

³⁵⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 56

³⁵⁵ Hafız Ebrû, **Zübdetü’t-Tevârîh**, s. 732; A.Semerkandî, **Matla’-ı Sa’deyn**, s.285.

³⁵⁶ Budak Münşi Kazvinî, **Cevâhirü’l-ahbâr**, s.65; Yahyâ Kazvinî, **Lübbü’t-Tevârîh**, s.210.

³⁵⁷ Van’da bir bölge

³⁵⁸ Adilcevaz’da bulunan oğul İsfend’dir.

³⁵⁹ Hrand D.Andersyan, “Kronolojiler ve Kolofonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. 104.

Tarum ve Hemedan emirleri ile birleşerek, kardeşi Muhammed'e bağlanmak üzere Bağdad'a gitmiştir. Ebû Said ise ağabeği İspend'in yanına gelmiştir³⁶⁰.

Bu arada Şahruh, Sultaniye'yi işgal etmiş ve uzun süre burada kaldıktan sonra Emir Musa'yı şehrin valisi tayin etmiştir. Miyane, Erdebil ve Mugan üzerinden Aras ırmağını geçerek Arran Karabağ'a kıslamak üzere konmuştur. Kışı Karabağ'da geçirmekte olan Şahruh'un ziyaretine etraftaki hâkimler ve onların elçileri armağanlar ile gelmeye başlamışlardır. Ancak bir süre sonra Gence ve Berda'yı yurt edinmiş bulunan Karakoyunlu oymaklarından Karamanlılar ayaklanmaya başlamıştır³⁶¹.

II. İskender'in Hükümdarlığı ve Şahruh'a Karşı Mücadele

Şahruh'un bölgeden ayrılmasından hemen sonra Tebriz İspend tarafından ele geçirilmiştir. İspend Alıncak Kalesi'ne hâkim olduktan sonra Tebriz'de ikamet etmeye başlamıştır. Ancak hükümdarlığı İspend'e kaptırmak istemeyen kardeşi İskender, Kerkük ve Taûktan Azerbaycan'a doğru ona saldırmak üzere yürümüştür. Abisine karşı koyamayacağını anlayan İspend ise Tebriz'den ayrılarak Erzurum bölgesinde bulunan Avnik Kalesi'ne çekilmiştir. Daha sonra Bağdad bölgesine gitmiş ve ağabeyi Muhammed'in hâkim olduğu yerleri ele geçirmeye başlamıştır³⁶². Bu arada, Kerkük dolaylarından Tebriz'e gelen İskender ise şehri ele geçirmiş ve Azerbaycan'da İskender hükümdarlığı altında Karakoyunlu hâkimiyeti başlamıştır³⁶³. Bu olaylardan sonra yeniden Karakoyunlu emirlerini tek çatı altında toplamak isteyen İskender Sökmenabad'a inerek Kara Yülük Osman'ın yanına yönelen Bitlis, Ahlât, Van ve Vustan emirlerini kendi tarafına çağırmıştır³⁶⁴. Kürt yöneticileri onun dergâhına gelmiştir. Sökmenabad'tan Aladağ'a hareket eden İskender, oradan Bingöl yaylağına geçip, Kürt emirlerini yakalayıp, Bitlis'e ve Muş sahasına bağlı yerlerinden 21 kale ile birlikte Bitlisve Ahlat'ın hakimi ve İskender'e

³⁶⁰Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârih**, s.727; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.15; İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Ak Koyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1937, s.59.

³⁶¹İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 18.

³⁶²Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.124.

³⁶³İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 18.

³⁶⁴Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 68.

damat olan Şemseddin Bey'i Bitlis kalesinin başına getirdi. Ardından Bitlis hâkimi Emir Şemseddin Bey'e hisarı teslim etmeleri için kalenin kapısına göndermiştir. Ancak Emir Mihmad izin vermemiştir. Bunun üzerine İskender onun emirlerinden bir kısmını öldürdükten sonra Ahlât'a gitmek için yola çıkmıştır³⁶⁵.

İskender'in Azerbaycan'a dönmesinden sonraki ilk işi Doğu Anadolu'daki eski tabileri olan Van ve Hakkâri hâkimlerini cezalandırmak olmuştur. Nitekim bunun için Van Gölü çevresine gelerek Ahlât'tı kuşatmış ve Emir Şemseddin'i öldürmüştür. Ahlât kalesine bir şey yapmamış, ancak şehri yakıp yıkmıştır. Oradan Ahlât yakınından bulunan köyler bölgesi Ağuvank'a giderek kaleyi zapt etmiş, denizde boğulanlar ile kayalardan uçuruma atılanların yanında iki yüz Hristiyanı kılıçtan geçirerek bölgeyi talan etmiştir. 500 yüzden fazla kadın ve çocuk esir edilmiştir. Bu esirler orada yaşayan köy halkı olmayıp Hizan, Bağış (Bitlis), Dızığak, Ağağ ve çoğu Ağēt'ten başak toplamaya gelmiş olan köylülerdir³⁶⁶. Ardından Van hâkimi İzzuddin Şir oğlu Sultan Ahmed'i Alıncak kalesinde öldürtmüş, Van üzerine yeniden gelerek muhafızı Melik Esed'in hazineler ile serbestçe gitmesine izin verip, şehri ele geçirmiştir. Şehirde büyük tahribat yapmıştır. Kiliseleri tahrip edip, kitapları alarak Siirt'e götürmüştür. Ağbak, Karbah ve Ostan dâhil olmak üzere Bitlis'e kadar olan Ermenilerin yoğun yaşadığı bölgeleri ele geçirmiştir. Bölgede bulunan Hristiyan halk farklı yerlere dağılmış, bir kısmı Akdamara iltica etmiştir³⁶⁷. Böylece, İskender Van Gölü'nün doğu ve kuzey yörelerine hâkim olurken, idaresini de oğullarından Yâr Ali'ye vermiştir³⁶⁸. Ardından 1427–1428 yıllarında Şirvan üzerine yürümüş ve yağmalar yapıp, Sultaniye'ye geri dönmüştür. Sultaniye'yi ele geçirip, Ebher, Kazvin ve Zencan'ı idare eden İlyas Hoca'nın oğlu Yusuf'u yenip, esir almış ve bu yerlerin idaresini Delû Ahmed ile Abdül isimli emirlerine verdikten sonra Tebriz'e geri dönmüştür. İskender'in bu seferlere çıkış nedeni hem Van ve Hakkâri hâkimlerini

³⁶⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.146; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 70.

³⁶⁶ Hrand D. Andreasyan, "Kronolojiler ve Kolo fonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. 88

³⁶⁷ Hrand D. Andreasyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. 105–107.

³⁶⁸ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.127.

cezalandırmak, hem de Timurluların Sultaniye, Kazvin ve Zencan hâkimi olan Hoca Yusuf'u esir alarak yeniden güç ve itibar kazanmak istemesi olmuştur³⁶⁹.

Bölgede yaptığı başarılı ilerleme sonucu istediği itibar ve güç kazanan İskender, Mardin'e saldırmış olan Kara Yülük Osman'a karşı savaş hazırlıklarına girişmiştir. Önce Kerkük'e daha sonra Musul'a gelerek savaş hazırlıklarını tamamlamıştır. Oradan Musul Emiri Yâr Alioğlu Zeynel Bey, amcasının oğlu Erbil hâkimi Mirza Ali ve mahiyetindeki diğer Döğer beyleri, Dohuk'ta bulunan Cenklü Hasan ve Türkmenler ile birlikte Kara Yülük Osman'a üzerine 1421 tarihinde Şeyhkendi'ne saldırmış ve Akkoyunluları büyük ve ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu yenilginin ardından İskender'in istediği üzerine, yönetim merkezi ile İskender'in ordugâhı arasında 2 fersahlık mesafe bulunan Cizye hükümdarı Emir Necmeddin 3 bin asker ile İskender'in ordusuna katılmıştır³⁷⁰. Böylece İskender'in durumu daha da güçlenmiştir. Bu arada, Osman Kara Yülük'ün adamı ve Bidlis hâkimi Emir Şemsuddin'in elçisi yenilgi haberinin üzerine Aras ırmağı kıyısında bulunan Şahrüh'un yanına gelerek İskender'i şikâyet etmiştir. İskenderin saldırısından dolayı büyük yenilgiye uğrayan Kara Yülük Osman'a kendi emirleri "*memleketin yıkımı Kara Yusuf'un çocukları yüzündendir. Onlar ortadan kalmadan memleket istikrar bulamaz*" sözlerini söylemişlerdir³⁷¹. Bu sözler Şahrüh'un kulağına ulaştığında onları haklı bularak Karakoyunlu mirzalarının defalarca gönderdiği barış teklifini kabul etmemiştir³⁷².

Kara Yusuf'un diğer oğlu İspend ise abisi İskenderle mücadele edemeyip Muş bölgesinde iken Şahrüh'a tâbi olmak istediğini bildirmiştir. Ancak Şahrüh buna inanmayıp, İspend'in elinde bulunan Bayezid Kalesi'ne giderek burayı kuşatmış, zengin ganimetler elde edip, Van Gölü çevresine inmiştir. Daha sonra Şahrüh'un emiri İbrahim Câkü, İspend'in üzerine saldırmıştır. Bu saldırıdan sonra İspend, Cezire taraflarından bulunan kardeşi İskender'in yanına kaçmıştır. Diğer taraftan Şahrüh, Erciş yakınındaki Akbulak mevkiinde Mirza İbrahim Sultan ile Emir Şah Melik'i muhalefete geçmiş olan Çalık oğlu Alige, Seyyid Ahmed ve

³⁶⁹ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 18.

³⁷⁰ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.59; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.119

³⁷¹ Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s. 777; Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.10,s.5350

³⁷² İsmail Aka, **Şahrüh'un Karakoyunlular Üzerine Seferleri**,s. 11.

Dizek'in üzerine göndermiş ve Aladağ'a dönmüştür. Aladağ'ın eteğini aştıktan sonra Ağa Deve de konaklamış ve Tebriz'e doğru hareket etmiştir³⁷³ .

Bir araya gelen İspend ve İskender ise Azerbaycan'a yürümek üzere Ahlât ve Adilcevaz dolaylarına gelmişlerdir. Bu haberi alan Şahrüh, Akkoyunlu beyi Osman Kara Yülük'ün huzuruna gelmesini gerektiğini söylemesi üzerine, nakkare ve diğer savaş araçlarını hazırlamalarını buyurarak, İskender ve İspend'in üzerine saldırmak için Erciş'e doğru yola koyulmuş, Emir İlyas Hoca ve Osman Kara Yülük'ü öncü olarak Adilcevaz'a göndermiştir³⁷⁴. Ancak Mirza İbrahim Sultan ile Şah Melik'ten ulak gelerek Emir Alâuddin Alige, Seyyid Ahmed ve Dizek'in kaçmaya mecbur edildikleri haberi ve Ali'nin ulusunun yok edildiği ve yakalandığı haberi gelir³⁷⁵. Bunun üzerine Şaruh ve Mirza İbrahim geri dönerek Kara Yusuf'un oğulları üzerine saldırmaktan şimdilik vazgeçer³⁷⁶.

Giderek büyüyen ve güçlenen Şahrüh'un gücüne karşı koya mayacaklarını düşünen Kara Yusuf'un oğulları Şahrüh'a birkaç kez elçi gönderip, barış istemişler³⁷⁷ ve diplomatik açıdan anlaşmaya çalışmışlardır. Ancak, Şahrüh anlaşmayı reddedip, Azerbaycan tarafına yeniden yönelmiştir. Şahrüh'un anlaşma teklifini reddettiğini duyan İskender ve İspend Adilcevaz'dan Eleşgird taraflarına giderek savaş hazırlıklarına yeniden başlamıştır. Şahrüh yavaş yavaş onlara yaklaşmıştır, sonunda 1419 Temmuz'un 30 Salı günü Ağadeve'ye indi. İskender ve İspend komutasındaki Türkmen ordusu Eleşkirt hududunda Yakşi mevkiinde konaklamış ve hendek kazmış bir şekilde beklemekteydi. Bir anda atlarına binip yükleri bırakarak 2 fersah öne geldiler ve ordusunun saflarını kurdular. Karakoyunlu ordusunun atları hiç fil görmemiş olduğundan Horasan ordusunun fillerinden korkup çekinmekte idi. Bu yüzden İskender ve ordusu bir yandan saman çuvalları ile iri sığırları file benzetirlerken, diğer taraftan çamurdan fil heykeli yapıp atları alışınca kadar

³⁷³ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.62. Ağa Deve denilen yer Karaköse'nin güney doğusunda Hamur ve Taşlıçay arasında bulunan köydür. Aşağı ve yukarı olmak üzere ikiye ayrılır.

³⁷⁴ Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevarîh**, s.777; Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.10,s.5350

³⁷⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevarîh**, s.139; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.121

³⁷⁶ Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevarîh**,s.177; Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.10, s.5351.

³⁷⁷ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevarîh**, s.39; S.Durdiyev, **Türkmen Farsı Edebi Katnaşıklarının Tarihinden**, İln Nesşriyat, Aşkabad,1977,s.23.

onların üzerine saldırarak araştırma yaptılar³⁷⁸. Mirza İskender yiğitlerden bir toplulukla merkeze yerleşti. Pir Hüseyin Bey-i Sa'dlu, Korkan-ı Alpavut, Sorkan-ı Alpavut, Pir Mitmat-ı Sa'dlu kendilerine bağlı olanlarla birlikte sağ cenahta durdular. Diğer taraftan Şahrüh'un öncüsü Baysungur Mirza, Emir, Şah Melik, Şeyh Lokman-ı Barlas sağ cenahta oğlu Şiraz tiyuldan İbrahim Sultan, İsfahan valisi Rüstem Mirza, Şaburgan tiyuldan İbrahim Cakü, Yezd hâkimi Emir Çakmak-ı Şami ve kendisi de merkeze yerleşti³⁷⁹. Yapılan tüm araştırmalara rağmen daha önce fil görmeyen Karakoyunlu atlarının korkması ve kuvvetlerinin az olması nedeniyle savaşın son anlarında bozguna uğrayan İskender, bozulan ordusunu toparlamak için çok çaba göstermiş ise de başarılı olamamış ve mağlup olmuştur. Şahrüh bu zaferden sonra Irak, Fars, Horasan, Kirman, Huzistan, Umman Sahilleri, Maveraünnehir, Gaznin, Sind ve Kabil beldeleri taraflarına fetihnameler göndermiştir³⁸⁰. Daha sonra Tebriz'e gelip Karakoyunlu esirlerinin tümünü serbest bıraktıktan sonra Herat'a dönmek üzere yola çıkmış ve padişah fermanı ile Tebriz'e Kara Osman'ın oğlu Ali Bey'i yerleştirmiştir. Bu haberi alan ve bozguna uğrayan İskender Erbil, Musul, Kerkük ve Dohuk'a gelmiştir. İspend ise Doğu Anadolu'da kalmış daha sonra Azerbaycan'a gelip Kara Yülük Osman'ın oğlu Ali Bey'e saldırmıştır. Ali Bey ona karşı koyamayarak, Diyarbakır taraflarına kaçmış ve yolda önüne çıkan Kürtler ile savaşmış, babası Kara Yülük Osman'ın yanına ulaşmıştır³⁸¹.

III.Cihânşah, İskender ve Ebû Said'in Selmas'ta Şahrüh Tarafından Bozguna Uğratılması ve Ebû Said'in Azerbaycan Hakimliği

Babasının ölümünden sonra Tebriz'de tutunamayacağını düşünen ve Türkmen umerasının ağabeği İskender ile İspend etrafında toplanmakta olduğunu gören Cihânşah, Bağdad valisi Şah Muhammed'in yanına gidip onun mahiyetine

³⁷⁸ Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s.780; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.63; İsmail Aka, **Mirza Şahrüh ve Zamanı**, s.123.

³⁷⁹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.141; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.62; Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s.780; İsmail Aka, "Şahrüh'un Azerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri" **X.Türk Tarih Kongresi-1986**, c.III, TTK, Ankara, 1991, s.1085; İsmail Aka, **Mirza Şahrüh ve Zamanı**, s.123.

³⁸⁰ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.145.

³⁸¹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.68; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.63.

girmek zorunda kalmış ve ağabeği İskender ve İspend ile Şahruh arasında Eleşkirt'te yapılan savaşlarda bulunamamıştır³⁸². Bu arada Cihânşah Bağdad'ta bulunduğu sırada Basra, Vâsıt ve Şüşter'in hâkimi olan Sultan b.Üveys Şah Bağdad'da Şah Muhammed'e ordu sevk etmiştir. Cihânşah ise Sultan Üveys ile yapılan bu savunmada ağabeyine yardım etmiştir. Bu savaşta Sultan Üveys yakalanıp öldürülmüştür³⁸³. Cihânşah daha sonra Celâyirîlilerden alınan yerlerin kendisine verilmediğini görünce rahatsız olmuş ve Şah Muhammed'in yanından ayrılarak büyük ağabeği İskender'in yanına gelmiştir³⁸⁴. İskender, Cihânşah'a Van gölü havzasında bulunan bazı kaleleri vermiştir. Ancak Cihânşah İskender'den daha fazla yerin hâkimiyetini istemiş, alamayınca isyan çıkarıp Rey'e kaçmıştır. 1427 yılı kışını Rey'de geçiren Cihânşah abisi İskender'e karşı muhalefeti giderek büyütmüş, Kazvin bölgesine gidip şehrin darugasını öldürmüş, o belde hâkimiyet kurup, büyük küçük herkesten çok miktarda mal toplamıştır. Bu haber Şahruh'a ulaşınca Emir Ferman Şeyh ile Emir Seyyidi'yi kalabalık bir ordu ile Irak'a göndermiştir. Bu arada Yezd bölgesinden Emir Çakmak, Kum'dan Emir Sultan İbrahim, Rüstendar'dan Melik Keymers ve Hemedan'dan Emir Baba Hacı Emir Ferman Şeyh ve emir Seyyidi'nin kalabalık ordusuna katılmışlardır. Cihânşah bu haberi alınca Tarum tarafına geçmiştir. Emirler ise Sultaniye'ye gidip çok miktarda tahıl elde edip kaleye götürmüşlerdir³⁸⁵. Şahruh'un takipçileri Cihânşah'ı yakalayıp İskender'in yanına getirmişlerdir. İskender onu öldürmek istemiş ise de annesinin isteği ve müdahalesi üzerine onu bağışlamış ve Van Gölü çevresinde bulunan şehir ve kasabaları onun idaresine yeniden vermiştir³⁸⁶.

İskender aynı yıl yani 1427 Şirvan askerlerini Miyane'ye getirip şehirliler ile birlikte isyan başlatmış ardından Tebriz'e geçmiştir, daha sonra Gürcistan taraflarına asker sevk etmekle meşgul olmuştur. Ancak bu arada Cihânşah Tebriz'e gelmiştir. Kardeşinin Tebriz'e geldiğini duyan İskender ordusuyla Tebriz'e hareket etmiş fakat Cihânşah'a karşı koyma cesaretini gösteremeyip, Rey'e geçip, Şahruh'a elçiler

³⁸² Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", İ.A.s.173.

³⁸³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.149.

³⁸⁴ Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", İ.A.s.173.

³⁸⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.195.

³⁸⁶ Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", İ.A. s.173.

göndermiştir. Şahruh ise Rey'e ulufe bağışlamıştır. Cihânsah ise abisi İskender'in kendisine Van Gölü ve çevresini kendi yönetimine vermesine rağmen onun despotluğundan sıkılmış ve bir süreliğine tekrar Bağdad'a diğer abisi Şah Muhammed'in yanına gidip onunla birleşmiş ise de sonrasında yeniden kendi bölgesine geri dönerek ağabeği İskender ile barışmış ve onu mahiyetine yeniden girmiştir³⁸⁷. Nitekim daha sonraları İskender'in mahiyetinde onunla birçok savaşa katılmıştır.

Bu arada İskender'in kumandanı Delü Ahmed, Tebriz taraflarında görünmüş ve o bölgedeki hayvanları Tebriz'e sürdükten sonra Şahruh'un Rey valisi İlyas Hoca'nın askerleri ile savaşa girmiş ve perişan bir şekilde Tebriz'e dönmüştür. Bu olay Herat'ta bulunan Şahruh'a ulaşmıştır³⁸⁸. Şahruh bu olay esnasında Emir Yusuf Hoca ve Emir Seyyidi'yi üç bin atlı ile Rey'e İlyas Hoca'ya yardım için yollamıştır. Bu olaydan 6-7 ay sonra Hızır Hoca ve Hoca Birdî'yi de Rey bölgesine askerleri ile birlikte destek için göndermiştir³⁸⁹.

İskender'in bölgede giderek güç kazanması, Osman Kara Yülük'ten gelen haberler ve Memlûkların Urfa'yı kuşatması üzerine Şahruh hem İskender hem de Memlûklara gözdağı vermek amacı ile Azerbaycan tarafına yeni bir sefere girişmiştir. Gelen haberler üzerine Şahruh emirlerine hemen ordunun toplanması emrini verip Azerbaycan taraflarına yeniden yönelmiştir. Şahruh'un emri üzerine Azerbaycan seferi için Türkistan, Maveraünnehir, Bedahşan, Kabi, Kirman Fars, Zabul ve Huzistan'da bulunan askerler Şahruh'un ordusuna katılmışlardır. Kara Yusuf'un diğer oğlu İspend ise Muş'ta yaylamakta iken Timurluların gelmekte olduğunu duyup, Fırat ırmağını geçerek Diyarbakır taraflarına kaçmıştır. Diyarbakır'da bulunan Karakoyunlu İskender ve İspend Mirza Azerbaycan taraflarına yönelmişlerdir. Şahruh'un ordusu ile yeniden Koruk Kurgan mevkiinde 1429 yılında karşılaşmışlardır. Karakoyunlu mirzalarının yenilgisi ile sonuçlanan bu savaşta İskender ve İspend dayanamayarak kaçmıştır³⁹⁰.

³⁸⁷ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.195.

³⁸⁸ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular** s.125; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.150.

³⁸⁹ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.126; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.17.

³⁹⁰ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.17; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.69.

Bu arada Şahruh ordusuna kattığı iyi okçular ile birlikte Sultaniye'ye doğru İskender ve kardeşinin arkasına yola koyulmuştur. Mirza Baysungur ve Emir Alike-yi Kukeltaş'ı öncü yapmıştır. Ayrıca, Rey'den Mirza İbrahim, Fars bölgesinden Mirza Rüstem, İsfahan'dan ve diğer yerlerden birçok serdar orduya katılmıştır. Şahruh 1429 tarihinde Sultaniye'ye ulaşmıştır. Bu haberi alan İskender ise Alıncak'tan Selmas'a giderek hazırlıklara başlamış, sağı dağ ve solu su olan bir yere yerleşmiş karargâhın dört tarafına hendek kazdırmıştır. İskender'in bu hazırlıklarını duyan Şahruh ise onun bulunduğu yöne doğru hareket etmiştir. Nitekim kısa süre içerisinde Salmas'ta İskender'in karşına çıkmıştır. İki taraf ordusunun saflarını ayarlamışlardır. Şahruh sağ kanadına Baysungur'u, sol tarafına Mirza Muhammed-i Cukî'yi yerleştirmiştir. İskender ise silahlı 50 bin süvari ve piyade ile karşıda yerini almıştır. Urmiye gölünün batısında bulunan Selmas'ta yapılan savaş üç gün sürmüştür. 17-19 Eylül 1429³⁹¹. Cihânşah ise ağabeğine yardım için bu savaşta Ali Bey'in ordusu ile Harput tarafında yerini alarak, ön saflara gelmiştir. Ancak yapılan savaş sonunda İskender ve Cihânşah, Şahruh'un ordusu tarafından bozguna uğratılmış ve bölgeden kaçmışlardır³⁹². Şahruh oğullarından Cûki Mirza'yı ve mahiyetindeki emirlerden bazılarını İskender'in ordusunun arkasına yollamıştır. Takip Erzurum'a kadar sürmüş ancak İskender kaçmayı başarmıştır³⁹³. İlk önce Van'a gelen İskender, Şahruh'un oğlu ve emirlerinin buraya yaklaşmaları üzerine Erciş yakınlarında Gorzor boğazını keserek kendisini takip eden Şahruh'un ordusuna yeniden saldırmıştır. Bu saldırıdan sonra Şahruh'un emirleri İskender'i takip etmekten vazgeçmiştir. Mağlup olan İskender, Erzurum taraflarına giderken, Şahruh'un emirlerinin eline çok fazla ganimet geçmiştir. İskender'in kaçması üzerine 1429 yılında Şahruh, Selmas'tan Alıncak Kalesi'ne hareket ederken, İskender'in adamları Şahruh'a çok fazla hediyeler vermiş ve bağlılıklarını bildirmişlerdir. Şahruh, Alıncak'a geldiğinde İskender'in zevceleri ve oğullarından aldığı hediyeler üzerine onları bağışlamış ve 1429 yılında Karabağ'a gitmiştir³⁹⁴. Şahruh'un Azerbaycan

³⁹¹Hândmîr, **Habîb'üs-Siyer**, s.1333; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.19.

³⁹²Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.198; Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.10,s.5404.

³⁹³İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.68.

³⁹⁴Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.198; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.131.

bölgesinden ayrılmasından hemen sonra çekirge istilası görülmüştür, ardından Kürtler geride kalan her şeyi yağmalamışlardır³⁹⁵.

Kazanmış olduğu zaferlere rağmen Kara Yusuf'un oğullarını dağıtamayacağını anlayan Şahruh, kardeşler arasında bulunan rekabetten istifade etmeye çalışmış ve kendisini matbu tanıdıkları takdirde buldukları yerde hükümlan olabileceklerini onlara bildirmiştir³⁹⁶. Nitekim bu savaştan kısa bir süre sonra Ebû Said abisi İskender ile aralarındaki anlaşmazlıktan ötürü Selmas'tan Karabağ'a geçen Şahruh'un yanına gelerek ona bağlılığını bildirmiştir. Şahruh bunun üzerine Ebû Said'e Azerbaycan bölgesinin hâkimliğini vermiştir³⁹⁷. Ebû Said'in kendisinin yanına gelmesi ve İskender'in yenmesinden dolayı çok sevinen Şahruh sevincinden Horasan'daki reyayı vergilerden bir kısmından muaf tutmuştur³⁹⁸. Kış Karabağ'da geçiren Şahruh Azerbaycan işlerini yolun koyup, Karabağ'dan ayrılarak Herat'ta gitmek için yola çıkmıştır. İskender'in Selmas'ta yenilmesi ile Anadolu ve Mısır yolları Timurlu kuvvetlerine açılmıştır³⁹⁹. Bu olaylar tabii ki Orta Doğu'nun o zaman için en güçlü devletlerini endişeye sevk etmiştir. Şahruh'un Karabağ'dan Horasan'a dönme kararı Osmanlı ve Memlûkları rahatlatmıştır. Hatta Şahruh Karabağ'da iken Frenk, Mısır ve Şam ülkelerinden armağanlar ve elçiler gelmiştir⁴⁰⁰. Ayrıca Şahruh, Karabağ'dan Horasan taraflarına giderken Azerbaycan Türkmenlerinden 10.000 evden fazlasını Horasan'a göçürülmesini emretmiştir. Şahruh'un bu şekilde davranmasının en önemli nedeni büyük ihtimal ile Karakoyunlu ulusunu zayıflatmak istemesidir⁴⁰¹.

Bu arada Azerbaycan'da üstünlük kazanan Ebû Said, Erdebil tarafına giderek, Cihânşah'ı tutuklamıştır. Ancak daha sonra Emir Bayezid Bestam'ın sözüyle

³⁹⁵ Kazım Y. Koprıman, *Al-Aynî* s.210.

³⁹⁶ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s.130; Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", *İ.A.*, s. 174.

³⁹⁷ A.Semerkindî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s.206; Mirhvand, *Ravzatı's-Sefa*, C.10, s.5407; İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, s.142.

³⁹⁸ Abdülhüseyin Nevai, *Es-nâd ve Mukâtebât*, s.208-214.

³⁹⁹ İsmail Aka, *Türkmen Hâkimiyeti*, s. 20; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s.68.

⁴⁰⁰ A.Semerkindî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s.622; İsmail Aka, *Şahruh'un Karakoyunlular Üzerine Seferleri*, s.14

⁴⁰¹ İsmail Aka, *Şahruh'un Karakoyunlular Üzerine Seferleri*, s.14; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s.68.

Cihânşah'ı serbest bırakıp, İskender ile savaşmaya gitmiştir. İskender ile savaşıp yakalanan Ebû Said abisinin fermanı üzerine öldürülmüştür⁴⁰². Böylece Ebû Said'in Azerbaycan bölgesindeki hâkimiyeti sadece birkaç ay sürmüş, ağabeyi İskender 1431 yılında bölgeye yeniden hâkim olmuş ve Tebriz'e geri dönmüştür⁴⁰³. Tebriz'e döndüğünde ise kıtlık baş göstermiş ve halk köpekleri yemiştir⁴⁰⁴. Şahrüh Tebriz'e geri döndükten sonra Memluklu sultanına mektup yazarak Tebriz'e döndüğünü, kış çıktıktan sonra Kara Yülük Osman'ın üzerine sefer düzenleyeceğini bildirmiştir⁴⁰⁵. Aynı yıl içerisinde Kara Yusuf'un oğlu Bağdad hâkimi Muhammed ise Şahrüh'un kalelerinden biri olan Şinkan'da öldürülmüş, yerine Kara Yusuf'un kardeşinin oğlu Mirza Ali geçmiştir⁴⁰⁶.

IV.Cihânşah'ın Şahrüh'a Tabi Olması ve Ağabeyisi İskender ile Mücadelesi

IV.a. Cihânşah'ın İskender'e İsyanı ve Şahrüh Tarafından Kendisine Âzerbaycan ve Arran Hükümdarlığının verilmesi

Cihânşah'ın Ebû Said'in öldürülmesi üzerine Azerbaycan'a yeniden hâkim olan ağabeyi İskender ile arası yeniden açılmış ve mücadele içerisine girmiştir⁴⁰⁷. Diğer taraftan İskender'e Van şehri ve çevresini teslim ettiği oğullarından Yâr Ali hakkında şikâyetler kulağına gelmeye başlamıştır. Yar Ali halktan çok fazla vergi almış ve onlara zulüm yapmıştır. Bunun üzerine, halk Yar Ali'yi babasına şikâyet etmiştir. İskender oğlunu yanına çağırılmış, ancak babasından korkan Yar Ali onun yanına gitmeyip Şirvanşah Şeyh İbrahim oğlu Halilullah'a sığınmıştır⁴⁰⁸. Şirvanşah Halilullah ise Yar Ali'yi Şahrüh'a göndermiştir. Şahrüh önce Yar Ali'ye itibar göstermiştir, ancak kısa süre sonra Semerkand'a gönderip, Ulu Bey'in maiyetinde

⁴⁰² Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.204; Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**, s.210; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10, s.5411; Hüseyin Sultanzade, **Tebriz**, Ferhengi, Tahran, 1997, s.32.

⁴⁰³ İsfahani Kazvînî, **Hold-i Barin** s. 706; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.70.

⁴⁰⁴ İbn Tagrı Birdî, **en Nücûmü'z Zâhire**, C.XVI, s.649-650; Kazım Y. Koprıman, **El-Aynî**, s.210.

⁴⁰⁵ Kazım Y.Koprıman, **El-Aynî**,s.190; El-Makrizi, **Kitâbu's-Sülûk**, C.IV s. 135.

⁴⁰⁶ El-Aynî, **İk'd'ul Cumân**, s.427; Kazım Y. Koprıman, **El-Aynî**,s.210

⁴⁰⁷ Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**s.173.

⁴⁰⁸ A.Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.423.

bulduktan sonra bir kaleye hapis ettirmiştir. Yar Ali hapis bulunduğu kaleden daha sonra kaçıp kurtulmuş, kuvvet topladıktan sonra Herat'ı ele geçirip hükümdarlığını kısa süre eline almıştır. Ancak Babür Mirza Herat'a gelerek, Yar Ali'nin hayatına son vermiştir⁴⁰⁹.

Şirvanşah Halilullah'a kızan İskender ise 1434 yılında Şirvan üzerine yürümüş ve bölgeyi yağmalayıp Alincak Kalesi'ne doğru yürümüştür. İskender Şirvan tarafını yağmaladığı sırada olaylardan çıkış yolu bulamayan Şirvan emiri Halilullah ise yardım için sığınmış olduğu Mahmud-âbâd⁴¹⁰ (Gülistan) Kalesi'ndeki adamlarından Halil Berdi'yi elçi olarak Şahruh'a diğer bir elçiyi ise Kara Yülük Osman Bey'e göndermiştir⁴¹¹. Kara Yülük Osman Halilullah'a yardım için Diyarbakır'dan hareket ederek Erzurum önüne gelip, şehri kuşatarak ele geçirmiştir. O sırada Erzurum bölgesinde İskender adına vali olan Pir Ahmed-i Duharlı karşı koymaya çalışmış ancak gücü yetmeyince şehri teslim etmek zorunda kalmıştır⁴¹². Akkoyunlu beyi Erzurum bölgesini oğlu Hasan'a vermiş ve bu başarısını da Şahruh'a bildirmiştir⁴¹³. Şahruh Ebû Said'in İskender tarafından öldürülmesi ve Şirvanşah Halilullah'ın imdat çağrısı üzerine Azerbaycan'a üçüncü bir sefer yapma kararını almıştır. Nitekim 1434 yılında Herat'tan yola çıkarak Rey'e ulaşır. Bu arada Şahruh, Rey'de aşırı soğuklardan dolayı konaklarken Türkmen Abdülaziz, Kara Yusuf'un yeğenlerinden Gazan Padişah ile Çekirli Beyazid Bey, Seyyidi Ahmed, Aka Pir'i ile birlikte gelerek Şahruh'a itaat edeceklerini bildirmişlerdir. Bu durumdan memnun olan Şahruh kendi emirlerinden Hacı Muhammed-i Kanaşir'i, Aka-Pir'i ve Yezd valisi Çakmak-ı Şami'yi Van'da bulunan ve ağabeyi İskender'e düşman olan Cihânşah'a gönderip Kara Koyunlu topraklarının toparlamak için yanına çağırmıştır⁴¹⁴.

⁴⁰⁹Devletşah, *Tezkiretü's Şûara*, s.332 Johannes Şiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, s.32; A.Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s.423; Hüseyin Kerbelâî, *Ravzatü'l Cinân*, s.147; İsmail Aka, *Türkmen Hâkimiyeti*, s. 34

⁴¹⁰Ahsenü't -Tevârîh'te Gülistan Kalesi olarak geçmektedir.

⁴¹¹Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.75-76.

⁴¹²Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.211.

⁴¹³Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s.133; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s. 209.

⁴¹⁴İsmail Aka, *Türkmen Hâkimiyeti*, s.22; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s.71.

Cihânşah ile İskender arasındaki muhalefetten yararlanarak demiri demir ile keserim⁴¹⁵ mazmunu üzere,1434 Karabağ'dan Ucan'a yola çıkan Şahruh, Ucan'a gelince Azerbaycan hâkimliğini al damgalı nişan ile Cihânşah'a bırakmıştır⁴¹⁶.Cihânşah'ın toylar düzenleyip armağanlar takdim etmesinin üzerine Karakoyunlu mirzası ve yanındaki nökerlerine at, altın işlemeli eğerler ve elbiseler kemer ve külâh ve şahane hil'atler, işlenmiş kılıç kemer, kaftan ve türlü hediyeler ile yüceltilmiş⁴¹⁷ ve memleketin imarına gayret edip halka ve ibadet edenlere saygılı davranmasını tenbih edip, Horasan'a doğru hareket etmiştir⁴¹⁸.Cihânşah ise oğlu Hasan Ali'yi Şahruh'un hizmetinde bırakarak ve *“ben her zaman bizzat siz padişahın rikabının yanında bulunmak isterdim. Fakat siz Azerbaycan eyaletini bu hakire verdiniz için bendenizin oğlu dergâhınızda bulunacak”* demiştir⁴¹⁹.

Şahruh, Kara Yusuf'un oğlu Ebû Said'den sonra Azerbaycan ve Arran bölgesinin yönetimini Cihânşah'a bırakarak⁴²⁰ çok zor bir şekilde itaat altına alınan Ahlât, Azerbaycan, Arran ve Irak'ı Arap kıtalarını almakla kalmayıp, sürekli olarak Irak-ı Acem'i ele geçirmek için girişimlerde bulunan Karakoyunlu Türkmenlerini bir şekilde ikna edip, kontrolü altında tutmuştur. Ayrıca Kara Yusuf'un oğullarını kendi adına bu bölgeleri idare etmeye ve vekil olmalarına ikna ederek hem kendi onurunu hem de devletinin görünüşte birliğini sağlamaya çalışmıştır⁴²¹.

IV.b.Cihânşah'ın İskender'i Sûfyân Çeşmesi Yakınında Bozguna Uğratması

Şahruh Azerbaycan bölgesinde bulunan Rey'de konaklarken yanına gelen Karakoyunlu emirlerini Cihânşah'ın mahiyetine verdi, daha sonra Cihânşah, oğlu

⁴¹⁵ İdris-i Bitlisî, **Heşt Behişt**, s. 317.

⁴¹⁶ Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.391; Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**, s.210, Hrand D.Andreasyan, “Kronolojiler ve Koloofonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**,s.112; Hüseyin Sultanzade, **Tebriz**, s.32; L. Bouvat, “Şahruh Mirza”, **İ.A. M.E.B.**, C.11, İstanbul, 1950, s. 287.

⁴¹⁷ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.212; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**,C.10,s.5430.

Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.134; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.22.

⁴¹⁸ Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s. 742; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.25; Hayrunisa Ötüken, **Bozkırlardan Cennet Bahçesine Timurlular**, Ötüken Yaymevi, İstanbul, 2007,s.105.

⁴¹⁹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 223.

⁴²⁰ Âşık Paşa-zâde, **Âşık Paşa-zâde Tarihi**,s.246.

⁴²¹ Mükremin Halil Yinanç, “Cihânşah”, **İ.A.** s.174.

Mirza Cuki ile Şirvanşah Halillullah'ı İskender'in elindeki bölgeyi ele geçirmeleri için yolladı. Cihânşah, Kızılağaç kışlağında Erdebil'e gittiği sırada büyük emirlerden Çekirlu Bistam Bey, oğlu Beyazid Bey, onun adamları, Şirvanşah'ın emirlerinden bazıları ile birlikte kardeşini kovup Serav yolundan hareket etti. Şahruh'un kendisi de bahar ile birlikte Rey'deki kışlağından ayrılmış, Kazvin, Sultaniye, Zencan ve Miyânne üzerinden Ucan'a gelmiş ve Tebriz'in ileri gelenleri, ulema tarafından karşılanmıştır.

Bu arada Kızılağaç kışlağına geçmiş ve orada kışlamış olan Cihânşah ise o bölgeden ayrılarak Erdebil'e taraflarına gitmiş,⁴²² yanında Emir Beyazid Bistam, Kara Koyunlu beyleri ve Şirvan emirlerinden bazıları ile Serab yolundan Tebriz tarafına inmiştir. Cihânşah, Tebriz'e gelince İskender de savaşa hazırlık yapmak için Tebriz'den dışarı çıkıp Heft Çeşme-i Sufiyan'da konaklamaya başlamıştır⁴²³. Bu arada bütün tehlikelerde kendisiyle birlikte zahmet çekmiş olmalarına rağmen ondan koruma ve kollama göremeyen İskender'in nökerleri ümidi kesip, Cihânşah'ın yükselmekte olduğunu fark etmişlerdir. Nitekim saflar kurulup karşı karşıya geldiğinde İskender'in ordusu dağıtılıp, Cihânşah ile birleştiler. Savaştan önce Karamanlu Beyi Pirî Karamanî de Cihânşah tarafına katıldı. Bu durum karşısında İskender büyük sıkıntıya düştü⁴²⁴. Zor durumda kalan İskender, hademeleri, az bir adamı ve ailesi ile birlikte can korkusundan Cuşen yolu üzerinden Alıncak Kalesi'ne sığındı. Bu arada Azerbaycan kalelerinin sahipleri ve kutvalları İskender'in kötü davranışından onun halkı ve askerlere karşı zor kullanmasından dolayı Alıncak dışındaki Azerbaycan kalelerinde bulunan diğer komutanlar ise kalenin anahtarlarını tek tek Cihânşah'a teslim etmişlerdir⁴²⁵.

İskender'in Tebriz'den ayrılarak Alıncak Kalesi'nde olduğu ve orada birçok inşaatta bulunup, atları için ahırlar yaptırdığı haberi Şahruh'a ulaşmıştır⁴²⁶. Bunun üzerine Şahruh Alıncak Kalesi üzerine gidilmesini emredince kale kuşatma altına

⁴²² Gaffârî, **Tarih-i Cihân'ârâ**, s.249; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.87.

⁴²³ Budak Münşi Kazvinî, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s.66; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.93; İdris-i Bitlisî, **Heşt Bihişt**, s. 317.

⁴²⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.93.

⁴²⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.229; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.139; İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**, s.708.

⁴²⁶ İsmail Aka, **Şahruh'un Karakoyunlular Üzerine Seferleri**, s.14.

alınmıştır. Cihânşah savunmaya çok elverişli bir tepenin üzerinde bulunan Alıncak Kalesi'nde ağabeği İskender'i sıkı ve uzun bir kuşatma altına alıp, ikinci bir duvar ördürmüştür. Kışı barınaklar yaptırarak burada geçiren Cihânşah bahar mevsimine kadar burada kaldı. İskender ise kalede mahsur kalmış ve Mısır'dan kendisine yardım için gelecek orduyu beklemeye başlamıştır. Melûk sultanı Melik'ül Eşref Barsbay, Emir Silah ve Korkmaz'ın kumandasında önemli bir gücü İskender'i kurtarmak için görevlendirmiştir. Ancak Emir Silah ve Korkmaz Erzincan'a ulaştığında Barsbay'ın ölümünü duyarak geri dönmüştür⁴²⁷. Zor durumda kalan İskender ise hanımı, çocuğu ve emvalinin bir kısmını orada bırakarak kaleden kaçmıştır⁴²⁸.

Kuşatma devam ederken 1435'de Cihânşah Şahruh'a “*Emir Çakmak ve Kunaşirin ile Kabban kalesinin fethi için bu bölgeye gitti. İskender Bey'in haremi ve oğlu Ebû İshak, Emir Yasak, kayın biraderi Şah Ali, Vezir Seyyid Mahmud, Aytogmuş, Seyyid Ahmed, Arab Ahmed, onun Hasan Ali, Hüseyin ve Pir Budak adlarındaki üç küçük oğlu kalededirler. Eğer izin olursa onları getireyim*” diye arz etmiştir. Bu talep üzerine Şahruh Cihânşah ile birlikte Emir Çakmak ve Emir Kunaşir gibi emirleri Kabban kalesine yollamıştır. Kaledekiler çok fazla direnmeden teslim olmuşlardır. Bu kuşatmadan sonra 145 at, 80 tazı köpeği ve 6 şahinden ibaret kale malları ellerine geçmiştir⁴²⁹.

Alıncak Kalesi'nde bulunanlar ise uzun kuşatmadan dolayı çok zor durumda kalmışlardır, İskender'in kaçmasının üzerine hanımları ve çocukları Şahruh'un adamlarına haber göndererek “*Siz hazret-i hakan'ın kutlu gölgesi çok kıymetlidir. Biz, kadınlardan çocuklardan ve yaşlılardan bir topluluk ile bu kaledeyiz. Eğer o taraftan, o mehd-i âla (padişahın annesi ya da saltanattaki en itibarlı kadın) Allah*

⁴²⁷ İbn Tagrı Bırdî, **en Nücümü'z Zâhire**, C.XVI, s.741; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.139. Memlûklu Sultanı Melik Eşref Barsbay Şahruh'a karşı kin besliyordu. Bu kararı almasındaki en önemli sebep Mısır devletine karşı duran Dulkadiroğlu Mehmed Bey ve Akkoyunlu şehzadelerini koruyan Şahruh'a saldırmak ve ona zarar vermek istemesi gelmiştir. İskender ile Şahruh'a karşı müttefik oluşturmuşlardır ve İskender Erzurum dolaylarında Kara Yülük Osman ile büyük bir çarpışma yapmış ve Kara Yülük Osman'ı öldürüp başını Sultanı Melik Eşref Barsbay göndermiştir. Memlûklu sultanı ise ona hediyeler yollamış ve yardım için sefere çıkabileceğini vaat etmiştir.

⁴²⁸ İsmail Aka, **Şahruh'un Karakoyunlular Üzerine Seferleri**, s.14

⁴²⁹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.220.

saltanatı sürekli kulsın akıl ve tedbir sahibi yakınları ve elçileri kalemi şereflendirirse biz onunla antlaşma yaparız. Dergâhımıza geldiği zaman da kaleyi teslim eder o hazretin adına sikke basıp hutbe okuturuz. O şekilde gücü artar”⁴³⁰. Şahruh emirleri ile fikir alışverişi yaptıktan sonra Baysungur’un kızı Fatma Begüm Hatun ile Adil Elçi’yi Alıncak Kalesi’ne göndermiştir. Onlar yukarı çıkınca Mirza İskender’in haremi onları karşılamışlardır. Kendi emirleriyle birlikte büyük bir ziyafet düzenleyip, İskender’in emirlerine ve haremine hilat giydirip, sözleşme yaptıktan sonra Şahruh’un ordusuna katıldılar. Cihânsah ise o kalede ona ayrılmış olan 300 kadar nikâhsız kadını, kendi emirlerine taksim etmiştir⁴³¹. İskender’in kaçması, diğer taraftan Harezmi’den iç açıcı olmayan haberlerin alınması ve kışın geçmesi üzerine Şahruh, Alıncak Kalesi kuşatmasına son vermiştir⁴³². Azerbaycan hâkimliğini Cihânsah’a bırakmış toylar düzenleyip, armağanlar takdim etmiş ve Horasan bölgesine hareket etmiştir. Aslında bu kuşatma İskender’in kaleden ayrılarak Anadolu’ya kaçması üzerine pek amacına ulaşamamıştır.

Kaleden kaçan İskender ise Anadolu’ya doğru gitmiş ve Erzurum’a gelmiştir. Ancak Şahruh’un oğlu Mirza Cuki’nin yaklaşması üzerine Osmanlı’ya sığınmak için buradan da ayrılmak zorunda kalmıştır⁴³³. Mirza Cuki, İskender’i Akşehir’e kadar takip etmiş, sonra babasının emri üzerine geri dönmüştür. Şahruh ise Arran Karabağ’a doğru yol aldığı sırada Hüzmüz’ün vergisini Karabağ’a getirmiş olan Şeyh Nureddin Muhammed-i Kazerunî’ye Rum padişahı Sultan II. Murad’ın yanına gönderip “*Türkmen İskender habersiz gelen hırsızlar gibi memleketimizin hududuna geliyor ve malları götürüyor. İlkesi zafer olan askerler o soysuzun üzerine gittikleri zaman karşı koyma cesareti göstermeyerek kaçmaya yönelirler. Eğer o hududa gelirse, onu yakalayıp yüce dergâha göndersinler haberini*” yollamıştır.⁴³⁴

Bu arada İskender Osmanlı sınırını geçip Tokat’a gelmiştir. Kaz-Ovası kışlasına inince, II. Murad’ın yanına kış bitip bahar gelinceye kadar kalabilmek

⁴³⁰Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t-Tevârîh**, s.221; İsmail Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı**, s.156.

⁴³¹ Ebû Bekr Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.96.

⁴³² İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.25; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.72.

⁴³³ İdris Bitlisî, **Heşt Behişt**, s.315; Tohid Melikzade-yi Dilmekani, **Tarih-i Deh Hezar Sale-yi Salmas ve Garb-i Azerbaycan**, Neşr-i Eldar, Tebriz, 1384, s.111; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.72.

⁴³⁴ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t-Tevârîh**, s.222.

amacıyla izin istemek için adam göndermiştir. Yazdığı mektupta keremli yuvanın eşiğine köle olmayı, kendisi için babadan kalan bir servet saydığını, babasının yaradılışı güzel Sultan'ın cennet mekân atasının azatlı kölesi olduğunu fırsat bilerek erişmek için adı güzel padişahın himayesinde güzel bir köşe dilediğini bildirilerek izin istemiştir⁴³⁵. İskender'in mektubunu alan Osmanlı sultanı Amasya ve Tokat hâkimi Yörgeç Paşa'ya hüküm gönderip, İskender'i ağırlamakta ihmalkâr davranmamasını, padişahlık adının şanına uygun bir şekilde onu misafir etmesini gereken yiyecek ve içeceklerini süratle sağlanmasını yazmıştır. Buna ek olarak hazine-i amireden kakmalı kıymetli elbiseler, murassa silahlar, gümüş donatımlarla süslü bir nice at ve sayılmaları imkânsız kıymetli eşyalar⁴³⁶ ve 10 bin para ve cariye⁴³⁷ hazırlatarak İskender'e layık hediyeler göndermiştir. Bu mektup ile hediyeler Yörgeç Paşa'ya ulaştığından aldığı emir gereğince İskender'in ve adamlarının ihtiyaçlarını, yiyeceklerini ve bütün gereksinimlerini hazırlatarak kondukları yerde zahireden her ne lazım ise yerine getirmişlerdir. Buna ek olarak bin kepenek, iki bin çul ve torba ile diğer binek ve sürüler için gerekli olan tüm şeyleri göndermiştir. Bahar mevsimi geldiğinde İskender Tokat ve civarında II. Murad'ı huzursuz edecek birtakım uygunsuz faaliyetlerde ve davranışlarda bulunmuştur. Bu durum Yörgeç Paşa'nın İskender'e karşı zor ve şiddet kullanmak zorunda bırakırken, İskender'in yaptıklarını II. Murad'a bildirmiştir. Osmanlı sultanı İskender'in yaptığı davranıştan dolayı üzülerken, hemen Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşazade Umur Bey'i ordularına serdar ekleyip Tokat yöresine⁴³⁸ İskender'in üzerine göndermiştir⁴³⁹. Bunun arkasından İskender'e yumuşak ifadeli haber yollayıp,

⁴³⁵ Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, C.2, s.177; Ebû Bekr-i Tihranî, Hoca Sadeddin Efendi'nin aksine "*İskender yenildikten sonra Rum'a yöneldi. Rum hududuna varınca gururunun ve cahilliğinin fazlalığından Rum sultanına birini göndererek durumu arz etmedi. Zor ve şiddet kullanarak zorbalık elini halkın malına uzattı. Onun üzerine Sultan Murad sağlama almak için o hududa ordu gönderip İskender'i oradan savaşız uzaklaştırdı*" şeklinde olayları anlatmıştır. Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.85.

⁴³⁶ Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, C.2, s.178.

⁴³⁷ Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**, s. 200; İbn Tagrı Birdî, **en-Nücümü'z-Zâhire**, C. VI., s.740-41

⁴³⁸ Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, C.2, s.178-179.

⁴³⁹ Zeki Veli Togan, "Büyük Türk Hükümdarı Şahruh", **Türk Dili Edebiyatı Dergisi**, C.III, S.3-4, İstanbul, 1949, s.521; Tofik H. Necefli, "Karakoyunlu -Akkoyunlu-Osmanlı Münasebetleri Müasır Türkiye Tarihşünaslığında", **Şah İsmayıl Hatai**, İlm, Bakü, 2007, s.115.

yaptığı işlerin yersiz olduğunu, cezalandırılmasına yol açacağı konusunda uyarıp ona dikkatli olmasını bildirmişti. Umur Bey Tokat'a yaklaştığı zaman İskender'e bir mektup yazarak ona ferman-i hümayunun buyruklarını tek tek açıklayıp kısaca yaptıklarının padişaha tam ulaşmadığı ve eğer ulaşmış olsa idi, daha sert bir karşılık alacağını, kışın yapılan iyilikleri unutmaması gerektiğini, sultan olarak yaptıklarının kendisine yakışmadığını dile getirip, her şeyin sultana tam olarak iletilmeden Osmanlı topraklarını terk etmesini istemiştir. İskender bu haberleri alır almaz mahcup bir şekilde Osmanlı ordusundan da korkarak Tokat bölgesinden göç etmiştir⁴⁴⁰.

Nitekim Şahruh'un Azerbaycan'dan ayrılmasının üzerine Osmanlı topraklarına sığınmış bulunan İskender bölgeden ayrılarak Tecelli Yurdu mevkiine varıp, oradan Saruçiçek'e gelmiştir. Bu haberini alan Akkoyunlu Ali Bey asker toplayıp İskender ile savaşmaya niyet etmiştir. Büyük emirlerden Yakup Bey, Pilten Bey ve Şeyh Hasan Bey Harput sahrasında Ali Bey'e katılmışlardır. Ali Bey emirler ile karşılıklı İskender'e nerede ve nasıl karşı koyacaklarına dair meşveret yaparken, emirler ile görüş ayrılığına düşen Ali Bey emirlerin görüşünün aksine asker toplayıp Ovacık taraflarına inmiştir. İskender, Ali Bey'in harekete geçtiği haberini alınca Harput'tan kalkarak Kiğı tarafına gitmiştir. Orada çok miktarda yağma ve yıkımda bulunmuştur. Bu sırada Piten Bey, oğlu Behlül'ü onun yanına yardım için göndermiştir. Oradan Tercan'a geçmiştir. O vilayeti de yıkıp, ailesini terk edilmiş olan Pekrec kalesine bırakarak Erzincan taraflarına gelmiştir. Musa Bey'in hanesini yağmalayarak Erzurum tarafına gitmiş, şehri kale ile birlikte ele geçirmiştir. Oradan 1436 yılının bahar mevsiminde büyük emirleri ile birlikte birlikte Sürmeli-Çukur kışlağından çıkıp başkent Tebriz'e dönmüştür. Bu arada hazırlıklarını tamamlayan Ali Bey kış şartları dolayısı ile onun üzerine asker gönderememiş, Ovacık'tan Harput'a inmiştir⁴⁴¹.

IV.c. Alıncak Kalesi'nde İskender'in Öldürülmesi ve Şah Kubâd'ın Tahtan İndirilmesi

1436 yılında İskender'in Tebriz'e döndüğü haberini alan Cihânşah ise Tebriz yakınından bulunan Sufiyan denilen bölgede İskender'in yeniden karşısına çıkmış,

⁴⁴⁰ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, C.2, s.180.

⁴⁴¹ Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.87.

yapılan küçük çarpışmadan sonra yenilen İskender yeniden Alıncak Kalesi'ne kaçmıştır. Alıncak Kalesi'ne sığınan İskender, bir süre sonra Şah Kubat tarafından öldürülmüştür⁴⁴². Kuşatma sırasında İskender'in babasının karısı olan ve annesi sayılan Bahşi'nin kızı ile ilişkisinden doğmuş olan oğlu Şah Kubad Leyla adındaki üvey annesi ile babasını öldürmek için iş birliği yapmıştır⁴⁴³. Kaynaklara göre Şah Kubad üvey annesi ile gayri meşru bir ilişki yaşamaktadır. Bunun ortaya çıkmasından korktuğu ve babasının hazine ve hükümdarlığına kavuşmak isteği ile etrafında bulunan 40 kişi ve üvey annesi ile birlikte babasını sarhoş bir halde uyuduğu odaya girerek öldürmüştür. Ahi Sadeddin kalesine getirip onun için bir türbe yaptırılmıştır⁴⁴⁴. İskender çok cesur bir hükümdar ve iyi bir kumandandı ancak zayıf bir politikacı olduğu için savaşlar dışında başarı gösterememiştir⁴⁴⁵.

İskender öldürüldüğü yıl 1436'da Karakoyunlu Cihânşah'ı Tebriz'de veba çıktığı için o yıl Berda'da kışlamıştır⁴⁴⁶. İskender'in öldürülmesinin ardından Şehsuvar-i Bayrami ve Hüseyin-i Ağaçeri gibi emirlerden oluşan bir topluluk anlaşarak Şah Kubad'ı emirliğe kabul edip sözleşme yaptılar. Şah Kubad hazinenin sahibi olup, bir kısmını askere dağıttıktan sonra olayları amcası Cihânşah'a bildirmiştir. Cihânşah bu habere güvenip itimat etmeyerek *“Eğer doğru söylüyorsa kardeşimin güvendiği nökeri Helaver'i öldürüp kellesini saltanatın sığındığı dergâhın eşğine gönder”* haberini yollamıştır. Şah Kubad amcasının bu emri üzerine Helaver'i öldürüp kellesini amcasının ayağına yollamıştır⁴⁴⁷.

⁴⁴² İbrahim, Faeki, *Azerbaycan Der Mesir-i Tarih-i İran*, s.576; Budak Münşi Kazvînî, *Cevâhirü'l-ahbâr*, s.64; Hrand D.Andreasyan, “Kronolojiler ve Koloofonlar”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s.116; Yahyâ Kazvînî, *Lübbü't-Tevârîh*, s.216; M.Fuat Köprülü, “Alıncak”, *İ.A.*, MEB, C.1, İstanbul, 1940, s.303; Kazım Yaşar Kopruman, *El Aynî*, s.211; El-Makrizi, *Kitâbu's-Sülûk*, C.IV, s.187; İsfehâni Kazvînî, *Hold-i Barin*, s.708; Âşık Paşa-zâde, *Âşık Paşa-zâde Tarihi*, s.245; Abdüsselam bin Ömer el-Mardini'nin Ümmü'l İber (Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi) adlı eserde Şah Kubad'ı Cihânşah'ın hizmetçisi olduğunu söylemiştir.

⁴⁴³ Ebû Bekr Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.95-96

⁴⁴⁴ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.228; Hândmîr, *Habîb'üs-Siyer*, s.133; *Târîh-i Kızılbaşân*, s.32; Ebû Bekr Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.96; Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, TTK, Ankara, 1954, s.29.

⁴⁴⁵ Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s.144–148.

⁴⁴⁶ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s. 228

⁴⁴⁷ Ebû Bekr Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.97.

Bu olaydan sonra Cihânşah ve Şah Kubad uzlaşarak, bazı kararlar almışlardır. Bu karara göre Şah Kubad annesinin Cihânşah ile evlenmesi şartı ile kaleden inmiştir. Ayrıca, Avnik Kalesi, Pasin vilayeti ve babasının hazinesinin yarısını istemiştir. Cihânşah Pasin vilayetini ve kaleyi Şah Kubad'a ikta olarak verirken, Şah Kubad'ın annesi ile evlenmeyerek Solan Bey-i Ağaçeri'ye bırakmıştır⁴⁴⁸. Ancak kısa bir süre sonra Cihânşah, Şah Kubad'ı babasının öldürmesi nedeniyle hakkında tahkikat açtırmış ve mahkeme kararıyla cinayete katılan bazı emirler ile birlikte öldürtmüştür⁴⁴⁹. Aslında Şah Kubad'ı babasının öldürmesi için teşvik eden Cihânşah, daha sonra Şah Kubad'ı da öldürterek bölgede kendisinin karşısına çıkacak olan güçleri yok etmeyi planlamış ve bu düşüncesinde başarılı da olmuştur. Nitekim Arran ve Azerbaycan bölgesinde Karakoyunlu hanedanından kendisine karşı koyabilecek güçte kimse uzunca bir süre çıkmamıştır.

C.CİHÂNSHAH'IN KARAKOYUNLULARI KENDİ İDARESİ ALTINDA TOPLAMASI

I.Gürcistan Seferi ve Tiflis'in Alınması

İskender'in ve Şah Kubad'ın ölmesinin ardından Cihânşah'ın Azerbaycan'da önünde bulunan tüm engeller ortadan kalmış, Irak dışında Kara Yusuf dönemi Karakoyunlu sınırlarına yeniden hâkim olmuş ve Safevîye Tarikatı şeyhleri ile birlikte Gürcü kralı üzerine sefer hazırlıklarına başlamıştır.

Cihânşah, Gürcü Alexandr'ın kendisine itaat edip vergi vermesini teklif etmiştir. Bu teklifi, Gürcü kralı tarafından reddedilince Gürcistan üzerine sefer düzenleme kararı almıştır⁴⁵⁰.1440 yılında Erdebil'de bulunan Safevîye Tarikatı şeyhlerinden Şeyh Şah'ında katıldığı bir akın ile Azerbaycan'dan Gürcistan'a hareket edip Kars bölgesinde 3 gün kalmıştır. Çeşitli bölgelere akıncılar yolladıktan sonra

⁴⁴⁸ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.142; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.228; Ebû Bekr Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyy**, s.97.

⁴⁴⁹ Budak Münşi Kazvînî, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s. 66; Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**, s.216.

⁴⁵⁰ **Târîh-i Kızılbaşân**, s.33; Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**, s. 175; Zohre Vefai, **Şerh-i Tarih Karakoyunluha & Ak koyunluha**, İntişarat-ı Zeyneb, Tebriz, 1384, s.42; Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**,s.216.

Şeki ve Tiflis'e saldırıp 30 bin esir almış⁴⁵¹ ve onlara Erdebil şeyhinin tavsiyesi üzerine çok ağır vergiler yüklemiştir⁴⁵².

Cihânşah, Gürcistan üzerinde büyük tahribat yapmıştır. Kiliseleri yıkıp, 1200 Ermeni'nin bir kısmını öldürmüş, bir kısmını da esir alarak götürmüştür⁴⁵³. Daha sonra Ermeni nüfusun bulunduğu Şamsvil şehrini yağmalamıştır. Bu şehirde yaptığı yağma sırasında 1164 kişinin başını kule yapmak için kesmiş, 9400 kişiyi esir almıştır⁴⁵⁴. Ermeni müellifler bu olayları "*Kendisi tabiiyet gelmediği ve muayyen vergiyi vermediği için Gürcistan kralı Aleksandr'a karşı kin beslediğinden 20000 askerle beraber Gürcistan'a taaruz etti. Onlar Tiflis şehrini tahrip ettikten sonra Şamşül'de şehri üzerine gelerek Hamparsum yortusuna kadar 40 gün muhasara altına tuttular. Şehrin halkı, krallarının yardımına geleceğini ümit ediyordu; oysa o surf kendi şahsını ve servetini düşünmeye baktı. Açlık ve susuzluk içinde kalan şehir halkı, şehrin müdafaasını gevşetmiş olduğundan onlar suru gizlice yarararak içeri girdiler. Halktan 1000 kişiyi öldürdüler, erkek ve kadın 10000 kişiyi de esir alarak Mısır, Horasan ve diğer Türk illerine dağıttılar. Bu olaylar 1440 yılında vuku bulmuştur*⁴⁵⁵" şeklinde tasvir etmiştir. Başka bir müellif Kiragos ise bu olayları "*Cihânşah Şamsvil'i aldı, 3000'den fazla insanı kılıçtan geçirdi, 9000 kişiyi esir aldı. Hristiyanlar yas tuttular, çünkü kendilerinden birçoğu İsa'yı terk etti*" şeklinde ifade etmiştir⁴⁵⁶.

Cihânşah bu yağmadan 4 yıl sonra 1444 yılında yeniden Gürcüler üzerine ikinci kez sefer yapmıştır. Ahalçık ve Samçke'ye taarruz ettikten sonra kral Vahtang ile savaşa girişmiştir. Yapılan muharebenin sonucu belli olmamış ve Cihânşah bölgeden çekilmiştir⁴⁵⁷.

II. Bağdad Seferi

⁴⁵¹ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s. 239.

⁴⁵² V. Minorsky, "Cihânşah ve Şiirleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, s. 164.

⁴⁵³ Hrand D. Andreasyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi* s. 95.

⁴⁵⁴ V Minorsky, "Cihânşah ve Şiirleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, s.164.

⁴⁵⁵ Hrand D. Andreasyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 116–117.

⁴⁵⁶ Hrand D. Andreasyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi* s. 95.

⁴⁵⁷ Brosset, *Histoire de la Géorgie*, C.II, s.683; Mükremin Halil Yinanc, "Cihânşah", *İA*, s. 175

Bağdad hâkimi Karakoyunlu İsfend Mirza 1443 yılında ölmüştür. Ölmeden önce yerine yanında bulunan İskender'in oğlu Elvend İskender'i kendi yerine tayin etmiştir. Ancak bu vasiyete uyulmamış ve Mezid Bey-i Kur, Şiblullah, Rüstem-i Tarhan, Çağrı'nın oğlu, Akkoyunlu Mahuk, Emir-i Ahur Hüseyin gibi emirler İskender'in yerine oğlu Fulat'ı oturtmuşlardır. Bunun üzerine Elvend b.İskender, Bağdad'a yürümüş, ancak bozguna uğrayınca yanında bulunan beylerden bazıları Cihânşah'a giderek, Bağdad Seferi'ne teşvik etmişlerdir⁴⁵⁸. Bunun yanı sıra Bağdad'ta gün geçtikçe durum kötüye gitmiş, medreseler, ilim yerleri harap olmuş, mezarlar ezilmiş, mescitler ve mabetler yıkılmıştır. Bu durum Cihânşah'ın kulağına ulaşınca ordusunu toplayarak Bağdad'a gitmiş ve adaleti getirmeye çalışmıştır.⁴⁵⁹

Cihânşah kalabalık bir ordu ile Azerbaycan'dan Bağdad tarafına hareket ettiği sırada Rüstem-i Tarhan, Mirza İskender'in oğluna yüz çevirip Cihânşah'ın ordusuna katılmıştır. Cihânşah, yeğeni Elvend İskender, Emir Bayezid-i Bestam, Saru, Pir Ali ve Nasır'ın kardeşi Nureddin gibi 60 emir ile birlikte kalabalık bir orduyu 30 bin katırlık yük ile Bağdad'ın doğusuna inmesi için yollamıştır⁴⁶⁰. Bağdad surları önünde ve Dicle nehri üzerinde birçok muharebe olmuştur⁴⁶¹. Dicle köprüsünün üzerinde büyük bir savaş meydana gelmiş, gemiciler köprüyü ikiye ayırıp, gemileri şehir tarafına götürmüşlerdir. Köprü şehir tarafında kalmıştır. Cihânşah'ın emirlerinden Saru, Pir Ali ve Nureddin savaş meydanında bahadırlarından bazıları ile suda boğulup, ölmüştür⁴⁶². Bunun üzerine Cihânşah, Bağdad şehrine Akçe Kapu'dan girmiş, 3 gün yağma ettirmiş⁴⁶³ ve sipahilerin öldürülmesi ve eziyet edilmesi için ferman vermiştir. Öyleki Hasan-ı Rumlu şu örneği vermiştir: '*Mirza İskender'in oğlunun askerleri arasında yeteneği üstün yiğitliği ve mertliği fazla bir genç vardı. Akşam büyük bir savaş yaptı. Her an keskin kılıcının pırıltısından göğe şimşek yükseliyor, her hamlede meydanı arşınlayan attan yer göğe değişiyordu. Etraftan her ne kadar yaya ve atlı olarak onun üzerine saldırdılarsa da tutamadılar.*

⁴⁵⁸ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s. 244; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.25; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.112.

⁴⁵⁹ Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s.527.

⁴⁶⁰ K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s.257.

⁴⁶¹ Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**, s.175.

⁴⁶² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.113; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 245

⁴⁶³ Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**, s.175.

*Sabahleyin padişahın insafına güvenerek Cihânşah'ın dergâhına sığındı. Aynı savaş silahıyla salma salma güvenlik hilati umarak Türkmen padişahının önüne düz çöktü, aman diledi. Cihânşah onun düşkün ve yenilmiş haline aldurmuyarak, esirlerden bir topluluk ile acımadan öldürdü*⁴⁶⁴. Nitekim 7 ay kuşatmadan sonra Bağdad şehri Akkoyunlu Mahuk ile Ömer Şeyh ve Rüstem tarafından Cihânşah'a teslim edilmiştir. Çağrı'nın oğlu ile Muhammed-i Şiblullah bir gemi ile şehrin dışına kaçıp orada bekleyip, daha sonra Cihânşah'ın yanına gelmişlerdir. Mezd-i Kur ise Emir Bayezid-i Bestam'ın evine kaçmışlardır⁴⁶⁵.

Cihânşah, Bağdad yönetimini oğlu Muhammedî Mirza'ya bırakmıştır. Musul'un yönetimini ise erkek kardeşinin oğulları Elvend, Rüstem-i Tahran, Mihmad ve İskender'in çocuklarına vererek yaylak tarafına gitmiştir. İsfend'in oğlu Fulat'ı ise bazı kaynaklar Cihânşah tarafından hapsedtiği ve orada öldüğünü yazarken, Mısır müvverihleri Cihânşah'ın elçilerinin Kahire'ye geldiklerini ve İsfend'in 10 yaşındaki oğlunu beraber getirip, sultana emanet ettiklerini ve Çakmak'ın bu şehzadenin kendi oğlu ile beraber büyütülmesini emretmiş olduğunu yazmaktadır⁴⁶⁶.

Bağdad'ta çok az kalan Cihânşah Tebriz'e geri dönmüş ve Herat'tan Nişabur'a gelmiş olan Timurlu Sultan Muhammed'i yola getirmek için ona ağır hediyeler ile elçi gönderirken, bu elçi ile evvelce tek bir atlı iken, bugün onun sayesinde 100.000 atlıya kumanda ettiğini ve bu nimetin şükranının her zaman edaya hazır olduğunu bildirmiştir⁴⁶⁷. Cihânşah'ın altı aylık bir kuşatmadan sonra Bağdad'ı alışı Kara Yusuf topraklarının çekirdeğini oluşturan Azerbaycan ve Arap Irak'ı birleştirmiştir.⁴⁶⁸.

⁴⁶⁴Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.245.

⁴⁶⁵ Ebû Bekr Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.114.

⁴⁶⁶Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**s.175.

⁴⁶⁷Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**, s.175.

⁴⁶⁸ John Woods, **Akkoyunlular**, s.138.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM CİHÂNSAH'IN YÜKSELİŞİ VE MÜSTAKİL HÜKÜMDARLIĞI (1447–1467)

A.CİHÂNSAH'IN YÜKSELİŞİ

I.Şahruh'un Ölümü ve Cihânsah'ın Güç Kazanması

Karakoyunlu İskender'in ortadan kalmasından sonra Herat'ta ve Rey'de Irak Acem'in durumu hakkında görüşmeler yapılmış ve bölgeye Şahruh'un torunu, Baysungur'un oğlu Sultan Muhammed gönderilmiştir. Başlangıçta Sultaniye, Kazvin, Rey ve Kum şehirleri kendisine verilen mirza, yöredeki beyler ile mücadele içerisine girip Hemedan, Nihavend ve Gaverud gibi yerlerde duruma hâkim olmuştur⁴⁶⁹. Bu arada giderek yaşlanmış olan Şahruh'un ağır hastalığı nedeniyle Herat'ta işler biraz karışıktır. Şahruh'un hastalığı ve yaşlılığından yararlanan Sultan Muhammed'e İsfahan üzerine yürümek için birtakım sebepler ortaya çıkmıştır. İsfahan hâkimliği Emir Firuzşah'ın soyundan gelenlerin elinde idi. Firuzşah önce kardeşi Hvandşah'ı İsfahan'a göndermiş, onun ölümünün ardından kardeşi Mahmudşah'ı şehrin hâkimliğine getirmiştir. Ancak kısa süre sonra Mahmudşah'da vefat etmiştir. Bu

⁴⁶⁹Ebû Bekir-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.78; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s.73.

durum Herat yönetimine bildirilince bu kez Saadet Bey darugalığa getirilmiştir. Ancak Sultan Muhammed, Saadet Bey'in darugalığa getirildikten sonra İsfahan'a gidip geri dönmeyişine çok kızarak İsfahan üzerine 1446 yürümüştür⁴⁷⁰. İsfahan'a vardığında şehrin ileri gelenleri onu armağanlar ile karşılamıştır. Muhammed ise şehrin ileri gelenlerine paralar dağıtmış, darugalar tayin etmiş, adamlarına soyurgallar verirken, halkı memnun etmek için vergi defterlerini imha ettirmiştir. Onun yanında önemli emirler, kadılar ve ileri gelen kişiler toplanırken, amcaları Cihânşah'tan kaçmış olan İskender'in oğulları Kasım ve Mehmed Bey'de Sultan Muhammed'in yanına gelmiştir. İsfahan'dan sonra Sultan Muhammed Şiraz'ı kuşatma altına almıştır. Bu arada Şahruh'a eğer önlem alınmaz ise Sultan Muhammed'in bütün Irak ve Horasan'ı ele geçireceği söylenmiştir. Bunun üzerine gerekli tedbirler alınırken, Sultan Muhammed'in cezalandırılması kararı alınmış ve Şahruh hasta ve yorgun bir şekilde Herat'tan ayrılmıştır. Şeyh ve evliya türbelerini ziyaret ederek, Rey'e gelmiş ve 30.000 kişilik bir orduyla Sultan Muhammed'in üzerine saldırmıştır. Bu arada Şiraz'ı kuşatmakta olan Sultan Muhammed kuşatmayı kaldırarak İsfahan yakınlarında olan Kenduman taraflarına kaçmış, beylere ve emirlere istedikleri yere gidebileceklerini söyleyince Karakoyunlu İskender'in oğullarından biri ile İsfahan'ın ileri gelenleri onun yanından ayrılmışlardır⁴⁷¹.

Daha fazla devam edemeyen Şahruh, İsfahan'dan Rey'e dönme kararı almıştır. Bu arada Rey yakınlarındaki Feşâbüye'de konakladığı zaman çevreden çeşitli hediyeler ve birçok elçi gelmiştir. Bu sırada Cihânşah da Şahruh'a elçi olarak Ali Şeker Bey'i kıymetli hediyeler ile yollamış ve beyine bağlılığını bildirmiştir. Diğer taraftan Sultan Muhammed, Şahruh'a "*Kendi göğsümü Horasan'a siper ettim, Benim kastım Cihânşah ve gelen askerleridir*" şeklinde Cihânşah'ı şikâyet eden bir mektup yollamıştır. Daha sonra Sultan Muhammed, Sultan Şahruh'un emri ile bir padişah fermanı yazar ve Cihânşah'a gönderir⁴⁷². Bu fermana "*Padişahın yardımını görmüş olan Türk Emir Cihânşah bilsin ki, adamlarının padişah fermanı hilafına vilayetimize girdiği duyulmuştur. Bu usulsüz bir olaydır. O vilayetin yüce divanın naiblerine bırakılması ve Hazret-i Şahruh padişah'ın sizin için belirlediği memleket*

⁴⁷⁰ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.29.

⁴⁷¹ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.30–31

⁴⁷² Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s. 407.

*için yetinmeniz gerekir. Yoksa savaş alanı belirlesin”*⁴⁷³ şeklinde yazan mektubunun üzerine mühür vurarak haberci ile Cihânşah’a gönderirken kendisi de ordusu ile elçinin arkasından yola düşmüştür. Cihânşah fermanı okuduğunda : “*Benim gibi bir padişaha böyle bir mektup yazabildiğine göre bu kişi ya yiğitliğin doruğunda bulunmakta ya da deliliğin kaynağından su içmektedir*”⁴⁷⁴ demiştir. Bu mektuptan anlaşıldığı üzere burada geçen olay Cihânşah’ın emirlerinden Ali Şeker’in elçi olarak Şahruh’un yanına giderken Sultaniye ve Irak vilayetlerinden bazılarının ele geçirmesi olmuş olabilir. Ancak Ali Bey, Şahruh’a giderken yolda onun ölüm haberini 30 Nisan 1447 günü almış, daha sonra Sultaniye civar bölgelerini ele geçirmiştir. Diğer bir sebep ise Cihânşah’ın Gürcistan ve Bağdad üzerine yaptığı seferlerin Şahruh’u ve Sultan Muhammed’i rahatsız etmiş olması olabilir.

Şahruh’un 1447 yılında ölümünün ardından Cihânşah bağımsız hareket etmeye başlamış ve sultan ve hakan unvanlarını alarak, Ali Şeker ve İsfendiyar Bey’i Sultaniye ve Kazvin’e göndererek şehirleri zapt ettirmiştir⁴⁷⁵. Nitekim Şahruh’un saltanatının sonu, âdeta Timur’un kurduğu devletin sonunun başlangıcı gibi olmuştur. 1405–1447 yılları arasında saltanat süren bu hükümdarın ölümü ile mirzalar arasında saltanat mücadelesi tekrar başlamış, Irak-ı Acem bölgesinde Sultan Muhammed ve diğer mirzalar arasında olan bu mücadeleden Ebû Said galip çıkmıştır. Ebû Said Timur’un oğlu Miranşah’ın soyundan geliyordu. Dolayısıyla saltanat konusunda Şahruh’un torunları kadar şanslı değildi. Ancak şehirlerde etkili olan tasavvuf erbabının lideri durumundaki Hâce Ubeydullah Ahrar onu destekliyordu. Öte yandan Timur ve Şahruh döneminde pek etkili olmayan ya da olamayan Argun kavmi de Ebû Said’in yanında yer aldı. Böylece Timur ve Şahruh dönemlerinde idareyi ellerinde tutan elit grupta bir değişme oldu. Ebû Said’in saltanat dönemi yaklaşık 18 yıl sürmüştür. O, bu dönemi sürekli mücadele ile geçirmiştir. Kaynakların Sultan-ı Said olarak zikrettiği bu hükümdar, Semerkand’da ilan ettiği

⁴⁷³ Ahmed b.Ali Kâtib, **Tarih-i Cedîd-i Yezd**, haz. İrec-i Afşar, Tahran, 1345,s.253; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s. 274

⁴⁷⁴ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s. 274

⁴⁷⁵ Mükremin Halil Yinanç, “Cihânşah”, **İ.A.** s. 175.

saltanatını kabul ettirebilmek için Mirza Abdullah, Ebû'l- Kasım Babür, Alaüddeve, İbrahim, Mirza Cuki, Hüseyin Baykara gibi mirzalarla mücadele etmiştir⁴⁷⁶.

Timurlu mirzaları kendi aralarında saltanat için çekişirken, Karakoyunlular Cihânşah'ın önderliğinde iyice güçlenmiş ve mirzaların elinde bulunan yerleri Irak-Acem, Fars ve Kirman gibi bölgeleri tek tek alma çabası içerisinde girmişlerdir.

II.Cihânşah Tarafından Irak-ı Acem, Fars ve Kirman Bölgelerinin Ele Geçirilmesi

II.a. Cihânşah ve Sultan Muhammed Mücadelesi: Sultaniye, Kazvin Kum ve Hemedan Şehirlerinin Ele Geçirilmesi

Şahruh'un ölümünden sonra Sultan Muhammed Hürremâbâd taraflarından önce Kum'a gelmiştir. Burada Rey şehrinde Şahruh tarafından tutuklanmış olan İsfahan'ın ileri gelenleri Sultan Muhammed'in huzuruna getirilmişlerdir. Daha sonra Rey'den İsfahan'a geçip burayı ele geçirmiştir. Fars hâkimi Mirza Abdullah hazırlıklar yapıp, karşı koymaya çalışmış ise de başaramamış, kendisini İstahr Kalesi'ne kapatmıştır. Şiraz'ı ele geçiren Sultan Muhammed ise İstahr Kalesi'ne sığınan Abdullah'ı kısa bir süre için yanına getirtmiştir. Ancak Abdullah daha sonra bu bölgede kalmayı istemeyerek, Uluğ Bey'in kızlarından biri ile evlenmek için Horasan bölgesine gitmiştir⁴⁷⁷.

Bu arada Cihânşah'ın emiri Ali Şeker Bey, Şahruh'un ölüm haberini aldıktan sonra Cihânşah'a haberci göndermiş ve şehrin hâkimini dışarı çıkarıp, orayı Cihânşah adına ele geçirmiştir. Cihânşah ise Şahruh'un ölümü üzerine mirzalar arasındaki mücadeleden yararlanarak ordu ve teçhizatını toparlayıp Irak bölgesine asker sevk etme kararı almıştır. Nitekim Muhammed Mirza Fars'ın alınmasıyla meşgul olurken, Cihânşah Irak'a sefer yaparak, o bölgeyi yönetimi altına yavaş yavaş almaya başlamıştır. Cihânşah'ın adamları Kum vilayetine kadar Hemedan, Kazvin ve Dergezi'ne hâkim olmuş en sonunda Kum'u kuşatmışlardır.⁴⁷⁸ Sultan Muhammed adına o bölgenin hâkimi olan Melikşah Gazi kale kapılarını sağlamlaştırarak savaş ve mücadele kapılarını açarken, Sultan Muhammed, kalabalık bir orduyla Emir İmameddin-i Verzene'yi Cihânşah'a karşı koymasına için Şah Gazi'nin yardımına

⁴⁷⁶ İsmail Aka, *Türkmen Hâkimiyeti*, s. 32

⁴⁷⁷ İsmail Aka, *Türkmen Hâkimiyeti*, s.32.

⁴⁷⁸ Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye* s.178.

göndermiştir⁴⁷⁹. Bu arada, Mirza Muhammed tarafından İsfahan daruğalığma getirilen Emir Hüseyin-i Tarumi İsfahan'dan çıkıp Cihânşah'ın huzuruna gelmiş ve Cihânşah'ı İra-ı Acem-i istila etmek için kışkırtmıştır ancak Kum ve Save ele geçirilememiş olduğundan Ave taraflarına göçülmüştür⁴⁸⁰.

Ancak, Cihânşah ikinci kez Hüseyin Tarumu'nin kışkırtması ile Soğukbulak'a taraflarına yönelir⁴⁸¹. Bu arada, Sultan Muhammed İsfahan bölgesine gelir ve Horasan bölgesinde bulunan Babür Mirza'nın bölgede hâkimiyet kazanması üzerine kardeşi Mirza Abduddevle'ye taraftar olan Gevherşad Begüm ve kardeşi Emirzade Alauddevle b.Baysungur Mirza ve emir Şeyh Lokman-ı Barlas, Emir Muhammed-i Sufi Tarhan ve Ahmed-i Firuzşah gibi ulu dedesinin büyük emirleri ve 10 bin süvari ile ona katılması ile birlikte Yezd'e gelir⁴⁸². Ona katılmalarının asıl nedeni Babür'ün Horasan'da galip gelip, onları kovmuş olmasıdır⁴⁸³.

Sultan Muhammed o kış Şiraz'da kalır. Şul, Kürt ve Halac haşemleri ile birlikte Fars vilayetinin tamamını ele geçirir. Daha sonra ordusunu Irak tarafına Cihânşah'ın üzerine sevk eder. Sultan Muhammed Horasan ordusu ile güçlenmiş, İsfahan'dan arabalar ve tekerlekli araçlar yaparak Curdabakan'a hareket etmiştir. Cihânşah ise diğer taraftan harekete geçmiştir. Hızla ilerleyen Sultan Muhammed kalabalık bir ordu ile Soğukbulak'ta bulunan Cihânşah'ın üzerine yönelir. Ancak iki ordu arasındaki mesafe yaklaşınca Sultan Muhammed, Cihânşah'ı evlat olarak kabul etmiş olan Gevherşad Begüm⁴⁸⁴ ve Mevlana Yakub-i Pervaneci'yi elçi olarak

⁴⁷⁹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.273; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.178.

⁴⁸⁰ Mirza Muhammed adına İsfahan Darugası olan Emir Hüseyin Tarumi, Cihânşah'ın gelmesinden sonra Kum'un fethi için Cihânşah'a yardım etmiştir.

⁴⁸¹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.178; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.32.

⁴⁸² Ahmed b.Ali Kâtib, **Tarih-i Cedîd-i Yezd**, s.296; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.32

⁴⁸³ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.179.

⁴⁸⁴ Hasan-ı Rumlu'nun eserinde Gevherşad Begüm'ün Mirza Alaüddevle, emir Şeyh Lokman-ı Barlas ve Ahmed-i Firuzşah'ın Uluğ Bey'den kaçıp Sultan Muhammed'in kampına sığındığından bahsetmiştir. Ancak Gevherşad Begüm ve emirler Uluğ Bey'in korkusundan değil, Babür'den kaçmışlardır şeklinde geçmektedir. Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.271, Ebû Bekr-i Tihranî'nin eserinde ise "Sultan Muhammed ordusunu Irak taraflarına sevk etmiştir. İsfahan'a geldiği zaman büyük annesi Gevherşad Aka, kardeşi emirzade Alauddevle b.Baysungur Mirza ve Emir Şeyh Lokman-ı Barlas, Emir Muhammed-i Sufi Tarhan ve Ahmed Firuzşah gibi büyük emirler ve diğer emirler ve ünlüler 10 bin atlı ile ona katıldılar. Onların Horasan'dan gelmelerinin nedeni, Babür

Cihânşah'ın yanına savaşmak yerine, anlaşma yaparak diplomatik yünden sorunu çözmek için göndermiştir. Bu görüşme sonucunda Cihânşah onların bu isteğini Gevherşad Begüm'e duyduğu sevgi ve saygıdan dolayı kabul etmiş, Curdabakan'ın Kemre vilayetinde karşılıklı barış maddeleri görüşülmüş ve savaştan vazgeçilmiştir. Bu anlaşma sonucunda Sultan Muhammed, Cihânşah'ın kızı ile evlenmiş, Kazvin ve Sultaniye sût hakkı olarak Cihânşah'a bırakılmıştır. Cihânşah ise Hemedan'ın yönetimini Ali Şeker Bey'e, Kazvin'i Kılıç Aslan'a, Sultaniye'yi ise Şehruvar Bey Bayrami'ye vermiştir⁴⁸⁵. Bu olaylardan sonra Sultan Muhammed Fars'a, Cihânşah ise Azerbaycan'a dönmüşlerdir⁴⁸⁶.

II.b Babür-Cihânşah Mücadelesi: İsfahan, Şiraz, Kirman ve Civar Şehirlerin Ele Geçirilmesi

Babür ve Cihânşah mücadelesini anlatmadan önce bölgede gelişen olayları şu şekilde özetleyebiliriz: Şahrüh torunu Mirza Muhammed'in a yaklaşmasını bastırmak üzere sefere çıkarken Herat'ı Baysungur'un oğlu Alâüddevle'ye bırakmış, Uluğ Bey'in oğlu Abdûllatif'i de yanında götürmüştür. Ancak Şahrüh'un Rey dolaylarında ölmesi üzerine ordugahda bulunan Gevherşad Begüm, Uluğ Bey'i memnun etmek için Abdûllatif'i ordunun başına getirmiştir. Ordunun başına geçen Abdûllatif bu durumu babasına bildirmiştir. Ancak Alâüddevle, Gevher Begüm'ün Abdûllatif olan sevgisini bildiği için onun tutuklanmasını istemiştir. Abdûllatif Damgan sonra Mânerâünnehr'e doğru gitmek niyetinde iken bu yolun tehlikeli olduğunu düşünerek Sebzvâr üzerinden Nişabur'a geçmiştir. Burada Alaüddevle'nin hazineyi açtığı ve Meşhed'e doğru ordu gönderdiğini öğrenmiştir. Herat'tan gönderilen bir ordu Nişabur yakınlarında Abdûllatif'i esir almış ve Gevherşad'ı kurtarıp, Herat'a dönmüşlerdir. Bu olaylar neticesinde Uluğ Bey'in hükümdarlığı tehlikeye düşmüştür. Daha sonraları Babür'den çekinen Alâüddevle, Uluğ Bey ile Çiçektü sınır olmak

Mirza'nın galip gelip onları kovması ve Horasan'a el koymasıdır" şeklinde ifadeler yer alır. Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.179.

⁴⁸⁵Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**, s.738; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.179.

⁴⁸⁶ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.179.

üzere anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmaya göre Abdûllatif serbest bırakılarak Belh hâkimi olarak tayin edilmiştir. Diğer taraftan Babür ile de anlaşma yapan Alâuddevle Kuçan'ı sınır olarak belirlemiştir ⁴⁸⁷. Ancak 1448 yılında Uluğ Bey, yanına Abdûllatif'i de alarak Horasan bölgesine yönelmiştir. Alâuddevle ve Uluğ Bey Tarnab civarında karşılaşırlar. Yapılan karşılaşma neticesinde Uluğ Bey galip gelmiştir. Bunun üzerine, Alâuddevle önce Kuçan'a sonrada kardeşi Babür'ün yanına Astarabad'a gider. Diğer taraftan Babür, Uluğ Bey'in Horasan'ı işgali üzerine elçiler göndermiş, onu hükümdar olarak tanıdığını belirtmiştir. Böylece Timurlu hâkimiyeti Uluğ Bey Mâverâünnehr'de, Mirza Muhammed Acem Irak ve Fars bölgesinde, Babür Horasan'da olmak üzere üç farklı bölünme olmuştur ⁴⁸⁸.

Sultan Muhammed'in Herat'a hâkim olma isteği her zaman olmuştur. Bu nedenle Uluğ Bey Horasan'dan ayrılır ayrılmaz, Horasan bölgesine yürümüştür. Horasan hâkimi Babür ile Meşhed ve Cam arasında Ferhadcird bölgesinde karşılaşmışlardır. Yapılan muharebe Sultan Muhammed'in galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Daha sonra Babür İmad Kalesi'ne giderken, Sultan Muhammed Herat'a giderek, Babür tarafından hapis edilmiş olan Mirza Alâuddevle'nin oğlu Sultan İbrahim ile Babür'ün oğlu Şah Mahmud'u serbest bırakmıştır. Diğer taraftan, Babür İmad Kalesi'ni Emir Muhammed Salih'e bırakarak Astarabad tarafına geçmiştir. Sultan Muhammed işlerini hallettikten sonra tekrar Babür üzerine yürümüştür. Sultan Muhammed'in öncü kuvvetlerinin başında bulunan Emir Hacı Muhammed ve Babür Meşhedrâz'da yeniden karşılaşmışlardır. Bu karşılaşma sonucunda Emir Hacı Muhammed ölmüştür. Arkadan Sultan Muhammed'in bölgesine gelmesine dayanamayan Babür yeniden İmad Kalesi'ne gitmiştir. Sultan Muhammed ise Tus'a geri dönmüştür. Ancak Sultan Muhammed'in Tus'a gitmesinden sonra Babür Herat'ı yeniden ele geçirmiş ve Sultan Muhammed'e barış çağrısında bulunmuştur. Sultan Muhammed, Babür'ün barış çağrısını dikkate almayarak Horasan bölgesine geri dönmüş ve yeniden savaş hazırlıklarına başlamıştır. 1451 yılında İsfêrâyin'e gelip buradan Astarabad'a Babür'ün üzerine yürümüştür. Çenârân bölgesinde yeniden Babür ve Sultan Muhammed karşı karşıya

⁴⁸⁷ Barthold, W. **Uluğ Bey ve Zamanı**, çev. İsmail Aka, TTK, Ankara, 1997, s.128

⁴⁸⁸ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 33-37

gelmiştir. Karşılıklı yapılan mücadele Sultan Muhammed'in ölümü (1452) ile sona ermiştir⁴⁸⁹.

Sultan Muhammed'i ortadan kaldıran Babür daha sonra mahkûm olarak tuttuğu Alâuddevle'nin de gözlerine mil çektirmiştir. Ardından Fars, Irak-ı Acem'e kendi adamlarını yollamıştır. Save'yi Şeyh Ali Bahadır, Kum'u onun kardeşi Derviş Ali'ye, İsfahan'ı Pehlivan Hüseyin -i Divane'yi Daruga olarak bırakmıştır⁴⁹⁰. Böylece Babür, Acem Irak bölgesinin hâkimi Mirza Muhammed'in ölmesi ile hem Horasan, hem de Irak-ı Acem bölgesinde söz sahibi olma gücüne sahip olmuştur.

Mirza Muhammed'in ölümüne müteakip kendine iyice güvenmiş olan Babür giderek güçlenen Cihânşah'a kendisine tabi olması için mektup yollamıştır. Babür, Sultan Muhammed'e karşı kazandığı zaferi bildirdikten sonra, Cihânşah'tan İslami hükümdarlık hakkını belirten usule göre adını sikkelere yazdırmasını, hutbede zikrettirmesini ondan Şahrüh'un halefi olarak, vaktiyle Şahrüh tarafından tespit ve tayin edilen bac'ı, Azerbaycan eyaletinin vergileri ile birlikte bundan böyle kendisine göndermesini bir ferman ile değil, sadece hükümdarlık mührü bulunan çok alelade bir mektup ile talep etmiştir. Ardından Irak-ı Acem ve Fars bölgelerini ele geçirmek için sefere çıkmıştır⁴⁹¹.

Cihânşah ise Babür'ün bu mektubunu alınca Mirza Muhammed'in ölümü ile boşalan Irak-ı Acem ve Fars'ın 1453 yılında yeniden almak için birtakım girişimlerde bulunmuş, Van kışlağında ayrılarak Irak'ın fethi için yola koyulmuştur. Bu arada Mirza Muhammed zamanında Irak Acem ve Fars bölgesine hâkim olan beylerden bazıları Babür'e baş eğmeyerek, Cihânşah'ın tarafında yer tutmuşlardır. Bunlardan Dizful ve Şuşter hâkimi Ali Mamaş Bağdad'ta bulunan Cihânşah'ın oğlu Pir Budak'ın yanına giderek kale anahtarlarını teslim etmişlerdir. Pir Budak daha sonra Cihânşah'ın yanına giderek babasının ordusuna katılmıştır⁴⁹².

Giderek güç kazanan Cihânşah, oğlu Pir Budak'ı Bayezid-i Bistam, Şahsuvar, Şah Ali Bayramlı, Ali Şeker gibi beyler ile birlikte Irak-ı Acem'in fethine

⁴⁸⁹Hüseyin Kerbelâî, *Ravzatü'l Cinân*, s.174; İsmail Aka, *Türkmen Hâkimiyeti*, s.39

⁴⁹⁰İsmail Aka, *Türkmen Hâkimiyeti*, s.39; Hând mîr, *Habîb'üs-Siyer*, s. 46.

⁴⁹¹A.Semerkindî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s. 1035; Hans Robert Roemer, "Timurlular", *İ.A. C.12*, MEB, İstanbul, 1974, s. 353.

⁴⁹²İsmail Aka, *Türkmen Hâkimiyeti*, s. 40.

yollamıştır⁴⁹³. Şehsuvar'ın adamlarından biri olan Aydın, Save'yi işgal etmiş ve Mirza Babür adına o bölgenin hâkimi olan Emir Şeyh Ali'yi Bahadır'ı tutuklamıştır. Pir Budak ise o sırada Kum'un beldesin bulunan Perirak'ı kuşatmıştır. Nitekim iki ay içinde Cihânşah'ın ordusu bölgeye yerleşmiş, Perirak ele geçirildikten sonra Curbadakan taraflarına ilerlenmiştir. Hunsar'dan çok sayıda piyade çağırıp şehirde görevlendirdikten sonra kaleyi ele geçirmiştir. Daha sonra Mirza Babür adına darugalık yapan Seyyid Tirendaz-ı Şirazi'yi ve Emir Pir Muhammed-i Togayi öldürmüştür⁴⁹⁴.

Babası Cihânşah adına Kum ve civarını ele geçiren Pir Budak'ın ikinci olarak yöneldiği bölge İsfahan olmuştur. Nitekim Kum'da işlerini tamamladıktan sonra, İsfahan taraflarına hareket etmiştir. Pir Budak'ın İsfahan'a yaklaştığını duyan İsfahan halkı, reis Muhammed-i Daraki'yi Pir Budak'ın yanına gönderip, ona itaat ettiklerini bildirmişlerdir. Bu sırada İsfahan'ı vermek istemeyen Babür, Karakoyunlu İskender'in oğlu Elvend, Baba Hasan-ı Karkın, Hasan-ı Cılbırî, Şeyh Hacı Pehlivan Hüseyin-i Divane'yi 10.000 kişilik bir kuvvet ile İsfahanlılara yardım için göndermiş ve Zinderûn kıyısına konmuşlar⁴⁹⁵, şehir halkından işe ve insan yardımı istemişlerdir. Ancak İsfahan halkı Babür ve adamlarının yönetiminden memnun olmadıkları için onlara baş kaldırmış ve Hâce İmameddin-i Mahmud Haydar ile iş birliği yapmışlardır. Nitekim Babür'ün yönetim ve baskısından rahatsız olan İsfahan halkı, Cihânşah'ın ordusunun bir an önce kendilerini Babür ordusuna karşı savunması için beklemeye başlamışlardır. Timurlu beyleri, Cihânşah'ın ordusunun iyice yaklaştığı haberini alınca bütün gece at üstünde hazır bir şekilde beklemişler ancak sabaha karşı aniden ordugâhtan ayrılmışlardır. Diğer taraftan, Hüseyin Divân'e ve Hâce Gıyâseddin İsfahanlılardan aman dileyerek onlara katılmışlardır⁴⁹⁶.

Kendisine yeteri kadar destek bulamayan Babür bütün olumsuzluklara rağmen İsfahan'a yürümüştür. Mirza Babür'ün ordusu ile Pir Budak'ın yönetimindeki Cihânşah'ın ordusu Kasr-ı Zerd bölgesinde karşılaşır ve Babür

⁴⁹³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 319; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.40.

⁴⁹⁴ Mîrhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.10, s.5530; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.41

⁴⁹⁵ Zâyenderûd da denilmektedir.

⁴⁹⁶ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.200; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s. 41;

Mîrhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.10, s.5531.

bozguna uğrar. Böylece Cihânşah Babür'e karşı yaptığı seferde başarılı olarak önemli merkezlerden biri olan İsfahan ve çevresini ele geçirmeyi başarmıştır (1452)⁴⁹⁷.

İsfahan'daki bu bozgunun sonra Babür, Alaüddeve'nin Horasan'da ayaklandığı haberini alınca Horasan bölgesine geri dönerek, isyanı bastırmaya çalışmıştır. Babür tarafından Herat yakınlarında yenilgiye uğrayan Alaüddeve önce Sistan taraflarına gitmiş, oradan Rey'e giderek Irak-Acem istila etmek için saygı ve ikram ile Cihânşah'ın yanına gelmiş, tanzim ve görüşmeler yaptıktan sonra uygun bir makama geçip Cihânşah'ın ordusuna katılmıştır⁴⁹⁸.

Pir Budak ise İsfahan halkını Babür'den kurtardıktan bir hafta sonra yanına Şah Mahmud-i Huzani, Emir Abdullah-i Babüddeşti, Şah Muhammed Safeci gibi büyükleri alarak Şiraz taraflarına gitmiştir. Babür'ün Şiraz'a bıraktığı Mirza Sencer Horasan'a gitmiş ve Şiraz kolaylıkla ele geçirilmiştir⁴⁹⁹. Pir Budak bu bölgeye hâkim olduktan sonra Bayezid Bestam, Pirzad Bey ve Emir Şah Ali Bayramî babasının yanına gönderirken, Fars bölgesinde Daruga ve amiller tayin ile Huzistan, Lar ve Circun'a kadar yerlere hâkim olmuştur⁵⁰⁰. Ancak Eberkûh halkı Pir Budak'a karşı Babür'ün geleceği ümidiyle uzun süre direnmişler ancak uzun kuşatma sonucunda teslim olmuşlardır. Böylece Cihânşah Irak-ı Acem ve Fars bölgesine tamamen hâkim olmuştur (1453)⁵⁰¹.

Bu arada Sultan Cihânşah Azerbaycan sınırından Irak'a yaklaşıp İsfahan yönetimini Hâce Mahmud-i Haydar'a teslim etmiştir. Ancak Hâce Muhammed'in ansızın ölümü üzerine küçük yaşta olan oğlu Mirza Muhammed'i kış geçtikten sonra İsfahan'a yollamak zorunda kalmış ve orayı Mirza Muhammed'e bağlamıştır. Mirza Muhammed'in yaşının küçük olmasından dolayı oradaki işleri Lalah Muhammed'in kardeşi Lalah Seferşah yürütmeye başlamıştır. Ancak Lalah Seferşah kötü huylu ve hilekâr olduğu için İsfahanlılar arasında fitne fesat sokmuştur. İsfahan beylerinden bazıları Babür taraftarı olması sebebiyle onun bu olumsuz davranışlarını da bahane

⁴⁹⁷ İsmail Aka, *Türk men Hâki miyeti*, s.41.

⁴⁹⁸ A.Semerkindî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s.839.

⁴⁹⁹ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.321

⁵⁰⁰ İsmail Aka, *Türk men Hâki miyeti*, s.42-43

⁵⁰¹ Devletşah, *Tezkiretü's Şûara*, s.432.

ederek, onu Nakş-ı Cihan Kalesi'ne hapis eder. Bunun üzerine Cihânşah emirlerinden Seyyid Ahmed-i Tokacı'yı İsfahan surlarını yıkmak için yollar, o da etrafına topladığı kişiler ile kalenin surlarını yıkar. Bir ay sonra Cihânşah kaleye gelerek tutuklu bulunan İsfahan'ın ileri gelenlerini, beylere teslim edip onların ailesini ise Azerbaycan kalesine göndermiştir. Amân parası olarak İsfahanlıları 3000 tümen para ödemeye mecbur tutmuştur, ahaliye işkence edilmiştir. Ancak bir ay içinde 3000 tümen yerine yaklaşık 10000 tümen aldıkları gibi 100 Irak dinar değerinde olan miskal altını, 50 dinara saymışlardır. Her birinin değeri 10 dinar olan kadın mücevherlerini elbiselerini ve süsleri bir dinara almışlar ve iş sonunda katliama dönüşmüştür ⁵⁰². Josaphat Barbara seyahatnamesinde Cihânşah'ın İsfahan'daki faaliyetleri hususundaki "*İran padişahı olan Cihânşah bu şehre geldi ve halkını itaat etmeye mecbur bıraktı. Onları tabi kıldıktan sonra buradan ayrıldı. Ancak kısa zaman sonra halk tekrar ayaklandı. O İsfahan'a ordu gönderip şehri yağmalamaları, yakmaları ve geri dönen her askerin kestiği başı yanında getirmeleri için emir verdi. Askerler bu emri dikkatlice yerine getirdiler. Öyle ki bu sefere katılan kişilerden işittiğime göre askerlerin kestikleri erkek başlarını yanlarında götürmeye güçleri yetmemiş, sultanın emrini yerine getirmiş olmak için kadınların başını kesip saçlarını traş etmişlerdi. O askerler Sultan'ın emri ile bütün şehri harap ettiler*" ifadeleri aslında orada olanlar hakkında bize bilgi vermektedir ⁵⁰³.

İsfahan'ın ele geçirilmesinden sonra Cihânşah Kum beldesine hareket etti. Kum beldesinde kışladıkdan sonra baharın başlaması ile birlikte Soğuk Bulak tarafına geçmiştir ⁵⁰⁴. Cihânşah'ın kötü davranışından dolayı zor durumda kalan İsfahan halkı onun Azerbaycan tarafına gittiğini sanarak muhalefete başlamışlar ve Babür'e haber gönderip teslim olacaklarını ve süratle gelmesini söylemişlerdir. Bu arada Babür, Türkmen askerlerinin Irak ve Fars'ı bırakıp gittiklerini duyar duymaz hemen Mirza Sencer'i Kirman'a göndermiştir. Sencer-i Cullab ile Pir Muhammed-i Semerkandî Şiraz'a doğru yola koyulurlar, o sırada Şeyh Ebû'l Hayr'ın oğlu Şeyh Mürşid, Şiraz'da ayaklanıp, Türkmenlerden bir topluluğu öldürmüştür. Mirza Sencer yaklaşınca kaçıp, Kirman'a gitmiştir. Babür 1454 yılında Şiraz'a gelmiştir. Babür,

⁵⁰² Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.319; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.43.

⁵⁰³ Josaphat Barbaro, **Anadolu'da ve İran'a Seyahat**, s.89-90.

⁵⁰⁴ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.319

Fars bölgesine hâkim olduğu dönemlerde Seyyid-i Şirvani bu bölgeyi idare ediyordu. Ancak Irak-ı Acem ve Fars bölgesi Cihânşah oğlu Pir Budak tarafından ele geçirilince, Seyyid-i Şirvani 1453 yıllarında Şahrüh tarafından Kirman hâkimliğine tayin edilmiş, Emir Kunaşirin'in oğulları Ali Kulderviş ve Yar Ahmed arasında düşmanlık hüküm sürmüştü ve sonunda Bem'de yapılan çarpışmada Seyyid-i Şirvani ölmüştür⁵⁰⁵. Ancak bu seferde Ali Kulderviş ve Yar Ahmed arasındaki anlaşmazlık baş gösterince Yar Ahmed Kirman ve Fars bölgelerinde hâkimiyeti ele geçirmek üzere Horasan'da bulunan Sencer Mirza'yı yardımına davet etmiştir. Mirza Sencer buraya dört bin kişilik bir kuvvetle gelmiş ve Kirman'ı ele geçirmiştir. Ali Kulderviş ise şehrin yakınında bulunan Kuh Kalesi'ne sığınmıştır. Mirza Sencer yaklaşık olarak 10 gün Kirman'da kalır. Sonunda onu yola getirip, kaleden aşağı indirmiştir. Daha sonra Kulderviş ve Yar Ahmed ile birlikte Şiraz'a gitmek için hareket eder. Şeyh Ebû'l Hayr-i Cezeri oğlu Celâleddin'i Kirman daruğalığına tayin etmiştir. Bu arada Hâce İmameddin-i Hasan, Hâce Ahmed Safevî, Emir İmad-i Babû'd-deşt, Hâce İhftihari, Şah Cabir-i Tırhanî ve bazı diğer reisler şehir halkını ayaklandırmak için tahrik etmiş ve şehrin daruğası Hacı Tarumi'yi öldürmüşler, askerleri bağlayıp şehrin kalesini onarmaya başlamışlardır. Durumu Babür'e bildirmek için elçi gönderirler, bunun üzerine Babür Irak'a hareket eder. Ancak Babür, Ebû Said'in Horasan'a gittiği haberini öğrenince Irak'a yolculuğunu iptal edip, Semerkand'a doğru hareket etmek zorunda kalmıştır⁵⁰⁶.

İsfahan halkının isyan ettiği haberi Soğuk Bulak'ta bulunan Cihânşah'a ulaşınca Muhammedi Mirza'yı kalabalık bir ordu ile İsfahan'a yollarken, Pir Budak'ı Şiraz'a gitmesi için izin vermiştir. Kendisi İsfahan yolundan hareket edip, o bölgede hâkimiyet kurmuştur. Pir Budak daha sonra Kirman'ı ele geçirmek için yola koyulmuştur. Bu arada Babür Şiraz'a giderken Serçâhân bölgesinde İsfahan'da yapılan katliamı ve Pir Budak'ın Şiraz'a doğru ilerlediği haberini alarak, geri dönmüştür. Mirza Sencer ise Kirman'dan Sercahan'a kadar gitmiş, orada Pir Budak'ın Şiraz'a hareket ettiğini ve İsfahan'da yaptığı yağmanın haberini almıştır⁵⁰⁷. Pir Budak hazırlıklar yaparak Mirza Sencer'in arkasından gitmiş, Mervdeşt, Herat ve

⁵⁰⁵ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.201; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.45–46.

⁵⁰⁶ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.200.

⁵⁰⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.200–203.

Şehr-i Bâbek'i ele geçirmiş ve Sincar'a gelmiştir Burayı yağmalatmıştır. Kunaşirin'in oğlu Yar Ahmed kuşatıldığı kalede çok zor durumda kaldığı için hediyeler ile birlikte yeğenini Pir Budak'ın yanına yollamıştır. Gelen hediyeler ve verilen sözler üzerine Pir Budak onun sözüne itimat edip, oradan ayrılmış ve Kirman yakınlarına gitmiştir. Şehrin Darugası Şeyh Celaleddin şehri Pir Budak'a teslim etmeye yanaşmamıştır. Pir Budak burada birkaç gün kalarak, çevreyi yağmalamış ve hâkimiyeti altına almıştır. Bu arada, Mirza Sencer ise hazırlıklarını tamamlamış bir şekilde Laver bölgesinde Pir Budak'ın gelmesini bekliyordur⁵⁰⁸. Pir Budak'ın bölgeye gelmesi ile orada büyük bir muharebe gerçekleşmiştir (1454-55). Bu muharebenin sonucunda Mirza Sencer kaçmış, Kulderviş esir alınmış ve Mirza Sencer'in yanındaki emirlerden Emir Şerif, Şirazlı Pir Mahmud, Kara Ahmed'in adamları gibi birçok kimse öldürülmüştür. Öldürülenlerden Hâce Hasan-ı Mazi', Hüccet'ül-İslam, Muhammed-i Gazzali'nin evlatlarından, Emir Şerif, Pir Mahmud-i Şirazi ve Kara Ahmed gibi emirlerinde bulunduğu üç bin kişinin başı Cihânşah'a gönderilmiştir⁵⁰⁹.

Pir Budak bu hamleden sonra Kirman'ı ele geçirmiş ve iki ay gibi bir süre burada kalmıştır. Bu arada Pir Budak'ın annesi Cihânşah'ın yanından ayrılmış ve Yezd taraflarına giderek, Pir Budak'ı yanına çağırmıştır. Annesi'nin isteği üzerine Yezd taraflarına giden Pir Budak Kirman'ı kardeşi Ebû Yusuf Mirza'ya vermiştir. Daha sonra Şiraz'a yönelmiştir. Pir Kulu-i Kukeltaş ile Merdin Oğlu gibi Kirman'ın ileri gelenleri ve tanınmış zanaat ehlini göçürüp, Şiraz'a getirmek üzere Kirman'a yollamıştır. Şehri harap ve soyulmuş bir şekilde bulan Ebû Yusuf Mirza babası Cihânşah'tan bölgenin imar edilmesi için yardım istemiştir. Cihânşah bölgeye 300 Tebriz tümeni para ile halkın ve çiftçinin kalkınması için 200 bin men zahire yardımında bulunmuştur⁵¹⁰.

1454–55 kışında Mazenderan'da bulunan Babür'ün yanına Curcan'dan bir elçi gelmiş ve Mirza Ebû Said'in Horasan bölgesine geldiği ve Ceyhun'dan geçerek

⁵⁰⁸ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.204; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 45–46.

⁵⁰⁹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.334; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.204; İsmail Aka bin kişi olarak belirtmiştir. Hasan-ı Rumlu ve Ebû Bekr-i Tihranî 3 bin kişi olduğundan bahseder. Bkz: İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 46.

⁵¹⁰ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.204; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.334; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 47.

emir Pir Derviş ve kardeşi Emir Ali'yi öldürüp, Belh'e yerleştiği haberini iletmiştir. Bu haber üzerine Babür Mâverâünnehir'e doğru yol almıştır. Herat'ın kuzey taraflarından Bagdis vilayetine girmiştir⁵¹¹. Semerkand dolaylarında bulunan Haşertu köyüne yerleşip, şehri 40 gün kuşatmıştır. Bu arada Ebû Said de Belh seferinden dönüp Semerkand'da inmiş ve şehirde kendisin emniyete alarak, kalede birtakım güvenlik önlemleri almıştır. Babür, Haşer köyünde beklerken emirleri arasında bahadırılık kavgası çıkmış ve Emir Halil-i Hinduke, Ahmed-i Yasavul, Seyyid Piyade ve Akdem-i Kabuli Semerkand kale kapısına saldırmışlardır. Uzun bir savaştan sonra Mirza Babür'ün ordusu kaçmak zorunda kalmıştır. Daha sonraları Babür saflar kurup saldırılarda bulunmuş ise de şehir alınmamış, anlaşmalar yapılmıştır. Buna göre her iki taraf esirlerini serbest bırakmış ve Ceyhun'nun sınır olması üzerine anlaşma yapıldıktan sonra 1455 Babür Herat'a dönmüştür⁵¹².

Bu arada İskender'in oğlu Elvend Mirza Babür'ün yanından izinsiz ayrılıp önce Sistan'a, sonra da Kirman bölgesinde bulunan Ciruft ve Rudbar 'a gitmiştir. Süleymani Kalesi'nin muhafızlığını yapan Mahmud-i Farsi ki Yar Ahmed tarafından bırakılmıştır, kaleyi Mirza Elvend emirlerine bırakmıştır. Böylece Mirza Elvend ikta bölgesinde kalarak Yar Ahmed'i kendisi ile anlaşması ve iş birliği yapması için yanına çağırır. Yar Ahmed yanına askerlerini alarak Mirza Elvend'in yanına gider. Ancak Yar Ahmed, Elvend'in yanında az asker olduğunu görünce onu tutuklamak istemiştir. Onun bu düşüncesini anlayan Elvend daha hızlı davranmış ve Yar Ahmed ve adamlarını tutuklayarak Süleymaniye Kalesi'ne hapsedirmiştir⁵¹³.

Timurlu tarafından bu olaylar gerçekleşirken, Karakoyunlu tarafından Cihânşah'ın oğlu Pir Budak Kunaşirin idaresinde bulunan Sircan Kalesi'ni ele geçirmiştir. Kaleyi kuşatmak için emirlerinden Muhammed Ali Şeker, Bârik Bey, Deve Bey'i göndermiştir. Mirza Elvend ise bu haberi alır almaz Pir Budak'ın gönderdiği emirlerden oluşan kuvvete saldırmış ve onları bozguna uğratmıştır. Pir Budak'ın adamlarından 100 kişiyi kılıçtan geçirmiş, Karakoyunlu emirleri tutsak alınmış ve onları da Yar Ahmed gibi Süleymaniye Kalesi'ne hapis ettirmiştir. Sircan Kalesi'nin daruğalığını adamlarından birine bırakarak Gorgan'a gitmiştir. Burada 6

⁵¹¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s. 325.

⁵¹² İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 48; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 331.

⁵¹³ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 48.

ay gibi bir süre kaldıktan sonra Pir Budak'ın saldırısına uğramış ve Sistan tarafına kaçmıştır. Ancak Pir Budak, Ammar çeşmesinde yetişerek Mirza Elvend ve adamlarını 1456 yılında öldürttüktan sonra geri dönerken, Satılmış-1 Şireçi'yi Sistan kalesine göndermiştir. Kuli adlı kale komutanı kaleyi ona teslim etmek zorunda kalmıştır⁵¹⁴.

Cihânşah, Irak-ı Acem seferini Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği bir mektupla "*Sizin mektubunuzu aldığımızda sizi seven ben Fars ve Irak-Acem Şeyh ve kalelerini feth etmekteydim. Birkaç gün sonra arkadaşlarımın istediği gibi ben onları tam aldım ve ters düşünceli Çağatay tayfası, başsız ayaksız zalimlerin tümü o diyardan atılmış oldu*"⁵¹⁵ şeklinde Timurlu Mirzaların üzerine yapmış olduğu sefer hakkında bilgi vermiştir. Bu konu ile ilgili Fatih Sultan Mehmed'in cevabı ise "*Irak Acem kalelerini kurtardığını yazmışsın ki muhaliflerin galebe çalan devletin (Çağatay) düşmanların karanlık yarasa gibi yenilme karanlığına gitmişlerdir. Bu yenilme bizi de başkaları gibi sevindirmiştir*" şeklinde ifadeler ile sevincini dile getirirken, Cihânşah'ı da tebrik etmiştir⁵¹⁶.

Cihânşah'ın Irak ve Fars'ı fetih etmesi üzerine Şerefhan "*Irak ve Fars bölgeleri Türkmen Kara Yusuf'un oğlu Mirza Cihânşah'ın eğemenliği altına girdiler. Böylece o güzel ülke 80 yıl kadar Emir Timur Gurgan ve çocuklarının yönetiminde kaldıktan sonra Türkmenlerin yönetimine geçti*" diye belirtmiştir⁵¹⁷.

Görüldüğü üzere Cihânşah oğlu Pir Budak'ın ve emirlerinin desteği ile İsfahan, Şiraz, Kirman, Hemedan, Save, Rey, Kazvin, Gilan, Kaşan⁵¹⁸ ve civar bölgelerini uzun süredir elinde bulunduran Timurlu hâkimiyetinden çıkararak Karakoyunlu hâkimiyetine sokmuştur. Böylece Fars, Kirman ve Irak-ı Acem bölgesi artık Cihânşah'ın hükümdar olduğu Karakoyunlu toprağı halini alırken, sınırlar genişletilmiştir.

B. CİHÂNSAH'IN HORASAN'I ELE GEÇİRMESİ

I. Damgan'nın Alınması ve Curcan'ın İşgali

⁵¹⁴ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.335.

⁵¹⁵ Abdülhüseyin Nevai, *Es nâd ve Mukâtebât*, s.503.

⁵¹⁶ Abdülhüseyin Nevai, *Esnâd ve Mukâtebât*, s. 507.

⁵¹⁷ Şerefhan b.Bitlisi, *Şerefnâme*, Çev. Mehmed Emin Bozarslan, Ant yayınları, İstanbul, 1971, s.111.

⁵¹⁸ Hrand D.Andreasyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s.128.

Cihânşah Irak-ı Acem, Fars ve Kirman bölgesindeki başarılarından sonra Horasan tarafına yürümüştür. Bunun için Sâri hâkimi Emir Abdülkerim ile Hezar Cerib emirlerinin de katıldığı bir orduyu 456 yılında oğlu Muhammedi Mirza'yı, Rüstamdar hâkimleri, Emir Bayezid, Cellaviye ve Hezar Cerib emirleri ile birlikte Damgan'a göndermiştir. Damgan'da Babür'ün valilerinden Nasireddin-i Simnanî bulunmaktadır ve kaleyi teslim etmemek için surları sağlamlaştırıp hazırlıklar yapmıştır. Cihânşah'ın ordusu şehri çember içerisine alarak kuşatmıştır. Kuşatma sırasında, Rüstem Tarhan'ın ve diğer emirlerin Diyarbakır'da yenilip kırıldıkları ve birkaç kişinin kurtulup saraya döndüğü haberi ulaşmıştır. Bu haber büyük emirlerden bazılarına ulaşınca, bunu bahane ederek barış için kaleye haber göndermişlerdir⁵¹⁹. Ebû Bekr'i Tihranî'nin bu dönemde Cihânşah ve oğlu Muhammed Mirza'nın hizmetinde çalıştığını anlıyoruz ve o bu barış görüşmelerinde bizzat kendisinin barış aracı olarak Damgan kalesine gönderildiğini anlatmaktadır. Tihranî bu barış elçiliği olayını şu şekilde anlatmıştır: *“Bu haber büyük emirlerden bazılarına ulaşınca onlar bu bendeyi barış aracı yaparak kaleye gönderdiler. Bu kölenin Hacı Nasireddin ile önceden tanışıklığı olduğu için bu yenilgi sözüne inanacaklarına emindim. Hendeğin kenarından giriş izni istedim. Hâce'nin memuru ve benim dostum olan Mevlana İbrahim adındaki biri, bu hakiri kale duvarının üzerinden görünce çok hoşnut olup sevindi. Hâce'ye haber ulaştırdı. Gıyaseddin-i Halac ile birlikte içeri girdik. Nasihat ve dostluk yoluyla onu barışa ve itaate çağırdım”* şeklinde ifade etmiştir. Hâce bu barış anlaşmasını Şehzade ve emirlerin kalenin yakınlarından 3 fersah uzağında bulunan Astanaya gitmesi şartı ile şehri teslim edeceğini belirtip, yemin etmiş ve kaleden çocukları ile birlikte kaçabileceğini söylemiştir. Nitekim Tihranî, Hâce'nin söylediklerini Emir Bayezid-i Bistam ve Muhammed Mirza'ya iletmiş ve orduyu Astana tarafına çekirmiştir. Ordunun çekildiği akşam Emir Nasireddin yakınlarını sahip olduğu nakit ve mallar ile birlikte kement ile kale duvarından dışarı taşımıştır. Muhammed Mirza onun bu gidişini öğrenince yemini bozarak 300 süvariye gece etrafı salmıştır. Ancak kimseyi bulamamışlardır, sabah olunca kaleyi Muhammed Mirza ve askerleri yağmaladıktan sonra Hezar Cerib yolundan Serdrud suyuna kadar bu bölgede yaz ve sonbaharın bir kısmını geçirmişlerdir⁵²⁰.

⁵¹⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 206–207.

⁵²⁰ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.207

Damgan'dan sonra Curcan'nın işgali bu dönemde alınan önemli bölgelerden biridir. Curcan Valisi, Baba Hasan-ı Karkın'nın Mazenderanlılara aşırı baskı yapıp, kibirlenmesi ve halka kötü davranışı yüzünden Mazenderan'a hâkim Maraşi seyidlerinden Emir Nizameddin Abdülkerim, Cihânşah'ı Mazenderan bölgesini alması için teşvik etmiş ve etkilemiştir⁵²¹.

Diğer taraftan Cihânşah'a Horasan'dan 8. imam Ali b. Musa er-Rıza'nın mukaddes şehitliğinde Kic hududuna kadar Horasan'ın Hindistan sınırına kadar Mukran, Kandahar ve Bedehşah'ın sultanı olan Babür'ün ölümü ve o bölgede Timurlu Mirzaları arasında karşılıklı çıktığı haberi gelir. Cihânşah bu haber üzerine Horasan tarafına hareket eder. Rey'de konaklayıp Emir Nizameddin Abdülkerim'in rehberliğinde ülkenin her tarafına tavacılar göndermiş ve askerleri toplama emri vermiştir. Emir Bayezid-i Bistam ile Muhammedi Mirza'ya Rey'e dönmeleri için nişan göndermiştir. Askerleri toplanmadan önce 1457 Zilhicce ayında Kadagan'a gitmiştir. Cihânşah Har vilayetine girince Emir Bayezid'ı ve Pirzad Bey-i Buhari'yi Seyyid Abdü'l-Kerim'i karşılaması için Firuzkuh vilayetine gönderir. Kendisi ise Muhammed Mirza ve diğer emirler ile birlikte Simnan'ın Ab-ı Bârik, Simnan ve Damgan yolundan geçerek Şehrud-i Bestam'a yakın bir yere konar⁵²². Daha sonra Sandukişen (gerdene) yolundan Astarabad'a yönelmiştir⁵²³. O sırada Cihânşah'a Sultan İbrahim'in Astarabad'a girdiği Baba Hasan ile Mirza Şah Madmud'un sayısız asker ile karşılamak için hazırlandıkları haberi ulaşır⁵²⁴. Cihânşah gelen bu haber üzerine Muhammed Mirza ile Ebû'l Feth-i Çekirli'yu öncü kuvvet yaparak gönderir. Kendisi ise kalabalık bir ordu ile emirlerden, inaklardan ve boy nökerlerinden her biri bazıları hızlı giden deve ile bazıları da palan vurulmuş iki binek hayvanıyla onun yanında hareket ederler. Öyle hızlı ve acele gitmişlerdir ki iki gün içinde Astarabad şehrinin kapısının önüne ulaşmışlardır. Curcan halkı şaşkın ve perişan bir halde evlerine kaçmışlardır⁵²⁵. Diğer taraftan Cihânşah'ın geldiği haberi Baba Hasan'a

⁵²¹A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.815.

⁵²²Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye a.g.e.** s. 209

⁵²³Muhammed Z.A. İsfizârî, **Ravzat'ul-Cennât fi Evsaf-ı Medine-yî Herat**, Haz. Muhammed Kazım İmam, İntişarat-ı Daneşgah-ı Tahran, Tahran, 1339,s.205.

⁵²⁴A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**,s 814.; Esadullah, Ma'tufi, **Tarihçe-i Çahar Şehr-i Türkmen Neşin**, Mahtumkoli Ferağî, Gorgan, 1384, s.110; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**,C.10,s.5579.

⁵²⁵Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 365.

ulaşınca düşmandan kaçmaya başlamıştır. Sultan İbrahim ise Cihânşah'ın gelişini kabul etmeyerek çok hızlı bir şekilde Astarabad taraflarına yönelmiştir. Yolda 3 bin adet Türkmen süvarinin Astarabad'a geldiği haberini almış, ancak cesur bir şekilde yoluna devam etmiştir⁵²⁶.

Bu arada Cihânşah'ın yurtçuları Sultan İbrahim'in Astrabad'a geldiği haberini hamamda bulunan Cihânşah'a ulaştırdı, Cihânşah, Muhammed Mirza ile Ebû'l Feth Bey-i Çekirli'yu öncü birliği yaparak bölgeye yolladıktan sonra iki taraf arasında büyük bir savaş meydana gelmiştir⁵²⁷. Cihânşah ve ordusu Timurlu ordusunun arkasına düşmüş ve onları kılıçtan geçirmiştir. Yapılan muharebe sonunda Emir Seyyid Hoca'nın oğulları Emir Seyyid Yusuf ve Emir Said Mirza, Emir Firuzşah'ın oğlu Emir Sultan Hüseyin, Emir Saadet-i Havendşah ve ordunun diğer yiğitleri ve dergâhın ileri gelenleri öldürüldü⁵²⁸. Emir Ebû Said Meryem yakalanmış ve Cihânşah'ın yanına götürülmüştür⁵²⁹. Cihânşah esirleri öldürmek için Kara Tepe'nin dibinde konaklamıştır. Timurlu emirlerini sorguya çekti, daha sonra 300 kişinin öldürülmesini emretmiş⁵³⁰ Timurlu ordusunun kadınları ve çocukları esir alınmıştır⁵³¹. Cihânşah'ın onlara lütfü kalmadığı, acizleri ve geride kalanlara saygısı olmadığı için onları Horasan taraflarına göndermiştir⁵³². Mirza İbrahim, savaş meydanından 15 kişi ile kaçıp 1457'de Herat'a 1457 gelmiştir. Onun yenilgisinin üzerine anlatılan bir rivayete göre Mirza İbrahim Melik pazarına girince boş dükkânda oturmuş olan bir kalender "*Padişahım! Ömrün uzun olsun. Eğer bir defa daha böyle bir sefere çıkarsan Çağatay'ın kökünü kazırsın*"⁵³³ diyerek yenilginin ne kadar büyük olduğunu vurgulamak istemiştir. Böylece Cihânşah Timurlu Mirzalarına karşı yeni bir başarı kazanarak, Horasan bölgesinde etkin bir güç kazanmıştır.

⁵²⁶Muhammed Z.A. İsfizârî, **Ravzat'ul Cennât**, s.206; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekiriyye**, s.210.

⁵²⁷ Hasan Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 365; Esadullah, Ma'tufî, **Tarihçe-i Çahar Şehr-i Türkmen**, s.111.

⁵²⁸ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 817; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.367.

⁵²⁹ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 817

⁵³⁰ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 211.

⁵³¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.367.

⁵³² A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 818.

⁵³³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.368.

Cihânşah bu başarısından sonra o bölgeden ayrılıp Harashane bölgesine giderek orada kışı geçirmiştir. Burada kışlarken Celayir Türkmenleri ve sınır boyları hâkimleri onun etrafına gelip kulluklarını gösterip boyun eğmişlerdir. Çok miktarda mücevher, nakit, mal, eşya ve hayvan sultanın emir, asker ve vergi memurlarının eline geçmiştir Muhammed Mirza ise ordusu ile Meşhed'e ve Nişabur'a doğru gitmiştir⁵³⁴. Bu arada Sultan İbrahim bir elçi ile Cihânşah'a mektup yollamış ve kendisine itaat ettiğini belirtmiştir. Baharın başlarında Cihânşah, yanına gelmesi için haber yollamıştır. Aynı zamanda, Tabes ve Tun'da bulunan Emir Üveys-i Hand Şah'ta haber göndererek, Cihânşah'a bağlılığını bildirip, Timurlulara yüz çevirmiştir⁵³⁵. Giderek güçlenen Cihânşah'a Mirza Sencer de Merv ve Mahan'dan at, altın kemer, şapka, kemer gibi çok miktarda hediye göndermiştir⁵³⁶. 1457/8 yılı itibariyle Horasan vilayetinde fermanı geçerli birkaç padişah bulunmaktaydı. Bu dönemde Cihânşah Astarabad'dan Sebzevar'a kadar hâkim olurken Timurlu devleti dağınık bir durumdadır. Öyle ki Ebû Said Mâverâünnehir'de, Mirza Alâuddevle Âbiverdi'de, oğlu Mirza Sultan İbrahim Herat'a, Mirza Sencer Merv'de, Mirza Şah Mahmud Tus'ta Karakoyunlu İskender'in oğlu Mirza Kâsım, Emir Halil ile birlikte Sistan'da hâkim oldukları gibi diğer bazı emirlerde kendi başına hüküm sürmeye başlamışlardır⁵³⁷.

Bu durumdan yararlanan ve sınırlarını giderek genişleten Cihânşah'a Celayirli Türkmenlerin ve sınır boylarının boyun eğmesi, sonrasında Timurlu Sultan İbrahim'in itaat etmesi aslında Cihânşah'ın bölgedeki gücünün bir göstergesi olurken, Horasan bölgesinin tek hâkimi olma yolunda ilerlediğinin de kanıtıdır. Nitekim Cihânşah, Curcan'da yedi ay kaldıktan ve bu süre içinde oranın işlerini düzene koyduktan sonra Herat'a doğru hareket etmiştir⁵³⁸.

II. Herat'ın Ele Geçirilmesi

⁵³⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 211

⁵³⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârih**, s.368; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 212

⁵³⁶ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 836; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârih**, s.368; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 211

⁵³⁷ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 835; Muhammed Z.A. İsfizârî, **Ravzat'ul Cennât**,s.420.

⁵³⁸ Şerafhan Bitlisi, **Şerefname**, s.114.

Timurlu Mirzaları kendi aralarında saltanat için çekişirken, Acem Irak'ı, Fars ve Kirmanı kolaylıkla ele geçiren Cihânşah, iyice güçlenmiş Herat'ta girme kararı almıştır⁵³⁹. 1456 yılında oğlu Muhammed Mirza'nın yanına bazı beyleri katarak Damgan'a göndermiştir. Nitekim şehrin hâkimi şehri teslim edip Herat'a çekilmiştir. Horasan'da bulunan Babür ise hastalandığı için artık devlet işleri ile pek ilgilenemez duruma gelmiş ve Meşhed'e gitmek üzere Herat'tan ayrılmış, ardından 1457 yılında ölmüştür. Yerine ise 11 yaşındaki oğlu Mahmut tahta oturmuştur. Bu arada Mirza Alauddevle ve oğlu Sultan İbrahim tutuklu buldukları hapisten kaçarak Murgab yöresinde etrafına adam toplayarak Herat üzerine saldırmışlardır. Babür'ün oğlu Mahmut korkarak Herat'ı terk etmiştir ve İbrahim ise Herat'ta Muhtar Bağın'da konaklamıştır. Bu arada Ebû Said Babür'ün ölümünü fırsat bilerek Herat'a girmiş ancak İhtiyarettin kalesini ele geçirememiştir. Horasan'da Mirza Şah Mahmut, Sultan İbrahim ve Ebû Said'in orduları için halktan üç defa vergi alması hoşnutsuzluk yaratmış, Belh'te Abdûllatif'in çocuklarının ayaklanması ve diğer bazı olaylar Ebû Said'in Herat'tan ayrılmasına yol açmıştır⁵⁴⁰.

Herat'a girmeye karar veren Cihânşah ise bütün bu olaylar olurken Damgan'da bulunan oğlu Muhammed Mirza'yı Rey'e çağırıştır. Buradan Horasan bölgesine yürümek üzere ordusunu toplayarak Bistam'dan Astarabad'a yönelmiş ve bu bölgeye hâkim olmuştur. Astarabad'ı ele geçirdikten sonra Sebzar bölgesine kadar olan bölgeyi ele geçirmiştir. Dağınık bir halde bulunan Timurlu Mirzaları Cihânşah'ın Herat'a geldiği haberini alınca korku ve paniğe kapılmışlardır⁵⁴¹. Nitekim İbrahim Mirza ile babası Allaûddevle ve Herat'ın ileri gelenlerinden birçoğu Herat'tan kaçmıştır. Allaûddevle Gur ve Gürcistan diyarına hareket etmiştir, onların aralarında şehrin ileri gelenlerinde bulunduğu on bin kişilik bir topluluk evini ocağını bırakarak göç etmişlerdir. Hatta gölgeye alışık olan insanlar güneş altında iki fersah gidince ayakları su toplamış, dağlarda aç ve susuz kalmışlardır. Bu göçler nedeniyle şehir boşalmış, alışveriş durmuş, şehirde hırsızlar ve soyguncular türemiş hayvanlar başıboş kalmıştır. Şehri terk edemeyenler ise korkudan evlerinden dışarı

⁵³⁹ Hayrunissa A.Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları", *Bilig*, S.30, Bolu,2004, s.159.

⁵⁴⁰ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s.87; Ferzad Zibapur, *Sergüzeşt-i Caneşinan-ı Timur*, s. 85

⁵⁴¹ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, s. 88.

çıkamamışlardır⁵⁴². Herat ve çevresinden 10 bine yakın ev halkı Gur ve Gacirsitan tarafına kaçmıştır⁵⁴³. Allaûddeve'nin kaçısından sonra seyitler, köleler, zayıflar ve güçsüzler orta tabakadan insanlar ise Cihânşah'ın gelmesini beklemişlerdir⁵⁴⁴. Bu arada Cihânşah, Şimal otlagından yönelerek Meşhed'e gelmiştir. Burada Muhammed Mirza Cihânşah'ın ordugâhına katılmış, daha sonra Cihânşah Pirzad Bey-i Buhari'yi Herat'ın darugalığına yollarken, kendisi de Herat civarındaki Bağ-ı Zağan'a inmiştir⁵⁴⁵.

Hazırlıklarını bitiren Cihânşah'ın ordusu Herat'a 1458 yılında girmiştir. Cihânşah Kusûye'de iken kendisinin Herat'a geldiğini duyup korkan halkın kaçtığını duyunca seyitlerin, kadıların ve Herat'ın tüm halkının güvenli bir şekilde şehre dönmeleri, evlerinde bulunmaları haberini yollamıştır⁵⁴⁶. Bu arada şerikü'l mülk ve emir-i divan olan Emir Bayezid-i Çekirli Horasan halkının kalbini kazanmaya çalışmıştır. Cihânşah, Herat'a girdiğinde ona karşı durabilen tek kişi Ahmed-i Yesavul olmuştur. Cihânşah İhtiyaret Kalesi'nde bulunan Ahmed-i Yesavul'u kalenin teslimi için davet etmiştir, aksi takdirde savaş olacağından bahsetmiştir⁵⁴⁷. Cihânşah'ın askerleri ise kaleyi merkez gibi kuşatıp, hisarın etrafına bir duvar yapıp, okçular yerleştirip, kalenin duvarlarını çökertmek için lağım kazmaya başlamışlardır⁵⁴⁸. Boyun eğmekten başka çaresi olmayan Ahmed-i Yesavul büyük sıkıntı içine girmiş ve Cihânşah'a elçiler göndererek aman dilemiştir⁵⁴⁹. Cihânşah tarafından bu isteği olumlu karşılanınca Ahmed-i Yesavul Herat'ı terk etmiştir. Cihânşah İhtiyareddin Kalesi'nin yönetimini Emir Bayezid-i Bistam'a vermiştir⁵⁵⁰. Cihânşah ve ordusundan kaçanlar yavaş yavaş bölgeye geri dönmeye başlamışlardır.

⁵⁴² A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 837; Şerefhan b.Bitlisi, **Şerefnâme**,s.114; İsfehânî Kazvinî, **Hold-i Barin**, s. 605. Hayrunisa Ötüken, **Timurlular**,s.55.

⁵⁴³ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 214.

⁵⁴⁴ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.373

⁵⁴⁵ Şerefhan Bitlisi, **Şerefnâme**, s. 114; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 214. Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5480.

⁵⁴⁶ Muhammed Z.A.İsfizârî, **Ravzât'ul Cennât** s.212; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 835.

⁵⁴⁷ Muhammed Z.A.İsfizârî, **Ravzât'ul Cennât** ,s.215.

⁵⁴⁸ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 831.

⁵⁴⁹ Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5581; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.375;

⁵⁵⁰ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.375; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5407.

Divan Bey'i olan Emir Bayezid Bistam Horasan halkının gönlünü alıp, halkı kollaması için emir vermiş ve bölgeyi adil bir şekilde yönetmeye başlamışlardır. Bu sırada, Gûr bölgesine gelmiş olan Sultan İbrahim ve Allaûddevele arasında çıkan anlaşmazlıklar üzerine Cihânşah Allaûddevele'ye haber göndermiş ve birtakım vaatler ile yanına çağırıştır. Allaûddevele hemen yola çıkarar Kurban Bayramı'ndan bir gün önce ordugâha bir fersah uzaklığa gelince Türkmenler tarafından karşılanmıştır. Bayram günü Cihânşah emirler ve devlet erkânını toplanarak Allaûddevele'yi huzuruna getirtmiştir. Allaûddevele saygı ve ikramlar ile Cihânşah'ın yanına gelip, uygun bir makama oturmuştur⁵⁵¹. Şeyh Nureddin-i Kazeruni, Seyyid Asileddin-i Vaiz, Mevlana Şeyh Hasan ve diğerleri Cihânşah'ın yanına gelerek, bağlılıklarını bildirmişlerdir⁵⁵².

Herat'ı ele geçiren Cihânşah bölgeye adalet getirirken, Şahrüh'un Türkçe ve Farsça fermanlarını ve hükümlerini geçerli saymış ve "*Hazret-i hakan-i (Şahrüh) Meğfurun Türkçe ve Farsça hükümleri ve emirleri icra olunsunlar ve kendisine ulaştırılmadan imza edilsinler ve mali- mülki işlerde O hazretin zamanında olan fermanları korusunlar*⁵⁵³" şeklinde ferman vermiştir. Seyyid Nizameddin Aşur⁵⁵⁴ ile Mevlana Muhammed-ı Kaini'yi vezirliğe tayin etmiştir. 1458 tarihinde Herat'a merasimle girdikten sonra metbu Şahrüh'u payitahtında yerleşen Cihânşah Herat'ta Horasan tahtına oturur oturmaz önce Gevherşad Medresesini ziyaret ettikten sonra, adını sikke ve hutbeler ile duyurmuştur⁵⁵⁵.

⁵⁵¹ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.839; İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**,s. 605; Muhammed, Mecdüddin, **Zinetü'l-Mecâlis**, Kitaphane-i Sistani, Tahran, 1327, s. 965; Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**,C.10,s.5583.

⁵⁵² Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih** , s.374; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.839; Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**,s.5581.

⁵⁵³ Muhammed Z.A.İsfizari, **Ravzât'ul Cennât**, s. 215.

⁵⁵⁴ Semerkandî sadece Seyyid Nizameddin Aşur'un veziri olarak tayin edildiğinden bahseder. A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.839.

⁵⁵⁵ Muhammed Z.A.İsfizari, **Ravzât'ul Cennât**, s.218; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.839. Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**,C.10,s.5580; Hans Robert Roemer, "Timurlular", **İ.A.** ,s.354

Cihânşah Herat'ı ele geçirdikten sonra 6 ay daha burada hükümet kurmuş⁵⁵⁶ daha sonra Heratrûd taraflarına yönelerek, kendisine tehlike oluşturan Ebû Said ile mücadele etme düşüncesi içine girmiştir. Oğlu Muhammedi öncü olarak çıkarmış ve Herat'a altı fersah uzaklıkta bulunan Çağceran ırmağı kıyısında bulunan Leklekhan'e mevkiine konmuştur⁵⁵⁷. Bu arada Cihânşah Ebû Said'in Belh'e gelip yerleşerek kendisini takip etmesinden rahatsız olunca oğulları Yusuf Mirza ve Pir Budak'ı yanına çağırmıştır. Oğlu Mirza Yusuf Kirman'dan zırhlı bir ordu ile babasının ordugâhına katılmıştır. Pir Budak ise askerlerinin büyük bir kısmını yolda bırakarak 1000 kişi ile beraber babasının yanına gelmiştir⁵⁵⁸. Cihânşah, ise Leklekhan⁵⁵⁹ mevkiinden Kehdestan tarafına dönmüştür⁵⁶⁰. Burada 4 ay kalmıştır⁵⁶¹. Bu arada Ebû Said ve Cihânşah arasında elçiler aracılığıyla barış görüşmesi yapılmaya başlamış ve savaş olmadan diplomatik bir şekilde anlaşmaya çalışılmıştır. Barış görüşmeleri sırasında Ebû Said, Murgab'tan Mevlana Necmeddin Ömer'i adında birini Cihânşah'ın yanına göndermiş ve barış yapmak istediğini belirtirken elçi aracılığı ile *"Bizim irsi ülkemizi terk etmen ve Mirza Şahrüh'un sana vermiş olduğu Azerbaycan'a dönüp orayla yetinmen gerekir"* diye haber yollamıştır⁵⁶². Bu haber ve istek üzerine elçi Mevlana Necmeddin Ömer'i çok iyi karşılayan Cihânşah, Emir Nizameddin Seyyid Aşur ile vezirini elçiler ile birlikte Ebû Said'in yanına göndermiştir⁵⁶³. Cihânşah'ın gönderdiği emir ve vezir Ebû Said'in yanına geldiklerinde *"Elçileriniz gelip barıştan söz ettiler. O hazret sözlü olarak konuşmak, yüz yüze görüşmek ve sevgi temellerini güçlendirmek için bendenizi gönderdi"*

⁵⁵⁶Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.458; İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**,s.608; Rızazade-yi Rıza Lengerudi, "Cihânşah-ı Karakoyunlu", **Daneşname-i Cihan-ı İslam**,s.485; Muhammed, Mecdüddin, **Zinetü'l-Mecâlis**,s. 965.

⁵⁵⁷ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.839

⁵⁵⁸H.D. Andreasyan, "Kronolojiler ve Koloofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**,s.88; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.839; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**,C.10,s.5583.

⁵⁵⁹ Yeri bulunamamıştır.

⁵⁶⁰ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.375; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.213; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**,C.10,s.5584.

⁵⁶¹ Muhammed Z.A.İsfizârî, **Ravzât'ul Cennât**, s. 218.

⁵⁶² Şerefhan b.Bitlisi, **Şerefnâme**, s.115.

⁵⁶³ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.841;İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**, s.607; Muhammed Z.A.İsfizârî, **Ravzât'ul Cennât**, s.221; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**,C.10, s.5583.

demişlerdir⁵⁶⁴. Daha sonra Ebû Said ona iltifatlı sözler söyleyip ölçülü kelimeler kullandıktan sonra güvendiği bir adamını Seyyid Aşur ile birlikte Cihânşah'ın yanına tekrar göndermiştir. Ancak Cihânşah sadece 4 ay Elnek'i menzil olarak tutmuş ve hiçbir şeyi sormamış, Herat'ın kuzeyinde bulunan Muhtar dağı eteğine gelip burada kışlamıştır⁵⁶⁵. Bu arada kulağına Ebû Said'in Lenger-i Emir Gıyasa tarafına yürüdüğü ve Herat'a Heratrud tarafından sokulmak ve Türkmenleri def etmek niyetinde bulunduğu haberi ulaşmıştır⁵⁶⁶.

Nitekim Ebû Said ile Cihânşah barış görüşmeleri devam ederken, Ebû Said Herat'a doğru ilerlemiş, sözünde durmayarak elçilerin ardından harekete geçip 50.000 kişilik bir ordu ile Herat yakınında bulunan Muhtar dağı eteğinde kışı geçirmek için konmuş olan Cihânşah'ın yakınında yani Ehbeh yakınlarından ortaya çıkmıştır. Morgan Irmağını geçip Lenker yolundan büyük bir ordu ve sipahiler ile Avye kasabasına ulaşmıştır⁵⁶⁷. Aslında Ebû Said'in bu cüretli hareketinin sebebi Azerbaycan'daki olaylardır. Cihânşah'ın Maku Kalesi'nde hapsedirmiş olduğu oğlu Hasan Ali'nin kaleden kaçtığı ve Tebriz'i ele geçirip, hükümdarlığını ilan etmiş olduğunu duymasıdır⁵⁶⁸.

Bu arada Cihânşah bu haberleri duyunca Kuhistan yolundan yetişmiş olan kendi oğlu Pir Budak'ı 18 bin süvari ile karavul olarak yollamıştır⁵⁶⁹. Cihânşah ise arkasından takip etmiştir. Ebû Said bahadırlardan oluşan bir toplulukla karşılık vermiş ve Pir Budak'ın yanındakilerden bir gurubu toplayarak, onu bozguna uğramıştır⁵⁷⁰. Bozguna uğrayan Pir Budak babasının yanına gelerek, olayları

⁵⁶⁴Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.378; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5583.

⁵⁶⁵A.Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 842.

⁵⁶⁶ Muhammed Z.A.İsfizarî, **Ravzât'ul Cennât**, s. 218-219.

⁵⁶⁷ İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**, s.607; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5586.

⁵⁶⁸ A.Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.844; Ebûbekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.216; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.388; R.E.Ağayev, **Azerbaycan ve Merkezi Asya Devletlerinin Karşılıklı Münasebetleri XV-XVI.Asırlar**, Kür Neşriyat Bakü, 2004, s.62; K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s.261; Muhammed Z.A.İsfizarî, **Ravzât'ul Cennât** s. 220-221; İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**, s.607; Yahyâ Kazvinî, **Lübbü't-Tevârîh**,s.218; Muhammed Z.A.İsfizarî, **Ravzât'ul Cennât**, s.220

⁵⁶⁹ İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**,s.608.

⁵⁷⁰Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye** s.214; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5584.

İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s. 88.

açıklayıp⁵⁷¹ “*Bana izin ver de Sultan Ebû Said’in üzerine gidip ortaya çıkıp asker toplanmadan önce onu perişan edeyim*” diye arz etmiştir⁵⁷². Pir Budak’ın bu sözleri üzerine ona Ebû Said’in üzerine saldırması için izin vermiştir. Ancak Pir Budak babasının yanından ayrılıp biraz yol aldıktan sonra Cihânşah’ın da kulağına Maku kalesinde 13 yıl hapis bulunan oğlunun kurtularak hazineleri ele geçirip ordu topladığı ve isyan ettiği haberi gelmiştir⁵⁷³. Bunun üzerine Ebû’l Feth Bey-i Çekirli’yu Pir Budak’ın arkasından yollamış ve bu seferi uygun bulmadığını söyleyerek Pir Budak’ı vaz geçirmiş ve demiştir ki :“*Bizim Horasan’da kalmamız doğru olmaz, çoluk çocuğu onun eline (oğlu Hasan Ali) bırakıp, Sultan Ebû Said ile savaşmak işin mantığına aykırıdır. Galibiyet ya onun olacak ya da bizim. Galibiyet bizim olduğu takdirde bile Horasan’ı elde tutamayız. Arkada düşman bırakıp Irak ve Azerbaycan’a yönelmek doğru olmaz. Ya o üstün gelirse ne ederiz? Rezil rüsva olmak ve gurur ateşiyle kendi evini yakmak aklın ölçüsüne uygun düşmez*” diye haber yollamıştır⁵⁷⁴. Bu sözleri üzerine Horasan’da kalmak istemeyip Azerbaycan’a dönme planları yapmış ve Ebû Said’e yeniden barış için elçisi olarak Aşur’u yollamıştır⁵⁷⁵. Bu görüşmeler sonucunda Ab-ı Ruşen sınır olmak üzere Simnan’a kadar olan bütün Horasan ve Kuhistan Ebû Said’e, Estarabad ise Allaûddeve’ye ait olmuştur.⁵⁷⁶

Cihânşah Herat şehrinden uzaklaştıktan sonra Ebû Said, Semerkant’tan çevik ordu ve sayısız arabalar ile Herat’a yönelmiştir. Estarabad’ı istila etmiş olan Sultan Hüseyin Baykara, Vihanşah’ın büyük emirlerinden ve akrabalarından Estarabad’da hâkim olan Hüseyin Bey-i Saadlu’yu yakalayıp Türkmenlerden kalabalık bir grup ile katletmiştir. Hasan-ı Şeyh Timur Cacern’de yolları kapamıştır. Kuhistan’da da Mahmud-i Nedani’nin oğlu üstünlük kazanmıştır. Vilayetlerde bulunan Türkmen emirlerinin darugalarını ve nökerlerini yakalamaya başlamışlardır. Cihânşah için

⁵⁷¹A. Semerkandî, **Matla’-ı Sa’deyn**, s. 844; Mirhvand, **Ravzatu’s-Sefa**, C.10, s.5484.

⁵⁷²Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 214, Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s.378

⁵⁷³Gaffârî, **Tarih-i Cihân’âra**, s. 243; Muhammed Cevad Meşkûr, **Tarih-i Tebriz Ta Payan-ı Kern-i Nohom-i Hicri**, Tebriz, 1352, s.639; Mirhvand, **Ravzatu’s-Sefa**, C.10, s.5585.

⁵⁷⁴Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s.375.

⁵⁷⁵Mirhvand, **Ravzatu’s-Sefa**, C.10, s.5585.

⁵⁷⁶Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.214; Muhammed Z.A.İsfîzarî, **Ravzât’ul Cennât**, s.221, Mirhvand, **Ravzatu’s-Sefa**, C.10, s.5585.

durum iyice karışmıştır. Ebû Said ise Herat'ı kendisine başkent yapmış, Hüseyin Baykara'nın Estarabad taraflarına faaliyete geçtiğini öğrenince bu bölgeye yönelmiştir. Ancak Hüseyin Baykara bölgeden ayrılarak 1460'ta Harezm taraflarına taraflarına kaçmıştır. Ebû Said bu bölgeye oğlu Sultan Mahmud Mirza'yı koymuştur. Ardından Maverâünnahir'de Mirza Abdûllatif'in oğlu Mirza Cuki ayaklanmıştır. Ebû Said, bu ayaklanmayı durdurmak için bu kez Maverâünnahir taraflarına yönelmiştir. Ebû Said'in gelmekte olduğunu duyan Mirza Cuki Şahruiye kalesine sığınmıştır. Sultan Hüseyin Baykara'nın da Harezm'den Estarabad taraflarına tekrar yürüdüğü haberi ulaşmıştır. Sultan Ebû Said Horasan bölgesine yardımcı kuvvet göndererek kuşatmaya devam eder. Estarabad valisi Sultan Muhammed Hüseyin Baykara'ya karşı yenilmiş ve Horasan'a kaçmıştır. Bu arada Sultan Hüseyin de Herat'a yöneldikten sonra Horasan bölgesinde Abıverd, Habuşan, Nişabur ve Turşiz yöresinde yağmalarda bulunmuştur. Daha sonra Ebû Said ile Sultan Hüseyin Tuşiz bölgesinde karşı karşıya gelmişler ve Hüseyin Baykara'nın galibiyeti ile son bulmuştur⁵⁷⁷.

Cihânşah ise Ebû Said arasındaki barış anlaşması görüşülürken bölgeden uzaklaşmış ve Azerbaycan yolunu tutmuştur. Devletşah Cihânşah'ın dönüş sebebinin Sultan Ebil Gazi Hüseyin Bahadır'ın Astarabad'a saldırmasından ve Hüseyin Bey'in öldürülmesinden çok müteessir olması ve Sultan Ebû Said ile barış yaparak Horasan'ı ona bırakması olarak yorumlamıştır⁵⁷⁸. Herat'tan çıkma nedeni olarak A.Semerkandi, Yahya Kazvini, Hasan-ı Rumlu, Ebûbekr-i Tirhanî, İsfizarî ve Ermeni kolofonlardaki müellifler Devletşah'ın aksine Cihânşah'ın dönüş nedeninin oğlu Hasan Ali'nin hapis bulunduğu yerden kaçtığı ve etrafına çok fazla ordu topladığı haberi olarak vermiştir⁵⁷⁹. Nitekim Cihânşah, Sultan Ebû Said'den korkusundan ya da üzgün olmasından değil, Azerbaycan'da çıkan karşılıklardan endişe duymasındır ki nitekim orası hazinesi ve ailesi ile birlikte kendinin asıl

⁵⁷⁷ Ebû Bekr Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 216.

⁵⁷⁸ Devletşah, **Tezkiretü'ş Şûara**, s.549.

⁵⁷⁹ A.Semerkandi, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.844; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 216; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârih**, s.388; R.E.Ağayev, **Azerbaycan ve Merkezi Asya**, s.62; K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s.261; Muhammed Z.A.İsfizarî, **Ravzât'ul Cennât**, s.220-221; Rızazade-yi Rıza Lengerudi, "Cihânşah-ı Karakoyunlu", **Daneşname-i Cihan-ı İslam**, s.485; Muhammed, Mecdüddin, **Zinetü'l-Mecâlis**, s.965.

ülkesidir. Bir an önce oğlu Hasan Ali'nin isyanını bastırmak isteğiyle bu bölgeden ayrılmıştır.

Ebû Said ile Cihânşah'ın görüşmeleri daha sonra da devam etmiş ve birbirlerine mektup ve elçi yollayarak ilişkilerini sıcak tutmuşlardır. Nitekim bunu Ebû Said'in Kutbuddin Kadı Tabesi'nin kalemi ile yazdırdığı ve Cihânşah'a yolladığı mektupta Hüseyin Baykara ile yaptığı savaşta onu hezimete uğrattığından, Muhammed Cuki'ye galebe çaldığından ve hâkim olduğu bölge hakkında bilgi vermiştir. Bu mektuba göre ; *“Sultan Hüseyin Horasan'a gelmişti. Herat başkentinin etrafına kadar geldi. Emirler ve güçlü Serdarlar ve koşun başı (sipahsihalar ile) o arazide olan emirler ve sipahisalar ile savaşa başladı ve güçlü devlet koşunuyla devletin içinden onu def ettiler, galip geldiler, onların birçok mal ve mülkleri ele geçirildi ve Sultan Hüseyin korkunç hezimete uğramış bir kişi gibi Mergab'a gitti”* demiştir⁵⁸⁰. Yine Ahsenü't-Tevârîh'te *“ Bu yılda Cihânşah Padişah'ın elçileri Sultan Ebû Said'in dergâhına geldiler. O hazret ilgi gösterip onları geri gönderdi”* diye yazmıştır⁵⁸¹.

Nitekim uzun diplomatik görüşmeler, elçi ve mektup trafiğinden sonra Ebû Said ve Cihânşah arasında yapılan anlaşmaya göre, Cihânşah'ın Horasan'ı boşaltması Irak'ı Acem, Fars ve Kirman'ı Karakoyunlularda kalması şartı ile barış sağlanmıştır⁵⁸².

Cihânşah, Herat'tan ayrılıp Azerbaycan tarafına oğulları Pir Budak ve Ebû Yusuf ile çıkmıştır. Nişabur'a vardıkları zaman Pir Budak Mirza, Şiraz'a Ebû Yusuf Kirman'a gitmek için ordudan ayrılmışlardır⁵⁸³.

Horasan seferinden sonra artık Azerbaycan, Arap Irak, Acem Irak Fars ve Kirman bölgelerini ele geçiren Cihânşah, Şirvanşahlar, Akkoyunlular, Gilan ve Mazenderan hâkimlerine kendisini kabul ettirmiştir⁵⁸⁴. Cihânşah'ın kısa süre de olsa Herat'ı ele geçirmesi aslında Karakoyunlu devletinin gücünü gösterirken, Timurlularında bir bakıma sonunun geldiğinin kanıtıdır. Yapılan anlaşmadan sonra

⁵⁸⁰ Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.304–306

⁵⁸¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 422.

⁵⁸² İsmail Aka, “Timurlular”, **Genel Türk Tarihi**, Ankara, 2002, s.208; Zohre Vefai, **Şerh-i Tarih Karakoyunluha**, s.47

⁵⁸³ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.215; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.875.

⁵⁸⁴ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s. 90; R.E.Ağayev, **Azerbaycan ve Merkezi Asya**, s.63.

Herat'daki Karakoyunlu hâkimiyeti Timurlular tarihinde, doğrudan doğruya daha başka sonuçlar doğurmayan, ancak kısa ve geçici bir dönem olarak kalmıştır. Bundan sonra bu bölgede ne yeni Türkmen askerî harekâtı gerçekleşmiş ne de Türkmen valiler Horasan'da uzunca bir müddet tutunabilmişlerdir⁵⁸⁵.

C.HASAN ALİ VE PİR BUDAK'IN BABALARI CİHÂNŞAH'A İSYANLARI

1.Hasan Ali'nin Ayaklanması

Cihânşah Horasan'da bulunduğu dönemde 15 yıl Maku kalesinde hapiste kalmış oğlu Hasan Ali hapisten kurtulup⁵⁸⁶, Emir Arapşah-ı Âynlu ve Uzun Hasan Bey'in amcası Akkoyunlu Mahmud Bey ile Tebriz'i istila etmişlerdir⁵⁸⁷. Kılıç Arslan'ı ise Van Kalesi'ne sevk etmiştir. Ancak kaleyi zapt edememiş, bölgede büyük bir talan ve tahribat gerçekleştirmiştir. Hasan Ali, Gevaş bölgesine giderek oranın halkını soyup, on iki gün Akovantz köyünde kalmış, Ağuna köyünden iki sal getirterek Aktamar'ı ele geçirmek için faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak bölgede yaşayan katolikos Zakarya iki salı alıp Aktamar'a getirince Hasan Ali planında başarılı olamamıştır. Daha sonra katolikos Zakarya, Cihânşah Hoy taraflarına geçince onun yanına giderek bölgenin Hasan Ali tarafından tahrip edildiğini anlatmıştır⁵⁸⁸.

Oğlu Hasan Ali'nin ayaklanması kulağına gelen Cihânşah Ebû Said ile yaptığı barış anlaşmasından hemen sonra Horasan bölgesinden ayrılıp Tebriz taraflarına doğru yola koyulmuştur⁵⁸⁹. Nişabur'a ulaştığı zaman oğlu Pir Budak Şiraz'a gitmek için diğer oğlu Ebû Yusuf'ta Kirman'a gitmek için Cihânşah'ın yanından ayrılmışlardır. Yoluna tek başına devam eden Cihânşah Simnan'a varınca Damgan darugasını şehre bırakarak kendisini ordugâhına atmıştır. Sürekli yer değiştirmekten dolayı yaklaşık 20 bin deve, 10 bin at ve katır telef olmuştur. Kaplardan, örtülerden, çadırdan otağdan meydana gelen malları her menzile hadsiz

⁵⁸⁵ Hans Robert Roemer, "Timurlular", İ.A. C.12, MEB, İstanbul, 1974, s. 354.

⁵⁸⁶ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.845; Edward Brown **Az Sadî ta Camî**, Çev.Ali Asar Hikmet, İntişarat-ı İbn Sina, Tahran, 1339, s. 567 ; Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**, s.218; K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s.262; S.Durdiyev, **Türkmen Farsı Edebi**, s. 23.

⁵⁸⁷ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.387; Hrand D.Andreasyan, "Kronolojiler ve Koloofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. 129; Zohre Vefai, **Şerh-i Tarih Karakoyunluha**, s.47

⁵⁸⁸ Hrand D.Andreasyan, "Kronolojiler ve Koloofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.130.

⁵⁸⁹ İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**, s. 607

hesapsız olarak dökülürken, her iki adımda bir deve yâda at yere düşmüştür. Ebû Bekir Tırhanî bir fersenk mesafelik yolda yere düşen hayvan sayısı 300'ü geçmekte olduğuna bizzat şaid olduğunu anlatmaktadır⁵⁹⁰.

Bu arada Hasan Ali, Emir Kılıç, Aslan ve Akkoyunlu Mahmud Bey'i Erdebil tarafına yollamıştır. Ancak onlar Cihânşah'tan korkarak Hasan Ali'nin isteğini yerine getirmeyip Cihânşah'ın huzuruna gitmişlerdir. Bu arada Cihânşah Verami'den Şehruvar Bey'i, Solan Bey'i ve Pir Ali Şeker'i kalabalık bir ordu ile akın için Tebriz'e göndermiştir. Cihânşah'ın yolda olduğunu duyan Hasan Ali ise kalabalık bir ordu ile Gürcistan taraflarına yönelmiştir. Ancak, babasının Irak'ta olduğunu öğrenince Hasan Oğlu'nun bahadırlarından bir grup ile birlikte Tebriz'e göndermiştir. Cihânşah'ın emirleri şehirden çıkıp Şur suyunun kenarında Hasan Oğlu'nun süvarileriyle savaşmışlar ve Hasan Oğlu'da dâhil hepsini öldürmüşlerdir. Hasan Ali, Hasan Oğlu'nun ve süvarilerinin öldürüldüğünü duyunca korkarak Maku kalesi tarafına gitmiştir. Cihânşah ise Tebriz'e yürümüştür. Tebriz'e vardığında halk onu karşılamak için çeşitli hediyeler getirmiştir. Zafer kazanan emirleri iyi mevkilere getirirken, Hasan Ali ile işbirliği yapmış olan herkesi öldürtüp, Hasan Ali'ye bir mektup göndermiştir. Söz konusu mektupta “ *Eğer bu fitnenin esas unsuru olan emirini ve vezirini öldürür kellelerini dergâha gönderirsen biz sana can güvenliği verip suçlarının üzerine af perdesi çekeriz*” demiştir. Hasan Ali babasının bu mektubunda söylediklerini önemseyip, isteklerini yerine getirerek veziri Hâce Şemseddin Hüseyin ile bazı yakınlarını öldürtmüş, kafalarını babasına gönderip mektuba şu şekilde cevap vermiştir: “*Kız kardeşim gelip beni göğe benzeyen dergâhına götürsün*” demiştir. Cihânşah kız kardeşlerinden birini Hasan Ali'nin yanına göndermiş ve Sehend yaylağına getirtmiştir. Daha sonra babasının meclisine katılmıştır. Mecliste bulunan Emir Arabşah daha önce Cihânşah hakkında Hasan Ali'nin söylemiş olduğu kötü ve edep dışı sözleri meclis toplantısında söylemiştir⁵⁹¹.

Bu olaylardan sonra, Cihânşah Hasan Ali'yi birkaç kez ülkeden uzaklaştırmak istemiş hatta emirlerine öldürtmek istemiş ise de diğer çocuklarının annesi olan Hatun Can Begüm, Hasan Ali'nin bağışlanmasını dilediği için onu

⁵⁹⁰ Abdulali Kâreng, **Asar-ı Bastani-i Azerbaycan**, İntişarat-ı Encümen-i Asar-i Milli, C.1, Tahran, 1351, s. 282; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.381.

⁵⁹¹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**,s.217; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**,s.389

affetmiştir. O sırada Pir Budak'ın Bağdad'ta muhalefette başlaması ile Cihânşah Hasan Ali'yi Hatun Can Begüm'e emanet ederek, Pir Budak'ın elinden Bağdad'ı almaları için Hasan Ali'yi Suriye sınırına ulaştırmasını istemiştir. Nitekim Begüm Sultan, Hasan Ali'yi Bağdad tarafından geçirip Suriye'ye göndermiştir. Dönüş sırasında ise Pir Budak'ın Natanz'ın vergilerinden sağladığı tasarruf karşılığında, 50 bin hane olan Kara Ulusu göç ettirip Azerbaycan tarafına getirmişlerdir⁵⁹².

Hasan Ali'nin isyanı bastırıldıktan sonra Cihânşah 1461 yılında Bitlis emiri Melik Şerif'e kızarak Ahlât'a karşı dört kumandanın emrinde olan 12000 asker sevk etmiştir. Bitlis'e ulaşan Cihânşah'ın ordusu Bitlis'i ve civar bölgeler olan Muş, Khut, Sasun denilen yerleri tahrip edip, büyük miktarlarda ganimet topladıktan sonra kaleyi kuşatmıştır. Bitlis, Muş ve Ahlât yağmasında kadın erkek ve ruhani olarak 1500 esir ele geçirilmiş ve bunların her birini 500 tuman'a satılmıştır⁵⁹³. Melik Şerif'in yerine yiğeni Emir Şemseddin atamıştır⁵⁹⁴. Halkın durumunu gören Katolikos Zakarya Cihânşah'ın yanına giderek halkın yerine kendisini rehine almasını, bölgenin asayişinin temin edilmesi Bitlis emiri ile işin adaletle halletmesi ve ondan vergiyi alıp getirmesi için kendisine salahiyet yazısı verilmesini rica etmiştir. Cihânşah ve Hatun Can Begüm katolikos Zakarya'nın istediği gibi hareket etmesine izin vermişlerdir. Bunun üzerine Katolikos Zakarya süratle Bitlis'e gitmiştir. Emir askerleri ile karşılayarak kaleye götürmüş ve Ahlât Kalesi'nden geri çekilmeleri şartı ile Katolikos'a bütün istediklerini yerine getireceğine söz vermiştir. Katolikos ondan bu sözü aldıktan sonra Ahlât'a gidip salahiyetine dair Cihânşah'ın vermiş olduğu yazısını kumandanlara gösterip, onları Cihânşah'ın yanına gitmeleri için razı etmiştir. Kendisi Bitlis'e dönerek üç ay orada kaldıktan sonra vaad edilen vergiyi alıp padişaha götürmüştür. Böylece hem Hristiyan hem de Müslüman bölge halkına barış getirilmiştir⁵⁹⁵.

II. Pir Budak'ın Ayaklanması, Yakalanması, Bağdad'a Gönderilmesi ve Öldürülmesi

II.a Pir Budak'ın İsyanı ve Cihânşah'ın Şiraz Seferi

⁵⁹² Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.390.

⁵⁹³ Hrand D.Andreasyan "Kronolojiler ve Kolofonlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*,s 128.

⁵⁹⁴ K.Avedis Sanjian,*Colophons*, s.204.

⁵⁹⁵ Hrand D.Andreasyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 132.

Cihânşah'ın İsfahan kışlağından Şiraz'a hareket ettiği 1462–1463 yılları arasında Horasan'dan dönen Pir Budak babasına karşı gelerek Neyriz⁵⁹⁶ sınırından 50 fersah olan Şulistan bölgesine gördüğü her yere kale yaparak kale kapıları koymuş ve Yezd'in ilçesi olan Eberkuh ve Bevvanat yolundan Şiraz tarafına yönelmiştir⁵⁹⁷. Ayrıca, Horasan'dan Fars bölgesine dönerken Yezd'e gelindiğinde Satılmış el-Şıracı'yı tahsildar olarak tayin edip, Cihânşah'ın Kanber el-Hazenci adındaki darugasının hanım ve çocuklarına saldırmaya kalkmış ki bu Cihânşah ve Pir Budak'ın arasının açılmasındaki ilk ve önemli nedenlerden biri olmuştur. Yezd'e gelen Kanber el-Hazenci'yi, hanımı, oğlu ve kızını öldürüp başlarını yem torbasına koyarak Cihânşah'a göndermiş ve orda gelişen olaylar hakkında haberdar etmiştir. Bu olaylar üzerine Cihânşah, Pir Budak'tan Satılmış'ı göndermesini istemiştir. Ancak Pir Budak babasının bu isteğini yerine getirmeyip daha ileri giderek savaş hazırlıklarına başlamıştır. Neyriz taraflarından Şulistan'a kadar olan elli fersahlık mesafede savunma tedbirleri almıştır⁵⁹⁸. Giderek büyüyen Pir Budak isyanını durdurmak için İsfahan'da bulunan Cihânşah 1463 yılında Şiraz'a doğru yola çıkmıştır⁵⁹⁹. İzedhvast Kalesi üzerinden Dehene-i Ney'e gelen Cihânşah Pir Budak tarafından yolun kapatıldığını görünce, Eberkuh ve Bevvânât⁶⁰⁰ taraflarına yönelerek Serdsir bölgesini yağmalamıştır. Duvarlarda gedik açtırtmak için İsfahan'dan bin kişi getirilmiş, beyler ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için Irak hazinelerinin toplandığı Târum'dan 4 bin Tebriz Tümen'i getirip emirlere borç vermiştir. Emirler ise kendi nökerleri arasında rütbeye göre pay etmiştir. Ayrıca Kum'dan askere satılması için devlet divanına ait zahireden getirtilmiştir⁶⁰¹.

Babasının hazırlık içerisinde olduğunu ve giderek yaklaştığını bilen Pir Budak, Şiraz'dan ayrılarak savunma için duvar ve burçlar yaptırdığı Girivah Mahin ve Teng-i Burak taraflarına gitmiştir. Bu arada Kasr-ı Zerd bölgesinde Cihânşah'ın öncü birlikleri Pir Budak'ın adamlarından bazılarını yakalayarak Cihânşah'ın

⁵⁹⁶ İran'da fars eyaletindeki bulunan Neyriz gölünün doğusunda yer alan şehirdir.

⁵⁹⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 219.

⁵⁹⁸ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 63.

⁵⁹⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 362.

⁶⁰⁰ Eberkuh Yezd şehrinin ilçelerinden biridir. Bevanat ise Fars eyaletinde bulunan ilçelerden birisinin adı.

⁶⁰¹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 219.

dergâhına getirmişlerdir. Bu haber Pir Budak'a ulaştınca Muhammed Ali Şeker, Rüstem Tarhan oğlu Tarhan ve Şadi Bey'i 1500 kişi ile savaşa göndermiştir⁶⁰². Cihânşah ise Muhammedi Mirza, Ebû'l Feth Bey Çekirli, Emir Şah Ali ve Kasım-ı Pervaneci'yi 5 bin süvari ile birlikte Pir Budak'ın ordusunu karşılamak için yollamıştır. Nitekim Cihânşah'ın dergâhına yakın bir yerde karşılaşan iki ordu çetin bir savaşa tutuşmuşlardır. Rüstem Tarhan'nın oğlu Tarhan savaş meydanından kaçarken, M.Ali Şeker Bey ve Şadi Bey 300 kişi ile birlikte yakalanmışlardır. Cihânşah, Emir Ali Şeker'in hatırı için Muhammed Ali Şeker ile Şadi Bey'i bağışlamış ve yemin ettirip, Pir Budak'ın yanına yollamıştır. Diğerlerinin ise boynunu vurdurmuştur⁶⁰³.

Daha sonra Şadi Bey'in oğlu İbrahim Şah Bey, Pir Budak'a yüz çevirip Cihânşah'ın hizmetine girmiştir. Onun kaçması ile Pir Budak sarsılmış, yıkılmış, yaklaşan Cihânşah'ın Şiraz'ı alma ümidinin gerçekleşmesine, ayrıca yiyecek darlığından ve pahalılığından kurtulmasına sebep olmuştur. İbrahim Şah Bey'in kaçmasının üzerine güç kaybeden Pir Budak endişelenmiş ve babasına mektup yollayarak, daha fazla kan dökülmemesini rica etmiştir. Bunun üzerine Cihânşah'ın karısı ve Pir Budak'ın annesi Hatun Can Begüm Şiraz'a giden oğluna nasihatler vererek, Bağdad tarafına geri döndürmüş, Cihânşah ile Pir Budak arasında barış elçiliği yapmıştır⁶⁰⁴. Bu anlaşmaya göre Pir Budak'ın babasının namusunu koruması ve kollaması için Şiraz'ı ona teslim edip, Tuster tarafına gitmesi ve durum düzelinceye kadar babasının emir ve yasaklarına boyun eğdiği açıkça belli olduktan sonra Şiraz'ın yönetimine geri döneceği konusunda karar alınmıştır. Bu karar üzerine Pir Budak, Tuster tarafına gitmiş, daha sonra Şiraz yönetimi altına girmiştir. Ancak Cihânşah, Şiraz'ın Pir Budak'ın yönetimi altına girince, anlaşmadan vazgeçmiş ve oğlunun Bağdad'a gitmesi ve Şiraz'dan ümidini kesmesi üzerine haber yollamıştır Bağdad tarafına Pir Budak'ı yollayan Cihânşah Şiraz'a gitmiş ve askerleri biraz dinlendikten sonra o bölgenin yönetimini diğer oğlu Mirza Ebû Yusuf'a vermiştir⁶⁰⁵.

⁶⁰² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 220.

⁶⁰³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s. 413.

⁶⁰⁴ İsfahânî Kazvinî, **Hold-i Barin**, s.710.; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**,s. 221;

A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.922.

⁶⁰⁵ Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5618; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.922; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**,s. 221

Kazerun, Habr, Çehar Dang'ın Serdsirat'ını ve İsfahan vilayetinin yönetimini ise diğer oğlu Muhammed Mirza'ya verirken, Kirman ve Bevvanat'ı Ebû'l Kasım Mirza'ya, diğer bölgeleri Şah Ali Bey, Şehsuvar ve Lala Sefer Şah'a vermiştir. Cihânşah, Şiraz'a girdiği zaman Tarum, Cerun ve Lar'dan elçiler hediyeler, armağanlar ve bağışlar ile Cihânşah'ın dergâhına gelirken şehrin ileri gelenleri "resm-i kudûm" yaparak hediye olarak edebiyat ve şiir kitapları sunmuşlardır⁶⁰⁶. Cihânşah bu dönemde ilim ve edebiyat merkezi olarak görülen Şiraz'da bulunan bilim adamlarına ve şairlere övgülerde bulunmuş, saygı duymuştur. Şahrüh'un hazinesinden kendisine kalan 50.000 Tenge'nin seyyidlerin ve bilim adamlarının ihtiyaçlarının karşılanması için vakfedilmesini buyurmuştur. Bir süre bu şehirde kalıp şair, sanatkâr ve bilim adamları ile sohbet etmiştir⁶⁰⁷. Şiraz'da işlerini bitirdikten sonra kışa doğru Eberkûh yolundan İsfahan'a gitmiş, oradan Kum beldesine gidip, kışlamıştır⁶⁰⁸.

II.b. Bağdad'ın Muhasarası ve Pir Budak'ın Öldürülmesi:

Pir Budak Bağdad'a gönderildikten sonra orada yeniden eski davranışlarını sergilemiştir. Bağdad'a gelir gelmez halkın üzerine 1800 tümen vergi koymuş, bu verginin tahsil edilmesi için çeşitli işkence ve eziyetlerde bulunmuştur. Cihânşah'a yeniden Pir Budak'ın ahlakı ve tutarsız davranışları ile ilgili olarak çok fazla şikâyet gelmeye başlamıştır. Öte yandan, 1465 yılında babası tarafından gönderildiği halde Bağdad'a sokulmayınca, Irak-ı Arap ve Suriye taraflarında dolaşmakta bulunan, hatta bir ara Uzun Hasan Bey'in yanında kalan Hasan Ali de yeniden Bağdad'a giderek Pir Budak tarafından çok iyi karşılanmıştır⁶⁰⁹.

Cihânşah daha önce Uzun Hasan Bey'in yanında kalan Hasan Ali ile Pir Budak'ın birleşmesinden rahatsız olmuş ve kulağına Pir Budak'ın çevresine zındıklardan ve mülhitlerden bir topluluğun hizmetine girdiğini, İslam dinini kınadıkları, namaz ve orucu terk edip İslam'ın yükümlülüklerini ortadan kaldırma

⁶⁰⁶ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 221. Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.415

⁶⁰⁷ Mükremin Halil Ymanç, "Cihânşah", **İ.A.**, s.182; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.65.

⁶⁰⁸ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.221.

⁶⁰⁹ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 65.

konusunda girişimde bulduklarını, insanlara kötü muamalere ettikleri, şeriatı etkisiz bırakmak için birtakım çalışmalarda bulunduğu haberi ulaşmıştır. Ayrıca daha önce Pir Budak'ın Şiraz'da olduğu gibi Bağdad da yeniden isyankar davranışlarını devam ettirmesi ve Bağdad Kalesi'ne babasından bağımsız hakim olabilmek için Hasan Ali ile birleşmesi üzerine Cihânşah oğullarına karşı tedbir almak amacı ile Azerbaycan ve Irak bölgesine görevliler göndermiştir. Daha sonra kendisi de Harrakan yaylağından Bağdad taraflarına hareket etmiştir⁶¹⁰.

Bu arada Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'e elçiler yollayıp Pir Budak'ın geçiş yolunu kesmek için körfezin karşı tarafını tutarsa, Musul, Erbil'i ve Sincar'ı ona bırakacağı haberini gönderirken⁶¹¹ oğlu Pir Budak'a da beyit halinde direnmemesi, muhalefet yapmamasını içeren mektubu yollamıştır⁶¹². Pir Budak bu mektuba cevap olarak elçilerini babasının yanına göndererek "*Bağdad sağlamlık bakımından yıldızlar sarayından ve Piramitler ülkesinden daha sağlam olup dünyayı gezenler ve âlemi dolaşanlar bu sağlamlıkta bir kale görmemiştir. Bu kaleyi kalabalık askerlerin gücüyle savaş ve vuruşmayla almak olmayacak işlerdendir*" haberini yollayarak bir de şiir yazmıştır⁶¹³. Şiirde artık Cihânşah'ın yaşlandığından, kendisine karşı kılıç

⁶¹⁰ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.224; Muhsin Bahram-nejad, **Sergužeşt-i Karakoyunluha**, s. 66.

⁶¹¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.267; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 224.

⁶¹² Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.549–550; Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.534; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.425; Hacı Hüseyin Nahçivânî, **Çehel Makale**, Çaphane-i Hurşid, Tebriz, 1343,s.3; Zebîhullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s.134.

Ey oğul! Muhalefet yolundan geri dön Kılıcını at yere çünkü güneş benim
Şah benim; saltanat benimdir Sen halefsin senin hila fet yapman yanlıştır
Bizim kendi makamımızı gasp etme Bizim mezhebimizde gasb reva değildir
Ey oğul şahlığa layik olsanda Kendi babana karşı büyüklük yapma
Utanmam için kılıç çekme Benden utanmazsan kendinden utan

⁶¹³ Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.551; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.426; Hacı Hüseyin Nahçivânî, **Çehel Makale** s. 2; Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.535; Veysel Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.78; Mustafa Çetin Varlık, "Karakoyunlular", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, C.VIII, İstanbul, 1989, s. 481; Zebîhullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s. 135. Hacı Hüseyin Nahçivânî, **Çehel Makale**, s.3.

Gönül ve devlet senin görüşünde şad olsun
Haşmet baht murad senin olsun
Daha önceden gördüğün çocuk değilim
Büyüdüm ve mülkün doğru olan mülkün büyük adama ulaşmasıdır
Baht beni büyük bir yere oturduğunda
Beni küçük olarak adlandırmak doğru değildir

çekmemesini ve Bağdad'ın kendisine ait olduğunu dile getirmiştir. Händmîr Habîb'üs Siyer'de Pir Budak'ın babasına karşı gelmesini: “*Pir Budak Şiraz'a yerleştikten sonra Bağdad'tan Kirman bölgesine kadar geniş alana hâkim olunca bağımsızlık sevdasına düştü. Babasının sultan Ebû Said'e saldırmamasını onun zayıflığına yordu. Bu nedenle Horasan'dan Şiraz'a dönüşünde bağımsızlığını ilan etti. Aşırı bunalımdan Cihânşah'ın ülkesinin hayvanlarına saldırıyor, her tür baskı ve eziyeti uyguluyordu*” şeklinde anlatılmaktadır ⁶¹⁴. Pir Budak'ın babasına muhalefet yapmasının ardından, Cihânşah çok süratli bir şekilde Rey'de erzak tedarikini görerek Hemedan'a konduktan sonra 1465 yılında Bağdad önlerine gelmiş ve şehri kuşatmış bulunuyordu ⁶¹⁵. Bu arada Pir Budak'ın adamları Bağdad kale alma aletlerini sağlamca yerleştirip savunma için hazırlandılar. Cihânşah'ın askerleri ise kalenin etrafını çember gibi kuşatıp kaleyi nokta haline getirdiler. Havanın çok sıcak olması ve askerlerin üzerinde bulunan demirden elbiselerin hararet ve sıcak yapmasından dolayı Cihânşah'ın ordusu toprağı kazıp yerin altına girdi. Askerlerinin çocukları beşik içinde öldüler. Herkes sıcaktan korunmak için yerin altında mahzenler kazdı ve sığındı. Bağdad'ın içinde de bu muhasaranın uzaması yüzünden kıtlık oldu. Yiyecek içecek azalmıştır ⁶¹⁶. İki yıl kadar Bağdad kuşatma altında kaldı ve bu süre içerisinde Pir Budak iyi bir savunma yaptı ⁶¹⁷. Ancak yaz mevsimi olması nedeniyle kalede açlık ve kıtlık ciddi şekilde boy gösterdi, köpek ve kediler bulunmaz oldu, birçok hayvana bıçak dayandı. Bağdad halkı fevyan ve feryad eder

Hem ben hem benim bahtım her ikimiz gençsiz / İki genç ile pençeleşme
Mülk temennisi için benimle ile / Mülk sevdasını pişirmek hamlıktı
Kendi çocuğunun yüzüne kılıç çekme / Kendi yüreğine bağlı cevheri delme
Sen pişmişsin hamlıktan konuşma / Ben senden doğdum sen benden doğmadın
Eski dal bostanın hastalığıdır / Genç hurma ağacı gül bahçesinin süsüdür
Benim ülkem senin ülkenden az değil/ Benim ordum senin ordundan az değil/
Bağdad Kalesi tamamıyla benimdir./Ne zaman onu ham sevdadan dolayı verir/
Cesaretli adam arayan ve benim dengim olan kimdir /Aslandan avı güç ile kim alabilir
Ne kadar tahtan bahsediyorsun / Ben vermem yapabiliyorsan gel al

⁶¹⁴ Händmîr, **Habîb'üs-Siyer**, s.85.

⁶¹⁵ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 65.

⁶¹⁶ Devletşah, **Tezkiretü'ş Şûara**, s.536.

⁶¹⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.225; Devletşah kuşatmanın 1,5 yıl, Semerkandî ve Yahyâ b. Kazvînî ise 1 yıl olduğunu yazmaktadır. Devletşah, **Tezkiretü'ş Şûara**, s.534; Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.953; Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**, s.247.

duruma geldi⁶¹⁸. En sonundan Pir Budak, halktan bir grup insanı kaleden dışarı çıkarmak zorunda kalınca, askerler artık Pir Budak ve mücadelesine güvenmez oldu⁶¹⁹. Pir Budak'ın askerlerinden bazıları kaçıp Cihânşah'ın yanına gelirken bazıları kaçmak için uğraştı. Cihânşah kaçan askerlerin bazılarını öldürdü, bazılarını ise suya attı. Bunlardan Halilullah-ı Şirvani'nin kızı olan ve diğeri ölümünden sonra nikâhına aldığı Elvend Mirza'nın kadınlarından biri olmak üzere kadınlarını katletti⁶²⁰.

Babası ile daha fazla mücadele edemeyeceğini anlayan Pir Budak pişman olarak isteklerini bildirmek için⁶²¹, Cihânşah'ın emir-i divan Pirzad Bey'in kardeşi Abdurrahman-ı Buhari'yi babasının yanına elçi olarak anlaşma yapması ve and içmesi için gönderdi. Emir Abdurrahman dergâha vardığında anlaşma için Kur'an üzerine ant içtikten sonra Pir Budak sahip olduğu tüm hazineleri babasına yolladı, şehri teslim edip dışarı çıkma hazırlıkları yaparken kardeşi Muhammed Mirza ve Pir Muhammed Bey tarafından Bağdad şehrinin muhasarasından iki yıl sonra öldürüldü⁶²². Cihânşah kuşatması sonucunda Bağdad Kalesini ele geçirdi ancak 2000 adamı ve 300 emiri öldürülmüştür⁶²³. Bağdad halkı gördüklerinden dolayı gözlerinden yaşlar döküldü, Cihânşah'ı bu hareketi hayırlı olmadı, halk ondan nefret etti. Çünkü devletin geleceği perişan olmuştu⁶²⁴.

Devletşah Pir Budak'ın Cihânşah tarafından öldürülmesini diğeri oğlu Mirza Muhammed'in kışkırtmasının neden olduğunu söyleyerek “*Barış sırasında Cihânşah'ın oğlu Muhammed Pir Budak'tan tamamen kurtulmak istediğinden ve onun tekrar saldırıya geçmesinden korktuğundan babası Cihânşah'ı el altından*

⁶¹⁸ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 953; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10, s.5619.

⁶¹⁹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 428; Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.536.

⁶²⁰ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 225.

⁶²¹ İsfahanî Kâzvin, **Hold-i Barin**, s. 711.

⁶²² Gaffârî, **Tarih-i Cihân'ârâ**, s.250; İsfahanî Kâzvinî, **Hold-i Barin**, s. 712; Hrand D.Andreasyan, “Kronolojiler ve Kolofonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.136; Yakup Ajand, Yakup Ajand, **Tarih-i İran (Devre-yi Timuriyan)**, Pejuheş Az Daneşgah-ı Cambridge, Cami, Tahran, 1378, s.170; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.428; Hândmîr, **Habîb'üs-Siyer**, s.85; Hüseyin Kerbelai, **Ravzatü'l Cinân**, s.53; Muhammed Mecdüddin, **Zinetü'l-Mecâlis** s.966; **Târîh-i Kızılbaşân**, s.33. Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, yay. Necati Lügâl, Faruk Sümer TTK, Ankara, 1962–1964, s.226; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.953; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10, s.5620.

⁶²³ K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s.206.

⁶²⁴ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.954.

kışkırtmıştır. 1466 yılında Zilakade Salı günü öğlen vakti Cihânşah'ın emriyle birlikte kardeşi Pir Budak'ı öldürmek için Bağdad'a girmiştir. Pir Budak gaflet içindeyken sarayını basıp o ihsan ve cömertlik madenini şehit ettiler” şeklinde ifadelerde bulunmuştur⁶²⁵. Ayrıca “Pir Budak Cihânşah devletinin en mühim rüknü idi. Onun böyle bir ergin evlada kıyması kendisinin din ve dünyasında büyük bir noksan vücuda getirdi. Bu ona uğur getirmedi”⁶²⁶ şeklinde ifadeleri ile de aslında Pir Budak'ın Cihânşah için önemini dile getirmeye çalışmıştır. Bağdad'ın ele geçirilmesinden sonra Cihânşah Irak-ı Arap hâkimliğini Irak-ı Acem ve Fars bölgelerine ilaveten oğlu Muhammedi Mirza'ya vermiştir. Diğer oğlu Hasan Ali'yi de alıp Tebriz'e döndükten bir süre sonra onu Makû kalesinde hapsedirmiştir⁶²⁷. Emir'ül ümera ve sahib-i divan olan Emir Şah Ali-yi Bayrami'yi birkaç ihanet suçuyla suçlayarak bağlayıp kaleye göndermişti⁶²⁸. Alpavut tayfasından Tavacı Pir Muhammed Bey'i Bağdad valisi olarak tayin etmiştir⁶²⁹.

Bu arada Bağdad'ın fethedildiği müjdesi ile özel elçilerini Sultan Ebû Said'e ve Uzun Hasan Bey'e göndermiştir⁶³⁰. Daha önce anlatıldığı üzere Cihânşah Bağdad'a giderken Uzun Hasan Bey'e Pir Budak'ın kaçış yolunu kapamak şartıyla Musul, Erbil ve Sincar vermeyi şart koşmuştur. Bu haber üzerine Uzun Hasan Bey, Harput tarafına Cihânşah'a yardım için hareket etmiştir. Kaleyi kuşatma altına alıp, askerlerin çoğunu yaylağa göndermiştir. Tünel kazarak kaledekileri şaşkınlık içine sokmuştur. Daha sonra Pir Budak'ın öldürülme haberi gelince Uzun Hasan Bey askerlerini geri çekmiştir⁶³¹.

Pir Budak'ın öldürülmesinden sonra Cihânşah, Uzun Hasan Bey'in yanına elçi gönderip, Bağdad'ın alınma haberini yollarken, Bağdad maktullerinden bir kaçının kellesini de göndermiştir. Uzun Hasan Bey ise onun bu nezaketi karşılığında

⁶²⁵ Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.536; Yahyâ Kazvîni, **Lübbü't-Tevârîh**, s. 247.

⁶²⁶ Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.537.

⁶²⁷ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 463.

⁶²⁸ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 241.

⁶²⁹ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 67.

⁶³⁰ Şerehan, **Şerefnâme**, s.117.

⁶³¹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.23; Muhsin Bahram-nejad, **Sergužeşti Karakoyunluha**, s. 66.

Cihânşah'a elçisi Hasan Hacı ile birlikte tavlâ ve Arap atı göndermiştir⁶³². Nitekim Pir Budak'ın öldürülmesi ile Cihânşah kendi başarısındaki ve ilerlemede ciddi faydası olan en önemli desteğini ortadan kendi eli ile kaldırmak zorunda kalmıştır. Kış Tebriz'de geçiren Cihânşah 1467 yılında Şirvanşah Halilullah'ın ölümünün ardından kendisine bağlılık göstermeyen diğer oğlu Ferruh Yesar'ı da itaat etmeye mecbur kılmıştır⁶³³.

Cihânşah merkezi otoriteyi ve yönetimi kendi hâkimiyeti altında tutma adına kendisine baş kaldıran oğlu Pir Budak'ı öldürüp, diğer oğlu Hasan Ali'yi Maku kalesine hapsedirerek, aslında sarsılan otoritesini yeniden toparlamış oldu. Nitekim azmi ile genişlettiği devletini çok yüksek seviyeye ulaştırıp, Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Kirman, Umman denizi, Azerbaycan'dan Rum ve Şam sınırına kadar olan bölgeyi tek hâkimiyeti altına toplamış oldu⁶³⁴.

D.UZUN HASAN BEY VE CİHÂNSHAH MÜCADELESİ

I.Diyarbakır Bölgesinde Akkoyunlu Karakoyunlu Mücadelesi

I.a Cihânşâh'ın Elvend b.Mirza İskender, Cihângir, Uzun Hasan Bey ile Mücadelesi I (1447)

Cihânşah bir taraftan Irak-ı Acem, Fars ve Kirman, Bağdad ve Horasan bölgesinde Timurlu ve kendi oğulları ile mücadele verirken, diğer taraftan Diyarbakır bölgesinde Akkoyunlular ile mücadele etmiştir. Şahruh'un öldüğü yıl Cihânşah Elvend b. Mirza İskender muhalefete başlamış, Erbil ve Kürdlerin yaşadığı bölgeyi ele geçirmiştir. Cihânşah, bu olaylar karşısında hemen bölgeye Emir Rüstem Tarhan'ı yiğeni Elvend'i kovmak için saldırıya yollamıştır⁶³⁵. Bu bölgede büyük bir

⁶³²Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.241.

⁶³³ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.67. Cihânşah'ın Şirvanşah Ferruh'un üzerine yaptığı sefer ileriki sayfalarda Şirvanşah ve Karakoyunlu ilişkiler çerçevesinde ele alınmıştır.

⁶³⁴Yahyâ Kazvîni, **Lübbü't-Tevârîh**, s.247;A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.961.

⁶³⁵ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 114.

savaş gerçekleşmiş ve Elvend b.Mirza İskender yenilerek, Akkoyunlu Cihângir'in yanına gitmiştir⁶³⁶.

Kara Yusuf 'un altı oğlundan tek hayatta kalan Cihânşah hükümdarlığı bir çatı altında toplamak için çaba harcayacaktır⁶³⁷. Bu çabalar doğrultusunda Cihânşah, Cihângir'in yanına sığınan Elvend'i almak için Cihângir'e elçi göndererek onu istemiştir. Ancak Cihângir bu isteğe karşı çıkarak "*O bize sığınmıştır. Sana teslim etmek insanlığa sığmaz*" diye cevap vermiştir⁶³⁸. Bu konuda ısrarcı olan Cihânşah, Cihângir'in yanına üç defa elçi göndermiştir. İsteddiği cevabı alamayan Cihânşah kalabalık bir ordu ile Akkoyunlu Cihângir'in üzerine sefer hazırlıklarına başlamıştır. Kalabalık bir ordu ile Gence taraflarına kışlamak üzere gelip, Emir Arabşah ve Kılıç Aslan komutasındaki başka bir orduyu da Erzincan'a Mahmud b. Osman Bey'in üzerine göndermiştir. Bu arada Tercan bölgesindeki Musa Bey, Halil Bey ve Pilten'in çocuklarından İskender Mirza Cihânşah'ın hizmetine girmiş ve Erzincan'ı kuşatmışlardır⁶³⁹. Kuşatma uzun sürdüğü ve dış yardımlar ulaşmadığı için ümidi kesilen Erzincan halkı savunma cesaretini gösterememiş ve geçim kaynakları daralmıştır. Nitekim Erzincan ağır sözleşme şartları ile Cihânşah'a verilmiştir. Erzincan'da Hristiyan çocuk ve kadınları esir aldıktan⁶⁴⁰ sonra Kemah'a geçmiştir. 10.000 kadın ve erkeği Erzincan'dan Kemah'a taşımıştır⁶⁴¹. Erzincan'ın ele geçirilmesinden hemen sonra Cihângir'in ordusu ile bağlantılı olan kişilerin hepsi hapse atılmıştır. Cihânşah hapsettiği bu esirlere karşılık yeğeni Elvend'i tekrar istemiştir⁶⁴². Ardından Akkoyunlu Ali'nin oğlu Mirza İbrahim'i elçi olarak Cihângir Mirza'nın yanına gönderip "*Eğer Elvend Mirzayı bana verirsen, esirleri serbest bırakırım. Yoksa hepsini öldürürüm*" demiştir. Cihângir Mirza ise "*Bize sığınmış olan bir kimseyi iyiliğimizi düşünerek tehlikeye atmak doğru olmaz. Cihânşah Padişah*

⁶³⁶Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârih**, s.267; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", **DİA**, C. 2, İstanbul 1989, s.372.

⁶³⁷ John Woods, **Akkoyunlular**, s.138.

⁶³⁸ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.114.

⁶³⁹Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârih**, s.267; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.114.

⁶⁴⁰K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s.216.

⁶⁴¹K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s.217, 225.

⁶⁴² İlhan Erdem, K. Paydaş, **Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür**, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007, s. 77.

Erzincan'ı anlaşmalar ve yeminler ile aldığı için bağlama veya serbest bırakma onun elindedir. İster bağışlar ister öldürsün kendisi bilir” diyerek buna sert bir şekilde cevap vermiştir⁶⁴³.

Bu sözler üzerine Cihânşah, Rüstem-i Tarhan komutasındaki saldırı birliğini bu kez de Cihangir'in üzerine göndermiştir. Bu arada Cihangir Mirza'nın baba bir kardeşi Uzun Hasan Bey, Musa Bey bazı Akkoyunlu emirleri çok iyi bir askerî donanımla Malatya taraflarına gelmişlerdir⁶⁴⁴. Uzun Hasan Bey, Cihânşah'a karşı koymayı önermiş olmasına rağmen, Cihangir Mirza, Diyarbakır dolaylarına yönelmiştir. Akkoyunlu emirlerinden Muhammed-i Bektaş, Purnak'tan Ali Bey, Muhammed-i Koca Hacı, Şeyh Hasan Mirza'nın tarafını tutarak Rüstem-i Tarhan'ın yanına gitmişlerdir. Bu güç karşısında duramayacağını düşünen Üveys Bey de Urfa kalesini bırakarak kaçmıştır. Bu arada Rüstem-i Tahran Humus dolaylarında bir grubu yağmalamış, Uzun Hasan Bey'e inanıp onunla giden bir Akkoyunlu topluluğu da pişman olup geri dönmüştür. Uzun Hasan Bey bu arada Ergani ve Siverek bölgesinde toplanmış olan aşiretlerin hepsini sahiplenerek, Çermik tarafına zorla çekmiş ve kardeşine yardım amacı ile direniş için hazırlanmıştır. Rüstem-i Tarhan Mardin önlerine gelince aralarından çok büyük bir savaş olmuştur. Rüstem-i Tarhan'ın askerlerinden Nurullah Caferi ve Bedreddin Nurullah-i Ayin'lu Uzun Hasan Bey'in askerleri tarafından yakalanmışlardır. Karakoyunlu nökerlerinin büyük çoğunluğu öldürülmüştür. Bozguna uğrayan Rüstem-i Tarhan ise geri dönmüştür⁶⁴⁵. Böylece Karakoyunlular Akkoyunlulara karşı büyük bir yenilgiye uğrarken, Cihânşah Uzun Hasan Bey ve Cihangir'e karşı yeni bir saldırı hazırlığı içerisine girmiştir. Nitekim Mirza Cihangir, Mardin'e gidip orayı yöneteceğine dair sözler edince, Rüstem-i Tarhan tekrar 300 kişiden az bir orduyu Mardin'e yollamıştır. Rüstem-i Tarhan Tılgurana'ı zaptla tahrip edip, Hristiyan halkının birçoğunu esir ve katlettikten sonra Mardin hududunda Resulayn gelmiştir. Mardinliler büyük korku ile sarsılmış bir şekildedir ve birçoğu Mardin kalesine çıkıp oraya kapanmışlardır⁶⁴⁶.

⁶⁴³Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s.267 Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.115.

⁶⁴⁴İlhan Erdem, K. Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**. s. 77; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.115.

⁶⁴⁵ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye** , s.115

⁶⁴⁶ Hrand D. Andereasyan, “Kronolojiler ve Kolo fonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi** s. s.88.

Rüstem-i Tarhan ve yanındakiler Mardinliler ile savaşırken, Cihângir Mirza'nın askerleri bu ordunun etrafını sarmıştır. Ancak 6 gün sonra şehir halkı Cihângir Mirza'ya isyan ederek şehri Rüstem-i Tarhan'a teslim etmiştir. Cihângir'in ordusu az az geldiği için kısa süre içinde yenilerek, Diyarbakır'a geri dönmüştür. Böylece Mardin, Rüstem-i Tahran ve adamlarının eline geçmiştir. Ancak Mardin Kalesi kuşatma altına alınmış ise de hava çok soğuk ve kış olduğu için Çermik bölgesindeki hayvanlar ve adamlar telef olmuşlardır⁶⁴⁷. Rüstem-i Tarhan, Mardin Kalesi'nde bulunan hak eden kişileri cezalandırıp, bazılarının dolap ve hücrelerini açtırarak beğendiği eşyaları gasp edip, kalanını da beşte birini almıştır. Ayrıca Hristiyanları ayırt etmek için üzerlerine mavi işaret koydurtmuştur. Daha sonra oradan göç etmiştir⁶⁴⁸. Cihângir ise Rüstem-i Tahran'a karşı Mardin'i koruyamamanın yanı sıra Şeyh Hasan'ın kardeşi Üveys b.Ali'yi Urfa'yı kuşatmasına da engel olmamıştır. Zor durumda kalan Cihângir Amid ve Memlûk sınırına çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak bu kez de Memlûk bölgesine sığınma hakkı verilmemiştir. Dahası Erzincan'ın düşüşü ve Halep'te kentlin Akkoyunlu sığınmacılar ile onların Karakoyunluların istilasına uğrayacağı korkuları yoğunlaşmış, bu nedenle tehlikeye giren Erzincan ve Halep arasında bulunan ticaret yollarında fiyatlar artarken, orada yaşayan halk iktisadi ve toplumsal olarak huzursuz olup göç etmeye başlamasından dolayı Halep pazarında binek ve yük hayvanlarının fiyatlarının yükselmesine sebep olmuştur. Ortaya çıkan huzursuzluklardan dolayı Memlûk sultanı Çakmak Akkoyunlular üzerine sefer yapma hazırlıklarına girmiştir. Ancak Cihângir'in amcası Kasım b. Kara Osman'ın 1450 yılında Cihângir Mirza'ya karşı olan ayaklanmasına destek sağlamak amacı ile Kahire'ye gelmesinden dolayı Memlûk Çakmak bu seferinden vazgeçmiştir. Böylece Çakmak kendisine destek verecek bir gücü zor kullanmadan elde ederken, Kasım b. Kara Osman'ı Urfa Valiliğine getirip, onu Cihângir'in üzerine saldırmak için teşvik etmiştir⁶⁴⁹. Ardından Dulkadir sınır muhafızlarına Karakoyunlular önünden kaçarken Fırat'ı geçmeye çalışmaları durumunda Cihângir ve ordusunun önünü kesmelerini söylemiştir. Zor durumda kalan Cihângir Memlûklu desteğini yeniden alabilmek için annesi Saray Hatun'u Memlûk hükümdarı

⁶⁴⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 116.

⁶⁴⁸ Hrand D. Andreeasyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.90.

⁶⁴⁹ İbn Tagrı Birdî, **Havâdisü'd-Duhûr**, C.VIII/I, s.80,93.

Çakmak'ın yanına gönderir⁶⁵⁰. Ancak Mısır'a gitmek için yola çıkan Saray Hatun'u Halep naipleri yolda durdurup, Bire'ye götürürler ve durumu Memlûklu sultanına iletirler. Memlûklu sultanı Saray Hatun'un Haleb'e oradan da Şam'a gönderilmesini ister. Saray Hatun Kahire'ye geldiğinde ise Memlûklu Sultanı tarafından iyi karşılanarak ağırlandı⁶⁵¹. Ancak kaynaklarda bu görüşme ile ilgili bilgiler mevcut değildir⁶⁵²

Diğer taraftan Uzun Hasan Bey, Üveys Bey'i Urfa'yı Karakoyunlulara bıraktığı için ona her toplantıda kızıyor ve tepkisini gösteriyordur. Bu duruma üzülen Üveys Bey, Mir-i Âhur Hüseyin ve Sevindik Ağa'nın adamları ile birleşip Urfa Kalesi'ni Karakoyunlulardan almıştır. Bu haber üzerine Şeyh Muhammed'in komutasında Rüstem-i Tarhan, Şeyh Hasan Mirza ile Saru Ali'nin oğlundan oluşan bir orduyu Urfa Kalesi'ni kuşatmaya göndermiştir. Uzun Hasan Bey ise bu arada Ergani Kalesi'nde inmiş ve kalenin kuşatmasını duyunca kardeşinin sıkıntısını çözmek için hassa ordusu ile Cihângir'in yanına gelip Urfa taraflarına gitmiştir⁶⁵³. Haberi alan Karakoyunlular ise Urfa Kalesi'ni sağlamlaştırıp, şehrin kapılarını kapamışlardır. Uzun Hasan Bey, kaleye girmek için ordu ayanı ile fikir alışverişi yaparak, kaleye girmeyi önermiştir. Ancak ayanların hepsi düşmanın 1200 kişi, kendilerinin ise 300 kişi olması ve şehir surlarının çok sağlamlaştırılmış olmasından dolayı savaşmaya imkân olmadan öleceklerini neden göstererek bu görüşe karşı çıkmışlardır. Ancak Uzun Hasan Bey, bu sözleri dinlememiş ve Bâbü'r's-sur tarafından büyük bir çaba sonunda kaleye girmeyi başarmıştır. Karakoyunlular şehrin kapısını kapatınca kale civarında büyük bir karşılaşma olmuştur. Savaş Rüstem-i Tahran'ın adamlarının ikinci keze yenilmesi ile sonuçlanmıştır. Karakoyunlular atlarını servetlerini ve eşyalarının tamamını bırakıp yaya olarak harabelere kaçmışlardır. Bu arada Uzun Hasan Bey'in adamları bunların arkasından giderek kaçanları yakalamıştır. Böylece 300 kişilik Akkoyunlu ordusu, 1200 kişilik Karakoyunlu ordusunu yenmiş ve Karakoyunluların bütün emirlerini öldürmüştür.

⁶⁵⁰ İ. Erdem, K. Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**, s.78.; John Woods, **Akkoyunlular**, s.139; İbn Tagrı Birdî, **Havâdisü'd-Duhûr**, C. VIII/I; s.95

⁶⁵¹ İbn Tagrı Birdî, **Havâdisü'd-Duhûr**, C. VIII/I, s.99; İ. Erdem, K. Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**, s.78.

⁶⁵² John Woods, **Akkoyunlular**, s.140 .

⁶⁵³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s. 270

Uzun Hasan Bey, Karakoyunlu emiri Şeyh Hasan'ın kafasını Mısır'a, elini ise Diyarbakır'a göndermiştir⁶⁵⁴. Şeyh Hasan'ın kafasını Mısır'a göndererek aslında bir nevi Memlûklulere bağlılığını göstermiştir. Yine Muhammed Bektaş'ın oğlunun kendisine yüz çevirip Şeyh Hasan'ın tarafına geçtiği için kafasını bizzat kendi eliyle kesip, Veli Bey-i Purnak, Ali Bey-i Pervane ve Muhammed-i Koca Hacı'yı yakalayıp Diyarbakır'a göndermiştir. Al-i Bey'i Pervane'yi Hızır Bey'i Tarhan, Muhammed-i Koca Hacı'yı Halil İdris, Muhammed-i Bektaş'ı Hasan Padişah'ın nökeri Karakoyunlu Muhammed, Saru'nun oğlu Pir Ali'yi Emir-i Ahur oğlu Hamza ile Demirci Şeyh Muhammed, Ali Yekan'ı, Mir'i Ahur Hüseyin'i, Ali'yi İnak'ı Kadı oğlu Ali'yi esir almışlardır. Şine bölgesinde bu haberi alan Akkoyunlu aşiretlerinden bazıları Uzun Hasan Bey tarafına geçmişlerdir. Bazıları da Dulkadir Süleyman'ın yanında bulunan Emir-i Buzurg Mirza Kasım'a yönelip Karakoyunludan kurtulmuşlardır. Bu savaş sonucunda Cihânşah'ın askerleri büyük bir yenilgiye uğrarken, bölgede yavaş yavaş gücünü kaybetmeye başlamıştır⁶⁵⁵.

Uzun Hasan Bey bu fetihten sonra Diyarbakır'a gidip kardeşi Cihângir Mirza'ya hediyeler yollamış, Ergani bölgesine hareket ettikten sonra Cihânşah'ın Emiri Rüstem-i Tarhan'ın elinde bulunan Mardin Kalesi'ni almak için uğraşmıştır. Rüstem-i Tahran bu arada Suriye'ye ait olan Siverek ilini ve Kara Mağara'yı yağmalatıp, Bohur Bulak yolundan Diyarbakır tarafına gelmiştir. Diyarbakır bölgesinden Ergani bölgesine hareket edip, oradan 6 fersah uzaklıkta bulunan Remektun mevkiine çadır kurdu muştur. Bunun üzerine Uzun Hasan Bey Ergani aşiretlerine bölgeyi terk edip, Harput'a gitmelerini söylemiş, geri kalan aşiretleri de hassa ordusuna göç ettirip, Mihrimar tarafına hareket etmiştir⁶⁵⁶.

Rüstem-i Tahran onun arkasından gidince Uzun Hasan Bey ile hareket eden aşiretler dağılmışlardır. Uzun Hasan Bey bu durumu engellemeye çalıştı ise de fayda etmemiştir. Daha sonra Rüstem-i Tarhan'ın Malan köyüne vardığı haberi gelince Uzun Hasan Bey Fırat'a bağlanan Aksu'yu Mihriban çayının başında konaklamaya başlamıştır. Rüstem-i Tahran da Mihrimar'a⁶⁵⁷ indiği vakit bölgede büyük bir savaş

⁶⁵⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.117; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.271.

⁶⁵⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.271

⁶⁵⁶ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye** s.120; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.271.

⁶⁵⁷ Ergani'de bulunan Yılan kuyusu denilen Birimar adında bir yer.

gerçekleşir. Uzun Hasan Bey'in ordusuna karşı direnemeyen Rüstem-i Tarhan o bölgeden göç etmeye karar verir. Hayvanlarını yani develerini Çolkun'a gönderir ve dağılmış aşiretleri yağmalamak ve esir almak için Tahir (Ebû Tahir Köyü) suyuna kavuşan Murdan Suyu yolundan harekete geçmiştir. Uzun Hasan Bey ise 35 kişiyle iki ferseng (12 km.) uzaklıkta bulunan dağın tepesinden çıkmıştır. Rüstem-i Tarhan'ın süvari birliği dururken başka bir birlikte sol tarafta ancak uzakta yer almıştır. Sağ ve sol ordusu yabancı kuvvetler ile karşılasınca Uzun Hasan Bey 35 kişilik süvariye onlara gönderir. Karakoyunlulardan 80 kişiyi yenip birkaç kişiyi ele geçirip dergâha gönderir. Bu çarpışmada Rüstem-i Tarhan'ın 500 adamı ölmüştür⁶⁵⁸.

Bu arada Ömer-i Emirli ile Hızır Bey-i Tarhan gelip Mardin Kalesi'ne giden Cihângir Mirza'nın yenildiği haberini iletirler. Rüstem-i Tarhan oğlu Tarhan ve kardeşi Cihângir Tarhan'ı ve Abdülgaffar-ı Şeki'yi, Uzun Hasan Bey'in üzerine gönderir. Bu haberler üzerine Uzun Hasan Bey Diyarbakır'a gelir, onlarla savaşın büyük bir topluluğu ele geçirir. Cihângir Mirza kendi güvenliğini sağladıktan sonra Muhammed-i Mirza'nın geldiğini Uzun Hasan Bey'e haber vermek için Şeyh Ali'yi Sultan Ahmed İnak Halil ile birlikte karavulluğa yollamıştır. Cihângir'in bu yardım isteğinin üzerine Uzun Hasan Bey hemen ordusunu toplayıp Muhammed-i Mirza'nın ordusuna yetişip saldırır. Ancak Uzun Hasan Bey'in ordusu orada dağıtılmıştır. Bu arada Uzun Hasan Bey'in yanında kalan 12 kişi onu yalnız bırakmıştır, o da atından inerek Abdülgaffar adındaki bir Karakoyunlu askerini eyerin üzerinden indirirken gözünün altına bir ok isabet eder⁶⁵⁹. Oku Mihmad Bey adındaki biri Uzun Hasan Bey'in gözünden çeker ve o bölgede büyük bir savaş gerçekleşir. Rüstem-i Tarhan bu savaştan geri dönerken tekrar Diyarbakır'a yönelmiştir. Daha sonra Cihâşah Irak'a yöneldiği için Muhammed-i Mirza'yı yanına çağırır. Muhammed Mirza ve Rüstem-i Tarhan bu bölgeden göç ederek Cihâşah'ın yanına gitmişlerdir. Bu arada Rüstem-i Tarhan Cihângir'e Kor Pir Mazid adlı elçiyi yollayarak aralarında akrabalık olduğunu ve annesini Cihâşah'a yollamasını böylece aralarında barış olabileceği haberini iletmiştir⁶⁶⁰.

⁶⁵⁸ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.120; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.271.

⁶⁵⁹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.271

⁶⁶⁰ Tofik Necefli, "Şarkın İlk Diplomatik Kadını Saray Hatun", **Şah İsmail Hatai**, İlm, Bakü, 2006, s. 43,

Uzun Hasan Bey Diyarbakır'ın kuzeybatısında Çermik bölgesinde Karakoyunlulara karşı direnişi sürdürürken, Cihângir, Rüstem-i Tahran'ın da isteği üzerine kardeşi Uzun Hasan Bey'den habersizce anneleri Saray Hatun aracılığıyla Cihâşah ile gizli pazarlıklara girmiş ve aralarındaki mücadelenin son bulmasını istemiştir. Saray Hatun Cihâşah'ın sarayına gelince izzet ikram ve tazim görevlerini yerine getirdikten sonra *“iki kardeşten biri ya Cihângir Mirza ya da Hasan Bey gelsin doğruluk ve samimiyetle barış sağlayasın”* deyince Saray Hatun *“Onların gelmesi, olmayacak işlerdendir. Eğer ben bu konuda söz verir de onun aksi olursa yalancı durumuna düşerim”* demiştir. Sonrasında Uzun Hasan Bey'e ve Cihângir Mirza'ya eğer gelirler ise zaferin onların olacağını haberini yollar. Saray Hatun Cihâşah'ın sarayından sultanların örf ve adetlerinden bağış, hediye ve pişkeş takdim edilmeden dönüş izni verilir⁶⁶¹. Cihângir başlangıçta Cihâşah'ın ya kendisinin ya da kardeşi Uzun Hasan Bey'in rehin olarak Karakoyunlu sarayına gelmesi isteğini reddetmiştir. Doğudaki olaylara ilgisi giderek artan ve Timurlu topraklarının fethine gitmek ve bizzat komutanlık yapmak için Akkoyunlu seferine kattığı birliklerin sayısını azaltmak isteğindeki Cihâşah geri adım atarak Cihângir ile 1452 yılında Amid Anlaşmasını imzalamıştır⁶⁶². Rüstem-i Tarhan hepsi siyah giyinmiş büyük bir ordu ile Kutul Kalesi'nin üzerinden Diyarbakır bölgesine gelip, elçiler aracılığı ile esirleri değiştirip sözleşme imzaladıktan sonra bu bölgeden göç etmiştir⁶⁶³. Cihângir bu anlaşma gereği Diyarbakır'da Karakoyunlu egemenliğini tanıyacak, kızını Cihâşah'ın oğlu Muhammed ile evlendirecek ve oğlu Murad'ı Cihâşah'ın sarayına rehin olarak yollayacaktır. Cihângir Amid'i Karakoyunlulara teslim ettikten sonra Mardin'i yeniden işgal izni almıştır⁶⁶⁴. Cihâşah ise emiri Rüstem Tarhan'ın komutasında gerçekleşen Akkoyunlu Karakoyunlu mücadelesindeki yenilgilerden sonra, daha önce hiçbir Karakoyunlu yöneticisinin salt silah yoluyla yapamadığını diplomasi yoluyla sağlamıştır. Cihângir ise mutlak egemenliğinden vazgeçip

⁶⁶¹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 130; Tofik Necefli, “Saray Hatun”, **Şah İsmail Hatai**, s. 43,

⁶⁶² John Woods, **Akkoyunlular**, s.142.

⁶⁶³ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.120

⁶⁶⁴ İbn Tagrı Birdî, **Havâdisü'd-Duhûr**, C. VIII/I; s.127; John Woods, **Akkoyunlular**, s. 142; Faruk Sümer, “Akkoyunlular”, **TDA**, s.8.

kendisine Mardin'i kazandırırken birçok Türkmen aşireti de kendisinden uzaklaştırmıştır⁶⁶⁵.

Cihânşah Amid anlaşmasından kısa bir süre sonra bölgeden ayrılmasına karşın Karakoyunlu kuvvetlerini bölgeden çekmeyerek , Muhammed-i Mirza'yı ve Rüstem-i Tarhanı çok iyi bir ordu ile Diyarbakır bölgesine gönderir. Amid anlaşmasına karşı çıkan Uzun Hasan Bey etrafına Afşar, Emurlu, Bicanlu, Haydarlu, İvaz, Musullu, Purnak ve Koca Hacılı gibi tayfaları toplayarak karşı koymaya çalışmıştır. Bu karşı koyuş aslında Karakoyunlu kuvvetlerine karşı duruşun yanı sıra Cihânşah ile uzlaşan Cihângir'den bağımsız olarak Karakoyunlulara karşı mücadeleyi sürdürme kararıdır .Daha sonraki süreçte Uzun Hasan Bey dört emiri ile birlikte gizlice Diyarbakır' a girerek kenti kan dökmeden ele geçirecektir⁶⁶⁶.

1.b Cihânşah ve Uzun Hasan Bey Mücadelesi II (1455)

1455 yılında Diyarbakır bölgesinde bulunan Uzun Hasan Bey Diyarbakır'ı elinde tutmayı başarmıştır. Mirza Cihângir'in Diyarbakır'dan çok sayıda asker ile Kürtleri yağmalamaya çıktığı haberi alınca bahadırlardan bir grup ile kendisi de akın için yola çıkmıştır. Ordusunu Diyarbakır şehrinin bir fersah uzağına bırakıp yanına Emir Ömer-i Hodadad'ın kardeşi Pir Ömer gibi adamları alarak Diyarbakır'ın kale kapısına varmıştır. Şehirde Cihângir'in adamlarından hiç kimse olmadığını için şehir kan dökülmeden teslim olmuştur. Uzun Hasan Bey'in Diyarbakır'a vardığı zamanda Mirza Cihângir Karacadağ'da konaklamış, Kürd tarafından Uzun Hasan Bey'in Diyarbakır'a girdiği haberini alınca o da Diyarbakır'a gitmiştir. Ancak burcun yanına vardığında durumu tam olarak anlayıp, Mardin'e hareket etmiştir. Bu hamlesi ile büyük başarı kazanan Uzun Hasan Bey bölgedeki hedeflerini gerçekleştirmek için girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan birisi kardeşleri Cihângir ve Üveys'in elindeki Mardin ve Diyâr-ı Rabi'a'nın ele geçirilmesi ki bu şekilde teşkilatlanma çerçevesinde kışlaklar üzerinde denetim sağlamaktır. İkinci olarak Eyyubilerin elindeki kenti Hısn-ı Keyf'in fethi Uzun Hasan Bey'in mevsimlik göç yolları üzerindeki egemenliğini pekiştirerek ve birinci derece önemli ticaret yolları onun denetimine geçecektir. Nihayetinde, Karakoyunluları Van Gölü Havzasından kovarak bölgenin yazlık yaylalarını, Tebriz'i Halep ve Bursa'ya bağlayan ticaret

⁶⁶⁵ John Woods, **Akkoyunlular**, s.142.

⁶⁶⁶ John Woods, **Akkoyunlular**, s.143.

yolunu yetkisi altına almak istiyordu. Uzun Hasan Bey bu planlarını gerçekleştirmek üzere önce Koca Hacı aşiretini kendi yerine bırakarak önce Mardin'e saldırdı, orada başarılı olamayıp vazgeçtikten sonra Diyâr-ı Rabi'a sınırındaki Hısn-ı Keyf'in Eyyübi önderi El Kamil Ahmed'e boyun eğdirdi. Daha sonrasında Tebriz ve Erzincan yolunu koruyan bir dizi kalede garnizon kurmuş Karakoyunlu kuvvetlerinin komutanı Arapşah Âyinlu'yu Aras vadisi boyunca doğuda Kağızman'a kadar kovaladı. Bu arada ikinci bir grubu da Van Gölü'nün kuzeyinde bulunan Karakoyunlu köyleri üzerine gönderdi. Geri dönerken Avnik, Erzurum, Bayburt ve Erzincan karakollarına da saldırdı. Bu başarılarından sonra hem Cihânşah'a ve kardeşi Cihângir'i karşı başkaldırısını duyurmak hem de adını her yere duyurmak amacı ile civar bölgelere, Osmanlı ve Memlûklu hükümdarlarına fetihnameler yolladı. Bu başarıları Osmanlı ve Memlûklu hükümdarları tarafından tanınmasının ardından Uzun Hasan Bey Diyarbakır'ın kuzeyinde bulunan Karakoyunlulara destek veren Kürtlere ve Erzincan'a saldırılara başladı. Daha sonrasında emrinde bulunan emirleri Irak-ı Arap'taki Karakoyunlu toprakları üzerine gönderdi. Musul ve Cebel-i Sincar'ı yağmalayan Akkoyunlular çok sayıda büyük baş hayvan ele geçirdiler⁶⁶⁷.

Uzun Hasan Bey'in artık giderek güçlenen ve tanınması gereken bir güç olduğunu fark eden Cihânşah ise Cihângir ile yaptığı gibi onunla da barış anlaşması yapmak için girişimlerde bulunmuş ve Uzun Hasan Bey Akçakale'ye gidip, Ayn al Arus'a indiği vakit Kara Paşa adındaki birisi, Şeyh Kutlu Bey'in oğlu ile birlikte Cihânşah'ın eşi Hatun Can Begüm'ün yanından elçi olarak geldi ve taleplerini bildirdi. Uzun Hasan Bey'de Mevlâna Şeyh Ahmed'i onların yanına katarak dostluk ve kardeşlik şartlarını yerine getirmek için gönderdi. 1455 yılının kışında karşılıklı elçiler gidip geldi, ancak bir anlaşma sağlanamadı. Bu arada Cihânşah'ın Uzun Hasan Bey'i gayri resmi de olsa tanınması Cihângir'i oldukça rahatsız etmiştir ve Cihânşah'ın yanına bizzat bu konuyu görüşmek üzere gitmiştir. Bunun üzerine Uzun Hasan Bey, Cihânşah'ı araya sokmadan kendi aralarında anlaşabilecekleri haberi yollayıp onu uyararak *“Biz aynı ana ve babadan iki kardeşiz. Görevimiz bundan sonra birbirimizle karşı kardeşlik ve dostluk yolunu tutacağımıza muhalefete ve düşmanlığa son verip o gibi işlerden geri duracağımıza dair söz verip, ant içmektir. Aramızda eskiden beri düşmanlık olan Karakoyunluya katılarak*

⁶⁶⁷ John Woods, **Akkoyunlular**, s.143-147; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.151.

bağlarımızı koparmak uygun olmaz” haberini Kürt Osman ile yollamıştır. Ancak yolda Kürt Osman’ın ölmesi üzerine haber Cihângir’e ulaşmamıştır⁶⁶⁸.

Bu arada Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasındaki siyasi durumu düzeltmek için Cihânşah tarafından yeniden anlaşma yapılması için Şeyh Ahmed Seyyid Aşur ile birlikte Uzun Hasan Bey’in yanına gelirler. Seyyid Aşur Azerbayan büyüklerinden olduğundan ve üzerinde vezirlik ve emirlik bulunduğundan dolayı gelişi saygı ile karşılanmıştır. Cihânşah’tan hediyeler getirmiştir. Uzun Hasan Bey o hediyeleri Kara Bey ve Nasır Bey’e bağışlamış, Cihânşah’ın isteği üzerine anlaşma yenilenmiştir⁶⁶⁹. Uzun Hasan Bey, Ali Koca Hacı’yı Urfa’nın müderrisi olan Mevlana Ahmed ile birlikte Cihânşah’ın da and içmesi için göndermiştir. Anlaşmada Cihângir’in Cihânşah’ın yanında kalması ve asla Diyarbakır bölgesine dönmemesi koşulu yer almaktadır. Bu anlaşmayı kabul etmeyen Cihânşah, Cihângir’i Akkoyunluların hükümdarı ilan edip başkent olarak Erzincan’ı verdikten sonra civar bölgelere fermanlar yollamıştır⁶⁷⁰. Sonrasında Uzun Hasan Bey ordusu ile Diyarbakır’a iyice yerleşince, Cihânşah, Cihângir Mirza, Rüstem Tarhan, Hemedan Hâkimi Ali Şeker Bey ve Solan Bey’i 20 bin süvari ile Diyarbakır’a göndermiş, Mardin havalisinde Uzun Hasan Bey’e karşı saf tutmuşlardır. Ali Şeker, Akkoyunlular ile yapılan muharebede Akkoyunluların sağ tarafını bozmuş, bir süre yenilenleri izledikten sonra ordunun gerisinde durup savaş meydanını gözetlerken Uzun Hasan Bey ile karşılaşmış ve esir düşmüştür. Yapılan bu savaşta, Rüstem-i Tarhan, Ali Şeker, Muhammed Bey gibi çok sayıda emir ve nöker Uzun Hasan Bey ve ordusuna esir düşmüştür. Esir edilen Rüstem Tarhan, Uzun Hasan Bey tarafından öldürülmüş, altın, gümüş, at katır ve türlü mal olarak pek çok ganimet elde edilmiştir⁶⁷¹.

⁶⁶⁸Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.153; Tofik H. Necefli, “Karakoyunlu –Akkoyunlu-Osmanlı”, **Şah İsmayıl** s.107.

⁶⁶⁹Muhammed Kocuki, **Uzun Hasan Akkoyunlu ve Meşy-i Siyasî ve Nizam-ı Hükümetdari-yi Vey**, Daneşgah-ı Firdevsi-i Meşhed, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tahran, 1377, s. 63.

⁶⁷⁰ John Woods, **Akkoyunlular**, s.147; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.156; Muhammed Kocuki, **Uzun Hasan**, s. 63.

⁶⁷¹ Hrand D. Andereasyan, “Kronolojiler ve Kolofonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.88–92; Muhammed H.Emir Erduş, **Uzun Hasan Akkoyunlu ve Siyasetha-yı Şarki-Garbi: Münasebat-ı İnan ve Osmanî der Dovre-i Uzun Hasan Akkoyunlu**, İntişarat-ı Bersat, Tahran, 1381, s. 69. Ebû

Rüstem-i Tarhan ile birlikte bir çok Karakoyunlu emirinin ölmesi aslında Sultan Cihânşah'ın bölgede giderek güç kaybettiğinin göstergesi iken müttefiki Cihângir'i de zor durumda bırakmıştır. Diğer taraftan bu zafer ile giderek güçlenen Uzun Hasan Bey ise bölgedeki gücünü pekiştirmiş ve dönemin önemli devletleri arasında olan ve bölgedeki olayları yakından takip eden Memlûk ve Osmanlı sultanlarına da zafernameler göndererek hızla yükselişini ilan etmiştir. Uzun Hasan Bey Fatih Sultan Mehmed'e yolladığı mektupta bu konu ile ilgili “*Ben de kendi ordularımı Diyarbakır ulusu nökerleri ve emirleri gibi bir yere toplayıp onlara doğru yürüdüm, onları yendim ve otuzbin savaşı ok ve kılıca geldiler, öldüler.10 bin enceb, 3 bin çadır elde ettik. Rüstem-i Tarhan, Şeker Ali, Şah Mansur oğlu Solan Bey, Muhammed Bey, Sor Bey ve başkalarını esir aldım ve Sonunda Tarkan oğlu (Rüstem-i Tarkan) öldürüldü, başka emirler esir edildi*”⁶⁷² ayrıntılı olarak bilgi vermiştir. Fatih Sultan Mehmed'in bu zafere karşı görüşü kaynaklarda yer almazken, El Eşref İnal Uzun Hasan Bey'in bu başarısından dolayı çok sevindiğini bildirmiş ve tebriklerini iletmiştir⁶⁷³.

Bu arada Karakoyunlular ile ittifak yapması sonucu başarı kazanamayan Cihângir, Uzun Hasan Bey Resulayn'dan Şine'ye vardığı sırada annesi Saray Hatun'u Mardin'den Kürt Osman'ın ölümünü aydınlatmak için elçi olarak gönderirken, aslında barış yapma arayışı içerisine girmiştir. Uzun Hasan Bey annesine “*Akkoyunlu ve Karakoyunlu nökerleri birbirine gelip gitmekte iltica etmektedirler.İki taraf arasında bu tür gelip gitmeler her zaman olmaktadır.Fakat bizim hanedanımızdan büyük emirler Karakoyunlu'ya gitmemişlerdir. Kardeşim Cihângir Mirza'nın Cihânşah Bey'e katılması uygun değildir*”⁶⁷⁴ diyerek aslında Karakoyunlu-Akkoyunlu iş birliğinden duyduğu rahatsızlığını dile getirmiştir.

Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.170; İbn Tagrı Birdî, **en-Nücûmü'z Zâhire**, C.XVI, s.85; Faruk Sümer, “Karakoyunlular”, **D.İ.A.**, s.437; John Woods, **Akkoyunlular**, s.151; s.437; M.Halil Yinanç, “Akkoyunlular”, **İ.A.**,s.259.

⁶⁷² Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s.716.

⁶⁷³ İbn Tagrı Birdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, C.XVI, s.85; İbn Tagrı Birdî, **Havâdisü'd-Duhûr**, V/III,s.302; John Woods, **Akkoyunlular**, s. 51.

⁶⁷⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.153; John Woods, **Akkoyunlular**, s.147;İ.Erdem Kazım Paydaş, **Akkoyunlu Devleti**, s.83; Avedis K. Sanjian, **Colophons**,s.222; Muhammed H.Emir Erduş, **Uzun Hasan**, s.57.

Ardından annesine Cihângir'den oğlu Hamza'yı rehin olarak yollamasını ve Akkoyunlu hükümdarlığından vazgeçmesini ve Mardin'i gözetim altında tutmasını söyleyerek⁶⁷⁵ Akkoyunlu birliğini sağlamaya çalışırken, hakimiyeti tek başına ele geçirme planları yapmıştır. Ancak Cihângir'in bu istekleri reddetmesi üzerine Uzun Hasan Bey Mardin'e Cihângir'in adamlarını bölgeden uzaklaştırarak karşılıklı yapılan mücadelede Cihângir Mirza'nın ordusundan Pir Hacı ile Pir Minha, Uzun Hasan Bey'in ordusundan ise Muhammed-i Halil İnak ile İsa Bey öldürülmüştür. Uzun Hasan Bey Cihângir'in askerlerini Akabe'nin aşağısına kadar kovalamışlardır⁶⁷⁶. Savaş sonunda yenilgiye uğrayan Cihângir caresiz bir şekilde tekrar annesi Saray Hatun'u anlaşma yapmak amacı ile Uzun Hasan Bey'in yanına yollamıştır. Uzun Hasan Bey annesini karşıladıktan sonra daha önceki isteğini yani Hamza'nın ya da oğullarından birinin rehin olarak yollanması talebini tekrarlamıştır. Bu arada Uzun Hasan Bey Karakoyunlular ve müttefiklerini yenerek yeniden Mardin'i kuşatır. Zor durumda kalan Mardin halkı birleşerek Cihângir'in yanına gelip *“Kardeşini dinle ve rehin olarak oğlunu ona ver, eğer Uzun Hasan Bey bize karşı savaşa devam ederse ona karşı daha fazla direnmeyiz”* demişlerdir⁶⁷⁷. Daha sonrasında Mardin'de zahire kalmayınca Saray Hatun oğulları arasında barış yapılması için çabalamıştır. Mardin halkının isteği ve Saray Hatun'un çabaları üzerine Cihângir oğlu Ali Han'ı Uzun Hasan Bey'in sarayına rehin olarak göndermiş ve aralarında anlaşma yapılmıştır. Uzun Hasan Bey ve Cihângir arasında yapılan anlaşma sonucunda Diyarbakır Uzun Hasan Bey'e, Mardin Cihângir'e bırakılmıştır⁶⁷⁸. Diğer taraftan kardeşleri Üveys de kardeşlerinden af dilemiş, bunun karşılığı olarak Urfa yeniden kendisine verilmiştir⁶⁷⁹. Böylece Akkoyunlu Mirzaları arasındaki ihtilaf bir süreliğine sona ermiştir.

Uzun Hasan Bey, Karakoyunlu mücadelesi yanı sıra Akkoyunlu Beyliğini oluşturan toprakların büyük bölümünü denetim altına almak için uğraş vermiştir. Nitekim bölgede denetimi sağladıktan sonra yeniden doğuya yani Karakoyunlulara

⁶⁷⁵ John Woods, **Akkoyunlular**, s.147; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.153.

⁶⁷⁶ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.154.

⁶⁷⁷ Avedis S. Sanjian, **Colophons**, s.224; İ.Erdem, K.Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**, s. 83.

⁶⁷⁸ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.171.

⁶⁷⁹ V.Minorkys, "Uzun Hasan", **E.I**, s.964.

yönelmiştir. Bu arada Cihânşah 1455 yılındaki Diyarbakır seferinden sonra Uzun Hasan Bey karşısında çok dikkatli ve tedbirli bir siyaset izlemiş ve Gürcüler üzerine yaptığı başarılı bir seferden dönen Uzun Hasan Bey'e bekavullarından Aynal adlı elçi ile altın bir kemer, kılıç ve kumaşlar göndermiştir. Bu hediyeleri gören Uzun Hasan Bey kemer ve kılıç gönderilmesinin kendine Cihânşah tarafından saltanat tevcihi anlamına geldiğini ifade etmiştir⁶⁸⁰. Ertesi yıl ikinci bir Karakoyunlu elçisi gönülsüz olan Uzun Hasan Bey'i Cihânşah'la ateşkes imzalamaya ikna etmiştir. Aslında Cihânşah'ın bu şekilde temkinli politika izlemesindeki en asıl sebep onun Doğu'da Timurlu topraklarında genişleme çabalarının yanında oğulları Hasan Ali ve Pir Budak'ın isyanı ile uğraşmak zorunda kalmasından dolayı gücünü biraz olsun kaybetmiş olmasıdır. Bunun yanı sıra temkinli bir siyaset izleyerek Akkoyunlu'ya karşı koyabilecek gücü toparlayana kadar onları yatıştırmak istemektedir.

Nitekim Cihânşah bu yatıştırma siyaseti doğrultusunda 1463 yılında Karakoyunlu taraftarı olan Duharlu tayfasının Bayburt Kalesi'ni ele geçirip Uzun Hasan Bey'e teslim etmesine göz yummuş ve bu ihanete etkin biçimde karşı çıkmaktansa, Uzun Hasan'ın Bayburt üzerindeki egemenliğini tanıyan bir tebliğ çıkarmıştır. Yine aynı yıl içerisinde Cihânşah'ın oğlu Hasan Ali, Uzun Hasan Bey'e sığınma talebinde bulunarak Cihângir'e karşı ilk Diyarbakır seferine neden olan benzer bir durum yaratmıştır⁶⁸¹. Ancak Cihânşah bu kez Akkoyunlulara karşı hiçbir karşı saldırı ve seferde bulunmayarak sessiz kalmayı yeğlemiştir. Uzun Hasan Bey kendisine sığınan Hasan Ali'yi daha sonra Bağdad'ta bulunan kardeşi Pir Budak'ın yanına göndermiştir. Daha önce anlattığımız üzere Cihânşah Bağdad'a Pir Budak'ın üzerine saldırıp orayı ele geçirip biraz güç topladıktan sonra Akkoyunlular üzerine yeni bir saldırı hazırlığı içerisine girme planları yapmıştır.

Sonuç itibariyle, 1455 yılında Karakoyunlu ve Akkoyunlular arasında yapılan bu muharebeler Uzun Hasan Bey'in en büyük zaferlerinden biri iken, Karakoyunluların giderek bölgede gücünü kaybettiğinin göstergesi olmuş ve kısa süre de olsa Karakoyunlu Akkoyunlu ilişkisinde siyasî bir dönüş yaşanmıştır.

⁶⁸⁰ İsmail Aka, **Türk men Hâki miyeti**, s.67; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.171.

⁶⁸¹ John Woods, **Akkoyunlular**, s.173.

1.c Cihânşah- Uzun Hasan Bey Mücadelesinin Yeniden Başlaması ve Cihânşah'ın Öldürülmesi III (1467)

Doğu'da Horasan'dan Anadolu'ya, güneyde Basra Körfezinden Kafkasya'ya hâkim olan Cihânşah, dönemi içerisinde en büyük hükümdarlardan biri olmayı başarmıştır. Azerbaycan, Diyarbakır, Bağdad Basra, Fars ve Kirman'ın tek hâkimi olmuştur⁶⁸². Ancak diğer taraftan Karakoyunlu ve Akkoyunlular arasında çok eskilere dayanan mücadelede Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey giderek bölgede güç kazanmış ve büyük devletler ile mücadele edebilecek konuma geçip sınırlarını Karakoyunlular kadar olmasa da Diyarbakır, Mardin, Urfâ, Erzincan gibi birkaç merkez ile büyütülmüştür⁶⁸³. Kendi hükümdarlığının diğer hükümdarlıklardan uzun olduğunu düşünmüş ve kendisini Türklerin en büyük hükümdarı saymıştır. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'e yolladığı bir mektupta "Sultan" olarak hitap etmeyip sadece Mehmed Bey unvanını ile yetinerek kendini üstün göstermeye çalışmıştır⁶⁸⁴. Caterino Zeno kendi seyahatnamesinde "1450 yılında Cihânşah İran hâkimi idi. Büyük işler yaptığı için kendisine Uzun Hasan dedirten Hasan Bey küçük bir kalenin sahibi olarak kalmak istemediğinden yavaş yavaş kendisi kadar olmayan diğer kardeşlerinin hakkını gaspedip, hâkimi bulunduğu eyaletlerden el çektirdi"⁶⁸⁵ ifadelerini kullanarak Uzun Hasan Bey'in giderek güçlendiğini ve büyüdüğünü vurgulamak istemiştir. Cihânşah'ın en büyük emirlerinden Rüstem Tarhan ve Arabşah'ın'ı Diyarbakır bölgesinde yapılan savaşta öldürerek onları saf dışı bırakıp, Cihânşah'a muhalefet yapmak için Şeyh Cüneyd ile ittifak yaparak, akrabalık ilişkileri kurmuştur⁶⁸⁶.

⁶⁸²C.Eroğlu, M.Baçoğlu, O.Özdiç, "Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra", **Global Strateji Enstitüsü TİKV**, Ankara, 2005, s.54.

⁶⁸³ İlhan Erdem, K.Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**, s. 88.

⁶⁸⁴Veledbana Cuvano, "Revabet-i Ferhengi ve Tarihi Beyn-i İran ve Romani" **Mecelle-i Daneşkede-yi Edebiyat ve Ulum-i İnsani**, S.7, Neşr-i Danışgah-i Tahran, Tahran, 1387, s.17.

⁶⁸⁵ Tufan Gündüz, **Uzun Hasan ve Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri, Caterino Zeno ve Amrogioa Contarini'nin Seyahatnameleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s.17.

⁶⁸⁶ Hüseyin Mir Caferi, **Timuriyân ve Türkmanân**, s.352., İlhan Erdem, K.Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**, s.88; Rustam Sukurov, Rustam Shukurov, "The Campaign of Shaykh Djunayd Sefawî Against Trebizond (1456 AD/860 H)", **Byzantine and Modern Greek Studies (BMGS)** 1993, s.217-140 (Bu

Cihânşah ise giderek büyüyen ve kendisini Türklerin en büyük hükümdarı olarak gören Uzun Hasan Bey'e saldırıda bulunmak ve önündeki en büyük engeli ortadan kaldırmak için fırsat kollamaktadır. Ayrıca Uzun Hasan Bey tarafından öldürülen Rüstem-i Tarhan ve Arabşah'ın oğulları Cihânşah'ı bu konuda kışkırtıp Akkoyunlular üzerine saldırılmasını istemişlerdir ⁶⁸⁷. Cihânşah Fatih Sultan Mehmed'e yazdığı mektupta "*Ben şimdi memleketimde düzen yapmak istiyorum. O da Hasan Akkoyunludur. Bu arada zahirde bana dostluk gösteriyordu ve ben kim bana dost gibi yanaşırsa, benimde ona saf olarak davranmak huyum ve kuralımdır. Ancak zahir ve batini biri olmadığı için günü günden anlaşmaları bozmak gerçeği artık benim için tamam oldu ve onun ortadan kaldırılması vaciptir. Nitekim ona doğru gidiyoruz*"⁶⁸⁸ ifadelerinden aslında Cihânşah'ın yukarıdaki gerekçeler dışında ülkesine düzen getirmek, sınırlarını daha da genişletmek, temkinli siyasetine son vererek tek hâkim olmak istemesi yatarken Uzun Hasan Bey ile aralarındaki anlaşmayı feshetmiş olduğunu görmekteyiz. Kendisi bu sefere çıkarken aslında biraz endişelidir ve maneviyat açısında güç kazanmak amacı ile Kura'an'dan fal baktırmıştır. Çıkan falda "*Firavuna git, çünkü o taşkın olmuştur*" ayeti çıkmıştır⁶⁸⁹. Nitekim manevi olarak da kendisini hazır hissedenden Cihânşah sonundan 1467 yılında ordusuna 10 yıl kadar önce ağır yenilgiler yaşatan⁶⁹⁰ Uzun Hasan Bey'i ortadan kaldırmak için saadet ve ikbal, davul ve bayrak ile askersiz Tebriz'den Diyarbakır'a doğru harekete geçmiştir ⁶⁹¹. Yolda düşman korkusu tanımayan ve "*yeryüzünde bana kılıç kaldırabilen kimse yoktur*" deyip böbürlenmiş Cihânşah askerlerini yanından uzaklaştırmıştır⁶⁹². Ermeni müellif Khaciyan "*Cihânşah Uzun Hasan Bey'e karşı yürüdü. Yanında çok sayıda emirle birlikte, Allah Uzun Hasan Bey'e yardım etsin.*"

makale Murad Keçiş tarafında Türkçe'ye çevrilmiş ve Karadeniz İncelemeleri Dergisinin 7. sayısında yayına hazırlanmaktadır.).

⁶⁸⁷ Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s.552; Feridun Bey, **Münşaat**, s. 273–274; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.68.

⁶⁸⁸ Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.552–553.

⁶⁸⁹ Şerefnâme Bitlisi, **Şerefnâme**, s.117.

⁶⁹⁰ John Woods, **Akkoyunlular**, s. 173.

⁶⁹¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh** s.435; K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s. 291.

⁶⁹² Hrand D.Andreasyan, "Kronolojiler ve Kolo fonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.137.

Sakin oturanı zorladı”⁶⁹³ şeklindeki yorumu ile Cihânşah’ın gücünü ifade etmiştir. Diğer taraftan Uzun Hasan Bey Cihânşah’ın kendisinin üzerine geldiği haberini alınca ordusunu toplamış, kardeşi Cihângir Bey ile çocukları Murad Bey ve İbrahim Bey de kendisine katılmıştır.

Cihânşah, Hoy yakınlarında bulunan Sökmen Ova yaylağında eğlence ile vakit geçirirken⁶⁹⁴, Adilcevaz kalesinin valisi Mahmud-i Mihmandar haberci olarak gelip “*Hasan Padişah mızrak saplayan 12 bin askerle akın için yaklaşmaktadır*” haberini getirmiştir⁶⁹⁵. Ancak bu haberi eğlence içerisinde geçiren Cihânşah’a kimse iletmeye cesaret gösterememiştir. Nitekim ertesi gün Pirzâd Bey-i Buhari, Şah Hacı Bey-i Hemedani, Rüstem-i Yakubi, Pir Mihmad ve kardeşi Kurmuş-i Şeki, Emin oğlu Hüseyin, Lala Sefer Şah, Şeyh Behlül-i Çağatay ile birlikte diğer serdarlar ve inaklar topluluğu⁶⁹⁶ Uzun Hasan Bey’in harekete geçtiği haberini Cihânşah’ın nedimi ve mahremi olan Kadı Abdullah vasıtası ile Cihânşah’a bildirmişlerdir. Bu olaylar üzerine Cihânşah yakınlarını ve mallarını ordugâhın üç fersah uzağında bulunan Buban Kalesi’ne gönderirken, bir grubu da öncü olarak göndermiş, kendisi de emirleri ile birlikte ata binip karşı koymak için yola çıkmıştır. Bu arada Cihânşah Uzun Hasan Bey’in yanından gelmiş olan elçisi Hızır Bey-i Tarhan’dan Uzun Hasan Bey’in gelmekte olduğunu söyleyip, niçin kendisinin yanlış beyanat verdiğini sormuştur. Hızır Bey bunun yalan ve uydurma olduğunu Uzun Hasan Bey’in Harput’a inmiş olduğunu ve tüm Akkoyunlu aşiret askerlerinin Harput yakınında bulunan Kabes adlı yaylakların yakınında toplandıklarını belirtmiştir. Ancak Cihânşah bu habere inanmamıştır. Bu yalan haberin kaynağı Hasan-ı Rumlu ve Ebû Bekr-i Tihranî’ye göre aslında Akkoyunlu süvarilerinden bir topluluk ile av için Bingöl yaylağına çıkmış olan Halil-i Tavacı tarafından yapıldığıdır. Giderek sinirlenen Cihânşah Muhammed-i Sofracıyı elçi olarak Uzun Hasan Bey’in yanına göndererek “*Senin saldırı için harekete geçip bana karşı geldiğin haberi Türk’e Tacik’e uzaktaki yakındaki herkese duyuldu. Eğer dostluğumuza sadık isen korkusuzca dergâhıma gel*” diyerek çağrıda bulunur. Ayrıca eğer kendisi gelemez

⁶⁹³ K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s. 291.

⁶⁹⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 246.

⁶⁹⁵ Hândmîr, **Habi bü’s-Siyer**, s.76; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.246.

⁶⁹⁶ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t- Tevârîh**, s.436; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 247.

ise oğullarından birinin göndermesini istemiş, aksi takdirde oğlu Muhammedi Mirza'yı, eğer o olmaz ise Ebû Yusuf Mirza'yı 30.000 kişi ile o bölgeye göndereceğini bildirmiştir⁶⁹⁷. Buna ek olarak vergi için Uzun Hasan Bey'den 300 tane memlûk çocuğu vermesini istemiştir.⁶⁹⁸ Muhammed Sofacı, görüşme esnasında Uzun Hasan Bey'e Cihânşah'ın 150.000 kişilik ordusu bulunduğunu söyleyince Uzun Hasan Bey Cihânşah'ın ordusunun durumunu bildiğini ve 30.000 binden fazla adamı olmadığını, kendisinin Şah Al-i Bayrami ve diğer emirler gibi olmadığını, Cihânşah'ın fevri, güvenilmez biri olduğunu ve yanındakilerden en küçüğü olan Muhavvek'i de kasten öldürttüğünü, Müslümanları rezil ettiğini, yaşlandığı ve hükümdarlık şanına yakışmayan hareketler içinde bulunduğunu, Osmanlı sultanının ona yarasa (hoffaş) lakabı taktığını bütün gece uyanık, gündüzü uyuyarak geçirmeyi kendisine ilke edindiğini ifade edip oğullarından hiçbirini göndermeyeceğini söylemiştir. Ayrıca Muhammedi Mirza'nın üzerine göndermesi konusunda ise Mirza Muhamedin de habbazade (fırıncı çocuğu) ve önemsiz biri olduğunu bildirmiştir⁶⁹⁹, ayrıca vergi olarak istenen 300 memlûk çocuk için ise *"yoksa elimin altındaki çocukları kendi emrime tabi mi saymışım ki onları vergi olarak Cihânşah'a vereyim, ya da onları kendi oğullarım gibi mi sayayım? Eğer Cihânşah onları kılıç zoruyla babalarının ve annelerinin ellerinden almak istiyorsa bu işten memnun olmayacağım"* diyerek kafa tutmuştur⁷⁰⁰. Uzun Hasan Bey bunları söyledikten sonra Kadı Alâaddin Ali'yi uygun hediyeler ve ona layık armağanlar ile Cihânşah'ın dergâhına göndermiştir. Hediyeler ile Cihânşah yanına geri dönen elçisi Muhammed Sofacı ve Akkoyunlu elçisi Kadı Alâaddin Ali, Uzun Hasan Bey'in söylediklerini Cihânşah'a iletmıştır. Ancak Cihânşah Kadı Alâaddin Ali'yi geri çevirip hediyeleri kabul etmemiş ve barışın ancak Uzun Hasan Bey'in ya da oğullarının gelmesi sonucu mümkün olacağını belirtmiştir. Cihânşah'ın bu akının gereksiz olduğunu yanındaki emirler nasihat sözleri ile vazgeçirmeye çalışmış ise de Cihânşah bu sözlere aldırmayarak, beldelere mübaşirler gönderip askerleri çağırmıştır. Ferman üzerine

⁶⁹⁷Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.436-437; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.248; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.69; Muhsin Bahram-nejad, **Sergužešt-i Karakoyunluha**, s.69.

⁶⁹⁸Tufan Gündüz, **Venedik Elçileri**, s. 19.

⁶⁹⁹Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.438; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.69.

⁷⁰⁰Tufan Gündüz, **Venedik Elçileri**, s.19.

İsfahan'dan Muhammedi Mirza, Şiraz'dan Ebû Yusuf Mirza ve diğer bölgelerdeki Irak ve Fars tüm beyler Cihânşah'ın yanına gitmişlerdir. Diğer taraftan giderek sınırlanan Uzun Hasan Bey de ordusunu hazırlamak için faaliyetlere başlayıp, kardeşi Cihângir Mirza, Murad Bey'in ve İbrahim Bey'in çocukları Uzun Hasan Bey'in etrafında birleşerek, Cihânşah'ın üzerine yürümüşlerdir. İskender-i Pilten'i saf yaran bahadırlardan bir topluluk ile öncü olarak göndermiştir. Onlar Ahlât ve Muş arasındaki Şeyh İdris mevkiinde Cihânşah'ın öncü birliklerine yetişmiş, onlar ile savaştıktan ve birkaçını öldürdükten sonra birini yakalayıp haber alabilmek için ordugâha göndermişlerdir⁷⁰¹. Bu arada Cihânşah'ın ordusu ile birlikte Erciş'e doğru ilerlediği haberi ordugâha ulaşınca Uzun Hasan Bey harekete geçip Belkis tekkesi kapısında konaklayıp karargâhın dört bir tarafına set çekirmiştir. Cihânşah ise Erciş'te ülkenin dört bir tarafından gelenleri ordusuna katarak kalabalık ve görkemli bir topluluklu ile Muş ovasına inmiştir⁷⁰². Oruk ve hazinesini Azerbaycan'a gönderdikten sonra Muş ovasından hareket edip Çapakçur ovasına konmuştur. .Bu arada Uzun Hasan Bey tarafından Çapakçur kalesini gözetleyip dönmek üzere karavul olarak gönderdiği İbrahim Şah'ı geri dönmüş ve Cihânşah'ın Fırat nehri kenarında bir süre kalarak geri döndüğünü söylemiştir. Bunu duyan Uzun Hasan Bey Şehzade Sultan Halil'i, Şeyh Hasan Beyoğlu Yusuf Bey'i iki bin genç ile birlikte öncü olarak yola çıkarmıştır. Diğer taraftan Cihânşah, Çapakçur bölgesindeki Yez ve Tarum valisi olan Emir Kasım Pervaneçi'yi karavul olarak Akkoyunlu ordusunun üzerine yollamıştır. Ancak yapılan karşılaşmada Emir Kasım Pervaneçi ve yanındakiler bozguna uğratılmışlardır. Akkoyunlular Emir Kasım Pervaneçi'nin adamlarından 80 kişiyi öldürüp, 60 kişiyi ele geçirmişlerdir⁷⁰³. Uzun Hasan Bey, Sultan Fatih Mehmed'e yazdığı mektupta Emir Kasım Pervaneçi'nin yenilgisini “*O gün Cihânşah'ın en büyük emirlerinden olan Emir Kasım Pervaneci ve otuz kişilik meşhur emirlerden oluşan beş bin ‘alkıncı’ silahlı sarsılmayan kişi ile karavulluğa gelmişlerdi. Temiz ve büyük tanrı yardım etti. Düşman koşununa karşı zafer*

⁷⁰¹Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.439.

⁷⁰² A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.961; Muhammed H.E. Erduş, **Uzun Hasan**, s. 73.

⁷⁰³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.440; Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.554; Muhammed H.Emir Erduş, **Uzun Hasan**, s.75; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 70;Şerefhan Bitlisi, **Şerefnâme**, s.117.

kazandılar. Kasım'ı yaraladılar, emirlerden ve atlılardan çoğunu öldürdüler bazıları ise Fırat Çayında boğuldular”⁷⁰⁴ şeklinde anlatmıştır. Yenik ve perişan bir şekilde Cihânşah'ın yanına geri dönen Emir Kasım Pervaneçi'nin durumundan ve bazı çarpışmalarda Uzun Hasan Bey'in ordusunun galip gelmesi üzerine Cihânşah ordugâhta bulunan emirleri ve beyleri Antur mevkiinde⁷⁰⁵ toplayarak bu durumda ne yapılması gerektiğini danışmıştır. Ordugâhta bulunan emirler ve beyler kış mevsimi ve havanın soğuk olmasından dolayı şimdilik kışlamak üzere Azerbaycan'a gidip, bahar başlarken Uzun Hasan Bey'e saldırılmasının daha iyi olacağını teklif etmişlerdir⁷⁰⁶.

Cihânşah bu teklifi kabul etmeyerek bütün eylül ayını Muş ovasından geçirmek hatasında bulunmuştur. Yaz elbiseleri ile gelen askerler kışın soğuktan eziyet çekmeye, şikâyet etmeye başlamışlar ve Cihânşah'ın yanına gelerek kışlağa dönmesini istemişlerdir. Karışıklık çıkmasından endişelenen Cihânşah ordusuna kışlaklara gitmesi için emir vermiştir. Beylerinin büyük bir kısmı Adilceviz, Erciş ve Van'da, diğer bir kısmının Malazgirt yolu ile Aras kışlağında kışlamalarına izin vermiştir⁷⁰⁷. Kendisi kuzeye doğru yönelip Çapakçur'dan Kiği'ya doğru ilerleyip Sancak mevkiine gelmiştir. Amacı Tercan ve Erzurum yolu ile Pasinlere gitmek ve o civarda kışlamaktır. Uzun Hasan Bey, Fatih Sultan'a yazdığı mektupta Cihânşah'ın amacının bu taraflara yani Erzincan, Kemah, Karahisar ve yukarılara gitmek ve oraları harap etmek istemesi olarak yazmıştır⁷⁰⁸. Nitekim Cihânşah Kacerci yolunu takip ederek Cemcâl mevkiine gelmiştir, ancak çok az yol kat edebilmiştir⁷⁰⁹. Bu arada Uzun Hasan Bey'in yanına öncü birlikler gelerek Cihânşah göçü harekete geçirip, kendisi bazı yakınları, çocukları nedimleri ve öğrencileri ile birlikte yurtta

⁷⁰⁴ Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s.554; Muhammed H.Emir Erduş, **Uzun Hasan**, s.75

⁷⁰⁵ Antur yeri tespit edilememiştir ve e Kitab-ı Diyarbekriye'de ve Ahsenü't-Tevârih'te “Antur” şeklinde yazılmış iken, Mükrimin Halil Yınanç İ.A.'deki makalesinde “Ankar” olarak belirtmiştir. Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s.440; Mükremin Halil Yınanç, “Cihânşah”, **İ.A.**,s.187.

⁷⁰⁶ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s.440;İs mail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 70.

⁷⁰⁷ Mükrimin Halil Yınanç, “Cihânşah”, **İ.A.**, s.187; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s.440.

⁷⁰⁸ Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s.554; Muhammed H.Emir Erduş, **Uzun Hasan**, s.75; Hrand D. Andereasyan, “Kronolojiler ve Kolo fonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.89.

⁷⁰⁹ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 70.

kalmıştır, fırsat ganimettir haberini ulaştırmışlardır⁷¹⁰. Nitekim Cihânşah'ın sadece hassa ordusu, beyleri, boy nökerleri ve oğulları ile habersiz bir şekilde bulunduğu bilen Uzun Hasan Bey ve ordusu Cihânşah'ın kaçış yollarını tutup, takibe almış, sonrasında ani bir baskında bulunmuşlardır⁷¹¹. Baskın öncesinde Cihânşah'ın Sancak mevkiinde karargâh kuran Uzun Hasan Bey tarafından gece vakti Cihânşah'ın ordusunun içine bir casus gönderilmiş ve ordu içine girerek “*Şu şekilde ve vasıfta bir at kaybettim, bulana ve bana getirene mükâfat vereceğim*” diye bağıarak bütün gece çadırlar arasında dolaşmış, ümeranın ve sultanın eğlence ile meşgul olduklarını, diğerlerinin ise sarhoş, tüm askerlerin başıboş olduğunu gördükten sonra geri dönmüş ve saldırının tam vakti olduğunu Uzun Hasan Bey'e bildirmiştir⁷¹². Yanına 6.000 atlı alan Uzun Hasan Bey sabahın erken saatlerinde Cihânşah'ın ordugâhına ani bir şekilde baskın yapmıştır⁷¹³. Cihânşah ve eşrafı Uzun Hasan Bey'in ordusu kendilerine yakalaşınca kadar gelenleri fark etmemişlerdir, farkına çok geç vardıklarında ise düşmana karşı koymaya çalışmışlar ancak başarılı olamamışlardır. Uyukulu bir halde bulunan Cihânşah'ın emirleri de şehzadeler uyanıp ordusunun başına geçmeye çalışmış iseler de bozguna uğramışlardır. Uzun Hasan Bey'in hücumu ile Cihânşah kendi çadırında gafil tutulmuştur⁷¹⁴. Bu arada sarhoş bir şekilde uyuyan Cihânşah'ı uyandırmayı hiç kimse cesaret edememiştir. Uzun Hasan Bey'in galip geldiğini gören şehzade Muhammed Mirza saltanat çadırına gelerek Cihânşah'ı uyandırmış, bozguna uğradıklarını söyleyerek kaçması gerektiğini söylemiştir⁷¹⁵. Cihânşah kaçmak için temin edilen bir at ile yönü belli olmadan

⁷¹⁰ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.441. Yukarıda bahsi geçen haberi Şerefnâme'de şu şekilde anlatılmıştır: “*O sırada Mirza Cihânşah'ın ordusunu kendisinden önce gönderdiği ve kendisinin birkaç adamla birlikte bir evde yatmakta olduğu yolunda öncü kuvvetlerden haber geldi*”. Şerefnan Bitlisi, **Şerefnâme**, s. 118.

⁷¹¹ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 71.

⁷¹² Hüseyin Mir Caferi, **Timuriyân ve Türkmanân**, s.12; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.441. Mîrhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5618.

⁷¹³ Gaffârî **Tarih-i Cihân'âra**,s. 250; **Târîh-i Kızılbaşân**, s.14; Mükrimin Halil Yınanç, “Cihânşah”, **İ.A.**,s.187; Mîrhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5621.

⁷¹⁴ B.E. Bertels, “Navoi i Djami. İzbrannie Trudi, İzdatelstvo “Nauko”, **Qlavnaya Redaktsiya Vosfoçnoy Literaturı**, Moskva, 1965, s.25; S.Durdiyev, **Türkmen Farsı Edebi**, s. 23; A.Semerkanđi, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.961.

⁷¹⁵ Mîrhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5618; Mükrimin H Yınanç, “Cihânşah”, **İ.A.**,s.187.

kaçmaya başlamış, bu arada oğulları ve beyler onun kaçmasını sağlamak için ordugâhta kalıp savaşmaya devam etmişlerdir. Ancak bu mücadele başarılı olamamış, Cihânşah'ın oğulları Muhammedi Mirza ve Yusuf Mirza, diğer emirler esir alınıp, Uzun Hasan Bey'in huzuruna götürülmüşlerdir. Cihânşah'ın oğullarından Muhammed Mirza öldürülmüş, Mirza Yusuf'un gözüne ise mil çekilmiştir⁷¹⁶.

Cihânşah'ın ordugâhtan kaçtığı haberini alan Uzun Hasan Bey etrafa adamlar göndermiş ve ele geçirmelerini istemiştir. Bu arada Uzun Hasan Bey'in adamlarından biri Cihânşah'ın arkasından yetişip onu ele geçirmiş ve başını keserek öldürmüştür⁷¹⁷. Timurlu, Akkoyunlu ve Osmanlı kaynaklarında Cihânşah'ın öldürülmesi ile ilgili olarak farklı rivayetler anlatılmaktadır. Ebu Bekr-i Tihranî ve Hasan-ı Rumlu şu şekilde anlatmıştır: “*Cihânşah'ın arkasından yetişip ele geçiren kişiye Cihânşah: Beni öldürme. Uzun Hasan'ın yanına ulaştır. Bunun sana yararı olur*”⁷¹⁸ demiş ise de, o kişi kabul etmeyip onu öldürmüştür. Uzun Hasan Bey'in Cihânşah'ın kaçtığı haberini öğrendiğinde etrafa Cihânşah'tan haber verecek kimsenin şahane bir ödül ile yüceltileceği haberi tellal edilince, Cihânşah'ı öldürdüğünü saklayan asker ödül ümidi ile onun kellesini Uzun Hasan Bey'in sarayına getirmiştir. Daha sonra bedeni de bulunmuştur⁷¹⁹. Rivayetlerden biri diğeri ise Cihânşah'ın kaçarken bir dereye saplanmış ve kendisini takip eden İskender (önceleri aşçılık yaparken sonraları sipahi olmuş Akkoyunlu neferi) tarafından

⁷¹⁶Şerefnan bin Bitlisi, *Şerefnâme*, s.118; Gaffârî *Tarih-i Cihân'âra*, s.250; İsfahanî Kâzvin, *Hold-i Barin*, s.714-715; Mîrhvand, *Ravzatü's-Sefa*, C.10,s.5621;Ebu'l- Kasım Tahiri *Tarih-i Siyasî ve İctimaî-i İnan (Az Merg-i Timur ta Merg-i Şah Abbas)*, Çaphane-i Bist, Tahran, s.16; Muhammed, Mecdüddin, *Zinetü'l-Mecâlis*, s.666; A.Semerkindî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s.923. Budak Münşi Kazvînî, *Cevâhirü'l-ahbâr*, s.64;Hrand. D.Andereasyan, “Kronolojiler ve Kolo fonlar”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s.93; *Târîh-i Kızılbaşân*, s.33; Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-i İbrâhim-i Gülşenî*, s.487; Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İnan'ın Millî Bir Devlet Haline Yükseliş-i (Çev. Tefik Bıyıklıoğlu)*, Ankara, 1992, s.44.

⁷¹⁷ Tursun Bey, *Tarih-i Ebû'l Feth*, Haz. Mertol Tulum, Baha Maatbası, İstanbul, 1977, s.152; R.Romeer, “The Turkmen Dynasties”, *The Cambridge History of İnan*, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, s.173.

⁷¹⁸Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, s.441; Ebû Bekr-i Tihranî, *Kıtab-ı Diyarbekriyye*, s.256; *Târîh-i Kızılbaşân*, s.14.

⁷¹⁹Ebu'l- Kasım Tahiri, *Tarih-i Siyasî ve İctimaî-i İnan*, s.12;Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, s.441- 442; İbrahim, Faeki, *Azerbaycan Der Mesir-i Tarih-i İnan*, s. 586.

yaralanmış, attan düşürülüp öldürülmüştür. Cihânşah bu adama kendisinin kim olduğunu bildirmiş ve kendisini Uzun Hasan Bey'e götürmesini rica etmiştir. O adam bir rivayete göre elbisesi için öldürmüştür, başka bir rivayete göre ise yaraladığı sultanı atına bindirmek istemiş başaramayınca başını kesmiştir⁷²⁰. Yine başka bir rivayete göre ise cesedi bulup getirene ödül verileceği haberi ilan edilince katil başı getirmiş ve cesedi göstermiştir. Çok kılılı olan cesedi oğulları tarafından teşhis edilmiştir. Abdurrezzak Semerkandî Matla'-ı Sa'deyn'de anlattığına göre, Cihânşah'ı öldüren asker onu öldürdüğünü kimseye söylememiş ancak ordu pazarında Cihânşah'a ait atı ve eşyayı satarken bu malların Cihânşah'a ait olduğu tespit edilerek baş ve ceset ortaya çıkmıştır⁷²¹. Başka bir rivayette ise Cihânşah kaçarken attan düştüğü, birkaç gün sonra aranırken, bir ağacın altında soğuktan donarak ölmüş bir halde cesedinin ele geçmiş olduğu ve başının kesildiği belirtilmektedir⁷²². Yine Şerefname'de anlattığına göre Cihânşah'a düşmanın kendisine yettiği haber verildiğinde hemen atına bindi, fakat ansızın meçhul bir kişinin arkadan yettiğini ve kendisine ağır darbe vurduğunu gördü. Cihânşah şöyle bağırdı: *“Hey, beni öldürmeden Hasan Bey'e götür ki bu işine karşılık sana mükâfat versin”* baygın bir durumda yere düşünce de adam başını gövdesinden ayırdı ve bu işten kendisine bir zarar gelebileceğinden korktuğu için başını gizledi. Daha sonra Cihânşah'ın atı ve eşyası bulununca bu durum başın ortaya çıkmasına yol açınca katil anlaşıldı⁷²³. Budak Münşi Kazvini, Cevahir'ül Ahbar adlı eserinde ise *“Cihânşah'ı yakalayan adama sordular. Cevap verdi ve dedi ki bu adamı yakaladım, yaralıydı. Kudretinden ve altınlardan onun ya büyük emir ya da padişah olduğunu anladım. Onu öldürmek istemedim, sızlandı. Başını kestim ve eteğe koydum. Ata binerken dışarı düşmüş. Uzun ve uzak bir çukurdu, artık arkasından gitmedim. Hep birlikte toplanıp Cihânşah'ın başını getirdiler”*⁷²⁴. Mirhvand Ravzat'us Sefa 'da ise *Uzun Hasan Bey'in askerlerinden İskender adlı bir Türkmen onun arkasından gitti, ona ulaştı. Cihânşah'ın kendisini açıklamaya kalmadı, İskender onun anlamadan*

⁷²⁰ **Târîh-i Kızılbaşân**, s. 14; Mükrimin Halil Ymanç, “Cihânşah”, **İ.A.**, s.187.

⁷²¹ A.Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.962.

⁷²² Mükrimin Halil Ymanç, “Cihânşah”, **İ.A.**, s.187.

⁷²³ Şerefhân Bitlisi, **Şerefnâme**, s.118.

⁷²⁴ Budak Münşi Kazvînî, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s. 64

öldürdü. Kıymetli elbiselerini üzerinden çıkardı ve başını kendi fitratına kapadı. Sonra Cihânşah'ın kıymetli elbiselerini alıp giymiş, atın ipini Cihânşah'ın başına koyup sürmüş. Ordugâh'a giderken birden fark etmiş ki başı düşmüş. İskender bu olayı kimseye söylememiş. Emir Hüseyin ise Cihânşah'ın ne tarafa gittiğini sormuş. Baş bulunduğu Cihânşah'a benzeyen kişinin başı olduğu sanılmıştı. Sonra Emir Hüseyin, Mirza Muhammed'i ve Mirza Yusuf'u başın olduğu yere getirmiş ve sormuş Bu babanızın başı mı? Şehzadeler demiş ki: O babamıza benzeyen kişinin başıdır. Emir Hüseyin Bey o gün hangi elbiseyi giydiğini araştırmaya başlamış. Ordugâhtan biri demiş ki: Biz askerler arasında birini gördük kıymetli elbiseler giymişti. Hüseyin Bey emir vermiş ve İskender'i getirmiş ve ona olanları sormuş, sonrasında Cihânşah'ın başını alıp Uzun Hasan Bey'e getirmişlerdir ” şeklinde anlatmıştır⁷²⁵.

Uzun Hasan Bey, Fatih Sultan Mehmed'e Cihânşah'ın ölümü ile yolladığı mektupta “Cihânşah oğlu Muhammed'i bütün meşhur emirlerin hepsi ile beş bin “Alcınlı” silahlı atlı kişi ile öldürüldüler ve Emir Yusuf Mirza ile bazı meşhur emirler ile hapse atıldılar. Onların başlarını dokuz dokuz ülkelere gönderdim. Cihânşah'ın başını sultan Ebû Said Gurgan'a gönderdim. Muhammedi Rüstem Tavacı ve divan hâkimi olan Pirşal'ın başını ise siz hazretin âlem penah sarayına gönderdim” şeklinde bildirmiştir⁷²⁶. Neşri Tarihinde “Bu ol Uzun Hasan'dır ki Bayındır Han neslinden Turhan Beyoğlu, Baranlu'dan Emirza Cihânşah'ı basıp başını kesti” şeklinde belirtmiştir⁷²⁷. Bu mektupta belirttiği üzere Cihânşah'ın cesedini ele geçiren Uzun Hasan Bey, Cihânşah'ın bedenini Tebriz'e, başını ise Sultan Ebû Said'e göndermiştir⁷²⁸. Memlûk kaynaklarında da Cihânşah'ın başının Memlûk sultanına gönderildiği ve başının üç gün Zuveyle kapısında asılı kaldığı kaydedilmektedir⁷²⁹. Diğer taraftan Uzun Hasan Bey, Rüstem Tavacı ve divan hâkimi olan Pirşal'ın başının özellikle Fatih Sultan'a yollamasındaki asıl sebeplerden

⁷²⁵ Mîrhand, **Ravzat'us Sefa**, C.10 s.5622; Mehdi Ağası, **Tarih-i Hoy**, s. 94.

⁷²⁶ Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.554; Muhammed H.Emir Erduş, **Uzun Hasan**, s.75; **Târîh-i Kızılbaşân**, s.14.

⁷²⁷ Neşri, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ**, s.821.

⁷²⁸ Ebû'l Kasım Tahiri, **Tarih-i Siyasî ve İctimaî-i İnan** ,s.12; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârih**, s.441- 442; İbrahim, Faeki, **Azerbaycan Der Mesir-i Tarih-i İnan**, s. 586.

⁷²⁹ İbn Tagrı Birdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**,C.XVI, s.344.

birisi divan reisi olan Pirşal'ın Cihânşah'ın Uzun Hasan Bey'e saldırmadan önce yardım talepli mektubu yazmış olması idi.⁷³⁰

Uzun Hasan Bey mektubunda da belirttiği üzere Muhammedi Mirza ile birlikte Cihânşah'ın adamlarından bir kısmını öldürtüp, Yadigâr Muhammed b. Sultan Muhammed b.Baysungur b.Şahrüh Padişah'ı yüceltmıştır. Pir Ali'yi Ali Şeker, Suhrab-ı Tarhan ve Pir Muhammed-i Alpavut gibi emirlerinden bazılarını bağışlayıp serbest bıraktıktan sonra Diyarbakır taraflarına geri dönmüştür⁷³¹. Daha sonra Cihânşah'ı öldürdüğünü İran'da fermanlar vererek etrafa duyurmuştur⁷³². Diyarbakır'da kışladığı dönemde Cihânşah'ın emirlerine, Kürt beldelerine, kalelerin darugalarına ve Bağdad vilayetine elçiler aracılığıyla iltifat içerikli mektuplar gönderip yanına çağırış kendisine tabi olmalarını söylemiştir⁷³³. Nitekim Sincar, Musul, Erbil hâkimleri ile Bağdad hâkimi Alpavut Pir Mehmed, Uzun Hasan Bey'e bağlılıklarını bildirmiştir⁷³⁴. Cihânşah'ın ölümünden sonra Azerbaycan, Ermenistan, Irak-ı Arap, İran artık Akkoyunluların olmuştur⁷³⁵. Uzun Hasan Bey Karakoyunlu topraklarına oğullarını yerleştirmiştir. Yakup İsfahan'ı sonraları Amid'i almış, Uğurlu Mehmed Fars'a gitmiş sonraları onun yerine Halil tayin edilmiş, Zeynel'e Kirman, Maksut'a ise Bağdad verilmiştir⁷³⁶.

Cihânşah'ın ölümünün ardından Uzun Hasan Bey onun otağına Tebriz'e yerleşmiş ve artık Cihânşah'ın ölümü ile Karakoyunlu devleti bir bakıma sona ermiştir. Venedik elçisi Ambroio Contarini Uzun Hasan Bey'in Cihânşah'ı yenmesi konusunda "*İran'ın hükümet merkezi ve başkenti Uzun Hasan Bey'in sadece askerî gücü değil, aynı zamanda talihinin de yaver gitmesi ile Cihânşah'ın pençesinden aldığı, sonra onu öldürdüğü Tebriz'dir*"⁷³⁷ şeklindeki ifadeleri Akkoyunlu devletinin

⁷³⁰ N.A. Akkoyunlu, A.Şen, **Türkmen Akkoyunlu** s. 108.

⁷³¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 442.

⁷³² Veledbana Cuvano, "Revabet-i Ferhengi ve Tarihi Beyn-i İran ve Romani" **Mecelle-i Daneşkede-yi Edebiyat ve Ulum-i İnsani**, s. 15; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 258-260.

⁷³³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.442.

⁷³⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 260.

⁷³⁵ İ.P.Petruşveskyi, **XV Asırda Azerbaycan**, s. 387.

⁷³⁶ Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**, s.220; N.A. Akkoyunlu, A.Şen **Türkmen Akkoyunlu** s.110; Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s.47.

⁷³⁷ Tufan Gündüz, **Venedik Elçileri**, s.135.

Karakoyunlu mirasına konduğunun açıkça ifadesi iken, Cihâşah'ın Uzun Hasan Bey'in iyi plan ve stratejisi üzerine gafil avlandığını aynı zamanda şansın da etkin olduğunu dile getirmiştir.

I.d.Hasan Ali'nin Hükümdarlığı ve Uzun Hasan Bey ile Mücadelesi

Cihâşah'ın ölümünün ardından Kuzey Irak-Musul, Azerbaycan, Harran, Irak-ı Arap, Fars ve Kirman'⁷³⁸ içine alan geniş bir alan tam kargaşaya sürüklenmiş bir durumda iken, denetimi sağlama adına Tebriz'de İskender'in oğulları, daha sonra Cihâşah'ın oğlu Hasan Ali ayaklanmıştır. Bunun yanı sıra Sultaniye'de Şah Mansur-i Şehsuvar, Tarum'da Gilan emirlerinin yardımı ve desteğiyle Zeynel Abidin-i Şeyh Hacı-yı Iraki, Kazvin'de Sultan Muhammed-i Lahici'nin emirleri, Rey'de ve Har'da Rüstemdar ve Cihâşah'ın oğlu Ebû'l Kasım Mirza Kirman'dan Irak ve Azerbaycan'a gitmek için ordu sevk etmiştir⁷³⁹. Bu arada Karakoyunlu Cihâşah'ın ölümünden hemen sonra Tebriz'de deve alıp satan Sarban Kulu'nun yönetiminde isyan başlamıştır. Ancak Cihâşah'ın yeğenlerinin yönettiği bu ordu ile isyan durdurulmuştur⁷⁴⁰.

Diğer taraftan babasının ölümü üzerine İskender'in oğullarının isyan ettiği haberini alınca Maku kalesinden çıkan Hasan Ali Emir, nökerler ve etrafında toplanan 180 kişi ile birlikte Tebriz'e girmiştir⁷⁴¹. Ayrıca Şah Hacı Bey-i Gavrudî, kardeşi Şah Muhammed, diğer taraftan Kılıç Aslan'ın oğlu Seydi Kasım, Hacı Hasan-ı Ağaçeri ve Karakoyunlu ayanından bir topluluk ile birlikte Hasan Ali'nin ordusuna katılmışlardır. Ordusunun sayısı 20 bine ulaşmıştır⁷⁴². Giderek güç toplayan Hasan Ali'ye Alıncak Kalesi'nin komutanı Yakup Çehre ve Urantu Kalesi hâkimleri babasının hazinelerini ona getirmişlerdir. Hasan Ali etrafında askerleri ve emirleri tutabilmek için altından, gümüşten, kumaştan yaklaşık 150 bin Tebrizi

⁷³⁸ John Woods, **Akkoyunlular**, s.174.

⁷³⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.261.

⁷⁴⁰ Mikayil Heydarov, **XIII-XVII Asırlarda Azerbaycan Şehirlerinde Sosyal-İqtisadi Münasibet və Sanatkarlıq Teşkilatları**, İzdatelstvo "Elm", Moskova, 1987.

⁷⁴¹ Budak Münşi Kazvînî, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s. 72; Hândmîr, **Habi bü's-Siyer**, s.87.

⁷⁴² Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârih**, s. 218; H.D. Andereasyan, "Kronolojiler ve Koloofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.93.

tümen'i nökerlere paylaştırır⁷⁴³. İyice güçlenen ve babasının yerini alan Hasan Ali, bir yandan savaş hazırlığı yaparken bir yandan da Karakoyunlu devletini yeniden teşkilatlandırmak için çalışmalar içerisine girmiştir⁷⁴⁴. Teşkilatlandırma çerçevesinde Emir Said'i Aşur ile Emir Alâadin-i Sıddık-ı Kececi'yi vezirliğe getirir. Pir Budak'ın veziri olan Emir Mecdeddin İsmail-i Şirazi'yi onlarla kalem arkadaşı yapar. Her şehre birer emir tayin eder. Hasan Ali teşkilatlanma ile uğraşırken, Tebriz'de İskender Bey'in kızları Ârayiş ile Şâh Saray kardeşleri Hüseyin Ali'nin hükümdarlığını ilan etmiştir. Ancak Cihânşah'ın karısı Hatun Can Begüm'ün kardeşi Kasım'ı gönderip, Hüseyin Ali'yi Sahibâbâd'da öldürtüp, İskender'in kızlarını hapsedirir⁷⁴⁵. Şehri Hasan Ali'ye teslim eder. Ancak Hasan Ali tahtı kendisine teslim eden ve daha önce hayatını kurtarmış olan üvey annesinin⁷⁴⁶ yani Cihânşah'ın karısı ve diğer çocuklarının annesi olan Hatun Can Begüm'ün yanına Emir Nimetullah-ı Sani'yi gönderip, onları Cuşin Kalesi'ne getirtip öldürtür⁷⁴⁷. Bu arada Karakoyunlu Ebû Kasım Yezd tarafından İsfahan'a gelmiş, orada bir süre konakladıktan sonra Harure taraflarına yönelmiştir. Bu esnada Timurlu ordusu 20.000 kişi ile karşılama çıkar. Yapılan çetin savaştan sonra Ebû'l Kasım ve ordusu yenilir, geri çekilerek kardeşi Hasan Ali'nin yanına Tebriz'e gider⁷⁴⁸. Hasan Ali Tebriz'den çıkarak Irak tarafına yürümek için Akziyaret bölgesine gelir. Ebû Kasım'ın giderek yaklaştığını duyunca kardeşinin Akkoyunlulara katılacağı korkusu ile yakalatıp, diğer kardeşi Hamza ile birlikte Karabağ'da öldürtür⁷⁴⁹.

Hasan Ali daha sonra Şah Ali bin Kavurdi'yi Akkoyunlu Cemşid Bey, Hasan Ağaçeri, Şah Hacı Bey ve Şahkulu gibi emirler ile birlikte beş bin kişilik bir kuvveti

⁷⁴³İsfahanî Kazvinî, **Hold-i Barin**, s.715; İ.Erdem, K.Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**, s.94; Muhammed, Mecdüddin, **Zinetü'l-Mecâlis**, s.666; Yahyâ Kazvinî, **Lübbü't-Tevârîh**, 218; A.Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.962.

⁷⁴⁴İ.Erdem, K. Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti** s. 94.

⁷⁴⁵Hüseyin Kerbelâî, **Ravzatü'l Cinân**, s. 470.

⁷⁴⁶Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s. 437.

⁷⁴⁷Gaffârî, **Tarih-i Cihân'ârâ**,s. 250; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**,s.445; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.279; Hüseyin Kerbelâî, **Ravzatü'l Cinân**,s.524.

⁷⁴⁸ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.268–269.

⁷⁴⁹ Yahyâ Kazvinî, **Lübbü't-Tevârîh**,s.218,Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.491

başından Irak'ı ele geçirmek için yollamıştır. Onlar Kazvin, İsfahan, Hemedan, Kum ve Sultaniye'yi ele geçirerek Hasan Ali'nin hâkimiyeti altına sokmuşlardır.⁷⁵⁰

Bu arada Şah Hacı Bey, Kazvin'i alıp Save önlerine doğru geldiği sırada Timurlu Ebû Said'in darugaları ile karşılar. Ebû Said Cihânşah'ın ölüm haberini alınca Damgan hâkimi Celayirli Ali, Sebzvar Darugası Muhammed Yar ve Simnan valisi Irak'ı ele geçirmek için bölgeye yollamıştır. Nitekim Timurlular Save Kum taraflarına girip, Türkmen Beyi Hacı Bey'den bölgeyi aldıktan sonra İsfahan ve Kaşan taraflarına yönelirler. Bu arada Uzun Hasan Bey, Cihânşah'ın ölümünün ardından 1467 yılında Bağdad ve Elcezire bölgesinde bulunan emir ve darugalara elçiler gönderip, kendi yönetimi altına girmelerini söyleyip, Halil Aka'yı o bölgeye yollar. Nitekim Musul, Erbil ve Sincar'ı hâkimiyeti altına alır. Bu gelişmeler sürerken, Karakoyunlu döneminin Bağdad valisi Alpavutlu Muhammed Bey, Uzun Hasan Bey'e elçiler göndererek itaat ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Uzun Hasan Bey Bağdad'ın teslim edilmesi için 2.000 kişilik ordu ile oğlu Uğurlu Mehmed'i Bağdad taraflarına gönderir. Daha sonra Uğurlu Mehmed'in babasına yazdığı mektupta Azerbaycan yerine Bağdad üzerine yürünmesinin daha uygun olduğunu ve Alpavut'un kötü karakterli, zalim biri olduğunu ve bölgeden bir an önce uzaklaştırılması gerektiğini iletmiştir. Bu haber üzerine Uzun Hasan Bey Bağdad taraflarına hareket eder. Alpavut Muhammed yapılan itaat çağrısını reddedince Bağdad'ı zorla ele geçirir. Daha sonra kuşatmadan vazgeçerek Bağdad taraflarından Azerbaycan tarafına Hasan Ali'nin üzerine ordu sevk etme kararı alır. Bu haberi alan Hasan Ali, Uzun Hasan Bey'e elçiler yollayıp, kendisine karşı herhangi bir kin beslemediğini, babası ile kendisinin aynı olmadığını belirten mektubu yollayarak Uzun Hasan Bey'i oyalama politikası uygular. Bu mektup üzerine Uzun Hasan Bey, Sultan Mahmud-i Hacılu'nun isteği üzerine onu elçiler ile birlikte Hasan Ali'ye gönderir. Sultan Mahmud-i Hacılu, Hasan Ali'nin yanına vardığında elçi ile birlikte gelen 30 nökeri öldürmesini, Uzun Hasan Bey'e boyun eğmemesini söyler. Onun bu fikrine uyan Hasan Ali, Hacılu ile 30 nökeri emirlerine öldürmeleri için teslim eder ve nökerler emirler tarafından öldürülür.

⁷⁵⁰ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, s.464; Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 267; İ.Erdem, K.Paydaş, *Ak Koyunlu Devleti*, s. 94.

Nökerleri öldürterek Uzun Hasan Bey'e kafa tutan Hasan Ali, Türkmen Kendi şehriden yavaş yavaş Merend'e gelir ve ordugâhın etrafına hendekler kazdırır⁷⁵¹. Uzun Hasan Bey'i oyalamak amacı ile barış talebinde bulunarak itaat edeceği haberini yollar. Hasan Ali'nin ve emirlerinin itaat ettiği ve haraç vereceğine dair haberler Uzun Hasan Bey'e gelince, Uzun Hasan Bey barış yapmak için Avnik ve Adilcevaz'ı ister⁷⁵². Ancak Eleşkirt'e yerleştikten bir süre Hasan Ali'nin elçileri hapse attığı haberi gelince Uzun Hasan Bey Muş'tan hareket ederek Kuş-Saray'a varır. Süratle hareket eden Uzun Hasan Bey oradan Hoy taraflarına ilerler ve ordusunu gruplar halinde Hasan Ali'nin karargâhına karavul olarak Mansur'un askerlerini yollar⁷⁵³. Karşılıklı uzun bir mücadeleden sonra Hasan Ali'nin ordusu karışır ve Uzun Hasan Bey'in saldırıların karşı atak ve karşı koymayı başaramaz⁷⁵⁴.

Hasan Ali, Akkoyunlulara karşı büyük bir ordu toplamışsa da kumandanlara yaptığı kötü muamele ve uyandırdığı güvensizlik yüzünden bu ordu Uzun Hasan Bey karşısında kolayca dağılır ve Hasan Ali'nin emirlerinden Şah Mansur-i Şehsuvar Bey ile Emir İbrahim gibileri Uzun Hasan Bey'in tarafına katılırlar. İhanete uğrayan Hasan Ali onların yakınlarını öldürüp, Solan Bey ve Ali Paşa gibi büyük emirlerini ölümle cezalandırır. Emirlerden diğerleri ise Uzun Hasan Bey'in hizmetine girerken, bazıları Sultan Ebû Said'in ordusuna giderek Hasan Ali'yi yalnız bırakırlar. Uzun Hasan Bey'in adamları bölgeyi yağmalamışlardır, Hasan Ali, Berda'a kaçarken, Piri-yi Karamani'nin oğulları onu bağlayıp, Uzun Hasan Bey'in yanına göndermek istemişlerdir, ancak daha sonra pişman olup vazgeçmişlerdir⁷⁵⁵.

Bu arada emirler Hasan Ali'nin yanından kaçarak Ebû Said'in yanına ulaştıklarında iyi karşılanmışlardır. Önce Uzun Hasan Bey'in amcası Mahmud Bey, Ağaçeri Ali Bey, Suhrab Rüstem Tarhan, Kılıç Aslan'ın oğlu ve diğer emirler ile birlikte sultanın huzuruna çıkmışlardır. Ebû Said'in ordusu giderek büyümüş ve güçlenmiş 10 bin atlı suvari Arap atlı Türkmen genci orduya katılmıştır⁷⁵⁶. Uzun

⁷⁵¹ N.Lugal,A.Erzi, **Fatih Devrine Ait Münşeât Mecmuası**, İş Bankası, İstanbul, 1956, s.9.

⁷⁵² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.279.

⁷⁵³ N.Lugal,A.Erzi, **Münşeât Mecmuası**, s.9.

⁷⁵⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.279.

⁷⁵⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.451;Hrand D. Andereasyan, “ Kronolojiler ve Kolo fonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.93.

⁷⁵⁶ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.286.

Hasan Bey ise herhangi bir direnişe karşı Karakoyunlu şehzadesi Emir Yusuf'u Azerbaycan valiliğine tayin etmiştir Daha sonra Uzun Hasan Bey'den kaçarak Berdea'ya giden Hasan Ali, Erdebil'e gelerek Şeyh Cafer'e sığınır. İkisi arasında geçen görüşmelerden sonra Hasan Ali, Timurlu Ebû Said'in yanına gider ve burada büyük bir saygı görür⁷⁵⁷.

Nitekim Uzun Hasan Bey ve Hasan Ali arasında geçen bu karşılaşmadan sonra Uzun Hasan Bey Karakoyunluların İran'daki topraklarını ele geçirir. Bu arada Ebû Said, Hasan Ali'nin teşviki ve iki Türkmen tayfası arasında süren mücadelelerden yararlanarak Azerbaycan bölgesini alabileceğini düşünüyordur. Bu niyetle Irak'tan Azerbaycan bölgesine büyük bir ordu ile sefere çıkar, Damgan, Firuzkuh ve Kazvin üzerinden Sultani'ye taraflarına gelir. Bu bölgede Hasan Ali ile birlikte Ali Şekeroğlu, Ağaçerili Ali Bey, Pir Ali, Akkoyunlu Mahmud Bey, Hacılı Şeyh Ali Bey gibi birçok emir kendi yanına katılır⁷⁵⁸. Erzak, zahire ve yiyecek yardımı için Erdebil Şeyhi Şeyh Cüneyd'ten yardım alınır⁷⁵⁹. Bu hazırlıklar yapılırken, Uzun Hasan Bey birçok kez Ebû Said'e elçi göndererek, atalarının eski hizmet hukuku ve Kara Yusuf ve evladının isyanlarından bahsedip barış yapmayı talep eder⁷⁶⁰. En sonunda Ebû Said'in yanına elçi olarak yeğeni Murad Bey'i hediyeler ile göndererek ve barış istemiştir. Murad Bey Ebû Said'in huzuruna çıkıp muhteşem hediyeler sunduktan sonra, Ebû Said "*Hasan Bey'in babamın kabrinin bulunduğu yer olan Azerbaycan'ı bana bırakması gerekir. Ayrıca çocukları Rum ve Şam tarafına göndereceğim. O diyar alındığı zaman inşallah vilayeti Azerbaycan'ın karşılığında ona veririm*" şeklinde isteklerini bildirdikten sonra, elçi heyetine kötü davranıp heyetten birini de öldürmüş, hediye olarak gönderilen atı korkutmuş ve ürkütmüştür. Murad Bey, Uzun Hasan Bey'in yanına gidip, orada olanları anlatınca Uzun Hasan Bey çok sinirlenmiş ve harekete geçmiştir⁷⁶¹.

⁷⁵⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.286; İ.Erdem, K.Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**, s 91

⁷⁵⁸ İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**,s.633; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**,s.285;

Mirhvand, **Ravzatı's-Sefa**,C.10,s.5628.

⁷⁵⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.285.

⁷⁶⁰ Altan Çetin, "Yahya Kazvi'nin Lubb Et-Tevârîh'inde Akkoyunlularla Alakalı Bilgiler", **Belgeler**, C.XI. S.15, 1986, TTK, Ankara, s.56.

⁷⁶¹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.287.

Uzun Hasan Bey, Nahçıvan'a indiği zaman emirleri Cuşin, Avnik, Bayezid ve Gurni Kalelerini feth etmişler ve giderek hâkimiyet alanı genişlemiştir. Ebû Said ise Sultaniye'den ayrılarak Halhal'dan geçirip Erdebil'e ulaşmıştır. Ancak burada kış şartlarının çok çetin olmasından dolayı Aras vadisine yönelmiştir. Bu arada iki taraf arasında sürekli olarak elçiler gidip gelmiş ancak bir türlü anlaşma sağlanamamıştır.

Ebû Said, Uzun Hasan Bey'in hâkim oldukları aşağı Aras ve aşağı Kür bozkırlarında ilerlerken Akkoyunlu bahadırları her yönden saldırmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Nitekim Hüseyin-i Koca Hacı karavulluğa giderek, Timurlulardan birkaç kişiyi öldürüp ordugâha dönmüştür. Daha sonra Şah Ali Bey ve Hızır Bey-i Tarhan, Şehzade Muhammed karavulluğa giderek Timurlulardan birçok kişiyi öldürüp çok miktarda arabalarını kırmışlardır. Daha sonra Hamza ve Yusuf Bey gece baskınları düzenleyerek Timurluların çadırlarını yakmışlardır. Yine Şah Masur, Hüseyin-i Uveys ve Zü'n-Nun giderek onlara güç gösterisi yapmışlardır⁷⁶². Bu yiğitlikleri gören Ebû Said kurultayını toplayıp kışlak olacak yerin belirlenmesini istemiştir. Görüşmeler sonundan daha önce Şahrüh'un da bulunduğu yer olması bakımından Karabağ tercih edilmiştir⁷⁶³. Uzun Hasan Bey Karabağ'a giden yolları tutmuş, zahire yolları için Aras ve Kür Irmağı üzerindeki köprüleri yıktırıştır. Bu arada Ebû Said ve adamları Karabağ'a ulaşmak düşüncesi ile Miyane'den hareket ederler. Timurlular, Karabağ'a doğru harekete geçerek şehre 7 fersah yaklaştıklarında, yiyecek yokluğundan dolayı Mahmudabab'a ve Şirvan'a gitmeye karar verirler⁷⁶⁴. Yola devam ettikleri sırada otları zehirli olan suları temiz olmayan bir ovaya gelirler. Burada çok fazla hayvan telef olduktan sonra, Mahmudabad'a gelindiğinde kıtlık baş göstermiş, 1 men arpa 10 Tenge'ye yükseldiği halde bulunmaz olmuştur. Bu nedenle Şirvan tarafından gemilerle yiyecek sağlanması yoluna gidilmiştir⁷⁶⁵. Ebû Said bundan sonra Şeki valisi Abdü'l Gaffar ile Ferruh Yesar'a elçiler göndererek, tahıl ve erzak talebinde bulunmuş ve bu isteği yerine getirilmiştir⁷⁶⁶. Ebû Said, Ferruh

⁷⁶² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.291.

⁷⁶³ Kazım Paydaş, "Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlar ile Olan Münasebetleri", **A.Ü.D.T.C.F.Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.25, S.40, Ankara, 2005, s.128

⁷⁶⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.292; Kazım Paydaş, **Timurlu**, s.218,

⁷⁶⁵ İsfehânî Kazvinî, **Hold-i Barin**,s. 635; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**,s.982; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**,C.10,S.5630.

⁷⁶⁶ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 80; Kazım Paydaş, **Timurlu**, s. 128,

Yasar'ı yardıma çağırırken Akkoyunlulardan kaçarak ona sırt çevirmesini isteyip, kızı ile evlenmek için elçiler yollamıştır. Ayrıca Abdü'l Gaffar ile Karamanlı emirlerine kılıçlı kemer ve hil'atle beraber elçi gönderip onları da yanına çağırmıştır⁷⁶⁷.

Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'in yolladığı karavulların saldırıları Timurlular'a giderek güç kaybediyordu. Bu nedenle Ebû Said, Mahmudabad'ın karşısına gitmek üzere buradan ayrılmaya karar vermiştir. Ancak yol bataklık ve ordunun orayı geçmesi sakıncalı olduğu için 10 bin eşek yükü kamışı geçiş yerine dökerler. Oda kâfi gelmediği için kimin fazladan eşyası ve yükü varsa o yoldaki kamışın üzerine atılması için tellal çağırıldılar. Kilimi, keçeyi, palazı ve atılabilen yükü attılar. 3 gün boyunca asker oradan geçti ve Kür ırmağı mevkinde indiler. Güç şartlar altında bataklıkları aşmak suretiyle sürdürülen bir yolculuktan sonra, bir tarafın deniz, diğer tarafın ise Kür ırmağının aktığı bir yere ordugâh kurdular. Kara tarafında ise, arabaları dizdiler ve hendek kazarak savunma tedbiri aldılar Kur Suyu ırmağının ortasında bulunan otağı ise hayvanlar için zapt ettiler⁷⁶⁸.

Ebû Said, kışı burada çıkarıp, baharda düşman üzerine gitmek niyetinde iken birkaç gün sonra kendi karargâhından Şirvan'a gidecek olan herkese yol açıldı. Bunun üzerine peş peşe Şirvan'dan Timurlu karargâhına tahıl getirilerek alım satım yapılmaya başlandı. Bu sırada, Uzun Hasan Bey'e Sultan Ebû Said'in ordusunun bir fersah uzağında bir geçit yeri olduğu, orada Şirvanlı tacirlerin alım satım ile meşgul oldukları haberi verilince, Osman Bey b. Cihângir Mirza'yı, Hamza Bektaş ve 100 süvari ile oraya gönderdi. Onlar da birçok Timurlu askerini öldürerek yağmada bulundular. Sonra Uzun Hasan Bey kendi yakınlarından birini Şirvanşah'ın yanına gönderip: *“Savaşın sonunda Çağatay askerleri bu bölgeden uzağı seçip, kendi yollarına gidecek. Sonunda onların dostluğu ve düşmanlığı o zaman bilinecek”* şeklinde haber yolladı⁷⁶⁹. Bu tehdidi duyan, Timurlular ile iş birliği yapan ve dostluk kapısını açan aralarında birlik sözü bulunan Şirvanlılar bu olaylardan etkilenerek Abdü'l Halik adlı bir elçiyi Uzun Hasan Bey'in yanına anlaşma yapmak için

⁷⁶⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.291

⁷⁶⁸ Kazım Paydaş, **Timurlu**, s. 128; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 80; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.292.

⁷⁶⁹ İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**,s. 636.

yolladılar ve Ebû Said'e verdikleri desteği geri çekip, tahıl satışını ve diğer ticari işlemleri yasakladılar. Uzun Hasan Bey ise buna karşılık olarak Cihânşah'ın yanında çalışanlardan Emir Abdü'lhak'ı elçi olarak sevgi ve ilgi göstermek amacı ile Ferruh Yesar-i Şirvanşah'ın yanına göndermiştir. Daha sonraları Uzun Hasan Bey'in ordusundan Hacılı Emir Hasan, Şehzade Uğurlu Mehmed Timurlulara baskınlar düzenlemişler ve saldırıların çok şiddetli olması nedeniyle Ebû Said'in ordusu 3 ay Handek ve Arabe Hisarı bölgesinde mahsur kalmıştır. Zor durumda kalan Ebû Said, Uzun Hasan Bey'e barış için yeniden elçi göndermiştir. Bu teklife karşılık olarak Uzun Hasan Bey Mihmandar Rüstem'i Ebû Said'in yanına göndermiştir. Ebû Said Rüstem'i tutuklayıp göç ederek Mihri suyunu tutup Kızılağaç'a gitmiştir. Akkoyunlu ordusunun giderek gücü artarken, Ebû Said'in ordusuna da Kızılağaç mevkinde bulunduğu sırada Hasan Ali ve diğer Karakoyunlu emirleri katılmıştır⁷⁷⁰.

Her taraftan Timurlu ordusunu yıpratmaya çalışan Uzun Hasan Bey karavullar çıkartarak Uğurlu Mehmed, Şah Ali Bey, Koca Hacılı Hüseyin Ebû Said'in ordusunu bozguna uğratarak büyük başarılar elde ettiler. Bu saldırılar karşısında Mahmudabad Şirvan taraflarına girmek zorunda kalan Ebû Said Karasu mevkiinde konakladı ve ordugâhının etrafını hendekler kazarak savunmasını arttırdı. Uzun Hasan Bey ise Şehzade Halil, Bayramlı Şeyh Ali, Musa İbrahim Şah ve Cihângir'in oğlu Murad ile birlikte 3.000 kişilik bir ordu ile Ebû Said'in üzerine gece baskını için yolladı. Nitekim Şehzade Ali gece baskınından başarılı bir şekilde çıkmış bol ganimet toplamıştır. Ebû Said'in ordusu bu saldırıdan çok etkilenmiş bazı askerler firar etmiştir. Büyük yara alan Ebû Said çaresizlikten Şirvan'a çekilmek ile Uzun Hasan Bey'e teslim olmak arasında bocalamaya başlamış, yardıma gelen Şirvanşahları da Hasan Bey önleyince ümidi kırılmıştır⁷⁷¹. Şirvanşah'a doğru hareket eden Ebû Said'in ordusu otların kabukları zehirli olan bir düzlükten geçmişlerdir. Bu ottan yiyen hayvanların hepsi öldü. Daha sonra Muğan ormanlığına ve geniş ovaya varan Ebû Said burayı kendisine ordugâh yaptı. Uzun Hasan Bey yolları kontrol altında tutması ve geçen yolcuların Sultan'ın karargâhına yiyecek maddeleri götürmelerini yasaklaması nedeniyle, kıtlık, çekilemez bir hadde

⁷⁷⁰ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.291; Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.10, S.5630.

⁷⁷¹ İ.Erdem, K.Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**, s.100; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.291.

vardı. Bu arada iki taraf arasında karşılıklı elçi ve mektuplar gönderildikten sonra, Uzun Hasan Bey Seyid Erdebil'i elçi olarak Mirza Sultan Ebû Said'e gönderdi. Elçi gidip döndükten sonra şunları söyledi: “*Horasanlılar o kadar kötü bir durumdadırlar ki sebat ve direnmelerine imkân yoktur, onlar ile barış yapmak da doğru değildir. Çünkü yakında fena halde kaçacaklar*” ifadesinde bulunmuştur. Bunun üzerine Uzun Hasan Bey, Ebû Said tarafına gönderilmiş olan heyete dönmesi için izin verdi ve arkasından karavulları gönderdi⁷⁷². Bu arada Şirvan hâkimi Ferruh Yesar Timurlulara yüz çevirip muhalefete başlamıştır. Şirvan hâkiminin bu tutumu üzerine Ebû Said ise sıkıntı içerisinde Erdebil'e dönmeye karar verip harekete geçer⁷⁷³. Büyük güçlüklerle bataklıklar aşmak süreti ile gerçekleştirilen dönüş sırasında ağır kayıplar verilmiş ve pek çok hayvan telef olmuştur.⁷⁷⁴ Erdebil dolaylarında konularak ordugâhın etrafı hendek ile çevrildi ve erzak temini için adamlarından bazıları⁷⁷⁵ Emir Bayezid-i Bestami ile Hoca Burhaneddin'in oğulları 3 bin deve ve 200 tümen altın alarak tahıl ve koyun getirmek için Kızılağaç tarafına hareket ettiler⁷⁷⁶. Dönüş sırasında çamurun ve balığın çok olduğu yere kilim, palaz ve keçe serdiler. Atları büyük zorluklar ile geçirdiler, 4 bine yakın at ve katır telef oldu Babıyan mevki Sultan Ebû Said'in konaklama yeri olunca ordugâhın etrafına hendek kazdılar⁷⁷⁷.

Ebû Said'in dönmekte olduğunu duyan Uzun Hasan Bey Ömerli Emir Bey, Bayındır Bey, Avşarlı Mansur, Dulkadiroğlu emir Aslan, Mansur-i Afşar, Murad Bey, Yusuf Bey b.Cihânşah gibi emirlerini 1.000 kişilik bir kuvveti Ebû Said'in üzerine gönderir. Ancak bu kuvvet Ebû Said'in adamları karşısında bozguna uğramışlardır. Uzun Hasan Bey, Ebû Said'in kalabalık bir ordu ve çok miktarda malla yaklaştığı haberini alınca Ömer Bey'i onu yoldan çevirmesi ve mallar ile birlikte karargâha ulaştırması için göndermiştir. 300 genç ile hareket eden Ömer Bey

⁷⁷²Şerefhan b.Bitlisi, *Şerefnâme*, s.119; A.Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s.1451.

⁷⁷³Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s. 464.

⁷⁷⁴Kazım Paydaş, “Timurlu ve Türkmenler”, *A.Ü.Tarih Araştırmaları Dergisi*, s.129.

⁷⁷⁵İsmail Aka, *Türkmen Hâkimiyeti*, s. 81.

⁷⁷⁶İsfehâni Kazvinî, *Hold-i Barin*, s.636; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't- Tevârîh*, s.464; Mirhvand, *Ravzatu's-Sefa*, C.10, S.5632.

⁷⁷⁷A.Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s.987; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.464, Muhammed Z.A.İsfizarî, *Ravzât'ul Cennât*, s. 292.

kendisine verilen görevi yerine getirmiştir. Timurlular iyice yıpratıldığı için Akkoyunlu askerleri Ebû Said'in askerlerini muhasara altına alıp onu çok ağır bir vaziyette, kış şartlarının soğuğu, erzak ve yem olmaması nedeniyle savaşmaya da biraz zorunlu kılmıştır⁷⁷⁸.

Daha sonra Timurlu askerleri Uzun Hasan Bey'in ve 200 kişilik ordusunun baskınına uğramış ve birçok kayıp vermiş, kumandanları Seyyid Mezid'i esir almışlardır. Bu kötü haberi alan Ebû Said endişe ve üzüntüye kapılıp hangi şartlarda olursa olsun barış yapmak ve emir Seyyid Mezid'i kurtarmak maksadı ile Seyyid Gıyaseddin-i Mazenderani'yi elçi olarak Uzun Hasan Bey'e gönderir. Ardından elçiler geri dönmeden Ebû Said bu kez Meşhedli seyyidlerden olan Abdülhayy ve Seyyid İbrahim-i Kumî'yi kendi annesi ile birlikte gönderir⁷⁷⁹.

Ebû Said'in annesi ve seyyidler Uzun Hasan Bey'in huzuruna varıp barış davetini iletmişti zaman Uzun Hasan Bey "*Sultan Ebû Said Mirza'da görülen bu vefasızlıklara rağmen, eğer bizzat kendisi gelirse aklından geçeni elde eder*" deyince sultanın annesi "*Onun gelmesinin zorlukları var. Araya birçok engel girmiştir*" diyerek özürler sıralamıştır. Bunun üzerine Uzun Hasan Bey "*Eğer o Şah Mahmud Mirza'yı gönderirse emeline ulaşmış olacaktır*"⁷⁸⁰ demiştir. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Uzun Hasan Bey, Ebû Said'in kendisinin gelmesini ya da oğlu Mahmud Mirza'nın gönderilmesini istemiştir⁷⁸¹. Elçilik heyeti Ebû Said'in yanına geri döndüğü vakit ordu açlıktan ve soğuktan bitap bir hale düşmüş, bu nedenle ölüme ve esir olmaya mecbur olmuşlardır⁷⁸². Hasan Şah Mahmud Mirza ve Şahrüh Mirza Ebû Said'in yanına gelerek ona katılırlar. Şah Mahmud Mirza büyük emirler ile birlikte Sultaniye ve Rey taraflarına yönelir. Ebû Said ise acele ile kendi

⁷⁷⁸Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**,294; Kazım Paydaş, **Timurlu**, s. 129.

⁷⁷⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.293; Ali Muhayyid Sabeti, **Esnad ve Namha-i Tarih-i Az Evayil-i Dovreha-i İslami**, s.777; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.987; Hayrunisa Alan, **Sultan Ebû Said Devri Timurlu Tarihi(1451-1469)**,Mimar Sinan Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul,1996, s.136;Cafer İbrahimov, **Azerbaycan'ın XV. Asır Tarihine Dair Oçerkler**, V.L.Lenin Adına Api-nin Neşriyatı, Bakü,1958, s.77; Yahyâ Kazvîni, **Lübbü't-Tevârih**, s.220,Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**,C.10,S.5630.

⁷⁸⁰Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.293.

⁷⁸¹ İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 81.

⁷⁸² Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.551.

karargahdan hareket eder. Uzun Hasan Bey hazineleri ve sultanın özel çadırını ele geçirmek üzere adamlar gönderip yağma yapılmasına izin vermiş ve aniden dinlenmiş, iyi giysili iki üç yüz atlı ile saldırmıştır. Her köşede birilerini ele geçirmişlerdir. Topladıklarından 50 kişinin tümü emirlerdi. Emirzadeh Sultan Cüneyd, Pehlivan Hüseyin Deyvane, Hüseyin Ali, Pir Muhammed Bağdadi öldürüldüler, Emir Mezid tutuklandı ve öldürüldü. Kalan diğer emirler tek tek yakalanıp ordugâha getirildiler⁷⁸³, Askerlerin eline çok miktarda mal, nimet, nakit ve kıymetli eşya geçer⁷⁸⁴. Bu yağmanın arkasından sultan Halil Mirza, Zeynel Mirza ve Şah Al-i Bayrammî Ebû Said'in arkasından giderek önce Ebû Said'in eşlerinden bazılarını ele geçirdiler, ardından birkaç saat sonra Ebû Said'i yakalayıp, Uzun Hasan Bey'in yanına getirdiler⁷⁸⁵. Burada Timurlular ile Akkoyunlular arasındaki kökü çok eskilere dayanan dostluk dile getirilmiş, Ebû Said'in serbest bırakılması istenmiş ise de, bu istek yerine getirilmemiştir ve vaktiyle Mirza Şahrüh'un hanımı Gevherşad Ağa'yı öldürmüş olmasının kisası olarak Uzun Hasan Bey yanında bulunan Timurlu şehzadesi Yâdigâr Muhammed Mirza'ya onu öldürmesini emretmiştir. Kutvallar onu ata bindirip, Yâdigâr Muhammed'in evinin kapısına götürmüşlerdir ve onun nökerleri tarafından Ebû Said öldürülmüştür⁷⁸⁶. Uzun Hasan Bey daha sonra yenilen ve açlıktan perişan olan Ebû Said'in ordusundaki askerlere, emirlere ve esirlerin her birine durumuna uygun olarak merkep, yiyecek vererek gönlünü alıp, hizmet ve bağlılık gösterdikleri takdirde itaat ve uyum sağlamaları için ilgi göstermelerini istemiştir. Onlara makam ve rütbelerine göre deve, katır, çadır, otağ, harçlık ve binek hayvanları vermiş ve hepsini Baysungur yönetimine sokmuştur. Bunun yanı sıra Ebû Said'in annesine iyi davranarak Ebû Said'in naaşını

⁷⁸³ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**,s.988; Muhammed Z.A.İsfizarî, **Ravzât'ul Cennât**, s. 293.

⁷⁸⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.296; İsmail Ak, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 82.

⁷⁸⁵ Şerefhan Bitlisi, **Şerefnâme**, s.120; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.988.

⁷⁸⁶ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.990; Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârih**,s.218; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.297; Zeki Veli Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s.365; Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.553; Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-i İbrâhim-i Gülşenî**, s.488; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 82;Hrand.D. Andereasyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.93; Cafer İbrahimov, **Azerbaycan'ın XV. Asır Tarihine Dair Oçerkler**, s.77;Faruk Sümer,"Akkoyunlular",**TDA**, s.23, Hayriye Alan, **Sultan Ebû Said Devri**, s.137; Muhammed Z.A.İsfizarî, **Ravzât'ul Cennât**, s.215

Semer kand'a götürmesi için ona harçlık ve merkepler bağışlayıp, Kızılağaç hududundan yola çıkarmıştır. Ancak Kızılağaç'a varıldığı vakit Talişler onları yağmalamışlardır, bunun üzerine Uzun Hasan Bey Ebû Said'in annesine yardım için Emir Abdülkerim Sadr'ı cesedi Horasan'a götürmesi üzere serbest bırakırken⁷⁸⁷, Ebû Said'in kafasını da Memlûklu Sultanı Kayıtbay'a yollamıştır⁷⁸⁸. Ebû Said'in ölümü Uzun Hasan Bey'e sadece Azerbaycan'daki değil, Irak, Fars ve Kirman bölgeleri, Hazar kıyı şeridi ve hatta Horasandaki Timurlu topraklarında yayılmasının önüne dikilen son engelin ortadan kalması anlamına gelmektedir⁷⁸⁹.

Diğer taraftan Hasan Ali'ye gelince, Sultan Ebû Said Karabağ'da iken Hasan Ali'yi Tebriz'e yollamıştır. Ebû Said ölünce Hasan Ali çeşitli yerlere tayinler yapmıştır. Yakup Aka İsfahan'a, Emir Zahirreddin İbrahimşah Yezd'e, Hasan Çelebi Kazvin'e Emir Zeynelâbidin Bey Tarumî'yi Tarum'a, Yar Ali'yi Sultaniye'ye Dârâ Bey'i Rey'e, Cihângir Bey'i Save'ye, Saadet Yesar Bey'i Kâşan'a Hacı Ali-i Kapucu Ardistan'a, Gaverûdlu Pir Hacı Bey'in oğulları Şah Muhammed Bey ve emirzade Cihângirşah'ı Hemedan'a gönderilmişlerdir. Daha sonra yaklaşık bin süvari, onun bayrakları altında toplanınca yeniden güçlenen Hasan Ali Hemedan'a saldırmıştır⁷⁹⁰.

Uzun Hasan Bey ise Ebû Said'i öldürdükten sonra 1469 yılında Mugan kışlağından Erdebil'e doğru yönelir. Uğurlu Muhammed'i Osman Bey, Ali Han Bey Cihângir, Muzaffer, Şah Mansur-i Şehsuvar, Suhrab Bey ve Şeyh Hasan-ı Purnak gibi ünlü emirler ve 10 bin süvari ile Hemedan beldesini istila etmek ve Hasan Ali'yi ortadan kaldırmak için yollar⁷⁹¹. Uzun Hasan Bey, Fatih Sultan Mehmed'e yazdığı mektupta Hasan Ali'nin Hemedan'a saldırısını ve kendisinin Hasan Ali'nin üzerine yapacağı seferin gerekçelerini "*Sultan Ebû Said Mirza'yı yendikten sonra Hasan Ali Kürtler ve Türklerden oluşan 10 bin adamı çevresine toplamış ve fesatlık yapmaya*

⁷⁸⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.298; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 82; Mîrhand, **Ravzatu's Sefa**, Tahran, 1338, s.86.

⁷⁸⁸ İbn Tagrı Birdî, **Havâdisü'd Duhûr**, VIII/ III, s 713; John Woods, **Akkoyunlular**, s.80; Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt**, s.46.

⁷⁸⁹ John Woods, **Akkoyunlular**, s. 177.

⁷⁹⁰ Yahyâ Kazvîni, **Lübbü't-Tevârîh**, s.218; Muhsin Bahram-nejad, **Serguzeit-i Karakoyunluha**, s.80.

⁷⁹¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.488–89; Muhsin Bahram-nejad, **Serguzeit-i Karakoyunluha**, s.80.

şehirlere harap etmeye, tanrı kullarını incitmeye başlamıştır. Azerbaycan taraflarında kalacak yer bulamadığı için Hemedan'a gitti ve aklında faydasız hayaller kurdu, mabetler ve camilerin harap edilmesi, meyvelerin ateşe verilmesi, ağaçların kesilmesini, kötü adamların himaye edip yetiştirmeyi ve iyi adamları kınamayı kendisine görev edindi. Onun kötü emellerinin şikâyetini duyduğumuzda onu kovma kararı aldık " şeklinde belirtmiştir ⁷⁹².

Nitekim Uzun Hasan Bey, Şah Veys-i Hacı Piri ve kardeşi Şah Mehmed ve Cihângir-i Şah Hacı, Hasan Padişah'ın fermanı ile oranın yönetimine gelmiş olan Ahmed Bey-i Ahmedlu ile birlikte şehirden çıkıp Hasan Ali'nin karşısına çıkmışlardır. Çok şiddetli bir savaş sonunda Akkoyunlu ordusu bozguna uğramıştır. Şah Veys Bey, Ahmed Bey Ahmedlu gibi askerlerden 600 kişi ile birlikte öldürülmüştür. Ardından kısa bir süre sonra Uğurlu Mehmed, Hasan Ali'yi ele geçirip, öldürmüştür⁷⁹³. Cihângir-i Şah Hacı ise Hemedan kalesine kaçmıştır ⁷⁹⁴. Hasan Ali'nin ölümü üzerine Uzun Hasan Bey Tebriz'e, oradan kendi ordugâhına katılarak Hemedan'a muhteşem bir şekilde gelir. Uzun Hasan Bey, Hasan Ali'nin öldürülmesinden sonra şehzade II. Bayezid'a Seydi Ahmed Doğan ile gönderdiği mektupta Ebû Said'in öldürüldükten sonra Hasan Ali'nin tekrar rezil ve aşağılık Türk ve Kürtlerden topladığı 10 bin kişilik grup ile baş kaldırdığını, fesat ve fitnelik içinde şehirlere viran edip, halka eziyet ettiğini, Azerbaycan'da tutunamayıp, Hemedan'a gittiğini ve orada ibadethane ve mescitleri yıkıp, meyve ağaçlarının bir kısmını yakıp, diğerlerini kestiğini, gittiği bütün yerleri tahrip ettiğini, oradan gelen şikâyetler

⁷⁹²Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.554.

⁷⁹³ Gaffârî, **Tarih-i Cihân'ârâ**, s.250; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.298; Hasan Ali'nin ölüm şekli ile ilgili kaynaklarda çeşitli rivayetler mevcuttur. Yahyâ Kazvînî'nin, **Lübbü't-Tevârîh**'inde 1469 senesinde Akkoyunlular tarafından yakalanacağı sırada intihar ettiği ifade edilmektedir. Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**, s.218; Faruk Sümer, Timurlu tarihçi Giyâsî'ye dayanarak Hasan Ali'nin yenildikten sonra Elvend dağına kaçtığını, yakalanacağını anlayınca da intihar ettiğini yazmaktadır; Diğer ifadeler için Bkz. İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.83. Ancak bunlara ek olarak Uzun Hasan'ın Fatih Sultan Mehmed'e Hasan Ali'nin öldürülmesine dair yazdığı mektupta şu ifadeler mevcuttur: '*Hasan Ali tutuklandı, evladı ve adamları da tutuklandı, onu ve onun 3 bin adamını öldürdüler. Onun başını orduya getirdiler*'" Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.554; Semed Serdariniye, **Karabağ Der Gozergah-i Tarih**, İntişarat-ı Nida-yı Şems, Tebriz, 1384, s.169.

⁷⁹⁴Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.489; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.308.

üzerine oğlu Ebû'l Feth Şemseddin Muhammed Bahadır Bey 'i bazı ünlü emirler ile birlikte Hasan Ali'nin üzerine gönderdiğini bunların Hasan Ali'yi yendikten sonra öldürdüklerini anlatmaktadır⁷⁹⁵.

Hasan Ali'nin ölümünün ardından Ebû Yusuf Mirza'nın öldürülme olayı gelmektedir. Cihânşah döneminde Uzun Hasan Bey tarafından gözlerine mil çekilmiş olan oğlu Yusuf Mirza, Ebû Said öldürüldüğü zaman Ali Şeker Bey'in oğlu Ali Bey tarafından Karakoyunlu tahtına oturtulmuştur. Ali Bey Şiraz'da bağımsızlık kazanıp 2 yıl bütün Fars bölgesinin sahipliğini yapınca sultanın ve emirlerin mallarını mülkiyetini alarak onları askerin donanımı ve silahı için harcamıştır. Fars ve Horasan şehirlerine, İsfahan vilayetine darugalar göndererek yıkımlarda bulunmuştur. Sultanların yaptığı gibi Irak'ın büyüklerine ve eşrafına hükümler yazmaya ve büyüklüğünün sesi her tarafa ulaşmaya başlamıştır. Buradan güç alan Yusuf Mirza, Ali Bey'in desteği ile Şiraz'da saltanata oturur. Nitekim Yusuf Mirza bir süre Baharlu tayfasından güç alarak Hemedan, İsfahan ve Şiraz'da iktidarı ele geçirme çabaları içerisine girmiş olsa da bunda başarılı olamamış ve Şiraz'dan ayrılarak Kirman taraflarına kaçarken, Şebankare yakınlarında Uğurlu Mehmed Mirza tarafından ele geçirilerek öldürülmüştür Ali Bey ise Hüseyin Baykara'nın yanına Horasan taraflarına kaçmıştır⁷⁹⁶.

Böylece, Karakoyunlu hâkimiyeti bölgede sona ermiş ve onların yerini Uzun Hasan Bey yönetimindeki Akkoyunlular almıştır. Cihânşah'ın Bağdad valiliğine getirdiği Alpavut Tuvacı Pir Muhammed Bey'in ölürken yaptığı vasiyet üzerine Karakoyunlu hanedanından Zeynel oğlu Hüseyin Ali'nin beyliği sırasında Hille Valisi Kara Mûsaoğlu, İskender'in oğlu Şah Ali'yi sultan ilan etmiş ise de bunlar yakalanarak öldürülmüşlerdir. Hüseyin Ali ise 9 aylık bir beyliğin sonunda ölmüştür. Yerine geçen kardeşi Hille Valisi Şah Mansur'un beyliği ise ancak iki ay sürmüştür. Sonunda Bağdad'ı Uzun Hasan Bey'in oğlu Maksud'a teslim ettikten sonra 1469 yılında öldürülürken, Karakoyunluların Bağdad'ta bulunan kolu da sona ermiştir⁷⁹⁷.

⁷⁹⁵Tacizade Sa'di Çelebi, **Münşeât**, s. 13–14.

⁷⁹⁶Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.321; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.84; Şerefhan b.Bitlisi, **Şerefnâme**, s. 120.

⁷⁹⁷ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **DİA**, s. 437.

Sonuç olarak, Cihânşah'ın ölümünden sonra Akkoyunlu devletinin doğruya doğru genişlemesi daha kolay olmuş Uzun Hasan Bey Cihânşah'ın oğlu Hasan Ali'yi 1469'da Maverâünnehir ve Horasan hakimi Ebû Said'i yenerek egemenlik alanını Horasan bölgesine kadar genişletmiş ve Karakoyunlu topraklarının tümüne sahip olmuştur. Karakoyunlulara bağlı Türkmen boylarını büyük bir bölümünü yönetimi altına alarak güçlü bir ordu, geniş sınırlara sahip bir devlet oluşturan Uzun Hasan Bey bu noktada bir Doğu imparatorluğu kurma eğilimi içine girmiş ve kendisini büyük bir sultan olarak görmüştür⁷⁹⁸.

E.CİHÂNSAH DÖNEMİNDE KARAKOYULU DEVLETİNİN DIŞ SİYASETİ

I.Osmanlılar ile İlişkiler

Osmanlı ve Karakoyunlu devletleri Yakın Doğu'da giderek güç kazanan Timur tehlikesine karşı daima ilişkilerini dengede tutmuştur. Bunun yanı sıra Cihânşah'ın Osmanlı sultanları ile münasebeti genel olarak iyi olmuştur. Akraba olduklarını düşünerek her iki devletin hükümdarları birbirlerine yakınlık göstermiş ve zaman zaman sahiplenmişlerdir. Aslında bu şekilde sahiplenme duygusunun temelinde yatan asıl sebep Oğuzculuk anlayışıdır. XV. yüzyılda yükselen bir değer olan Oğuzculuk anlayışı hem Osmanlılar hem de Karakoyunlular tarafından benimsenmiştir. Osmanlılar ve Karakoyunlular Oğuz Han adını kullanıp, şecerelerini Oğuz Kağan'a bağlamaları onların yakınlaşma nedenlerinin en temel sebebidir. Her iki devlet hükümdarları şecerelerini Oğuz Kağan'a dayandırarak Türkmenleri kendi taraflarına çekmeye çalışırken, birlik oluşturma çabası içerisine girmişlerdir⁷⁹⁹. Nitekim Cihânşah'ın sarayında, Uygur Türkçesi ile yazılmış bir Oğuz Destanı bulunmaktaydı ve o, bu destana dayanarak, kendisinin Osmanlı hükümdarı II. Murad ile aynı soydan geldiğini ve akraba olduğunu dile getirmiştir⁸⁰⁰. Bunun yanı sıra, özellikle doğuda başarılı olmak için Osmanlılar ile iyi geçinmeye çalışmış olan

⁷⁹⁸ N.Ayagün Akkoyunlu, Adil Şen **Türkmen Ak Koyunlu**, s.366.

⁷⁹⁹ Seyfeddin Erşahin, **Akkoyunlular**, s.192; Haydar Koç, **Fatih Dönemi Osmanlı- Akkoyunlu İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.121.

⁸⁰⁰ Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri", **Bulleten**, S.224, Ankara, 1996, s.46, Faruk Sümer, "Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun Tarihimizdeki Yeri", **Türk Yurdu**, S. 272, 1959, s.15.

Cihânşah, hem II. Murad hem de Fatih Sultan Mehmed ile dostluğunu pekiştirmeye çalışmış, birbirlerine dostluk mesajları veren mektuplar ve hediyeler yollayıp, kendi başarılarından bahsetmişlerdir. Örneğin, Sultan Cihânşah II. Murad'a yazdığı mektuplarda *“Gaziler ve Mücahitler Sultanı İslam sınırlarının koruyucusu, devlet ve din yardımcısı Melekler ve sultanların yardım edeni”*⁸⁰¹ olarak hitap etmiştir. Sultan II. Murad'ın Cihânşah'a yolladığı cevapta ise *“En büyük padişah Acem memleketlerinin sultanlarının sultanı devranının noyanı zamanının kağanı olan Ebül Muzaffer Mirza Cihânşah”* olarak yazmış⁸⁰² ve Cihânşah'ı Acem memleketlerinin sultanı olarak tanımıştır. Daha sonra Macaristan'ın fethini Cihânşah'a anlatmak için El-Mevla Şükrullah ile yolladığı mektupta ise *“O büyük sultan ümmetler boyunun sahibi Tanrı'nın dünyada gölgesi Türk Arap ve Acem Sultanlarının Sultanı”* olarak hitap etmiş ve Cihânşah'ı Türk, Arap ve Acem sultanı olarak görmüş ve Cihânşah'ın bölgede giderek güç kazanmasını memnuniyetle karşılamıştır⁸⁰³.

Cihânşah'ın II. Murad'ı tahta oturması sebebiyle tebrik etmek amaçlı yolladığı mektupta yine dostluk mesajları yollamış ve babalarının yani Kara Yusuf ve Yıldırım Beyazid arasındaki iyi münasebet hatırlatılmış ve kendilerinin de böyle dost kalmaları gerektiğinden bahsetmiştir. Cihânşah Hâce Ziyauddin Yusuf ile yolladığı mektup ile birlikte II. Murad'a hediyeler göndermiş ve babalarının dostluğu üzerine *“Bizim dostluk ve arkadaşlık münasebetimiz muhabbet ilişkimiz eski ve ezelidir. Tanrı yardımları ile mezara kadar sürecektir. Atalar muhabbeti ve evlat yakınlığının güneşi doğudan batıya ışık saçandı ve olacaktır. Tanrı çok ihsanlı şahsınızı büyük atalarınızın halifesi olması ile şahsınızı faydalı getirmiştir”*⁸⁰⁴ sözlerini söylemiştir. II. Murad'ın *“Biz ile sizin aranızda olan muhabbet ve sevgi açıklama derecesinden geçmiş belki zahirde kıskançlık yapanlar gözünde bu birliğimizin olmadığı düşünürler ancak gerçekten bizimle sizin varlığımız bir ruhun iki cisimde iki gövde de olduğu gibidir. Ve onda hiç şüphe yoktur. Tanrı*

⁸⁰¹Feridun Bey, **Münşeât**, s.166; Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**,s.478.

⁸⁰²Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.482; Feridun Bey, **Münşeât**, s.167.

⁸⁰³ Feridun Bey, **Münşeât**, s.166; Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.596.

⁸⁰⁴Feridun Bey, **Münşeât**, s. 166; Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**,s.478.

bilir ki bu birlik ezeli ve süreklidir” şeklindeki cevabı ile aralarındaki dostluğu pekiştirmiştir⁸⁰⁵.

II. Murad’tan sonra tahta geçen Fatih Sultan Mehmed ile de aralarında dostluk ilişkisini koruyan Cihânşah, Fatih Sultan Mehmed ile de mektuplaşmış ve birbirlerine yapmış oldukları fetihlerden bahsetmişlerdir. Fatih Sultan Mehmed’in Cihânşah’a yolladığı mektupta “*Arap ve Acem hakanlarının sultanı Türk ve Deylem sultanlarının boyun sahibi Kayser Hademli Dara (Yani sen Dar’a gibi bir Şah’ın Sezar senin kulundur.) Benim babam Cihânşah sonsuza kadar bütün dünya adamlarına özellikle müminleri (ehl-i İman)’a koruyan olsun*”⁸⁰⁶ ve “*Benim ulu babam (Valid-i Vala) dünya ülkelerinin valisi Hz. Ebevi (baba) Cihânşah*”⁸⁰⁷ yine Fatih Sultan Mehmed İstanbul’u feth edip Mora’yı ele geçirdikten sonra Cihânşah’a yolladığı başka bir mektupta “*Yüksek makamlı sultanlar sultanı aziz babam Cihânşah*”⁸⁰⁸ olarak hitap etmesi ona duyulan saygının ve sevginin bir göstergesi iken, aynı zamanda Cihânşah’a baba diyecek kadar yakın görmüştür.

Yine her iki devlet arasında ticari faaliyetlerin bulunduğunu ve bu tip ilişkilerin dostluk içerisinde sürdürüldüğünü görmekteyiz. Örneğin Fatih Sultan Mehmed, Cihânşah’a “*Musa oğlu Ahmet adlı bir kişi ticaret için sizin diyarınıza gelmiş ve Tebriz’de ölmüş, onun tüm mal varlığını sizin sarayda korunur. Onun oğlu olan Bursalı Şeyh Muhammed ve annesi onun varisidirler. Bu sizin Şeyh Muhammed sizin sarayınıza gelsin ve emir edersiniz ki şer hükmü ile bunların hakkını ödensin*”⁸⁰⁹ diyerek Cihânşah’tan birtakım ricalarda da bulunmaktadır. Cihânşah ise bu ricasını yerine getirip, Emir Tacettün İbrahim-i Mehter bu haberi ulaştırmak için bir mektup ile iki gümüş mücevherlik içinde iki parça hayvan panzehiri ve dikilmemiş mükemmel cargeb, bir altın mücevherlik ve içinde 5 parça firuze, 4 parça Ruma’ni yakut hediyeler göndermiştir⁸¹⁰.

Ayrıca Cihânşah dostluk ilişkilerinin yanı sıra kendi topraklarına girme ihtimaline karşı Osmanlı sultanına başka hediyelerde göndermiştir. Örneğin

⁸⁰⁵ Abdülhüseyin-i Nevai, **Es nâd ü Mukâtebât**, s.482.

⁸⁰⁶ Feridun Bey, **Münşeât**, s.223; Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.500.

⁸⁰⁷ Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.504.

⁸⁰⁸ Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.536.

⁸⁰⁹ Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s.500.

⁸¹⁰ Feridun Bey, **Münşeât**, s.223; Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât** s.502.

Cihânşah, Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u feth ettikten sonra yolladığı mektupta tebrik mesajları yollamış ve çok sevindiklerini şehirlerin sokaklarını üç gece süslediklerini, kapı ve duvarları çeşitli renkli boyalı kumaşlar ile süslediğinden bahsetmiştir. Ayrıca mektubu yolladığı Hâce Kemaleddin Hemedani ile altın, gümüş mücevherlik, kumaşlar, kemer gibi hediyeler yollamıştır⁸¹¹.

Cihânşah, Fatih Sultan'tan idari ve rütbe konularında da ricalarda bulunmuştur. Örneğin kendisine mektup getiren elçi Kavameddin'in rütbesinin yükseltilmesini rica etmiş ve Fatih Sultan Mehmed'e bu konu ile ilgili "*Kavameddin senin elini öpmeye geldiğinde onun rütbesini çoğalt ve beni bu işinle memnun et. Kivameddin zatı başarısı ve becerisi şimdiki durumundan fazla rütbeyi istiyor*"⁸¹² şeklinde haber yollamıştır.

Karakoyunlu hükümdarları ve Osmanlı sultanları birbirlerine yaptıkları seferler hakkında bilgilendirmiş, başarılarından ve feth ettikleri yeni yerlerden bahsetmenin yanı sıra gelecekteki planlarını da anlatmışlardır. Ayrıca Karakoyunlu sultanları ki, bunu hem Kara Yusuf hem de Cihânşah döneminde görmekteyiz, komşu devletlerine yapacakları seferlerde yardım istemişler ancak bu taleplerine karşılık Osmanlı sultanları sessiz kalmışlardır. Özellikle Osmanlı sultanları Şahruh'un Azerbaycan'a yürüyüşleri zamanından Karakoyunlu devletine fiili olarak yardım etmemiştir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi Osmanlı'nın Yıldırım ve Timur arasında gerçekleşen Ankara savaşında olduğu gibi yeniden Timurlular ile mücadele içine girmek istememesi olmuştur.

Örneğin I.Mehmed'in Karamanlı Mehmed Bey'i yendiğine dair fetihnemesine cevaben Kara Yusuf bir mektupta Şahruh'un ordusunun Amu suyunu geçerek toplandıklarını, kendisinin ise buna oğulları ile karşı koymak için yaptığı hazırlıklardan bahsetmiş ve Şahruh'un üzerine nasıl yürüyeceğini ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve iyi dileklerini beklemiştir. Ancak Osmanlı Sultanı Kara Yusuf'a yardım göndermemiştir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi yeniden Timurlular ile karşı karşıya gelmek istememiş olmasıdır.

Osmanlı ve Karakoyunlu ilişkileri çerçevesinde en önemli unsurlardan biri Karakoyunluların iltica isteğini her koşulda kabul etmesi olmuştur. Timurlu-

⁸¹¹ Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**. s.521–522.

⁸¹² Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**. s.507.

Karakoyunlu mücadelesinde Kara Yusuf ve Ahmed Celayir'in Timur'dan kaçarak I.Bayezid'a sığınma olayından başka fiili olarak destek ve ordu göndermeyen Osmanlı sultanları, kendisine sığınan Karakoyunlu hükümdarlarını geri çevirmeyip himeye altına almışlardır. Kara Yusuf dışında Osmanlı sultanlarına sığınan diğer bir Karakoyunlu hükümdarı ise Şahruh'tan kaçan İskender olmuştur. İskender, II. Murad'ın yanına kış bitip bahar gelinceye kadar izin verilmesi konusunda elçi göndermiş ve yazdığı mektupta keremli yuvanın eşğine köle olmayı, kendisi için babadan kalan bir servet saydığını, babasının yaradılışı güzel Sultan'ın cennet mekân atasının azatlı kölesi olduğunu fırsat bilerek erişmek için adı güzel padişahın himayesinde güzel bir köşe dilediğini bildirmiştir. İskender'in mektubunu okuyan Osmanlı sultanı Amasya ve Tokat hâkimi Yörgeç Paşa'ya hüküm göndermiş ve İskender Mirza'yı ağırlamakta ihmalkâr davranmamasını, padişahlık adının şanına uygun bir şekilde onu misafir etmesini gereken yiyecek ve içeceklerini süratle sağlanmasını emretmiştir⁸¹³.

Timur ve Osmanlı arasında geçen mektupları incelediğimizde Osmanlı'nın çıkarları doğrultusunda sınırlarını korumak adına politik davrandığını görmekteyiz. Şahruh'un Osmanlı sultanı II. Mehmed'e İskender hakkında yazdığı mektupta “*İşittim ki Kara Yusuf'un oğlu Kara İskender Erzincan Çapakçur'una kaçmış. Kara Osman ile dövüşmüştür. Biz hali hazırda onun kovulması ile meşgulüz, eğer sizin tarafınıza gizlenir ise bizim tarafımıza yollayın*” şeklinde yazmıştır⁸¹⁴. Osmanlı sultanının buna cevabı:“*Azerbeycan'ın feth edilmesi ve o bölgenin durumundan haberdar olduk ve bunlar bizi keyiflendirdi. Ancak Kara İskender'in Rum tarafına geçmesinden perişan olduk ve o taraflardaki adamlarıma ondan haber gelirse yakalanması için ferman verdim*” şeklinde olmuştur⁸¹⁵.Görüldüğü üzere Timurlu'ya farklı, Karakoyunlu'ya farklı siyaset yürüten Osmanlı Bayezid'in Timur'a Ankara Savaşı'nda yenilmesinden sonra temkinli davranmış, Karakoyunluya gizliden destek verirken, komşu ülkeler ile olan ilişkisini bozmamaya çalışmıştır.

Diğer taraftan Akkoyunlu Karakoyunlu mücadelesinde Osmanlı sultanları ile Cihâşah'ın zaman zaman yardımlaşmalarını görmekteyiz. Örneğin, Sultan Cihâşah

⁸¹³ Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, C.2, s.178.

⁸¹⁴ Feridun Bey, **Münşeât**, s.160–161; Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât** s.203-204.

⁸¹⁵ Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**,s.160–161.

ve Fatih Sultan Mehmed arasındaki bir ittifak ise Uzun Hasan Bey üzerine olmuştur ve bu konuda birbirlerine yazdıkları mektupta yardımlaşmayı talep etmişlerdir. Cihânşah, Fatih Sultan'a Uzun Hasan Bey hakkında yazdığı mektupta şunları söylemiştir. “*Ben şimdi memleketimde düzen yapmak istiyorum O'da Hasan Akkoyunludur. Bu arada zahirde bana dostluk gösteriyordu ve benimde tam ahlakım huyum kurallarım budur ki kim bana dost gibi yaklaşırsa ben de ona saf gibi davranıyorum. Ancak zahir ve bâtinî biri olmadığı için günü gündün anlaşmaları bozmak gerçeğini bütünlükle bana tamam oldu ve onun ortadan kaldırılması vaciptir. Nitekim ona doğru gidiyoruz. O hazreti makamdan dileğim o dur ki onun ortadan kaldırılması ve defn edilmesi için iyi bir şekilde yardım etsinler*” şeklinde yardım istemiştir⁸¹⁶. Osmanlı sultanı ise Akkoyunlu üzerine yaptığı seferlerden Cihânşah'a bahsetmiş ve Akkoyunluya karşı nefretini dile getirirken, destek vereceğini söylemiştir. Sultan Fatih Sultan Mehmed Bağdad'ın fethi için Cihânşah'a yolladığı mektupta ise Uzun Hasan Bey hakkında bilgi vermiştir. Cihânşah'a “*Hasan Bey Akkoyunlu ülkesinin yakınında olan ve onla akraba olan Trabzon kalelerinin fethine gittik. Ümit ediyorum ki bölgenin kötü gâfillerin elinden kurtarılması kolaylıkla yüz versin*”⁸¹⁷ şeklindeki ifadeler Karakoyunlular gibi Osmanlı'nın da Akkoyunluların bölgede güçlenmesini istemediğinin göstergesidir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in planlarının farkında olan Osmanlı bölgede güç kazandıktan sonra kendisi üzerine saldırı yapacağını bildiği için Akkoyunlu konusunda Karakoyunlu ile daha dostane ve samimi bir ilişki içerisinde bulunmuştur. Diğer taraftan gerek batıda, gerek doğuda Osmanlı ülkesi genişleme gösterirken, Fatih Sultan Mehmed gibi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey de doğuda Türkmenlere dayanan büyük devlet olma düşüncesi içerisindeydi ve Uzun Hasan Bey kendisine Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed'i rakip görüyordu⁸¹⁸

Fatih Sultan Mehmed'in Cihânşah'a verdiği bu güç ve destek konusunda Caterino Zeno seyahatnamesinde “*İranlı tarihçiler Türk sultanı olan II. Mehmed'in Uzun Hasan güçlenir ve yücelirse bir gün kendisine de bir felaket getireceğinden*

⁸¹⁶Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât** s.552–553.

⁸¹⁷Feridun Bey, **Münşeat**, s.252;Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s.536–541.

⁸¹⁸Remzi Kılıç, “Fatih Devri (1451–1481) Osmanlı Akkoyunlu İlişkileri”, Niğde Ün. **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.14, Niğde, 2003, s.95.

korktuğunu yazıyorlar. Bu yüzden Cihânşah'ı desteklemek istedi. Onun elinden gitmiş olan kudretini yeniden döndürdü”⁸¹⁹ şeklindeki ifadelerine açıkça biz de katılmaktayız.

Yine İstanbul Bahçekapı’da bazı Karakoyunlu ümerasının mezar taşları ortaya çıkarılmıştır. Bu mezar taşlarından yola çıkarak Cihânşah’ın Fatih Sultan Mehmed’e yolladığı yardımcı kuvvet olabileceği gibi memleketlerini terk eden firarilere ait olması ihtimalide vardır ⁸²⁰.

Osmanlı ve Karakoyunlu ilişkisi içerisinde ülkelerinin sınırlarının belirlenmesi konusunda fikir alışverişi yapılırken, birbirlerinin sınırlarını aşmamak, topraklarını işgal etmeme konusunda barış içinde karşılıklı görüşmeler yapılmıştır. Cihânşah, Fatih Sultan Mehmed’e elçiler göndererek Sivas’a mücavir Karakoyunlu topraklarına taarruz etmediği takdirde kendisine 4000 kental tereyağı ile bin deve vereceğini bildirmiştir. Nitekim Osmanlı hükümdarı bu teklifi kabul etmiştir⁸²¹. Bu konudaki diğer bir örnek ise Fatih Sultan Mehmed Mora Adası’nın fethi için Cihânşah’a yazdığı mektupta Mora adasını nasıl fethettiğini anlatırken, Karakoyunlu ve Osmanlı arasındaki Hamid, Menugan, Emirdağ, Çay ve onlar gibi bazı vilayetlerin sınırlarının daha önce tartışıldığı gibi o vilayetlerin kadıları ile belirlenmesini istemiştir⁸²². Ayrıca Tuğrul adlı birinin Osmanlı topraklarına girip Ali Bey adlı birine ait olan evini ve koyun sürülerine saldırdığından, göç ettirerek kendi bölgesine götürdüğünden bahsedip, kendi elçisinin önünde Tuğrul’un cezalandırılmasını ve alınan sürünün, araç ve gereçlerin elçisine iade edilmesini ve gönderilmesini istemiştir⁸²³. Cihânşah, Fatih Sultan Mehmed’in bu isteğini kabul etmiş, bazı yerlerin ve Hamid vilayetinin tayini için girişimlerde bulunacağını belirtirken Tuğrul’un konusunun doğru olmadığını ve kendisine yanlış iletildiğini söylemiştir. Hatta Fatih Sultan Mehmed’in saraydaki adamlarının konuyu sultanın kulağına yanlış iletmişinden ve onu kendisinin tahrik ettirmediğini dile getirmiş ve diğerlerinin suçunu kendisinden istenmemesini söylemiştir. Konunun doğru

⁸¹⁹ Tufan Gündüz, **Venedik Elçileri**, s.19.

⁸²⁰ Mükremin Halil Yinanç, “Cihânşah”, **İ.A.** s. 189.

⁸²¹ İsmail Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 60.

⁸²² Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s.542–545.

⁸²³ Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.554.

anlatılması için Fatih Sultan Mehmed'in elçisi Mevlana Muhiyeddin'in yanında kendisinin güvendiği adamlardan Kara Bey'i olayları Fatih Sultan Mehmed'in huzurunda doğru anlatması için göndermiştir⁸²⁴.

Osmanlı ve Karakoyunlu ilişkisine genel olarak bakıldığında, dostluk çerçevesi içerisinde geçmişe dayanan akrabalık ve Oğuzculuk politikası üzerinden karşılıklı hoşgörü ile devam ettiği gerektiğinde birbirlerinin çıkarları korunmaya çalışıldığı söylenebilir. Osmanlı sultanları Yıldırım Bayezid'in Kara Yusuf'u himaye etmesi nedeniyle Timurlulara ağır bir şekilde yenilmesi olayından ders çıkarıp, tekrar Timurlular ile karşı karşıya gelmemek adına Karakoyunlu-Timurlu-Osmanlı ilişki trafiği üçgeninde daha temkinli olmuşlardır. Ancak söz konusu temkinli davranış Akkoyunlu-Karakoyunlu-Osmanlı ilişki üçgeninde Osmanlı o kadar hassas olmamış ve zaman zaman taraf tutarak kendisi de Akkoyunlulara sefer düzenleyip, Karakoyunlulara destek vermiştir.

II. Timurlular ile İlişkiler

Karakoyunlu-Timurlu ilişkisini incelediğimizde Karakoyunluların sürekli olarak Timurlulara karşı mücadele etmiş ve birçok kez karşı karşıya gelmiş olduklarını görmekteyiz. Yakın Doğu'nun en büyük devleti olan Timurlu hükümdarları sürekli olarak Karakoyunluların bulunduğu Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesine müdahale ederek, Karakoyunluları denetim altında tutmaya çalışmıştır.

Karakoyunlu -Timurlu ilişkileri ilk olarak karşı karşıya gelmesi 1387 yılında Timur'un Doğu Anadolu'da bulunan Kara Mehmed ile karşılaşmasıdır⁸²⁵. İran'ı ele geçiren Timur, Kara Mehmed'in ticaret kervanlarını ve hac kabilelerine saldırmasına dair haberler ile Doğu Anadolu'yu işgal etmek için Timur Karabağ'dan Nahçıvan'a hareket ederek Karakoyunluların üzerine yürümüştür. Aydın Doğu Beyazid Kalesi'ne gelmiş, Aydın ulusundan kalan duvarları ordusuna yağma ettirdikten sonra Kara Mehmed'in oğullarından Mısır Hoca'nın elinde bulunan Avnik Kalesi'ne ulaşmıştır. Fakat kaleyi kuşatmaktan vazgeçerek Erzurum'u ele geçirdikten sonra Çapakçur suyu kenarında ordugâh kurarak,

⁸²⁴Abdülhüseyin Nevai, *Esnâd ve Mukâtebât*, s.547-548.

⁸²⁵ Hayrunisa Ötüken *Timurlular*, s.251.

ordusundan 3 tümeni seçmiş, bu tümenlerden birinin başına oğlu Miranşah'ı, diğer ikisinin başına da Mehmed Mir, Şeyh Ali, İkbâl Şah Yargucu ve Tilek Kavçin'i geçirmiş ve Kara Mehmed'in üzerine saldırmıştır. Kara Mehmed Timur'a karşı koymak için Çapakçur bölgesine kadar gittikten sonra sarp boğaz ve geçitleri tutarak müdafaa etmek için hazırlanmıştır. Bu karşılaşma sonucunda Timur'un oğlu Miranşah Kara Mehmed'i mağlup edip, ganimetler ile geri dönmüştür⁸²⁶. Bu Karakoyunluların Timurlulara karşı ilk yenilgisidir.

Kara Mehmed'in ölümünden sonra Karakoyunlu tahtına Kara Yusuf oturmuş ve bu dönemde de Timurlu- Karakoyunlu çekişmesi devam etmiştir. Timur, Irak-ı Arab bölgesinde ilerlerken, Kara Yusuf'un hâkimiyeti altında bulunan Avnik Kalesi'ni almış ve etraftaki devletlerin hükümdarlarına yani Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümdarlarına kendisine itaat etmelerini söylemiştir. Önce Musul'a ardından Mardin'e gelen Timur Res'ul-âyn'a vardığında ordusunun sağ kolunu Karakoyunluların üzerine göndermiştir. Daha sonra Kara Yusuf'un bulunduğu Muş bölgesine ulaştığı zaman Kara Yusuf'un mahiyetindeki Türkmenler ile o bölgeden ayrıldığını görmüştür. Timur daha sonra Muş'tan Van Gölü kuzeyindeki Aladağ'a gelmiş, orada birkaç gün kaldıktan sonra Kara Yusuf'un kardeşi Mısır Hoca'nın hâkimiyeti altında bulunan Avnik kalesine almak için 40 gün uğraşmıştır. Mısır Hoca büyük bir güçle Timurlu ordusuna direnmiş olmasına rağmen daha fazla dayanamamış ve hisardan inerek Emirzade Sultan'a sığınmış ve canının bağışlanmasını istemiştir. Bunun üzerine Timur ona aman vermiş ve Mısır Hoca'ya aman vererek Mardin Meliki İsa ile birlikte Sultaniye'ye oradan da Semerkand'a yollamıştır⁸²⁷. Böylece Timur, 1393 yılında yapmış olduğu bu sefer ile Irak-ı Arab'ı ele geçirmiş, Doğu Anadolu bölgesinde Erzincan hâkimi Mutaharten'i itaati altına almış⁸²⁸ ve Karakoyunlu Mısır Hoca'ya aman vermiştir.

Timur ve Kara Yusuf arasındaki diğer bir mücadele ise Timur'un Gürcistan'a ve oradan da Toktamış'ın üzerine saldırdığını duyan Kara Yusuf'un Erciş'e geri dönmesi üzerine olmuştur. Bu haberi alan Timur, Kürd Emiri İzzuddin Şir ve bir kısım Timurlu'yu Kara Yusuf'un üzerine göndermiştir. Ancak küçük bir çarpışmadan

⁸²⁶ Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.9, s.4717; Hayrunisa Ötüken, **Timurlular**, s.251.

⁸²⁷ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.58.

⁸²⁸ İ. Erdem, M.Uyar, "Karakoyunlular", **Türkler**, s.861.

sonra aralarında barış yapılmıştır. Bu barış yapıldıktan sonra Kara Yusuf, kardeşi Yar Ali ile birlikte İzzuddin Şir ve Timurluların yardımı gelen Avnik emiri Atlamış'a Erçis Ovası'nda saldırmış ve onu esir almıştır. Askerlerinin bir kısmı esir alınmış, bir kısmı ise öldürülmüş olan Timur'un önemli ve sevdiği adamlardan Atlamış, Kara Yusuf tarafından Berkuk'a gönderilmiş ve onun tarafından hapse atılmıştır. Bu olayla birlikte Kara Yusuf Timurlu kuvvetlerine karşı büyük bir başarı kazanmıştır.

Doğu Anadolu bölgesinde bu olaylar gerçekleşirken Timur, Semerkand'tan hareket ederek Hindistan seferinden başarı ile tahtına dönmüştür. Burada kısa bir süre kalıp dinlendikten sonra Azerbaycan'a gelmiştir. Kara Yusuf ise Timur'un geldiğini duyunca Musul'a çekilmiştir. Bu arada Bağdad ve Tebriz hâkimi Sultan Ahmed kötü davranışları yüzünden beylerden ve diğer insanlardan bir kısmını öldürmüş ve halka çok şiddetli zulüm yapmaya başladığı haberi Şiraz'daki Timur'un nâibi ile mektuplaşması aracılığıyla Bağdad'a gelerek teslim almasını istemişlerdir⁸²⁹. Bunun üzerine Timur Azerbaycan bölgesine doğru yeniden yola çıkmış ve Bingöl yaylağına ulaştığında Sivas'a yürümek için hazırlık yapmaktadır. Bu haber Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'i telaşa düşürmüş ve Halep yakınlarına kadar kaçmışlar, sonrasında Osmanlı ve Memlûklara sığınmışlardır. Görüldüğü üzere Kara Yusuf, Timur ile bölgede hâkimiyet kurabilmek için uzun süre mücadele ederken, Timur ise kendisine tehlike oluşturabileceğini bildiği Kara Yusuf'u sürekli olarak takip altında tutmuş, gerekli gördüğü yerde müdahalelerde bulunmuştur.

Kara Yusuf, Timur'un ölümünden yani 1407 yılından sonra ise Ebû Bekir ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Aras Irmağı yakınlarında yapılan savaşta Ebû Bekir Kara Yusuf'a yenilmiştir. Kara Yusuf ise Tebriz'i ele geçirmeyi başarmıştır. Sonraları Ebû Bekir Tebrizi yeniden ele geçirmek için uğşar vermişse de bunda başarılı olamamış ve Kara Yusuf ile 1408 yılında Tebriz yakınlarında bulunan Serdrûd'da yapılan ikinci bir savaşta yenilmiş ve babası Miranşah öldürülmüştür⁸³⁰. 1407–1408 yılları içerisinde yapılan bu iki karşılaşma sonucunda Timur'un torunu Ebû Bekir iki yenilgiyle tanışması Timurlular için büyük kayıp iken, ticari ve siyasal açıdan önemli bir bölge olan Azerbaycan kesin olarak Kara Yusuf'un

⁸²⁹ Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**, s.71

⁸³⁰ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.56–57; Hafız Ebrû, **Zübdetü't Tevârîh**, s.171; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10,s.5217; Hayrunisa Ötügen, **Timurlular**, s.251.

hâkimiyeti altına girmiştir. Timur'un kurmuş olduğu imparatorluğun önemli bir bölümü kesin bir şekilde elden çıkmış ve Karakoyunlular bir aşiret ve beylikten devlet haline gelmişlerdir⁸³¹. Bu olayların ardından Kara Yusuf, Celayirli Ahmed'i de ortadan kaldırmak suretiyle Azerbaycan'da hakimiyeti pekişmiş ve böylece Karakoyunlular Timurluların tehlikeli bir komşusu haline gelmiştir⁸³².

Karakoyunlu-Timurlu mücadelesinde daha sonra Şahruh ve Kara Yusuf arasında devam etmiştir. Şahruh üç kez Azerbaycan üzerine sefer yapmıştır. Bu seferlerin ilkinde Kara Yusuf, Şahruh'a karşı koyabilmek için yola çıktığında Ucan bölgesinde ölmesinin ardından Azerbaycan bölgesi yeniden Timurluların hâkimiyetine girmiştir. Şahruh Azerbaycan'a gittiği son iki seferde Karakoyunlu mirzaları ile yaptığı savaşlarda zaferler kazanmıştır. Ancak kazanmış olduğu bu zaferlere rağmen Kara Yusuf'un oğullarını dağıtamayacağını anlamış, kardeşler arasında bulunan rekabetten istifade etmeye çalışmış ve kendisini matbu tanıdıkları takdirde buldukları yerde hükümran olabileceklerini onlara bildirmiştir⁸³³. Nitekim bu savaştan kısa bir süre sonra Ebû Said abisi İskender ile aralarındaki anlaşmazlıktan ötürü Selmas'tan Karabağ'a geçen Şahruh'un yanına gelerek ona bağlılığını bildirmiştir. Şahruh bunun üzerine Ebû Said'e Azerbaycan bölgesinin hâkimliğini vermiştir⁸³⁴. Ancak kısa bir süre sonra ağabeyi İskender ile savaşıp yakalanan Ebû Said ağabeyinin fermanı üzerine öldürülmüştür⁸³⁵. Böylece Ebû Said'in Azerbaycan bölgesindeki hâkimiyeti sadece birkaç ay sürmüş, ağabeyi İskender 1431 yılında bölgeye yeniden hâkim olmuş ve Tebriz'e ele geçirmiştir.⁸³⁶ Bu arada Karakoyunlu Mirzaları arasında çıkan anlaşmazlıklar ve muhalefet giderek büyümüştür. Bu durumdan yararlanmak isteyen Şahruh Ucan'da

⁸³¹ İsmail Aka, "Şahruh'un Kara Koyunlular Üzerine Seferleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, E.Ü.Edb. Fak.Yayımları, S. IV, İzmir,1989,s. 4.

⁸³² Faruk Sümer, Kara Koyunlular, 70-76; Hayrunisa Ötüken **Timurlular**, s.251; İsmail Aka, "Timurluların Azerbaycan ile Alâkaları", **Türk Kültürü**,C.XXX,S.345,Ankara,1992, s. 14-15.

⁸³³ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.130; Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**,s. 174.

⁸³⁴ A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.206; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**,C.10,s.5407.

⁸³⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.204; Yahyâ Kazvîni, **Lübbü't-Tevârîh**, s.210; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10, s.5411; Hüseyin Sultanzade, **Tebriz**, , s.32.

⁸³⁶ İsfahani Kazvîni, **Hold-i Barin** s. 706; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.70.

Azerbaycan hâkimliğini al damgalı nişan ile Cihânşah'a bırakmıştır (1434)⁸³⁷. Şahruh, Kara Yusuf'un oğlu Ebû Said'den sonra Azerbaycan ve Arran bölgesinin yönetimini Cihânşah'a bırakarak çok zor bir şekilde itaat altına alınan Ahlât, Azerbaycan, Arran ve Irak'ı Arap kitlelerini almakla kalmayıp, sürekli olarak Irak-ı Acem'i ele geçirmek için girişimlerde bulunan Karakoyunlu Türkmenlerini bir şekilde ikna edip, kontrolü altında tutmuştur. Ayrıca Kara Yusuf'un oğullarını kendi adına bu bölgeleri idare etmeye ve vekil olmalarına ikna ederek hem kendi onurunu hem de devletin görünüşte birliğini sağlamaya çalışmıştır⁸³⁸. Ancak Şahruh'un Azerbaycan ve Irak-ı Acem bölgesini bu şekilde Karakoyunlu mirzalarına havale etmesi sadece görünüşte bölgenin hâkimi olduğunun kanıtıdır. Fiiliyatta ise hâkimiyet Karakoyunlu beylerindedir⁸³⁹. Aslında Cihânşah'ın kısa süre de olsa Herat'ı hâkimiyeti altına alması Timurlu-Karakoyunlu ilişki açısından önemli bir dönüşümdür. Çünkü şimdiye kadar Timurlular sürekli olarak Karakoyunlu bölgesine saldırıda bulunup, kontrolü altına almaya çalışırken, Cihânşah'ın bu hamlesi ile söz konusu durum tersine dönmüş ve Timurlular sarsılmıştır.

Karakoyunlular Cihânşah döneminde özellikle Şahruh'un ölümünden sonra Timurlular için Kara Yusuf'tan sonra ikinci büyük tehlike olurken, Karakoyunlu, Timurlu ilişkilerinde özellikle Karakoyunlular lehine yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Nitekim Şahruh'un ölümünden sonra Timurlu mirzaları kendi aralarında saltanat için çekişirken, Karakoyunlular Cihânşah'ın önderliğinde iyice güçlenmiş ve mirzaların elinde bulunan yerleri Irak-Acem, Fars ve Kirman gibi bölgeleri tek tek ele geçirmiştir. Sonrasında Timurlu başkenti olan Herat'a kadar ilerlemeyi başarmıştır. Herat'ta ilerlediği dönemde Ebû Said ile karşılıklı gidip gelen elçiler aracılığıyla anlaşma yapılmış ve Herat yeniden Ebû Said'e bırakılmıştır. Cihânşah Herat'tan çekildikten sonra oğullarını çeşitli merkezlere gönderdikten sonra kendisi oğlu Hasan Ali'ye müdahale etmek için Azerbaycan bölgesine dönmüştür.

⁸³⁷ Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.391; Yahyâ Kazvîni, **Lübbü't-Tevârih**, s.210, Hrand D.Andreasyan, "Kronolojiler ve Koloofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.112; Hüseyin Sultanzade, **Tebriç**, s.32; L. Bouvat, "Şahruh Mirza", **İ.A. M.E.B.**, C.11, İstanbul, 1950, s. 287.

⁸³⁸ Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.** s.174.

⁸³⁹ Hayrunisa Ötügen **Timurlular**, s.251.

Ebû Said ile Cihânşah arasında daha sonrasında dosthane ilişkiler görülmektedir. Nitekim Ebû Said 1464-5 yılında Cihânşah'tan gelen bir elçiyi kabul etmiştir. 40 kişiden oluşan bu elçi heyeti Herat'ta uygun yerlere yerleştirilip ihtiyaçları karşılanmıştır. O sırada Merv yakınlarında bulunan Ebû Said elçileri kabul etmiş ve Herat'a dönmelerine izin vermiştir⁸⁴⁰.

Cihânşah ve Ebu Said hakimiyetleri altında olan bölgelerde olup bitenleri birbirlerine bildirmişler ve elçiler aracılığıyla değerli hediyeler alıp vermişlerdir. Örneğin Cihânşah Bağdad'ın feth edildiği müjdesi ile özel elçilerini Sultan Ebû Said'e göndermiştir⁸⁴¹. Aynı şekilde Ebû Said de yaptığı başarıları Cihânşah ile paylaşmıştır. Örneğin Cihânşah'a yolladığı bir mektupta "*Sultan Hüseyin Horasan'a ve Herat başkentinin etrafına kadar geldi. Ancak Emirler ve güçlü serdarlar ve arazide olan emirler ve sipahisalar ile savaşa başladı ve güçlü devlet koşunuyla devletin içinden onu kovdular. Onu yendiler. Onların birçok mal mülkleri taraç oldu ve sultan Hüseyin korkunç hezimetle uğramış bir şekilde Mergab'a gitti*" şeklinde Hüseyin Baykara'yı bertaraf ettiği haberini iletmiştir⁸⁴².

Cihânşah'ın ölümünden sonra ise Karakoyunlu-Timurlu ilişkisi Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'e karşı koymak için olumlu bir şekilde devam etmiştir. Nitekim Ebû Said, Cihânşah'un oğlu Hasan Ali'ye hem destek olmak hem de uzun zamandır istediği Mavrâünnehir ve Horasan'daki meseleler nedeniyle bir türlü çıkamadığı Irak-ı Arap ve Azerbaycan seferine çıkmak için en uygun zaman olduğu fikri ile Uzun Hasan Bey'e karşı mücadele içerisine girmiş ancak başarısız olmuştur⁸⁴³.

Sonuç olarak öteden beri devam eden Karakoyunlu- Timurlu ilişkisinde Irak-ı Arap ve Azerbaycan üzerinde hakimiyet mücadelesi olmuştur. Uzun süre bu bölgeleri ellerinde tutmayı başaran Timurlulara karşı Cihânşah ciddi bir güç olmuş ve bu hakimiyeti sarsmıştır. Nitekim Cihânşah kendisini İlhanlıların gerçek hakimi olarak gördüğü Azerbaycan, Arran, Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Fars ve Kirman bölgelerine hakim olmuş ve Akkoyunlu, Gürcü krallıkları, Şirvanşahlar, Gilan ve

⁸⁴⁰ Hayrunisa Ötüken **Timurlular**, s.252.

⁸⁴¹ Şerefhan Bitlisi, **Şerefnâme**, s.117.

⁸⁴² Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.302

⁸⁴³ Hayrunisa Ötüken **Timurlular**, s.253.

Mazenderan bölgesi hükümdarlarına hakimiyetini kabul ettirerek, Timurlu hakimiyetini ve gücünü sarsmayı başarmıştır⁸⁴⁴.

III. Memlûklar ile İlişkiler

Memlûk ve Karakoyunlu ilişkileri genel olarak dostluk ve iyi ilişkiler içerisinde sürdürülürken, bazı zamanlar Akkoyunlulara destek vermek gibi siyasî olaylar nedeni ile anlaşmazlıklar çıkmıştır. Memlûklu sultanları giderek büyüyen ve kendisine komşu olan Timurlu devletine karşı Türkmenler ile iş birliği yapmış, zaman zaman Karakoyunlu hükümdarlarını korumuştur. Ancak diğer taraftan Karakoyunluların mezhebi olarak aşırı Şîî hatta Batınî olarak bildiklerinden dolayı gerek Memlûk devleti, gerek Akkoyunlular ve diğer Sünnî mezhebe mensup devletler bunların aleyhtarı olmuş⁸⁴⁵, zaman zaman Memlûk Şeyh ul-İslamları da bu konuda fetva vermişlerdir. Bunun aynı sıra Karakoyunlulara karşı ileri sürülen ithamlarda onlar “mülhit”, “kâfir”, “dinsiz” olarak adlandırılmaktadırlar. Ancak bu görüşlere bağlı olarak aşırı Şîî veya Batınî demek doğru olmaz. Bu dönemdeki tüm mücadelelerin asıl sebebi zahiri din perdesi altında siyaset ve siyasî olaylardan kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla Memlûk Şeyh ul-İslamların bu şekilde fetva vermesi biraz da siyasî nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Memlûk-Karakoyunlu ilişkisi ilk olarak Bayram Hoca, Şeyh Üveys ve Memlûk üçlüsü arasında geçen Musul’un hâkimiyeti mücadelesindeki olaylar çerçevesinde görülmektedir. 1372 yılında Memlûk ordusu Caber Kalesi hâkimi Döger Salim Bey’e sığınmış olduğu Hısn-ı Keyf yakınındaki bir dağda ele geçirmeye çalışıyordu. Salim Bey’i ele geçiremeyen Memlûklu kuvveti Bayram Hoca’nın Musul’u kuşatmasının sona erdirmesine sebep olmuşlardır. 1374 yılında Sincar Memlûkluların eline geçti ancak vali olarak tayin edilen Seyfuddin Tak-Buğra Bayram Hoca’nın orayı kuşatması üzerine Sincar’ı bırakarak, Bayram Hoca’ya vermiştir. Bu arada Şeyh Üveys’in ölümü ile yerine geçen Hüseyin zayıf biri olduğu için iktidar emirlerden Adil Ağa’nın eline geçmiştir. Bu durumdan faydalanan Bayram Hoca faaliyetlerini artırmış ve Musul’dan başka Azerbaycan, Sürmelü, Ala Kilise, Hoy, Nahçıvan gibi birkaç yeri ele geçirmiştir⁸⁴⁶.

⁸⁴⁴ Hayrunisa Ötüken **Timurlular**, s.253.

⁸⁴⁵ İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.186.

⁸⁴⁶ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.43-44.

Daha önce belirttiğimiz üzere Memlûk sultanları, Karakoyunlu hükümdarlarına karşı Yakın Doğu'da görülen Timur tehlikesine karşı güçlü olabilmek adına zaman zaman destek vermiş, onların sığınma talebini kabul etmiştir. Timur'un tehditlerine karşı koymak adına bir taraftan Osmanlılar, diğer taraftan Türkmenler ile ittifaklar yapmıştır⁸⁴⁷. Nitekim Kara Mehmed 1385 yılında Musul ve Mardin arasındaki arazinin sahibi olan amcası Mısır Hoca'yı Kahire'ye Sultan Seyfeddin Berkuk b. Anas'ın yanına göndermiş ve iki düşmanın saldırısına karşı ilticaya ve Suriye'ye geçmeye müsaade etmesini rica etmiştir⁸⁴⁸.

Yine aynı şekilde Kara Yusuf ve Celayirli Sultan Ahmed Timur'dan kaçarak Memlûkluya sığınmıştır. 1407 Şam Naibi Şeyh al-Mahmûdî, Kara Yusuf'a inanıp, misafir etmiştir. Ancak bir süre sonra Şam naibi Kahire'den Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'in hapsedilmesi emrini vermiş, Kara Yusuf Dımaşk Kalesi'nde bulunan Burc ul-Hamam, Sultan Ahmed ise Burc ul-Silsile bölümüne hapsedilmiştir. Kara Yusuf ve Sultan Ahmed yaklaşık bir yıl hapiste kalmışlardır⁸⁴⁹. Bu sürede Kara Yusuf'un değerli bir lal'inin (değerli taş parçası) olduğunu Melikü'l Ümera'ya duyururlar. Onu almak için Kara Yusuf tehdit edilmiştir. Sonunda o taş parçasının Kara Yusuf'ta olmadığını anlayınca bu kez eşini sıkıştırmışlardır ve bu olaylar sonrasında Kara Yusuf'un eşinden o taşın verilmesini istemiştir⁸⁵⁰.

Kara Yusuf tutuklu olduğu sırada Mısır sultanına karşı isyan ve taşkınlık yapmıştır⁸⁵¹. Nitekim bir süre sonra Kahire'den Kara Yusuf ve Ahmed Celayir'in öldürülme emri gelmiştir⁸⁵². Bu kararı uygulamayan Şeyh al-Mahmûdî onları korumuş ve zaman kazanmak için yazışmalar yapmıştır⁸⁵³. Bu arada Suriye'de çıkan

⁸⁴⁷Kazım Yaşar Koprıman, **Makaleler**, s. 133.

⁸⁴⁸Düşmanlardan biri Emir Timur olabileceği gibi ikincisi bilinmemektedir. Bkz Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.48.

⁸⁴⁹Fazullah İbn Hunci İsfahani, **Târih-i Âlem'ârâ-yı Âmini**, Rus.çvr. V. Minorsky, Bakü, İlm, 1987,s.129; Budak Münşi Kazvîni, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s. 64; Johannes Şiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında**, s.76. Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s.52; Şerefhan b. Bitlisi, **Şerefnâme**, Esatir, Tahran, 1377, s.374.

⁸⁵⁰Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 48.

⁸⁵¹Budak Münşi Kazvîni, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s. 64.

⁸⁵²Kazım Yaşar Koprıman, **El -Aynî**, s. 73.

⁸⁵³İbn Hacer, **İnbâ'ü'l-Gumr**, C.II,s.264; Kazım Yaşar Koprıman,**Mısır Memlûkleri**,s.33.

karışıklık esnasında Şam valisi Şeyh al-Mahmûdî kendi isteği ile onları hapisten çıkarır. Bu şekilde dostça davranmasının asıl nedeni, Şeyh Sultan Ferec'e saldırmak ve tahtından indirmek istemesi, Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'in de kendisi ile birlikte olmasını sağlayarak güç kazanmak istemesi yatmaktadır. Nitekim bir gün Kara Yusuf ve Sultan Ahmed ata binip çevkan oynarken dışarı kaçmasına izin verir⁸⁵⁴. Kara Yusuf, Şeyh al-Mahmûdî'nin bu iyiliğini unutmamış ve ona destek vermiş, kendi askelerinin bile terk ettiği o sıkışık dönemde Kara Yusuf onun yanında olmuş⁸⁵⁵ ve dostlukları pekişmiştir. Nitekim Şeyh-al Mahmûdî, Çekim Sultan Fereç ile Bilbis'in yukarısında Saidiyye denilen yerde karşılaşırlar. Aynı gece Kara Yusuf ile birlikte Fereç'in ordusuna saldırmışlardır. Dimaşk'a girip oradan Nusayr'ın üzerine giderler. Ancak yolda anlaşmazlık çıkar ve ayrılırlar. Şeyh al-Mahmûdî Dimaşk'a, Çekim Trablus'a, Kara Yusuf ise yanında bulunan bin kadar Türkmen ile birlikte yurduna dönmüş ardından Bitlis'e gitmiştir⁸⁵⁶.

Daha sonrasında devam eden Kara Yusuf-Şeyh El-Mahmudî arasında dostluk bir süreliğine daha devam etmiştir. Nitekim Suriye'de Şeyh al-Mahmûdî ve Sultan taraftarları arasında savaşlar devam ederken, Kara Yusuf'tan Şeyh'e mektup 1410 gelmiştir. Kara Yusuf mektubunda Irak-ı Acem, Diyarbakır ve Mardin'i ele geçirdiğini, oğlu Muhammed Şah'ı sultan ilan ettiğini ve Musul'a indiğini bildirir ve maksadının aralarındaki dostluk ve sevgiden dolayı kendisine yardım için Şam'a gelmek olduğunu yazmıştır. Mektup Şeyh el-Mahmud'un eline ulaştığında emirleri ile yaptığı istişareden sonra ona yazılacak cevabın geciktirilmesini ve Sultan'a fırsat verilerek, ondan gelecek cevap üzerine Kara Yusuf'un mektubuna cevap yazılmasına karar verdiler. Bunun üzerine Sultan'a mektup yazılarak Kara Yusuf'un Şam ülkesine geleceği ve oradan Mısır üzerine yürüyeceği ile korkutup, kendilerine iyi gözle bakmasını, bundan ülke ve insanların yararı olduğunu bildirdiler⁸⁵⁷.

Yine 1411 yılında Şeyh al-Mahmûdî Haleb ve Kuzey Suriye'de kendi otoritesini pekiştirirken, kendisi için en büyük düşman ve tehlike olan al-Nasır Ferec'e

⁸⁵⁴ Budak Münşi Kazvînî, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s.64; Perviz Adel, **Rabta-i Harici Devletha-i Karakoyunlu ve Akkoyunlu**, Daneşkah-ı Şiraz (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , Şiraz, 1380, s.47.

⁸⁵⁵ Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri**,s.192.

⁸⁵⁶Şerefhan Bitlisi, **Şerefnâme**, s. 376.

⁸⁵⁷ Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri**,s.84.

karşı güçlü müttefikler aramış ve bu amaçla Kara Yusuf ile dostça münasebetleri yeniden kurmak istemiştir. Bu amaçla nedimlerinden Ahmad al-Cengî'yi Kara Yusuf'a gönderir. Aynı şekilde Nevruz da adamlarından Pehlivan'ı hediyelerle Kara Yusuf'a göndermiştir. Kara Yusuf gönderdiği elçisi ile onların isteklerine olumlu cevap vermiştir⁸⁵⁸. Ancak Şeyh el-Mahmud'un sultan olmasından sonra aradaki dostluğun yerini resmiyet ve soğukluk alırken, karşılıklı elçiler gidip gelmiş, gerginlikler yaşanmıştır.

Nitekim yine sığınma talepleri nedeniyle Karakoyunlu ve Memlûklu arasında gerginlikler ortaya çıkmıştır. Bu gerginliklerden biri de Kara Yülük Osman'ın Memlûklere sığınma nedeni ile olmuştur. Kara Yusuf'un topraklarında yürüyen Kara Yülük Osman, Mardin çevresini yağmalayıp sekiz kale alıp, 220 köy halkını kendi topraklarını yerleştirmiştir. Bu haberi alan Kara Yusuf, Kara Yülük Osman'ın üzerine yürümüştür. Kara Yusuf'un çok süratli bir şekilde kendi üzerine geldiğini duyan Kara Yülük Osman, Diyarbakır taraflarına kaçmıştır. Ancak Kara Yusuf ona yetişerek bozguna uğratmıştır. Bozgundan kaçan Kara Yülük Osman'ı Kal'at ul-Necm taraflarına kadar takip etmiştir. Nitekim Kara Yusuf, Kara Yülük Osman'ın arkasını bırakmamıştır, çaresiz kalan Akkoyunlu hükümdarı Memlûk toprağına girmiş ve Halep naibine mektup yazarak sığınma talebinde bulunmuştur. Kara Yusuf Akkoyunlu beyini takip ederek Fırat ırmağını geçen Merbuzan suyu kenarına kadar gelip ona saldırmış, Mercî Dabık'ta Akkoyunlu ordusunu 1418 yılında bozguna uğratmıştır⁸⁵⁹. Bu arada Kara Yusuf'un oğlu Pir Budak askerleri ile birlikte Antep üzerine yürümüş, Antep naibi ve halktan bir grup korkudan kaçmıştır⁸⁶⁰. Nitekim Kara Yusuf'un Antep bölgesine gelmesi ve Memlûk toprağına izin almadan girmesi üzerine Kahire yönetimi telaşa kapılmış ve Kara Yusuf'un Suriye üzerine yürüyeceğini düşündürmüştür. Bundaki en önemli etkenin ise sultan ile arası bozulup Kara Yusuf'un huzuruna gitmiş olan Emir'ül Hacc Devaddar Yeşbek ve diğer Memlûklu emirlerinin Kara Yusuf'un yanına giderek sultanın aleyhine harekete

⁸⁵⁸ Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri**,s.98.

⁸⁵⁹ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s. 99; İlhan Erdem, Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Akkoyunlular (1453–1456)", **A.Ü.DTCF Dergisi**, XV/26, Ankara, 1990,s. 103;Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri**,s.158.

⁸⁶⁰ Kazım Yaşar Koprıman,**El-Aynî**,s. 88.

geçmesi ve Suriye üzerine yürümesi için teşvikte bulunulacağından korkulması olmuştur. Bu nedenle Sultan Şeyh al-Mahmûdî Hac'a gitmek için hazırlık yaparken bundan vazgeçip, fermanlar vererek Haleb'e gitmelerini emretmiştir. Bu ara Şeyh ul-İslam'da dört mezhep kadıları ve halifeden Kara Yusuf ile savaşmanın vacip olduğuna dair fetva vermiştir. Bu arada, Kara Yülük Osman'ın Haleb'ten ayrılmasının ardından Haleb'e gelen Kara Yusuf'un müfrezesi Haleb naibi Yeşbek tarafından bozguna uğratılmıştır. Askerinin bozguna uğramasının ardından Kara Yusuf Yeşbek'e ve Şeyh'e bir mektup yollamış ve Anteb'e gelmiş olmasından dolayı özür dileyerek, oraya gelme nedeninin Kara Yülük Osman'ı cezalandırmak olduğunu bildirmiş, Suriye'ye girmeyeceğinin güvencesini verip, Kara Yülük Osman'ın kabul edilmesi konusunda uyarı ve sitemde bulunmuştur ⁸⁶¹. Daha sonra Antep'in çarşı ve pazarlarını yakıp, şehri yağma etmiş ve halktan 100 dirhem gümüş, kırk at aldıktan sonra Bire taraflarına gitmiştir. Bire'yi iki gün kuşatarak, şehri ve etrafını yağmalatıp ülkesine doğru geri dönmüştür. Kara Yusuf'un geri döndüğü haberi Memlûk sultanına ulaşınca savaş hazırlıklarından vazgeçmiştir. Daha sonra Kara Yusuf elçisi Hamidüdin ile birlikte Şeyh'e mektup yollamış ⁸⁶² ve bölgedeki yağmaların kendi ihtiyarı dışında olduğunu, Kara Yülük'e sığınma talebi verdiği için kınadığını ve onu himaye ettiği için dikkatli olması uyarısında bulunmuştur ⁸⁶³.

Bu olayların ardından Memlûk sultanı Şeyh al-Mahmûdî 1420 yılında hem Kara Yusuf'un hem de Bağdad hâkimi oğlu Şah Mehmed'in edepsizlik içinde bulunduğunu ilan ederek Karakoyunlu üzerine saldırmak amacı ile savaş hazırlıkları için ilan vermiş ve emirlerine sefer için hazırlanmalarını emretmiştir ⁸⁶⁴. Bunun üzerine Memlûk kadıları Kara Yusuf'a saldırmak için fetvalar vermişlerdir. Aslında Memlûk sultanı Şeyh al-Mahmûdî'nin Kara Yusuf'un üzerine sefer düzenleme nedenleri arasında Kara Yusuf'un gönderdiği bir mektupta 1404 yılında Dimaşk'te hapsedildiği zaman Şeyh'in kendisinden aldığı mücevherleri istemiş olması rivayet edilirken, diğer bir sebep olarak da Kara Yusuf'un Suriye'ye sefer yapacağı haberinin zaman zaman ortaya çıkmasından rahatsız olmasıdır. Ancak aynı süreçte

⁸⁶¹Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.99–100.

⁸⁶²Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**, s. 83; Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri**, s.160.

⁸⁶³Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.101.

⁸⁶⁴Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**, s. 85; Kazım Yaşar Koprıman, **Mısır Memlûkleri**, s.198.

Timurlu Şahruh Kara Yusuf'un üzerine Irak Acem'de bulunan Sultaniye ve Kazvin şehirlerini geri almak için sefere çıkmıştır⁸⁶⁵. Ardından Kara Yusuf'un sefer sırasında öldüğü haberi öldüğü haberi Şeyh El-Mahmud'a ulaşınca sefer çıkma istediği yarım kalmıştır⁸⁶⁶.

Görüldüğü üzere Kara Yusuf döneminde önceleri dostane başlayan Şeyh el-Mahmudî ilişkisi Şeyh'in sultan olmasından sonra Kara Yusuf'un kendisine tehlike oluşturacağından korktuğu için daha temkinli ve soğuk ilerlemiş hatta Kara Yusuf'un üzerine saldırmak için sefer kararı alınmıştır. Ancak Kara Yusuf'un ölmesi nedeniyle bu sefer düşüncede kalmış, gerçekleştirilememiştir.

Cihânşah dönemi Memlûk ilişkilerine baktığımızda yine Memlûk sultanına sığınma talebinden çıkan anlaşmazlıklar olduğunu görmekteyiz. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz üzere Kara Mehmed ve Kara Yusuf gibi İskender de Memlûk sultanı el-Melikü'l-Eşref Barsbay'dan yardım istemiştir. İskender ve Cihânşah mücadelesi sırasında, Cihânşah savunmaya çok elverişli bir tepenin üzerinde bulunan Alıncak Kalesi'nde ağabeği İskender'i sıkı ve uzun bir kuşatma altına almıştır. Kışı barınaklar yaptırarak burada geçiren Cihânşah bahar mevsimine kadar burada kalmıştır. Kalede mahsur kalan İskender Memlûk sultanından yardım istemiş ve Mısır'dan kendisine yardım için gelecek orduyu beklemeye başlamıştır⁸⁶⁷. Memlûk sultanı Melik 'ül Eşref ise daha önce İskender ile yaptığı anlaşmadan ötürü Diyarbakır'dan geçip Alıncak kalesinin ayağına vararak Cihânşah'ın kuşatmasında olan İskender'i kurtarmak için 50 bin çevik süvariye Emir-i leşker Tanrıvermişî, Mısır emiri, Şam ve Halep naibi Korkmaz gibi başarılı emirlerin komutasında Mısır, Şam ve Diyarbakır'dan göndermiştir. Ancak Şam ordusu Alıncak Kalesine Cihânşah'a karşı koymak için yola çıkıp Alıncak Kalesi'ni çevirmek isterken, Mısır tarafından Sultan Eşref 'in öldüğü haberi ulaşmış ve bu kötü haberden sonra Şam ordusu korkmuş, toplantı yaparak, dönmeye karar vermiştir⁸⁶⁸.

⁸⁶⁵ El -Makrizî, *Kitâbu's-Sülûk*, C.IV, s.535–536; Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s.103–105

⁸⁶⁶ Kazım Yaşar Kopruman, *Mısır Memlûkleri*, s.198.

⁸⁶⁷ İbn Tagrı Birdî, *Havadisü'd Duhûr*, C.V/III, s.741; Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *DİA*, s.139.

⁸⁶⁸ El-Makrizî, *Kitâbu's-Sülûk*, C.IV, s.535; Ebû Bekr Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.95; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, s.231; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-Gumr*, C.II, s.34; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *TDA*, s.16.

Memlûk Sultanı el-Melik'ül Eşref Barsbay'ın bu şekilde İskender'e yardım etmesindeki en önemli sebep Şahruh'a karşı kin besliyor olmasıdır. Mısır devletine karşı duran Dulkadiroğlu Mehmed Bey ve Akkoyunlu şehzadelerini koruyan Şahruh'a saldırmak ve ona zarar vermek istemiştir. Nitekim İskender ile Şahruh'a karşı müttefik oluşturmuşlardır. İskender ile Erzurum dolaylarında büyük bir çarpışma gerçekleşmiştir. Feci şekilde yenilen Kara Yülük Osman kaçmış, arkasından gelen askeri birliğe yakalanmaktan korkarak kendisini hendeğe atmış ve suda boğulmuştur, sonra oğulları oradan çıkarıp o civardaki bir mescide götürmüşler. Daha sonra İskender gelip onun nereye gömüldüğünü sorup, gömülmesinden üç gün sonra kabirden çıkarıp kafasını keserek Mısır'a Sultanı Melik Eşref Barsbay'a göndermiştir Memlûk sultanı ise ona hediyeler yollamış ve yardım için sefere çıkabileceğini vaad etmiştir ⁸⁶⁹.

Görüldüğü üzere Karakoyunlu-Memlûk arasında bazı zamanlar dinî akideden dolayı görüş ayrılıkları görülmüş olsa da, çeşitli dönemlerde Timurlulara karşı birlik olmaya çalışılmış, ancak tam olarak başarı sağlanamamıştır. Bilindiği üzere Memlûklu sultanları Timurlulara karşı koyabilmek ve bölgede otorite sağlayabilmek adına çoğu kez Akkoyunlu ve Karakoyunlulara destek vermiştir. Nitekim bunun en iyi örneğini el-Melikü'l-Eşref Barsbay'ın kendisine büyük güç olarak gördüğü Şahruh'a karşı koyabilme için İskender'e yardımda için girişimlerde bulunması olayında görmekteyiz. Karakoyunlu-Memlûk ilişkisinde Karakoyunluların birçok kez sığınma talebinde bulunarak Timurlulara karşı koyabilmek için destek almıştır. Bu sığınma talepleri bazen her iki devletin arasında birlik kurulmasına neden olurken bazı zamanlar gerginliklere neden olmuştur. Aynı şekilde Karakoyunlu –Memlûklu ilişkisinde Memlûklerin daha çok Akkoyunlulara destek vermesinden dolayı da gerginlik yaşandığını görmekteyiz.

IV. Şirvanşahlar ve Gürcüler ile İlişkiler

⁸⁶⁹Kazım Yaşar Kopruman, **El-Aynî**, s.76; Osman Turan, **Tarihi Takvimler**, s.29; Zubdetu Keşfu'l Memâlik adlı eserde Kara Yülük Osman'ın cesedi hakkında “ *İskender Kara Yülük Osman'ı öldürür ve başını sultana gönderir. Kara Yülük Osman'ın başı sarayın kapısına asılır*”ibare mevcuttur. Şükrü Çetin, **XV. Yüzyıl Memlûk Kaynaklarından Zubdetu Keşfu'l Memâlik ve Sosyal Kültürel Açıdan Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.96

Timur'un ölümünün ardından onun topraklarına sahip olmaya çalışan Karakoyunlular ile Şirvanşahlar arasında gelişen yeni süreçte ilişkiler giderek gerginleşmiştir. Bunun asıl nedeni Şirvanşah İbrahim Karakoyunluların almayı düşündükleri Tebriz'i ele geçirip iki ay burada hüküm sürmesinin⁸⁷⁰ ardından Sultan Ahmet'in Tebriz'e gittiği zaman, Şirvanşah Bağdahlıların ordugâhına takviye destek olarak oğlu Keyumarsi'yi göndermesi ilişkileri daha da kötü bir duruma getirmiştir. Celayirli Sultan Ahmet'in yardımına Şirvanşah Keyumarsi gitmiştir, ancak Kara Yusuf liderliğinde Karakoyunlu ordusu tarafından çok güç duruma düşürülüp perişan edilirken, Keyumarsi esir alınıp Erçis'e yollanmıştır⁸⁷¹. Bu haber Şirvan'a Sultan İbrahim'e ulaşınca Sultan İbrahim, çok miktarda hediye ile Kara Yusuf'a elçiler gönderip oğlunu istemiştir. Kara Yusuf ise "*Şirvan Azerbaycan yakınında bulunmaktadır. Şeyh İbrahim'in Bağdad hâkimi ile dostluk ve sevgi bağları var. Fakat buna rağmen Tebriz valisine muhalefet etmektedir*" demiştir. Daha sonra Kara Yusuf Şirvanşah İbrahim'e haber yollayıp oğlunun esir alındığını bildirmiş ve kendisine itaat etmesini söyleyip oğlunu serbest bırakarak göndermiştir. Ancak Şirvanşah İbrahim oğlunun Kara Yusuf ile iş birliği yaptığını düşünerek, oğlunun idam edilmesini emretmiştir⁸⁷²

Bu arada Sultan Ahmed Celayir'in Kara Yusuf tarafından öldürülmesinin ardından Şirvanşah hâkimi İbrahim dışında Azerbaycan, Irak-ı Arap ve Arran yöneticileri tümü Kara Yusuf'a bağlılıklarını bildirdiler. Şirvanşah İbrahim ise Kara Yusuf'a karşı gelmek ve boyun eğmemek için savaş hazırlıklarına başlar⁸⁷³. Şeki valisi Sidi Ahmed ve Gürcü Kralı II. Konstantine ile ittifak kurarak, birlikte Kara Yusuf karşı harekete geçmiştir⁸⁷⁴. Bu durumu öğrenen Kara Yusuf Tebriz'e dönüp, kuvvetlerini topladıktan sonra Karabağ'a gelir, Aras Irmağı'ndan karşıya geçer.

⁸⁷⁰ Süleyman Aliyarlı, "XIV. Yüzyılın Başlangıcında Halk Ütopyaları Siyasî Birlik Meyli", **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, 1996, s.316; Kazım Paydaş, "Timurlu ve Türkmenler", **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi**, s. 20

⁸⁷¹ Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**, C.10, s.5307.

⁸⁷² Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.97; Kazım Paydaş, "Timurlu ve Türkmenler", **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi**, s. 120.

⁸⁷³ Aliyarlı Süleyman, "Siyasî Birlik Meyli", **Azerbaycan Tarihi**, s.316.

⁸⁷⁴ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.97; Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**, s. 486.R.E.Ağayev, **Azerbaycan ve Merkezi Asya**, s.49.

Karabağ'da bulunduğu sırada Şirvanlı İbrahim'e elçiler göndererek barış teklifinde bulunup nasihatler eder⁸⁷⁵. Ancak bu teklif Şirvanşah ve diğerleri tarafından kabul görmediği gibi bu durum Kara Yusuf Bey'in acizliğine yorumlanarak büsbütün onların cüretlerinin artmasına sebep olur. Şirvanşah'ın boş hayalini öğrenerek son derece öfkelenen Kara Yusuf 1412 tarihinde tereddüt etmeksizin Kür Irmağı'nı geçerek müttefik kuvvetlere saldırmıştır⁸⁷⁶. Kara Yusuf'un emirlerinden Pir Ömer Natanyatz (Çalağam) ovasına gelerek önce Ermeni manastırını yağma etmiştir. Sonra Şirvan askerlerini Kür Irmağı tarafına dökerek⁸⁷⁷. Şirvanşah hükümdarı ve müttefiklerini mağlup etmiştir. Bu muharebede Şirvanşah İbrahim Kara Yusuf'a esir düşerken, Gazenfer, Esedullah, Halilullah, Menuçehr, Abdurrahman, Nasurullah, Haşim, Kadı adar ve emir Huşeng gibi şehzadeler ve ünlü emirler de yakalanmışlardır⁸⁷⁸. Gürcistan esirlerinden bir gurubu öldürmüş, Pir Budak kendi eli ile II. Kostanti'nin boynunu vurdururken⁸⁷⁹, Sultan İbrahim ise Tebriz'e götürülmüştür⁸⁸⁰.

Kara Yusuf bu zaferin ardından, Şemahi ve etrafını ordusuna yağmalattıktan sonra 1413 tarihinde Tebriz'e geri dönmüştür. Daha sonra Şirvanşah'ın kardeşi Behlil için iki yüz tümen Irak altını ve Şirvan kadısı için de yüz tümen değerinde fidye istenmiştir. Şirvan sarayından bu fidyeler gelince hapis tutuldukları Tebriz'de serbest bırakılmıştır⁸⁸¹.

Bu arada esir tutulan Sultan İbrahim elinin ağrısından dolayı şikâyet edince Sultan İbrahim'i gözetleyen Emir Kara durumu Kara Yusuf'a bildirmiştir. Sultan İbrahim, Kara Yusuf'un huzuruna çıkıp, güzel sözler ile Kara Yusuf'un sevgisini kazanır. Bu sırada Ahi Kasab, Sultan İbrahim divan sahiplerinin hangi şartlarını

⁸⁷⁵ Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**,s.486.

⁸⁷⁶ Müneccimbaşı, **Sahaif-ül Ahbar**, s.150; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s. 93,

Kazım Paydaş, "Timurlu ve Türkmenler",**A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi**,s.120.

⁸⁷⁷ Hrand D.Andersyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. 101.

⁸⁷⁸ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.99; Hafız Ebrû, **Zübdetü't -Tevârîh**, s.487.

⁸⁷⁹ Hrand D.Andersyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. 101.

⁸⁸⁰ Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**, s.213; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.99; Hafız Ebrû, **Zübdetü't- Tevârîh**, s. 487.

⁸⁸¹ A. Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 172; Kazım Paydaş, "Timurlu ve Türkmenler",**A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi**, s.122.

kabul etti ise biz onu yerine getirmeye hazırız deyip kefil olur. Nitekim Şirvanşah İbrahim'in mahkûmiyeti için Tebriz emirleri ile Ahi Kasab ve tahsildarlarının Kara koyunlu divanına ödenecek olan fidyenin ödenmesi için kefil olan Şirvan'daki divan görevlileri Emir İbrahim için kısa bir süre içerisinde devlet hazinesine 1200 Iraki tümen ödemiş⁸⁸² ve vassal olması şartı ile kışı Kara Yusuf'un yanında hapiste geçiren İbrahim ilkbaharda gitmesine izin verilmiştir⁸⁸³. Şirvanşah İbrahim, Kara Yusuf'un hâkimiyeti boyunca onun hâkimiyetini tanıırken, diğer taraftan bağımsız bir şekilde 50 yıl daha Şirvan'da padişah olmuş ve Kara Yusuf ile dostluk kurmuştur⁸⁸⁴. Bunun yanı sıra Timurlular ile gizli olarak ilişkide bulunmaya devam etmiş, yine de onlardan ümit beslemiştir

Şirvanşah İbrahim'in ardından oğlu Sultan Halilullah tahta geçmiştir. Bu dönemde de Timurlulara meyilli olan Şirvanşahlar, daha sonraki dönemde Şahruh ve Kara Yusuf arasında çıkan anlaşmazlıklardan olumsuz etkilenmişlerdir. Hatta Karakoyunlu hükümdarına karşı mübarezede kendine elverişli şartlar yaratmak amacı ile Osmanlı hükümdarına da mektup yazarken onun asıl ümidi Timurlular olmuştur. Timurlulara yakın olmak istemesinin ana sebebi ise Kara Yusuf'a vassal olmaktansa, Timurluların vassalı olmak daha üstün bir durum olma düşüncesidir⁸⁸⁵.

Bu arada Karakoyunlu tehlike ve tehdidinden dolayı Timurlulara sadık kalan ve Şahruh'un Azerbaycan seferinden sonra da Timurlu Mirza Ebû Bekir'in daha önce Emir Kara Yusuf'un nikâhında olan ve onun ölümünden sonra da dul kalmış olan kızının Halilullah'a nikâhlanması ile Şirvanşahlar ve Timurlular arasındaki ittifak daha da güçlendirilmiştir⁸⁸⁶.

1432 yılında Karakoyunlu İskender'de Halilullah'ın üzerine büyük bir ordu sevk etmiştir⁸⁸⁷. Halilullah ordu ve askerî Kür Irmağı'nın kıyısına inip İskender'in geçmesine engel olmuştur. İskender ise habersiz bir şekilde ırmağı geçip Şirvan

⁸⁸²Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.99.

⁸⁸³Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.10,s.5311; OR.E.Ağayev, **Azerbaycan ve Merkezi Asya**, s. 49; Kazım Paydaş, "Timurlu ve Türkmenler", **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi** s.122.

⁸⁸⁴Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevârîh**, s.213

⁸⁸⁵R.E.Ağayev, **Azerbaycan ve Merkezi Asya**, s. 52.

⁸⁸⁶A. Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.438; Kazım Paydaş, "Timurlu ve Türkmenler", **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi**, s.122.

⁸⁸⁷Ebûbekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.75; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.204.

ordusuna saldırmıştır. Emir Halillulah emirleri ile birlikte Gülistan kalesine kendisini zor atmıştır. İskender, Şirvan askerlerinden kalabalık bir topluluğu öldürüp Şemahi'ye saldırdıktan sonra Alıncak Kalesi'ne dönmüştür⁸⁸⁸. Halillulah bu arada İskender'in üzerine ordu gönderdiğini duyduğu zaman Halik Berdi'yi Şahrüh Mirza'ya, başka bir elçisini de Kara Yülük Osman Bey'e göndermiş, Şirvan'ın sıkıntılı durumundan bahsetmiştir. Bu haber üzerine Kara Yülük Osman Bey Erzurum ve Azerbaycan beldeleri tarafına doğru hareket edip, Erzurum yöresine indiği zaman Duharlu Pir Ahmed İskender adına orada valilik yapmakta idi ve Kara Yülük Osman'ın saldırısına karşı koyamayarak, aman dileğinde bulundu. Daha sonra Mihter Bayezid'ı Emir Halillulah'ın elçi ile birlikte Gürcistan ve Gilan bölgesine Şahrüh'un yanına gönderdi. Şahrüh bu haber üzerine İskender'i Azerbaycan bölgesinden çıkarmak ve Şirvanşah'ı korumak amacı ile Azerbaycan taraflarına doğru yöneldi. Rey kışlağına giderek Hindistan ve Çin hududundan Irak, Horasan ve Taberistan dolaylarına kadar bir ordu çıkardı. Bahara doğru Sultaniye yolundan Tebriz'e indi ve İskender'in kutvallarının koruduğu Alıncak Kalesi'ni kuşattı. Bu haber üzerine İskender, Şirvanşah'ı bırakıp Ezurum yolundan Osmanlı ülkesine gitmek için yola koyuldu. İskender'in kaçış haberi Şahrüh Mirza'ya ulaşınca o şehzade Cuki Mirza'yı 60 bin süvari ile saldırması için onun arkasından yolladı. Bir elçiyi de Erzurumun sahibi Kara Yülük Osman Bey'e göndererek "*Onun yolunu kesmek, saldırı birliği gelinceye kadar oyalamak lazım gerekir*" haberini yolladı. Bu arada, Osmanlı ülkesine kaçmaya çalışan İskender'in yakalanıp kendisine teslim edilmesi için de Osmanlı sultanına mektup yazdı⁸⁸⁹.

Akkoyunlu Kara Yülük Osman Diyarbakır'ın birçok yerine askerlerini yollayıp beklemeye koyuldu. Nitekim Kara Yülük Osman İskender'in üzerine Gürcistan sınırında Duş Kaya mevkiinde saldırdı. Bu savaş sırasında İskender'in amcasının oğlu ve büyük emirlerden Kılıç Aslan yakalandı. İki taraftan da büyük bir grup öldürüldü. Ertesi gün büyük bir savaş daha oldu, Kılıç Aslan Bey, Muhammed Bey bin Osman Bey ve erkek kardeşinin oğlu Kutlu Bey düşmanın merkezine

⁸⁸⁸Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 209.

⁸⁸⁹ Ebûbekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.76.

saldırdı. Kara Osman Yülük Bey bu savaşta öldü İskender, Erzurum'a gelerek o bölgeyi ele geçirdi⁸⁹⁰.

Şahruh'un döneminde hem Şirvanşahlar hem de Karakoyunlu'nun durumu neredeyse aynı idi. Şirvanşah Halillulah ve Cihânşah her ikisi de Şahruh'un himayesi altına girmişlerdir. Şahruh'a vassal olan Şirvanşah Halillulah Şahruh'un ölümünden sonra Karakoyunlu hâkimiyetini tanımayarak kendisi ve ülkesi için önemli bir siyasî karar vermiştir. Aynı zamanda Karakoyunlular arasındaki çekişmelerden de istifade ederek ülkesini korumayı başarmıştır⁸⁹¹. 1462 yılında vefat eden Halillulah'ın ölümünden sonra yerine oğlu Ferruh Yesar geçmiştir. Ferruh Yesar Şirvan tahtına geçer geçmez yeniden Karakoyunlu tehdidi altına girmiştir.

Karakoyunlu hükümdarı Cihânşah, Şahruh'un ölümünden sonra, Azerbaycan, Horasan ve etraftaki bölgeleri hâkimiyeti altına almaya başladıktan sonra Şirvanşah Emir'in oğlu Ferruh Yesar'a elçiler göndermiş ve kendisine tabi olmasını istemiştir. Bu arada Şirvan vilayeti sakinleri Cihânşah'ın korkusundan ağırlıklarını, mallarını, çoluk çocuklarını Derbend taraflarına taşımak ile meşgul olup, camilerde ve mabetlerde tapınıp, ibadet ederek ellerini dua için göğe açıp aman diyerek feryat ve figana başlamışlardır Ancak Cihânşah son anda Şirvan üzerine gitmekten vazgeçip, Diyarbakır tarafına doğru Uzun Hasan Bey'in üzerine harekete geçmiştir. Böylece Şirvanşah halkı Cihânşah'ın saldırısından kurtulmuştur⁸⁹².

Sonuç olarak, Karakoyunlu-Şirvanşah münasebetinde Kara Yusuf döneminde Timurlu-Karakoyunlu arasında kalan Şirvanşahlar daha ılımlı bir siyaset izleyerek varlığını korumayı başarmışlardır. Daha sonraki süreçte Şirvanşahları kendi hâkimiyeti altına almak isteyen Cihânşah ise sefer hazırlıklarına başlamış ancak Diyarbakır bölgesinde Uzun Hasan Bey sorununu halletmek amacı ile Şirvanşah'ını öncelik sırasından çıkartarak, bu düşüncesini ertelemiştir. Böylece Cihânşah döneminde Karakoyunlu- Şirvanşahlar arasındaki siyasî faaliyetler biraz daha sönük kalmıştır. Ancak Cihânşah'ın ölümünün ardından Ebû Said ve Uzun Hasan Bey

⁸⁹⁰ Ebûbekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.78.

⁸⁹¹ Aliyarlı Süleyman, "Siyasî Birlik Meyli", **Azerbaycan Tarihi**, s.317.

⁸⁹² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.227; Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. M.Reşat Uzmen, İstanbul, 1993, s.431.

arasında kalan Şirvaşah hâkimleri sonrasında Akkoyunlulara destek vermek zorunda kalmışlardır.

Karakoyunlular Kafkasya bölgesinde Şirvanşahlar dışında Gürcüler ile de siyasî ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Özellikle Cihânşah döneminde bölgeyi hâkimiyeti altına almak için iki kez sefer 1440–1444 yılları içerisinde düzenlenmiş ve başarılı olunmuştur. Gürcüler ise zaman zaman Kara Yusuf döneminde görüldüğü üzere Şirvanşahlar ile itifak yaparak Karakoyunlu hükümdarlarına karşı koymaya çalışmış ancak güçleri yetmemiştir⁸⁹³.

IV. Akkoyunlular ile İlişkiler

Akkoyunlu-Karakoyunlu ilişkilerini incelediğimizde iki Türkmen devleti sürekli bir şekilde mücadele içinde olduğunu görmekteyiz. Köken olarak aynı gruba mensup olan her iki Türkmen devletinin çok eskilere dayanan münasebetleri XV. yüzyılda daha da şiddetli ve yüksek seviyede devam etmiştir. Nitekim birçok çalışmada her iki Türkmen tayfası arasındaki adavet-i kadime'ye (eski düşmanlık)⁸⁹⁴ işaret edilmiş, ancak bunun sebebinden bahsedilmemektedir. Nitekim bu iki Türkmen tayfası arasındaki asıl mücadele sebebi, arazi ihtilafı ve üstünlük davası ile alakalı⁸⁹⁵ yeni otlaklara sahip olmak, savaş ganimetlerini elde etmek olurken,⁸⁹⁶ diğer düşmanlık neden olarak ise mezhep farkı gösterilmiştir.

Aralarındaki bilinen ilk mücadele XIV.yüzyılda İlhanlıların yıkılmasının ardından birbiri ile mücadele içerisine girmiş olan Celayirli, Çobani ve Sutaylı mücadelesi içerisinde yer alan iki Türkmen gruptan Karakoyunlular Irak'daki Celayirlileri, Akkoyunlular ise Musul ve Diyarbakır bölgesinde hâkim olan Sutaylılar'ın tarafını tutmasından sonra ortaya çıkmıştır⁸⁹⁷. Zaman içerisinde Karakoyunlular Bayram Hoca liderliğinde Azerbaycan'ın güney bölgesi olan Hoy,

⁸⁹³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.97; Brosset, **Histoire de la Géorgie**, C.II,s. 683

⁸⁹⁴ Enver Konukçu,“Karakoyunlu Temürlü Mücadelesinde Avnik”, **XIV. Türk Tarih Kongresi**, TTK, C.1, Ankara, 2005,s.373.

⁸⁹⁵ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.49; Mustafa Demir,“İlhanlı Devleti”,**Türkler**, s.378.

⁸⁹⁶Tofig Necefli, “Karakoyunlu–Teymur Münasebetleri”, **Azerbaycan Milli İlimler Akademiyasının**, s.89.

⁸⁹⁷ Mustafa Demir, “İlhanlı Devleti”, **Türkler**, s.378; Mükremin Halil Yinanç, “Akkoyunlular”,**İ.A** c.1, İstanbul, 1940, s. 258.

Nahçıvan, Ağ Kilisesi ve Sürmeli gibi yerleri ele geçirip, giderek güç kazanmaya başlamıştır. Bayram Hoca'nın ardından Kara Mehmed Karakoyunlu varlığını bölgede sağlamlaştırmıştır. Akkoyunlular bölgede giderek güçlendiğini fark ettiği düşmanını, zayıflatmak amacı ile komşu devletlere saldırılarda bulunmuşlardır. Nitekim Erzincan'da Akkoyunlulara yenilen Mutahharten ile birleşen Kara Mehmed Akkoyunlu Ahmedî mağlup etmiştir. Güç kaybeden Akkoyunlular Kadı Burhaneddin'in himayesine girmişlerdir ⁸⁹⁸.

Daha sonraki dönemde Timurluların Azerbaycan bölgesini işgal etmesinden sonra Karakoyunlu ve Akkoyunlu münasebetleri daha da keskinleşmiş, aralarındaki ayrılık giderek büyümüştür. Nitekim Kara Yusuf ve Kara Yülük Osman arasında geçen mücadelelerde ve bölgede hâkimiyet kurmak için yapılan faaliyetlerde bunu açıkça görmekteyiz. Her iki Türkmen hanedanının arasındaki hâkimiyet mücadelesi çok sert ilişkiler içerisinde ilerlerken, Kara Yusuf Kara Yülük Osman'a yolladığı mektup aslında ortak köken ve çıkarlarını sergilemesi bakımından oldukça ilginç bir boyut kazandırmıştır. Kara Yusuf *"İkimizde Türkmen soyundan olduğumuza göre birbirimize üstün olmak için uğraşmayalım ve birbirimizle çekişmeyelim. Her ikimizde kendi Anadolu ve Timurlu düşmanlarımız ile ilgilenelim; çünkü senin için en iyi siyaset daha iyi bildiğin Anadolu ve Suriye benim için ise Çağataylar üzerine saldırmaktır"*⁸⁹⁹ demiştir. Kara Yusuf başlangıçta bu bölüşüme uyup iki zafer ile Ebû Bekir ve Miranşah'ı Timur'un temsilcilerini Azerbaycan'dan sürdü. Diğer taraftan Kara Osman'da başlarda Diyarbakır ve Suriye üzerinde yoğunlaşarak önce Kürtler ardından da Mardin'de Ez-Zahir İsa üzerine saldırdı. Bu durum Mardin hükümdarı Salih'in Kara Yusuf'tan yardım istemesine kadar sürmüştür. Kara Yusuf bunu kabul ederek Kara Osman'ın adamlarının şehirdeki kuşatmasını kırdı, Mardin'i ele geçirdi ve kendi adamlarını yerleştirdi. Böylece aralarındaki anlaşma sona erdi. Daha sonrasında Şahrüh'un Azerbaycan tarafına yürüyüşü sırasında Kara Yusuf'un vefat etmesi, başta Akkoyunlular olmak üzere Timurlular ve Memlûkleri sevindirmiştir Bunun üzerine Kara Yülük Osman durumdan faydalanarak kendi

⁸⁹⁸Tofiq Necefli, "Karakoyunlu-Teymur Münasebetleri", **Azerbaycan Milli İlimler Akademiyasının**, s.91.

⁸⁹⁹ John Woods, **Akkoyunlular**, s.85.

arazisini genişletme çabası içerisine girmiş, Mardin şehrine saldırmış ancak başarılı olamamıştır⁹⁰⁰.

Kara Yusuf'un ölümünden sonra Kara Yülük Osman'nın en büyük düşmanı İskender olmuştur. Karakoyunlu İskender ve Kara Yülük Osman arasında çıkan savaşta, Kara Yülük Osman yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgiden sonra Kara Yülük Osman "*Türkmenler Kara Yusuf'un taraftarları tamamen yok olmadan ülkede kanun yerine gelmeyecek ve halkın durumu düzelmeyecek*"⁹⁰¹ düsturuyla Şahruh'u etkileyerek Karakoyunlu üzerine saldırması için kışkırtmıştır. Nitekim Şahruh Karakoyunlular üzerine saldırmış ve Azerbaycan hâkimliğini Kara Osman'ın oğlu Ali Bey'e vermiş ve ülkesine geri dönmüştür. Akkoyunlu Sultanı Ali Bey döneminde iki tayfa arasında olan düşmanca tavır devam etmiştir.

Yine Şahruh'un ölümünden sonra bölgede söz sahibi olan ve devletini sağlamlaştırıp topraklarını genişleten Cihânşah döneminde Akkoyunlu ile ilişkileri incelediğimizde ise Cihânşah, Akkoyunlular ile münasebetini yakınlaştırmaya çalışmış ancak İskender'in oğlu Elvend'in Cihânşah'a karşı gelip, Akkoyunlu Cihângir'e sığınması yüzünden bu gerçekleşmemiş ve ilişkiler yeniden gerilmiştir.

Daha sonraki dönemde, Cihânşah giderek büyüyen ve güçlenen devletini daha da güçlendirme ve Akkoyunlu topraklarını kendi topraklarına katma düşüncesi ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in üzerine Diyarbakır taraflarına sefere çıkmıştır. Aslında Doğu Anadolu'dan Horasan'a kadar uzanan sahada iki aşiretten hangisinin hâkim olacağını Uzun Hasan Bey zamanında Akkoyunluların kuvvetlenmesinden sonra belli olması zaruri olmuştu. Cihânşah birçok muharebeden muzaffer çıktığı için neticenin kendi lehine olacağına inanıyordu⁹⁰².

Aralarındaki düşmanlık hat safhaya çıkmıştı ve Karakoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'i ortadan kaldırmak niyetinde idi. Nitekim hazırlıklara başlayan Cihânşah diğer taraftan tedirgin olmuş ve Uzun Hasan Bey'e elçi yollayarak onun saldırı hazırladığına dair söylentilerin doğru olup olmadığını sormuştur. Nitekim elçi

⁹⁰⁰Seyfettin Erşahin, **Akkoyunlular (Siyasî, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarihi)**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2002, s. 46

⁹⁰¹ İsmail Aka, "Şahruh'un Karakoyunlular Üzerine Seferleri", **Tarih İnceleme Dergisi**, C.IV, İzmir, 1989, s.14.

⁹⁰²N.Aygün Akkoyunlu, Adil Şen **Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu**, Grafik Yayınları, Ankara, 2003, s.107

Uzun Hasan Bey'in yanına ulaştığında Uzun Hasan Bey “*Atalarımız ve dedelerimiz arasında daima mücadele ve soğukluk olduğuna göre bugün de aynı yolda gidilmesi iyi olur. Bütün âlem bilmektedir ki bizim atalarımız hiçbir zaman size tek bir eşek dâhil hediye (pişkeş) vermemişlerdi*⁹⁰³” şeklindeki ifadeleri aralarındaki düşmanlığın ne kadar eskiye ait olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda Uzun Hasan Bey, Karakoyunlu tayfasını uğursuz görmüş, onlardan hiçbir zaman hayır gelmeyeceği konusundaki nefretini “*Karakoyunlu’da uğur ve hayır yoktur. Emir Kara Yusuf, Rum’a sığındı. Emir Sahib Kıran Timur Gürkan’ı Rum’a gönderip o diyarı harap ettirdi. Oradan Mısır ve Suriye’ye gitti. Sahib Kıran-ı Said’i beraberinde ve arkasında Suriye’ye götürdü ve o diyar tamamen harap oldu. Mirza Elvend b.İskender Kara Yusuf kardeşim Cihângir Mirza’nın dergâhına sığındı. Elvend dağı gibi yüksek ve muhteşem olan Şamihi dağı - Ateş etrafında çırpınıp dökülen kelebek gibi yele gitti. Babür Mirza’ya katılınca onunda soyuyla birlikte kökünü kazıdı. Hasan Ali, Sultan Ebû Said ile birleşince başına gelenler geldi. Şunu da belirtmek gerekir ki bu alçak topluluğun adetlerinin, sürekli olarak zulüm, fesat, fitne ve inat temelleri üzerine kurulmuş olmasından rezillik ve düşkünlük tozunun uğursuz izleri onların devletinin alınına konmuş. Cihânşah Padişah sayısının fazlalığına, haşmetinin ve kudretinin büyüklüğüne rağmen arzu ve emelleri dünyadakilerin gördüğü şekilde sonuçlandı*”⁹⁰⁴ şeklinde ifadeleri ile göstermektedir.

⁹⁰³ Ebûbekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, 250–251.

⁹⁰⁴ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t-Tevârîh**, s.480. Yine Fazullah b.Ruzbihan-i Hunci’de eserinde Karakoyunluların uğursuzluğu hakkında “ *Karakoyunlu sultanları Tanrı’nın kahrına uğramış olduklarından kime bağlansalar onun devlet ve ikbal kapısını kapadılar, nereye gitseler oraya uğursuzluk getirdiler. Merhum Uzun Hasan’ın Divanı’nda dayım Celâlu’l-İslâm Sa’idi tarafından Horasan Sultanı Hüseyin Baykara’ya yazılan fermanların bu iddiayı teyit ettiğini gördüm. Mesela Kara Yusuf Timur’dan Şam’a geldi ve bölge valisinin hayatını kararttı. Oradan Anadolu’ya gidip o ülkeye uğursuz gölgesini sardı. Yine Kara Yusuf oğlu İskender de nereye gitse beraberinde uğursuzluk götürdü. Elvend, firar ederek Sultan Hamza Bayındır’a sığındığında onun izzetini yok etti. Horasan’da Babür yaklaştığında ise onun devletini parlayan ayını söndürdü. Cihânşah oğlu Emirzade Yusuf Uzun Hasan’dan Kazerun civarında ecel arslanının saldırı ile zebûn oldu*” şeklinde yer vermiştir. Derya Örs, **Fazulâh b.Ruzbihan-i Hunci**, s.72; Fazullah İbn Hunci, **Târih-i Âlem’ârâ-yı Emînî**, s. 173.

Nitekim bu düşmanlığın sonucunda Uzun Hasan Bey, Cihânşah'ı mağlup edip, öldürmüştür. Uzun Hasan Bey, hükümdarlığındaki Akkoyunlular Karakoyunlu topraklarına sahip olup, başkenti Diyarbakır'dan Tebriz'e taşımışlardır. Daha sonra Azerbaycan bölgesinde Karakoyunluları toparlamaya çalışan Hasan Ali ve emirlerini Merend yakınlarında yapılan savaşta yenilgiye uğrattıktan sonra⁹⁰⁵ Azerbaycan topraklarının tamamı Akkoyunluların eline geçmiştir. Nitekim Akkoyunluların önünde Azerbaycan, Irak-ı Acem, Kirman ve Horasan'a kadar olan bölgeleri almasını önleyecek ciddi engel yani Karakoyunlu engeli ortadan kalkmıştır⁹⁰⁶. Ayrıca Akkoyunlular çok eskilere dayanan düşmanlığın sonunda ezeli düşmanı Karakoyunlu hanedanına son vererek, Karakoyunlu devletinin topraklarına sahip olma konusunda başarılı olmuşlardır. Diğer taraftan Uzun Hasan Bey, Karakoyunlu ulusunun birliğini çözümlenerek bu ulusa bağlı olan boy ve oymakların çoğunu Akkoyunlu ulusuna ilave etmiştir⁹⁰⁷. Böylece geniş sınırlara sahip bir devlet oluşturan Uzun Hasan Bey, Karakoyunlu boy ve oymaklarını kendisine katılması ile güçlü bir orduya sahip olurken yeni hedefi bir Doğu imparatorluğu kurma olmuştur.

F. CİHÂNSAH'IN KİŞİLİĞİ VE TARİHİ ROLÜ

I. Cihânşah'ın Ölümü ve Defnedilmesi

Bilindiği üzere Cihânşah, Kara Yusuf'un ölümünden sonra kardeşleri ile giriştiği mücadele neticesinde Timurlu Şahruh'a tabi olup, Azerbaycan bölgesinin hâkimiyetini ele geçirmiştir. Şahruh'un ölümünün ardında hükümdarlığını tüm

⁹⁰⁵ Hrand.D. Andereasyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.89.

⁹⁰⁶ Seyfettin Erşahin, **Akkoyunlular**, s.74.

⁹⁰⁷ M.Halil Yinanç, "Akkoyunlular", **İ.A.**, s. 260.

bölgeye ilan ederek, devlet sınırlarını geniş alanlara yaymayı başararak Azerbaycan, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem ve Fars bölgelerinin hükümdarı olmuştur .Hatta çok kısa süre içinde Timurlu saltanatının merkezi olan Herat'ı ele geçirmiştir⁹⁰⁸. Bu topraklar ile yetinmeyerek Akkoyunlu topraklarına sahip olma düşüncesi ile Uzun Hasan Bey'in üzerine Diyarbakır'a sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonunda Uzun Hasan Bey'in adamları tarafından Sancak bölgesinde öldürülmüştür⁹⁰⁹. Uzun Hasan Bey, Cihânşah'ın başını sultan Ebû Said'e gönderirken, oğlu Muhammed, Rüstem Tavacı ve divan hâkimi olan Pirşal'ın başını ise Fatih Sultan Mehmed'e göndermiştir Onunla birlikte öldürülenlerin başları dokuz dokuz parçalar halinde çeşitli ülkelere gönderilmiştir⁹¹⁰.

Cihânşah'ın ölümü civar bölgelerde çok ses getirmiş ve karışıklığa neden olmuştur. Bazıları sevinirken, bazıları onun ölümü ve saltanatının büyüklüğü hakkında beyitler söylemiştir. Söz konusu beyitlerden birkaç tanesi şu şekildedir:

*Ülke alan padişah Cihânşâh öldürüldü,
Yeryüzünde dünyanın efendisi o idi.
Öldürüldü ve dünya ölümünden harap oldu,
Onun ölüm tarihi 'harâbi-yî cihân'dır⁹¹¹*

Diğer bir beyit ise;

*Bahadır Cihânşâh Noyan'ın ordugâh
Bütün o üstünlüğüne, araç ve gereğine rağmen,
Rebiüssani ayının on ikisinde 12 Kasım 1467
Hasan Beğ öldürdü⁹¹²*

⁹⁰⁸ Seyyid Ali Sabeti Müeyyid, **Esnad ve Nameha-i Tarihi ez Evail-i Doreha-yi İslami Ta Evahir-i Ehd-i Şah İsmail Safevî**, İntişarat-ı Tehuri, Tahran, 1348, s.379.

⁹⁰⁹ Cihânşah'ın ölüm tarihini Devletşah, Kazvini, Tihranî gibi müellifler 1467 olarak gösterirken genel olarak 70 yaşında vefat ettiğini bildirmişlerdir. Yahyâ Kazvînî, **Lübbü't-Tevarîh**, s.218; Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.462; Diğer taraftan Hasan-ı Rumlu Cihânşah'ın saltanatı 30 yıl, ülkesi Azerbaycan, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem ve Fars bölgeleri şeklindeki ifadelerine ek olarak 64 yaşında öldüğünü belirtmiştir. Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevarîh**, s.448.

⁹¹⁰ Abdülhüseyn Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.554; Muhammed H.Emir Erduş, **Uzun Hasan**, s.75 Gaffârî, **Tarih-i Cihân'ârâ** s. 250; **Târîh-i Kızılbaşân**, s.33.

⁹¹¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevarîh**, s. 44, Edward Brown, **Az Sadi ta Camî**, Frs. Çev. Ali Asgar Hikmet, s.570.

⁹¹² Budak Münşi Kazvînî, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s. 71; Hasan Nahçıvanî, **Mevadd'ut Tevarîh**, , Kütüphane-i Edebiyye, Tahran, 1343, 1343, s.270; Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-i İbrâhim-i Gülşenî**,s.

şeklinde onun ordusunun büyüklüğüne ve üstünlüğüne rağmen yenilmesini anlatmaktadır.

Cihânşah'ın cesedinin defnedildiği yer hakkında kaynaklarda görüş ayrılıkları mevcuttur. Nitekim bu karışıklık babası Kara Yusuf'un yanına gömülmüş olma ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Dönem vekayinamelerinde Kara Yusuf'un mezarının Erciş'te ya da Tebriz'de olduğu konusundaki karışıklık görülmektedir. Aynı karışıklık Cihânşah'ın defnedildiği yer konusunda da görülmektedir. Ebû Bekr-i Tihranî Cihânşah'ın mezarı konusunda iki görüş bildirmiştir. Bir yerde "*Cihânşah Mirza'nın başını Horasan tarafına Sultan Ebû Said'e gönderirken, bedenini Kara Yusuf'un mezarına gönderdiler*"⁹¹³ olarak yazarken, başka bir yerde "*Sultan gönlünü alarak onu yani Ebû Yusuf Mirza'yı ebebeylerinin gömüldüğü yer olan Tebriz'in Muzafferiye Tekkesine gönderdi*"⁹¹⁴ ifadesinden müellifin Tebriz'de bulunan Muzafferiye'nin Kara Yusuf'un mezarı olarak bildiği anlaşılmaktadır ve dolayısıyla Cihânşah'ın mezarı olarak bilinmektedir⁹¹⁵. Aynı şekilde Cihânşah'ın

487; Hacı Hüseyin Nahçıvanî, **Çehel Makale**, s. 2; Ali Asgar Hikmet, **Nuruddin Abdurrahman-ı Camî**, Tahran, 1363, s. 570; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s. 449; Muhammed Kocuki, **Uzun Hasan**, s.75.

⁹¹³ Ebûbekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.257; İdris-i Bitlisî, **Heşt Bihîşt**, c.II, Haz. Mehmed Karataş vd., Bitlis Eğitim Tanıtma Vakfı, 2008, Ankara, s.314. Kara Yusuf'un mezarının Erciş'te olduğunu biliyoruz. Hatta Kara Yusuf'un 1420 yılında ölümünden birkaç ay sonra Timur'un oğlu Şahruh'un askerleri merak edip onun Erciş'deki mezarını açmışlar ve Kara Yusuf'un söylenildiği gibi uzun boylu, geniş gövdeli bir insan olduğunu görmüşlerdir. Yine Kara Yusuf'un Erciş'teki mezarını ziyaret eden Memlûk elçisi İbn Acâ misafir kaldığı Kara Yusuf zaviyesinin çok sağlam yapıldığından söz etmiştir. Faruk Sümer, "Doğu ve Anadolu'da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihi Yapılar Hakkında Düşünceler", **Bellekten**, c.LIV, S.209-211, TTK, Ankara, 1991, s. 633. Yine Ahlâtlı Grigor tarafından Erivan, Maternataran, no.5798 yazılan kronolojide "*1421 senesinde Kara Yusuf rezilane bir suretle öldü. Terk edilmiş cesedi tefessüh etmiş, şişti ve kargalar gözlerini oyduklar, çünkü paniğe kapılarak kaçan askerleri ancak 3 gün sonra geri gelip cesedi aldılar ve Erciş'e getirdiler*" şeklindeki ifadesinde nefretini belirtmekle birlikte Kara Yusuf'un cesedinin Erciş'e getirildiği yazmaktadır. Hrand D. Anderasyan, "Kronolojiler ve Kolofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.87; Yine Hafız Ebrû'da Zûbdet'üt-Tevârîh 'te Kara Yusuf'un cesedinin itibarsız bir şekilde çöle atıldığını ve 2-3 gün sonra Tebriz'e ulaştırıldığını, daha sonra Erciş'e götürülüp çocukları tarafından defin edildiğini yazmıştır. Hafız Ebrû, **Zûbdet'üt-Tevârîh**, s.735.

⁹¹⁴ Ebûbekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.286.

⁹¹⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.446.

ebebeynleri konusunda Josaphat Barbaro seyahatnamesinde Cihânşah'ın annesinin türbesinin Erciş'te olduğunu ifade etmiştir⁹¹⁶. Yine Yahya Kazvinî Kara Yusuf'un Erciş'e götürüldüğünü ve orada defnedildiğinden bahsetmiştir⁹¹⁷. Aynı müellif Cihânşah'ın mezarı için ise “*Cihânşah'ın cesedi Tebriz'e nakil edildi ve Tebriz caddesi üzerine bina edilmiş Muzafferiye'de mezar yeri yaptılar*” şeklinde belirtirken⁹¹⁸. Hüseyin Kerbelayı ise “*onun cesedi çocuklarının çoğu ile birlikte Muzafferiye'de yani Cihânşah'ın eşi Hatun Can Begüm'ün binalarından olan Tebriz'deki Mescid-i Kebûd'da defnedildi. Hatun Can Begüm kendisi de burada defnedilmiştir*” şeklinde ifadeler mevcuttur⁹¹⁹.

Görüldüğü üzere Cihânşah'ın mezarının yeri tam olarak bilinmez iken karşımıza iki olasılık çıkmaktadır. Bunlardan birisi babasının mezarının olduğu yer Erciş olurken, diğeri Tebriz'de Muzafferiye Medresesidir. Ancak Kara Yusuf'un dolayısıyla Cihânşah'ın da muhtemelen defnedildiği yer olarak söylenen Erciş'teki mezar yeri günümüze kadar sağlam bir şekilde kalmamıştır, diğer taraftan Muzafferiye Medresesinde Cihânşah ve eşi Hatun Begüm Can adına boş olduğu söylenen bir mezar yeri mevcuttur⁹²⁰.

II. Kişiliği Hakkındaki Görüşler:

Cihânşah'ın kişiliği hakkında kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Bazı müellifler Cihânşah'ı adaletli, iyi huylu ve başarılı bir hükümdar gibi anlatırken bazıları onun sürekli içki içen, acımasız, zevk ve eğlenceye düşkün sorumsuz bir sultan olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre Cihânşah'ın kişiliği hakkında görüş belirten müellifler ve görüşleri şunlardır:

Gaffârî onun için “*âdeti geceleri oturmak ve gündüzleri uyumak olduğundan Anadolu padişahı ona şebperde(yarasa) lakabını takmıştı*”⁹²¹ ifadesini kullanmıştır. Bu konuyu Hasan-ı Rumlu “*Sultan Mehmed ona yarasa, huffaş lakabını takmıştır.*

⁹¹⁶Josaphat Barbaro, *Anadolu'da ve İran'a Seyahat*, s.104.

⁹¹⁷Yahyâ Kazvînî, *Lübbü't-Tevarîh*, s.213.

⁹¹⁸Cevad Heyet, “13-15. Asırlarda Azerbaycan Edebiyatı”, *Varlık*, Tahran, 1376, s. 57; Yahyâ Kazvînî, *Lübbü't-Tevarîh*, s.247.

⁹¹⁹Hüseyin-i Kerbelâî, *Ravzatü'l Ciân*, s. 524.

⁹²⁰Tebriz Gök Mescid'e 2008 yılının Şubat ayında gittiğimizde Cihânşah ve eşine ait olduğu söylenen mezar yeri hala mevcuttur. Ancak içerisinde olup olmadığına dair muallâk görüşler vardır.

⁹²¹Gaffârî, *Tarih-i Cihân'ârâ*, s.249; *Târîh-i Kızılbaşân*, s.33.

Geceleri uyanık, gündüzleri uyuduğundan dolayı”⁹²² şeklindeki sözleri ile tasdiklerken, onun kişiliği hakkında *“zalim, kelle uçuran, acımasız, Firavun’a benzeyen, her zaman zevk ve eğlenceye düşkün biridir*”⁹²³ şeklinde tasvir etmiş⁹²⁴ ve birkaç beyit söylemiştir:

Dünyayı yakan merhametsiz, sebepsiz yere adam öldüren;
Yüzünün ekşiliğinden dünyanın ekşi görüldüğü
Onun meclis i hurileri ve köşkleri kışkandırır dı,
Huzur ve neşe ile süslenmiştir
Her gün gaflet uykusunda idi
Her gece zevk ve eğlencede idi
Ne divandan ne de dergâhtan korkusu vardı
Ne de seher vakti yükselen ahtan korkusu vardı⁹²⁵

Lakin Hasan-ı Rumlu Cihânşah’ın ölümünden sonra söylediği sözlerin aksine başka bir yerde *“İyi Huylu Cihânşah Padişah’ın Bağdad tarafına asker sevk etmesi ve kötü huylu Pir Budak’ın öldürülmesi”* şeklinde başlık kullanmıştır. Yine başka bir yerde ise *“Soylu ve şanı yüce Türkmen Padişah’ı Cihânşah”* şeklindeki ifadeleri ile Cihânşah’ı yüceltici sözler kullanmıştır⁹²⁶.

Bu konuda Yahya b. Kazvinî ise Lub’but-Tevârîh’de Cihânşah’ın güvenilmez ve kötü huylu olduğunu, küçük bir bahane ile emirlerini öldürttüğünü, fıkı fücür içinde bir hayat sürdüğünü belirtmiştir⁹²⁷. Zebîhullah-ı Safâ ise Cihânşah’ın kötü huylu zalim ve hunhar bir komutan olduğunu söylemiştir⁹²⁸.

Aynı konuda görüş bildiren Devletşah ise *“Emir Cihânşah b.Kara Yusuf kudretli bir padişah idi. Fakat huysuzdu. Kendisine güvenilmezdi. İleri gelen*

⁹²² Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s.555.

⁹²³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s.445.

⁹²⁴ Ali Asar Hikmet, **Abdurrahman-ı Camî**, s. 570; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s.344.

⁹²⁵ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 256-257 ; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s.447. (Bu şiirin bir kısmıdır, Ahsenü’t Tevârîh’te verilen bu şiirin bir değişikliği Kitab-ı Diyarbekriyye de verilmiştir)

⁹²⁶ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s.344,424

⁹²⁷ Yahyâ Kazvinî, **Lübbü’t-Tevârîh**, s.353; V.Minorsky,“Cihânşah ve Şiirleri”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, s.163.

⁹²⁸ Zebîhullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, C.V/3, s.153; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 25

serdarı bir bahane ile öldürürdü. O emirlerini ve devlet adamlarının birçoğunu basit bir şüphe üstüne yeraltı zindanlarına attırmıştır⁹²⁹. Onun en aşağı cezası müebbet hapisti. Türkmenler onun zamanında her tarafa el uzattılar, zalimliği çok fazla idi. Cihânşah kadar zülümkar ve yaramaz bir Müslüman olarak adlandırmış ve Müslüman sultanları arasında hiçbir zaman bunun gibi kimseye inanmayan ve kötü hükümdar olmamıştır” ifadelerine ek olarak “Cihânşah dünya görmüş, tedbirleri, kurnaz ve anlayışlı bir padişah idi” şeklinde ilavelerde bulunarak onun iyi taraflarından da bahsetmiştir⁹³⁰.

Yine Cihânşah’ın kişiliği hakkında Gelibolulu Mustafa Ali, Fusul-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc adlı eserinde, Karakoyunluların yıkılmasına Cihânşah’ın kişiliğinin sebep olduğundan bahsederek, bu konuda şunları söylemiştir: ‘*Cihân Şah’ın aşırı şehvet düşkününü, gece ve gündüz işret âlemlerinden başını kaldırmayarak, kendi ifadesiyle; "ömrü sekseni geçmiş iken geceden geceye bir bikrin (bakirenin) kızlığını almağa hırs u rağbet ile müdavemetinden olmuştur"* denilmektedir⁹³¹.

Müneccimbaşı ise günahkâr, zinakar, çok kan döken, zulmeden, dinsizliğe ve zındıklığa meyilli, pis ahlaksız ve şeriata karşı ilgisiz olduğunu, geceleri sabaha kadar günah işleyip gündüzleri köpekler gibi uyuduğu için ona yarasa lakabı takıldığını belirtmiştir⁹³². Yine Ermeni din adamı Khacikyan “*Kötü Cihânşah ülkeme saldırdı, çok sayıda esir aldı ve çok katliam yaptı. Onlar annemin iki elini kestiler, onun elinden kan fişkırdı ve Surb George’e ziyaret günü vücudundan keserek mezara gömdüm*” şeklinde anlatmaktadır. Yine aynı din adamı Cihânşah için “*İmparator Cihânşah zorbalık ve despotlukla Horasan’da sayısız bölge ve alana yayıldı*”⁹³³ şeklinde ifadeler ile onun kötü, zorba ve despot olduğunu söylemiştir. Ancak başka bir yerde ise “*Onun kılıcı altında bütün doğu batı, kuzey, güney ülkeleri onun vergi yükünden dolayı titredi. Ancak o Hristiyanlara karşı hayırseverdi; o saltanatı boyunca birçok kilise yaptırdı ve restore ettirdi.*

⁹²⁹ İ.P. Petruşevski, **XV Asırda Azerbaycan**, s. 63, .

⁹³⁰Devletşah, **Tezkiretü’ş Şûara**, s.532–535; Münecimbaşı, **Sahaif-ül Ahbar**, s.153.

⁹³¹ Abubekir S. Yücel, “Gelibolulu Mustafa Ali Fusul-i Hall ü Akd ve Usul –i Harc Adlı Eseri”, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. VIII/2, Adana, 2004, s.135.

⁹³² Münecimbaşı, **Sahaif-ül Ahbar**, s.153; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 25.

⁹³³ K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s. 264-269.

Ermenistan'a barış getirdi. Papaz, rahip ve manastırları arttırdı. Onun ülkesinin tümü baştanbaşa refah oldu"⁹³⁴ şeklinde iyi sözler de söyleyerek kendisi görüşleri ile çelişmiştir. Aynı şekilde İsfehânî Kazvinî, Hold-i Barin adlı eserinde Cihânşah için "*Kötü huylu bir padişah olarak kınanmıştı. Kendi emirlerini ve serdarlarını küçük bir bahane ile öldürüyordu. Asla bir gamı din ışığının yolunda takip etmiyordu*"⁹³⁵ diyerek Cihânşah'ın kötü ahlaklı olduğunu belirtmiştir.

Diğer müelliflerin aksine Abdurrezzak Semerkandî "*Onun saltanatındaki memleketler bağışlandı. Sahip olduğu ve zapt ettiği vilayetlere o iş bilirlilik kaidelerini geri getirdi. Onun kendi zamanında sürekli hizmetler oldu. Onun hizmetlerinden biri de kargaşalık olmamasıdır. Çünkü o hazret boş dünyayı veda ediyordu. Mirza Cihânşah'ın iradesi Fars ve Irak memleketlerini etkiledi*"⁹³⁶ Cihânşah'ın Horasan taraflarında bulunduğu sırada yaptıkları için "*din ve devletin durumu değer kazandı ve düzen buldu. Sultanın kuralları ve milletin iyi soylularca idare edilmesi ile gönülden bağlılık ile kuruldu*" ifadelerini kullanarak bölgeye düzen getirdiğinden bahsetmiştir. Aynı müellif başa bir yerde Curcan seferi için ise "*Cihânşah'ın Curcan şehrine etkisi ile duaya gerek kalmıyordu. Mazenderan ve Horasan sürekli kölelikten kurtarıyordu. Uzak mesafeler aşarak o memleketlere gidiyor ve gereğini yapıyordu*" ifadeleri ile onu yüceltmıştır⁹³⁷.

Çağdaş tarihçilerden bir diğeri olan V.Minorsky Cihânşah için "*Cesur bir savaşçı ve mahir bir siyasetçi olarak bilinen Türkmen hükümdarı*"⁹³⁸ olarak bahsetmiştir. Rus tarihçi İ.P. Petruşevski, "XV. Asırda Azerbaycan Devletleri" adlı çalışmasında Cihânşah için "*Karakoyunlu padişahlarının en kudretlisi idi. O babası ve kardeşinin tam aksi güzel ahlaka sahip ve göçerilerin adet ve geleneklerinden uzaklaşmış bir şahıs idi. Ancak Müslüman müellifler Cihânşah'ı menfi bir şahsiyet olarak tasvir etmişlerdir*"⁹³⁹ şeklinde belirtmiştir. Nevai ise bu konuda İ.P. Petruşevski gibi düşünerek "*Karakoyunlu sultanları İbn Tagri Birdî*

⁹³⁴ K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s. 293.

⁹³⁵ İsfehânî Kazvinî, **Hold-i Barin**, s.715.

⁹³⁶ A.Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.869.

⁹³⁷ A.Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.815-834

⁹³⁸ V.Minorsky, "Cihânşah ve Şiirleri", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, s.154.

⁹³⁹ İ.P. Petruşevski, **XV. Asırda Azerbaycan Devletleri**, Azerbaycan İlimler Akademisi, Bakü, 1951, s. 63.

gibi çok kötü nasibilerin saldırısı ve küfürüne maruz kalmışlar ve mezhep fesatına, uğrayarak zındık olarak bahsedilmiş ve akideleri kötülenmiştir” şeklinde görüş bildirmiştir⁹⁴⁰. Azerbaycanlı tarihçi Cevad Heyet ise “*O cesur bir savaşçı ve mahur bir siyaset adamı olmanın yanında iyi bir şairdir*” şeklinde bir görüş belirtmiştir⁹⁴¹.

Her ne kadar vekayinamelerde Cihânşah şarab içmesi, şehvet düşkünlüğü ve afyon kullanan ayyaş olarak meşhur olmuş, bu nedenle Osmanlılar ona hoffsâş yani yarasa adını vermiş, dinî vecibelerini yerine getirmemiş ve dinî ahkâmları hiç önemsememiş ve yaşamı asi olmuş⁹⁴² gibi gösterilmiş olsa da o gelişen süreç içerisinde döneme damgasını vurmuş, Karakoyunlu hükümdarlarının en önemlisi olmuştur. Kötü ahlaklı yansıtılmasına rağmen ülkesini kalkındırmış, sınırlarını genişletirken, adalet ve imarcılığı ile meşhur olmuştur. Saltanatı devrinde Tebriz’i mamur bir belde haline getirmiştir. Bunun yanı sıra müverrihler din konusunda onun dini vecibeleri yerine getirmediğini dile getirirken, o gayri Müslimlere özellikle Ermeni din adamlarına birtakım muafiyetler tanımış ve Ermenice kolofonda⁹⁴³ Hristiyan âlemini koruması nedeniyle ona övgüler düzülmüştür.

Ayrıca Cihânşah hakkında söylenen zulümler, dinî ahlak, akide ve amellere karşı lakaytlar ve laubalilikler ile muhtelif rezillikler kısmen doğru olmuş olsa da⁹⁴⁴ diğer kardeşlerine ve oğullarına göre daha merhametli ve daha ılımlıdır. Nitekim Cihânşah’ın oğlu Muhammedi Mirza hakkında “*halka zulüm, eziyet, cevir ve cefa ediyordu. Adalet ve insafın izleri merhamet ve acıma duygusu aklında yer almamıştır. Sevgi suç ve günah duygusu onun aklında yer almamıştı. Gece gündüz vakitlerini zulüm karıştırma ve fitne ile geçirirdi. Onun gayreti her zaman yasaklanıp planmış, işler türlü yolsuzluk ve usulsüzlükler üzerine yoğunlaşmıştı. Rezilleri vali ve yüksek makamlı yapar, sonunda yakalanıp mallarını aldıktan sonra öldürülürdü. Bazılarını şehrin ve vilayetin halkına satar, fakirlerden 100–200 tümen aldıktan sonra onları da öldürürdü*”⁹⁴⁵ şeklindeki ifadeler ile

⁹⁴⁰ Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s. 47.

⁹⁴¹ Cevad Heyet, “Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış”, **Varlık**, S.104.-1, Tahran, 1376, s.57.

⁹⁴² Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s.438; Yakup Ajand, **Tarih-i İran**, s.172.

⁹⁴³ Sanjian K. **Colophons**, s.264.

⁹⁴⁴ Mükremin Halil Yinanç, “Cihânşah”, **İ.A.** s.188.

⁹⁴⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s.449; Ali Asar Hikmet, **Abdurrahman-ı Camî**, s. 570.

Muhammedi Mirza'nın karakteri hakkında bilgiler vermiştir. Aynı şekilde Pir Budak'ın Bağdad halkına yaptığı zulüm ve baskı bu durumu gösteren en açık delildir.

Ancak Mükremin Halil Yinanç'ın belirttiği üzere XIII. yüzyılın ortalarından beri dinî, ahlaki ve hukuki kontrolün kalktığı ve şehirli unsurun ezilerek göçebe unsurun üstünde hâkimiyet kurdukları İslam dünyasının, Osmanlı ve Memlûklü dışında, hemen her tarafta idare tarzı boy ve oymak reislerinin yönetimi altında olduğu göz önünde bulundurulduğunda ve vali olarak tayin edilen bu reislerin kontrol altına alınması ve ellerinden kaçırmamak için uygulanan zalimane tavır göz önüne alındığında Cihânşah'a kendi dönemi içerisinde yaşayan hükümdarlar içerisinde daha hafif bir hüküm verilmelidir⁹⁴⁶.

III.Tarihi Rolü :

Cihânşah siyasî yönden ve tarihi rol açısından ele alındığında ise hem güçlü bir hükümdar, hem de iyi bir asker olarak Karakoyunlu Devleti'ne parlak ve güçlü bir hayat yaşatmıştır. Ticaret sanat, ilim ve medeniyet adına ülkesinde büyük işler başarmıştır. Onun zamanında Karakoyunlu devleti bir nebze de olsa sakin ve huzur içerisinde yönetilirken, devletini faziletli ve yüksek seviyelere taşımıştır.

Karakoyunlu devletinin en büyük hükümdarlarından biri olan Sultan Cihânşah, Azerbaycan, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem ve Fars bölgelerinde etkin bir nüfuza sahip olmuş, ele geçirdiği topraklarda ağırlığını koymuş, Türk tarihinin önemli simalarından biri olmuştur. Hâkimiyeti elinde tutmak ve ülkesinin bütünlüğünü sağlamak adına önüne çıkan bütün engelleri ortadan kaldırmak için uğraşırken, kendi kanından olan ve büyük zaferler kazanmasında büyük yardımı dokunan oğlunu gözünü kırpmadan öldürtecek kadar da idealist bir sultan olmuştur. Keza ağabeyi İskender'i ve yeğeni Şah Kubad'ı da yine bu idealist düşünce ile öldürterek önüne çıkan engelleri temizleyen bir politika gütmüştür.

Kendi dönemindeki hükümdarlardan Fatih Sultan Mehmed ile iyi ilişkiler içerisinde bulunurken, Osmanlı sultanı tarafından hem yaşı gereği hem de yaptığı fetihler ve bölgede izlediği olumlu siyasetten dolayı saygı ve takdir ile karşılanmıştır. Ancak yine kendi döneminin önemli hükümdarlarından biri olan

⁹⁴⁶Mükremin Halil Yinanç , “Cihânşah”, İ.A., s.188.

Uzun Hasan Bey ile sürekli mücadele içerisinde bulunurken, bölgede hakimiyetini korumak ve pekiştirmek adına dikkatli ve temkinli bir siyaset izlemiştir. Ayrıca Cihânşah'ı kendi dönemindeki hükümdarlar ile karşılaştırdığımızda, Fatih Sultan Mehmed ve Uzun Hasan Bey gibi otoriter, merkezîyetçi bir yönetim anlayışına sahip bir lider olduğunu görmekteyiz. Nitekim Fatih Sultan Mehmed bu gaye ile Anadolu'dan İsfendiyar, Trabzon, Karaman ve Akkoyunlu memleketlerini ilhak edip, Dulkadir Beyliğini ve Kırım Hanlığını tabiiyeti altına alıp, Yunanistan Arnavutluk, Bosna-Hersek, Sırbistan, Eflak-Boğdan ve sair ülkeleri fethederken⁹⁴⁷, Cihânşah da yine aynı gaye ile Azerbaycan, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem ve Fars bölgelerinde hakimiyet kurup Timurlu başkenti Herat'a kadar hakimiyetini genişletmiştir.

Aynı zamanda Karakoyunlu devletini geniş sınırlara ulaştırırken, yine Fatih Sultan Mehmed ve Uzun Hasan Bey gibi ilim, sanat, adalet ve imar gibi konulara önem vererek devletleşme süreci içerisinde teşkilatlanmak için girişimlerde bulunmuş, siyasî ve askerî anlamda yeni atılımlar ve politikalar gütmüş, halkına refah ve düzenli bir devlet kurma çabası içerisine girmiştir. Ancak Sünnî-Şîî mücadeleleri, kendi oğullarının isyanları, Timurlu mirzaları ile mücadele ve Akkoyunlu saldırıları nedeniyle devlet bünyesindeki teşkilatlanmayı tamamlayamamıştır. Nitekim onun ölümü ile Karakoyunlu devleti nispeten son bulmuş ve onların yerini alan Akkoyunlular, söz konusu bölgede Karakoyunlulara göre devlet teşkilatlanması, mimari, ekonomi, iktisat, askerî vb. gibi konuları daha ileri, düzenli ve hatırı sayılır bir düzeye ulaştırmışlardır.

Cihânşah, Karakoyunlu atlı göçebelerin kurdukları diğer imparatorluklar gibi bir anda İran, Irak, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Horosan topraklarına yayılmayı başarmış, fakat atlı göçebelerin kurdukları devletlerin ortak zaâfi ile bir anda da yıkılmıştır⁹⁴⁸.

⁹⁴⁷ Ali Kuşat, "Fatih Sultan'ın Kişiliği ve Fetihteki Rolü", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi**, S.14, Kayseri, 2003, s.144

⁹⁴⁸ İsmet Parmaksızoğlu, **Kürttürkler ve Türkmenler**, s.33

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CİHÂNŞAH DÖNEMİNDE KARAKOYUNLU DEVLETİ

A.HÂKİMİYET ANLAYIŞI VE HÜKÜMDARLIK

I. I. Hükümdarlık ve Hükümdarın Özellikleri

Karakoyunlu hükümdarları diğer Türk devletlerinde görüldüğü üzere savaşlarda orduya başkumandanlık etmenin yanı sıra her çeşit tayin ve azillerde

bulunarak, halkının adaletli ve güvenli bir şekilde yaşamasını sağlamak ile yükümlü idi. Hükümdar seçiminde devleti oluşturan aile fertleri ve aşiret reislerinin etkinliği oldukça ağır basmaktadır. Dolayısıyla, aile fertleri ve reisleri tarafından sultanlığa kim uygun görülürse, idare onun eline verilmiştir. Ancak çoğu zaman bu karara uyulmamış ve yapılan mücadeleler sonucunda güçlü olan tahta oturmuş, otorite olarak görülen aile fertleri ve reislerin sözleri çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Nitekim Kara Yusuf'un ölümünün hemen ardından şehzadeler arasında çıkan mücadeleyi durdurmak adına beylerbeyi Emir Karaman ile hatunu Kadem Paşa, Kara Yusuf'un oğullarından İskender Mirza'yı hükümdar ilan etmişlerdir. Ancak İskender'in kısa bir süre sonra kardeşi tarafından öldürtülmesinin ardından hükümdarlık Cihânşah'a geçmiştir. Yine Cihânşah'ın ölümünden sonra ise Baharlı tayfasından olan emirlerin şehzadelerden Ebû Yusuf Mirza'yı tahta çıkarmış olduklarını görüyoruz⁹⁴⁹.

Devletin sürekliliği ve halkın güvenliği için Karakoyunlularda hükümdar cesaretli ve kahraman olmak zorunda idi. Bu cesaret örneğini başta Kara Yusuf ve Cihânşah olmak üzere tüm Karakoyunlu hükümdarlarında görmekteyiz. Onların cesareti ve kahramanlıkları sayesinde Karakoyunlu devleti geniş alanlara yayılabiliştir. Cihânşah'ın Astarabad'da Timurlu Sultan İbrahim ile 1457 yılında yaptığı muharebe çok çetin olmuştur. Cihânşah'ın öncü birliği olarak göndermiş olduğu Muhammed Mirza ve Beyazid Bey-i Çekirli'nun komutasındaki ordu yenilmiştir. Arkadan gelen Cihânşah kendi öncü birliğine katılmış ve şehre yakın bir ormanda karşılıklı çok çetin bir savaş yapılmıştır. Ebû Bekr-i Tihrani Cihânşah'ın bu savaştaki cesaretini "*Cihânşah tek başına Rüstem gibi savaştı. Emirlerine ve nökerlerine bağırarak - Bizim ölümüz ve yaşamamız buradadır. Yüreğinizi güçlü tutun. Çünkü iş başa düşmüştür ve gün erlik günüdür*" şeklinde tasvir etmiştir⁹⁵⁰.

Cesaret ve kahramanlığın yanı sıra hükümdarın sahip olması gereken en önemli özelliklerden bir diğeri akıl ve bilgelik olmuştur. Sultan Cihânşah'ın kişiliği hakkında kaynaklarda farklı yorumlar bulunmuş olmasına rağmen devletin sınırlarını genişletip, bölgede söz sahibi olabilmesi onun akıllı ve bilge bir şekilde hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Hükümdarın özellikleri arasındaki bir diğere

⁹⁴⁹ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.24-25; İlhan Erdem, **Ak Koyunlular**, s.70

⁹⁵⁰ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.210.

husus ise adaletli ve güvenilir olmasıdır. Cihânşah adalete önem vermiş ve bunu fermanında adalet içerikli tuğralar yazarak dile getirmeye çalışmıştır. Karakoyunlu hükümdarlarının diğer bir özelliği ise cömert olmalarıdır. Bunu Kara Yusuf'un askerlerine ve emirlerine paralarını zamanında ödemesi için gösterdiği özenden ve Miranşah'ın öldürülmesi olayından sonra Bistam Beg ve diğer emirlerine hediyeler vermesi gibi olaylarda görmekteyiz. Aynı şekilde Cihânşah da babası gibi emirlerine, askerlerine ve yanında bulunan şairlere, ediplere çeşitli hediyeler ve mallar vererek onlar ile ilişkisini iyi tutmaya çalışmıştır. Örneğin, Şiraz'a yaptığı sefer sırasında Şiraz'ın edip ve şairlerinin kendisine karşı gösterdiği hürmet ve saygıya karşılık, Şahruh'un hazinesinden kendisine kalan 50.000 Tenge'nin seyyidlerin ve bilim adamlarının ihtiyaçlarının karşılanması için vermiştir⁹⁵¹. Aynı şekilde divanı ile birlikte Câmî'ye yolladığı hediyeler ve Osmanlı sultanı Fatih Sultan'a yolladığı çok ciddi ve değerli hediyeler bunun en önemli kanıtıdır.

Aslında Karakoyunlu hükümdarlarının özellikle askerlere ve emirlere bu kadar cömert davranmasındaki en önemli sebeplerden biri hemen her tarafta idare tarzı boy ve tayfa reislerinin yönetimi altında olduğu, vali olarak tayin edildiği⁹⁵² ve bunların valiliğin yanı sıra askerî görevlerde bulunarak hükümdara destek veren bir sistemin unsurları olması nedeniyle devlet teşkilatını ayakta tutmak ve devamlılığını sağlamak olmuştur. Diğer taraftan edip ve şairlere verilen hediyeler devleti devlet yapan unsurlardan biri olan kültür ve sanat aracılığıyla devletin varlığını pekiştirmek ve gücünü etrafa göstermenin yanı sıra kendi kültürünün devamlılığını sağlamaktır. Bir taraftan da himaye usulü ile yani kendi hakimiyetinde bulunan sanat, edebiyat ve ilim adamlarından önemlilerini bünyesinde hediyeler ve çeşitli maddi imkanlar ile barındırarak, muhalif sesleri de durdurmayı amaçlamış, kendisine övgüler düzülmesini sağlayarak itibar kazanmıştır.

II. Hükümdarlık Alametleri

Geçmişten günümüze tüm Türk devletlerinde hükümdarın hükümrân olduğunu gösteren maddi ve manevi unsurların olduğunu görmekteyiz. Hükümdarın hâkimiyetini gösteren en önemli unsurlar ona ait olan alametlerdir. Elbette,

⁹⁵¹ İsmail Aka, **Türk men Hâki miyeti**, s.64-65; M.Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**, s.182.

⁹⁵² M. Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**, s.188.

Karakoyunlu devletinde de bu tip alamelere özen gösterilmiş ve önemli yer tutmuştur. Taht, bayrak, tuğra, sikke, saray vb. unsurlar Karakoyunlu hükümdarlarının en önemli alametleri olmuştur.

II.a.Taht:

Karakoyunlu devletinde taht hükümdarın en önemli hâkimiyet sembolüdür. Hükümdar tahta oturmak zorunda ve elçilerini bu tahta oturarak karşılamakla yükümlüdür. Ayrıca göçebe kültürden gelen Karakoyunlularda çeşitli tayfaların birleşmesinde, devlet ve hâkimiyet anlayışını pekiştirmede, taht unsuru hükümdara karşı duyulan saygı ve yüceliği artırıcı nişanlardan biri olmuştur. Taht ayrıca saray hayatında uygulanan protokolün merkezi idi. Sarayda görülen bütün işlerde, kimin sultanın huzurunda nerede duracağı tahtın yerine göre düzenleniyordu ve bu resmî protokolün gereği idi. Örneğin Kara Yusuf sağlığında Pir Budak'ı kendi yerine hükümdar ilan etmiş ve oğlunu yüceltip, emir edip onu altın tahta oturtmuş, başına altın taç koymuş ve beline altın kemer bağlatmıştır⁹⁵³. Hatta Kara Yusuf oğlu Pir Budak kendi meclisine geldiği zaman onun elini tutup, tahtını ona vermiş, kendisi de tahtın aşağısında iki dizinin üzerinde edeple oturmuş⁹⁵⁴ olması tahtın protokol için önemini gösteren önemli bir örnektir. Kaynaklarda Cihâşah'ın tahtı ile ilgili herhangi bir ibareye rastlanılmamazken, hükümdar olarak tahtının olduğu muhakkaktır.

II.b Hutbe:

Hükümdarlık alametleri arasında hutbe hâkimiyet simgesi sayılmaktadır. Hükümdar adına hutbe okutulması onun gücünü gösterirken, okunan memleketlerin vassallık sembolü olmuştur. Hutbede hükümdarlar unvan ve lâkaplarının hepsi söylenerek yâd edilir, böylece hâkimiyetleri resmen tebliğ edilmiş olurdu. Tabî olanlar buldukları bölgelerde bağlı oldukları (metbû) hükümdarın adını okuttukları hutbelerde kendi adlarından önce anmak mecburiyetinde idiler. Örneğin Kara Yusuf ölmeden önce Pir Budak'ı kendi yerine hükümdar ilan etmiş ve oğlunu

⁹⁵³Tofiq Necefli, "Karakoyunlu–Teymur Münasebetleri", **Azerbaycan Milli İlimler Akademiyasının**, s.70.

⁹⁵⁴İsfahan Kazvinî, **Hold-i Barin**, s. 687; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 65.

yüceltip, bütün memleketlerde Pir Budak adına hutbe okutmuştur. Cihânşah ise 1458 tarihinde Herat'a merasimle girdikten sonra metbu olduğu Şahruh'un başkentine yerleşmiş ve derhal kendi adını sikke ve hutbeler ile duyurmuştur⁹⁵⁵. Yine Cihânşah'ın kardeşi İsfahan Mirza ise 1436 da Bağdad'ta Sünnî ve Şîî ulemasını muhasebe ettirmiş, Şîî âlimlerinin galebe çalmaları üzerine Bağdad ve diğer hüküm sürdüğü yerlerde on iki imam namına hutbe okutmuştur⁹⁵⁶.

II.c Sikke:

Hükümdarlık alametlerinden biride sikkedir. Tahta çıkan hükümdar, tahta oturduğunu ve bağımsızlığının ilanı olarak üzerinde adının ve unvanının bulunduğunu gösteren sikkeler bastırılmışlardır. Sikkeler genel olarak hükümdarın siyasî statüsünü yani bağımlı veya bağımsız bir hükümdar olmasını belirlemek açısından önemli bir belge sayılmaktadır⁹⁵⁷. Karakoyunlu dönemi ile ilgili kaynaklarda hutbe ve sikke bir arada geçen kavramlardır. Dolayısıyla hâkimiyet ilanı ve tabilik göstergesi olarak sikke hutbe ile bir arada görülmektedir. Nitekim Karakoyunlu hükümdarları da tahta geçtikleri vakit sikkelerinin üzerine kendi isim ve unvanlarının bastırılmışlardır. Hükümdarın yanı sıra Karakoyunlu şahzâdeleri de hâkim buldukları eyaletlerde kendi adlarına sikke bastırılmışlardır. Örneğin daha önce belirttiğimiz üzere Kara Yusuf daha hayattayken oğlu Pir Budak'a kendi tahtını vermiş ve Pir Budak adına para bastırarak onun hükümdarlık ilanını yapmıştır. Yine Kara Yusuf'un oğlu Bağdad hâkimi İsfahan Mirza on iki İmam adına hutbe okutup sikke kestirmiştir⁹⁵⁸. Benzer şekilde Cihânşah Horasan'a yapmış olduğu seferde Herat'a girdikten sonra kendi adına sikkeler bastırılmıştır.

Karakoyunlu döneminde kendi adına ilk kez sikke bastıran kişi Bayram Hoca olmuştur. Bayram Hoca adına kesilen sikkenin üzerinde "*Allah'tan başka Allah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir*"⁹⁵⁹ yazısı bulunurken, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali⁹⁶⁰ olarak dört halifenin ismi gelmektedir. Daha sonraki dönemlerde

⁹⁵⁵Hans Robert Roemer, "Timurlular", İ.A., s. 354.

⁹⁵⁶İsmail Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikler*, s. 2

⁹⁵⁷Salim Koca, *Hakimiyet Sembolleri*, s. 150.

⁹⁵⁸Faruk Sümer, *Safevî Devleti*, s. 10.

⁹⁵⁹Şerafettin Erel, *Nadir Birkaç Sikke*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1963, s. 11.

⁹⁶⁰Şerafettin Erel, *Nadir Birkaç Sikke*, s.11.

Sultan Kara Yusuf, Pir Budak, İskender, Cihânşah ve oğlu Hasan Ali adına bastırılmış sikkeler mevcuttur ve günümüze ulaşmıştır. İskender ve Cihânşah adına basılan sikkeler Hoylu ve Tebrizli darrabların elinde bastırılmıştır⁹⁶¹. Azerbaycan müzesinde bulunan Cihânşah dönemine ait iki sikke yine aynı darrablar tarafından kufi hatı ile yazılmıştır. Sikkelerin ön yüzünde Cihânşah'ın adı yanında Tebrizli zarrab yazarken arka yüzünde “*La ilahe illah Muhammeden Resulullah*” yani Allah'tan başka Allah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir'in yanında Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali olarak dört halifenin adı yazmaktadır⁹⁶².

II.d Tuğra:

Tuğra toplumun en üstünde bulunan hükümdarın bütün gücünü ve meşrutiyetini yansıtan en önemli göstergelerden biridir. Ferman, fetihname, mektup, menşur ve antlaşma metni gibi hükümdar tarafından yazdırılan resmî vesikaların üst tarafına hükümdarlığın alâmeti olarak çizilmiş ve yazılmış işaretlerle, isim, lâkap ve dua cümlesinden oluşan bir çeşit mühür ve imzaya tuğra adı verilmektedir⁹⁶³.

Karakoyunlu dönemi ferman ve mektupların üzerinde hükümdarların tuğraları mevcuttur. Özellikle Cihânşah dönemi fermanlarının bazılarında tuğra altın su ile yazılmıştır. Bunu daha önce bahsettiğimiz 1462 tarihli Kum'da bulunan Hz. Fatma'nın mezarının vakıflarının Nizamedin Ahmed-i Rezevi'ye verilmesi hakkında olan, Cihânşah'ın imzası bulunan fermanında görmekteyiz. Bu fermanında başlık ve tuğra altın su ile yazılmıştır. Yine benzer şekilde Cihânşah dönemine ait diğer bir ferman olan 14675 yılına ait Mekke büyüklerine hitaben Emirü'l Hac ve Hac kervanlarına dair fermanında bulunan tuğra turuncu şekli içine koyulmuş ve altın su ile yazılmıştır⁹⁶⁴.

Cihânşah dönemi fermanlarının üzerinde tuğra şeklinde yazılmış Kuran'dan alınan ayet ve dua cümlelerine de sıkça rastlanılmaktadır. Ayrıca eski Türk devlet geleneğini yansıtan ibareler de mevcuttur. Onlardan birkaç örnek. “*Ya Muhammed, Ya Ali*”, “*Yardım Tanrı'dandır ve zafer yakındır ve mü'minlere cennetten müjde*

⁹⁶¹ Muhammed Emin Riyahi, **Tarih-i Hoy**, İntişarat-ı Terh-i Nev, Tahran, 1387, s.77.

⁹⁶² Torabi-i Tabatabai, **Sikkeha-yı Şahan-ı İslami-i İran**, s.156.

⁹⁶³ Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s.103.

⁹⁶⁴ Hüseyin Tabatabai, **Farmânhâ-yi Türk mânan**, s.38.

verir” şeklinde yer almaktadır ⁹⁶⁵.Yine fermanlarda ve mektuplarda rastlanılan başta ve sonda bulunan tuğralara “*O Aziz'dir, Ebû'l Muzaffer Cihânşah Bahadır Sözüümüz*”⁹⁶⁶, “*Ebû'l Feth Hasan Ali Bahadır Sözüümüz*”,“*Yüce Tanrı ki dünyanın devletini verdiği zaman feleğin önünde eğilmesine mağrur olma Hatun Can*”⁹⁶⁷, “*Süphan Tanrı'nın yardımları ile dünya onun itaatinde olan büyük sultan ve ümmetlerin boyunlarının haliki olan hakan başıslayan Tanrı'nın gölgesi Ebû'l Muzaffer Cihânşah Bahadırhan ve Hz. İsmet penah saltanat şiar Begüm 'ün hükmü – Tanrı onların saltanatlarına ve ülkelerine dua etsin*” gibi farklı fermanlardan alınan tuğra örnekleri verilebilir⁹⁶⁸.

II.e Nevbet:

Hükümdarlık sembolü olarak bilinen nevbet uyandırma anlamı taşımaktadır. Hem hükümdarlık hem de savaş alameti olarak kullanılan nevbet Türk devletlerinin sembolleri arasındaki önem verilen sembollerdendir. Uçlarına atkuyukları bağlanmış tuğlar, savaşta ordu konumundaki birliklerin yeri ile hareketlerini gösterirken, mehter ile davullar da ordunun hareketine düzen verirdi ⁹⁶⁹. Karakoyunlularda nevbet ve nevbet davulunun var olduğunu biliyoruz. Nitekim Cihânşah, Uzun Hasan Bey ile karşılaşmak üzere sefere çıkarken davul ve bayrak ile yola çıkmıştır.

II.f Çetr:

Eskiden padişahların başları üzerinde tutulan süslü gölgelik ⁹⁷⁰, diğer bir deyişle sefer ve gezinti sırasında ilgili görevliler çetrdâr tarafından hükümdarın başı

⁹⁶⁵Nadir Mirza, **Tarih ve Coğrafi-i Dar'üs-saltana-yi Tebriz**, Haz. Gulam Rıza Tabatabai-yi Meccd, İntişarat-i Sotude, Tebriz, 1373, s.46; Hüseyin Tabâtabai, **Farmânâ-yi Türk mânân**,s.38.

⁹⁶⁶ Bu ibare Timurlu ,Celayirli ve Akkoyunlularda görülmektedir.

⁹⁶⁷Hüseyin Tabâtabai, **Farmânâ-yi Türk mânân**, s.36–38

⁹⁶⁸ Hüseyin Tabâtabai, **Farmânâ-yi Türk mânân**, s.33.

⁹⁶⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c.8, Kültür Eserleri Dizisi, Ankara, 1987, s..21-22.

⁹⁷⁰ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.35.

üzerinde taşınan şemsiyeye çetr adı verilir⁹⁷¹. Çetr atlas veya altın işlemeli kadifeden hazırlanırdı⁹⁷². Çok fazla sefere çıkan Cihâşah'ın çetri hükümdarlık alameti olarak kullanmış olması muhtemeldir. Ancak kaynaklarda bu konu ile ilgili örneğe rastlanılmamıştır.

II.g Tuğ:

Tuğ hükümdarın en önemli alametlerdendir. Karakoyunlu devletinde hükümdarların ve önemli emirlerin tuğları olduğu bilinmektedir. Örneğin, Cihâşah'ın son zamanlarında dört emir-i divanı vardı. Divan emirleri en büyük beyler olup yarlıklarda imzaları yer aldığı gibi tuğ ve nakkare sahibi idiler⁹⁷³. Yine savaşlarda başarı gösteren emirlere başarı ödülü olarak Tuğ verilmekte idi. Nitekim Cihâşah'ın ölümünden sonra saltanat tahtına oturmak için Maku Kalesi'nden kaçan Hasan Ali, Pir Hacı Bey-i Gavrudî'nin oğlu Şah Hacı Bey'i bütün Irak Beyliği'nin emirliğine tayin edip, ona tuğ, nekkare ve hoşâ giden teşrifler, yüksek maaş ile yanına birkaç emir vererek Irak tarafına göndermiştir⁹⁷⁴.

II.ğ.Bayrak ve Sancak:

Diğer bir hükümdarlık alameti bayrak ve sancaktır. Karakoyunlu bayrağının üzerinde siyah koyun şekli olduğu söylenmektedir⁹⁷⁵. Bayrak diğer devletlerde olduğu üzere Karakoyunlular zamanında da güç, zafer ve savaşı yansıtan bir simge olmuştur. Hasan-ı Rumlu Ahsen'üt-Tevârîh'te "*Türkmenler savaşa çıkarken renkli bayraklar kullanmaktadırlar. Türkler ve yaklaşık 5 bin süvari ile eğri giden feleğin çarkını andıran arabalar ile dağlık bölgeden çıktılar. Rengârenk bayrakların aksinden ve parlaklığından oranın alanı gül ve lale bahçesine dönmüştü*"⁹⁷⁶ şeklindeki ifadelerinden Karakoyunlu hükümdarları için bayrak ve sancağın savaşa

⁹⁷¹Salim Koca, **Hâkimiyet Sembolleri**, s.67; Aydın Taneri, "Çetr", **İA**, MEB, C. VIII, İstanbul,1945, s.293.

⁹⁷² Aydın Taneri, "Çetr", **İA**, s.293.

⁹⁷³ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **DİA**, s. 437.

⁹⁷⁴Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.267.

⁹⁷⁵Zebihulla-ı Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s. 13; İreç Afşar, **Tarih-i Azerbaycan**, Tahran, 1989, s.87; İsmail Hasanzadeh, **Hükümet-i Türkmanan**, s.8; İsmail, Vekili, **Azerbaycan (Piş Az Tarih ve Pes Az An)**, C.1, Tahran,1364, s.258; Hüseyin Mir Caferi, **Timuriyân ve Türkmanân**, s.226.

⁹⁷⁶Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.378.

çıkarken kullanılan önemli unsurlar arasında olduğunu da görmekteyiz. Ayrıca söz konusu ifadelerden anlaşılacağı üzere Karakoyunlular rengârenk sancak ve bayrak kullanmayı tercih etmişlerdir.

II.h Otağ (Saray):

İçinde devlet işlerinin yürütüldüğü, hükümdarın yaşadığı hâkimiyet merkezlerinden biridir. Saray hükümdar için bir taraftan merkezi otorite yeri olarak kullanılırken, bir taraftan da misafirlerini ağırladığı, ailesi ile vakit geçirdiği bir mekân olmuştur. Karakoyunlu sarayları hakkında maalesef kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Ancak onlara ait sarayların olduğunu biliyoruz. Örneğin Erdebil’de bulunan Şeyh Sufi Sarayı Cihânşah ve karısı Hatun Can Begüm’ün adına kayıtlıdır⁹⁷⁷.

Saray çadırı olarak da bilinen saltanat çadırı, hükümdarlık alâmeti olarak bilinmektedir⁹⁷⁸. Hükümdarlar sefere çıktıkları vakit kurulan otağlar devletin merkezindeki saray ile aynı anlamı taşırdı. Bu nedenle de hükümdarlık alâmeti olarak saray ile otağ eş anlamlıdır⁹⁷⁹. Göçebe kültürden gelen Karakoyunlularda yaylak ve kışlaklarda saltanat çadırı yaygın olarak kullanılmıştır. Nitekim Cihânşah da söz konusu saltanat çadırında Sancak mevkinde uyur halde Uzun Hasan Bey’in askerleri tarafından basılmış ve öldürülmüştür.

II.1 Elkab:

Karakoyunlu hükümdarlarının Kara Yusuf’un tahta çıkardığı Pir Budak’tan itibaren Sultan unvanını kullanmışlardır⁹⁸⁰. Diğer hükümdarlık unvanları olan Han, Hakan, Padişah, Noyan, Bahadır, Şah gibi birçok unvanı da İlhanlılardan almışlardır⁹⁸¹. Nitekim aile fertlerinden Bayram Hoca, Kara Yusuf, Cihânşah, Hasan Ali’nin ve diğerlerinin genellikle İlhanlı hükümdar ve noyanların adlarını taşımış olduklarını görmekteyiz⁹⁸². Örneğin, Kara Yusuf ve oğlunun adına ortak kesilmiş sikkelerin üzerinde lakap ve unvanları: ‘‘Es-sultan ul-âzam (âlem adil)’’, Pir Budak Han şeklinde, kendisinin ki ise ‘‘Şah (veya emir) Yusuf Noyan(veya Bahadır)’’ olarak

⁹⁷⁷ Ahmed Kesrevi, **Şeyh Sufi ve Tebareş**, Kitaphane-i Payda, Tahran, 1342, s.40.

⁹⁷⁸ Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s.101.

⁹⁷⁹ Bahaddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.VIII. s. 292-294.

⁹⁸⁰ Faruk Sümer, ‘‘Karakoyunlular’’, **DİA**, s.437.

⁹⁸¹ Rızazade-yi Rıza Lengerudi, ‘‘Cihânşah-ı Karakoyunlu’’, **Daneşname-i Cihan-ı İslam**, s. 485.

⁹⁸² Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.113.

yazılmıştır⁹⁸³.Yine Cihâşah tarafından 1462 yılında Hz. Fatma'nın mezarının vakıflarının Nizameddin Ahmed-i Rezevi'ye verilmesi hakkında yazılan fermanın üzerinde "*Ebû'l Muzaffer Cihâşah Bahadır*" lakabı ile başlamaktadır. Cihâşah'ın oğlu Hasan Ali'nin de babası gibi Bahadır lakabını kullandığını Vantatiyef Vukadi'ye ait vergi ve vakıflar için 1467 yılında yazdırdığı fermanın başında "*Ebû'l Feth Hasan Ali Bahadır*" yazmasından anlamaktayız⁹⁸⁴. Aynı şekilde 1471 tarihli vakıfnamede "*Ebûnnesr Yusuf Bahadır Han*", "*Ebûlmüzeffer Cihâşah Padişah Bahadırhan'ın oğlu ve Emir Kara Yusuf Noyan Karakoyunlu*" şeklinde lakaplar kullanıldığını görmekteyiz⁹⁸⁵.

III. Hükümdarın Ailesi (Hatunlar ve Şehzadeler)

Türkmenler arasında kadın her şeyden önce kutsal bir varlık, aile unsurunun temel taşıdır, aynı zamanda özel bir yere sahip olmuş, her zaman saygı ve hürmet ile muamele görmüşlerdir. Hükümdar törenle unvanını alırken zevcesinin veya hatun olmak üzere saraya gelen gelinin törenle aldığı hatun unvanı da Hunlardan beri Türklerce tanınmaktaydı.⁹⁸⁶ Nitekim Karakoyunlu hükümdarları da eşlerini yani hatunlarını baş tacı yapmış ve hatun unvanını vermiştir. Bilindiği üzere Cihâşah'ın kaynaklarda iki eşinden bahsedilmektedir. Biri fermanlarda ve vekayinamelerde adı geçen çocuklarının annesi Hatun Can Begüm, diğeri ise adı belli olmayan Hasan Ali'nin annesidir. Diğer taraftan Hasan-ı Rumlu Şahruh'un 1453 yılında İskender'in hareminded bulunan Şah Ali Beyi Bayrami'nin kız kardeşini de Cihâşah'a verdiğinden bahsetmektedir⁹⁸⁷. Hatun Can Begüm her zaman hem devlet hem de aile içerisinde etkin bir rol oynamıştır. Bazı zamanlarda baba ile oğulları arasında (Pir Budak ve Hasan Ali isyanında görüldüğü üzere) çıkan anlaşmazlıkları çözmede etkin olurken, bazı zaman fermanlar yazıp altına Cihâşah ile birlikte adı ve imzası geçmiştir. Resmi yazışmalarda ve fermanlarda hükümdar ile birlikte hatun adının

⁹⁸³ Ahmed Tevhid, **Meskûkât-ı Kâdime-i İslamiyye Kataloğu**, İstanbul, 1321, s. 450-455; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.113.

⁹⁸⁴ Hüseyin Tabâtabai, **Farmânâ-yi Türk mânân**, s.38-56

⁹⁸⁵ İreç Afşar, "**Vakıfname-i Az Turkmenan**" Ferhengi İran Zemin, s. 245.

⁹⁸⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ankara, 1977, s.269.

⁹⁸⁷ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.221.

geçmesi kadının Karakoyunlu devlet yönetimindeki konumun ve etkinliğinin en önemli göstergesidir.

Hatun Can Begüm, Cihânşah üzerinde büyük ölçüde nüfuz sahibi iken saltanatının korunması için büyük destek vermiştir. Bu konuda Hüseyin Kâtip Tarih-i Cedid-i Yezd adlı çalışmasında Hatun Can Begüm hakkında yer alan *İki dünyanın hizmetkârı yücelerin şereflişi Hatun Can Begüm*⁹⁸⁸ ifadesi gerçekten onun ne kadar yüce bir kadın olduğunun ve saltanatı koruduğunun kanıtıdır. Diğer taraftan Hatun Can Begüm'ün hakkında Hafız Hüseyin Kerbelayî, Ravzat'ül Cinan adlı eserinde “*sanki imaret (Gök Mescid) onun saygılı eşi Hatun Can Begüm çalışması ve himmeti ile yapılmıştı ve bu kadın çok hayırlı iş yapan doğru, iffetli olmuş buraya hemen bu mezara gömülmüştür*”⁹⁸⁹ ifadelerinde bulunarak ona övgüler düzmüştür. Kaşan meydan Cami kapısı üzerinde bulunan Arapça kitabede ise “*ittifak buldu bu caminin binası Tanrı'ya yakınlaşmak için büyük sultan dünya hakanlarının en büyüğü, Tanrı lütufları ona layık olan dünya ve dinin azizi Ebû'l Muzaffer Cihânşah Tanrı onun mülkünü ve saltanatını ebedi etsin. Ve yüksek şerafetli kadını (Hatun Can Begüm) devlet günlerinde Tanrı onların ülkelerini ebedi etsin*” şeklinde övgüler bulunmaktadır⁹⁹⁰. Aynı zamanda Hatun Can Begüm Cihânşah ile birlikte ülkenin imar edilmesi ile ilgilenmiş ve çeşitli şehirlere hankah, mescit ve medrese yaptırmıştır, ayrıca onun üzerine birçok vakfin kayıtlı olduğunu görmekteyiz.

Şehzadelere gelince Karakoyunlularda Akkoyunlularda ve Timurlularda görüldüğü üzere şehzadelere “Mirza” unvanı verilmekteydi. Nitekim dönem vekayinamelerinde bunu sıkça görmekteyiz. Sultan Cihânşah sultan olmadan önce vekayinamelerde Mirza Cihânşah olarak geçmiştir. Şehzadeler bilindiği gibi genellikle hükümdar adayları olarak bilinir ve babalarının ölümünden sonra tahta geçerlerdi. Şahzâdelerin hükümdar olmaları kendi kabiliyetleri ve emirlerin desteği sayesinde olduğu gibi, bazen hükümdar hatunlarından kudretli olanların etkisiyle de olabilmekte idi. Nitekim Baharlular Cihânşah'ın öldürülmesinden sonra

⁹⁸⁸Ahmed b.Ali Kâtib, **Tarih-i Cedid-i Yezd**, s.274.

⁹⁸⁹Hüseyin-i Kerbelayî, **Ravzatü'l Cinân**, s.524; Abdü'l Ala Kâreng, **Âsar-ı Bâstan-yi Azerbaycan**, s.313.

⁹⁹⁰Hüseyin Tabâtabai, **Farmânhâ-yi Türk mânan**, s 33.

şehzadelerden Ebû Yusuf Mirza'yı tahta çıkardıklarını görüyoruz⁹⁹¹. Karakoyunlu döneminde vilayetler şehzade ve beyler tarafından yönetilirdi. Taşrada görevli şehzade ve beylerin sultanınki gibi görevlileri ve merkezdeki divanlardan daha küçük divanları vardı⁹⁹². Şehzadeler çoğu zaman hükümdar savaşa çıkacağı zaman babalarına destek vermek üzere onun ordusuna katılırlardı. Örneğin, Cihânşah, Uzun Hasan Bey karşılaşmasında şehzadelerden Mirza Muhammed ve Mirza Ebû Yusuf babaları Cihânşah'ın yanında yer almışlardır. Yine, Cihânşah Mirza iken Sultaniye bölgesinden sorumlu olmak üzere Kara Yusuf tarafından görevlendirilmiştir. Cihânşah'ın şehzade konumunda 6 oğlu vardır. Bunlar Mirza Pir Budak, Hasan Ali, Muhammed-i Mirza, Ebû Yusuf Mirza, Ebû'l Kasım Mirza, Ferruzad Mirza'dır⁹⁹³.

B.SARAY TEŞKİLATI

I.Saray Görevlileri:

Karakoyunlu dönemi saray görevlilerini incelediğimiz zaman tamamen İlhanlı ve Timurluların etkisinde kaldıkları göze çarpmaktadır. Dergâh ve devlethane denilen sarayda ferraş, bukavul, inak, mihrahur, ayakçı, rikabdar, kuşçu, sofracı, şiracı (şerbetçi başı), kitabdar (kütüphaneci) vb. gibi unvanları taşıyan memurlar bulunmaktadır⁹⁹⁴.

I.a. Hâcib:

Hâcib başlangıçta saray teşkilatındaki mâbeyinci manasında kullanılmış ancak daha sonraları çeşitli bölgelerde farklı anlamlar kazanmıştır⁹⁹⁵. Hâcib'in görevleri arasında hükümdar ile hükümet ve yine hükümdar ile halk arasında aracılık

⁹⁹¹ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.24-25; İlhan Erdem, **Ak Koyunlular**, s.70

⁹⁹² Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **DİA**, 437.

⁹⁹³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.448; Zohre Vefayi, **Şerh-i Tarih-i Karakoyunluha & Akkoyunluha**, Urmiye Kitaphanesi, Tebriz, 1384, s.52.

⁹⁹⁴ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **DİA**, s. 437; John E.Woods, **The Timurid Dynasty**, Indiana Uni Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington, Indiana, 1990, s.13.

⁹⁹⁵ Aydın Taneri, "Hâcib", **DİA**, C.15, İstanbul, 1997, s.508

yapmak,mezalim günlerinde maruzatı olanları veya haksızlığa uğrayıp adalet talebinde bulunanları huzura çıkarmak,merasimlerde ve toplu kabullerde huzura gelen devlet büyüklerini ve öteki ilgilileri rütbelerine göre yerleştirmek ve yabancı elçilerin her türlü işleriyle ilgilenmek yer almaktadır⁹⁹⁶.Türk-İslam coğrafyasında ortaya çıkan, saray hizmetlileri içerisinde vezirden sonra en önemli vazife Hâciblik idi. Hâciblerin yerine getirdikleri görevler diğer Türk devletlerinde biraz daha gelişmiş ve değişmiş olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁹⁷.Ancak Celayirli,Timurlular ve Akkoyunlularda olduğu üzere Karakoyunlu kaynaklarında hâciblik ile ilgili birime ratlanılamamıştır⁹⁹⁸.

I.b.Bekavul (Bukavul):

Hemen her yerde hükümdarın zehirlenme korkusu devletleşmenin olgunlaşma belirtisi sayılmış, yiyeceklerin ve içeceklerin denetlenmesi tadılması bir devlet işi olarak sağlanmış ve bu şekilde algılanmıştır⁹⁹⁹. Karakoyunlularda bu gelenek devam etmiş ve bu görevi bekavul adlı görevliler yerine getirmiştir. Türkçe olan bu kelime padişahlar ve emirler için yiyecek ve içecek hazırlayan sarayda çalışan mutfak görevlisidir¹⁰⁰⁰.Çaşnigir anlamında kullanılan bekavul sarayda mutfığa ve yemeklere nezaret eden, yemeklere zararlı şeyhlerin konulmasına bakan, hükümdardan önce onun zehirlenme durumuna karşı önceden yemeklerin tadına bakan kişidir¹⁰⁰¹.

Bekavullar XIV. yüzyılda mutfak dışında orduda da görev almışlardır. İlhanlılarda başlıca görevleri sipahilerin ücretlerini ödemek iken, Timurlu ve Karakoyunlu döneminde ordunun ihtiyacının karşılaması için belli bölgelere zahire depolamak için gönderilmişlerdir¹⁰⁰². Örneğin, Cihâşah 1456–57 arasında da Irak ve Horasan'da Timurlu Babür ile mücadele ettiği sırada, Karakoyunlu ordusunun sevk

⁹⁹⁶ Ayşe Tanık Zorlu, “Türklerde Hacıplık Kurumu”, **Yeniçeri Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi / Journal Of Social Sciences**,C.1,S.1,2009 s.5.

⁹⁹⁷ Ayşe Tanık Zorlu, “Türklerde Hacıplık Kurumu”, **Yeniçeri Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.1,s.5.

⁹⁹⁸ Aydın Taneri, “Hâcib”, **DİA**,C.15 ,s.511

⁹⁹⁹ Ümid Hassan, H.Berktaş, A. Ödekan, **Türkiye Tarihi**, C.1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s.357.

¹⁰⁰⁰ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.431.

¹⁰⁰¹ İ.H. Uzunçarşılı, **Medhal**, s.274; İlhan Erdem, K.Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**, s. 181.

¹⁰⁰² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.209.

ve idaresi için Horasan bölgesine gitmeye karar vermiş ve Rey'de konaklayıp ülkenin her bir tarafına asker toplamak ve araç gereç hazırlamak için elçiler ve bekavullar göndermiştir¹⁰⁰³. Yine Cihânşah, Bağdad kuşatması esnasında oğlu Pir Budak'a saldırmak kararını alınca asker toplamak için ülkenin her tarafına bekavullar göndermiştir¹⁰⁰⁴.

Karakoyunlu döneminde bekavullar zaman zaman elçilik görevini de üstlenmişlerdir. Örneğin, 1466 yılında Cihânşah'ın ordusu Ahlât tarafına saldırdığı haberi Uzun Hasan Bey'e ulaşmıştır. Uzun Hasan Bey bu habere ilgisiz kalırken, Cihânşah ona elçiler gönderip anlaşma sağlamak istemiştir. Aynal adındaki bir mutfak görevlisi yani bekavulu, Cihânşah elçi olarak göndermiştir. Bekavul Cihânşah'ın elçisi olarak Uzun Hasan Bey'in yanına gelip ona altın kılıçlı kemer getirmiştir. Uzun Hasan Bey kılıç kemeri beline kuşanıp, "*Kılıç kemeri göndermek saltanat işini teslim etmektir*" şeklinde buyurmuştur¹⁰⁰⁵.

I.c.İnaklar:

İnaklar hükümdarın yoldaşı olup, yolculuk ve eğlencelerde tatlı sözler ile hükümdarını eğlendiren kişilerdir¹⁰⁰⁶. Osmanlı İmparatorluğundaki gibi hükümdar emirlerini icap edenlere tebliğ eden müteferrikalara da benzemektedirler. Asil Türk çocuklarından seçilen ve padişahın itimad ettikleri adamlardan olan İnaklar vasıtasıyla uygun görülen yerlere en önemli ve gizli emirler tebliğ edilirdi. İnakların başları nüfuzlu beylerden seçilirdi¹⁰⁰⁷. İnaklar zaman zaman küçük askerî birliklerde de görev alırlardı¹⁰⁰⁸.

Hükümdarın yanında bulunduğu için askerî eğitim alan inaklar, zaman zaman önemli haberlerin hükümdara söylenmesinde de görev alırdı. Nitekim Uzun Hasan Bey Diyarbakır'dan Cihânşah'a karşılık vermek için yola çıkmış olduğu haberini Cihânşah'a kimse iletmeye cesaret gösterememiştir. Ancak ertesi gün Pirzâd Bey-i Buhari, Şah Hacı Bey-i Hemedani gibi emirler ile serdarlar ve inaklar topluluğu

¹⁰⁰³ İlhan Erdem, **Ak Koyunlular**, s.76.

¹⁰⁰⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.224.

¹⁰⁰⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s.431; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.230.

¹⁰⁰⁶ İ.H.Uzunçarşılı, **Medhal**, s.274.

¹⁰⁰⁷ İ.H.,Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.79.

¹⁰⁰⁸ Vakıf Priyev, **Azeybaycan XIII-XIV. Asırlarda**, s.323.

Uzun Hasan Bey'in harekete geçtiği haberini Cihânşah'ın nedimi ve mahremi olan Kadı Abdullah vasıtası ile Cihânşah'a bildirmişlerdir¹⁰⁰⁹.

Karakoyunlu döneminde inaklar askerî görevde sefere de çıkmışlardır. Örneğin Babür Mirza Şiraz'a gittiği zaman Cihânşah Timurluların durumunun zayıfladığını görünce Pir Budak, Emir Bayezid-i Bistam, Emir Ali Şeker gibi emirlerin yanında inakları da görevlendirerek Irak'ı almak için göndermiştir. Aynı şekilde, Cihânşah Horasan taraflarına Timurlular ile mücadele etmek için yola koyulduğu vakit Allaûddeve'nin oğlu Sultan İbrahim Estarabad'a ulaştığını ve yanına Babür'ün oğlu Şah Muhammed Mirza'yı yanına aldığı haberini alınca, oğlu Muhammed'i ve Ebû'l Feth'i öncü yapıp saldırı için göndermiş, kendisi de emirlerden, inaklardan ve boy nökerlerinden oluşan gruptan her biri hızlı giden deve ile Cihânşah'ın yanında hareket etmişlerdir¹⁰¹⁰.

I.d.Ferrâş:

Hükümdar başkentten ayrıldığı zaman konaklama yerinde çadırın içini düzenleyen yataklarını yapan kişilere verilen addır¹⁰¹¹. Aynı zamanda bu kişiler her çeşit ayak işlerini yaparak, çadırı dayayıp döşemek ile meşgul olurlardı¹⁰¹².

I.e.Bigar:

Parasız hizmetçiler anlamındadır. Cihânşah dönemine ait fermanında bigar sözcüğü geçmektedir¹⁰¹³.

I.f.Yurtçu:

Padişah'ın veya ordunun konaklayacağı yeri hazırlayan kimseye yurtçu denilmektedir. Bu görevin yanı sıra konaklanacak yerin havasının iyiliği, suyunun içilir olması, otlığı olan yerleri seçmekle yükümlü idi¹⁰¹⁴. Yurtçular Karakoyunlu döneminde savaşa da katılmıştır. Örneğin 1457 yılında Sultan İbrahim ve Cihânşah'ın Estarabad'da yaptıkları savaşta yurtçuların hamlesi oldukça etkilidir. Sultan İbrahim, Baba Hasan'ın kendi önünden kaçtığını sanarak Estarabad'a yöneldi.

¹⁰⁰⁹Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.436; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye** s. 247.

¹⁰¹⁰Ebû Bekr Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.196- 210.

¹⁰¹¹Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.376

¹⁰¹²İ.H.Uzunçarşılı, **Medhal**, s.274.

¹⁰¹³Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.554

¹⁰¹⁴Vakif Piriyev, **Azeybaycan XIII-XIV. Asırlarda**, s. 325.

Yolda yaklaşık 3 bin Türkmen süvarinin Estarabad'a geldiği haberi ulaştı, emirler her ne kadar Sultan İbrahim'e "*ailemiz bize yetişene ve Cihânşah'ın da haberi kesinleşinceye kadar burada bir süre beklemek gerekir*" demiş olmalarına rağmen Sultan İbrahim emirlerin bu sözü korkularından söylediğini sanarak Ebû Said Mirem'i öncü yapıp yoluna devam etmiştir. Sultan İbrahim ile ilgili bu haberi alan Cihânşah'ın yurtçuları saldıra saldıra şehre girip, hamamda bulunan Cihânşah'a haberi ulaştırmışlardır. Cihânşah yurtçuların bu haberi üzerine oğlu Muhammed Mirza ve Ebû'l Feth Bey Çekirlu'yu öncü birliği yaparak Sultan İbrahim'in üzerine yollamış, daha sonra kendisi de öncü birliğe katılmış ve bölgede çetin bir savaş olmuştur¹⁰¹⁵.

I.g.Beratdâr:

Beratdarlar vilayetlerde genellikle vergi ve tahıl toplamak, şehirde asayiş sağlama gibi çeşitli görevler yapmaktadır. Örneğin, Cihânşah Pir Budak'ı Bağdad'ta ortadan kaldırmak için Irak yaylaklarından aşama aşama ilerlemeye başladığı sırada, kışlamak için Bağdad yakınlarına inmiştir. Rey'den Arap devesine tahıl yükleyip Hemedan vilayetine indirmişlerdir. Beratdarlar Hemedan vilayetinden kendi eşekleri ile Cihânşah'ın ordugâhına taşımışlardır¹⁰¹⁶. Yine Cihânşah Herat'a doğru yol aldığı bir süreçte oğlu Pir Budak Yezd'e geldiğinde orada isyan ve taşkınlığa başlanmış ardından Rudeşt, Natanz ve Ardistan gibi İsfahan vilayetlerinin bazılarında daruga ve beratdar göndermiştir¹⁰¹⁷.

I.ğ Kelanter :

Bekçi, polis büyüğü anlamında kullanılmaktadır. Cihânşah dönemine ait fermanında "*Türkmenler toplantısının Kelanterleri özellikle üsttekiler ayakaltındakilere zor demesinler*" şeklinde geçmektedir¹⁰¹⁸. Bu fermanın anlaşıldığı üzere bu söz halkın ezilmesini önlemek ve adaleti sağlamak amacı ile kelanterlere uyarı mahiyetinde yazılmıştır. Aynı zamanda kelanterlerin yüksek mevkiye sahip olup, halkın üzerinde etkili olduklarını ve kaleyi korumakta görevli olduğunu göstermektedir.

¹⁰¹⁵Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.366; Ebû Bek-i Tihranî, *Kıtab-ı Diyarbekriyye* s.210.

¹⁰¹⁶Ebû Bekr-i Tihranî, *Kıtab-ı Diyarbekriyye*, s.224.

¹⁰¹⁷Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.381.

¹⁰¹⁸Hüseyin Tabâtabai, *Farmânâ-yi Türk mânân*, s. 30

1.h.Rikabdâr:

Rikabdâr hükümdarın kısa gezintilerinde ona eşlik ederek, elbiseleri ile ilgilenen, hükümdarın aniden ihtiyaç duyabileceği ilaç, mendil, kuşak gibi şeyleri önceden hazırlamış olduğu küçük bir kutuda muhafaza ederek ihtiyaç halinde hükümdara sunan kişidir¹⁰¹⁹. Akkoyunlularda olduğu üzere Karakoyunlularda benzer görevde bulunan kişiler mevcuttur, ancak kaynaklarda örneğe rastlanılamamıştır.

1.i. Şıracı (Şerbetçibaşı):

Şıracı, hükümdarın içkilerini ve şerbetlerini hazırlayan, çeşitli eğlencelerde hükümdara hizmet eden kişidir. Genellikle gül suyu, limon suyu damıtılarak elde edilen alkollü sıvı (arak) ve turşunun hazırlanması ile ilgilenir ya da bunların yapılması için görevlilere emir verirdi¹⁰²⁰.

1.i.Lala:

Karakoyunlularda lalanın görevi, Selçukluklarda bulunan atabeylik vazifesi ile eş değerde bir görevdir. Bu dönemde şehzadeler ergenlik yaşına ulaşmadığı zamanlar, onlara eğitim ve terbiye verilmesi için lalalar görevlendirilir ve şehzadeye en yakın kişi olarak bilinirdi. Bu nedenle lalalar şehzadeler üzerinde etkin bir nüfuza sahip idiler. Ayrıca lalalar vilayet yöneticisi olarak da görev alırlardı. Hükümdar tarafından şehzadeye verilen ikta toprağı, şehzade henüz yönetiminde tecrübesiz olması nedeniyle onun eğitimi için görevlendirilen lala ile birlikte vilayete gönderilirdi. Nitekim şehzade yetişinceye ve uygun duruma gelinceye kadar şehzadeye ait olan vilayeti lala idare edip yönetirdi. Örneğin Cihânşah'ın Fars ve Irak'ta üstünlük kazandığı dönemde İsfahan'ı oğlu Muhammed Mirza'ya verdi. Muhammed Mirza'nın henüz ergenlik yaşına ulaşmadığını düşünerek onun eğitimi için Lala Muhammed'i İsfahan'a yollamıştır. Lala Muhammed ise 1453 yılında Muhammed Mirza tarafından daruga tayin edilerek şehre girmiştir. Ancak Hâce Mahmud-i Haydar ona ilgi göstermediği gibi makamına yerleşmesine imkân vermemiş ve kısa bir süre sonra Mahmud-i Haydar tarafından öldürülmüştür¹⁰²¹. Lala'nın ölüm haberi Cihânşah'a ulaşınca Cihânşah oğlu Muhammed Mirza hala

¹⁰¹⁹İ.Uzunçarşılı, **Medhal**, s.274.

¹⁰²⁰İ.Uzunçarşılı, **Medhal**, s.274.

¹⁰²¹Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.631; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.319.

ergenlik yaşına ulaşmadığı için onun çocukluk devlet, Lala Sefer Şah'ın eğitimine ve dadılığına verilmiştir. Lala Sefer, Lala Muhamed'in kardeşidir. Tihranî ve Hasan-ı Rumlu onu hilekâr, bedbaht, karıştırıcı ve kan dökücü birisi olarak tasvir etmiştir¹⁰²². Yine Karakoyunlu devletinin ilk yıllarını anlatan Hasan-ı Rumlu Lala'yı atabey olarak geçirmiş ve Kara Yusuf'un oğlu Pir Budak'ın Emir Kara adlı atabeyi olduğundan bahsetmiştir.¹⁰²³

Lalalar şehzadelerin eğitimi ve vilayetlerin yönetimi dışında askerî görevlerde bulunabiliyorlardı. Lala Sefer Cihânşah ve Uzun Hasan Bey arasında yapılan mücadelede Cihânşah'ın ordusuna Rüstem-i Alpavut ile birlikte katılmış ve Uzun Hasan Bey tarafından esir alınmışlardır¹⁰²⁴. Yine Uzun Hasan Bey'in ordusunun Cihânşah'ın ordusuna Diyarbakır bölgesinde karşılaşmak üzere yola çıktığını söyleyen grup içerisinde emirler ile birlikte Lala Sefer'in adı da geçmektedir¹⁰²⁵.

C. HÜKÜMET TEŞKİLATI

I. DÎVÂNLAR

La Büyük Dîvân

Devlet idaresi divan işleri (sahibi divan) ismi verilen en nüfuzlu olan vezirin eline verilmiştir. Devlet işlerinin görüldüğü yer Büyük Dîvân'dır. Dîvân reisine Sahib-i Dîvân denilirdi. Sahib-i Dîvân'ın emrinde ise Sahib-i Azam denilen reisler görev almıştır¹⁰²⁶. Sahib-i Dîvân genel olarak devletin gelirleri ile ilgilenirdi. Bunun

¹⁰²²Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.319; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.198

¹⁰²³Şahin Fazıl Ferzeliyev, **XV Asırda Azerbaycan'da Devletlerinin Kuruluşu**, Bakü, 2003,s.19.

¹⁰²⁴Ebûbekr Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.258.

¹⁰²⁵Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.436.

¹⁰²⁶İ.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**. s.74

yanı sıra devlet memurlarının atanmasında ya da terfisinde ya da herhangi bir belgenin hükümdara sunulması durumunda Sahib-i Dîvân'ın imzası olmadan sunulamazdı¹⁰²⁷. Büyük Divân kendisine bağlı dört divândan yani Dîvân-ı İnşa, Dîvân-ı İstifâ, Dîvân-ı Ârız/Arz, Divan-ı İşraf'tan kurulu idi¹⁰²⁸. Karakoyunlulara ait Büyük Divan'a dair doğrudan işaret eden belgeye rastlanılamamıştır.

1.a.a Dîvân-ı İnşa:

İlhanlılar'da Münşî Dîvânı ya da İnşa-i Memâlik adı ile geçen bu divan türü Büyük Dîvân'a bağlı olarak görevini yerine getirmektedir. Akkoyunlularda ve Karakoyunlularda Dîvân-ı İnşa adı ile anılmaktadır. Söz konusu divanda münşiler görev yapmaktaydı ve divan tarafından gönderilen emirlerin ya da hükümdarın mektuplarını, tiyullar ve suyurgal ile ilgili fermanları yazardı¹⁰²⁹. Karakoyunlulara ait Dîvân-ı İnşa dair doğrudan işaret eden belgeye rastlanılamamıştır. Ancak dolaylı olarak vereceğimiz örnekler ile bu divanın mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin kendi eserindeki kayıtlara göre Ebûbekr-i Tihranî, Şahrûh'un ölümünden sonra Karakoyunlu hükümdarı Cihânşah'ın ve oğlu Muhammedi Mirza'nın mahiyetinde bulunmuş ve bu dönemde devlet hayatına dair en önemli fermanların yazılışı ona havale edilmiştir¹⁰³⁰. Cihânşah ve Timur'un oğlu Ebû Said arasında yapılan barış sözleşmesini kendisinin yazdığından yola çıkarak, münşilik yaptığı akla gelmektedir¹⁰³¹.

1.a.b Dîvân-ı İstifâ:

Büyük divan'a bağlı olan Dîvân-ı İstifâ'nın görevi vilayetlerin toprakları üzerindeki bütün gelirlerin kaydının tutulduğu birimdir. Timurlu, Akkoyunlularda ve Safevîlerde olduğu üzere bu divanın başında Müstevfi-i Memâlik adında maliye

¹⁰²⁷ Anonymous, *Tadhkirat al-Muluk*, Çev. V. Minorsky, London 1943. s.44

¹⁰²⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.368.

¹⁰²⁹ Kazım Paydaş, *Devlet Teşkilatı*, s. 182.

¹⁰³⁰ Rahile Şükürova, *Ebû Bekr Tehrani ve Onun Kitab-ı Diyarbekriyye Eseri*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2006, s.17.

¹⁰³¹ Adnan Sadık Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında", *Belleten*, TTK, C.XVIII, S.69-72, Ankara, 1954, s.180-181; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't- Tevârîh*, s.380.

işlerinden sorumlu kişi bulunmakta idi¹⁰³². Müstevfi-i Memâlik vilayetlerin haznedarı idi. Baş maliye idaresi idi ve muhtemelen, sivil idare teşkilatının başında bulunan vezirin kontrolü altında çalışıyordu¹⁰³³.

Vilayetlerde bulunan arazide Dîvân-ı İstifâ'nın idarelerinin bütün maliye işleri onların eyalet nümayendelerine (ümmlal) gönderdikleri yazılı talimatlara uygun olarak yapılıyordu. İdare vergi teşkilatının işini, devlet bütçesinin tertip edilmesini yönetiyor ve vergi listelerini onaylıyordu. Beylerbeylerin tiyul ve diğer maaşları, vezirlerin, mustevfilerin ve kelanterlerin maaşları (rüsumat), sivil ve askerî şahısların maaşları onun onayı ve mührü olmadan verilmezdi¹⁰³⁴. Dîvân-ı İstifâ dair doğrudan işaret eden belgeye rastlanılmamıştır, ancak dolaylı örnekler ile bu divanın var olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Maku kalesinden kaçan Hasan Ali, Pir Hacı Bey-i Gavrudî'nin oğlu Şah Hacı Bey'i bütün Irak beyliğinin emirliğine tayin etmiş ve ona yüksek maaş ile yanına birkaç emir vererek Irak tarafına göndermiştir¹⁰³⁵. Muhtemelen Şah Hacı Bey'in maaşı bu Müstevfi-i Memâlik'in onayı ile verilmiştir. Yine Cihânşah oğlu Pir Budak'a Şiraz'dan umudunu kesmesini haberini yollayıp Bağdad taraflarına gitmesi haberini yolladığı dönemde Hâce Reşid-i Kazvinî vergi işlerini belirlemesi için görevlendirmiştir¹⁰³⁶. Kaynaklarda kimlerin Müstevfi-i Memâlik görevinde bulunduğu hakkında bilgiye rastanılmamıştır. Ancak Karakoyunluların Timurlu ve Celayirli hükümet teşkilatını model aldığından yola çıkarak bu birimin mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Karakoyunlularda diğer bir muhasebe idaresi ise Dîvân-ı Hassa'dır. Dîvân-ı Hassa, Mustevfi-i Memâlik'in denetimindeydi ve genellikle gelir ve vergi işlemleriyle ilgili iki idari şube yani "Memalik" ve "Hassa" Mustevfi-i Memâlik'in onayına ihtiyaç duymaktaydı¹⁰³⁷. Örneğin Cihânşah oğlu Pir Budak'ı Şiraz taraflarında hizaya getirmek için gittiği sırada Şiraz'ın yönetimini oğlu Muhammed Mirza'ya verip İsfahan'ı da divan-ı hassa'ya bağlamıştır¹⁰³⁸.

¹⁰³² Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 88.

¹⁰³³ Zülfiye Veliyeva, **Safevî Devlet Teşkilatı**, s.272

¹⁰³⁴ Oktay Efendiyevev, **Azerbaycan Safevîler Devleti**, Bakü, 1993, s. 233

¹⁰³⁵ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.267.

¹⁰³⁶ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.221.

¹⁰³⁷ **Tezkiretü'l-mülük**, s.122.

¹⁰³⁸ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.219.

1.a.c Dîvân-ı Ârız/Arz:

Dîvân-ı Arz, askerın maaş ve lavazamatı ile meşgul olurdu. Ordunun sayısı, kontrolü bu dîvânın sorumluluğunda idi. İlhanlı, Selçuklu ve Akkoyunlularda bulunan bu divan Karakoyunlularda da tanzim edilmiştir. Dîvân-ı Arz'ın ordu kumandanlığı ile ilgisi yoktu. Erkân-ı Harbiye reisi vazifesini gören kumandana sipehsâlâr veya emirü'l-ümerâ denirdi¹⁰³⁹.

Askerî personele dair her konu Dîvân-ı Arz'ın yetki ve sorumluluk alanındadır. Yani askerî personelin maaş ve iktâlarının yönetimi, donanımları ile askerî malzemelerin tespit ve temini bu cümledendir. Dîvân-ı Arz, her derecedeki askerın maaş ve yevmiye ödemelerinden sorumludur ve bu ödemelerin belirlenen tutarda ve zamanda yapılmasını sağlamakla görevlidir. Bu görevlerini yerine getirirken büyük bir ihtimalle Dîvân-ı İstîfâ ile ortak çalışmalar yapardı¹⁰⁴⁰.

Mardin'de Uzun Hasan Bey ve Cihânşah'ın emiri Rüstem-i Tarhan arasında geçen olaylarda Uzun Hasan Bey'e Kadı oğlu Ali'nin elçiliğinde Rüstem-i Tarhan'ın Mardin'i kuşatmak için Hısn-ı Keyf sultanı Melik Halef'in komutasında sipehsâlârîlerden oluşan bir ordu hazırladığı haberi ulaşmıştır¹⁰⁴¹.

1.a.d.Dîvân-ı İşraf

Mali ve idari konularda teftiş ve kontrol yetkisine sahip divandır. Bu divanın başında bulunan kişiye Sahib-i Dîvân-ı İşraf ya da Müşrif-i Memâlik adı verildi. Türk-İslâm devletlerinde mâli ve idârî alanlarda fazlaca yetki ile donatılmış olan müşrifler, devletin mâliyesinden sorumlu olan ve memleketi yazıyla kaydeden, devlete âit binâları ve harcamaları kontrol altında tutarak mâliye defterlerini düzelten nâzırlardır. Söz konusu durumlarda, kontrol mahiyetinde gereken yerlere memur gönderme hakkına sahiptirler¹⁰⁴². Devlet işlerinde, idârî ve mâli mekanizmaların

¹⁰³⁹ İ.H. Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 44.

¹⁰⁴⁰ Meryem Gürbüz, **Hârizmşahlarda Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat**, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s.91.

¹⁰⁴¹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.221.

¹⁰⁴² Refik Turan, "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.VII, Ankara, 2002, s.160.

işleyişi ve düzeninden sorumlu olan ve gerekli teftişi yapan kişidir ve genel müşrifin derecesi vezirin derecesinden daha düşüktür¹⁰⁴³. Dîvân-ı İşraf konusunda kaynaklarda herhangi bir örneğe rastlanılamamıştır. Ancak Karakoyunlu hükümet teşkilatının Timurlu, Akkoyunlu ve Safavilerin hükümet teşkilatına benzerlik göstermektedir, dolayısıyla buradan yola çıkarak Karakoyunlularda da bu birimin mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

1.a.e Dîvân-ı Vezaret:

Bu birimde bütün mülki işler görülürdü. Divanın başına geçecek kişi hükümdar tarafından atanırdı. Örneğin Cihânşah, Mirza Şirvanşah'ı Firuzkâh'ın üzerine emirleri saldırmaya gönderdiği esnada Kum kışlağında ayrılarak Kazvin'e girmiştir. Orada kışlak tutup baharın başında Soğuk Bulak yaylasına çıktığında Hâce Şemseddin Hüseyin-i Tebrizi'yi Dîvân-ı Vezaret ayin etmiştir¹⁰⁴⁴.

II. Meşveret Dîvânı (Kengeş Dîvânı)

Bütün Türk devletlerinde mevcut olduğu gibi kengeş meclisi yani meşveret meclisi Karakoyunlularda mevcuttur. Kengeş Türkçe bir ıslahat olup, nasihat alma, düşünce görüş alışverişi anlamı taşımaktadır.¹⁰⁴⁵ Hükümdar savaş ve barış gibi bazı önemli kararlar alacağı zaman meşveret divanına başvurur ve onların görüşlerini alırdı. Meşveret divanı emirler, münecimler, şehzadeler, hatunlardan oluşmaktaydı ve olağanüstü durumlarda Büyük Dîvân'dan bağımsız bir şekilde toplanılırdı. Hükümdar zaman zaman bu meşveret divanından çıkan kararı kabul etmeyip kendi

¹⁰⁴³ Bahaddin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.V, Ankara, 2002, s. 313.

¹⁰⁴⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.157.

¹⁰⁴⁵ Kâşgarlı Mahmûd, **Divânü Lugâti't-Türk**, Çev.Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurteser, İstanbul 2005, s. 304.

görüşünde hareket edebilirdi. Örneğin Cihânşah - Uzun Hasan Bey mücadelesinde Cihânşah'ın ordusunun ardı ardına mağlup olması üzerine Cihânşah ordugâhta bulunan emirleri ve beyleri Antur mevkiinde toplayarak, bu durumda ne yapılması gerektiğini danışmış, meşveret etmiştir. Meşveret divanı kış mevsimi dolayısıyla havanın soğuk olması nedeniyle şimdilik kışlamak üzere Azerbaycan'a gidip bahar başlarken Uzun Hasan Bey'e saldırılmasının daha iyi olacağını söylemişlerdir¹⁰⁴⁶. Bu meşveret divanından aldığı görüş üzerine Cihânşah onların görüşünü kabul etmeyerek, bütün eylül ayını Muş ovasından geçirmek hatasında bulunmuştur. Başka bir olay ise Cihânşah, Şeyh Cüneyd'i Erdebil'den uzaklaştırmak istediğinde de meşveret divanına başvurmuş emirlerin ve müneccimlerin görüşlerini almıştır¹⁰⁴⁷.

Kengeş divanında alınan kararlarda genelde sultanın çoğunluğunun eğilimlerine uygun davranması beklenirdi¹⁰⁴⁸. Aslında bazı durumlara özellikle de devlet bünyesinde görülen iç savaş zamanında divanın politikasına uymayı reddetmesi özellikle belli bir aşiretin beyi olan emirlerin karşı tarafa geçmesine neden olabiliyordu. Ancak bazı zamanlarda sultan üstün iradesini kullanarak görüşlerini divandakilere kabul ettirebiliyordu. Böylece hem itibar hem de saygınlık kazanabiliyordu.

III. Dîvân-ı Pervane:

Hüküm, nişan ve yarlıkların yazıldığı birim idi. Bu divanın başın da pervaneci denilen kişi bulunurdu¹⁰⁴⁹. Pervaneci hükümdarın emir ve fermanlarını yazıp, bildirme görevini üstlenen memura verilen isimdir. Karakoyunlu fermanlarının üzerinde hükümdarın mührü yanında vezirlerin adı geçerken, fermanın altında ve sağ tarafında Pervançelerin adı geçmektedir. Bu da fermanların bu divandan çıktığının kanıtıdır¹⁰⁵⁰. Örneğin Hasan Ali döneminde yazılmış 1467 tarihli Göğçe ve Erut

¹⁰⁴⁶Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s. 440; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**. s.70.

¹⁰⁴⁷ Oktay Efendiyevev, "Şeyh Cüneyt", **Temel İlmi İctimai Journal**, Fernal, S.1/3, Bakü, 2007, s.21.

¹⁰⁴⁸ John Woodss, **Akkoyunlular**, s.21

¹⁰⁴⁹ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **DİA**, s.437.

¹⁰⁵⁰ Tofig Necefli, **Karakoyunlu ve Ak Koyunlu**, s.77. Bu konu ile ilgili örnekler Pervaneçi bölümünde verilmiştir.

vilayetleri için yazılan fermanın kenarında pervançe olarak “Saray Kulu Mir Ali Pervaneci'nin” adı yazmaktadır¹⁰⁵¹.

Bu dönemde pervaneci ferman yazmanın yanı sıra askerî görevlerde de bulunmuştur. Örneğin Uzun Hasan Bey, Fatih Sultan'a yazdığı bir mektupta, Cihânşah'a karşı kazandığı zaferi “*Cihânşah'ın kendi orduları ve oğullarını toplamış Akkoyunluların başına geldi. Muş yolundan geçmiş benim olan Çapakçur'a geldi, oturdu. Ben yedi günlük bir yol sonrasında ona doğru geldim. Ben ve onun arasında iki fersenk yol kaldığında yolu tuttum. Büyük oğlu Halil 3 bin atlı kişi ile o gün Cihânşah'ın en büyük emirlerinden olan Emir Kasım Pervaneci de otuz kişilik meşhur emirlerden ve beş bin silahlı sarsılmayan kişi ile de karavulluğa gelmişlerdir*” şeklinde bildirmiştir¹⁰⁵². Söz konusu mektupta görüldüğü üzere Cihânşah döneminde pervaneciler kendi görevleri dışında gerekli görüldüğü vakit seferlere çıkmışlardır. Yine Cihânşah oğlu Pir Budak'ı hizaya getirmek için Şiraz taraflarına yöneldiğinde, Ucan'da Pir Budak'ın saldırı birliğinin hareket ettiğini haberini alınca oğlu Muhammed Mirza, Emir Şah Ali, Emir Ali Şeker ve Emir Kasım Pervaneci'yi büyük emirlerden oluşan kalabalık bir topluluğu karşı koymak için göndermiştir. Bu savaşta yenilen taraf Pir Budak ve ordusu olmuştur. Nitekim Pir Budak'ın pervanecisi Şadi Bey'in oğlu İbrahim Şah Bey kale kapısından kaçarak Cihânşah'ın karargâhına gitmiş ve af dilemiştir¹⁰⁵³.

IV. Dîvân-ı Emaret:

Dîvân-ı Emaret başlıca askerî işlerle meşgul olurdu. Bu divanın başında emir-i divan bulunmaktaydı. Birden fazla emir-i divan, Dîvân-ı Emarete görev yapabiliirdi. Örneğin, Cihânşah'ın son zamanlarında dört emir-i divanı vardı. Divan emirleri en büyük beyler olup yarlıklarda imzaları yer aldığı gibi tuğ ve nakkare sahibi idiler¹⁰⁵⁴. Hasan Ali'nin isyanı sırasında Cihânşah Tebriz'e girmiş ve Emir Arabşah'ı emir-i divan yapmıştır. Yine Tebriz'e Hasan Ali'nin üzerine sefere gittiği sırada Emir Bayezid-i Bistam vefat etmiştir. Onun yerine kardeşi Ebû'l Feth divanda kaim-i

¹⁰⁵¹Hüseyin Tabâtabai, **Farmân-hâ-yi Türk mânan**, s.56.

¹⁰⁵²Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât** s.554; Feridun Bey, **Münşeât**, s. 267.

¹⁰⁵³Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.220-221.

¹⁰⁵⁴Faruk Sümer, “Karakoyunlular”, **DİA**, s.437.

makama geçirmişlerdir. Emir Pirzad-ı Buhari ile Sulağ Bey de divan-ı emarete görev almışlardır. Aynı şekilde Cihânşah, Uzun Hasan Bey tarafından öldürüldüğü sırada ele geçirilen kişiler arasında Emir-i Dîvân Pirzad Bey ve divan-ı emarete bağlı tavacılar kendisine bağlı Rüstem Bey-i Alpavut ve Lala Sefer Şah gibi kişiler bulunmuştur¹⁰⁵⁵.

V. Dîvân-ı Emaret-i Tavacıyân:

Devletin bütün askerlerini savaş zamanında toplamak ile görevli birim idi. Devletin sahip olduğu askerlerin defterleri de bu divanda tutulurdu¹⁰⁵⁶. Cihânşah döneminde Dîvân-ı Emaret'te tavacı olarak Alpavutlu Tavacı Pir Mehmed Bey¹⁰⁵⁷, Seyyid Ahmed-i Tokacı'yı(tavacı)¹⁰⁵⁸ ve Ebû'l Feth Bey-i Tavacı¹⁰⁵⁹ Rüstem Bey-i Alpavut ve Lala Sefer Şah¹⁰⁶⁰ gibi kişiler görev almıştır. Bunlardan Tavacılar savaş için asker toplar ve askerleri seferber eder, ordunun yerini bildirip, askerlerin sayısının tavacı defterine kayıt edip¹⁰⁶¹ Dîvân-ı Emaret-i Tavacıyan'a bildirirdi. Bunlardan Dîvân-ı Emarete bağlı tavacılar Rüstem Bey-i Alpavut ve Lala Sefer Şah gibi kişiler Cihânşah'ın öldürüldüğü savaşta Uzun Hasan Bey tarafından ele geçirilmiştir¹⁰⁶².

2.DEVLET GÖREVLİLERİ

I.Hükümdar

Karakoyunlu hâkimiyeti ve otoriteyi temsil eden hükümdar, aynı zamanda saray, hükümet, ordu, adâlet gibi dört müessesenin başında bulunurdu. Hükümdar sıfatlarıyla kendi şahsında yasama (kanun yapma), yürütme (icrâ), yargı (teşrî)

¹⁰⁵⁵ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 217–258.

¹⁰⁵⁶ Faruk Sümer, “Karakoyunlular”, **DİA**, s. 437.

¹⁰⁵⁷ Faruk Sümer, **Karakoyunlular**, s.27

¹⁰⁵⁸ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s 319.

¹⁰⁵⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.209; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s. 432.

¹⁰⁶⁰ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.217–258.

¹⁰⁶¹ Tofig Necefli, **Karakoyunlu-Akkoyunlu**, s. 79.

¹⁰⁶² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 217–258.

yetkilerini toplardı. Bu selâhiyetini doğrudan ilâhî iradesi olan Allah'tan alıyordu¹⁰⁶³. Hükümdarın belirli kurallar içerisinde yayınladığı ve verdiği fermanlar, misâller (yazılı ve sözlü emirler), menşûrlar ve ağzından çıkan bütün sözler kânun hükmündeydi. Devletin her kademesindeki bütün görevliler rütbesi ve derecesi ne olursa olsun bu yetkiye sonuna kadar inanmakla ve uygulamakla yükümlüydüler¹⁰⁶⁴.

Hükümdar devlet işleri ile ilgili olarak beyler ve emîrlere ile meşveret yapmasına rağmen, her zaman son sözü yine kendisi söylerdi. Hükümdarın kudret ve hâkimiyet gücüne bağlı olarak diğer devlet âyânı bu emre bağlı kalırlardı. Hükümdar, teb'asını ilgilendiren meseleler için hazırlıklı ve gerekli iyileştirmeyi gerçekleştirmek için ilahî destek ile şereflendirilmiş kişi idi¹⁰⁶⁵. Hükümdarlar devlet görevlilerini kendisi belirler vezir, sadr, lala ve daruga gibi devlet adamlarının tayin ve azillerini belirler ve onaylardı.

Hükümdarın savaş ve barış ile ilgili temel politikaları saptar, vergileri belirler, ferman yayınlar, orduya komutanlık yapar, yüksek mahkemeye başkanlık ederdi. Büyük sulama tesisleri kurma, köprüler, yollar inşa etme, kale, hisar ve şehirleri yaptırma, halka adil ve cömert davranma hükümdarın görevlerinden bazılarıdır.

Hükümdar devletindeki bütün işlere müdahale edebilme yetkisine sahipti. Onun yetkilerini sınırlayan veya ondan icraatından dolayı hesap sorabilecek hiçbir kurum mevcut değildi¹⁰⁶⁶.

II. Vezirler

II. a. Baş Vezir:

Vezir hükümdarın hemen hemen bütün işlerini yüklenen ve hükümdarlıkla ilgili meselelerde görüşleri ile ona yardımcı olan kimsedir¹⁰⁶⁷. Selçuklu, Timurlu ve Akkoyunlularda olduğu üzere Karakoyunlu devlet adamları arasında vezirler önemli

¹⁰⁶³ Arzu Özcan, **Memlûk Devletinde Merkez Teşkilatı**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006, s.55.

¹⁰⁶⁴ Salim Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara, 2002, s.151, Arzu Özcan, **Memlûk Devletinde Merkez Teşkilatı**, s.56.

¹⁰⁶⁵ Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s.68.

¹⁰⁶⁶ Meryem Gürbüz, **Hârizmşahlarda Devlet Teşkilatı**, s.30.

¹⁰⁶⁷ T.H., "Vezir", **İ.A. MEB**, C.13, İstanbul, 1950, s. 309.

bir konumda idi. Devletin idaresinde önemli yerlerden birinde bulunan baş vezir devletin gelirlerine nezaret edip, maliye bölümünü idare eden kişidir. Baş vezir ülkenin dış işleri ile ilgilenip mülki-inzibatı idarelere liderlik ederdi. Baş vezir Âli divana başkanlık ettiği için sahib-i divan olarak da adlandırılırdı¹⁰⁶⁸. Vezirler tüm vergi işlerini, münşilikle ilgili işleri, belge düzenleme ve sair işleri yapıyorlardı¹⁰⁶⁹. Karakoyunlu döneminde vezirlik yapmış önemli kişiler arasında Cihânşah dönemi vezirlerinden Vezir Seyyid Mahmud örnek olarak verilebilir¹⁰⁷⁰. Yine Kaşan Cami vakfi Cihânşah zamanı vezirlerinden biri tarafından Kaşan Meydan'ı önünde yapılmıştır¹⁰⁷¹. Aynı şekilde Cihânşah Herat'ı fethi sırasında Ebû Said ile aralarında geçen bürokratik trafikte Cihânşah, Emir Nizameddin Seyyid Aşur ile adı kaynaklarda geçmeyen vezirini elçiler ile birlikte Ebû Said'in yanına göndermiştir¹⁰⁷².

II.b.Eyalet Vezirleri:

Karakoyunlulardaki eyalet vezirleri, merkezi yönetim mensubu olan vezirden farklı ve ondan daha düşük makamda eyalet valileri olan ve saray tarafından atanmış olan vezirlerdir. Bu Eyalet vezirleri önemli kişilerden oluşmaktaydılar ve bazen merkezdeki büyük veziri ziyaret ederlerdi¹⁰⁷³. Bu vezirlerin merkezi yönetim tarafından atanmaları yapılmaktaydı. Böylece hükümdara direkt olarak bağlı idiler. Örneğin Cihânşah Herat'ta bulunduğu dönemde Mevlana Muhammed-ı Kaini'yi Herat bölgesinin vezirliğine tayin etmiştir¹⁰⁷⁴. Yine Hasan Ali babası Cihânşah'ın

¹⁰⁶⁸ Tofig Necefli, **Karakoyunlu ve Ak Koyunlu**, s. 77; T.H., “Vezir”, **İ.A.** MEB,C.13, İstanbul, 1950, s. 313.

¹⁰⁶⁹ **Tezkiretü'l-mülük**, s. 141.

¹⁰⁷⁰ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**,s. 220.

¹⁰⁷¹ Söz konusu dükkânlardan birisi yağcı, beş tanesi boyacı, altı tanesi nalçı, ikisi ekmekçi, biri bakkal, biri delal, ikiside yeri silmek için kullanılan aletlerin yapıldığı dükkân yani amachane'dir.

¹⁰⁷² A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.841;İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**, s.607; Muhammed Z.A.İsfizarî, **Ravzât'ul Cennât**, s.221; Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**,C.10, s.5583.

¹⁰⁷³ Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s. 188.

¹⁰⁷⁴ Muhammed Z.A.İsfizarî, **Ravzât'ul Cennât**, s.218; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.839. Mirhvand, **Ravzatu's-Sefa**,C.10,s.5580; Hans Robert Roemer, “Timurlular”, **İ.A.** ,s.354

isteği üzerine Maku bölgesinde bulunan veziri Hâce Şemseddin Hüseyin'i öldürmüştür¹⁰⁷⁵.

III. Ümerâ (Komutanlar; Valiler):

Bazı emirlere askerî hizmetlerin yanında, yaptıkları hizmetlerine ve kazandıkları hürmete göre büyük toprak sahaları verilirdi. Bunlar savaş bitiminden sonra bu yerlere gidip mülkü işler ile meşgul olurlar, valilik görevini üstlenirlerdi. Emirlerin bu tip görevlerine askerî valilik denilmekteydi.

Emirler mevcut bulunduğu kabilenin ve bölgenin valiliği ve yöneticiliğini yaparken, orduda da görev almışlardır. Nitekim vilayetler şehzade ve çeşitli tayfalara mensup emirler tarafından yönetilir ve genellikle bir tayfaya ait olup, Baharlu Emir Ali Şeker Bey, Emir Hüseyin Sa'dlu gibi kendi ait oldukları kabilenin adı ile anılırlardı. Taşrada görevli şehzade ve beylerin sultanınki gibi görevlileri ve merkezdeki divanlardan daha küçük divanları vardı. "Bey" unvanını taşıyan askerî valiler yani emirlerin memuriyeti genellikle babadan oğula intikal ederdi. Bunlar kendilerine ikta edilmiş yerlerin geliri ile geçinirlerdi¹⁰⁷⁶. Örneğin Kazvin'in yönetimi Cihânşah tarafından Rüstem Tarhan'ın oğlu Suhrab Bey'e verilmiştir¹⁰⁷⁷. Yine Alpavutlu Tavacı Pir Mehmed Bey Cihânşah döneminde Bağdad valiliği yapmıştır¹⁰⁷⁸. Aynı şekilde Bayram Bey, Kara Yusuf'un emirlerinden biri iken oğulları Şahsuvar Bey de Cihânşah döneminde divan beyi olmuştur. Şahsuvar Bey daha sonra Şiraz ve İsfahan bölgelerinde valilik yapmıştır¹⁰⁷⁹. Yine Çekirluların en önemli emiri Emir Bestam, uzun yıllara Kara Yusuf'un yanında yer almış, sonunda onun Emir'ül ümerası olmuştur. Daha sonraları onun oğlu Emir Bayezid Suştan Cihânşah döneminde divan-ı emirlik yapmıştır¹⁰⁸⁰.

Ancak emirlerin hem askerî hem de idari hizmetlerinin bulunması yönetim ve otoritede zaman zaman bazı sorunlar ortaya çıkarmıştır. Özellikle babadan oğula geçen valilik ve ikta sisteminde hükümdar ile ikta sahibi emirler arasında sorun olduğu vakit emirler istedikleri vakit taraf değiştirebilirlerdi. Bu da hükümdarın

¹⁰⁷⁵ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.217; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.389

¹⁰⁷⁶ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **DİA**, s. 437.

¹⁰⁷⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.304.

¹⁰⁷⁸ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.27

¹⁰⁷⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.272; İlhan Erdem, **Ak Koyunlu**, s.71.

¹⁰⁸⁰ **Târîh-i Kızılbaşân**, s.37.

otoritesini sarsmış, bazı zaman toprak kaybına neden olurken bazı zamanlar hükümdar o bölgelere sefer yapmak zorunda kalmıştır.

IV. Sadr:

XV. yüzyılda devlet idaresinde görev alan sadrların görevleri dinî işlerle meşgul olmak ve vakıf idarelerine rehberlik etmektir. En yüksek dinî vazifeye verilen addır. Vakıf topraklarının bütün sorunları, kadı, müderris ve ruhani idarelerin tümüne baş sadr bakardı. Ayrıca baş sadr hem seyidlerin ve kadıların, hem de sürekli hutbe okuyanları ve mütevellilerin işleri ile de ilgilenirdi¹⁰⁸¹.

Timurlulardan Karakoyunlu ve Akkoyunlulara geçen sadr görevlisi kutsal kabirlerin, camilerin ve medreselerin hizmetleri ile asayişlerini sağlamak ile de yükümlü idi. Hafız, müteveli, kadı, imam, şeyhülislam, müderris, ulema ve seyidler, yani dinle ilgili görevliler ile şahsiyetlerden olan sadr, kadıların atanması gibi yetkilere de sahipti. Sadr cumartesi günleri divan beyi ile birlikte yargılama görevini de yerine getirirdi. Dinsel bir görev alanına sahip olan sadrlık, iki Türkmen hanedanı Karakoyunlu ve Akkoyunlularda, Timurlularda ve Safevîlerde olduğu gibi yüksek bir mevki idi¹⁰⁸². Sadrların emrinde vüzara-i evkaf, nüzzar (nezaretçiler), mustevfiler, vakıfların muharrirleri, gessallar (gusul yapanlar – ceset yıkayanlar) ve heffarlar (kazıcılar) ve diğer görevliler bulunmaktaydı¹⁰⁸³.

Karakoyunlular vilayet yönetiminin memurları olan sadrlar da atamışlardı. Bu vilayet sadrları payitahttaki sadr tarafından değil, doğrudan hükümdar tarafından atanırlardı. Tarih-i Âlem Âra-yı Emînî'nin müellifi olan Fazlullah b. Ruzbihan'ın dayısı Hoca İsmail Sadî, Bağdad'ta Pir Budak'ın maiyetinde sadr idi. Pir Budak'ın babası Cihânşah'a karşı isyanına iştirak etmeyen bu zat, Uzun Hasan Bey'in Karakoyunluları yenmesinden sonra Şiraz'da Uğurlu Mehmed'in divânına memur edilmişti. Devlet memurlarının, bağlı oldukları devletin hizmetinden ayrılarak bu şekilde başka bir devletin hizmetine girmeleri, doğal olarak başta devlet kurumlarını

¹⁰⁸¹ Tofik Necefli, "Karakoyunlu–Teymur Münasebetleri Müasır Türkiye Tarihşünaslığında", **Azerbaycan Milli İlimler Akademiyasının Haberleri**, Elm, S.7, Bakü, 2006, s. 77.

¹⁰⁸² Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s.199.

¹⁰⁸³ **Tezkiretü'l-Mülük**, (Tadhkirat al-Mulûk A Manual of Sefavid Administration (1137-1725), Çev. Minorsky Londra, 1943, s. 42;

etkilemekte idi¹⁰⁸⁴. Yine Karakoyunlu döneminde Bağdad eyalatında 1443 yılında Abdullah adlı bir şahıs sadr olarak görev yapmıştır¹⁰⁸⁵. Ayrıca, Karakoyunlu Cihânşah'ın hükümdarlık dönemi boyunca Şiraz'ın yöneticisi olan oğlu Pir Budak'ın sarayında bir sadr, 1458'de Kirman'da yöneticilik yapan oğlu Yusuf'un sarayında ise başka bir sadr mevcuttur¹⁰⁸⁶.

V.Daruga:

Uygur dilinden gelen bu kelimenin anlamı “vilayet hâkimi” anlamı taşımaktadır.¹⁰⁸⁷ Aynı zamanda idare etme, yönetme ve gözlemek anlamları da taşımaktadır. Şehir darugası vali anlamına gelmenin yanı sıra bölge idarecisinin yanında olan daruga vergi toplanmasını kontrol eden ve belli bir bölgenin hazine organının en üst düzey temsilcisidir. Yani şehrin maliye işlerine bakan kişidir. Ayrıca daruga yukarıdaki zikredilen görevleri birleştirerek farklı idarelerin kalem odalarında da görev alabilirdi¹⁰⁸⁸. Darugalar buldukları yerlerde askerî işleri yürütüp, istenildiği takdirde bölgenin askerî ile savaşa gider, olağan üstü hallerde bir yerin vergisini toplamak üzere görevlendirilebilirdi¹⁰⁸⁹.

Vilayetlerde bulunan darugalar mali ve idari işlere bakan kişilerin amirleri ve vilayetlerden sorumlu kişiler iken, siyasî yetkileri de mevcuttur¹⁰⁹⁰. Nitekim Karakoyunlu hükümdarları gerekli gördükleri vakit ele geçirdikleri vilayetlerin yönetimi, mali ve idari işlerin kontrol edilmesi için darugalar atamışlardır. Örneğin Kara Yusuf, Ebû Bekir ile yaptığı savaşta kazandığı zaferden sonra Nahcıvan'a gitmiş, Tebriz'e daruga göndermiştir¹⁰⁹¹. Aynı şekilde Cihânşah Herat'ı ele geçirdiği vakit, Pirzad Bey-i Buhariyi Herat'ın darugalığına yollamıştır¹⁰⁹². Yine Uzun Hasan Bey Cihânşah'ı bozguna uğratıp, Karakoyunlu devletini ele geçirdikten sonra,

¹⁰⁸⁴ Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s.201.

¹⁰⁸⁵ Şahin Fazıl Ferzeliyev, **XV Asırda Azerbaycan**, s.28.

¹⁰⁸⁶ Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s. 201.

¹⁰⁸⁷ Emin Şemis Şerik, **Ferheng-i İstilâhât-i Dîvân-i Devrân-i Moğol**, Tahran 1357, s. 56.

¹⁰⁸⁸ Kadir Tuğ, **Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2004, s 133.

¹⁰⁸⁹ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.115.

¹⁰⁹⁰ Faruk Sümer, “Karakoyunlular”, **DİA**, s. 437.

¹⁰⁹¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.61.

¹⁰⁹² Şerefhan Bitlisi **Şerefnâme**, s. 114.

Karakoyunlu vilayetlerini ele geçirmek adına Karakoyunlu darugalarına elçiler gönderip onları itaat etmeye çağırmıştır¹⁰⁹³. Bu olay bize darugaların vilayetlerden sorumlu kişiler olduğunu göstermektedir. Darugalar, ayrıca subaşı, çarşı bekçisi, köy kâhyası, nahiye müdürü ve vergi tahsildarı karşılığında kullanılmıştır¹⁰⁹⁴.

Siyasî kararlarda da etkin olan darugalar çoğu zaman hükümdarları etkileri altına almayı başarmış ve sözleri dinlenmiştir. Mirza Muhammed tarafından İsfahan darugalığına getirilen Emir Hüseyin-i Tarumi¹⁰⁹⁵ İsfahan'dan çıkıp Cihânşah'ın huzuruna gider ve Cihânşah'ı Irak Acem-i istila etmek için kışkırtır. Bunun üzerine Karakoyunlular Kum'u kuşatır. Ancak Kum ve Save ele geçirilememiş ve Avesta taraflarına göçülmüştür. Bu sefer Cihânşah ikinci kez daruga Hüseyin Tarumu'nin kışkırtması ile Soğukbulak taraflarına yönelir¹⁰⁹⁶.

Sultan Cihânşah döneminde darugaların bir diğer görevi ise giriş çıkışları takip etmek olmuştur. Nitekim Uzun Hasan Bey, Ebû Said'e karşı savaşa hazırlandığı sırada Kadı Ali'yi onun yanına elçi olarak göndererek *"Sizin miras kalmış ülkenizi Cihânşah Mirza ele geçirmişti. Yezd'den bir eşek yükü yüklemek isteseler, 10 defa başvurmadan Yezd darugalarından izin alamıyorlar ve o işi yapamıyorlar"* demiştir¹⁰⁹⁷. Bu durum da darugaların şehre giriş ve çıkışları kontrol altında tutmakta olduğunu göstermektedir¹⁰⁹⁸.

Gerektiği zaman şehir yönetimini bırakıp orduya katılan darugalar, sefer ve dinlenme sırasında ordu içerisindeki düzeni sağlama görevini de almışlardır. Örneğin, Pir Budak'ın isyan ettiği dönemde Cihânşah Simnan'a varınca Damgan darugası şehri bırakıp ordugâha giderek orduya katılmıştır¹⁰⁹⁹.

Daha önce belirttiğimiz üzere darugalar vilayetlerde çok etkin bir konumdadır, nitekim vilayeti ele geçiren hükümdar genellikle önceki darugayı ortadan kaldırarak yönetimi ele geçirmiştir. Örneğin 1427 yılı kışını Rey'de geçiren Cihânşah

¹⁰⁹³Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s.203.

¹⁰⁹⁴ Seyfettin Erşahin, **Akkoyunlular**, s.207.

¹⁰⁹⁵Mirza Muhammed adına İsfahan Darugası olan Emir Hüseyin Tarumi Cihânşah'ın gelmesinden sonra Kum'un fethi için Cihânşah'a yardım etmiştir.

¹⁰⁹⁶İreç Afşar, **Tarih-i Cedid-i Yezd**, Tahran, 1340, s.253 1; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.32.

¹⁰⁹⁷ Ebû Bekr Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 290.

¹⁰⁹⁸Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s.204.

¹⁰⁹⁹ Ebû Bekr Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye** s.215.

kardeşlerine karşı muhalefete başladığı sırada Kazvin bölgesine giderek, Kazvin darugasını öldürüp, o beldede hâkimiyet kurmuş ve orada büyük küçük herkesten çok miktarda mal toplamıştır¹¹⁰⁰.Yine buna benzer bir durum Pir Budak ve Cihânşah arasında yapılan mücadele esnasında gerçekleşmiştir. Pir Budak Horasan'dan Fars bölgesine dönerken Yezd'e geldiğinde Satılmış el-Şıracı'yı tahsildar ve daruga olarak tayin edip, Cihânşah'ın Kanber el-Hazenci adındaki darugasının hanım ve çocuklarına saldırmaya kalkmış ki bu Cihânşah ve Pir Budak'ın arasının açılmasındaki ilk ve önemli nedenlerden biri olmuştur. Yezd'e gelen Daruga Kanber el-Hazenci'nin hanımını, oğlu ve kızını öldürüp başlarını yem torbasına koyarak Cihânşah'a göndermiş ve orda gelişen olaylar hakkında haberdar etmiştir¹¹⁰¹.

Karakoyunlu döneminde lalalık görevinde bulunan kişiler de darugalık birimine atanabilmekteydi. Nitekim Muhammed Mirza Lala Muhammed'i İsfahan darugası olarak atamıştır¹¹⁰². Darugaların vazifesinin önemi buldukları şehirlerin konumuna göre değişirken, Tebriz, Fars ve İsfahan gibi vilayetler önemli ve büyük olduğundan, buralardaki darugaların atanması da önemli kişiler arasından yapılmakta idi. Ayrıca, darugaların görevleri arasında vilayetlerde çıkan karışıklıları düzeltmek, halka haksızlık yapılmasına engel olmak, İslam hukukuna aykırı olan zina, içki içme, kumar oynama gibi davranışları engellemek de vardı.¹¹⁰³.

D.ADLİ KURUMLAR

Karakoyunlularda adli kurumlar şer'î ve örfî olmak üzere iki grupta incelenebilir¹¹⁰⁴.Ayrıca adli kurum içerisinde divan-ı mezalim, müftülük, müntesib gibi birimler mevcuttur.

I. Dîvân-ı Mezâlîm(Dîvân-ı Alî):

Bütün Karakoyunlu hükümdarları adalete büyük önem vermiş, halkın ve toplumun bütünlüğünü sağlamak adına adaletli olmaya çalışmıştır. Nitekim Cihânşah'ın bazı fermanlarındaki mührü onun ne kadar adalete önem verdiğinin bir kanıtıdır. Örneğin 1462 tarihli Hz.Fatma'nın mezarının vakfi için yazılan "*Ebû'l*

¹¹⁰⁰Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't -Tevârîh*, s.195.

¹¹⁰¹ İsmail Aka, *Türkmen Hâkimiyeti*, s.62

¹¹⁰² Ebû Bekr Tihranî, *Kıtab-ı Diyarbekriyye*, s. 198.

¹¹⁰³Kazım Paydaş, *Devlet Teşkilatı*, s.206.

¹¹⁰⁴Şahin Fazıl Ferzelibeyli, *XV. Asırda Azerbaycan*, s.69.

Muzaffer Bahadır Sözümler’ olarak başlayan fermanın sonunda Cihânşah’ın mührü “*Adalet eden padişahlık yapar, zulmeden kişi helak olur*”¹¹⁰⁵ ifadesi onun adaletle önem verdiğini açıkça göstermektedir. Semerkandî Matla’-ı Sa’deyn’de “*Cihânşah’ın iyi idaresi yüzünden Azerbaycan çok müreffeh bir durumda idi. Adaleti icra etmek, memleketin mamuriyetini sağlamak ve tebaasına şefkatle muamele etmek bu iyi hükümdarın başlıca kaygısı idi*”¹¹⁰⁶ gibi cümleleri ile Cihânşah’ın adaletli olmasına sıkça vurgu yapmıştır. Yine Cihânşah’ın Herat’a girmesine dair bilgiler veren İsfizarî “*Cihânşah’ın ordusu Oba kasabasına kadar yürüdü, merhamet ve adalet eserlerini yaydı, padişahın adalet haberi etrafa ulaşınca, avara ve başsız kalmış halk kendi evleri ve yurtlarına döndüler ve Herat’ta büyük bir cemiyet toplandı*”¹¹⁰⁷ şeklindeki ifadelerinden onun adaletle önem verdiğini anlayabiliriz. Aynı şekilde Cihânşah ve Kara Yusuf da bazı Ermeni kolofonlarında adaletli, Hristiyanları koruyan ve iyi yürekli olarak anlatılmıştır¹¹⁰⁸.

Divan-ı mezalimde ise suçlu bulunan kişiler getirilip, onlara söz hakkı verilirdi ve ona göre kişi yargılanırdı. Bu divan olağan üstü durumlarda hükümdar, emirler, şehzadeler ve hatunlarında katılımıyla Dîvân-ı Adl’den ayrı olarak toplanırdı. Nitekim Pir Budak babasına isyan bayrağını çektiğinde Ucan mevkinde yapılan karşılaşmada Pir Budak’ın tarafında yer alan emirlerden Şadi Bey ve Muhammed Ali Şeker divana getirilip konuşurulmuşlardır. Emir Ali Şeker’in hatırına bu iki emir bağışlanmıştır. Pir Budak’ın yanına yer alan diğer emirler ise ölüm ile cezalandırılmışlardır. Öldürülenlerin arasında her birinin Cihânşah’ın karargâhının yakınları ve akrabaları, bazılarının anası babası, bazılarının kardeşi ve amcasının bulunması adalette çok fazla iltimasa yer verilmediğini göstermektedir¹¹⁰⁹.

II- Dîvân-ı Adl(Kadı Dîvânı):

Karakoyunlu devletinde mahkeme ve dinî işlere kadılar bakardı¹¹¹⁰.Kadıların başkanlık ettiği mahkemeler genel olarak ceza mahkemeleri idi ve Divân-ı Adl

¹¹⁰⁵Hüseyin Tabâtabai, *Farmân-hâ-yi Türk-mânan*, s. 43.

¹¹⁰⁶Muhsin Macit, *Cihânşah ve Şiirleri*,s. 161.

¹¹⁰⁷Muhammed Z.A.İsfizarî , *Ravzât’ul Cennât*, s.216.

¹¹⁰⁸Hrand D. Andreasyan, “Kronolojiler ve Kolofonlar”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s.103

¹¹⁰⁹Ebû Bekr-i Tihranî, *Kıtab-ı Diyarbekriyye*,s.220.

¹¹¹⁰Tofiq Necefli,“Karakoyunlu–Teymur Münasebetleri”, *Milli İlimler Akademiyasının*, s.77.

olarak adlandırılırdı. İbadet, aile, miras, boşanma, hukuki münasebetler üzerine davalara bu divanda bakılmıştır. Mahkeme kadılar tarafında yürütülür, yasanın maddeleri esasında cezalandırılma verilirdi¹¹¹¹. Aynı zamanda şer’i işlere bakarlar ve şahıslar arasındaki hukuki davaları hallederlerdi¹¹¹². Kadılık makamına geçmeyi hak eden kişi yüksek bilgiye malik olmalı, halkın güvenini kazanmalı, her şeyi korkmadan doğru bir şekilde söyleyebilmeli, kanunu doğru uygulamalı, rüşvet kabul etmeyen kişilikte olmalı gibi birtakım doğru unsurlara sahip olmalıydı. Cihânşah Herat’a girdiği vakit idari yönden bir takım düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler içerisinde şehrin emniyet ve güven içerisinde korunacağına dair söz verirken, Mevlâna Celaleddin-i Kayini’nin oğlu Mevlâna Abd’ül-Cebbar’ı kadılığa (kâza) tayin etmiştir¹¹¹³.

Karakoyunlu döneminde kadılar adli görevler dışında elçilik ve anlaşma maddelerinin belirlenmesi görevlerinde de yer almışlardır. Örneğin Cihânşah Ebû Said ile Herat bölgesinde yaptığı anlaşmada Kadı Abdullah’ı, Ebû Said’in yanına yollamıştır. Yine aynı süreçte Kadı Ebû Bekr-i Tirhanî, Ebû Said ile yapılan sulhnâmenin metnini yazmıştır¹¹¹⁴. Karakoyunlularda kadılık baş kadılık kaza’üt kuzât, askerî kazâ, kadıasker, kadı muasker olmak üzere derecelendirilmektedir.

III- Dâr(Bâb)-ı Fetvâ :

Akkoyunlularda olduğu gibi Karakoyunlularda da taşrada dinî işlere Dâr’ı (Bâb)-ı Fetva’larda görevli olan müftüler bakardı. Müftünün esas görevi fetva vermek ve davanın muhakeme usulüne uygunluğunu kontrol etmektir. Bu dönemde müftülerin kimin tarafından atandığını bilmiyoruz ancak devletin önemli yerleşim birimlerinde müftü bulunduğunu varsayıyoruz¹¹¹⁵.

IV-Muhtesiblik:

Muhtesibin görevleri arasında kazarlardaki düzeni sağlama, halkın şikâyetlerini dinleme, devlet düzenini ve sosyal yapıyı bozan şeriat dışı hareketlerde

¹¹¹¹Şahin Fazıl Ferzelibeyli, *XV. Asır*, s.69.

¹¹¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 75.

¹¹¹³ Ebû Bekr-i Tihranî, *Kıtab-ı Diyarbekriyye*, s.213.

¹¹¹⁴ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü’t -Tevârîh*, s.380.

¹¹¹⁵ Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular*, s. 213.

bulunanlara engel olma, cami görevlilerini denetleme, müezzinleri göreve tayin etme ve yolları düzeltme yer almaktadır¹¹¹⁶.

Muhtesib din adamları arasından atanırdı. Yiyeceklerin fiyatını belirtir ve yanında üç-dört kişi mülazimi (çalışanı) vardı. Haftanın ilk günü kentte malların fiyatını duyururlardı, fiyatları kontrol eder, pahalı mal satanları cezalandırır, pazar mufettişliği yapardı¹¹¹⁷. Muhtesib fiyatları, tartıyı, ölçüyü kontrol edip, sarhoşları, kumarbazları cezalandırırdı¹¹¹⁸. Örneğin, Cihâşah Herat'a girdiğinde şehrin emniyet ve güven içerisinde korunması için Mevlâna Abd'ül-Cebbar'ı muhtesibliğe tayin etmiştir¹¹¹⁹.

E. ASKERİ TEŞKİLAT

Karakoyunlu askerî teşkilatı Celayirliler, İlhanlılar ve Timurlu askerî teşkilat müesseselerinden esinlenerek oluşturulurken, Karakoyunlu askerî teşkilatı ile Akkoyunlu teşkilat yapısı birbirine benzer özellikler taşımaktadır. Bu iki teşkilat arasında büyük benzerlikler görülürken tek fark ordularının farklı Türkmen aşiretlerinden oluşmuş olmasıdır¹¹²⁰. Karakoyunlu ordusunu oluşturan aşiretler arasından Sa'dlu, Bahar'lu, Bayramlu, Alpavut, Duharlu, Karamanlu, Hacılı, Ağaçeri, Döğer gibi tayfaları savaşçı tayfalar olarak sayabiliriz. Bunların içinde Alpavut Karakoyunlu oymakları içinde en savaşçı zümreyi teşkil etmiştir. Bu tayfa, Karakoyunlu ordusunun sol tarafında yer alırdı. İlk başlarda Hemedan yöresinde etkin idiler. Liderleri Korkan Bey idi. Bunlar Eleşkirt savaşına katılmışlar ve

¹¹¹⁶Seyfettin Erşahin, **Akkoyunlular**, s. 213.

¹¹¹⁷ **Tezkiretü'l-mülük**, s.149.

¹¹¹⁸ Zülfiye Veliyeva, **Safevî Devlet Teşkilatı**, s.339.

¹¹¹⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.213.

¹¹²⁰ İlhan Erdem, "Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Ordularına Genel bir Bakış", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.24, Ankara, 2005, s. 69; İ.Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 298.

Cihânsah döneminde önemli mevkiler elde etmişlerdir. Bu dönemin önde gelen Alpavut beyleri arasında Bağdad valisi Tavacı Mehmed Bey bulunmakta idi¹¹²¹.

Karakoyunlular göçebe kültürün bir parçası oldukları için orduların ilk zamanlarında çok fazla düzen görülmez iken, genellikle aşiret grupların dağınık bir şekilde toplanıp güç elde etmesi ile başarı sağlanırdı. Ordu teşkilatlanması Kara Mehmed komutasında büyük ölçüde gelişmiştir. Kara Mehmed,1382 yılında Celayirli Şeyh Ali ile Nahçıvan civarında yaptığı savaşta gerçekten taktik ve teknik açıdan Karakoyunlu ordusunun ne kadar yüksek bir kabiliyete sahip olduğunu ortaya koymuş, 5000 kişilik ordusu ile mücadele etmiştir¹¹²². Daha sonraları Kara Yusuf orduya birtakım düzenlemeler yapmış, orduda disiplin ve düzeni oturmuştur. Cihânsah döneminde ise Karakoyunlu ordusu hem teçhizat hem de sayı ve düzen bakımından daha ileri seviyelere ulaşmıştır. Karakoyunlu ordusunu insan unsuru, teknik ve teçhizat vb. başlığı altında birkaç unsur üzerinden inceleyebiliriz.

I.İnsan Unsuru:

I.a Başkumandan (Hükümdar)

Bütün Karakoyunlu hükümdarları birinci sınıf savaş komutanı idiler. Savaşa giden ordunun başına geçip savaş meydanında hiç çekinmeden savaşır, orduyu bizzat idare ederlerdi. Sefere çıkılacağı ya da düşman saldırısı anında ülkedeki bütün mevcut kuvvetleriyle birlikte hareket ederdi. Hükümdar savaşa girmeden önce kritik yapmak üzere ümeraya danışması bir gelenektir¹¹²³.Karakoyunlu hükümdarı savaş ve barış anında daima komutan görevini taşımaktaydı. Hükümdarların yanlarında daima hassa kuvvetleri bulunurdu. Hassa kuvvetleri hükümdarla birlikte hareket ederlerdi.

¹¹²¹ İlhan Erdem, “Genel Bakış”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, , s.71

¹¹²² İlhan Erdem, “Genel Bakış” **Tarih Araştırmaları Dergisi**, s.73

¹¹²³ İlhan Erdem, “Akkoyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.15, S.26, Ankara,1991,s. 86.

Hükümdar, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi savaşlarda ordunun merkezini kumanda ederdi. Bütün askerî işlerde en üst merci hükümdardı¹¹²⁴. Karakoyunlu hükümdarları çetin ve zorlu savaşçı olmalarının yanı sıra çok iyi başkumandandı. Bu konuda özellikle Kara Mehmed, Kara Yusuf ve oğlu Cihânşah çok iyi bir asker olarak bilinmektedirler.

I.b Şehzâdeler :

Hükümdar adayı olan şehzadeler uygun yaşa geldikleri zaman bir vilayetin yönetimine atanır, laları ile birlikte kendilerine verilen bölgeyi idare ederlerdi. Şehzadeler hükümdarlar gibi çok kalabalık ve muntazam bir saray teşkilatına sahibi oldukları gibi, iktanın gelirin göre asker beslemek ile yükümlüydüler. Hükümdardan sonra orduda en yetkili kişiler olarak kabul edilirdi. Gerektiğinde babalarının yani hükümdarın fermanı üzerine sefere çıkmak için onun yanına gidip birlikte sefere çıkıp savaşlardı. Karakoyunlu ordusunda şehzadeler genellikle savaşlarda ordunun kanatlarına bazende öncü kuvvetlerine kumanda ederlerdi. Bazı zamanlarda ise hükümdarın emri ile bağımsız sefere çıkabilirlerdi. Nitekim Cihânşah'ın oğlu Muhammed Mirza ve Pir Budak babası Cihânşah ile yâ da onun emri ile civar bölgelere bağımsız seferlere çıkmışlardır.

I.c Emirler (Üme râ)

Askerî teşkilat yapısında emirler hükümdar ve şehzadeden sonra gelen birimdir. Ayrıca askerler arasından en büyük rütbe sahibi olan kişidir. Kendilerine ait orduları mevcuttur. Savaş anında mevcut ordusu ile birlikte hükümdarın ya da şehzadenin ordusuna valisi olduğu yerin ordusu ile katılarak görev yaparlardı. Savaş sırasında hükümdar veya şehzadenin emrinde savaşlardı. Emirlerin her birinin kendisine ait hassa kuvvetleri mevcuttur. Bunların sayısı Akkoyunlularda olduğu gibi en az 100 en çok 500 olabiliyordu¹¹²⁵. Emirlerin kılıçları hükümdarın ve şehzadeninki gibi altından olmaktadır¹¹²⁶. Emirler Karakoyunlu yönetiminde oldukça etkileri büyüktü hatta hükümdar seçimlerinde de etkili olabiliyorlardı. Nitekim bunu Kara

¹¹²⁴Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s. 266; İlhan Erdem, “İnsan Unsuru”, **Tarih Araştırmaları**, s. 86;

¹¹²⁵ İlhan Erdem, “İnsan Unsuru”, **Tarih Araştırmaları**, s. 87–88.

¹¹²⁶İ.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 76

Yusuf'un ölümünden sonra Emir Karaman ile hatunu Kadem Paşa, Kara Yusuf'un oğullarından birini hükümdarlık makamına geçirmek istemişlerse de başaramamışlardır. Yine Baharlu aşiretine mensup emirler Cihâşah'ın öldürülmesinden sonra şehzadelerden Ebû Yusuf Mirza'yı tahta çıkartmışlar ve Akkoyunlu hâkimiyetine karşı direnen aşiret kuvvetlerden olmuşlardır¹¹²⁷. Karakoyunlu döneminde emirler kendi aralarında sınıflara ayrılmakta idi. Emirler emir, (büyük emir) ümerâ-yı a'zâm, emir-i leşker, ümerâ'yı tuğ ve nekkare (tuğ ve nekkare emirleri), ümerâ'yı koşunat(ordu emirleri) gibi sınıflara ayrılmıştır¹¹²⁸. Karakoyunlu emirlerin çoğu ordusunun başında bulunur ve mensup oldukları aşiret ile birlikte hizmet edip o isimler ile anılırlardır. Örneğin Emir Arabşah-u Âyinlu, Hüseyin Bey-i Sadlu gibi örnekler çoğaltılabilir¹¹²⁹.

Cihâşah yönetimi dönemindeki emirlere çok değer vermiş ve onlara övgü dolu sözler kullanmıştır. Cihâşah'ın Yezd'e bulunan Atık Cami'nin mavi renkli mozaik ile Şah Şebista denilen giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede emirlerine övgüler düzmüştür. Bu kitabede *“Tanrı bize nimetler vermiş ve bizim sarayımız bu nimetlerin en güzel kısmı ünlü emirler ve güçlü devlet sevenler ile süslenmiştir. Ve devletin gözü, memleketin tüm yerleri onların güzel yüzleri ile ışıklanmıştır. Bu emirlerin her birisi mutluluk ve büyüklük göğünün güneşi, bahtiyarlık ve hükümdarlık feleğinin mutlu yıldızlarıdır”* şeklindeki ifadeleri onlara duyduğu önemi göstermiştir. Ayrıca Cihâşah kendi emiri Emir Celaleddin Tarhani için elzem-i ekrem(büyük ve kerametli emir), iftihar-ı ümera-i fi'z zaman (zamanın emirlerinin onurlusu),netice'ti ekâbir'ül hukkâm ve senadi'd fi'l evan (zamanlarda hâkimler ve ileri gelenlerin en büyüğü ve en sonuncusu),el muhte's be inayet'il melikü'r Rahman (bağışlayan melikin lütfüne mahsus) şeklinde hitap etmiştir¹¹³⁰. Cihâşah'ın emirleri genellikle Türkmen tayfalarındandır. Umerâ-ı e'zam olarak adlandırdığı emirler arasında Emir Celaleddin Tarhani, Hüseyin Bey-i Sadlu, Rüstem Tarhan, Şehsuvar Bey, Sulan Bey, Emir Ali Şeker, Kasım-ı Pervaneci, Ebû'l Feht Bistami, Emir Şah Ali, Şadi Bey, Şah Kulu gibileri sayılabilir.

¹¹²⁷ İlhan Erdem, **Ak Koyunlular**, s.70; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.24–25.

¹¹²⁸Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s.258.

¹¹²⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.158.

¹¹³⁰Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.28.

Karakoyunlu döneminde emirlik görevi nesilden nesile geçen bir karakter halini almıştır. Örneğin Cihânşah dönemi emirlerinden Beyazid Çekirli vefat ettikten sonra onun yerini kardeşi Abdulfeth Bey almış ve emir olmuştur. ¹¹³¹

Yine emirlere hizmetlerine ve kazandıkları hürmete göre büyük toprak sahaları verildiğini belirtmiştik. Bunlar savaş bitiminden sonra aynı yerlere gidip mülki işler ile meşgul olurlar idi. Ancak hükümdar yeni bir savaşa gideceği zaman yeniden onun etrafında toplanırlardı. Cihânşah'ın etrafında genellikle savaş meydanına giderken büyük emirler bulunurdu ve savaş durumuna göre kışlak zamanında bazen büyük emirler ile birlikte kışlarken bazen de ayrı kışlardı. Örneğin Cihânşah Irak tarafına sefere çıktığında Dergezin kasabasında kışlarken, Muhammedi Mirza, Emir Bayezid-i Bestami, Emir Şehsuvar-ı Bayram gibi büyük emirlerden birçoğuyla Rey'de kışlamıştır. Yine Diyarbakır tarafından Cihangir Mirza'nın Cihânşah'ın kışlağına gelerek onun ordusuna katılmasının ardından Cihânşah bahar gelince Mahmut-ı Elmas ile Ebû'l Kasım Mirza'nın askerlerini onun yanına katmış Erzincan'da ülkeyi korumak için görevlendirdiği Emir Arabşah'ı Âyinlu'yu da emir-i leşker yapmıştır. Ayrıca kendisinin katılmadığı savaşlarda, büyük emirlerin komutasında ordusunu savaşa göndermiştir. Örneğin Cihânşah Rüstem-i Tarhan, Sulan-ı Ali Paşa, Piri Bey-i Alişah oğlu, Şah Hacı Bey-i Gavurdi, Koşayış, Pir Ali-yi Ali Şeker gibi büyük emirlerden oluşan kalabalık bir toplulukla 20 bin süvariye Cihangir ile savaşmak üzere göndermiştir ¹¹³².

Emirlerin hükümdarın emri olmadan kendi kafalarına göre hareket etme yetkileri yoktu, genellikle hükümdarın emrettiği şekilde hareket edip, kendi topraklarına dönebiliyorlardı. Örneğin Pir Budak'ı öldürdükten sonra Tebriz'de kışlayan Cihânşah büyük emirlerin her birini Diyarbakır seferine yardım için sahip oldukları vilayetlere yollamıştır. Emirler arasında zaman zaman ihanet eden, onun emrine uymayanlar bizzat Cihânşah tarafından cezalandırılmış, büyük başarılarla bulunan bazı emirler ise ödüllendirilmiştir. Örneğin büyük emirlerden ve divan sahibi olan Emir Şah Ali-yi Bayram'ı birkaç ihanet suçuyla suçlayarak bağlayıp

¹¹³¹Şahin Ferzelibey, **XV. Asır Azerbaycan**, s.63; Şahin Ferzeliyev, **Azerbaycan XV**, ,s. 58–59.

¹¹³²Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.153–160.

kaleye göndermiştir¹¹³³. Cihâşah oğlu Hasan Ali'nin isyanını durdurmak için Tebriz'e gittiğinde Emir Arabşah'ı ise ödüllendirerek emir-i divan yapmıştır¹¹³⁴.

Emirler savaş esnasında önemli bir karar alacakları zaman hep birlikte meşveret ederler ve devlet için ne uygun kararı birlikte alırlardı. Örneğin Cihâşah - Uzun Hasan Bey mücadelesinde Cihâşah'ın ordusunun ardı ardına mağlup olması üzerine ordugâhta bulunan emirleri ve beyleri Antur mevkiinde toplayarak, bu durumda ne yapılması gerektiğini danışmıştır¹¹³⁵.

Id Tavacı:

Tavacı, kanunâmecî, ulak, dellal, asker toplayıp içtima yerine sevk eden, ordu düzenini yapan birimdir¹¹³⁶. Ayrıca XIII-XVII. yüzyıllarda var olan devlet teşkilatlarının askerî ve idarî yapısında hükümdarların çok özel ve önemli buyrukları yerine getiren yaver görevindeki askere verilen unvandır¹¹³⁷. Tokacı olarak da bilinen bu birim askerî toplayıp içtima birimine sevk etmekte olup başlarında Emir Tavacı bulunmaktadır. Moğollar ve Timurlularda olduğu gibi Karakoyunlular'da askerin toplanması kıtaların teftişi, silâh altına çağırılması ve toplanma yerlerinin tayini, ordu emirlerinin ilanı ve tebliği tavacı denilen birim tarafından yapılırdı. Ayrıca toplanan askerleri seferber eder, ordunun yerini bildirip, askerlerin sayısının tavacı defterine kaydeder¹¹³⁸, ordu kuvvetinin muhafazasına dikkat ederlerdi¹¹³⁹. Bunların amiri en yüksek ve emniyetli beylerden seçilirdi. Örneğin Curcan valisi 1457-8 yılları arasında Emir Baba Hasan-ı Karkın Mazendaranlılara aşırı baskı yapıp, Cihâşah'ı Horasan tarafına gitmeyi teşvik edince, Cihâşah Rey'e gelmiştir. Ülkenin her tarafına Tavacıları gönderip muzaffer askerlerin toplanması emrini vermiştir¹¹⁴⁰. Yine Cihâşah İsfahan'ı ele geçirirken ordunun tavacısı Seyyid Ahmed-i Tokacı'yı(tavacı) suru yıkmak için İsfahan'a göndermiştir. Vilayetten 50 bin kazmacı(bildar) ve baltacı (tişedar) beraberinde götürüp kale duvarını yerle bir

¹¹³³Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.241Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.432

¹¹³⁴Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.388.

¹¹³⁵Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 440; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**. s.70.

¹¹³⁶ İ.H.Uzunçarşılı, **Medhal**, s.286.

¹¹³⁷Kadir Tuğ, **Doğu Türkistan**, s. 131.

¹¹³⁸Tofîğ Necefli, **Karakoyunlu-Akkoyunlu**, s. 79.

¹¹³⁹ İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 76

¹¹⁴⁰Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.364.

ettirmiştir ¹¹⁴¹ . Bu konudaki diğeri bir örnek ise Cihânşah 1457 Horasan taraflarına yöneldiği vakit hazırlıklar yapmış ve askerinin tamamını topladıktan sonra Muhammed Mirza ve Ebû'l Feth Bey-i Tavacı ile birlikte ordusunu Estarabad 'a yöneltmiştir ¹¹⁴² .

Le Nökerler :

Nöker, sırdaş, samimi arkadaş anlamına gelmektedir. Nökerler, hükümdara daima eşlik eden, onun özel koruması olarak kendilerini bağlı oldukları kişilere adanmış olan muhariplerdir¹¹⁴³ . Bunlar hükümdarları yalnız bırakmayıp nereye giderse onun yanında eşlik ederlerdi. Aynı şekilde şehzadelerin ve beylerin kendilerine ait askerlerine de nöker denilirdi ¹¹⁴⁴ . Boy nökerleri Türkmenlerden oluşurken, hükümdarın yakınındaki nökerler ise önemli emirlerin ve diğeri kişilerin çocuklarından güvenilir olanı seçilirdi. Hükümdarın hassa nökerleri maaşlarını divandan alırlardı. Örneğin Pir Budak zamanında emirlere ve askerlere yardım için Irak hazinesinde topladığı paralardan, Tarum kalesinden 4 bin Tebriz Tümeni getirip emirlere borç olarak vermiştir. Onlar da rütbelere göre kendi nökerlerine bölüştürmüştür ¹¹⁴⁵ . Yine Kara Yusuf askerlerinin maaşlarını tam zamanında almalarına çok dikkat ederdi ve bu iş için ayrıca bir teşkilât kurmuştur¹¹⁴⁶ .

Hükümdarların yanından ayrılmayan nökerler hükümdarın yardımına daima koşmuşlar, verilen görev her ne olursa yerine getirmişlerdir. Örneğin Kara Yusuf hapiste olduğu dönemlerde yakınlarından biri olan nökeri Pir Ömer Bey sakalık yapıp onun ve ailesinin geçimini sağlamaya çalışmıştır ¹¹⁴⁷ . Yine Kara Yusuf'un nökerlerinden bazıları Artuklu Melik Salih'e Musul'da zehir verecek öldürmüştür¹¹⁴⁸ .

Nökerler zaman zaman hizmetleri karşılığı hükümdarlar tarafından hediyeler ile ödüllendirilmişlerdir. Örneğin, Şahrüh 1436 Karabağ'da Ucan'a gelip Azerbaycan hâkimliğini Cihânşah'a bırakmıştır ¹¹⁴⁹ . Cihânşah'a toylar düzenleyip armağanlar

¹¹⁴¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s 319.

¹¹⁴² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.209; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 432.

¹¹⁴³ Kazım paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s. 270.

¹¹⁴⁴ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **DİA**, s. 437.

¹¹⁴⁵ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.219.

¹¹⁴⁶ İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 80.

¹¹⁴⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 48.

¹¹⁴⁸ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.77.

¹¹⁴⁹ Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s. 391.

takdim etmesinin üzerine yanındaki nökerlerine at, altın işlemeli eğerler, elbiseler, kemer ve külâh vermiştir¹¹⁵⁰.

Nökerler hükümdarlar için özel ve önemli olmuşlardır. Cihânşah Şah Kubad'a ağabeyi İskender'i öldürüldüğünü söylediğinde onun sözüne güvenip itimat etmeyerek *"Eğer doğru söylüyorsa kardeşimin güvendiği nökeri Helaver'i öldürüp kellesini saltanatın sığındığı dergâhın eşiğine gönder"* haberini yollamıştır. Şah Kubad bu emir üzerine Helaver'i öldürüp kellesini amcasının ayağına yollamıştır¹¹⁵¹. Bu olaydan da anlaşılacağı üzere nökerlerin öldürülmesi en az hükümdarların öldürülmesi kadar önemlidir. Çünkü nökerler hükümdarların en yakınındaki adamdır.

Karakoyunlu döneminde nökerlik güven ve sadakat isteyen bir mercidir. Hükümdarlar her koşulda onlara güvenmek zorundadır. Ancak Cihânşah bazı zamanlar nökerlerinden şüphe etmiştir. Örneğin Cihânşah, Muhammed Sofraci'yi Uzun Hasan Bey'in yanına elçi olarak gönderdiği vakit *"Ben Şah Ali'yi Bayrami ve onun (Cihânşah) hizmetinde bulunan diğer emirler gibi değilim ki onun gözüne girmeye çalışayım. Ayrıca Cihânşah evhamlı biridir. O kadar ki kendi nökerlerinden bile endişelenmektedir. Nökerlerinden olan Muhavvek'ten korkup sakınması ve aşırı evhamı yüzünden onu katletti"*¹¹⁵² şeklindeki ifadesi nökerler konusunda Cihânşah'ın hassasiyetine vurgu yaparken, nökerlerin önemine de değinmiştir.

Türkmenlerden oluşan boy nökerleri hükümdara her zaman askerî destek veren birim olmuştur. Nitekim Cihânşah'ın Uzun Hasan Bey'e karşı koymak için yanına boy nökerlerini aldığını biliyoruz. Uzun Hasan Bey, Cihânşah'ın arkasına saldırı için sefere çıktığında karavullarının *"Cihânşah Mirza göçü yola düşürdü. Kendisi de hassa ordusu, emirler, boy nökerleri ve çocukları ile birlikte yurtta kaldı"* haberini iletmesinden savaşa bizzat katıldıklarını görmekteyiz¹¹⁵³.

I.f Kutuval

Kutuval Hintce bir kelimedir¹¹⁵⁴. Kale komutanlarına verilen isimdir. Kaleyi korumak ve güvenliğini sağlamak ile görevlilerdir. Ayrıca emirlerini direkt olarak

¹¹⁵⁰İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyyet**, s.25.

¹¹⁵¹Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.97.

¹¹⁵²Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.437; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.248.

¹¹⁵³Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.255.

¹¹⁵⁴Emin, Şemis Şerik, **Ferheng-i İstîlâhât-i Dîvân-i Devrân-i Moğol**, s. 204.

hükümdardan almaktaydılar. Örneğin, Cihâşah Pir Budak'ın üzerine Şiraz taraflarına asker sevk ettiği zaman Yezd-i Hasn havalisi Cihâşah'ın iniş yeri olmuştur. Kendilerine zarar gelmesinden çekinen kale komutanları yani kutuvallar "*padîşahın geçtiği yerlerdeki kaleyi kime buyurur ise ona teslim edelim*" diye arz etmişlerdir¹¹⁵⁵. Kale kutuvallarının güçleri kaleyi koruma konusunda zaman zaman yetersiz kalırken bazen de hükümdar ve şehzadelere güç vermişlerdir. Örneğin Tercan bölgesinde Karakoyunlu-Akkoyunlu karşılaşmasında Karakoyunlu kale muhafızları (kutuvalları) kaleyi bırakıp, kaçmışlardır. Ancak diğer taraftan Hasan Ali, Maku kalesinden kaçıp babasına isyan bayrağını açtığı vakitte, Tebriz'e gidip, kale komutanı olan kutuval ve muhafız olan kalentarlara mektup yazıp yanına çağırmıştır¹¹⁵⁶.

I.g.Emirü'l Hac:

Timurlular ve Akkoyunlularda olduğu gibi Karakoyunlular zamanında da bu görev için hükümdarlar atamalarda bulunurlardı. XV. yüzyılda Hac'a giden kervanlar zaman zaman güvensiz ve emniyetsiz bölgeden geçmekteydiler. Emir'ül Hacların görevleri kervanları sağlıklı bir şekilde tehlikeli bölgelerden geçirmektir. Bunlar yaptıkları görev karşılığı aylık maaş alırlardı. Örneğin Cihâşah Irak Arap'ı feth ettikten sonra saray emirlerinden birini Emir'ül Hac görevine getirip ona Arapçası saf altından Farsçası kurşun kalem ile yazılan bir ferman vererek, Hac kervanının Mekke tarafına götürülmesini buyurmuştur.1465 yılına ait olan bu fermana göre Cihâşah, Nizameddin Abdülhak'ı Emir'ül Hac görevine getirmiştir. Yine Türkmen hükümdarlarından Uzun Hasan Bey ise Hac Mahmudi hazırlamıştır.1469 yılında hazırlanan bir grup ve kendi kardeşi Üveys Bey emirliği ve Emir'ül Hac ile Mekke'ye gönderilmiştir ve onlar 1471 yılının ortasında sağlıklı geri dönmüşlerdir¹¹⁵⁷.

I.ğ.Yamcı:

Askerlerin geçeceği yeri gösteren kişidir¹¹⁵⁸. Aynı zamanda postacılık görevi de yapmışlardır. Cihâşah'ın Horasan fethinden sonra Azerbaycan'a döndüğü

¹¹⁵⁵Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.412.

¹¹⁵⁶Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.216.

¹¹⁵⁷Abdülhüseyn Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.44.

¹¹⁵⁸Tofiq Necefli, **Karakoyunlu ve Ak Koyunlu**, s. 78.

haberini alan Babür Mirza bölgeye yeniden dönme hazırlıkları içerisine girmiştir. Bu arada İsfahan ve Şiraz arasında bulunan İzad Hast kalesine Timurlu darugası varınca kaçıp o kaleye sığınmış olan Seyyid Mir Ali-yi Gulbar-ı İsfahanî'nin oğlu Seyyid Mir Celal, acele olarak İsfahan taraflarına gelmiştir. Bu arada Hâce İmameddin Hasan şehirde bulunan bazı grupların reislerini isyana teşvik etmiştir. Onlar şehrin darugası Hacı Tarumi'yi öldürerek şehirde bulunan askerleri bağlayıp kale duvarını tamirle meşgul olmuşlardır. Daruga Hacı Tarumi bir postacıyı yani yamcıyı durumu bildirmek üzere Horasan'a Babür Mirza'ya göndermiştir ¹¹⁵⁹. Bu cümleden anlaşılacağı üzere yamcıların postacılık görevini üstlendiğini de görmekteyiz.

II. Muharip/Savaşçı Sınıf

Karakoyunlu Devletinde ordu atlı kuvvetler ve leşker-i piyade yani yaya kuvvetleri, öncü kuvvetler ve çerik kuvvetler olmak üzere birkaç bölümden oluşmaktadır.

II.a Atlı Kuvvetler:

Karakoyunlular göçebe kültürden geldikleri için ordunun en önemli birimi atlı kuvvetler olmuştur. Atlı kuvvetler yaya kuvvete göre sayıca daha fazla iken, yaya kuvvetlere göre daha hızla hareket etmektedir. Karakoyunlular uzun yıllar at üzerinde göç hayatı yaşadıklarından dolayı sürekli hareket halinde olmuşlardır, onların bu şekilde yaşama tarzları atlı kuvvetlerin diğer birimlere göre daha da güçlü olmasını sağlamıştır. Karakoyunlu atlı kuvvetleri eski Türk ve Moğol orduları gibi hafif atlı birliklerinden (koşun) oluşmaktaydı, son derecede hareket kabiliyetine ve manevra yeteneğine sahipti. Böyle bir ordu için bir bölgeden diğerine gitmek ve yiyecek tedarik etmek daha kolay olmaktaydı. Atlı kuvvetler sayesinde akın ve baskınlarda büyük başarılar gösterebiliyorlardı ¹¹⁶⁰.

Karakoyunlu atlı kuvvetleri koşun-i suvâr'a denilen atlı birliklerden oluşmaktadır. Koşun-u suvar bir atlı birlik anlamı taşımaktadır ¹¹⁶¹. Cihânsah oğlu Pir Budak'ın üzerine Şiraz'a taraflarına yöneldiğinde, Ucan'da Pir Budak'ın saldırı

¹¹⁵⁹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.200.

¹¹⁶⁰ Faruk Sümer, **Safevî Devleti**, 66.

¹¹⁶¹ Şemis Şerik Emin, **Ferheng-i İstilâhât-i Dîvân-i Devrân-i Moğol**, Edeb-i Hüner-i İran, Tahran 1357, s.187.

birliğinin hareket ettiğini haberini alınca oğlu Muhammed Mirza, Emir Şah Ali, Emir Ali Şeker ve Emir Kasım Pervaneci'yi bŧyŧk emirlerden oluşan kalabalık bir topluluk ve yaklaşık 5 bin sŧvarilik orduyu karşı koymak için gŧndermiŐtir¹¹⁶². Yine CihāŐah Herat'ta bulunduğu sırada Ebŧ Said'e karşı koymak için Ovbe yakınlarına gelmiştir. O sırada Pir Budak Şiraz'dan asker sevk edip Kuhistan vilayetine girip, 18 bin sŧvarisi ile saldırı birliği meydana getirip babasının ordusuna katılmıştır. Onun sŧvari birliği ile gelişi ordunun maneviyatını gŧlendirmiŐtir¹¹⁶³.

Yine Karakoyunlular atlı kuvvetlerin hazırlanmasına ŧzel ŧnem vermiŐler hatta savaşa çıkmadan ŧnce duruma, mevsime ve dŧŐman kuvvetin olanaklarına gŧre hazırlanmaya çalışılmıştır. Bunun en iyi ŧrneđini Şahruh'un Azerbaycan ŧzerine yaptığı seferde İskender'in Şahruh'un ordusuna karşı koyabilmek için yaptığı hazırlıklarda gŧrebilmekteyiz. İskender atları hiç fil gŧrmemiŐ olan kendi ordusuna, Timurlu ordusunun fillerinden korkup çekineceği dŧŐŧncesiyle saman çuvalları ile iri sığırları file benzetip, çamurdan fil heykeli yapıp, silahlı adamları onların ŧzerine bindirip, Tŧrkmen atları korkmayıncaya kadar alıŐtırmaya alıŐmıŐtır¹¹⁶⁴.

II.b Leşker-i Piyade / Yaya Kuvvetleri

Karakoyunlu devletinin askerŧ teŐkilatılıđı bakımından ŧnemli olan yaya kuvvetleri yani leşker-i piyade savaş zamanlarında kullanılan ŧnemli kuvvetlerdendir. Şahruh ile savaşmaya karar veren Kara Yusuf, Tebriz vilayeti yakınında yaya askerŧ toplanmasını emretmiştir. Faruk Sŧmer, Kara Yusuf'un topladığı bu yaya askerlerinin ne amaçla toplandığı sorusuna cevap bulamazken, Osmanlı ordusunda bulunan azapların yerine kullanılmış olabileceği ŧzerinde durmuştur. Daha sonra toplananların yaya askerŧ olduklarına bakıldığında silahlı muharip unsurlar sayıldııkları ve Osmanlı ordusundaki hafif yayalar olan azaplar gibi bir hizmette kullanılmak istendiğine deyinmiŐtir. Ayrıca bu dŧnemde toplanan yaya askerlerinin daha ŧnce hiç askerlik yapmadığı ŧzerinde dururken, onların gŧrevleri arasında

¹¹⁶²Ebŧ Bekr-i Tihranŧ, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.220.

¹¹⁶³Ebŧ Bekr-i Tihranŧ, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 214.

¹¹⁶⁴Hafız Ebrŧ, **Zŧbdeŧŧ't-Tevarŧh**, s.780; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.63.

hendek kazmanın da yer aldığını söylemiştir. Kara Yusuf döneminde yaya askerlerin kullanılması bir bakıma savaş taktiğinde yeni bir yöntem denenmek istenmesi olarak açıklanabilir¹¹⁶⁵. Daha sonraki Karakoyunlu hükümdarları tarafından da bu birim kullanılmıştır. Örneğin, Cihânşah döneminde Seyyid Şirvani'nin öldürülmesinin ardından Pir Budak, Timurlu Sencer Mirza ile Laver geçidinde karşılaştığı vakit çok çetin bir savaş meydana gelmiştir. Yapılan savaşta Pir Budak'ın ordusu birkaç kez güç kaybedince geri çekilmeye başlamışlardır, bu arada emirlerden Pir Kul-i Kukeltaş, Pir Budak'ın kaçması için zemin hazırlamıştır. Pir Budak'ın çevik ve yiğit emirlerinden Ali Çekak-ı İsfahanî ise hazır ve düzenli bir piyade topluluğu alarak Timurluların yakınlarının ve yüklerinin sığınağı olan kalenin arkasından onların hanelerine saldırmıştır¹¹⁶⁶.

II.c Öncü Kuvvet (Karavul)

Öncü kuvvetler düşmanla ilk karşı karşıya gelen kısımdır. Bunlar çalılar arasında pusu kurup, düşman birliğine saldırarak onları bozguna uğratma ve haber verme görevine sahiptirler¹¹⁶⁷. Öncü kuvvetlerin ordu düzeni Selçuklu ve Anadolu beyliklerinde olduğu gibidir. Karakoyunlu döneminde ordunun piştar kuvveti yani savaş esnasında hükümdarın merkez kuvvetlerinin ön tarafındaki ilk hücum kuvvetlerine mankalay ismi verilirdi¹¹⁶⁸. Cihânşah döneminde öncü birliklerine karavul adı verilmiştir. Karavullar düşman hakkında bilgi toplamak ile görevli idiler¹¹⁶⁹. Yine bu dönemde çarhacı adı altında öncü birliğine de rastlanmaktadır. Ahsen'üt-Tevârîh'te bu söz : “*Cihânşah Astarabad yakınlarında yaptığı savaşta Muhammedi Mirza ile Ebû'l Feth'i Bey'i Cagirluyu öncü birliği (Çarhacı) yapmıştır*” şeklinde geçmektedir¹¹⁷⁰. Cihânşah, Uzun Hasan Bey için Diyarbakır'a

¹¹⁶⁵Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.109–113.

¹¹⁶⁶Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**,s.204.

¹¹⁶⁷John Woods, **Akkoyunlular**, s. 197; Emin, Şemis Şerik, **Ferheng-i İstilâhât-i Dîvân-i Devrân-i Moğol**, s.184

¹¹⁶⁸İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 76; Celaledin Muhammed, Devvani “Arz-ı Sipah-ı Uzun Hasan”, **Mecelle-i Daneşkede-i Edebiyat**, haz. İrec Afşar, Daneşgah-ı Tahran, S.3,Tahran, 1335, s. 25–66.

¹¹⁶⁹İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s. 111.

¹¹⁷⁰Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 366.

ordu sevk ettiği dönemde, Uzun Hasan Bey'in da karşılık vermek için harekete geçtiği haberi ulaşınca öncü birliği (karavul) gönderirken, kendisi de emirler ve ordunun diğer mensupları ile ata binerek karşı koymaya gitmiřtir¹¹⁷¹.

II.d Çerik (Aşiret Kuvvetleri)

Beylere bağlı aşiret kuvvetleridir. Çerik kuvvetleri Karakoyunlu devletinin esas askerî kuvvetlerini oluşturmakta idi. Aşiretlerden oluşan çerik kuvveti devlet bünyesinde çok fazla yer edinmiřtir¹¹⁷². Ancak aşiret kuvvetleri devlete tamamen bağlı olmadıklarından dolayı savaş esnasında ya da sonrasında bir taraftan başka bir tarafa geçebilme durumları vardır. Güçlü ve kuvvetli görünen Karakoyunlu devleti aşiret beylerinin ordudan ayrılması ile bir anda zayıf ve güçsüz duruma düşebiliyordu. Karakoyunlu ordusunu oluşturan belli başlı aşiret kuvvetleri Sa'dlu, Baharlu, Bayramlu, Alpvut, Çekirli, Duharlu, Karamanlu, Hacılı, Ağaç-eri, Döğer gibi oymak ve aşiretleri sayabiliriz. Ayrıca yardımcı kuvvet olarak bazı Arap ve Kürt aşiretleri de mevcuttur¹¹⁷³.

Örneğin Karakoyunlu İskender ile şahruh'un Eleşkirt ovasında yaptıkları savaşta İskender'in ordusunun sağ kanadına Sadlu Pir Mihmad, sol kanatta ise Sokran ve Korkan-ı Alpvut kumanda etmiştir. Sa'dlular, Timurlular safında sol cenahta savaşan Akkoyunlu Osman Bey'in eline düşmüş, Pir Mihmed ile oğulları Pir Gayb ve Pir Üveys esir edilmiřtir¹¹⁷⁴. Yine Baharlu aşiretinden Baharlu Ali şeker Bey Karakoyunlu zümresine mensup en meşhur emirlerdendir. Birçok defa Akkoyunlulara karşı savaşmıştır. Baharlular Cihânşah'ın öldürülmesinden sonra şehzadelerden Ebû Yusuf Mirza'yı tahta çıkartmışlar ve Akkoyunlu hâkimiyetine karşı sonuna kadar direnen aşiret kuvvetlerden olmuřlardır¹¹⁷⁵. Aynı şekilde şahsuvar Bey 1457 yılında Akkoyunlular ile Dicle taraflarında yapılan savaşta Rüstem-i Tarhan'ın kumandasında Karakoyunluların sol cenahında yer almıştır. Bu savaşta şahsuvar Bey canını zor kurtarıırken, Ali şeker Bey Akkoyunlular tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Cihânşah Diyarbakır bölgesine yiğeni Elvend Mirza için

¹¹⁷¹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.436

¹¹⁷² İ. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.79

¹¹⁷³ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.20-32.

¹¹⁷⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.62.

¹¹⁷⁵ İlhan Erdem, **Ak Koyunlular**, s.70; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.24-25.

hareket ettiği vakit Mardin taraflarında Uzun Hasan Bey'e karşı Cihânşah'ın emirleri Rüstem Tarhan'ın yanında Çekirli ile birlikte Âyinlu Bedreddin-i Ruhullah'ın var olduğunu biliyoruz ve bu karşılaşmada Âyinlu Bedreddin-i Ruhullah yakalanmıştır¹¹⁷⁶. Aynı şekilde Cihânşah döneminde Âyinlu aşiretinden Arabşah-ı Âyinlu Erzincan dolaylarında ülkeyi Uzun Hasan'a karşı koruması için emir-i leşker yapmıştır¹¹⁷⁷.

II.e Ordunun Mevcudu ve Rütbelere:

Karakoyunlu ordusunun kesin rakam olarak mevcudu kaynaklarda yer almaz iken, vekayinamelerde geçen savaşlardan Karakoyunlu ordusunun ortalama asker sayısını hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Nitekim ilk dönemlerde dağınık ve az sayıda mevcuda sahip olan ordunun zaman içerisinde giderek düzenli ve teşkilatlı bir şekilde arttığını görmekteyiz. Karakoyunlularda ordu eski Türk geleneklerinde olduğu üzere 10'lu sistem üzerine teşkilatlanmıştır¹¹⁷⁸. Bu sistem Selçuklu, İlhanlı, Timurcularda da görülmektedir. Savaşçılar 10, 100, 1000, 10.000 kişi olarak gruplandırıldığı ve her grubun içerisinde bir reisin bulunması şeklinde örgütlenmiştir¹¹⁷⁹. Merkezî otoriteyi sağlamak ve kabilevî bağları ortadan kaldırmak bakımından en uygun yol, onluk sistemin uygulanması olmuştur¹¹⁸⁰.

Kara Koyunlu Mehmed'in 1382 yılında Celayirli ile Nahçıvanda yaptığı savaşta Karakoyunlu ordusunun sayısı 5000 kişilikti ve her biri 30 kişiden müteşekkil muhtelif biriliklere (koşun), her bir koşunu da 30 mangaya (destçe) ayırmıştı. 16 Koşun'dan birer manga yalnız ok atarak önde yürümüş, düşman hücum ettiği zaman da geri çekilmişlerdi. Bu arada diğerleri çekilenleri takip eden düşmana ok yağdırmış, bu şekilde düşmanın tertip ve düzenleri bozulmuştu. Ardından bütün

¹¹⁷⁶ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.116-272

¹¹⁷⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.159

¹¹⁷⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.294

¹¹⁷⁹ B. Y. Vladmirstov, **Moğolların İctimai Teşkilatı**, Çev. A. İnan, Ankara, 1995, s.191-200; İsmail Aka, **Mirza, Şahrüh ve Zamanı**, s. 188;

¹¹⁸⁰ Mustafa Uyar, **İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 14.

birlikler umumi bir hücumu geçmişler ve zaferi kazanmışlardı.1383 yılında ise Kara Mehmed'in ordusu giderek artmış ve ordusunun sayısı 12.000 'e ulaşmıştır ¹¹⁸¹.

Kara Yusuf döneminde ordunun sayısı çeşitli dönemlerde artarak çoğalmıştır. Örneğin Kara Yusuf ise 1405 yılında Dımaşk kalesinden kurtulur kurtulma Musul'a çekilmiş, oradan da el-Cezire yoluyla Van gölü havzasına ulaşır bölgeyi hakimiyeti altına lamıştır. Bu sırada Kara Yusuf'un döndüğünü öğrenen Türkmen beyleri aşiretleriyle birlikte ona katılmışlardır ve Kara Yusuf'un ordusu 10.000 kişinin üzerine ulaşmıştı ¹¹⁸².

Kara Yusuf'un iktidarının son dönemlerinde ordunun mevcudu çoğunluğu süvari olmak üzere 50.000'e ulaşmıştır. Nitekim Kara Yülük Osman Bey'e karşı Erzincan'a Emir-i Divan Bayram Bey ve Baba Hacı Bey,Beyazid-i Âyinlu ve Emir İlyas-ı Hacılı'yu 20.000 kişilik bir süvari kuvveti göndermiştir ¹¹⁸³.Yine Kara Yusuf Şahruh'a karşı koymak için 50 bin mükemmel süvari ile Tebriz yakınlarından Ucan'a gitmiş. Oğlu Kara İskender'i ise 20 bin nefer ile arkada pusu kurdurmuştur ¹¹⁸⁴

İskender döneminde ise 1429 yılında Şahruh ile İskender arasında Selmas'ta yapılan savaşta Karakoyunluların ordusu 50.000 süvari idi ve orduda hatırı sayılır derecede yay askerî mevcuttu ¹¹⁸⁵.

Yine Cihânşah İsfahan'ı ele geçirirken ordunun tavacısı Seyyid Ahmed-i Tokacı'yı(tavacı) suru yıkmak için İsfahan'a göndermiştir. Vilayetten 50 bin kazmacı(bildar) ve baltacı (tişedar) beraberinde götürüp kale duvarını yerle bir ettirmiştir ¹¹⁸⁶. Aynı şekilde Cihânşah, oğlu Hasan Ali'nin Azerbaycan'da isyan ettiği için, Herat'ı Ebu Said'e bırakıp, Damgan ve Simnan üzerinden Azerbaycan'a yönelmiştir. Dönüş esnasında çok hızlı yürüdüğü için ordusunda bulunan 20.000 deve, 10.000 at ve katır yolda telef olmuştur ¹¹⁸⁷. Cihânşah kalabalık bir ordu ile

¹¹⁸¹ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.47-49; İlhan Erdem, "Genel Bakış", **Tarih Araştırmaları Dergisi**,s.73.

¹¹⁸² İlhan Erdem, "Genel Bakış", **Tarih Araştırmaları Dergisi**,s.74.

¹¹⁸³ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.54.

¹¹⁸⁴Abdülhüseyn Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.195; Feridun Bey, **Münşeat**, s. 158.

¹¹⁸⁵ Hândmîr, **Habîbü's-Siyer**, s.1333; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.19; Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.128;

¹¹⁸⁶ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s 319.

¹¹⁸⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**,s.217; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**,s.389

Azerbaycan'dan Bağdad tarafına hareket ettiği sırada Rüstem-i Tarhan, Mirza İskender'in oğluna yüz çevirip Cihânşah'ın ordusuna katılmıştır. Cihânşah, yeğeni Elvend İskender, Emir Bayezid-i Bestam, Saru, Pir Ali ve Nasır'ın kardeşi Nureddin gibi 60 emir ile birlikte kalabalık bir orduyu 30 bin katırlık yük ile Bağdad'ın doğusuna inmesi için yollamıştır ¹¹⁸⁸.

Karakoyunlu ordusunun sayısı Cihânşah döneminde giderek artmış ve 100.000'e ulaşmıştır. Nitekim Bağdad seferinden Tebriz'e geri dönen Cihânşah, Herat'tan Nişabur'a gelmiş olan Timurlu Sultan Muhammed'i yola getirmek için ona ağır hediyeler ile elçi göndermiş, bu elçi ile evvelce tek bir atlı iken, bugün onun sayesinde 100.000 atlıya kumanda ettiğini ve bu nimetin şükranının her zaman edaya hazır olduğunu bildirmiştir ¹¹⁸⁹.

Karakoyunlu ordusunda bulunan rütbeler sipahsalar, emir-leşker, emir-i tavacı, ümerâ'yı tuğ ve nekkare (tuğ ve nekkare emirleri), ümerâ'yı koşunat(ordu emirleri) gibi birimlerden oluşmaktaydı ¹¹⁹⁰.

III. Hizmetçi Sınıf:

Bu konuda doğrudan kaynaklarda bilgi olmamasına karşın muharip olmayan grup, ordunun içerisinde mevcut ancak savaşa katılmayan bölümü oluşturan birimlerdir. Bunlar ordunun ihtiyacını karşılayacak, kuşçu, parşçı, bâzbaz(avcılık ilgili olan), deveciler (harp ağırlıklarını nakledenler) ¹¹⁹¹, kazmacı(bildar) ve baltacı (tişedar), ¹¹⁹² yamçılar, (askerlerin geçecekleri yolu gösteren görevliler) mutfak görevlileri, ordu içerisinde yüksek zümreye mensup kadınlar ile kadın hizmetçiler ¹¹⁹³ gibi çeşitli birimlerden oluşmaktaydı. Daha önce belirttiğimiz üzere Cihânşah İsfahan Kalesi surlarını yıktırmak için vilayetten 50 bin kazmacı(bildar) ve baltacı(tişedar) götürmüştür ¹¹⁹⁴.

¹¹⁸⁸ K.Avedis Sanjian, **Colophons**, s.257.

¹¹⁸⁹Mükremin Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**, s.175.

¹¹⁹⁰ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s 258.

¹¹⁹¹İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.75.

¹¹⁹²Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.319; I.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**. s.79

¹¹⁹³Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**, s. 280.

¹¹⁹⁴ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**,s.319.

IV. Teşkilat, Düzen, Hazırlıklar ve Savaş Taktikleri

Göçebe geleneklere göre yaşayan Karakoyunlu ordusunun teşkilat yapısını incelediğimizde önceleri aşiretlerden oluşan dağınık bir yapıda bulunan teşkilatlanmanın daha sonra askerî düzene önem verilerek, mükemmel bir şekilde teşkilatlanmış, eğitilmiş ve donatılmış olduğunu görmekteyiz. Askerlere savaştan önce geçit resmi yapıldığını ve sultanların onları teftiş ettiğini Kara Yusuf'un Tebriz'de topladığı orduyu geçit resmi ile teftiş etmesinden ötürü biliyoruz¹¹⁹⁵. Yine Cihânşah, Horasan'a hareket etmek için yola çıktığı vakit Rey'de konaklamış ülkenin her yerine asker toplamak ve araç gereç hazırlamak için elçiler ve bekavullar göndermiş, Emir Bayezid ile Muhammed Mirza'ya Rey'e dönmeleri ve bütün orduyu orada teftiş etmeleri için nişan yollamış olması, Cihânşah'ın da babası Kara Yusuf gibi ordunun düzen ve teftişine önem verdiğini gösterir. Karakoyunlu hükümdarları ve şehzadeleri sefere çıkmadan önce orduyu toplayıp teftiş etmelerinin yanı sıra askerlere tahıl taksim ettirmişlerdir. Nitekim Cihânşah Rey'de askerleri teftiş ettirdikten sonra Kum'da ambarlanmış olan devlet tahılını askerlere taksim ettirmiştir¹¹⁹⁶.

Karakoyunlu ordusunun savaş düzenine bakıldığında diğer Türk devletlerinde görülen sisteme benzer özellikler görülmektedir. Ordunun merkez kısmına ulug kol, sağ kanadına barangar ve sol kanadına ise cuvangar denilirdi. Ordu koşun, tib ve feve gibi bölümlere ayrılırdı. Savaş esnasında öncü birliklere karavul adı verilirdi. Ordu merkezine hükümdar ve kollarına mirzalar kumanda ederdi. Eğer hükümdarın harbi idare edecek yaşta oğlu yoksa kolun kumandası itimada layık beylere veya hükümdarın akrabasından birisine bırakılırdı¹¹⁹⁷.

Karakoyunlu ordusunda akın yapmaya ilga denilirken¹¹⁹⁸, saldırı birliğine ise ilgar denilmektedir. Örneğin Hasan Ali'nin isyanı sırasında Cihânşah, Rey'e indiği sırada Şehsuvar Bey, Sultan Bey ve Pir Ali Şeker komutasında Tebriz tarafına bir saldırı birliği yani ilgar göndermiştir¹¹⁹⁹. Bu tip örnekler dönem vakayinamelerinde

¹¹⁹⁵Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.109.-113

¹¹⁹⁶Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**,s.209

¹¹⁹⁷İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s. 77.

¹¹⁹⁸Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.345

¹¹⁹⁹Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 217.

sıkça rastlanmaktadır. Karakoyunlu ordu karargâhına ise uruğ denilmekteydi. Karakoyunlu askerî puşandalarda ağır silahlanmış, zırhlı süvarilerden, tirkeşbendlerden yani okçulardan ve kullukçulardan oluşmakta idi.

Karakoyunlular savaş sırasında düşmanı zor durumda bırakmak için birçok taktik uygulamışlardır. Bunlar arasında en sık kullanılanı hendek kazdırarak orduyu güven altına almak ve çember yer almakta idi¹²⁰⁰. Yine orduların karşılıklı saf alıp ateş etme, pusu kurma ve yeraltına gizlenme gibi yöntemler de uygulanmakta idi. Örneğin Cihânşah Pir Budak'ın üzerine sefere gittiğinde, Bağdad Hisarı'nın etrafını çember gibi kuşatıp kaleyi nokta gibi çevirmiştir. Havanın sıcak olmasından dolayı askerleri toprağı kazıp yeraltına girmişlerdir. Hasan-ı Rumlu Ahsenü't-Tevârîh'te Pir Budak ile Sencer Mirza arasında yapılan muharebede Pir Budak'ın uyguladığı taktik ile ilgili olarak: *“Pir Budak yorgunluk atmak için develerin ve hayvanların dinlenmesi için orada kaldı. Sencer Mirza bu arada Laver geçidinde idi. Yüklerini ağırlıklarını ve kendine bağlı olanları dağda korumaya aldı. Hendek yaptı. At ve silahla savaş cenahlarına hazır ve nazır hale geldi”* şeklinde ifadeler ile anlatmıştır¹²⁰¹. Kara Yusuf'un Osmanlı Sultanı I.Mehmed'e yazdığı mektupta *“İlhanlı melikleri burada, onların hepsi Amu suyunu geçerek, İsfahan yakınlarında toplanmışlardır diyebilirim. Aziz oğlum Cihânşah'ı Sultaniye'nin korunması için yolladım. Kıvanç duyduğum evlatlarım Emir Şah Mehmed Bahadur'u İspend Bahadur ile birlikte bir menzillik karavulluğa yolladım, kendimde elli bin mükemmel süvari ile Tebriz yakınlarında ve şimdi Ucan'a gitmekteyim. Oğlum Kara İskender 20 bin nefer ile arkada pusuda dayanmıştır”*¹²⁰² şeklindeki ifadelerde pusu kurma taktiği uyguladığını görmekteyiz. Yine İskender de babası gibi ordusunu çeşitli yöntemler ve taktikler ile savaşa hazırlamıştır. Örneğin Şahruh'un Azerbaycan üzerine yaptığı seferde ordusunda çok sayıda fil vardır. Bu durumu bilen İskender, ordusunun atları hiç fil görmemiş olduğundan, saman çuvalları ile iri sığırları file benzetip, çamurdan fil heykeli yapıp, silahlı adamları onların üzerine bindirip alıştırmalar yapmışlardır¹²⁰³.

¹²⁰⁰Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.113.

¹²⁰¹Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.333-427.

¹²⁰²Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.195; Feridun Bey, **Münşeat**, s. 158.

¹²⁰³Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s.780; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.63.

Yine Karakoyunlu şerikü'l mülk ve emir-i divan olan Emir Beyazid-i Çağırılı Horasan halkının kalbini kazanmaya çalışmış ve Ahmed-i Yesavul'u davet edip, savaş çağrısında bulunmuştur. Bunun üzerine askerler, kaleyi merkez gibi kuşatıp, hisarın etrafına bir duvar yapıp, okçular yerleştirmişlerdir. Her mazgala yayı güçlü 10 genç koyarak¹²⁰⁴ duvar örme, kale etrafını sarma gibi taktiklerinde bulunmuşlardır. Benzer şekilde Cihânşah Damgan'a ele geçirmeye çalıştığı sırada, Karakoyunlu ordusu çember gibi şehri merkeze alıp, şehrin kapısını kapatıp, hendeğe odun ve ateş döküp, kale duvarına delik açtırmıştır¹²⁰⁵.

Karakoyunlu ordusu mütteliklerinden ordu yardımı alırken, ordu göndererek güç de kazanmıştır. Örneğin Şeyh Cüneyd kuzey Kafkasya'daki Hristiyanlar ile dövüşmek bahanesi ve Şirvan ülkesini almak amacı ile Azerbaycan bölgesine geri döndüğünde, bu haberi alan Şirvanşah Sultan Halil 1417–1462 yılında hemen 20 bin kişiden oluşan orduyu Şeyh Cüneyd'te karşı hazır etmiştir, Taberserab hâkimi Eb'ül Masum Han ve Karakoyunlu Cihânşah'ta ona yardım için 5 binlik koşun göndermiştir. 1460 yıllarında Elburz dağ sıradağlarının batısındaki Karasu vadisinde mütteliklerin 30 binlik ordusu Şeyh Cüneyd ile karşılaşmışlardır¹²⁰⁶.

Karakoyunlularda savaş hazırlıkları içerisinde kengaç (kengeş) yapılır ve müneccimlere savaşın akıbeti hakkında görüş sorulurdu. Örneğin herhangi bir savaş kararı alınmadan önce kengeş yapılır ve nereye ne şekilde saldırı düzenleneceği konuşulur ve tartışılırdı. Bu görüş sorma müneccimlerin olumlu görüş bildirmeleri dahilinde psikolojik olarak hem askerlere hem de hükümdara ve emirlere moral oluyordu. Örneğin Ebû Bekr-i Tihranî Cihânşah'ın Pir Budak'ın üzerine saldırmak için Şiraz taraflarına yönelip kuşatma yaptığı esnada bizzat bölgede bulunmuştur. Kuşatma sırasında yaylaklardan baktığını söyleyen Tihranî göçün başında Muhammed Mirza'nın veziri Süleyman ile tanıştığından bahseder ve onunla birlikte Pir Budak ve Cihânşah'ın durumunun ne olacağı konusunda Hafız'ın Divan'ından fâla baktıklarını anlatır. Fal sonucunun iyi çıkmasını emirler meclisinde meşveret

¹²⁰⁴Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.375.

¹²⁰⁵Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 206.

¹²⁰⁶Namıg Musalı, **Azerbaycan Safevîler Devleti, I.Şah İsmail'in Hâkimiyet Devrinde Alâmara-yı Şah İsmail'in Eseri Esasında**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bakü, 2006, s.42; Faruk Sümer, **Safevî Devleti**, s. 11.

ettiklerinden bahsetmiştir ve şu şekilde “*Bu olayın içeriği emirler meclisinde arz edildi. Bu hakir -Şiraz’ın yıkımı fethine bağlıdır- dedi. Emir Ebû’l Feth cevabında - Yanlış yapma, Şiraz’ın yıkımı fethin ertelenmesiyle olur. Galiba bu iki gün içinde Hafız’ın duasının bereketiyle fethedilecektir-dedi*” şeklinde divanda konuşulanları nakletmiştir¹²⁰⁷. Yine Cihânşah Şeyh Cüneyd’in bölgeden uzaklaştırma konusunu münneçimler ve etrafındaki sözü geçen kişilere ile kengaç yapmıştır.

Diğer bir savaş hazırlığı taraf ile karşılıklı mekupaşılır, elçiler gidip gelir ve bazen anlaşılma sağlanmaya çalışılır, bazen de kalelerin ya da şehirlerin teslimi için mühletler ve birtakım şartlar verilir. Şahruh I.Azerbaycan savaşında Kara Yusuf’a elçi göndermiş ve kendisine tabi olmasını isteyerek nikâhına aldığı Miranşah’ın karısı ve kızını öldürmüş olmasından ötürü Miranşah’ın diyetini ve onların mallarını istemiş ve kendi adına sikke kesilip hutbe okumasını istemiştir¹²⁰⁸. Şahruh’un II.Azerbaycan seferlerinde ise daha fazla karşı koyamayacaklarını düşünen Kara Yusuf’un oğulları Şahruh’a birkaç kez elçi gönderip, barış istemişlerdir¹²⁰⁹. Aynı şekilde Cihânşah İhtiyaret Kalesinde bulunan Ahmed-i Yesavul’u kalenin teslimi için davet etmiştir, aksi takdirde savaş olacağından bahsetmiştir¹²¹⁰. Cihânşah’ın askerleri ise kaleyi merkez gibi kuşatınca Ahmed-i Yesavul zor durumda kalmış Cihânşah’a elçiler göndererek aman dilemiştir¹²¹¹. Cihânşah’ın Herat’ı fethi olayında, Ebû Said ve Cihânşah arasında elçiler aracılığıyla barış görüşmesi yapılmaya başlamış ve savaş olmadan diplomatik bir şekilde anlaşmaya sağlanmaya çalışılmıştır¹²¹². Yine Cihânşah ve Uzun Hasan Bey arasındaki mücadelelerde de savaş öncesinde çok sayıda elçi gidip gelmiştir. Özellikle Uzun Hasan Bey’in annesi Saray Hatun’un Karakoyunlu ve Akkoyunlu münasebetinde elçilik yaparak ortaya çıkan siyasî olayları diplomatik yolla çözmeye çalıştığını görmekteyiz. Akkoyunlu Cihângir’in Diyarbakır’ın kuzeybatısında Çermik bölgesinde Karakoyunlulara karşı direnişi sürdürürken, kardeşi Uzun Hasan Bey’den

¹²⁰⁷ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.219-220.

¹²⁰⁸ El-Makrizi, **Ki tâbu’s-Sülûk**, C.IV,s.300; İbn Hacer, **İnbâ’ü’l-Gumr**, C.II, s.164.

¹²⁰⁹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t-Tevârîh**, s.39; S.Durdiyev, **Türkmen Farsı Edebi Katnaşıklarının Tarihinden**, İln Nesşriyat, Aşkabad,1977,s.23.

¹²¹⁰ Muhammed Z.A.İsfîzarî, **Ravzât’ul Cennât**, s.215.

¹²¹¹ Mirhvand, **Ravzatu’s-Sefa**, C.10,s.5581; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s.375;

¹²¹² Şerefnan b.Bitlisi, **Şerefnâme**, s.115.

habersizce anneleri Saray Hatun'u ve küçük oğlunu ¹²¹³ Cihânşah'ın yanına göndermiş ve onun aracılığıyla Cihânşah ile gizli pazarlıklara girip, aralarındaki mücadelenin son bulmasını istemiştir. Aynı şekilde Uzun Hasan Bey'in artık giderek güçlenen ve tanınması gereken bir güç olduğunu fark eden Cihânşah, Cihângir ile yaptığı gibi onunla da barış anlaşması yapmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu anlaşmanın görüşmeleri Hatun Can Begüm'ün aracılığıyla gerçekleşmiştir. Nitekim Uzun Hasan Bey, Akçakale'ye gidip, Ayn al Arus'a indiği vakit Kara Paşa adındaki birisi, Şeyh Kutlu Bey'in oğlu ile birlikte Cihânşah'ın eşi Hatun Can Begüm'ün yanından elçi olarak gelmiş ve taleplerini bildirmiştir. Uzun Hasan Bey'de Mevlâna Şeyh Ahmed'i onların yanına katarak dostluk ve kardeşlik şartlarını yerine getirmek için Hatun Can Begüm'ün yanına yeniden göndermiştir. 1455 yılının kışında karşılıklı elçiler gidip gelmiş, ancak bir anlaşma sağlanamamıştır ¹²¹⁴.

Kale kuşatmalarında yapılan hazırlıklar ise öncelikle kuşatma altına alınan kale yöneticileri ilk olarak surları sağlamlaştırırlar, ardından olabildiğince yiyecek ve silahın stoklanması, burçlara gözeticiler yerleştirilmesi ve mazgalların ok ve gülle gibi aletler ile donatılması gelmektedir. Kale kuşatmalarında karşı taraf genellikle burçlara kementler atarak duvarlara tırmanma, merdivenler ya da kuşatma arabalarını dayayarak surları aşmaya çalışılır. Ayrıca kuşatan taraf genellikle lağım kazarak içeriye ulaşmaya ya da kalenin duvarlarını çökertmeye çalışırdı. Nitekim Cihânşah İhtiyaret Kalesinde bulunan Ahmed-i Yesavul'u kalenin teslimi için davet etmiştir ¹²¹⁵ ancak bu önerisi kabul edilmeyince Cihânşah askerleri ile kaleyi merkez gibi kuşatıp, hisarın etrafına bir duvar yapıp, okçular yerleştirip, kalenin duvarlarını çökertmek için lağım kazmaya başlamışlardır ¹²¹⁶.

Kuşatan tarafın uyguladığı en iyi yöntemlerden birisi de kale içerisinde bulunanlara su ve yiyecek kaynaklarının kesilmesi suretiyle olası direnci zayıflatıp kırmaktır. Cihânşah, oğlu Pir Budak'ın isyanını durdurmak için Bağdad Kalesi'ne gittiğinde, askerleri ile kalenin etrafını çember gibi kuşatıp, kaleyi nokta haline getirmişlerdir. Havanın çok sıcak olması ve askerlerin üzerinde bulunan demirden

¹²¹³ Mehmed Ali Çakmak, "Akkoyunlu Karakoyunlu Mücadelesi", **G.Ü.Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.25, S.3, Ankara, 2005, s. 93.

¹²¹⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.153.

¹²¹⁵ Muhammed Z.A.İsfizarî, **Ravzât'ul Cennât**, s.215.

¹²¹⁶ A.Semerkandî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s. 831.

elbiselerin hararet ve sıcak yapmasından dolayı Cihânşah'ın ordusu toprağı kazıp yerin altına girmiştir¹²¹⁷. Yaz mevsimi olması nedeniyle kalede açlık ve kıtlık ciddi şekilde boy göstermiş, köpek ve kediler bulunmaz olurken, birçok hayvana bıçak dayanmıştır. Bağdad halkı fevayan ve feryad eder duruma gelmiş ve kuşatma başarıyla sonuçlanmıştır¹²¹⁸.

V.Kılık Kıyafet,Silah,Teçhizat ve Nakliye Araçları

Karakoyunlu ordusunun kılık kıyafet, araç ve gereçlerine baktığımızda ise çeşitlilik görülmektedir. Diğer Türk devletlerinde görüldüğü gibi Karakoyunlu askerlerinden puşandarlar gümüş veya altın suyuna batırılmış küçük levhaçiklerden ayrılmış kuvvetli kıyafetler giyerlerdi. Okçular kılıcın ve okun çok zor deldiği çok sağlam deri giysiler giyerlerdi. Kullandıkları savaş aletleri ise kılıç, ok, mızrak, hançer, kaman ve şeşber (altı dilimli topuz) gibi bu dönemde kullanılan silahlar idi¹²¹⁹. Örneğin Cihânşah, Uzun Hasan Bey'e karşı gelmesi olaylarını anlatan Ebû Bekr-i Tihranî Cihânşah'ın ordusunun araç gereçlerini ve büyüklüğünü “*Mardin 'nin aşağı kısmında silah, araç gereç, miğfer ve teçhizatla donanmış çelikten ve demirden bir deniz meydana gelmiştir*”¹²²⁰ şeklinde tasvir etmiştir. Yine başka bir yerde “*Cihânşah Hürmüz'de Kenc'e Mukran'a Gilan'a ve Taberistan'a kadar Fars'tan Irak'tan diğer beldelerden memleketin kıyısından köşesinden ülkenin hududundan hayvanlar, silahlar, cephaneler ve zirhlarla topladığı çevik orduyu Muş ovasına getirdi. Çöl karıncasının ve akan kumun sayısından fazla topluluğun toplanma yeri öyle tutuldu ki çadırın ve otağın beyazlığı gündüz ve güneşin yüzündeki kızılığ ve gece ayın çehresindeki siyahlığı sildi*”¹²²¹ şeklinde tasvir ederek Cihânşah'ın ordusunun çokluğu ve araç gereçlerinin çeşitleri hakkında bilgi vermiştir.

Karakoyunlu ordusu aslında yarım göçebeden ibaretti ve onların aileleri, kulları ve hizmetçileri onlara eşlik ederlerdi. Ordu seferde olduğu zaman yılın farklı mevsimine göre kışlak ya da yaylak yerlerinde bulunurlardı¹²²². Cihânşah Uzun Hasan Bey arasında yapılan savaş öncesinde Cihânşah'ın ordugâhında bulunan

¹²¹⁷Devletşah, *Tezkiretü's Şûara*, s.536.

¹²¹⁸A.Semerkindî, *Matla'-ı Sa'deyn*, s. 953; Mirhvand, *Ravzatü's-Sefa*, C.10,s.5619.

¹²¹⁹İ.P.Petruşevksi, *XV. yy. Azerbaycan* s.95;Tofik Necefli, *Karakoyunlu-Akkoyunlu*, s. 80.

¹²²⁰Ebû Bekr-i Tihranî, *Kıtab-ı Diyarbekriyye*, s.160.

¹²²¹Ebû Bekr-i Tihranî, *Kıtab-ı Diyarbekriyye*, s. 252.

¹²²²Şahin Fazil Ferzelibeyli, *XV Asır Azerbeycan*, s.31.

emirler ve beyler kış mevsimi ve havanın soğuk olmasından dolayı kışlamak üzere Azerbaycan'a gidip, bahar başlarken Uzun Hasan Bey'e saldırılmasının daha iyi olacağını söylemişlerdir¹²²³. Benzer şekilde, Cihânşah Pir Budak'ın Bağdad'da ortadan kaldırmak için Irak yaylaklarından aşama aşama ilerlemeye başladığı sırada, kışlamak için Bağdad yakınlarına inmiştir. Aynı şekilde 1447 yılında Cihânşah kalabalık bir ordu ile Akkoyunlu Cihangir'in üzerine sefer hazırlıklarına başlamış, ordusu ile Gence taraflarına kışlamak üzere gitmiştir.

Ordu nakliye aracı olarak at ve deve kullanmıştır. Yarı göçebe şeklinde yaşayan Karakoyunlu ordusu için at en önemli taşıma aracı idi. Özellikle Arap atları bu dönemde en değerli cinsti. Örneğin Uzun Hasan Bey, Cihânşah karşılaşmasında Uzun Hasan Bey, Akkoyunlu gençlerini çok hızlı koşan Arap atlarına bindirmiş ve altı yönden Cihânşah'a karavulluğa göndermiştir¹²²⁴. Aynı şekilde deve de ister ordunun silah ve cephanesiyle olsun, ister hantal hacimli ticari mallar ile olsun her çeşit ağır yükü taşımak için kullanılan en kullanışlı araçtı. Develer atlara göre daha fazla yük taşıyabilmelerinden ötürü daha çok tercih ediliyordu. Bir deve ortalama 250 kilo civarında, yani at ve katırın iki katı kadar bir yükü nispeten düşük bir maliyete taşıyorlardı¹²²⁵. Bu nedenle Karakoyunlu ordusu hem ordunun hem de kalelerin ikmal için gerekli un, buğday ve arpa gibi yiyecekleri taşımak için kullanıyordu. Netice itibarıyla deve ve at Karakoyunlu döneminde taşıma ve lojistik hizmetleri bakımından en önemli araçlar olarak kullanılmıştır. Nitekim 1463-64 Cihânşah Save'de kışlağında çıkıp, baharda Pir Budak'ın üzerine Bağdad'a gitmek için Irak yaylağından ilerlemeye başladığında kışlamak için Bağdad taraflarına inmiştir. Rey'den Arap develerinin üzerine tahıl yükleyerek Hemedan vilayetine indirmişlerdir. Oradan beratçılar yükleri kendi hayvanları ile taşıyıp ordugâhlarına götürmüşlerdir¹²²⁶. Yine Cihânşah Herat'ın işgalinde Ebû Said ile yaptığı anlaşmadan sonra Azerbaycan'a doğru yola çıktığında göç ederek Simnan'a vardığında, Damgan darugası ordugâha ulaşmıştır. Takipten, peş peşe yer değiştirmekten ve göçten dolayı

¹²²³ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.440; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s. 70.

¹²²⁴ Ebûbekr Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 253

¹²²⁵ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Çev. Halil Berktaş, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000, s.76

¹²²⁶ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 416.

20 bin deve, 10 bin at ve katır telef olmuştur. Her iki adımda bir deve, bir at veya bir katır ölmüştür¹²²⁷.

VI. Ordu mızkası (Mehter):

Karakoyunlular da ordu mızkası askerî maneviyatının ve cesaretinin yükselmesi için kullanılırdı. Askerî mızıkada içerisinde davul, boru, kös, zurna, nekkare bulunmaktadır. Mızıkada bulunan boru yalnız başına bir devlet ve rütbe sembolü olarak düşünmek doğru değildir. Bunun yanı sıra davul, bayrak ve tuğu da katmak gereklidir. Boru mehter veya nevbetin bir bölümüdür. Karakoyunlu döneminde hükümdar, şehzadeler ve büyük emirler boru ve nekkare kullanırlardı. Timurlular da olduğu üzere savaş başlangıcında burgu yani boru kullanılıyordu. Bunun yanında büyük kösler davullarda hücum mehterine katılıyordu¹²²⁸. Ayrıca hükümdar savaşta iken otağ-ı hümayun önünde sair zamanlarda saray içinde, kale ve kulelerde her ikindi vakti nevbet vurulurdu. Hükümdarların tahta geçişlerinde kılıç kuşanma merasimlerinde, savaş yerlerinde zafer haberleri geldiğinde nevbet vurulurdu¹²²⁹. Örneğin, Cihânşah 1467 yılında Uzun Hasan Bey'i ortadan kaldırmak için saadet ve ikbal, davul ve bayrak ile askersiz Tebriz'den Diyarbakır'a doğru harekete geçmiştir¹²³⁰. Buna ek olarak orduya eşlik eden râdendaz denilen nârenciler ise harp zamanında ordu efradını cesaretlendirirlerdi. Savaş esnasında râdendazların görevi çok büyük önem arz etmektedir. Örneğin, İskender Şahruh'un 200 bin kişilik ordusunu onun dörtte biri olan bir kuvvetle mağlup etmek üzere iken Şahruh râdendazlarının hileli nârelerinden dolayı yani İskender'in kardeşi İsfahan Mirza'nın Şahruh askerleri tarafından yakalandığı ilan olunarak davullar çalınması üzerine Karakoyunlu ordusu bozulmuş, muharebeyi kaybetmesine bir şey kalmamış olan Şahruh ordusu da bu sayede kurtulabilmiştir¹²³¹.

F. MALÎ TEŞKİLÂT VE ARAZİ YÖNETİMİ

1.MALÎ TEŞKİLAT

1.aDevlet Hazinesi (Beytü'l Mal)

¹²²⁷Ebû Bekri Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.215-216.

¹²²⁸Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, s. 335.

¹²²⁹Sabahaddin Doras, *Mehterhane*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Ankara, s.11

¹²³⁰Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't- Tevârîh*, s.435.

¹²³¹İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 80.

Karakoyunlu devletinin özellikle Cihânşah döneminin ekonomisini oluşturan unsurlar halktan alınan vergiler, tarım, ticaret, hediyeler, ganimetler arazilerin bağışlanması ve onlardan elde edilen gelirler olmak üzere birkaç başlık altında incelenebilir. Karakoyunlu devlet geleneğinde ekonomi, devlet maliyesini dolayısıyla hükümdarın iktidarını güçlendirmek için kullanılan bir araç olarak görülmektedir. Ekonomiyi oluşturan tarım, ticaret, vergiler, aramağanlar ve ganimet vs. gibi unsurlar ile öncelikli amaç hükümdara ait olan merkezi hazinenin yani beytü'l mâl'ın altın, gümüş ve para gibi değerli altın, maden ve tahıl ile doldurulması ve güçlenmesini sağlamak olmuştur. Diğer taraftan hükümdarın mevcut askerî gücü de hazinenin dolu olması kadar zenginliğin bir göstergesi olmuştur. Nitekim Karakoyunlu devlet geleneğinde iktisadi zihniyet hükümdarın hazinesinin değerli altınlar ile dolması iken, bu zenginliğin gerekli görüldüğü vakit askerlere dağıtılarak kullanılması arasında dönen bir dinamik olarak görülmektedir. Karakoyunlu döneminde halktan toplanan tarım ürünleri gallât-ı divan denilen birimde toplanarak, Beyt'ül Mal'a verilmiş, savaş zamanında sefere çıkılacağı zaman buradan tedarik edilmiştir. Karakoyunlular döneminde devlet hazinesine "hazine-i amire" adı verilmekteydi. Şiravanşah Sultan İbrahim, Kara Yusuf 'a esir düştüğünde esirlikten kurtulması için divan görevlileri Emir İbrahim için hazine-i amire 1200 Iraki tümen ödemiş ¹²³².

I.b. Vergiler

Karakoyunlu döneminde vilayetlere yaşayan halktan çeşitli vergiler alınmıştır. Bu dönemde alınan vergiler şer'i ve örfi olmak üzere iki kısımdır ¹²³³. Yine Gayri Müslim ve Müslimlerden alınan vergiler olarak da sınıflandırılabilir. Bu döneme ait vergi çeşitlerini kişilerden alınan vergiler (cizye, mal-ı emân, muhtes cinayet), toprak ürünlerinden alınan vergiler (beytü'l mâl, avarız, öşür, galle) ve hayvanlardan alınan vergiler (ulak) olmak üzere üç bölümde inceleyebiliriz.

Vergi işleri divana umur-i mâliyât adı ile yapılmakta idi. Vergi toplayan kişiye erbâb-ı tahvil adı verilmekte idi. Örneğin, Cihânşah Curcan'a yaptığı seferde Sultan İbrahim üzerine yürüdüktan sonra Harashane mevkinde yurt tutmuştur. Baba Hasan ile diğer emirlerin mallarına göz dikip zapt alanına ve mevzilerine çekip, çok

¹²³²Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.99.

¹²³³Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **DİA**, s. 438.

miktarda mücevher, nakid, mal, eşya ve hayvan Sultan'ın emirlerin ve askerlerin vergi memurlarına yani erbab-ı tahvillerin eline geçmiştir. Yine Cihânşah Şiraz'a girdiği vakit Hâce Reşid-i Kazvini divandan vergi işlerini yani umur-i mâliyât'ı belirleyip Şiraz'a geçmiştir¹²³⁴.

Karakoyunlu döneminde dört ayaklı hayvanı bulunan ve vilayetlerde yaşayan halktan ulak adı altında vergi alınmıştır. Buna ek olarak yine mevcut halktan beytü'l mal ve avarız, mal-ı emân, adı altında çeşitli vergiler toplanmıştır.

Halktan alınan vergilerden diğeri ise aman vergisi yani mâl-ı emândır.¹²³⁵ Emân birçok anlama gelirken, başlıca himaye etmek, emniyet vermek, yardım etmek, teslim almak manalarını karşılar. İslam hukukuna göre hukuk statüsü ne olursa olsun kadın erkek her Müslüman herhangi bir Gayr-i Müslime eman verebilir¹²³⁶. Bu vergi genellikle güvenlik vergisi olarak alınırdı. Öte yandan bu vergi tahsili, bazı zamanlarda otoritenin zayıfladığı dönemlerde ya da yeni bir otoritenin kurulması esnasında iki katına çıkartılıp zaman zaman halka işkence yapılarak toplanırdı.¹²³⁷ Örneğin 1453 yılında Cihânşah İsfahan'ı ele geçirdiğinde, İsfahan'ın halkı üzerine 3 bin tümen güvenlik yani mâl-ı emân vergisi yüklemiştir. Bir ay içerisinde mâl-ı eman olarak İsfahan halkından 3 bin tümen yerine yaklaşık 10 bin tümen vergi almıştır. Bir miskali 100 Iraki dinar olan altını 50 dinara saymışlardır. Her biri 10 dinar olan mücevherleri ev eşyasını, elbiseleri, kadın süs araçlarını bir dinara kabul etmişlerdir. Tahsildarlık ve vergi adına istedikleri her şeyi almışlardır. Yine Ebû Bekr-i Tihranî'nin belirttiğine göre “Şiraz'ın işleri sona erince Cihânşah Mirza sonbaharın sonlarında Edebkur yolundan İsfahan'a gitmiştir. O vilayette kışlamıştır. Muhammedilerin zulüm ve zorbalığı yüzünden canları burnuna gelmiş ve bıçak kemiklerine dayanmış olan İsfahan'ın çile çekenleri yükün altına soktu. Onlara 4 bin harvar tahıl(galle) yükledi. Onlardan 8. 10 men tahılı bir tenge'ye satmalarını istedi. O fakirler 20 bin men'i bedavaya satıyorlar onun karşılığında 2 men satın alıyorlar veya veriyorlardı”¹²³⁸ şeklindeki ifadeleri halktan alınan emân vergisine

¹²³⁴Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.221.

¹²³⁵Rahile Şükürova, **Ebû Bekr Tehrani**, s.92.

¹²³⁶Aydın Taneri, “Türk Tarihinde Eman Kurumu”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.17, s.28, Ankara, 2009, s. 166.

¹²³⁷İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.114.

¹²³⁸Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.199- 222.

örnek olarak verilebilir. Buradan anlaşıldığı üzere Cihânşah 1462–63 yılları arasında oğlu Pir Budak'ı Şiraz'dan Bağdad'a gönderdiği vakit Şiraz'da işlerini bitirip kışı geçirmek için Eberkuh yolundan İsfahan'a gidip orada kışlamış ve oranın halkına ciddi miktarda ağır vergi yüklemiştir. Bu vergi çeşidine diğer bir örnek ise Ebû Said ile yapılan anlaşmadan sonra Cihânşah, oğlu Pir Budak, Ebû Yusuf ve diğer oğlu Hasan Ali'nin Azerbaycan'da yaptığı isyanları bastırmak için yola koyulduğu zaman oğlu Pir Budak, Nişabur yakınlarında babasından ayrılarak Yezd'e gitmiştir. Yezd'e vardığında, önce isyana ve taşkınlığa başlamıştır. Daha sonra vilayetin ve şehrin üzerine emân vergisi, kendisine verilecek hediyeler, külfeti ve haraç yüklemiştir. Ruydeşt, Natanz, Ardistan gibi İsfahan vilayetlerinin bazılarında daruga tahsildar ve beratdar göndermiştir. O bölgenin büyüklerini ve ayanını çağırıp Natanz'a 100 tümen ve Ardistan'a 100 tümen ödenecek vergi çıkarmıştır¹²³⁹. Aynı şekilde Eberkuh'a varınca da aynı yola başvurmuş bu tip vergiler toplayıp para havale ettirmiştir ve dönüş sırasında Pir Budak'ın Natanz'ın vergilerinden sağladığı tasarruf karşılığında 50 bin hane olan Kara Ulusu göç ettirip Azerbaycan tarafına getirmişlerdir¹²⁴⁰. Yine 1454 yılında Cihânşah Ermenilerin yaşadığı Aktamar'ı hâkimiyeti altına aldığı dönemde bölge halkına emân vergisi adı altında ağır vergiler yüklemiştir¹²⁴¹.

Cihânşah dönemi fermanlarında Gayr-i Müslim halktan cizye vergisi alınmaktadır¹²⁴². Bu vergiler duruma göre Gayr-i Müslim halka ağır gelirken, bazı dönemlerde Gayr-i Müslim halk muaf edilmiştir. Örneğin Ermeni kolofonlarda “1454 Zakara'nın Aktamar katalikosluğu ve Kara Yusuf'un oğlu Cihânşah'ın hâkimiyeti altında müstebitlerin elinde milletimizin ağır vergilerle ezildiği açıkli zamanda yazıldı” şeklinde ibareler mevcuttur. Yine 1455 yılında Hağbad bölgesinde yüklü miktarda vergi aldığına dair şunlar yazmaktadır “*Der Grigor'un katolikosluğu ve Cihânşah'ın hanlığında ağır vergilerden dolayı esarete uğradığımız, kovanlandığımız zamanlarda yazılmıştır*” şeklinde ibareler mevcuttur. Aynı şekilde “1467 senesinde *Der Grigor'un katolikosluğu ve Kara Yusuf'un oğlu Emirzade*

¹²³⁹Hasan-ı Rumlu, **Ahsenût -Tevârih**, s.364.

¹²⁴⁰Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s.390.

¹²⁴¹Hrand D.Andreasyan, “Kronolojiler ve Kolo fonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.126–127.

¹²⁴²Corci Zeydan, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Çev. Zeki Meğamiz, Doğan Güneş Yayınları, C.I, İstanbul, 1328, s.307.

Cihânşah'ın cihangirliğinde mükerrer vergilerin ağırlığı altından ezildiğimiz zamanda yazıldı” şeklinde benzer ifadeler mevcuttur. Yine Cihânşah Gökçe köyün güneyinde bulunan Gazd köyü halkından 1467 yılında yüklü miktarda vergi almıştır¹²⁴³.

Kolofonlarda yazıldığı üzere Ermeni halkı ve din adamları vergi yükünün ağırlığından bahsederken, Cihânşah dönemine ait fermanlarda kolofonların tam aksi bazı Ermeni din adamlarının vergiden muaf tutulduğunu görmekteyiz. Örneğin, Cihânşah'ın ve eşi Hatun Can Begüm Sultan'ın imzasını taşıyan 1461 yılına ait fermanda¹²⁴⁴ Agvan vilayetlerinde olan Ermenilerin mezhep önderliği ve o bölgenin lideri Hristiyan rahiplerden cizye ve buna benzer vergilerden muaf olması yazmaktadır.¹²⁴⁵ Yine muaf edilen Agvan yurdunun önderliği Matios Ketyavus'a verilmiş ve o da cizye vergisinden muaf tutulmuştur. Söz konusu fermanla bu durum “*Eski zamanlardan beri Agvan yurdunun tümünün önderi ve lideri Matoes Ketyakus gibi o vilayetin Ermenilerinin önderi ve lideri bilip bu konuda onun elini güçlü ve mutlak kılmak ve onun yerlerinden inmemeleri için onların dört ayaklı hayvanlarından Ulak almamak, ona bağlı cizye ve beytü'l mal adı ile bir şey istememeleri için bu yarlık hükmü verildi. Gençeserden olan Agvan vilayetinin Ermenilerin onun kendi liderliğini bilip mezhepleri konusunda dediği sözden ve maslahattan çıkmasınlar, itaat etmeyi vacip etmesinler ve hiçbir şekilde ondan ayrılmasınlar*” şeklinde ifade edilmiştir¹²⁴⁶. Görüldüğü üzere Matoes Ketyavus ve diğer Ermeni liderlerden ulak, cizye ve beytü'l mal adı altında alınan vergilerden muaf olduğunu görmekteyiz. Yine Gayr-i Müslimlerden alınan vergilere diğer bir örnek ise Cihânşah'ın oğlu Hasan Ali zamanında Gökçe ve Erut vilayetlerinde bulunan Ermenilerin lideri Vanktatiyef Vukadi'nin yerleri ve mal mülklerinin vergisinin ve onların yeni ve eski vakıflarının Merhasiya Şemun Vertabid ve Merhasiya İstinpanus adına bağışlanmasını ve avarız vergisi alınmamasını 1467 tarihli fermanla dile getirilmiştir. Bu ferman'a göre “*Vanktatiyef Vukadi'nin ve onun*

¹²⁴³Hrand D.Andreasyan,, “Kronolojiler ve Kolo fonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.135.

¹²⁴⁴Akkoyunlu Yakup tarafından 1486 yılında yazılan fermanla bu konudur.

¹²⁴⁵Hüseyin Tabâtabai, **Farmânhâ-yi Türkmân**, s. 33–37.

¹²⁴⁶Hüseyin Tabâtabai, **Farmânhâ-yi Türkmân**, s.33–37; **Feramin-i Farsi Maternedaran**, Erivan, 1956, C.3, s.244–249.

Vankının vakıflarına bağlı olup ektiği yerlerde vergi ve avarız istemesinler ve onların ekinleri mal mülklerinden de vergi almasınlar. Göçe ve Erut vilayeti keşişleri ve rahiplerini kendilerine lider bilsinler ve itaat şartlarını yerine getirsinler, eski zamanlarda Vangtatiteyef'e verdikleri ihsanı geçmişteki gibi versinler” şeklindedir¹²⁴⁷.

Cihânşah vergiler alınırken haksızlık yapılmasını önlemenin yanında fazla vergi alınmasını kontrol altına almak için zaman zaman müdahalelerde bulunmuştur. Örneğin Gorgan Cami üzerinde basılan kitabede, Baba Hasan adlı biri Gorgan şehri ve pazar halkı hürmeti sayılı kişilere zorla kötü bir kanun koyup her yıl ordu araç gereçleri için 70 bin kepekli dinar almış¹²⁴⁸. Cihânşah bu kanunun kaldırılmasını isteyerek¹²⁴⁹ halkın haklarını korumuş ve onlara zor kullanılmasını önlemiştir, ancak Cihânşah'ın yaptığı bu tip olumlu davranışa rağmen XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Tebriz'de ve diğer vilayetlerde sınıf ayrımının vergi yükümlülüklerinden dolayı arttığını görmekteyiz. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, İskender ve Cihânşah döneminde vergi ve mükellefiyetlerin artma nedeni feodal istismarının şiddetlenmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Nitekim Kara Yusuf hükümdarlığı döneminde vergi ve mükellefiyetlerin miktarını artırmış, muhtes cinayet adı altında işlenen cinayetlere karşılık yeni vergi tayin edilmiştir¹²⁵⁰.

I.c. Para Politikası

Karakoyunlu hazinesinde ve ekonomide araç olarak kullanılan para ve para birimi bu dönemde mevcuttur. Karakoyunlular, Timurlularda olduğu gibi en yüksek para birimi olarak tümen kullanmışlardır. Bunun yanı sıra Irak Kepeki dinarı ile dirhem ve tenge de kullanılan para birimleri arasında olmuştur. Özellikle Tebriz tümeni o dönemin önemli paralarındandır. En yüksek para birimi tümen olmasından dolayı vergi gelirleri ve her türlü büyük yekûnlar tümen üzerinden hesap edilmiştir.

¹²⁴⁷Hüseyin Tabâtabai, **Farmânâ-yi Türkânân**, s. 56.

¹²⁴⁸Kepek, Köpek Han 'ın bastırıldığı altın sikkedir. Her kepek 1 tümen, her tümen kepeki 6 Irak tümeni değerindedir. Her tümen 10 bin altın dinardır.

¹²⁴⁹Abdülhüseyin Nevai, **Es nâd ve Mukâtebât**, s.50; Nadir Mirza, **Tarih ve Coğrafi-i Dar'üs-saltana-yi Tebriz**,s.116.

¹²⁵⁰Seyidağa Onullahi, **XIII- XVII. Asırlarda**, s. 100.

Kelime anlamı on bin demek olan bir tümen on bir dinar karşılığıdır¹²⁵¹. Toplanan paralar kalelerde muhafaza edilip, oradan başta askerler, emirler nökerler olmak üzere gerekli yerlere dağıtılırdı. Örneğin, Pir Budak zamanında emirlere ve askerlere yardım için Irak hazinesinin toplandığı paralar, Tarum kalesinden 4 bin Tebriz Tümeni getirip emirlere borç olarak vermiştir¹²⁵².

Hükümdarlar hazinenin durumuna göre kendi adlarına sikkeler bastırmışlardır. Örneğin Azerbaycan müzesinde bulunan Cihânşah dönemine ait iki sikke mevcuttur. Sikkelerin ağırlığı biri 5 gr. diğeri 5/1 gramdır. Genişlikleri ise biri 1/8 cm. diğeri 1/7 cm.dir¹²⁵³.

Yine hükümdarlar sikkeleri kendi adlarına bastırarak ülkeye nüfuz ettiklerini gösterirler. Ayrıca bu dönemde basılan sikkeler ülkenin sosyal, siyasî ve iktisadi durumu hakkında bilgi vermektedir. Öyle ki söz konusu ekonomik, sosyolojik ve siyasî durum iyi olduğunda kesilen sikkeler ile devletin durumunun iyi olmadığı dönemde basılan sikkeler arasında farklılıklar bulunmaktadır¹²⁵⁴. Örneğin Cihânşah Herat'ı hakimiyeti altına aldıktan sonra Timurlu Ebu Said'e ait sikkelerin üzerine "*Sultan/Cihan Şah/Adil*" şeklinde kendi damgasını vurdurmuştur. Cihânşah'ın ölümünün ardından ise aynı sikkenin üzerinde Akkoyunlu Sultan Yakup 'un "*Adil/Sultan/ Yakub/Kazvin*" şeklinde damgası vurulmuştur¹²⁵⁵. Bu şekilde aynı sikkenin üzerinde farklı farklı devlet sultanlarının damgalarının bulunması birkaç sebebi vardır. Bunlar bir tanesi Timurluların yıkılma döneminde önce Karakoyunluların sonrasında Akkoyunluların hakimiyeti ele geçirme mücadelesidir. Diğeri ise sikke basımını için kalıp hazırlanmasının zaman ve maliyet açısından bir zamana bağlı ve pahalı olmasının yanı sıra hazırlanan bir kalıp ile üçyüz adet sikke basılıyor olmasıdır. Ayrıca ekonominin devamlılığı için söz konusu sikkelerin kısa

¹²⁵¹İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.113.

¹²⁵²Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.219.

¹²⁵³Torabi-i Tabatabai, **Sikkeha-yı şahân-ı İslami-i İran**,s.156.

¹²⁵⁴Vakif Priyev, **Azeybaycan XIII-XIV. Asırlarda**, s.259.

¹²⁵⁵Celil Ender, "Bir Timuri Sikke Üzerine Akkoyunlu ve Karakoyunlu Hükümdar Damgaları", **Türk Nümuze Matik Derneği Bülten**, S.27, İstanbul, 2004, s.27; www.turknumisematik.org.tr

zamanda tedavüle verilmesi amacıyla aynı sikkenin üzerine hakimiyet durumuna göre sultanların damgaları vurulmuştur¹²⁵⁶.

II. İKTİSADÎ DURUM

II.a Tarım

Tarım XV. yüzyılın en önemli ekonomik unsurları arasında sayılmaktadır. Geçimini ve beslenmesini tarım ürünlerinden sağlayan halk yaşamının en önemli miheng taşı olmuştur. Karakoyunlu dönemine ait ferman ve vekayinamelerde bu dönemde hem halkın hem de devletin tarıma önem verdiğini ve birinci dereceden geçim kaynağı olduğunu görebilmekteyiz. Sultan Cihânşah döneminin en önemli tahıl ürünleri buğday, arpa, pamuk, bakla, mısır, susam, nohut, badem, üzüm vb. ürünler olmuştur¹²⁵⁷. Cihânşah döneminde tarım ve tarım ürünlerinden çok ciddi gelirler sağlanırken, halkın ürünleri satma ve toplama şekilleri gibi hususlarda özellikle fermanlarda birtakım kaidelerden bahsedilmektedir. Halkı zor durumda bırakmak istemeyen Cihânşah ürünlerin ucuz satılmaması, sattıkları gün kıymetinden satılması ve toplanan miktarında beytü'l mal'a verilmesini sağlamak amacı ile çeşitli bölgelerde fermanlar vermiştir. Örneğin Kaşan Meydan Cami'nin diğer adı Mirimad Cami'nin kapısının üstünde bulunan Cihânşah'ın ve Hatun Can Begüm'ün imzası bulunan Arapça kitabede şunlar yazmaktadır: “*Kaşan 'nın Beytü'l Mal'ının içerisinde bulunan Kas-i Şerife, Muzaferi'nin, Kadı Nizam ve Nesrabad-i Serpeşt'in cinsler ve mal mülkleri: buğday, arpa, keluze¹²⁵⁸, pamuk, bakla, mısır, susam, nohut, badem, üzüm, şurup ve yeşil otların Kaşan halkına pahalı satılması, sattıkları gün kıymetinden fazla satmasınlar ve gün fiyatı ile versinler. Ele ulaşan kazancı Beytü'l Mal'a versinler ve bu nedenle oranın halkına zahmet verip eziyet etmesinler*” şeklinde halkın hakkını korunmaya çalışıldığını görmekteyiz¹²⁵⁹.

Tarım ve tarım ürünlerinden ciddi gelir sağlayan Cihânşah hakkında fermanlarda yazılanın aksini iddia eden Ebû Bekr-i Tırhanî'de onun halkı zor

¹²⁵⁶ Celil Ende, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Hükümdar Damgaları”, **Türk Nümuzaîk Derneği**, s.27; Ahmed Tevhid, **Meskûkât-ı Kadîme-i İslamiyye Kataloğu**, İstanbul, 1321, s.127.

¹²⁵⁷ Hüseyin Tabâtabai, **Farmânhâ-yi Türkmânân**, s. 33–37

¹²⁵⁸ Anlamı bulunamamıştır.

¹²⁵⁹ Hüseyin Tabâtabai, **Farmânhâ-yi Türkmânân**, s.33–37; İreç Afşar, “**Vakıfname-i Az Turkmânân**” Ferhengi İran Zemin, s. 245.

durumda bırakıp, düşük ücretlere halka zorla tahıl sattırıldığına dair ifadeler mevcuttur¹²⁶⁰.

Karakoyunlu döneminde halktan toplanan tarım ürünleri gallât-ı divan denilen birimde toplanarak, beyt'ül mâl'a verilmiştir Cihâñşah döneminde devlete ait tahılla da gallât-ı divanî denilmektedir. Burada biriken tahıllar zaman zaman emirlere, askerlere vb . birimlere savaşa hazırlıkları esnasında veyahut kazanılan zaferlerden sonra dağıtılmaktadır. Örneğin Pir Budak ülkenin her tarafına tavaçıları gönderip muzaffer askerlerin toplanması emrini vermiş ve devlete ait tahılı (gallât-ı divanî)askeri arasında paylaşmıştır. Yine Cihâñşah Horasan'a hareket ettiği vakit Rey'e geldiğinde Emir Bayezid padişahın rikabını öperek Kum'da ambarlanmış olan devlet tahılını (gallât-ı divani) askerlere taksim etmiştir¹²⁶¹. Hükümdarlar bu şekilde taksim yaparak kendisine olan desteği güçlendirmek, itibarını yükselterek, savaşa çıkacağı zaman büyük çoğunluğun yanında yer almasını hedeflerken, var olan otorite ve merkezi düzeninde dinamikliğini korumuş olmaktadırlar.

II.b Ticaret

XIII-XV. yüzyılları arasındaki en önemli ticari yol Karakoyunluların başkenti Tebriz'den Hindistan, Orta Asya ve Karadeniz'e açılan ticari yol güzergâhı olmuştur¹²⁶². Özellikle Tebriz'den Trabzon'a giden güzergâh Doğu ile Batı arasındaki ticari yol hayati rol oynamaktadır¹²⁶³. Söz konusu yüzyıllar arasında Tebriz ve Trabzon yolu yoğun bir şekilde işlerken, Tebriz, Doğu ile Batı arasında çeşitli bakımlardan aracı rolü oynamıştır¹²⁶⁴.

Bilindiği gibi XIII. ve XV. yüzyılda birçok ülke Doğu Akdeniz ticaret yolu üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi ve dünyadaki ticaret yollarını kontrol etme yarışı içerisinde olmuştur. Moğol istilasından önce ticaret yollarının üzerinde hâkimiyet kurma çabasında bulunan Gürcistan Krallığı ve İtalyanlar daha sonraki

¹²⁶⁰ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.219.

¹²⁶¹Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s 209-364

¹²⁶²Manana Gabashvili, 'İlhanlı Devleti'nin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Devletler', **Türkler**, Çev. Mahmut Yavaş, YTY, C.8, Ankara, 2002, s. 387.

¹²⁶³Manana Gabashvili, "İlhanlı Devleti"**Türkler**, s. 387.

¹²⁶⁴John Karl, 'Tebriz Doğu ve Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi', **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Çev. İsmail Aka, C. XIII./24, Ankara, 1979-80, s.60.

dönemde bölgede güçlerini göstermişlerdir. Bu yolun aktif bir şekilde işleminde İtalyanların faal olarak Karadeniz’de bulunması ve burada ticaret yapmaları etkili olmuştur. İlhanlıların hâkimiyet sürdüğü coğrafyada sadece siyasî olayları değil, iktisadi açıdan yaşam tarzı da değişmiş ticari dengeler yeniden yapılmıştır¹²⁶⁵. Nitekim onların dağılmasının ardından bölgede Timurlu, Celayirli ve Karakoyunlu hâkimiyeti görülmektedir. Bu dönemde ticari açıdan önemli faaliyetlerde bulunan İtalyanlar Tebriz’le ve onun yeni yetkilileri ile yani Karakoyunlu hükümdarları ile ilişki kurmaya devam etmişlerdir¹²⁶⁶.

Karakoyunluların başkenti Tebriz XV. yüzyılda birçok güzergâhın ortasında bulunan önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Tebriz –Trabzon hattı Hoy, Ahlat, Harput, Erzurum ve Bayburt’tan geçerken, başka bir rota, Bursa’ya ulaşmadan önce kuzey batı yönünde bir yol izliyordu. Paralel bir rota ise Konya’dan başlayarak Memlûkların kontrolündeki Ramazanoğulları topraklarından ve Mardin-Hoy hattından Tebriz’e ulaşıyordu. Bu güzergâhlara ek olacak diğer bir rota ise Tebriz’i ayrı ayrı yollar halinde Suriye, Hindistan, Çin ve Hürmüz adasına bağlarken Trabzon-Kafkasya rotası da Volga nehrinin denize döküldüğü yere çok yakın olan Gürcistan’ın liman şehri Astrakhan’a ulaşıyordu¹²⁶⁷. Claviyo Tebriz’deki ticari faaliyetler hakkında “*Tebriz hakikaten zengin ve muhteşem bir şehirdir. Şehrin kapıları meydanlara açılıyor ve meydanların her biri bir kervansaray teşkil ediyor. Kervansarayların içinde ayrı ayrı daireler ve mağazalar vardır. Kervansaraylardan çıktuktan sonra çarşılara varılır ve çarşılarda her çeşit mal satılır. İpekliler, pamuklular, yünlüler, krepler, taftalar, mücevherler ve türlü türlü şeyler bulunuyordu. Alışveriş faaliyeti çok canlıdır. Çarşıların bazı yerlerinde kadınlara ait ziyet malları, ıtırar satılmaktadır. Kadınlar buraya gelerek alışveriş ediyorlar*”¹²⁶⁸ şeklinde açıklamaları ile ticari açıdan ne kadar yoğun ve renkli bir şehir olduğunu anlatmaktadır.

¹²⁶⁵ Manana Gabashvili, “İlhanlı Devleti” **Türkler**, s.386–388

¹²⁶⁶ Manana Gabashvili, “İlhanlı Devleti” **Türkler**, s. 388.

¹²⁶⁷ Adel Allouche, **Osmanlı-Safevî İlişkiler Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 31–32.

¹²⁶⁸ Ruy Gonzales de Claviyo, **Anadolu Orta Asya ve Timur**, Çev. Ömer Rız Doğrul, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 88.

Karakoyunlular Tebriz-Trabzon yolunu kullanıma uygun bir duruma getirmişlerdir. Bu dönemde değerli eşyalar, tekstil ürünleri, boyalar, baharatlar, çiftlik ürünü şeker, kuru üzüm, meyve, pirinç, bakır, gümüş, altın eşyalar, kaplamalar, deriden yapılan ürünler, Trabzon üzerinden transit olarak Tebriz'e ulaştırılırdı. İtalyan, Fransız, Flaman ince dokunmuş kumaşlar Trabzon üzerinden Tebriz'e götürülmüştür. Keten ve kadife kumaşlar, cam, metalden yapılmış eşyalar yine bu yol güzergâhından geçirilerek, İpek yolunu yeniden canlandırmak için çaba harcanmıştır. Tebriz'i uzun yıllar elinde tutan Karakoyunlular özellikle İtalyanlar ile ticari alışveriş içerisinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Cihâñşah'ın ölümünün ardından Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey bölgeye hâkim olarak, başkenti Diyarbakır'dan Tebriz'e taşınmasındaki en önemli sebep XV. yüzyıl sonunda özellikle Venedikliler başta olmak üzere İtalyanlar ile bu bölgede yakın ilişki içerisine girmek istemesidir. Son Trabzon İmparatoru David'in damadı olması bu ilişkiyi daha da güçlendirmiştir¹²⁶⁹.

Görüldüğü üzere XIII. ve XV. yüzyıl arasındaki var olan devletler İlhanlı ve onun halefleri Karakoyunlular, Akkoyunlular gibi Türk devletlerinin uluslararası ticaret politikası Doğu Akdeniz yolunun kuzeyde kalan kısmına yöneltilirken, bu yolun Güney kısmında hâkimiyet kurmayı başaramamışlardır.

Tebriz'in dışında Karakoyunlu döneminde önemli bayındır ve ticari kıymeti yüksek olan diğer önemli iki şehir Sultaniye ve Kazvin'dir¹²⁷⁰. Sultaniye'nin önemli olmasının en önemli sebebi 5 önemli uluslararası ticari yolun Sultaniye üzerinden geçmesidir. Bu hatlar şu şekilde Sultaniye üzerinden geçmektedir: Güney yolu, Sultaniye, Hemedan, Bağdad ve Mekke'ye giden yoldur. Doğu yolu ise Sultaniye, Rey, Veramin, Nişabur (oradan Belh'e, Asya'nın merkezi, Harezm ve Herat'a yol ayrılır), kuzey yolu ise Sultaniye, Erdebil ve Derbend'den geçmektedir. Yine diğer iki yol ise Batı'daki Sultaniye, Tebriz, Erzurum, Erzincan, Sivas, Konya'dır. Batı ile Güney yolu arasından geçen orta yol ise Sultaniye, Save, Kum, Kaşan İsfahan, Yezd, Şiraz ve Kiş istikametinden geçmektedir¹²⁷¹. Bu istikametlerden anlaşıldığı üzere

¹²⁶⁹Manana Gabashvili, "İlhanlı Devleti" **Türkler**, s. 392.

¹²⁷⁰ İsmail Aka, "Şahruh'un Azerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri" **X. Türk Tarih Kongresi-1986**, C.III, TTK, Ankara, 1991, s. 1083.

¹²⁷¹R. E. Ağayev, **Azerbaycan ve Merkezi Asya**, s. 68.

Sultaniye şehri en az Tebriz kadar ticari faaliyetlerin yoğun olduğu bir bölge durumundadır. Ruy Gonzales de Clavijo Sultaniye için “*Burası Tebriz kadar büyük değildir. Mühim bir ticaret merkezidir. Bilhassa Haziran ve Temmuz aylarında büyük deve kervanları geliyor ve o zaman şehirde çok canlı bir faaliyet başlıyor. Hindistan’dan birçok kervan gelmekte ve çeşitli baharatlar getirmektedir. Binaenleyhn Suriye’de bulunmayan birçok baharatlar burada bulunuyor ve burada bulunanlar hiçbir vakit İskenderderun piyasasına gönderilmiyor*”¹²⁷². Hazar denizinin güney sahilinde bir vilayet olan Ceylan’ın ipekleri de buraya geliyor. Gelen bu ipekler Sultaniye’den Şam’a ve Suriye’nin diğer taraflarına, Anadolu’ya Kefe’ye ve civar yerlere gönderiliyordu. Şirvan diyarındaki Şamahi’de işlenen ipekler de buraya geliyor. İran tacirlerinden başka Ceneviz ve Venedik tacirleri de oraya giderek bu ipekleri satın alıyorlardı. Sultaniye’ye Şiraz ve yöresinden türlü türlü pamuklu ve ipekli kumaşlar, tenteneler ve krepler geliyor. Her sene yaz mevsiminde Kefe ve Trabzon gibi hristiyan diyarlarından ve Anadolu, Suriye ve Bağdad gibi islam memleketlerinden gelen tacirler burda toplanarak alışveriş ediyorlardı’¹²⁷³ ifadelerinden Sultaniye’nin de Tebriz kadar önemli bir ticaret merkezi olduğunu söyleyebiliriz.

Bir süre Karakoyunlu hâkimiyeti altında kalan Yezd şehri halkı ise kumaş dokumacılığı ve çeşitli ipek dokumacılığı ile uğraşmaktadırlar. Yezd’e İpek Esterabad, Azzi ve Bakü Denizi (Mazenderan Denizi) yoluyla Timurlu şehirlerinden getirilmekteydi. Yezd halkı bu ipek kumaşlardan önemli bir miktarını kendi çabaları ile Hindistan, İran, Çağatay, Çin bir bölümüne Bursa’ya gönderirlerdi¹²⁷⁴. Yine ipeğin yetiştiği bir diğer şehir ise Şirvan’dır. Şam, Kefe ve Bursa pazarlarında satılan ipek dokumalar bunlardan yapılırdı. Daha sonra bu ipek Venedik ve Lucca’ya götürülür ve orada bundan iyi cins kadife dokunurdu¹²⁷⁵.

Yine Karakoyunlu döneminin önemli ticaret merkezlerinden biri de Pir Budak’ın yönetimi altında bir süre kalan Şiraz olmuştur. Çünkü Herat, Semerkant ve

¹²⁷² Ruy Gonzalezs de Claviyo, **Anadolu Orta Asya ve Timur**, s. 93.

¹²⁷³ Ruy Gonzales de Clavijo, **Anadolu Orta Asya ve Timur**, s. 102.

¹²⁷⁴ Josaphat Barbaro, **Anadolu’da ve İran’a Seyahat**, s. 92.

¹²⁷⁵ Johannes Schiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında**, trc. s.89.

Nesa'dan geçen tüccarlar Şiraz üzerinden geçmektedirler ve bu şehirden genellikle mücevherat, büyük ve küçük ipekli kumaşlar, baharat ticareti yapılmakta idi ¹²⁷⁶.

Görüldüğü üzere Karakoyunlu hâkimiyeti altında bulunan birçok şehir buldukları konjektör ve ürettikleri hammadde nedeniyle önemli ticaret merkezleri arasında bulunurken, Karakoyunlu hükümdarları da ticaretin gelişmesi için birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Cihânşah iç ve dış ticaretin gelişmesine önem vermiş ve bu konuda civar devletler ile ilişkisinde özenli davranmıştır. Örneğin onun döneminde Bursa'dan Tebriz'e mal getirmiş olan Ahmet İbn Musa Tebriz'de vefat etmiştir. Ayrıca devlet memurları onun 8 Harvar ipeğini almışlardır. Bunun üzerine Osmanlı sultanı Cihânşah'a mektup yazarak vefat eden kişinin mallarını onun oğlu ve karısı için Bursalı Şeyh Muhammed'e geri verilmesini talep etmiştir. Tebriz tacirlerinin reisi Melük'ül Tüccar Hacı Şemseddin bu arada kontrol edilmiş ve Cihânşah'ın emri ile sahip olunmuş mal geri verilmiştir ¹²⁷⁷. Görüldüğü üzere Cihânşah döneminde Osmanlı ile ticari ilişkiler olduğu anlaşılırken, Tebriz ve Bursa arasından ticaret trafiği yaşandığını ve tacirlerin birbirleri ile mal alışverişi yaptığını görmekteyiz. Bu mal alışverişinde muhtemelen Tebriz ve Anadolu arasındaki rotaların kullanıldığı görülmektedir. Yine XV. yüzyılda Avrupa'da ipekli sanayiye büyük önem verilmiştir ve Tebriz'den Bursa'ya ve Avrupa'ya ipek götürülürken, çoğu Müslüman Azerbaycanlı olan İranlı tüccar ipek yüklerini Bursa'da İtalyanlarca ithal edilen Batı mallarıyla değiştirmekteydi ¹²⁷⁸.

Cihânşah ülkesinde bulunan ve ticaretin yoğun olarak görüldüğü güzergâhlara kervansaraylar yaptırmıştır. Nitekim Tebriz'de kendi adına yaptırdığı kervansaraylar mevcuttur ¹²⁷⁹. Cihânşah'ın hâkimiyeti döneminde deniz yolları ve diğer yollar kısmen canlanmıştır. Cihânşah'ın bu illerdeki hâkimiyeti döneminde ticaret kervanlarının artması ve onların hareketleri kaynaklarda az da olsa yer almaktadır. Bu dönemde ticaret kervanlarının serbest hareket etmesi için birtakım tedbirler alınmıştır. Bu amaçla etraftaki arazilere nümayendeler gönderilir, özel

¹²⁷⁶Josaphat Barbaro, **Anadolu'da ve İran'a Seyahat**, s. 92.

¹²⁷⁷Feridun Bey, **Münşeat**, s.231–232; Seyidağa Onullahi, **13–17. Asırlarda Tebriz Şehri'nin Tarihi (Sosyal, İktisadi Tarihi)**, İlim, Bakü, 1998, s. 68.

¹²⁷⁸Halil İnalçık, **Ekonomik ve Sosyal Tarihi** s. 276.

¹²⁷⁹Adil Başselioğlu Başıliyev, **Güney Azerbaycan Şehirlerinin Medeni Hayatı Seyyah Günedliklerinde (XI-XVII Yüzyıllıklar)**, Elm, Bakü, 2003, s.110

kâtipler ticaret ile bağı birçok meseleler ile ilgilenir, ticaret yolları o merkezlerden geçirilir, değiştirilecek ürünler yenileri müeyyen edilirdi¹²⁸⁰.

Yine Anadolu'da esnaf ve sanatkâr teşkilatı olarak kurulan, gücünü esnaf ve sanatkârlardan almış, ticaretin gelişmesinde önemli rol oynayan Ahilik teşkilatı Karakoyunlu devlet bünyesinde mevcut olduğunu ve devletin ticari gelişmesinde önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Ayrıca Karakoyunlu toprakları içerisinde gelişme gösteren Safevîye Tarikatının Ahilik ve Bektaşilik gibi teşkilatlar ile sıkı sıkıya ilgili olduğu bilinmektedir¹²⁸¹. Karakoyunlu döneminde Ahilik organları çeşitli devlet görevlerini icra etmişler ve giderek devlet bünyesinde yüksek görevlere sahip olmuşlardır. Ayrıca ayanlarda giderek Ahiliye dâhil olmuşlardır. Örneğin Karakoyunlu döneminde Kara Yusuf'a hizmet eden Ahi Farruh, Ahi Emir Şeyh ve Ahi Kassab¹²⁸², Ahi Bestam'ın oğlunun adı kaynaklarda geçmiştir. Hatta Ahi Emir Şeyh Kara Yusuf'un vezirlerinden biridir. Muhtemelen isimlerinin başında bulunan Ahi kelimesi¹²⁸³ onların Ahiliğe mensup olmuş olduğunu göstermektedir. Çünkü XIV. yüzyıl sonlarında ve XV. yüzyılın başlarında şehir ayanlarının bir kısmı kendi konumunu korumak amacıyla siyasal ve iktisadi bakımdan kuvvetlenerek Ahiliğe dâhil olmuşlardır¹²⁸⁴, ancak XV. yüzyılın başlarında, ülkelerin siyasî hayatında belirli bir ölçüde rol oynadığı anlaşılan ahilik içerisinde bölünmeler olmuştur, örneğin, Tebriz'de zamanında kasaplık yapan ve ahilik teşkilatına dâhil olan Şeyh Ahi Kassab, bir süre Tebriz'de damgacı olarak çalışmış ve yönetici sınıfına mensup olmuştur. Tebriz'de bunun gibi bölünmeler, bu teşkilatının parçalanmasına yardımcı olmuş ve onun yavaş yavaş zayıflayıp oradan kalkmasına sebep olmuştur¹²⁸⁵.

Yine İskender ve Cihânşah adına basılan sikkeler ahilik teşkilatına dâhil olmuş Hoy'lu zarrabların elinde yapılmıştır ve sikkelerin üzerinde Hoy kelimesi

¹²⁸⁰R. E.Ağayey, **Azerbaycan ve Merkezi Asya**, s. 69.

¹²⁸¹Franz Babinger, "Safiyeddin", **İ.A.**, c. X.,MEB, İstanbul, 1984, s. 65.

¹²⁸²Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s.99-133.

¹²⁸³Mikayıl Heydarov, **XIII-XVII Asırlarda Azerbaycan Şehirlerinde Sosyal-İktisadi Münasibet və Sanatkârlık Teşkilatları**, İzdatelstvo, Elm, Bakü, 1987, s.32.

¹²⁸⁴Mikayıl Haydarov, **XIII-XVII Asırlarda Azerbaycan**, s.33.

¹²⁸⁵Seyidağa Onullahi, **13-17.Asırlarda**, s.68; Kazım Paydaş, "Akkoyunlu Döneminde Ticaret", **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi**, C.23, S.36, Ankara, 2004, s.223.

yazmaktadır ¹²⁸⁶ . Bilindiği gibi zarrablar Ahilik teşkilatını oluşturan esnaf birimlerindedir. Ayrıca Hoy ve civarında Ahilik teşkilatının etkileri görülürken, Ahilik teşkilatının kurucusu Ahi Evren'nin de doğduğu şehir olarak bilinmektedir.

III. ARAZİ TÜRLERİ VE YÖNETİMİ

III.a Devlet Arazisi (Miri Arazi)

Miri Arazi (devlet arazisi) rakabesi devlete, istifade hakkı fertlere ait olan arazidir. Bu arazinin çıplak mülkiyeti devlettir. Yalnız, devlet, araziden istifade hakkını tefviz adı verilen bir muamele ile reyaya tevcih etmiştir¹²⁸⁷ . Karakoyunlu hükümdarları Miri arâziyle birlikte, husûsi mülkiyet halinde olmyan arâzilere de istediği gibi sahib çıkabilirdi. Söz gelişi bundan ıktâda bulunurdu. Ancak miri arâziyi özellikle kendisi için muhafaza eder ve akrabasına ihsanda bulunurdu. Karakoyunlu devletinin merkezileşme süreci içerisinde sosyo-ekonomik temelin daha ileri gitmesi ve miri mülkiyetin yaygınlığı artmıştır. Miri Arazi toprak sahipliği divân-i malik ve divân-ı hassa denilen iki merkezi idare toplanmıştır. Toprak üzerinde bulunan devlet arazisi toprak vergisi şeklinde hazineye dahil olan mahsul payının benimsenmesi ile ifade olunurdu¹²⁸⁸ .

III.b İkta Arazisi

İktada sadece toprak mülkiyetinin değil müeyyen vilayetlerin idaresi hukuku da anlaşılmaktadır. İkta toprakları kanuna göre şartı toprak mülkiyeti anlamı da taşımaktadır. İkta sayesinde devlet hazinesinden para harcamadan büyük ve güçlü bir ordu oluşturuluyordu, ayrıca göçebe Türkmenlerin yerleşik düzende yaşanlara zarar vermesi engelenbiliyordu. Ayrıca ikta sahipleri buldukları yerlerin güvenliğini ve idaresini sağlıyordu, devlet dairesi en uzak yerlere götürülebiliyordu. Yine üretim denetlemesi ve artması sağlanıyor, böylece topraklar boş kalmıyordu. Toprakların ikta gibi bölüşülmesini Selçuklular, Atabeyler, Harzemşahlar ve İlhanlılar döneminde olduğu gibi Karakoyunlularda da görmekteyiz Eyaletler ve vilayetler

¹²⁸⁶ ; Muhammed Emin Riyahi, **Tarih-i Hoy**, s. 77.

¹²⁸⁷ Halil Cin, **Osmanlı toprak Hukunda, Miri Arazinin Hukuki Rejimi** ,A.Ü. ,s. 749.

¹²⁸⁸ Şahin Ferzelibeyli, **XV. Asır**, s.56.

kendilerine ikta edilen emirler ve hanedan ailelerinden olanlar tarafından idare olunurken, askerî denilen hâkim sınıf Karakoyunlu ulemasını oluşturuyordu¹²⁸⁹.

Nitekim Cihânşah döneminde Fars, Yezd, İsfahan ve Bağdad gibi önemli ve büyük vilayetlerin her biri bir şehzadeye idare edilmek üzere verilmiştir. Cihânşah döneminde ikta sisteminin olduğunu fermanlardan ve vekayinamalardan tespit edebilmekteyiz. 1454 yılında Cihânşah dönemine ait fermanında Herat, Şiraz ve Bevanat'ın¹²⁹⁰ Emir Celeddin Tarhan'a ikta verilmesine dair bir fermanı¹²⁹¹. Burada "1454 yılı ile bir olan Loy (lui) yılının evvelinden ona bağışladık ki oranın tahülü için divana ulaşan mal mülk ve diğer işlerden ve yerlerden tasarruf etsin ve yılan yılının başından kendi için ekip hâsılat götürmek için mukasime adı zikr olunmuş emirin olsun ve o bölgelerde ziraat ile uğraşan eken Abede İvesi halkı, Fars'ın ikteş¹²⁹² halkından olan Muhammed Har ve onun kardeşleri Ahmet, Ali Erreş'in oğluna bölünmüş ayrılmış mefruz¹²⁹³ halktan tanıyıp adı geçen bölgeler arasında bizim işaret ettiğimiz emire ait olsun" şeklindedir.¹²⁹⁴. Yine Cihânşah oğlu Pir Budak'ı hizaya sokmak için Şiraz tarafına asker sevk ettiği dönemde, oğluna haber yollayıp Şiraz'dan ümidini kesmesi haberini yollamış, o bölgeyi ele geçirdikten sonra Ebû Yusuf Mirza'yı Şiraz'ın yönetimine tayin ederken, Kazerun, Habr, Çehar Dang'ın Serd Sirat'ını Muhammed Mirza'ya Kirman'ı Bevanat eklentisi ile Ebû'l Kasım Mirza'ya ikta olarak vermiştir. Diğer vilayetleri ise Şah Ali Şehsuvar, Lala Sefer Şah ve diğerleri gibi büyük emirlere vermiştir. İsfahan'ı ise daha sonra Muhammed Mirza'ya tahsis etmiştir¹²⁹⁵. Yine Cihânşah döneminde Kazvin ikta olarak Rüstem Tarhan'ın oğlu Suhrab Bey'e verilmiştir¹²⁹⁶.

Karakoyunlu devletinin merkezileşme süreci içerisinde sosyo-ekonomik temelin daha ileri gitmesi ve miri mülkiyetin yaygınlığı ile birleşince hükümdarın

¹²⁸⁹Vakif Piriyevev, **Azeybaycan XIII-XIV. Asırlarda**, Nurlan, Bakü, 2003, s. 213–214.

¹²⁹⁰Önceleri Şiraz'a, günümüzde Yezd 'e bağlı bir bölgedir.

¹²⁹¹Bu fermanın aslı İstanbul Topkapı Sarayı Müzesindedir. Metni ilk kez Jan Oben tarafından Archives Persanae Commentecs 'in 3. sayısında nakil etmiştir.

¹²⁹²Tabaka veya mahalle adıdır. İki kökenli olan yani anne ve babası ayrı kökenden olandır.

¹²⁹³Ayrı çalışan, ancak herkesin payı belli olan

¹²⁹⁴Hüseyin Tabâtabai, **Farmânhâ-yi Türk mânan**, s.29.

¹²⁹⁵Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.221.

¹²⁹⁶Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.304.

otoritesinin artmasını ve merkezin giderek güçlenmesini sağlamıştır. Hükümdarlar tarafından verilen iktalar sultan ve hâkim sınıf arasındaki bir takım uyumları sağlarken, çelişmeleri ortadan kaldırmamıştır. İdarelerinde geniş topraklar ve maiyetlerinde önemli askerî kuvvetler bulunan ve merkezdeki devlet teşkilatının küçük bir örneği olan ikta sahipleri bazen sultan ile bazen de kendi aralarında mücadelelere giriştikleri ve iktalarını az bulanların bazen müşterek bazen de yalnız olarak hükümdara isyan etmişlerdir¹²⁹⁷. Nitekim Karakoyunlu döneminde eyalet yöneticileri, şehzadeler, emirler, divan ricali büyük toprak mülkiyetini çeşitli yollarla ellerine geçiriyorlar ve bireyleştiriyorlardı ki bunu Cihânşah'ın oğulları Pir Budak ve Hasan Ali olaylarında net olarak görmekteyiz. Besledikleri özel ordular, sultanın hassa ordusu ve ikta alan emirlerin yanı sıra halk üzerinde bir diğer baskı gücünü meydana getiriyordu. Yüksek aristokrasi muazzam servet ve nüfuzunu kullanarak sultanın hâkimiyetinin daha fazla güçlendirilmesine ve merkeziyetçi tedbirlere muhalefet gösteriliyordu¹²⁹⁸. Karakoyunlu devletinin konar-göçer aşiret örgütlenmesinin zaman içerisinde çözülmesi ve aristokrasinin toprak üzerindeki feodal hâkimiyetinin gelişmesi halk üzerinde büyük toplumsal sorunlara neden olmuştur.

III.c Vakıf Arazisi

İlmi ve sosyal müesseselerin masraflarına karşılık olarak tahsis olunan araziye vakıf arazisi denilmektedir¹²⁹⁹. Kara Yusuf'tan itibaren Karakoyunlu Devleti'nin idaresinde merkeziyetçi bir siyaset takip edilmeye başlanmıştır. Giderek hâkimiyet alanını genişleten Karakoyunlu hükümdarları merkeziyetçi otoriteyi güçlendirmiştir. Göçebe hayattan yerleşik hayata geçen Karakoyunlularda özellikle aşiret yapısından kurtulup devletleşme sürecine geçtiklerinde birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişim doğal olarak toprak ve arazi yapılarında görülürken, vakıf arazileri ve vakıf idaresi çerçevesinde şekillenmiştir.

¹²⁹⁷ Osman Turan, "İkta", İ.A.,M.E.B., C.V-2, İstanbul, 1950, s. 955.

¹²⁹⁸ Ü.Hassan, H.Berktaş, A.Ödekan, **Türkiye Tarihi**, s.112.

¹²⁹⁹ İ.Erdem, K. Paydaş, **Akkoyunlu Devleti**, s. 191.

Karakoyunlular vakıf arazileri ve vakıf idare sisteminde Timurlu ve Celayirli geleneklerini devam ettirdiklerini, onları örnek alarak vakıf idaresini geliştirmiş olduklarını görmekteyiz.

Karakoyunlular döneminde Müslüman ve Hristiyan idarelerine vakıf mülkiyeti verilirken birtakım mükellefiyetler ve şartlar söz konusudur. Buna göre, vakıf mülkiyetinden alınan gelirlerin bir kısmı mescit, medrese ve başka dinî imaretlerin yapılmasında kullanılmaktaydı¹³⁰⁰. Vakf olunan yerler bağışlanamaz, satılmaz ya da yıkılmazdı. Babadan oğula miras yolu ile geçerken, genellikle vakfın kullanımı ve idaresi büyük oğlana geçirdi. İki yıldan fazla kiraya verilemezken, kiracılar arasında vakf eden kişi asla bulunamaz ve ona kiraya verilemezdi. Vakf olunan yerlerde eğitim ve tedris verilmeli, ders veren kişi vakf gelirinin bir kısmını kendi ihtiyaçları için kullanabilmeliydi. Gerekli görüldüğü vakit Gayr-i Müslimlere de vakf arazileri verilebilirdi. Vakıf etrafında görev yapan kişilerin göreve getirilmesi ve alınması vakıf sahibinin görevidir ve bölgede bulunan vezirler, kadılar, valiler ve ileri gelenler bu duruma müdahil olma hakları yoktur. Ayrıca, vakıf kanunları şer'î kanunlar çerçevesinde düzenlenen vakıfçıların şartlarına göre düzenlenirken, eski fermanlardaki vakıf şartlarına daha sonra gelen hükümdar koyduğu şartların devam ettirmeye çalışmıştır. Vakıflardan elde edilen gelirin bir kısmı fakirlere yemek yapılarak dağıtılmalıdır. Bazı vakıfnamelerde Timur döneminde vakıf edilen yerlerin Karakoyunlu'nun eline geçtikten sonrada aynı kişilere vakıf edildiği ve Timur geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Nitekim Timur döneminde Hz. Fatma'nın mezarı Nizameddin Ahmed-i Rezevi'ye verilirken, Cihânşah'ın 1462 tarihli fermanında görüldüğü üzere vakfın aynı şekilde aynı kişiye vakıf edildiği görülmekte ve fermanında Timur'un ve Şahruh'un adı geçmektedir¹³⁰¹. Bazı vakıf arazileri bağışlanırken Cihânşah'ın eşi Hatun Can Begüm, kızı Devlet Sultan Hatun gibi kadınların da rızası alınmış ve bazılarında onların isimleri getirilmiştir. Örneğin Cihânşah dönemine ait bir vakıfnamede Şeyh Safi Astanası (mezarı) Hatun Can Begüm ve Cihânşah tarafından Kası-ı Şerife ve Muzafferi ve Kadı Nizam ve Nesrabad-i Serpeşt'e vakıf ettiği görülmektedir¹³⁰² ve vakıfnamede eğer mezar harap

¹³⁰⁰Şahin Ferzelibeyli, *XV. Asır*, s.78.

¹³⁰¹Hüseyin Tabâtabai, *Farmânhâ-yi Türk mânan*, s.38-43.

¹³⁰²Hüseyin Tabâtabai, *Farmânhâ-yi Türk mânan*, s. 33-37.

olursa vakıf edilen yerden elde edilen para ile tamir etmelidir şeklinde ibareler bulunmaktadır. Aynı şekilde 1471 tarihli vakıfnamenin sonunda vakıf eden kişinin yani Mirza Yusuf'un kız kardeşi olan Devlet Sultan Hatun'un da tasdik etmiş ve izin vermiş olduğunu görmekteyiz¹³⁰³.

Yine Cihânşah tarafından 1462 yılına ait fermanla yazıldığı üzere Hz. Fatma'nın mezarının vakıflarının Nizameddin Ahmed-i Rezevi'ye verilmiştir ve fermanla eski zamanlardan beri günümüze kadar seyyidlerin büyüklüğü ve imamzade Hz. Fatma'nın mezarının yöneticiliği babaları ve dedelerine, kimsenin ortaklığı olmadan ait olduğu ve şimdi onlar öldüğü için bu işin evlatlarına ortaklık olmadan ulaşması isteniyordu. Buna ek olarak, vakıfların mahsülleri şer'e dayanarak vakıfçıların şartları göz önüne alınarak harcansın, mülk ve iktaya mamur sağlansın ve o mezara bakım gösterilsin, mezarın hizmetçileri müşrifleri ve civarında olan görevli kişilerin görevden alınması ve getirilmesi ona (vakıf sahibine) aittir şeklinde ibareler mevcuttur¹³⁰⁴. Yine diğer bir vakıf kaydında ise Cihânşah'ın oğlu olan Mirza Yusuf'un Şiraz'da vakfettiği bir köy ve bir bahçe mevcuttur.1471 tarihli vakıfnameye göre, Emirzade Yusuf Fars'ın diğer iki köyünü de Sultan Nureddin Ali Gazi Erdekani Asitanesine (mezarına) vakfetmiştir. Vakıfname'ye göre vakfeden Yusuf'a annesinden miras olarak kalmış, Şiraz'ın etrafında bulunan "Hüsrev Abad" adlı köy ve tarla, diğeri ise önce "Sebûh Abad" şimdi "Türkman Abad" denilen bir tarladır. Bu iki yer, Atabey Se'd ibn Zengi'nin yaptırmış olduğu Seyit Emir Ahmed ibn Musa adlı imamzadenin mezarına vakfolunmuştur. Bu vakıfnamede vakıf edilen toprağa karşılık birtakım şartlar yazmaktadır. Bu şartlara göre vakıf olan yerler bağışlanmaz, satılmaz, rehin verilemez ve yıkılamazdır. İki yıldan fazla kiraya verilmezken, keza mutlaka hüküm sahiplerine kiraya verilmemelidir. Bu vakfedilen yerin kullanımı ve idaresi Seyit Sedreddin Muhammed ibn Mensur Eddeşteki'ye aittir. Diğer bir şart ise, vakıf edilen yerin ilk olarak bu köy, tarlalar ve onlara bağlı olan yerlerin tamiri için harcanmalı, kalanını ise mütevellî mezarın etrafında ders verdiği için almalı ve kendi ihtiyaçları için kullanırken, bu parayı kimse onunla ortak kullanılmamalıdır. Mütevellî Ahmediyye(Seyit Emir Ahmed ibn Musa) mezarının müderrisi olmalı ve haftada 4 gün ders vermelidir. Daha fazla ders vermesinin

¹³⁰³ İreç Afşar, "Vakıfname-i Az Turkmenan" Ferhengi İnan Zemin, s. 245.

¹³⁰⁴ Hüseyin Tabâtabai, *Farmânâ-yi Türk mânân*, s.38-43.

faydalı olacağı bildirilmektedir. Yine kullanım ve ders verme ölümüne kadar yalnız Eddeşteki'ye ait olduğu ve ölümünden sonra onun halifesi olan oğlu Seyit Gıyas Mensur'a ve ondan sonrada kendi belirttiği oğluna ait olacağı belirtilmektedir. Ancak oğlu varsa, kullanım ve yönetim büyük oğlana verilmelidir. Ayrıca ele ulaşan paranın onda biri âlim olan birisine tedris için verilmelidir. Eddeşteki'nin nesli devam etmez ise, yönetim ve tedris Şiraz'da bulunan bir âlime verilmelidir şeklinde şartlar ile vakfedilmiştir¹³⁰⁵.

Aynı şekilde Kaşan Meydan Cami (Mirimad Cami)'nin vakıfnamesi incelendiğinde ise 1472 yılında uzun bir tumar ile caminin vakıfları belirtmiştir. Caminin vakıfı Cihânşah zamanı vezirlerinden biri tarafından Kaşan Meydan'ı önünde yapılmıştır. Camiye ait dört vakıfname mevcuttur. 1472 yılına ait bu vakıfnameye göre; Cami'ye vakıf olan Hamam ve Fin köyünün isfidap kehrizi (kanat) nin suyunun 88 bölümünden 2 bölümü (sehmi) ve 18 dükkân¹³⁰⁶ Hoca Kemaleddin Hüseyin ve onun ölümünden sonrada evlatlarına verilmesine dair ibareler mevcuttur. İkinci yer ise Kaşan'ın Dövletabad tarlasının ırmak taraflarında bulunan bir yer camiye vakfedilmiştir. Üçüncü vakıf edilen yer ise adı geçen cami ve keza ona bağlı Hanıkaha vakıf edilen Assarhane (yağ elde edilen yerin) yarısı, Dövletabad tarlası ve tarlanın kehrizinin 16 gece – gündüzlü suyunun 14 gece – gündüzünün geliridir. Dördüncü olarak cami kenarında bulunan bir hankah ve Mevlana Fahreddin Ali ibn es-Sadr es-Said el-Hâce Şemseddin Muhammed El-Kaşi tarafında yapılan bir saat binası vakfedilmiştir. 1472 yılına ait bu vakıfnamede hankahda fakirler ve tasavvuf ehli, tekva ehli ve kâmil pirlar ve itaat eden gençler ikamet edebilirler ve aynı şekilde bidat ehli olmayan yani Gayr-i Müslimlerde orada kalabilirler şeklinde ibare bulunmaktadır. Hanikah ve saat binasına vakıf edilenler ise Kaşan'ın kenarında bulunan Nesrabad tarlasının kehrizinin tam yarısı, Mühezzebabad tarlasının kehrizinin 27 gece gündüzlü suyunun 2 gece gündüzü ve Mühezzebabad tarlasından

¹³⁰⁵ Seyid Hüseyin Şehşehani, "Hulâsa-i az Vakıfname-i Mescid-i Mirabad ve Fermanha-i Selâtin ki Der an Bağı Mande Est" **Ferheng-i İnan Zemin**, s.23-49.

¹³⁰⁶ Söz konusu dükkânlardan birisi yağcı, beş tanesi boyacı, altı tanesi nalçı, ikisi ekmekçi, biri bakkal, biri delal, ikiside yeri silmek için kullanılan aletlerin yapıldığı dükkân yani amachane'dir.

24 bölümü toplam 111 ceribdir. Aynı şekilde yeni meydana bulunan dükkânların kalanı ve 'Fin'de vakfedenin yaptığı değirmen sayılmaktadır¹³⁰⁷.

Cihânşah döneminde Gayr-i Müslimlerde bazı yerler vakfedilmiştir. Özellikle Ermeni Hristiyan din adamlarına verilen vakıf kayıtları mevcuttur. Örneğin, Şemun Vertabidin'e Vanktatiyev ve Vank Vugadi'nin Van vakıflarına bağlı olduğu onun ektiği yerlerin divani (divana ait), vergi ve avarız vergisinden muaf olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Aynı şekilde Cihânşah dönemine ait uygulamanın devam ettiği 1467 tarihli Hasan Ali dönemine ait fermanında da Göğçe ve Erut vilayetlerinin vergisi, eski ve yeni vakıfların vergisinin alınmaması ve vakıfların Merhasiya, Şemun, Vertabid ve Merhasiya İstipanus adına bağışlandığını görmekteyiz¹³⁰⁸.

III.d Soyurgal / Suyurgal

Uygurca'da suyurgamak sözüden alınan soyurgal kelimesi, hükümdarın bir kimseye bağış ya da hibede bulunmasıdır. Bu uygulama Moğollar'ın İran'ı ele geçirmelerinden sonra yaygınlaşmış bir uygulamadır. Soyurgal sistemi, toprak sahipliğinin gelişmesi sonucu ortaya çıkmış, Azerbaycan, İran ve komşu ülkelerin yarı feodalleşme sürecinde önemli rol oynamıştır. Bu kurum Moğollar, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular döneminde yaygın olarak kullanılmıştır¹³⁰⁹.

Soyurgal devlette askerî ve mülkî hizmette olan şahıslara sultan tarafından bağışlanırdı. Soyurgalın en önemli özelliği irsi olarak devam etmesidir. Muayyen şahsa soyurgal verilirken ehkam-ı soyurgal yazılır ve ona sened neşan-ı soyurgal verilirdi¹³¹⁰. İktâ sahiplerine göre soyurgal sahiplerinin hakları daha genişti ve vergi dokunulmazlığı mevcuttur, bu da onların daha da zenginleşmesine neden olan etmendir.

Hükümdarın hizmetindekilere ihsanı olarak ifade edilen soyurgal tabiri ile daha çok arazi kastedilmiştir. Bununla soyurgal sahibi bütün vergi ve resimlerden muaf tutulmuş ve daha önce devlet hazinesine ödenmekte olan vergileri toplama hakkını kazanmıştır. Bu müessese zamanla veraset yolu ile intikal eder hale gelmiş,

¹³⁰⁷Seyid Hüseyin Şehşehani "Vakıfname-i Mescid-i Mirabad" **Ferheng-i İran Zemin**, s. 23-49.

¹³⁰⁸Hüseyin Tabâtabai, **Farmân-hâ-yi Türkmânân**, s.56.

¹³⁰⁹Kazım Paydaş, "Moğol ve Türk İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", **Bilig**, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Başkanlığı, S.36, Ankara, 2006,

¹³¹⁰Şahin Ferzelibeyli, **XV. Asır**, s.79.

din adamları ve ibadet yerleri için de verilmiştir ¹³¹¹. Soyurgal sisteminde köylüler vergilerini soyurgal sahibine vermek zorundaydılar ve devlet memurları bu imtiyazın kullanılması ve yürütülmesine müdahale edemezlerdi. Soyurgal olarak kılınan toprakların genişliği ve niteliği değişebiliyordu. Şehir, vilayet ve köyler soyurgal olarak verilebilirdi ¹³¹². Soyurgal arazileri çok büyük olabilirdi, tüm vilayetler veya idareyle ilgili bölgelerin yanı sıra tamamen küçük, sadece bir veya iki köyden oluşabilirdi, aynı şekilde tarıma elverişli toprak veya bozkır bölgesi soyurgal olarak verilebilirdi ¹³¹³.

XV. yüzyılın başlarında Karakoyunluların egemenliği döneminde tüm vilayet ve bölgeler soyurgal olarak tevcih ediliyordu. Karakoyunlu hükümdarları soyurgal vererek merkezi hâkimiyeti sağlamlaştırmak ve devlette birlik yaratmak için uğraşmışlardır. Ancak daha sonraları soyurgal sahipleri daha çok güçlenmiş ve devlet otoritesini sarsmaya başlamıştır. Soyurgalın irsi niteliğinin vergi ve yönetim imtiyazlarıyla birleşmesi, soyurgal sahiplerine (sahib-i soyurgal, arbab'ı soyurgal, ehl-i soyurgal) taktik olarak geniş ve büyük topraklara sahip olma imkânı vermiştir. Yine soyurgal arazilerinin irsi niteliği sayesinde, devlet sınırları içerisinde bağımsız yönetimler oluşmuştur Bu uygulamanın yaygınlaşmasıyla da devlet hâkimiyeti zayıflamıştır. Vergilerden yoksun kalan devletin mahkeme ve askerî işleri tamamen feodallerin eline geçmiştir Bu durum devletin birliğine karşı bir tehdit unsuru içermiştir. Çünkü soyurgalların varlığı, devlet merkezîliğinin önünde büyük bir engel olmuştur ¹³¹⁴.

Karakoyunlu hükümdarları döneminde soyurgal olarak birçok yer çeşitli kişilere verilmiştir. Soyurgallar bazen hükümdarlar tarafından herhangi bir bölgeye hâkim olduğunda, bu yerler eski sahiplerine soyurgal olarak verilirken, bazen de yenilgiye uğratılamayan düşmanın dost olarak kazanılması için verilirdi. Bazı zamanlar ise keyfi olarak verilirken, ortak soyurgal da verilmekteydi. Ayrıca soyurgal olarak verilen yerler yeni hükümdarlar başa geçtiğinde, soyurgal

¹³¹¹İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.112.

¹³¹²Seyfeddin Erşahin, **Akkoyunlular**, s. 240.

¹³¹³ Maria Eva Subtelny, "Socioeconomic Bases of Cultural Patronage under the Later Timurids" **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University Press, Vol. 20, No. 4, USA, 1988, s. 481.

¹³¹⁴Kazım Paydaş, "Suyurgal", **Bilig**, s.203.

sahiplerinin genel olarak değişmediğini ve daha önceki sultanların vermiş oldukları soyurgalların, yeni hükümdar tarafından da tasdik edildiğini göstermektedir.

Kara Yusuf 1410 yılında Celayirli sultanı Ahmed üzerine yaptığı sefer ve elde ettiği zaferden sonra Tebriz'i ele geçirmiş ve göçebe askerî soylulara büyük miktarda soyurgal, para ve hediye dağıtmıştır. Nitekim Şirvanşah İbrahim ile Gürcü kralı II. Konstantin'in birleşik kuvvetlerine karşı savaşa hazırlanan Kara Yusuf, bu şekilde siyaset yaparak, Güney Azerbaycan'ın yerli feodallerinin desteğini sağlamayı hedeflemiştir. Bu nedenle yakındakilerden başlayarak birçok kişiye soyurgallar dağıtmaya başlamıştır. Örneğin yeğeni Emirü'l-Ümerâ Bistam Bey'e, Erdebil ve Halhal bölgelerini soyurgal olarak vermiştir. Aslında, Bistam ve onun selefleri önceleri de Erdebil ve civarını yönetiyorlardı. Aynı şekilde 1417 yılında Emir Şemseddin'e Bitlis, Ahlat ve Muş soyurgal olarak terfi edilmiştir. Nitekim Kara Yusuf, bu yönetim ile soyurgalı fiilen tasdik etmiştir¹³¹⁵. Yine 1410 yılında Kara Yusuf, Aladağ' a yaylamak üzere geldiğinde Mutahharten'in torunu Şeyh Hasan'ın hakkında şikâyetler işitmesi üzerine Erzincan'ı ele geçirmiş¹³¹⁶ ve Pir Ömer'e soyurgal olarak vermiştir¹³¹⁷.

Cihânşah'ta babası gibi zaman zaman etrafındaki emirlere, kadıllara, şehzadeler ve önemli adamlarına soyurgal vermiştir. Örneğin kardeşi İskender'in oğlu Şah Kubad tarafından öldürülmesi üzerine yaptığı anlaşma sonucu Avnik'i Pasin vilayeti ile birlikte Şah Kubad'a soyurgal olarak vermiştir¹³¹⁸. Yine Cihânşah tarafından 1453 tarihinde yazdırılan fermanında Culah adlı yerin Şeyh Dara'iye soyurgal olarak verildiği belirtilmişti ve fermanında şu şekilde geçmektedir: “*Culah bölgesi reisleri kethodaları ve halkı dünya onun fermanında olan Şahın emrini bildiği zaman bilmelidirler ki onların mal ve mülklerini Togay Yılı öncesinden kime verdiği Şeyh Kutvetol Eazim Şeh Darayi iktalarına söyledik ve bağışladık*” şeklindedir¹³¹⁹. Yine Cihânşah döneminde yazılan 1454 yılına ait başka bir fermanında

¹³¹⁵Kazım Paydaş, “Suyurgal”, **Bilig**, s.201.

¹³¹⁶Mîrhand, **Ravzat'us Sefa**, s.560; Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârîh**, s.359;Gonsales Kalaviho, **Sefername-i Klaviho**, s.327.

¹³¹⁷Hafız Ebrû, **Zübdetü't –Tevârîh**, s.360; A.Semerkindî, **Matla'-ı Sa'deyn**, s.124.

¹³¹⁸Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.97.

¹³¹⁹Hüseyin Tabâtabai, **Farmânâ-yi Türkmânân**, s.56; Heribert Buse, **Teşkilat-ı Divan-ı İslami**, Çaphane: Nakş-i Cihan, Tahran, 1368,s. 233.

Herat, Mervest ve Şiraz Daru'l saltanasının büyük bölümlerinden olan Bevanat'm¹³²⁰ Emir Celaleddin Tarhan'a ikta olarak verilmesinden söz edilmektedir¹³²¹. Bu iki fermenda soyurgal sahibinin vergi ve yönetim konusunda elde ettiği imtiyaz hakkı açıkça görüldüğü gibi, memurların soyurgal bölgesinden kalem ve adımlarını çekmeleri de emredilmektedir¹³²². Aynı şekilde Cihânşah Hemedan şehrini Emir Satılmış ve Emir Şahsuver Bey'e soyurgal olarak vermiştir¹³²³.

III.e Tiyul

Karakoyunlu bünyesinde bulunan diğer bir ikta ise Tiyul'dur. Tükçe bir kelime olan tiyul ikta, tiyuldar ise ikta sahibi anlamına gelmektedir. Tiyul müeyyen bir yerin başarılı bir şekilde kullanılmasından ötürü şahın devlet topraklarını özel kişilere verdiği bölgedir. Tiyul sahibi yani tiyuldar topraktan aldığı gelirin hepsini ya da büyük bir bölümünü kendisine ait saymaktaydı ve o devlete her yıl rüsum adı altında bilinen bir meblağda para vermek zorunluluğu vardı. Tiyul soyugal sisteminde olduğu gibi şehzade, emir ve diğerlerinde olduğu gibi irsi olarak devam etmezdi, çünkü bu topraklar tiyula layık görülen hükümet memuruna verildiği üzere maaş yerine geçmekteydi Bunun karşılığında tiyuldarlar savaş esnasında orduya katılarak görev almaktaydılar¹³²⁴. Tiyullar vilayetlerdeki kuvvet sahipleri hükümdarın talimatına göre muayyen miktarda atlı ve yaya kuvvet toplayıp emr olunan yere gitmek zorunda idiler, çıkarılacakları kuvvet kendilerine verilen tiyul tımarın gelirin göre hesaplanırdı¹³²⁵. Tiyul sahibinin görevleri arasında toprağın işlenmesi ve bakılması vardı. Bu askerî görevlilere ayrılmış olan gelirdi ve ikta olarak askerlere verilmek zorundaydı. Buna karşılık tiyul sahibi ordunun düzenlenmesinde, gelirin toplanmasında ve kendi tiyulunun mntakasındaki ekim ve dikimde mükemmel bir çaba göstermek ve tamamen techizatlı ve silahlı asker bulundurmamak zorunda idi¹³²⁶. Karakoyunlu ordusunda aşiretlerin ve reislerinin etkinliğinin artması ile eyaletlerde

¹³²⁰Yezd'e tabi bir bölgedir; Enver Konukçu, **Avnik**, s. 381.

¹³²¹Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.28.

¹³²²Kazım Paydaş, "Suyurgal", **Bilig**, s.203.

¹³²³Şahin Ferzelibey, **XV. Asır Azerbaycan** s. 79; Kazım Paydaş, "Suyurgal", **Bilig**, s. 203.

¹³²⁴Şahin Ferzelibey, **XV. Asır Azerbaycan**, s.81.

¹³²⁵Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**,s. 92; Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**,s.232.

¹³²⁶Kazım Paydaş, **Devlet Teşkilatı**,s.232.

Tiyul adı verilen tımar sistemine geçilmiştir. Bu sistem Cihâşah zamanında düzenlenmiştir. Örneğin Cihâşah 1466 yılında kendisine isyan etmiş olan oğlu Pir Budak'a karşı Bağdad'a yürümeye hazırlandığı zaman vilayetlerden tiyuldarları toplayarak gücünü arttırmıştır¹³²⁷. Cihâşah'ın ölümünden sonra ise Uzun Hasan, Bey onun ülkesinin iktalarını sipahi âyânına, neseplerinden dolayı yükseltilmiş olan onun denklere ve nökerlerine tiyul olarak dağıtmıştır.¹³²⁸

III.e Özel Mülkiyet

Karakoyunlularda toprak sahipliğinde miri topraklar yanında rakabi şahıslar veya hukuki şahsiyetler elinde bulunan özel mülkiyetler de yer almaktadır¹³²⁹. Karakoyunlularda, Akkoyunlu ve Selçuklularda olduğu üzere bazı maksatlar mahdut bir nispette özel mülkiyet topraklarına müsaade etmiştir. Özel mülkiyeti bulunan şahıslar topraklarını istedikleri gibi kullanma hakları vardı. Bu tip arâzi sâhibi, mülkü üzerinde tam bir tasarruf hakkına sâhipdir. Bu toprak elinden alınamazdı, araziye isterse çocuklarına mirâs bırakır, isterse satar, hibe eder veya vakf ederdi¹³³⁰. Ancak Karakoyunlu dönemine ait bu konu ile örnekler kaynaklarda rastlanılamamıştır.

IV. DİĞER İKTİSADİ UNSURLAR

Karakoyunlu döneminde tarım, ticaret ve araziden elde edilen gelirlerin dışında yağma ve talandan elde edilen gaimetler, hediyeler ve hayvancılık gibi çeşitli iktisadi unsurlar mevcuttur. Örneğin Pir Budak Serdsir'in bütün vilayetlerini yağmaya ve talana uğratmış ve çeşitli ganimetler elde etmiştir¹³³¹.

Yağma ve talanın dışında gelirler arasında civar bölgelerde bulunan devlet sultanlarından gelen hükümdarlara gelen ve onların yolladıkları kıymetli hediyeler önemli gelir kaynaklarıdır. Örneğin Cihâşah Horasan ve Herat bölgesi fethinden sonra Tebriz'e döndüğü vakit Akdamar katolikosu Der Zakarya, birçok hediyeleri

¹³²⁷ İlhan Erdem, **Ak Koyunlular**, s.75; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.224

¹³²⁸ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.313.

¹³²⁹ Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları, İstanbul,1980,s. 231.

¹³³⁰ Osman Turan, "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku Mirî Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.7, Ankara,2002,s.356-358.

¹³³¹ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.219.

hamilen onu karşılamaya gitmiş ve iyi dileklerini sunmuştur¹³³². Yine Cihânşah, Şiraz'a girdiği zaman Tarum, Cerun ve Lar elçileri hediyeler, armağanlar ve bağışlar ile dergâhına gelmiş¹³³³. Aynı şekilde Şahruh'ta Cihânşah'ı Azerbaycan hâkimliğine getirip, Cihânşah ve yanındaki nökerlerine at, altın işlemeli eğerler ve elbiseler kemer ve külâh ve şahane hil'atler, işlenmiş kılıç kemer, kaftan ve türlü hediyeler vermişti¹³³⁴.

Karakoyunlu hükümdarlarının gönderdiği hediyelerde onların hazinesini ne kadar zengin olduğunu gösteren unsurlardır. Örneğin Celayirli Sultan Ahmed gizlice Bağdad'tan ayrılıp, Musul'a Kara Yusuf'un yanına gittiğinde. Kara Yusuf, Sultan Ahmed'in gelişini çok iyi karşılamış ve konukseverliğini göstererek çeşitli hediyeler vermiştir¹³³⁵. Cihânşah'ta babası Kara Yusuf gibi çeşitli kişilere hediyeler vermiş ve almıştır. Örneğin Camî'ye divan ile birlikte 2 bin kepeki dinar ile deriden bir kürk göndermiştir¹³³⁶. Benzer şekilde Cihânşah'ın Fatih Sultan'a yolladığı bir mektuptan anladığımız üzere Emir Tacettün İbrahim-i Mehter ile yolladığı mektup ile iki gümüş mücevherlik içinde iki parça hayvan panzehiri ve dikilmemiş mükemmel cargeb (Turan soylu Türk sultanlarına ait bir elbise) bir altın mücevherlik ve içinde 5 parça firuze, 4 parça Ruma'ni yakut hediyeler göndermiştir¹³³⁷.

Karakoyunluların konar-geçer bir toplum olduğunu ve koyun beslediklerini bilmekteyiz ve yaşam tarımcılıktan çok haycancılığa dayanmaktadır. Dolayısıyla hayvancılıktan ciddi bir gelir elde etmektedirler. Küçükbaş hayvanların yani koyunların bir kısmından halk temel gereksinimlerinde (tereyağ, peynir, et vb.) karşılarken, elde ettikleri yün ve yapağı ile dokumacılık alanında kullanmışlardır. Diğer taraftan konar-göçerlik hayvancılık ve ekonomik yönden büyük bir öneme sahipti. Nitekim Karakoyunlular hayvanlarını otlatmak için kışlak ve yaylaklara

¹³³²Hrand D. Andreasyan, "Kronolojiler ve Kolo fonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. 132.

¹³³³ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 221.

¹³³⁴ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârih**, s.212; Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.10,s.5430.

Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.134; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.22.

¹³³⁵İsfehâni Kazvinî, **Hold-i Barin**, Haz. Mir Hâsim Muhaddes, Miras-ı Mektub, Tahran, 2001,s.273; Kazım Yaşar Koprıman, **El-Aynî**, s.71.

¹³³⁶Zebîhullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s. 135.

¹³³⁷ Feridun Bey, **Münşeat**, s.223; Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebat** s.502.

dönemsel olarak göç etmekteydiler ve yaylak ve kışlak güzargahı boyunca şehir merkezlerine yaklaştığında pazarlara inilerek teryağı, peynir, yoğurt, tulum peyniri yapağı, keçi gibi ürünlerini satarak ciidi gelir elde etmişlerdir¹³³⁸.Yine hayvancılıkla uğraşmalarından dolayı dokumacılık özellikle kece, kilim, halı gibi ürünlerin dokumasu yapılmakta ve civar bölgelerde satışa sunulduğu muhtemeldir.

BEŞİNCİ BÖLÜM **SOSYAL HAYAT, DİNÎ VE FİKRÎ HAYAT, KÜLTÜREL VE SANAT** **FAALİYETLERİ, MİMARÎ YAPILAR**

A.SOSYAL HAYAT

I.Toplumsal Zümreler (Tabakalar)

Karakoyunlu toplumu eski Türk toplumlarında görüldüğü üzere millet esası üzerine kurulurken, keskin sınıf farklılıklarının bulunduğu toplum yapısına sahip değildir. Türklerde ve Karakoyunlularda bu yapının ortaya çıkmasının sebeplerinden birisi bozkır kültürünün benimsenmesi, diğeri ise toplum düzeninde askerlik sisteminin çok etkin olmasıdır. Bilindiği gibi askerlik belirli bir sınıfın imtiyazında değil bütün milletin ortak mesleği olarak görülmüştür. Ordu- Millet anlayışına göre herkes asker görülmüş ve askerlik mesleki imtiyaz olarak görülmemiştir.¹³³⁹

¹³³⁸ Tufan Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1504-1640)**, Yeditepe Yayınvei, İstanbul, 2007, s.58.

¹³³⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü** ,s. 213-2114.

Her ne kadar ordu ve millet anlayışı mevcut olmuş olsa da Karakoyunlu devletinin toplumsal yapısı ekonomik ve siyasî hayatın getirisi olarak sınıf yerine zümrelere ayrılmıştır. Özellikle Karakoyunlu devletinde göçebe aşiret örgütlenmesinin devletleşme süreci içerisine çözülmesi ve aristokrasinin toprak üzerindeki hakimiyetinin gelişmesi toplumsal zümreler arasında farkın açılmasına neden olmuştur. Söz konusu zümreleri hükümdar ailesi ve onun sülalesine mensup olanlar dışında, beyler, ulema (müderrisler, kadılar, zaviye ve tekke şeyhleri, alimler ve bilim adamları, dervişler, din adamları, medrese öğrencileri) halk ya da köylüler (Türkmen kökenli olan Türk köylüsü göçebe ve yerleşik olmak üzere iki kısma ayrılıyordu. Göçebeler hayvancılıkla geçinirken, yerleşik köylüler ve şehirliler ise devletin veya ikta sahibinin idaresi altındaydılar), Hristiyan halk (Ermeni ve Gürcülerden oluşan), a'yanlar (tüccarlar), esir gibi sıralanabilir.

Bu dönemde Anadolu Selçuklu Devletinin bir uzantısı olarak toplumsal zümreler arasında Ahilik mensupları, meslekî-dinî örgütlerinin desteği ile varlıklı zanaatkâr-tüccar olarak şehirlere yerleşmişlerdir. Sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetleri ile Ahiler tarafından örgütlenen ticaret-zanaat faaliyetleri kapsamında Tebriz gibi Karakoyunlu şehirleri ticaret merkezleri haline getirilmiştir. Bu çerçevede dehbâğlar, bakırcılar, zarraplar, demirciler, ipekçiler, külâh-duzlar, cevâhirler, kassâblar başta olmak üzere farklı esnaf ve zanaat zümresi ortaya çıkmıştır¹³⁴⁰.

II.Aile ve Gündelik Hayat

Aile toplumun küçük bir aynasıdır. Dolayısıyla aile fertleri arasında sosyal, siyasî, hukuki ve ahlaki denge varsa o toplumlarda da bu dengeler var demektir. Diğer Türk devletlerinde olduğu üzere Karakoyunlularda aileye önem verilmiş ve toplumunun bir nevi aynası olmuştur. Karakoyunlu aile yapısını incelediğimizde anne, baba ve çocuktan oluşan ataerkil geniş aile yapısı göze çarpmaktadır. Ailede ve devlet yönetiminde kadın (hatun) hükümdardan sonra gelen önemli şahsiyetlerden birisidir. Karakoyunlu hükümdarları eşlerini yani hatunlarına özel önem verirken, onları her zaman baş tacı yapmış, iç ve dış siyasette fikirlerine başvurulmuştur. Karakoyunlu ailesinde kadın çoğu zaman hükümdar olan babanın, oğulları ve

¹³⁴⁰ Koray Özcan, “Anadolu’da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1)” METU JFA, S.23/2, İstanbul, 2006, s.21-61.

kardeşleri arasında kalmış, ancak çoğu kez kadına (eş-anne) verilen önemden ötürü saygı duyulmuş ve birçok kez onun sayesinde anlaşma sağlanabilmiştir. Nitekim bunun en iyi örneğini Cihânşah ve oğulları Hasan Ali ve Pir Budak anlaşmazlığı sırasında Hatun Can Begüm'ün bu konuda yaptığı girişimlerde görmekteyiz. Hatun Can Begüm'ün adı ve mührü birçok ferman, kitabe ve vakıf kayıtlarında geçmektedir¹³⁴¹. Bu da Karakoyunlu devlet yönetiminde kadına verilen önemin göstergesidir. Örneğin, Agvan vilayetlerinde olan Ermenilerin mezhep önderliği ve o bölgenin lideri Hristiyan rahiplerden cizye ve buna benzer vergilerden muaf olması¹³⁴² ile ilgili olan 1461 yılına ait ferman¹³⁴³ Cihânşah'ın ve eşi Hatun Can Begüm Sultan'ın imzasını yer almaktadır. Yine bazı vakıf arazileri bağışlanırken Cihânşah'ın eşi Hatun Can Begüm, kızı Devlet Sultan Hatun gibi kadınların da rızası alınmış ve bazılarında onların isimleri yazılmıştır¹³⁴⁴.

Tarihi süreç içerisinde Türk devletlerini incelediğimizde diğer Türk devletlerinde olduğu üzere Karakoyunlu ailesinin de en önemli olgusu erkek çocuk yani Mirza olmuştur. Çocuk geleceğe uzanan maddi bağ olarak görülürken, devletin devamlılığını sağlayacak gelecek olarak görülmektedir¹³⁴⁵. Karakoyunlularda da Timurlularda ve diğer Türk devletlerinde görüldüğü üzere doğum yaklaşınca Hanım saraya getirilir, doğumdan sonra çocuk annesinden alınarak sütanne ve saraydaki büyük hanımlardan birinin gözetimine verilir, belli bir yaşa geldikten sonra çocuğa bir hükümdarın bilmesi gereken şeyler öğretilir ve lala tayin edilirdi. Kız çocukları da Mirzalar gibi eğitimlerine önem verilirdi¹³⁴⁶.

Karakoyunlularda çocuk doğumları ve onların sünnetleri sevinçle karşılanmış hatta doğum ve sünnet münasebetiyle saçılar saçılıp, çocuğa takılar takılmış ve baba tarafından ziyafetler verilmiştir. Aynı şekilde Mirzalar hükümdar olarak tahta geçtiğinde kutlamalar yapılmıştır. Örneğin Kara Yusuf Pir Budak'ın

¹³⁴¹ İreç Afşar, “**Vakıfname-i Az Turkmenan**” Ferhengi İnan Zemin, s. 245.; Hüseyin Tabâtabai, **Farmân-hâ-yi Türk mânân**, s. 33–37.

¹³⁴² Hüseyin Tabâtabai, **Farmân-hâ-yi Türk mânân**, s. 33–37.

¹³⁴³ Akkoyunlu Yakup'un 1486 yılında yazılan fermanında bu konudur.

¹³⁴⁴ İreç Afşar, “**Vakıfname-i Az Turkmenan**” Ferhengi İnan Zemin, s. 245.

¹³⁴⁵ Refik Turan, “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecindeki Türk Ailesi**, C.1, Ankara, 1992, s.83.

¹³⁴⁶ İsmail Aka, **Şahruh Mirza ve Zamani**, s. 187.

tahta oturmasını kutlamak amacı ile 100 koyun ve 150 at kurban ettirmiş ve takılar takılmıştır¹³⁴⁷.

Karakoyunlu aile yapısında erkeklerin birden fazla kadın ile evlilik yaptığını görmekteyiz. Örneğin Kara Yusuf hakkında Ebû Bekr-i Tihranî “*Kara Yusuf’un oğlu İskender Mirza babasının zevcelerinden biriyle ihanette bulundu*”¹³⁴⁸ şeklindeki ifadelerinden Kara Yusuf’un da birden çok evlilik yaptığını görmekteyiz. Aynı şekilde Cihânşah iki kez evlilik yapmış olan Cihânşah’ın eşlerinden biri fermanlarda ve vakayinamelerde adı geçen Hatun Can Begüm Sultan’dır. Diğeri ise Hasan Ali’nin annesi olarak geçen ancak kaynaklarda adı verilmeyen bayandır. Yine İskender, Alıncak Kalesi’nde mahsur kaldığı zaman oğlu ve hanımlarından bazıları Kabban Kalesi ve Alıncak Kalesi’nde bulunmaktaydı¹³⁴⁹. Bu şekilde birden fazla evlilik yapılmasının nedenleri arasında daha çok siyasî ilişkilerin evliliklerle pekiştirilmeye çalışılmıştır. Bu nedene hatunlara komşu devletler ve vassal devletler ile olan bağların kuvvetlendirilmesi için yapılan evliliklerde önemli misyonlar yüklenmiştir¹³⁵⁰.

Karakoyunlu toplumunun gündelik yaşamı ve giyim kuşamları da toplum ve aile içersinde yaşayan bireylerin iktisadi durumunu ve özellikle statünün belirlenmesi açısından önemli unsurlardır. Toplum ve aile hayatının az da olsa anlaşılabilmesi için giyim kuşam, gündelik yaşam gibi bazı unsurların incelenmesinde yarar vardır.

Karakoyunlu giyim kuşamları Orta Asya’da yaşamış konar göçer atalarının giyim biçimlerine benzemektedir. Zaman içerisinde karşılaştıkları kültürden etkilenme olmuş ancak biçim çok fazla değişmemiştir. Nitekim dönem minyatürlerinden ve vakayinamelerde geçen olaylardan anladığımız üzere Karakoyunlular at üzerinde çok fazla vakit geçirip, konar göçer bir hayat tarzını benimsediklerinden dolayı daha çok şalvar benzeri bir pantolon, iç gömleği ve yırtmaçlı, kemerle bağlanabilen entari ya da kaftan giymişlerdir. Kaftanları bazen kolu kısa bazen uzundur, etek boyu ise ayak bileklerine kadar uzanmakta ve üzerinde

¹³⁴⁷ Budak Münşi Kazvînî, *Cevâhirü'l-ahbâr*, s.64; A.Semerkindî, *Matla’-ı Sa’deyn*, s.171.

¹³⁴⁸ Ebû Bekr-i Tihranî, *Kıtab-ı Diyarbekriyye*, s. 56.

¹³⁴⁹ İsmail Aka, *Şahrüh Mirza ve Zamanı*, s. 155-156.

¹³⁵⁰ İlhan Erdem, Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu*, s.174.

işlemeler mevcuttur. Kaftan genellikle hükümdarlar tarafından giyilen bir giysi türüdür. Kaftanlar, sembolizm taşıyan giysiler olduğu için, dokunan kumaşlar, duruma göre, malzeme ve desen ile belirlenmiştir. Altın, gümüş ve ipekle dokunmuş olan, içine kürk kaplanan, maddi değeri yüksek olan, görüntüsü altını ve gümüşü andıran kumaşlar olduğu gibi, desenleri mevcuttur¹³⁵¹.

Karakoyunlu dönemi minyatürleri incelediğimizde entariler herkes tarafından giyilirken, kaftanlar ve hil'atlar daha çok hükümdarlar onun etrafında bulunan emirler, nökerler vs. gibi saray eşrafınca giyilen bir giysi olmuş,¹³⁵² daha çok bir şehzadenin ya da bir elçinin ziyareti, ya da askerî bir seferin başlangıcı, veya hükümdar ailesindeki bir kutlama, dinî bayramların bir parçası olarak sunulmuşlardır. Aynı şekilde genel memnuniyeti göstermek, bir hizmeti ödüllendirmek, yeni atamayı bildirmek ve yıllık maaşın bir bölümü olabilirlerdi¹³⁵³ Karakoyunlu döneminde altın ya da değerli taşlar ile işlemiş kaftanlar ve kürkler hükümdarlığın ve hazinenin gücü olarak layık olan hükümdarlara hediye verilmiştir. Örneğin Şahruh Azerbaycan hâkimliğini Cihânşah'a bıraktığı vakit Cihânşah'a ve yanındaki nökerlerine altın işlemeli eğerler, elbiseler, kemer, külâh, şahane hil'atlar, işlenmiş kılıç, kemer ve kaftan ile ödüllendirmiştir¹³⁵⁴. Yine Osmanlı sultanı II. Murad İskender'in Şahruh'tan kaçıp kendisine sığınma talebinde bulunduğu vakit, İskender'i ağırlamış ve padişahlık adının şanına uygun bir şekilde hazine-i amireden kakmalı kıymetli elbiseler hediye etmiştir¹³⁵⁵. Kara Yusuf'ta oğlu Pir Budak'ın padişahlığını ilan ettikten sonra yanında bulunan emirlere ve beylere altın işlemeli kürkler hediye etmiştir¹³⁵⁶. Cihânşah ise Camî'ye divan ile birlikte

¹³⁵¹ Lale Görünür, Sema Ögel, "Osmanlı Kaftanları ve Entarilerinin Farkları ve Kullanışları", **İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, S.1, İstanbul, 2006, s.65, Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Taihine Giriş**, C.V, s. 73.

¹³⁵² F. Çağman, Z. Tanındı, **İslam Sanatları Minyatürleri**, s.30-40

¹³⁵³ Lale Görünür, Sema Ögel, "Osmanlı Kaftanları ve Entarilerinin Farkları ve Kullanışları", **İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, s.65

¹³⁵⁴ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s.212; Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.10, s.5430.

Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.134; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.22.

¹³⁵⁵ Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, C.2, s.178.

¹³⁵⁶ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.90.

deriden bir kürk göndermiştir¹³⁵⁷. Benzer şekilde Cihânşah'ın Fatih Sultan'a yolladığı bir mektuptan anladığımız üzere Osmanlı sultanına dikilmemiş mükemmel cargeb (elbise) göndermiştir¹³⁵⁸.

Minyatürlerden anladığımız kadarıyla hükümdar daha çok halka ve emirlere göre daha şık ve gösterişli kıyafetler giymektedir. Özellikle ileri gelenler makam sahipleri daha çok başlıklarının daha uzun ve gösterişli olmasından tanınmışlardır¹³⁵⁹. Kişinin önemli biri olduğu üzerindeki elbiselerinden anlaşılmaktadır. Nitekim Cihânşah'ın kaçarken bir dereye saplanmış ve kendisini takip eden sipahinin onu elbisesi için öldürmüş olabileceği rivayet edilmektedir¹³⁶⁰.

Hükümdar eşleri de hükümdarlar gibi süslü, altın işlemi, kakmalı elbiseler giyerlerdi. İçlerine uzun kollu içlik, üzerine çeşitli renklerde kısa kollu entari ve onun üzerine bazı zamanlarda işlemeli ipek gibi hafif ve değerli kumaşlardan dokunmuş kaftan giymektedirler. Başlarına ise çeşitli başlıklar altın ve gümüş işlenmiş, üzerinde ise geometrik şekillerden oluşmuş altın ve gümüş tepelikler takmışlardır. Zaman zaman tepeliklerin yerine ise bürüncük, yaşmak gibi örtülerde kullanılmıştır¹³⁶¹. Elbiselerini değerli mücevherler ile tamamlanmıştır. Yine minyatürlerden anlaşılacağı üzere tercih ettikleri renkler kırmızı, kahve, yeşil ve altın sarı tonlarıdır. Başlarında elbiselerine uygun farklı başlıklar mevcuttur ve ensiz kadın kuşakları başlığın alt kenarına dolanmaktadır. Bunların püsküllü iki ucu arkaya yada yana sarkmaktaydı. Hükümdar ve eşleri aksesuar olarak kemer, yüzük, mendil ve kuşak kullanmışlardır¹³⁶².

Yine dönem minyatürlerinden anladığımız kadarıyla bu dönemde ki halktan olan yaşlı erkeklerin ise siyah yere kadar uzanan ve önden yırtmaçlı entari, kafalarına beyaz sarıklar giydiklerini görmekteyiz. Dervişler ise dize kadar uzanan bir etek, üzerlerine ise gösterişsiz kumaşlardan dokunmuş çapraz olarak attıkları şal

¹³⁵⁷Zebîhullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s. 135.

¹³⁵⁸ Feridun Bey, **Münşeât**, s.223; Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.502.

¹³⁵⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.320.

¹³⁶⁰ **Târîh-i Kızılbaşân**,s. 14; Mükrimin Halil Ynanç, “Cihânşah”, **İ.A.**,s.187.

¹³⁶¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Taihine Giriş**,C.V, s.190-191.

¹³⁶² F.Çağman, Z.Tanındı, **İslam Sanatları Minyatürleri**, s.30-40; Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Taihine Giriş**,C.V, s. 73-261.

kullandıklarını görmekteyiz¹³⁶³. Bu dönemde askerler ise deri elbiseler giymişlerdir¹³⁶⁴.

Türkmen halkı konar göçer olduğu için daha çok kış ve yaz şartlarına uygun mevsimsel giysiler tercih etmişlerdir. Hayvancılık ve dericilik geliştiği için kış şartlarından korunmak amacıyla deri ve kürk ağırlıklı giyinmişlerdir. Diğer taraftan muhtelif olarak börk, tonoz, tepelikler, takkeler, hotozlar, üstlükler, içlikler, çizmeler, pabuçlar giymeyi tercih etmişlerdir¹³⁶⁵. Karakoyunlular elbiseler için daha çok Sultaniye'ye Şiraz ve yöresinden gelen pamuklu ve ipekli kumaşlar, tenteneler ve krepleri kullanmışlardır¹³⁶⁶.

Karakoyunlu halkı konar-göçer ve yerleşik olarak iki kısımdan oluşmaktaydı. Göçebeler hayvancılık ile geçinirken, yerleşik hayattakiler devletin ve ikta sahibinin idaresi altındaydı. Konar-göçer hayatı yaşayan Karakoyunlular çadırlarda yaşarlardı. Bu tip çadırlar çabuk kurutup çabuk toplanabilen türdendi ve genellikle hayvancılığa dayanan ekonomide bu çadırlar daha çok yayla ve kışla arasında kalan bölgelere kuruluyordu. Kışlaklar bazen bir şehir, bazen bir vadi bazen d bir köy olabiliyordu.¹³⁶⁷ Halkın bir kısmı ise Alıncak, Avnik, Maku, Damgan, Perirak gibi şehirlerde bulunan merkez kalelerde yaşarlardı. Yiyecek, içecekler buralarda depolanır, savaşmak için yola çıkıldığında bu merkezlerden yiyecek içecek tedariki yapılırdı. Günlük hayatın bir parçası olan yemek için ise daha çok et ve tahıl ürünleri tüketirlerdir. Döneminin en önemli tahıl ürünleri buğday, arpa, pamuk, bakla, mısır, susam, nohut, badem, üzüm vb. ürünler yemek yapımında kullanılmıştır¹³⁶⁸. İçecek olarak, gül suyu, limon suyu damıtılarak elde edilen alkollü sıvı (arak) ve şarab tüketilirdi¹³⁶⁹. Yine yemek için kullandıkları mutfak eşyaları arasında cini tabak ve

¹³⁶³ F. Çağman, Z. Tanındı, **İslam Sanatları Minyatürleri**, s.30-40

¹³⁶⁴ Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.536.

¹³⁶⁵ Mahmut Tezcan, "Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve .Türklerde Giyim", **A.Ü. Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.16,S.1, Ankara, 1983, s.265.

¹³⁶⁶ Ruy Gonzales de Clavijo, **Anadolu Orta Asya ve Timur**, s. 102.

¹³⁶⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Taihine Giriş**, C.I, s. 39- 45.

¹³⁶⁸ Hüseyin Tabâtabai, **Farmân-hâ-yi Türk mânân**, s. 33-37

¹³⁶⁹ İ.Uzunçarşılı, **Medhal**, s.274; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006,s.319.

sürahiler, kazanlar, revaçta idi. Yemek vakti geldiğinde, “sini” denilen yuvarlak tablalar küçük sehparın üzerine konur, yemek yiyecek olanlar bu sinin etrafında toplanırdı. Siniler en fazla beş ya da altı kişilikti. Sinin üzerinde, örtü, tabak, çatal-bıçak olmazdı, yemek elle yenir, asla çatal ve bıçak kullanılmazdı¹³⁷⁰. Nitekim Karakoyunlu dönemi minyatürlerinde bu tip örnekler rastlanılmaktadır. Karakoyunlu Türkmenleri arasında kullandıkları eşyalar arasında halı, kilim, deri ve kıl çadır gibi günlük hayat kullanılan eşyalar mevcuttur. Özellikle koyunlardan elde edilen yünlerden çeşitli renk ve desenlerde halılar, örtüler dokunmuştur. Örneğin Cihâşah Hasan Ali'nin isyanını bastırmak için yola koyulduğunda sürekli yer değiştirmekten dolayı birçok hayvanı telef olmuş ve kaplardan, örtülerden, çadırdan otağdan meydana gelen malları her menzile hadsiz hesapsız olarak dökülmüştür¹³⁷¹.

Karakoyunlu halkı için su önemli idi ve buldukları coğrafya da az su mevcuttu ve hayat şartları biraz zordu. Özellikle tahıl ve meyveyi su kanalları ile elde ediyorlardı ve suyu yer altından çıkarıp kanallar ve araklar ile şehirlere ulaştırıyorlardı¹³⁷².

Karakoyunlular gündelik yaşamlarında at üzerinde oynanan oyun yani çevkan oynayarak vakit geçirmekten hoşlanırlardı, bu oyun hem eğlence amaçlı hemde savaşlar için askerî hazırlanma olarak görülüyordu. Örneğin Kara Yusuf ve Sultan Ahmed Memlûklerde esir olduğu zaman ata binip, çevkan oynarken dışarı kaçmışlardır¹³⁷³. Yine Cihâşah'ın oğullarından Ebu'l Kasım'ın Kirman şehrinde guy ve çevkan oyunları düzenletip, halkın izlemesi için tellal çağırtmıştır¹³⁷⁴.

Diğer bir eğlence türü ise belirli yayalıklara giderek avlanmaktır. Karakoyunlular diğer Türk toplulukları gibi at besleyen, av peşinde koşan insanlardı, bazen av hayvanlarını izleyerek, uzun mesafeler katetmişler, bazen de bütün bir boyun katıldığı, büyük süreklilikle avları tertiplemişlerdir. Deri veya kıl çadırlarda oturan, kımız içen ve hayvan besleyen Eski Türkler gibi avcılığı, günlük

¹³⁷⁰ Sibel Güler, “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme içme Alışkanlıkları”, **Akdeniz Kültürleri'nde Yemek Kavramına Bilişsel Yaklaşımlar Bildirileri**, Kıbrıs, 2008, s.10.

¹³⁷¹ Abdulali Kâreng, **Asar-ı Bastani-i Azerbaycan**, İntişarat-ı Encümen-i Asar-i Milli, C.1, Tahran, 1351, s. 282; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.381.

¹³⁷² Josaphat Barbaro, **Anadolu'da ve İran'a Seyahat**, s.88.

¹³⁷³ Budak Münşi Kazvînî, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s.64; Mirhvand, **Ravzatü's-Sefa**, C.10, s.5211.

¹³⁷⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.243.

hayatlarının bir parçası olarak görüyorlardı¹³⁷⁵. Ayrıca beslenme ve ekonomileri yarı yarıya avcılığa dayanıyordu Akkoyunluların ve Karakoyunluların avlandıkları en önemli bölge Bingöl yaylağıdır. Sık sık Bingöl yaylağına giden İskender öküz, eşek, ceylan gibi vahşi hayvan ve kuş avlamıştır¹³⁷⁶.

Hükümdarlar ve emirler başarılı geçen savaşlardan, seferlerden ve hükümdarlık ilanlarından sonra, bazen de doğumlar ya da önemli bir ziyaretçi, elçi geldiğinde ve bayramlarda çalgılı eğlenceler düzenleyip büyük ziyafet sofraları kurmuşlardır. Örneğın Kara Yusuf oğlu Pir Budak'ın padişahlığını ilan ettikten sonra toy düzenlemiştir. Toyda Azerbaycan emirleri ve Türkmen beyleri bulunurken, bin koyun, yüz kısrak kesilmiştir¹³⁷⁷.

Karakoyunlu saray toplumunda müzik, yiyecek, şarab ve dans eğlenceyi oluşturan önemli unsurlardır. Nitekim Karakoyunlu dönemi 1463 yılına ait Hüsrev ve Şirin minyatüründe çalgıcılar ellerinde müzik aletleri ile sıralanmış ve içkiler ve yemek sunan hizmetçiler tasvir edilmiştir. Aynı şekilde 1460 yılına ait minyatürde kadınların da hatunun etrafında toplandığını, kadın çalgıcıların ellerinde müzik aletler çalıp, hatuna yiyecekler sunularak eğlence yapıldığı tasvir edilmiştir¹³⁷⁸. Tarih-i Cedid-i Yezd'e Pir Budak'ın Kurban bayramı günü Yezd'e verdiği eğlence ve ziyafeti “*Kurban bayramı günü Yezd'e ziyafet verdiler .Pir Budak,Saadet meydanına ata binmiş emirler ile birlikte girdi. Altından gümüşten kabak yapıp meydana direğe astılar. Süvariler kabağı vurmka için atış yapıyorlar,kimin oku altın ve gümüş kabağa değerse diz çöküp kabağı kapıyordu*”¹³⁷⁹ şeklinde tasvir edilmiştir.

Görüldüğü üzere Karakoyunluların günlük yaşamı konar-göçer eski Türk topluluklarında görülen günlük yaşamın unsurlarını taşımaktadır, ancak yerleşik düzene geçilip,devletleşme süreci başladığında günlük yaşamda az da olsa değişiklikler görülmüştür.

¹³⁷⁵ Özbay Güven,Gülden Hergüner, “Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları”, **PAÜ, Eğitim Bilimleri Fakülte Dergisi**, S.5, Pamukkale, 1999,s. 33.

¹³⁷⁶ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s.99.

¹³⁷⁷ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, s.90.

¹³⁷⁸ F.Çağman, Z.Tanındı, **İslam Sanatları Minyatürleri**, s.30-40.

¹³⁷⁹ Ahmed b. Hüseyin b. Ali-yi Kâtip, **Tarih-i Cedid-i Yezd**, s.275; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't - Tevârih**, s.429.

B.CİHÂNSAH DÖNEMİNDE DİNİ ZÜMRELER, CEMAATLER, TARİKATLAR VE MEZHEPLER İLE İLİŞKİLERİ

I.Sünnî ve Şîî Gruplar:

I.a Sünnî Gruplar:

XV.yüzyıl özellikle din konusunda oldukça önemli dinî hareketlerin görüldüğü bir süreç olmuş, Sünnî ve Şîîler arasında keskin ayrımlar oluşmuştur. Hatta bu keskin ayrımcı siyaset devletlerin politikalarına ve diğer devletler ile olan ilişkilerine yansırken, halk arasında ciddi çatışmalara yol açmıştır Nitekim bu çatışmanın etkileri Câmî'in şiirlerine de şu şekilde

“Ey zamane sahibi şarab kadehimi ver,

Zira Sünnî ve Şîî kavgalarından mideme bulantı geldi.

Bana hangi mezheptensin diye soruyorlar,

Yüzlerce şükür ki Sünnî köpeği ve Şîî eşeği değilim ”¹³⁸⁰ şeklinde yansımıştır.

Karakoyunlu aşiretleri içerisinde Şîî gruplar çoğunlukta olsa da Sünnî gruplar ile de ilişkileri devam etmiş, hatta paralarının üstüne Sünnî itikade uygun

¹³⁸⁰ Ali Asgar Hikmet, **Camî ,Hayatı ve Eserleri**, çev. M.Nuri Gencosman, Ankara, 1963,s.157;

İsmail Aka, **Mirza Şahrüh ve Zamanı**,s .210-211.

olarak “Allah’tan başka Allah yoktur, Muhammed Allah’ın elçisidir” yazısı ile Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali ¹³⁸¹olarak dört halifenin ismini bastırılmışlardır .Nitekim bunu Bayram Hoca, daha sonrasında Kara Yusuf’un ve varislerinin bastırdıkları paralarda açıkça görmekteyiz ¹³⁸². Aynı şekilde medreselerinde Sünnî âlimlere görev vermiş, onlar ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmuşlar ve bu medereselerde Sünnî akideye uygun dersler okutulmuştur. Örneğin Cihânşah Herat’a ele geçirdiği vakit Sünnî alimlerden Mevlana Şihabeddin-i Kusevi’yi Şahrüh Mirza Medresesinde, Mevlâna Saidî’nin kuzeyde yer alan Mescid-i Cami tarafına, Mevlâna Abdü’l Cebbar’ın oğlunu Nizamiyye Medresesine, Mevlana Zeyneddin Ali’yi ise Çavuş hankahına ders vermek için tayin etmiştir ¹³⁸³. Herat şehrine girdiğinde onu ilk karşılayanlar arasında şehrin Şeyhü’l İslâmî Şeyh Nureddin-i Kaziranî yer almıştır. Aynı şekilde meşhur Sünnî âlimlerden Celâleddin Devvânî, Tebriz’de Cihânşah’ın yaptırdığı Muzafferiye Medresesinde müderrislik yapmıştır ¹³⁸⁴.

Bunun yanı sıra Karakoyunlu devleti sınırları içerisinde Nakşibendilik ve Halvetilik gibi birtakım Sünnî tarikatlarda mevcuttur. Özellikle Sünniliği halk nezdinde yürüten ve yayan temsilcileri Nakşibendîlik önemli bir yer tutmuş, Şahrüh döneminde ve sonrasında dolayısıyla Cihânşah döneminde Maverâünnehir ile Horasan bölgelerinde Ehl-i sünnet çizgisinin hanefî ve şafiî yorumu hakim olmuştur. Nakşibendilik XIV.yüzyılda Buharalı Muhammed Bahaüddin Nakşibend tarafından kurulmuş ve sonrasında etrafına bir çok mürid toplamayı başarmıştır. Karakoyunlu döneminde Cihânşah, Nakşibendi olan Câmi ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Aynı şekilde Halvetilik tarikatının kurucusu, "Pîr-i Sâni" lakabıyla anılan Seyyid Yahyâ Şirvânî yılında Horasan bölgesinde kurmuştur .Yahyâ Şirvânî etrafına

¹³⁸¹Şerafettin Erel, **Nadir Birkaç Sikke**, s. 11.

¹³⁸² Tofik Necefli, “Karakoyunlu Teymur Münasebetleri Müasır Türkiye Tarihşünaslığında”, **Azerbaycan Milli İlimler Akademiyasının Haberleri**, Elm, S.7, Bakü, 2006, s. 79.

¹³⁸³Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**,s. 213.

¹³⁸⁴Abdülhüseyni Nevai, **Rical-ı Kıtab-ı Habîbü’s-Siyer**, Tahran, 1379, s.270; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.78; M.Ç.Varlık, “Karakoyunlular”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.VIII, Ankara, 1981, s. 481

binlerce mürdi toplamış ve diğer bölgeler halvetiliğin yayılması için göndermiştir¹³⁸⁵. Tarikatın Kafkas ve Anadolu'da yayılmasına öncülük eden Seyyid Yahyâ Şîrvânî'dir. 1463 Halvetiyye, Osmanlı döneminde İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'ın en yaygın tarikat olmuştur Tarikat, değişik bölgelere dağılan halifeleri vasıtasıyla pek geniş bir muhite yayılmış ve zamanla tarikatlar içinde en fazla şube ve kola sahip bir tarikat hüviyyetini kazanmıştır¹³⁸⁶. Seyyid Yahyâ Şîrvânî Karakoyunlu devletinde valilik görevinde bulunmuştur. 1453 yılında Şiraz'da ve Kirman'da Mirza Muhammed tarafından vali olarak atanmıştır. Ancak Pir Budak onun elinden alarak şehri ele geçirmiştir¹³⁸⁷.

Yine Karakoyunlular döneminde yaygın olarak Sünnî akideyi benimseyen Osmanlı, Timurlu ve Memlûklar ile dinî görüşün ayrımcılığından uzak durularak ilişkiler denge tutulmaya çalışılırken, siyasî sebeplerden dolayı karşı karşıya gelinmiştir.

I.b.Şîî Gruplar:

XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başındaki İran'da başlayan Safevî hareketinde görüleceği üzere, hem şehirleştirilemeyen hem de yanlarına gidilip içlerine girilmeyen Türkmen gruplar Şîîlik cereyanından korunamamıştır¹³⁸⁸. Öte yandan tarihî kaynakların da işaret ettikleri gibi, hem siyasî iktidar hem de halk arasında Sünnîlik ile Şîîlik arasında gidiş-gelişlerin olduğu bir kararsızlık oluşmuştur. Bu kararsız ortam yeni din ve mezheb yorumlarının yeşermesi için uygun bir zemin oluşturmuş ve konar-göçer topluluklarda zayıf dinî hassasiyetler nedeniyle bazı gulat tarikatların, ifrat batınî yorumlarına karşılık bulmuştur¹³⁸⁹. Nitekim bu dönemde Şîîlik çok hızlı bir şekilde itibar görmüş ve yayılmıştır. Karakoyunlular da

¹³⁸⁵Mustafa Aşkar, "Bir Türk tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Gelişimi", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.39, Ankara, s.543

¹³⁸⁶Şahî Ahmadov, **Şîîliğin Yayılma Süreci**, s.32

¹³⁸⁷Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, s.321.

¹³⁸⁸İhsan Fazloğlu, "Osmanlı Felsefe-Bilim Dünyasının Arka Planı Olarak Semerkand Matematik-Astronomi Okulu", **Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi**, S.14, İstanbul 2003/1, s.5.

¹³⁸⁹İsmail Aka, **Mirza Şahrüh ve Zamanı**, s.208-209; İhsan Fazloğlu, "Osmanlı Felsefe-Bilim", **Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi**, s.5.

bölgedeki Şîlik cerayanından çok hızlı bir şekilde etkilenmiş ve Şîliğe meyilleri artmıştır.

Özellikle Karakoyunlu hükümdarlarından Cihânşah döneminde Şîî din adamları ve alimler ile iyi ilişkiler kurulmuş, Cihânşah ait medreselerde Hz. Ali ve imamlarının kelimeleri, onlar hakkında olan rivayetler okutulmuştur¹³⁹⁰. Aynı şekilde Cihânşah, Mekke şerifleri Hasan-ı Seyyidlerinden (Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın çocuklarından) ile iyi ilişkide bulunmuş ve karşılıklı mektuplaşmışlardır¹³⁹¹. Aynı şekilde Herat'ta girdiğinde sünnî alimler dışında Şiraz'ın seyyidlerinden hadiste ve tefsirde önemli şahsiyetlerden olan Seyyid Asileddin-i Vaiz-i Şirazî ve nesebi sahih seyyidlerden takvada ve dindarlığa dalmış ve ondan ayrılmayan şer'î sınırların ve örfleri yerleştirmede hakim Mevlâna Şeyh Hasan onu karşılaşmıştır¹³⁹². Cihânşah'ın kardeşi İsfâhan Mirza 1436 Bağdad'ta Sünnî ve Şîî ulemasını muhabese ettikten sonra Şîî âlimlerine galebe çalmaları üzerine Bağdad ve diğer hüküm sürdüğü yerlerde on iki imam namına hutbe okutup para bastırmıştır¹³⁹³. Yine Cihânşah kızlarından Hatun'u Şîî mutasavvıf Şah Nimetullah Veli'nin bir torunu ile evlendirmiştir¹³⁹⁴.

II. Sünnîlik ve Şîîlik Tartışması

Daima toplumları birleştirici unsur olan din olgusu, siyasî, sosyal ve iktisadi açıdan medeniyetleri etkilemiş, toplumları hareketlendirmiş ve gruplandırmıştır. Bu hareket ve gruplanma XV. yüzyıl Türkmen devletlerinde de görülürken, Sünnî Şîî ayrımı altında bölünmeler yaşanmış, hatta düşmanlıklar beslenmiştir. Çeşitli tayfaları bünyesinde barındıran Karakoyunlu devletinin resmi dinî tam olarak belirlenemezken, hanedan üyelerinin dinî eğilimlerinden dolayı Şîî tarafta yer aldığı görüşleri araştırma eserlerinde yer almıştır, ancak dönem vekayinamelerinde onların kesin Şîî olduğuna dair kayıtlara rastlanmamaktır. Söz konusu vekayinamelerde özellikle Timurlu ve Memlûk kaynaklarında Karakoyunlu

¹³⁹⁰ Adil Baxşelioğlu Baxşliyev, **Güney Azerbaycan Şehirlerinin Medeni Hayatı Seyyah Gündeliklerinde (XI-XVII Yüzyıllıkler)**,s.110.

¹³⁹¹ Nadir Mirza, **Tarih ve Coğrafi-i Dar'üs-saltana-yi Tebriz**, s.116.

¹³⁹² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**,s.212.

¹³⁹³ İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikler**, s. 2

¹³⁹⁴ Mustevfi-yi Bakî, **Cami-i Müfi di**,C.II, Tahran,1135,s.2; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**,s.490

hanedanından Kara Yusuf'un ve oğullarından bazılarının dinî akidelerinin zayıf olduğu, fiski fücür içerisinde yaşadıklarına dair müspet olmayan bilgiler yer almaktadır. Onların dinî görüşleri hakkında Faruk Sümer “*Karakoyunlular resmen Şîî olmamakla beraber Ali ve evlatlarına karşı sıcak bir sevgi duydukları, kullandıkları isimlerden anlaşılıyor demıştır. Hatta bunlardan Bağdad hâkimi İsfahan Mirza on iki İmam adına hutbe okutup sikke kestirmiştir*¹³⁹⁵. Karakoyunlu zamanından Şîilik faaliyetleri yaygınlaşmıştır. Azerbaycan ve Anadolu’da Şeyh Cüneyd-i Safevî’nin başarılı faaliyetleri, Hüzistan’da Muşa’şalar’ın hareketleri Şîiliğin silahla yayılmaya çalışıldığıının en önemli delilleridir. Yar Ali gibi Karakoyunlu hanedanında Hz.Ali’ye karşı şuurlu bir sevginin mevcut olduğu söylenebilir. Ancak Kara Yusuf, İskender ve Cihânşah paralarında dört halifenin isimleri görülür. Ayrıca çağdaş Akkoyunlu, Memlûklü ve Timurlu kaynaklarında Karakoyunlu hükümdarlarının Şîiliğe meyilli olduğu hakkında bir kayda rastlanılmamaktadır” şeklinde ifade etmiştir¹³⁹⁶.

Diğer taraftan V. Minorsky “*Karakoyunlular mensuplarını Şîilik üzerine birleştirmeye çalıştıkları için onlara Safevîlerin öncüleri nazarı ile bakılabilir*” demıştır¹³⁹⁷. Aynı zamanda Cihânşah’ın kızını Şîilerin saygı duyduğu meşhur mutasavvıf Şah Nimetullah Veli’nin torunu ile evlendirmesini örnek vererek Cihânşah’ın Şîî olduğunu vurgulamıştır. Bu görüşleri destekleyen Cevad Heyet “*Cihânşah Şîî mezhebe mensup olduğu için Sünnî tarihçiler onun hakkında bazı yaramaz sözler yazmıştır*” şeklinde ifadelerde bulunmuştur¹³⁹⁸. Abdülhüseyn-i Nevaî ise eserinde Karakoyunluların Şîî olduğunu Akkoyunluların ise aşırı sunni olduğunu dile getirirken, Cihânşah’ın oğlu Pir Budak için yazdığı manzum mektubunda geçen “*Bizim kendi makamımızı gasb etme / Bizim mezhebimizde gasb reva değildir*” dizelerindeki “mezhebimizde” sözü için Cihânşah’ın Şîilik mezhebine işaret edip Seğife-i Benisar’de alınan karara göre ve Hz. Ali’den hilafetinin gasbına işaret ederken, “*Karakoyunlular Şîilik mezhebinde abartma seviyesine ulaşmışlardır. Aksine Akkoyunlular sunnilikte aşırı idiler ve bu mezhep*

¹³⁹⁵Faruk Sümer, **Safevî Devleti**, s.10.

¹³⁹⁶ Faruk Sümer, “Karakoyunlular”, **DİA**, s.438.

¹³⁹⁷V.Minorsky, “Cihânşah ve Şiirleri”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, s. 157.

¹³⁹⁸Cevad Heyet, “Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış”, **Varlık**, S.104, Tahran, 1376, s.57.

ayrılığı bu iki hanedanın düşmanlığına yol açmıştır” şeklinde ifadelerde ve yorumlarda bulunmuştur¹³⁹⁹. Yine Ali Asgar Hikmet, “Karakoyunlu ailesi Şiîliğe mensuptur ve ayrıca ehl-i beytin faziletleri konusunda aşırıya gitmişlerdir” diyerek yukarıdaki görüşleri onaylamıştır¹⁴⁰⁰. Muhammed Ali Sultani “Karakoyunlu devleti şia olmak ile meşhur oldukları için Azerbaycan ve Irak halkının çoğunluğu tarafından himaye olunmadılar ve ilgi gösterilmediler, Karakoyunlu tayfası Hz.Ali hanedanına haddinden fazla muhabbet gösterdiklerine dair akideleri ile ünlüydü” şeklinde görüşünü benzer ifadeler ile bildirmiştir. Yine aynı yazar Cihânşah için “Cihânşah Sünnîler tarafından mühlit kabul edilir. Hagigi mahlası onun Ehl-i Hak olduğuna bir işarettir”¹⁴⁰¹ demiştir. Bu görüşlere dönemin önemli müelliflerinden Devletşah Cihânşah’ın dinî itikadı için “Fazilet sahipleri İslam âleminde onun kadar itikadı kötü bir padişah gelmediği kanidirler. İslamiyet’i zayıflattı. Fitne Fücûra yol açtı”¹⁴⁰² ifadeleri ile onun hakkında müspet olmayan düşünceler ortaya koymuştur. Evliya Çelebi Tebriz şehrinde dolaşırken Cihânşah dönemine ait medreselere rastlamıştır. Darü’l Kurra ve Dar’ül Hadis’in çeşitli medreseler olduğundan bahseder ve Darü’l Kurra’da Kur’an-ı Kerim’in okuma usulleri öğretilirken, Dar’ül Hadis’te şeriatın esası, yine Hz. Muhammed’in hadisleri, Hz.Ali ve imamlarının kelimeleri, onlar hakkında olan rivayetler okunmaktaydı¹⁴⁰³ şeklinde medreseler hakkında bilgi vermiştir, bu medreselerdeki Tebriz usulü hakkındaki görüşlerini “Acemlere Kuran-ı Kerimi düzgün telaffuzla okumak müyesser olmamıştır. Çoğu onda sehve verir. Ancak âlimleri hadis ilminde şöhret kazanmışlardır. Hz.Ali’ye ve on iki imama inanırlar, ayrıca Hz.Ali’nin kelimelerini bazen düz şerh etmişlerdir ve Hz. Ali’nin hadislerine ait birçok kitap vardır”¹⁴⁰⁴ şeklinde belirtmiştir, bu ifadeler ile Karakoyunluların Şiî olduklarını ima etmektedir. Şiîlik ve Sünnîlik tartışmaları çerçevesinde İ.H.Uzunçarşılı ise

¹³⁹⁹Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.549–550

¹⁴⁰⁰Ali Asgar Hikmet, **Nuruddîn Abdurrahman-ı Camî**, Tahran,1363, s. 56; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.18.

¹⁴⁰¹Muhammed Ali Sultani, **Kıyam ve Nehzet-i Aleviyan-ı Zargos**, Soha, Tahran, 1382,s.88,141.

¹⁴⁰²Devletşah, **Tezkiretü’ş Şûara**, s.532.

¹⁴⁰³ Adil Baxşelioğlu Baxşliyev, **Güney Azerbaycan Şehirlerinin Medeni Hayatı Seyyah Gündeliklerinde (XI-XVII Yüzcillikler)**, s.110.

¹⁴⁰⁴ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s. 250

“Karakoyunlular mezhep cihetinden müfrit Şîî ve hatta Batınî olduklarından dolayı gerek Memlûklü devleti ve gerek Akkoyunlular ve diğer Sünnî mezhebe mensup devletler bunların aleyhtarı idiler. Bilhassa Akkoyunlular’a olan mücadelelerinin sebeplerinden biri de aralarındaki mezhep farkıdır. Mamañih bunlar Batını olmalarına rağmen zevahiri muhafaza için paralarında kelime-i şehadet ve çeharyar isimlerini muhafaza etmişlerdir” diyerek Karakoyunluların Şîî olduğunu iddia edenler tarafında yer almıştır¹⁴⁰⁵.

Cihânşah’ın şiirlerini inceleyen Muhsin Macit ise XV. yüzyılda Türkmenler arasında Sünnî-Şîî ayrımının çok net yapılmadığından dolayı Cihânşah’ı Şîî olarak nitelendirmemiş ve Cihânşah’ın fıkıh ve kelim gibi İslâmî ilimlerden ziyade tasavvufun göçebe ruhuna uygun, gaza ruhunu kanatlandıran terbiyesinden geçmiş bir yorum sergilediğine değinir¹⁴⁰⁶. Adel Alouche ise Şeyh Cüneyd ve Cihânşah ilişkisi ve Şey Cüneyd’in Erdebil’den ayrılma konusuna değinirken bu hususta birkaç olasılık sunmuştur. Bu olasılıklardan biri Cüneyd’in Erdebil’den uzaklaştırılması konusunda Karakoyunlu lideri Cihânşah’ın aşırı Şîî olduğu bilindiğinde herhangi biri bu iki adamın birbirinden ayıran gerekçenin din olduğu ihtimaline ilişkin bir soru yönelmiyor diyerek, Karakoyunluların Şîî olduğu üzerine vurgu yapmıştır. Yine başka bir yerde İran’da siyasal sahne içerisinde mevcut iki rakip hanedan Akkoyunlu ve Karakoyunlulardan bahsederken, Akkoyunluların Sünnî, Karakoyunluların Şîî olduğunu dile getirmiştir¹⁴⁰⁷.

Karakoyunlu ve Akkoyunlular arasındaki en büyük kavga nedeninin mezhep ayrılığından dolayı olduğunu iddia eden araştırmacılardan Richard Tapper “Karakoyunlular ve Akkoyunlular her ikiside Oğuz boyundan gelmektedir. Karakoyunlulara daha sonraları Çekirli ve Şamlu katılmış ve kızılbaş olmuşlardır” ifadesini kullanmıştır¹⁴⁰⁸. Yine Veladbana Cuvano “Karakoyunlu ve Akkoyunlu arasındaki mezhep kavgası bilinmektedir. Akkoyunlu tayifesi Sünnî,

¹⁴⁰⁵ İ. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.186.

¹⁴⁰⁶ Muhsin Macit, **Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, Grafik Yayınları, Ankara, 2002, s.25.

¹⁴⁰⁷ Adel Allouche, **Osmanlı-Safevî İlişkileri**, s. 51–52.

¹⁴⁰⁸ Richard Tapper, “Black Sheep, White Ship and Red-heads, A historical Sketch of the Shabsavan of Azarbaijan”, **Journal of Persian Studies**, İran,1966, s.63.

Karakoyunlular Şîî olmuşlardır” ifadesini kullanmıştır¹⁴⁰⁹. İsfahani Târih-i Âlâm Ârâ-yı Amînî’de Karakoyunlular için “*zalim Karakoyunlu zulmü islâmın kökünü kötü edip, onların adını ve yüzlerini karartmış ve ismi Cihânşah ve onun evlatları dünyanın mezrasında fesat tohumu ekmişledir*” şeklinde onların dinî görüşlerini belirtmiştir¹⁴¹⁰.

Bu görüşlerin yanı sıra, Câmî’nin Cihânşah’a gönderdiği hediyeler ve divan için teşekkür etmek babında yazıp yolladığı şiirde geçen “*Tanrı yardımcılarını aziz etsin Hz. Ali’nin aşikâr olan feyiz ve iktidarıyla gücünü kat kat artırsın*” ifadesi Karakoyunluların Şîîliğe önem verdiğinin kanıtı olabildiği gibi Nakşibendî tarikatına mensup olan Cami’nin¹⁴¹¹, Cihânşah’ın Şîî olduğuna ve Hz. Ali sevgisine gönderme yapmış olabileceği söz konusudur¹⁴¹². Yine Cihânşah Irak Arap’ı feth ettikten sonra saray emirlerinden birini Emir’ül Hac görevine getirip ona Arapçası saf altından Farsçası kurşun kalem ile yazılan bir ferman vermiştir¹⁴¹³. Cihânşah’ın Hac emiri Nizameddin’e Hac yolu üzerinden geçen kervanın araç ve gereçlerine dair ihtiyaçlarını bölgede bulunan mal ve mülkten yararlanması adına gönderdiği bu ferman Kur’an’ı Kerim’den bir ayet ile başlamış ve sonrasında “*Tanrıdan bize zafer ve feth yakındır ve müminlere gözaydınlığı ver cennet için ya Muhammed ya Ali*” demiştir¹⁴¹⁴. Burada görüldüğü üzere Cihânşah hem “Ya Muhammed” hem de “Ya Ali” hitabını kullanmıştır. Nadir Mirza Tarih ve Coğrafi-i Dar’üs-Saltanayı Tebriz adlı çalışmasında bu ferman hakkında “*Karakoyunlu sultanlarının hepsi Ehl-i sünnet imişler ve bu dinî korumakta çok fazla ısrar etmişlerdir. Neden Cihânşah burada üç halifenin adını söylemiştir. İkincisi Hz. Muhammed ailesine selam gönderdiğinde Ali sözünü söylememiştir. Böyle bir kullanımı Sünnî âlimler*

¹⁴⁰⁹Veledbana Cuvano, “Revabet-i Ferhengi ve Tarihi Beyn-i İran ve Romani” **Mecelle-i Daneşkede-yi Edebiyat ve Ulum-i İnsani**, s. 15.

¹⁴¹⁰İsfahani Hunci, **Târîh-i Âlam Âray-ı Amînî**, Haz. Muhammed Akbar Ashig, Miras-ı Mektup, Tahran, 2003, s. 34.

¹⁴¹¹Ömer Okumuş, “Cami”, **DİA**, TDV, C.7, İstanbul, 1993, s. 96.

¹⁴¹²Ali Asgar Hikmen, **Nuruddin Abdurrahman-ı Cami**, s.56; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 18

¹⁴¹³Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.44.

¹⁴¹⁴Nadir Mirza, **Tarih ve Coğrafi-i Dar’üs-saltana-yi Tebriz**, s. 116; Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.50.

farz biliyorlardı ve onu asla fark etmemişlerdir” şeklinde belirtirken, diğer taraftan bu mektubun Mekke şeriflerine yazıldığı için “Ya Ali’yi” kullanmış olabileceğini eklemiştir. Bilindiği gibi Mekke şerifleri Hasan-ı Seyyidlerinden (Hz. Ali ve Hz. Fatma’nın çocuklarından) ve Zeyd mezhebinden oldukları için Cihânşah onlar ile iyi ilişkide bulunmak adına mektubun başına “Ya Ali” ismini yazmış¹⁴¹⁵ olması muhtemel görüşü üzerinden Nadir Mirza Karakoyunlular’ın Sünnî oldukları üzerinde durmuştur ve Cihânşah’ın politik davranarak Mekke seyidleri ile ilişkisini iyi tutmak adına ve saygısından dolayı mektubun başına “Ya Ali” yazmış olabileceği yorumunda bulunmuştur. Yine Akkoyunluları da Ehl-i Beyt olarak göstermiş ve onlar için “*Bu tayfa yani Akkoyunlular meymunun kutlu yol ve Ehl-i beyt sevenlerdir*”¹⁴¹⁶ demiştir. Ancak Abdülhüseyn-i Nevai, *Esnâd ü Mukâtebât-ı* adlı eserinde Nadir Mirza’nın bu sözleri için “*Bu sözlerin hepsi boş ve gerçekten uzaktır. Çünkü şüphesiz bu cümle sonradan eklenmiştir*” şeklinde eleştiride bulunmuştur. Yine Nadir Mirza’nın aksine “*Akkoyunlular hepsi aşırı Sünnî olmuşlar, Karakoyunlular’ın ise Şîi sultanları olmuştur ve bu yüzden İbn Tagribirdi’nin En Nücüm’ül Zahire adlı eserinde olduğu gibi kişiler tarafından çok kötü nasiblerin saldırısı ve küfüre maruz kalmışlar, mezhep fesatına zındık ve akidenin kötülenmesinin oradan çıkması olarak adlandırılmıştır*”¹⁴¹⁷ şeklinde ifadeler ile Nadir Mirza’nın söylediklerine karşı çıkmıştır. Tabatabaiye göre “Ya Muhammed Ya Ali” yazısı sonradan eklenmiştir. Çünkü bu yazı sadece Arapça fermanın üzerinde altın su ile yazılmıştır Farsça yazılan fermanın üzerinde mevcut değildir. Diğer taraftan Türkmen yazar Nazar Kullev, Nadir Mirza’nın görüşlerine katılarak eserinde Cihânşah için “*Sunni mezhebinin taraftarı olan Karakoyunlu Cihânşah Erdebil’den Cüneyd’i Akkoyunlu Türkmenleri arasına Diyarbakır’a kovar*”¹⁴¹⁸ cümlesi ile Cihânşah’ın dolayısıyla Karakoyunluların Sünnî olduğunu vurgulamıştır.

¹⁴¹⁵ Nadir Mirza, *Tarih ve Coğrafi-i Dar’üs-saltana-yi Tebriz*, s.116.

¹⁴¹⁶ Nadir Mirza, *Tarih ve Coğrafi-i Dar’üs-saltana-yi Tebriz*, s.407.

¹⁴¹⁷ Abdülhüseyn-i Nevai, *Esnâd ve Mukâtebât*, s.47.

¹⁴¹⁸ Mir Ahmedî Meryem, *Din ve Mezhep Der Asr-ı Sefavi*, Emir Kebir, Tahran, 1363, s.44; Nazar Kullev, *Kadımdan Kalan Nuskalar*, Tukrmenistan Yayınevi, Aşkabat, 1980, s.163.

Qordlevskiy bizzat Karakoyunlu bölgesi denilen yere gidip yaptığı gözlemlere dayanarak yazdığı Karakoyunlu adlı eserinde Karakoyunluların dinî görüşleri hakkında “Bugün Maku bölgesinde yaşayan Karakoyunlu köyü ve halkı vardır. Bu bölgede yaşayan Karakoyunlular Türkiye’deki Kızılbaşlar gibi, İran’daki Ehl-i Hak tarikatlarındandır. Karakoyunlularda da Kızılbaşlarda görülen bu tip rasklar görülmektedir. Herkese bu raskları göstermezler ve ihtiyaç duyulduğu zaman ise gizli tutarlardı ve onlar genellikle Ali’ye yönelik isimler taşımışlardır¹⁴¹⁹. Orada zahiri görünüş bakımından birbirinden farklı kılmak çok zor olur. Tarikatçılara Ehl-i Hak olduğunu anlamak için soru sorulurdu. Sen hangi çeşmeden su içmişsin? O eğer sert çeşme derse, o zaman bu Karakoyunludur. Aksi halde o Bayat’tır. Bu demek ki biri Türk tayfası Karakoyunlu diğeri de Bayatlı Türkmenleridir. Makulu Ehl-i Haklar Karakoyunlu adını taşımaktadırlar. Ama komşuları olan şiaları Akkoyunlu olarak adlandırmaktadırlar. Bu karşılaşmada Karakoyunlu ve Akkoyunluların eski Tanrı anlayışları olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu karşı durmalarında sanki Asya’da XV. asırda aralarında mübareze giden Türkmen tayfaları hakkında hatıraların yansımaları görülebilir. Maku Hanlığının nüfusunun çağdaş dinî ayrılığının görüşünden hareketle düşünüyorum ki önceden bu mübareze inanç bayrağı altında kaynaklanmaktadır.” şeklinde Karakoyunlu köyü ve tabasının dinî görüşleri hakkında bilgi verirken, Karakoyunluların Ehl-i Hak, Akkoyunluların Şîî olduğunu söylemesi ilginçtir. Rus yazar Qordlevskiy Karakoyunlular için ayrıca “Karakoyunlular çeşitli niyetler ile ilgili beş hatta altı koyun kesebilirlerdi. Kara zemin denilen köyün sakini Akkoyunlu birisine şöyle demiştir. Biz her gece beş koyun keseriz ama siz Akkoyunlular Tanrıyı unutmuşsunuz” ifadelerini kullanır ve Karakoyunluların Ehl-i hak olduklarını iddia eder. Ayrıca Ehl-i hak tarikatından olan Karakoyunluların dolayısıyla Şah Mehmed’i Bektaşilik ile ilişkilendirir ve onların Bektaşiliği Bey olarak yorumladığından bahsedip her iki tarikatda da Hz. Ali’nin Tanrı sayıldığını söyler¹⁴²⁰. Yine Semed Serdariniye bu konuda “Karakoyunlular Maku nahiyesinde, Kafkaz, Maşruk, Gence ve Save’de yaşamaktadırlar Bugün Hoy ve Merage ortasında Akkoyunlu ve Karakoyunlu köyleri bulunmaktadır ve yaylaklarda

¹⁴¹⁹V.A. Qordlevskiy, **Kara-koyunlu**, s. 6

¹⁴²⁰V.A. Qordlevskiy, **Kara-koyunlu**, s.11.

*Akkoyunlu ve Karakoyunlu tayfaları vardır*¹⁴²¹. Tebriz’de bulunan Cihânşah adını taşıyanların hepsi Karakoyunlu Cihânşah’a mensuptur. Gazanhan onun elinden Müslüman oldu ve Gazanhan tarafından çok önemli negabete mensup edildi. Onun evlatlarına Cihânşah demelerinin sebebi Karakoyunlu Emir Cihânşah’a Azerbaycan ve Irak bölgesine hükmetmiş olmasıdır. Ayrıca kızlarını Mirmehdiye’nin evlatları ile evlendirmiştir. Onlar evlatları Seyyid olsun diye onunla evlendirmiştir. Cihânşah şiadır’ şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Nitekim bizde Maku ve Meraga arasında yaptığımız alan araştırması sırasında bölgede bulunan 35 küçük köyün Karakoyunlu bölgesi olduğunu tespit ettik. Bunun yanı sıra köy halkı ile görüştüğümüzde kendilerinin Cihânşah’ın torunu ve Ehl-i Hak olduklarını ve İran’da yaşayan diğer Şiilerden ayrı tutulmalarını söylemişlerdir. Ayrıca Meraga’nın yukarısında Karakoyunlu adında bir köy olduğundan ancak bu köyde bugün Kürt kökenli halkın yaşadığını eklemişlerdir. Bu konuda V.Minorsky eski Maku hanlığına yaptığı gezi esnasında bu hanlığın Soğar dağının etrafında bulunan Karakoyunlu denilen Hücre yöresini ziyaret ettiğini ve bu yörede bulunan 910 aileden mürekkep olan üç köy halkı Ehl-i Hak dininde olduklarını dolayısıyla Karakoyunluların da Ehl-i Hak olduğu üzerinde dururken, Ehl-i Hak itikatlarının Karakoyunluların bir nevi devlet dinî olmasa da Karakoyunlu sultanlarının temayül ettikleri gayri Sünniliğin müsaitkar havası içinde ilerlemiş olabilecekleri¹⁴²² üzerinde durmuştur. Görüldüğü üzere aynı bölgeye yapılan çeşitli ziyaretler sonucunda Karakoyunluların torunları olarak görebileceğimiz bir grup Türkmen Maku ve Meraga arasında halen yaşamaktadır ve bu bölgede yaşayan halkın bir kısmı Ehl-i Hak inancına mensuptur. Yine Johannes Schiltberger eserinde Kara Yusuf döneminde Sultani’ye bölgesinde bulunmuştur ve şehrin dinî görüşü hakkında şunları söylemiştir: “İran’da başkentine Sultani’ye denilen bir devlet vardır. Büyük bir bölge Rey şehrine ait olup buranın ahalisi diğer Müslümanlar gibi Muhammed’e değil Hristiyanlığı hakir, aşağı görenlerin en büyüğü olarak nitelenen Ali’ye inanırlardı. Bu inancı taşıyanlara rafizi denilirdi” şeklinde ifadelerde bulunmuştur¹⁴²³.

¹⁴²¹Semed Serdariniye, **Karabağ Der Gozergah-i Tarih** s.148.

¹⁴²²V.Minorsky, “Cihânşah ve Şiirleri”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, s.160-161.

¹⁴²³Johannes Schiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında**, trc. s.108.

Farklı görüşlerin mevcut olduğu bu çalışmalara dayanarak Karakoyunluların Sünnî ya da Şîî olduğu konusunda net bir sonuç ortaya koymak oldukça zordur. Karakoyunlu hanedanına baktığımızda Şîilik ve Sünnîlik üzerine görüş farklılıkları ve tutarsızlık görülmektedir. Örneğin Cihânşah'ın kardeşi İsfahan Mirza 1436 Bağdad'ta Sünnî ve Şîî ulemasını muhasebe ettirmiş, Şîî âlimlerine galebe çalmaları üzerine Bağdad ve diğer hüküm sürdüğü yerlerde on iki imam namına hutbe okutup para bastırmıştır¹⁴²⁴. Ayrıca, Bağdad'ta meşhur Şîî âlimi olan İbn-i Fehed Helli hakkında gösterdiği fevkalade saygı için Sünnî âlimlerini incitmiştir. Yine Pir Budak kendi yüzük taşına” *Bende Badağ-i Heyder*” (Hz. Ali'nin kuluyum Haydar damgalı bir kul: Hz. Ali'nin kulu olan kişi) yazdırmıştır. Daha sonraları bu kalıbı abartılı bir şekilde Safevî Şah Abbas ilgilenmiş ve “*Kelbi Astan-ı Ali*” (Ali Asitanasının Köpeği) şeklinde kullanmıştır¹⁴²⁵. Yine Cihânşah'ın oğlu Hasan Ali kendi adına bastırdığı sikkenin üzerine 12 imamın adını yazdırmıştır¹⁴²⁶. İskender'in dinî akidesi hakkında Memlûklü kaynaklarında “*O Kara Yusuf'un diğer oğlanları gibi hiçbir dine bağlı değildi. Fakat yine de kardeşlerinden iyi idi*”¹⁴²⁷ cümlesinden onların dinî görüşleri hakkında bilgi vermektedir. Aynı şekilde Kara Yusuf'un oğlu Muhammed için ise “*Erdebil şehrinde Hristiyanlar ile arkadaşlık edip, onlardan kötü akideler almıştı. Bağdad'ta Mesih diye bilinen bir Hristiyan onun üzerinde çok nüfuz sahibi olup, Şah Muhammed onu tazim ediyordu. Kendi düşmanlarına karşı onu korudu ve Hristiyan inancında olduğunu açıkladı*”¹⁴²⁸, şeklindeki ifadeler ilginçtir. Buna karşın Bayram Hoca döneminden itibaren Karakoyunlu paralarında, ilk dört halifenin adları ve Kelime-i Şehadet yazısı görülmektedir. Bunu daha sonra Kara Yusuf'un ve varislerinin bastırdıkları paralarda da görebiliriz¹⁴²⁹. Mesela, tarihi ve basıldığı yer görülmeyen Karakoyunlu hükümdarlarının atası sayılan

¹⁴²⁴Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s.10; İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikler*, s. 2

¹⁴²⁵Muhammed Ali Sultani, *Kiyam ve Nehzet-i Aleviyan-ı Zargos*, s.88.

¹⁴²⁶Torabi-i Tabatabai, *Sikkeha-yı Şahan-ı İslami-i İran*, s.158.

¹⁴²⁷El -Makrizi, *Kitâbu's-Sülûk*, C.IV ,s.187; El-Aynî, *İkdu'l Cumân*,s. 448 ; Kazım Yaşar Koprıman, *El-Aynî*,s.211.

¹⁴²⁸İbn Tagrı Birdî, *en Nücûmü'z Zâhire*, C.XVI s.835; Kazım Yaşar Koprıman, *El-Aynî*,s. 211; El-Makrizi, *Kitâbu's-Sülûk*, C.IV,s. 187.

¹⁴²⁹Tofik Necefli, “Karakoyunlu Teymur Münasebetleri Müasır Türkiye Tarihşünaslığında”, *Azerbaycan Milli İlimler Akademiyasının Haberleri*, Elm, S.7, Bakü, 2006, s. 79.

Bayram Hoca'ya ait sikkenin üzerinde “Allah'tan başka Allah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir” yazısı bulunurken, Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali ¹⁴³⁰olarak dört halifenin ismi gelmektedir. Aynı şekilde kaynaklarda Cihânşah'ın Şîî olduğuna dair görüşler yoğunlukta iken onun dönemine ait sikkelerin üzerinde de dört halifenin ismi ve kelime-i şahadet yazılmıştır.

Netice itibariyle, XIV. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan Karakoyunlu hükümdarlarından Bayram Hoca ve Kara Mehmed'in Şîî olduklarına dair hiçbir kayda rastlanılmadığı gibi paralarının üzerinde bulunan dört halifenin isminin bulunması Karakoyunluların başlarda Sünnî olduğunu gösterirken, daha sonra Anadolu'da ortaya çıkan Şîî isyanları, Fazlullâh-ı Hurûfî'nin propagandası Güney Irak'taki Muşâ'sa'nın mehdiliği ve Safevîye Tarikatı'nın Anadolu'da nüfuzu çerçevesinde ¹⁴³¹ gelişen Şîî hareketleri sonucunda Sünnî akide de giderek kırılma yaşanmış ve Türkmen grupları ikiye ayrılmıştır. Özellikle Safevîlerin öncesinde ve Moğolların yıkılışını takip eden dönemde ortaya çıkan Şîî kökenli tasavvufi hareketler Ortodoks şia anlayışının ilk bakışta reddedeceği, doğrudan Allah'ta temas kurma iddiasıyla disipline alışamayan dindar avam kitle üzerinde nispeten başarılı olmuştur. Tasavvuf-Şîîlik birliğinden oluşan yeni zihniyet Moğol işgali sonucu bölgeye kitleler halinde gelen göçebe Türkmen kabilelerinin hâkim olduğu İran, Azerbaycan ve Anadolu'daki bazı gruplar üzerinde etkin olmuştur. Çünkü bölgedeki Türkmen kabilelerinin İslamlaşma süreci Şamanizm'le Şîîlik ve Tasavvuf karışımı hareketlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur ¹⁴³². İşte bu hareket daha sonra Sünnî unsurların Şîîleşmesinde önemli rol oynamış ve Türkmen grupları ikiye bölünmüştür.

XV. yüzyılda giderek Şîî hareketlerinin fazlalaşması ile ikiye bölünen Türkmen grupları arasında Sünnî-Şîî ayrımı yapılması çok zordur. Ancak Karakoyunlu devletini oluşturan Türkmen gruplar arasında Şîîliği kabul eden halkın çoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan Karakoyunlu hükümdarları ve mirzaları tamamen siyasî olarak hareket edip zaman zaman Şîî zaman zaman Sünnî olurken, Şîîliğe daha meyilli oldukları görülmektedir. Nitekim

¹⁴³⁰Şerafettin Erel, **Nadir Birkaç Sikke**, s. 11.

¹⁴³¹ V.Minorksy, “Cihânşah ve Şiirleri”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, s. 156.

¹⁴³²Mazlum Uyar, “İran'da Tasavvuf ve Safevî Devleti”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, s.86.

Sünnî ve Şîî ayrımını çok zor yaptığımız bir dönem olan Cihânşah döneminde gelişen olaylara baktığımızda Sünnî-Şîî sentezi gözümüze çarpmaktadır. Bu dönemde dinî hareketler yaşanırken, Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesi, Timurlu Mirzaları ile iktidar kavgaları ve otorite kurma karmaşası görülmektedir. Özellikle bu dönemde Akkoyunlu ve Karakoyunlular arasında yaşanan egemenlik ve din anlayışı önemli bir süreçtir. Genel olarak çizilen tablo, Akkoyunluların Sünnîlik, Karakoyunluların da Şîîlik görüşünü benimsedikleri üzerine kurulmuş olmasına rağmen, Akkoyunlu beyleri Erdebil Tekkesi ile olan ilişkisini Şeyh Cüneyd ile akrabalık bağlarını kuvvetlendirerek korurken, Şîî olarak görülen Karakoyunlular ise Sünnî devletler ile ilişkisini sıcak tutmaya çalışmışlardır ¹⁴³³. Nitekim Cihânşah'ın, tam anlamı ile Sünnî bir İslam hükümdarı olup şeriata uygun olarak yaşamak isteyen, muhtesiblere meyhaneleri kapattıran şehzadelerin evindeki şarabları döktüren ve Sünnî kurallara uygun yaşamak istemiş olan ¹⁴³⁴Şahruh'a tabi olması, önemi vurgulanması gereken bir durumdur. Keza, aynı şekilde Karakoyunlu ve Osmanlı ilişkisine baktığımızda birbirlerini desteklediklerini görmekteyiz. Yine yüzüğüne "Hz. Ali'nin kuluyum" yazdıran Cihânşah'ın oğlu Pir Budak babasının emriyle 1449 -1456 yılları arasında Muşa'sa'lar üzerine iki kez saldırmıştır. Ancak babasına muhalefet yaptığı dönemde ise Muşa'sa'lar ile dostluk kurmuş ve onların mezhebini kabul etmiştir ¹⁴³⁵. Yine Cihânşah kızlarından Hatun'u 1447 yılında Şîîlerin kerametler gösteren bir veli olarak itibar ettikleri meşhur mutasavvıf Şah Nimetullah Veli'nin bir torunu ile evlendirmiştir ¹⁴³⁶. Buradan yola çıkarak, bu dönem içerisinde hükümdarların dinî görüşü, uyguladıkları politika ve kurulan ilişkiler genel olarak din inanç yerine daha çok siyasî ve çıkar gözetilerek kurulduğu kaanatine varabiliriz.

Kaynaklarda Hurûfliği, Şîîliği, Rafiziliği, Ehl-i Haklıği tartışma konusu olan Cihânşah'ın tarikat mensubiyeti tam olarak açıklanamamıştır. Cihânşah'ın dinî inancına baktığımızda onun Müslüman bir hükümdar, şair ¹⁴³⁷ ve mutasavvıf

¹⁴³³Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.27.

¹⁴³⁴İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s. 135.

¹⁴³⁵Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.27.

¹⁴³⁶ Mustevfi-yi Bakî, **Cami-i Müfidi**, C.II, Tahran, 1135, s.2; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.490.

¹⁴³⁷Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 16.

olduğunu görmekteyiz. Nitekim onun etrafında bulunan sûfilerin hem Sünnî, hem de Şîî çevreden olduklarını görmekteyiz. Sünnî ve Şîî ayrımı yapmadan bütün mutasavvıflar ile iyi ilişkiler içinde bulunmuştur¹⁴³⁸, ancak öte yandan iktidarı elinde tutabilmek adına ortaya çıkan Şîî hareketlerine zaman zaman müdahale etmiştir. Nitekim şiirlerinde Hurûfî öğeleri bulunmasına rağmen Hurûfîliği yayan Fazlullâh'ın kızının liderliğinde gelişen isyan hareketlerine cevabı çok sert olmuştur. Yine Safevîye Tarikatı şeyhi Şeyh Cüneyd'ti bölgede çok fazla güç kazanmaya başlamasından dolayı Erdebil'den uzaklaştırmış olması düşündürücüdür¹⁴³⁹. Ayrıca Şeyh Cüneyd'in Cihânşah tarafından Erdebil'den sürgün edilmesi, II. Murad'ın onun Anadolu'da kalma teklifini geri çevirmesi, Konya'da girdiği bir takım itikadi tartışmalar sonucu ayrılmak zorunda kalması, Antakya bölgesinde ikameti sırasında Halep'te ki Sünnî şeyhlerin rahatsız olması gibi sebepler bir bütün halinde düşünüldüğünde Anadolu ve Suriye hattı boyunca Şeyh Cüneyd'in aşırı ve militan bir Şîîliği benimsemiş ve bundan dolayı da dolaştığı bütün güzergâhlarda yerleşik Sünnî gelenekler tarafından dışlanmış olması¹⁴⁴⁰ Cihânşah'ın siyasî idealler çerçevesinde zaman zaman Sünnî politika uyguladığını göstermektedir. Aynı şekilde kendi dönemine ait sikkelerinin tümünde dört halifenin adını geçmesinden dolayı Sünnîlik belirtilerine rastlanmaktadır.

Cihânşah'ın şiirlerine baktığımızda bir tarafta Hurûfîliğin temsilcilerinden Fazullâh ve Nesimi'nin etkisi görülürken, diğer taraftan Sünnî olan Mevlana'ya övgüler dizmiştir. Ayrıca şiirlerinde Şîîlik ile ilgili çok fazla örneğe rastlanılmazken, divanındaki dizelerde geçen şah kelimesi ile Hz. Ali'yi işaret ettiği söylenmiştir. Ancak bazı yazarlar buna itiraz ederek burada geçen şah kelimesi ile Fazlullâh'a atıfta bulunduğu ifade edilmiştir.

Pervane şod Haki ki be-şem cenâb-ı şah
Gayr-ez cenâb-ı şâh nebâşed penâh-ı mâ
Hakiki yüce şahın mu muna pervane oldu

¹⁴³⁸ Muhin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.27.

¹⁴³⁹ Ahmet Faruk, **Eshab-ı Kiram**, Hakikat Yayınevi, İstanbul, 2001, s.36; Oktay Efendiye, **Azerbaycan Tarihi**, s. 167.

¹⁴⁴⁰ Mehmed Çelenk, **16 ve 17. yüzyıllarda Safevî Şiîliği**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2005, s.38,

Cenab-ı Şahtan başka sığmacamız yer yoktur¹⁴⁴¹.

Devletşah'ın Cihânşah hakkında "itikadı zayıf ve fitne fucur'a yol açtı" gibi sözlerine karşılık Cihânşah'ın Farsça şiirlerinde İslam'ın şartlarından ve İslam âlemi için önemli olan mübarek gecelerden bahsetmiş olması onun İslam'ın kurallarını, farz olan şeyleri ve İslam âlemi için önemli olan gecelerin anlamını iyi bildiğini göstermektedir. Örneğin aşağıdaki dizeler onun Kur'an tahsili ve dinî eğitim aldığını göstermektedir:

Benim orucum ve namazım, benim kadir gecem ve benim beratım

Benim ömrüm ve benim hayatım senden başka yoktur sevgilim¹⁴⁴²

Netice itibariyle Cihânşah, Şîî-Sünnî ayrımı yapmadan politik davranarak ilişkilerini çıkarlarına göre kurarak hareket etmiş zaman zaman Şîî, zaman zaman Sünnî gruplara saldırıda bulunup otoritesini korumaya çalışmıştır. Öte yandan Cihânşah'ın dinî akidesi için Sünnî ya da Şîî olduğunu söylemek çok zor iken, bize göre Hurûfî ve Mevlevî etkisinde kalan iyi bir mutasavvıf olduğu bir gerçektir. Nitekim muhitinde bulunan sûfiler ile mezhep ayrımı yapmadan iyi ilişkiler kurmaya çalışmış, kendisi de sufi olarak tasavvufun göçebe ruhuna uygun ve savaş ruhunu canlandıran terbiyesinden geçmiş, vahdet-i vücûd nazariyesini benimsemiştir¹⁴⁴³. Onun ölümünden yirmi bir yıl sonra dahi bazı sufi muhitlerin onu son derece yüceltmesi önemli bir husustur¹⁴⁴⁴.

III. Tasavvuf Ehli

III.a Hurûfliğin Bir Tarikat Olarak Durumu ve Cihânşah - Hurûfî Karşılığı

Fazlullâh Bahaeddin el-Esterâbâdi et-Tebrizi tarafından İran'da kurulmuş olan Hurûfilik Tarikatı XIV-XV. yüzyıllarda Yakın ve Orta Doğu'da oldukça geniş yer edinmiştir. Hurûfilik XIV. Yüzyılın son çeyreğinde yayılarak XV. ve XVI. yüzyılda Anadolu'yu da kaplayan bir mezheptir¹⁴⁴⁵. Fazlullâh Esterâbâdi ve Hazar

¹⁴⁴¹Muhsin Macit, *Cihânşah ve Türkçe Şiirler*, s.25.

¹⁴⁴²Veyis Değirmençay, *Cihânşah ve Farsça Şiirleri*, s.122.

¹⁴⁴³Veyis Değirmençay, *Cihânşah ve Farsça Şiirleri*, s.22.

¹⁴⁴⁴V.Minorksy, "Cihânşah ve Şiirleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, s.165.

¹⁴⁴⁵Fuad Köprülü, *Mutasavvıflar*, 280.

Denizi'nin güney doğusundaki Estarâbâd şehrinde 1340 yılında doğmuştur¹⁴⁴⁶. Hurûfî kaynaklara göre lakabı “Şihâbuddîn”dir. Ancak Fazlullâh Esterâbâdî yaşadığı dönemlere ait kaynaklarda adını “Fazlullâh” olarak aktarmışlardır. Bazıları ise adının “Abdurrahmân”, künyesinin “Ebu'l-Fazl” olduğunu belirtirler. Şiirlerinde “Naîmî” mahlasını kullanır¹⁴⁴⁷. Halk Fazlullâh, saf, dürüst, temizliği için ona “helal yiyen” adını takmıştır. Nitekim birçok kaynaktan “Helâl Hor” nitelemeleriyle geçer¹⁴⁴⁸.

Hurûfliğin kurucusu şair, sûfî bir kişilik olan Fazlullâh Esterâbâdî'nin hayatının ilk dönemi ve öğrenim durumu hakkında Hurûfî kaynaklarında yeterli bilgi mevcut değildir. Halifelerinden Seyyid İshak-ı Esterâbâdî'nin belirttiğine göre on sekiz yaşında iken bir dervişten dinlediği Mevlana'nın, “*Bekaya sahip olduğun halde ölümden ne endişe ediyorsun? Hudânın nuruna sahipken neden mağarada gizleniyorsun?*” anlamındaki beytinin gerçek mânasını hocası Kemâleddin'e sormuş, hocası da bunun ancak ibadet, riyazet, aşk ve cezbeyle anlaşılabilceğini söyleyince Fazlullâh, dünya nimetlerinden vazgeçip kendini ibadet etmeye adanmıştır. Üzerindeki kıymetli ve pahalı elbiseleri çıkarıp, çobanlar gibi keçeden elbiseler giymiş, bir süre dağlarda yaşadıkdan sonra, Hac niyetiyle İsfahan'a doğru yolculuk yapmaya karar vermiştir. İsfahanda dört ay süreyle bir kervansarayda kaldıktan sonra Tebriz'e gitmiştir. Burada 1356'da tahta çıkan Celâyirli hükümdarı Sultan I. Üveys'in, onun sohbetlerine devam ettiği, Fazlullâh'ın, ona bir derviş külâhı verdiği rivayet edilir. Tebriz'de Esterâbâdî bir kızla evlenikten sonra 1359 yılında Hârizm'e ardından da tekrar İsfahan'a giderek orada itikâfa girip, ibadetle meşgul olmuş ve tekrar hac yolculuğuna devam etmiştir. Bir rivayete göre Fazlullah Esterâbâdî, “*Ey Fazl, gez ve gör!*” diye bir ses duymuş, ardından birdenbire karşısında sekizinci imam Ali Rızâ'nın belirdiğini görmüştür. Bu olay, onun Şîa'ya olan ilgisini arttırmış ve Meşhed'i ziyarete gitmiştir. Burada bir süre ibadetle meşgul olduktan sonra

¹⁴⁴⁶Mustafa Ünver, **Hurûfilik ve Kuran Nesimi Örneği**, Fecr Yayınevi, Ankara, 2003, s.49; Kamil Mustafa, Eş-şeybi, **Teşeyyo' ve Tasavvuf**, Çev. Alırıza Karagözlü, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1376,s.169-171.

¹⁴⁴⁷ Nimet Yıldırım, “Fars Edebiyatında Habsiyye ve Şekvâiyye-III”,**Nüşa**, S.15,Ankara,2004,s.23; Seadet Şıxıyeva,“Nesiminin Poetik Mirası ve Onun Spesifik Cehetleri”, **Z.Bunyadov'un 80 Yılına Hasır Olunmuş Elmi Konferansın Materyalleri**, Bakü, 2003, s.130-131.

¹⁴⁴⁸ Seadet Şıxıyeva,“Nesiminin Poetik Mirası ve Onun Spesifik Cehetleri”, **Elmi Konferansın Materyalleri**, s.130-131.

Mekke'ye gitmiş, dönüşte Hârizm'e uğramıştır. Hârizm'de iken bir gece tasavvufta istediği yere gelemediğini düşünerek o gece de fütuhat olmazsa tasavvufi hayattan vazgeçmeye karar vermiştir. Ancak rüyasında kendisini Esterâbâd'daki evinin bahçesinde görmesi ile fütuhatı gerçekleşir, Harizm'den ayrılıp önce Horasan daha sonra da İsfahan'a gider¹⁴⁴⁹.

Nitekim gördüğü bir rüya üzerine kurduğu Hurûfliğe İsfahan'da rüya yorumu yaparak başlamıştır. Kendisinin rüya yorumu ile hakikat bilgisine ve sırlara bu yol ile ulaştığını ileri sürmüş ve ona Sâhibü't tev'il lakabı verilmiştir¹⁴⁵⁰. Etrafında devrinin ünlü bilginlerini toplamayı başarmıştır. Bilginler, vezirler, kadılar ve yöneticiler de dâhil olmak üzere bütün halk, rüyalarını tabir ettirmek için ona gelmişlerdir¹⁴⁵¹. Sonrasında harflere verilen manalar ve bunların sayısal karşılıkları ile meşgul olmuş ve özellikle Hurûfliğini ilan ettikten sonra şiirlerinde Nesim'nin divan şiiri gibi söz yaratıcılığının yerini felsefi manzume ve risaleler kullanmıştır¹⁴⁵². Fazlullâh Esterâbâdi başlarda İsmâilîye yöntemlerini benimsemiş, İsmâilî inançlarını telkin etmiştir, daha sonra Hurûfliği kurmuştur. Hurûflik Kuran'daki harflerden birtakım manalar çıkarıp, İslam'ın inanç, ibadet ve uygulamalarına aykırı yorumlar getiren tasavvufi ve bâtinî mezhep ve ekolünü teşkil etmiştir¹⁴⁵³. Hurûfler âleminin esası sayı ve sesten ibarettir¹⁴⁵⁴. Kuran'ın tercümesine önem verirken, namaz, oruç, haccı, zekât yani bütün dinî hükümler yirmi sekiz ve otuz iki harfe tatbik edip, bu harflerin insanda olduğunu söylerler. Ayrıca kıyameti, kıyametten önce Mehdi'nin zuhurunu, İsa'nın inişini, güneşin batıdan doğmasını, cennet ve cehennemi tevil edip bu harflere uydurmuşlardır¹⁴⁵⁵. Dahası inançları doğrultusunda Kuran'ın asıl ahkâmlarının yeniden gözden

¹⁴⁴⁹ Nimet Yıldırım, "Fars Edebiyatında Habsiyye ve Şekvâiyye-III", **Nüşa**, s.23, Aksu, Hüsamettin, "Fazlullah-ı Hurûfî", **DİA**, C.XII, İstanbul, 277.

¹⁴⁵⁰ Mustafa Ünver, **Hurûflik ve Kuran**, s. 52.

¹⁴⁵¹ Nimet Yıldırım, "Fars Edebiyatında Habsiyye ve Şekvâiyye-III", **Nüşa**, s.24.

¹⁴⁵² Seadet Şıxıyeva, "Nesiminin Poetik Mirası ve Onun Spesifik Cehetleri", **Elmi Konferansın Materyalleri**, s.130-131.

¹⁴⁵³ Yakup Kansızoğlu, **Şifreci Yanlıgı Hurûflik Tasavvuru, Harf Gizemciliği ve Kur'an Yorumuna Olan Etkileri**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004, s. 19.

¹⁴⁵⁴ Muhsin Macit, **Cihâşah ve Türkçe Şiirleri** s.37.

¹⁴⁵⁵ Ahmet Güner, "Bektaşilik", **Tarikatlar Ansiklopedisi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 183

geçirilmesini ve tekzip olunmasını savunmuşlardır. Onların bu talimatına göre kâinat ebedidir ve ilahi başlangıç insanda hatta onun suretinde tecessüm eder. Çünkü insan Allah sureti gibi yaratılır. Kâinat gibi insan cemiyetinin hareketi de sıklık suretle devir eder. Her silk âdemin tezahürü ile başlayıp kıyamet günü ile biter. İlahi başlangıç peygamberliğe mukaddesliğe ilahiliye ya da Allah'lığa kadar kâmilleşen insanda tecelli eder. Sonuncu peygamber Muhammed, ilk mukaddes Ali, sonuncu mukaddesler ise on birinci Şia imamı El-Hasan el-Asgari olmuştur, Fazullâh Estarâbâdi Allah'ın tecelli ettiği ilk insandır. Allah'ın tecelli ettiği ilk insan olarak görülen Fazlullâh b.Seyyid Estarâbâdi hurûfilik davasında kendisinin mehdi olduğunu iddia etmiştir.¹⁴⁵⁶.

XV. yüzyılda Mazanderan ve Gilan Seyyid Şia devleti basit küçük bir feodal bir devlete dönüşürken, İran'da Timurluların hâkimiyeti altında Şiilerin faaliyeti canlanmış, keskin propagandalar baş göstermiştir. Bu dönemde özellikle Hurûfiler Fazlullâh Estarâbâdi'nin liderliğinde İran ve kısmende Bakü'de giderek büyüyen bir oluşum olarak faaliyet göstermiş ve devlet otoritesini zorlamaya başlamıştır. Nitekim Timur tarafından sürgün edilen Fazlullâh Estarâbâdi 1386 yılında Bakü'de ve Şirvan'da yaşamıştır. Yaptığı faaliyetlerden dolayı Timurlular için ciddi bir tehlike oluşturduğu anlaşılınca Timur'un oğlu Miranşah tarafından Alıncak Kalesi'ne haps edilmiş ve yapılan muhakeme sonrasında 1394 yılında boynu vurularak öldürülmüştür. Fazlullâh Estarâbâdi'nin cesedi ayaklarına ip bağlanarak çarşıda, pazarda, yerlerde sürünmüş, sonra müridleri tarafından alınıp götürülmüştür.¹⁴⁵⁷.

Fazlullâh Estarâbâdi'nin öldürülmesiyle Hurûfilik ciddi bir kayba uğramıştır. Ancak kısa süre içerisinde gücünü yeniden toplayan Hurûfiler, Şahrüh döneminde de faaliyetlerine devam etmiştir. Nitekim Hurûfililerden Ahmed Lor Cuma namazından çıkmakta olan Şahrüh'u bıçaklamıştır.¹⁴⁵⁸. Ahmed Lor yaptığı suikastten sonra hemen

¹⁴⁵⁶Sara Aşurbeyli, **Bakü Şehri'nin Tarihi**, Avrasya Press, Bakü, 2006, s.175.

¹⁴⁵⁷ Nefisî, Saïd, **Târîhu Nazm u Nesr Der Îrân ve Der Zebân-i Fârsî**, C.II, Tahran, 1363, ,s.764; Mustafa Ünver, **Hurûfilik ve Kuran** ,s. 57; Nimet Yıldırım, "Fars Edebiyatında Habsiyye ve Şekvâiyye-III", **Nüşa**, s.24; Aksu, Hüsamettin, "Fazlullah-ı Hurûfî", **DİA**, s.277-278;

¹⁴⁵⁸ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, 134

öldürülmüştür ¹⁴⁵⁹. Ancak öldürülmeden önce sorgu yapılarak hakkında araştırma yapılmıştır. Ahmed'in üstünde bulunan bir anahtar, evinin bulunmasını sağlamış ¹⁴⁶⁰ takke dikmekle geçinen bir Hurûfî olduğu öğrenilmiştir, dostlarından Mevlânâ Ma'rûf adlı bir hattat onunla birlikte tutulup hapsedilirken, Fazlullâh b.Seyyid Estarâbâdi'nin kız kardeşinin oğlu Hâca Adudud-dîn ve Ahmed Lor'la konuştukları anlaşılabilir birçok Hurûfî yakalanıp öldürülmüş, cesetleri yakılmıştır ¹⁴⁶¹. Fazlullâh Estarâbâdi'nin torunu Amir Nur'allah, "İstiva-Nâma" sahibi Amir Gıyas'ud-dîn ve diğer Hurûfîler tutuklanmışlar, uzun bir muhakeme sonunda bırakılmışlardı. Bu arada Ahmed Lor'un, Kâsım'ul-Envâr'ın tekkesine de gidip geldiği anlaşılmış ve Herat'tı terk etmesi istenmiştir. İran'da eleştirilere uğrayan Hurûfîler, Anadolu ve Rumeli'yi kendilerine bir sığınak görmüşler ve bu bölgelere yerleşmişlerdir. Fazlullah'ın öldürülmesinden sonra halifesi Aliyy'ul-A'lâ'nın Anadolu'ya geçip Hacı Bektaş tekkesinde oturduğunu, Bektâşîlere Hurûfîliği telkin ettiği söylenmektedir ¹⁴⁶². Petruşevsky "Çok geçmeden takib eziyetlere uğrayan Hurûfîler Osmanlı'da kendilerine rahat bir yer edindiler. Bu dönemlerinde de kendilerini bazen Sunî, bazen Şîî bazen de sûfî olarak göstermişlerdir" ifadelerinde bulunarak Anadolu'da da gizliden yayıldıklarına işaret etmiştir ¹⁴⁶³.

Yayılmacı politika ile giderek güç kazanan ve genişleyen Hurûfîler Karakoyunlu toprakları içinde ve civar coğrafyada faaliyet gösteren en önemli dinî hareket ve görüşlerden biri olmuştur ¹⁴⁶⁴. Yaptıkları faaliyetler ile hükümdarların dikkatini çekmiş, merkezi otoriteyi sarsmak için çaba göstermişlerdir. Nitekim Cihânşah döneminde ortaya çıkan Hurûfî isyanı dönemin önemli olayları arasındadır. Cihânşah'ın her ne kadar şiirlerinde Hurûfî etkileri görülse de, o

¹⁴⁵⁹ Hând mîr, **Habîbü's-Siyer fi Ahbar-ı Efrad Beşer**, C.4, Haz. Muhammed Debirsiyagi, Tahran, 1333, s.127-128, İ.P.Petruşevki, (**İslam ve İran VII.- XV.yy**), **Ислам в Иране в VII—XV вв.**, Moskova,1966. s.35

¹⁴⁶⁰ Abdülbaki Gölpinarlı, **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, TTK, Ankara, 1973, s.27

¹⁴⁶¹ Hând mîr, **Habîbü's-Siyer**,s.127-128.

¹⁴⁶² Hâce İshak, **Kâşif ul-aşrâr ve Dâfi ul-aşrâr**, İstanbul, 1291, s. 4-5

¹⁴⁶³ İ.P.Petruşevsky, "Qosudarstva Azerbaydjana XV. Veke", **Sbornik Statey po İstorii Azerbaydjana**, Bakü 1949,s. 204; Shahı Ahmadov, **Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 59.

¹⁴⁶⁴ Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.37.

Karakoyunlu devletinin başında bulunan bir sultan olarak, siyasî iktidarı elinde tutma adına Hurûfi katliamını gerçekleştirmiş ve onların daha fazla ilerlemelerine engel olmuştur.

Nitekim 1427 yılında Fazlullâh Esterâbâdi'nin kızı ve Yusuf adlı bir Hurûfi'nin Tebriz'de düzenlemiş olduğu kıyımı bastırmıştır. Fazlullâh Esterâbâdi'nin kızı Fatime Tebriz'de¹⁴⁶⁵ beş yüze yakın Hurûfi ile tutuklanarak öldürülmüş ve sonrasında cesetleri yakılmıştır¹⁴⁶⁶. Cihânşah'ın yazmış olduğu rubainin Fazlullah Esterâbâdi'nin kızına ait olduğu rivayet edilir¹⁴⁶⁷. Seyyid İshâk, "Mahrem-Nâma" sinde bu kızı diyerek anmış ve mesnevilerinde ona, Fazlullâh Esterâbâdi "Kurrat'ul-'ayn" demekle "Vasıyyet-nâma" sinde de onu, kendisine vasi tâyîn ettiğini açıklamaktadır¹⁴⁶⁸..

Cihânşah 1440 yılında Tiflis ve civarını yağmaladıktan bir yıl sonra yani 1441 yılında bu kez de Tebriz'deki Hurûfleri toplatıp, imha ettirmiştir¹⁴⁶⁹. Hasan-ı Rumlu Cihânşah'ın bu kıyımı düzenlemesindeki sebeplerden birisi olarak Molla Muhammed-i Tiflis Cihânşah'ı entrikaları ile tahrik etmiş olması şeklinde yorumlamıştır¹⁴⁷⁰. Bize göre en önemli sebep tahtını ve iktidarını korumak iken başka mezhep, tarikat ve teşkilatlara bağlı bulunan halkın bütünlüğünü sağlamak istemesi, kendi hâkimiyeti içinde çıkan isyanı bastırmak ve otoriteyi koruma amacını taşımış olmasıdır. Nitekim Cihânşah Hurûflik ve sufilik içgüdüleri ile değil liderlik ve sultanlık içgüdüleri ile bu kıyımı bastırmıştır.

Hurûflik fırkasının etkileri Kara Yusuf ve Cihânşah gibi Karakoyunlu sultanları ve o dönemde yazılan edebî eserler üzerinde de etkili olmuştur. Nitekim

¹⁴⁶⁵Irene Melikof, **Uyur İdik Uyardılar**, Çev. Turan Aptekin, Demos Yayınları, İstanbul, 2006, s.175.

¹⁴⁶⁶Oktay Efendiyev, **Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII Asırlar**, C.3, Baku, Elm, 1999, s.167; Abdülfaz Rahimov, **Azerbaycan Teymuri-Hurûfi Münasabetleri Hakkında Bazı Kayıtlar**, Elm, Bakü, s. 30; Muhammed Cevad Meşkûr, **Tarih-i Tebriz**, s.780; Yakup Ajand, **Hurûfiye der Tarih**, Neşr-i ney, Tahran, 1379, s.97; Ruşen Hiyavi, **Hurûfiye**, Neşr-i Atiye, Tahran, 1378, s.232; Ali Mar Etru **Hurufiyye ve Neşe-i ti Pasnoyihen**, Vajegah-ı Tahrani, Tahran, 1328, s.265-284.

¹⁴⁶⁷Yakup Ajand, **Hurûfiye der Tarih**, s.97; Ruşen Hiyavi, **Hurûfiye**, s.232.

¹⁴⁶⁸Abdülbaki Gölpınarlı, **Hurufilik Metinleri**, s. 27; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s. 242.

¹⁴⁶⁹Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s. 242; İsmail Aka, **Türk men Hâkimiyeti**, s.26.

¹⁴⁷⁰Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s. 242

Hurûfi kaynaklarından da anlaşıldığı üzere Kara Yusuf'un Hurûfilîğe sempatisi söz konusudur. Onun Hurûfilîğe bağlılığı Kur'an'ı tercüme etmesinde de kendisini göstermiştir. Kara Yusuf Fazlulah'ın baş halifesi Aliyyül-Alâ olarak bilinen Şeyh Ebu'l-Hasan-i İsfehânî'nin «Kürsiname»sinde Hurûfi talimına uygun olarak, Kuran'ı Türkçe'ye çevirdiği için "*Vefalı Yusuf, uğurlu şah/ Kur'an'ı Türkçe'de akıcı (bir dille) okudu*" beyitleri ile övülmüştür¹⁴⁷¹.

Diğer taraftan Cihânşah'ın şiirlerindeki Hurûfilîk etkisi dışında onun Hurûfi olduğuna dair kesin ibare mevcut değildir. Ancak onun etrafındakilerden bazılarının mesela, Cihânşah'ın başkumandanlarından sipahsalar Emir'ül Ümera Kutluk Lala Bey'in Hurûfi olduğu iddia edilmektedir. Araştırmalara göre Fazlullâh Estarâbâdi'nin mezarı Alıncak Kalesi'nin eteğinde Hanegah adlı bir abidedir. Seyfeddin Magomed'in belirttiğine göre, bu abide sarı renkte pişirilmiş kerpiçten yapılmıştır. O yapıda kare şeklinde üst tarafı sekiz köşeli kümbetle tamamlanır. Mahberenin karşısında 3 silindire benzer kerpiç sütunların kalıntıları vardır. Bu bina Hurûfilîlere ait bir binadır. Hangah abidesi iki bölümden oluşur ve üzerinde hiçbir şey olmayan bu mezarın Hurûfilîk tarikatının banisi Fazlullâh Estarâbâdi'nin mezarı olduğu rivayet edilir. Kaynaklara göre Miranşah'ın emri ile Hurûfilîler onu gizlice burada defnedip, Cihânşah'ın Emir'ül Ümerası mezarın üzerine makbere yapılmıştır¹⁴⁷². Burada bu mezardan başka Kutluk Lala Bey'in de kabri olduğu rivayet edilirken, bazı araştırmacılar tarafından bu tartışma konusu olmuştur. Seyfeddini'ye göre "*Azerbaycan âlimi Askerzade bu mertebenin ikinci bölümünün kuruluşu ve epigrafyası hakkında doğru mülahazalar söylemiş ise de o arada defn olunmuş şahıs hakkında hiçbir malumat vermemiştir. Başka bir kaynakta ise; mezara Karakoyunlu Cihânşah devletinin başkumandanlarından sipahsalar Emir'ül Ümera Kutluk Lala Bey'in defn olunduğu ve makberenin ikinci kısmı Lala Bey'in hanımı tarafından yapılmış olduğu, kocasının vasiyetinden dolayı onun burada defn*

¹⁴⁷¹ Seadet Şıxyeva, "İslami Muhit ve Hurûfilîk'te Etnik Düşüncenin Tezahurları II," AMEA, «**Elmi Araşdırmalar**», C.1-4, Bakü, 2006, s. 568.

¹⁴⁷² Magomed Seyfeddini **Znatne Lyudi i İstoriçeskie Pamyatniki (Tarih ve Onun Problemleri)**, İlm, Bakü, 1997, s. 206

*olunduğu dolayısıyla Lala Bey'in Hurûfî olması mümkündür” şeklinde ifadeler mevcuttur*¹⁴⁷³.

Cihânşah'ın ölümünden sonra XIV-XV.yüzyıl ortalarında Hurûfilik hakim olan iktidara karşı sanatkarlar ve şehrin aşağı tabakalarında ideoloji olarak ortaya çıkmış ise de XV.yüzyıl sonlarında git gide kendi inkılap ruhunu kaybetmektedir. Lakin tamamıyla ortadan kalmamıştır. Onların ideoloji unsurları Noktavilik, Bektaşilik, Kızılbaşlık gibi ideolijelerde görülmektedir¹⁴⁷⁴.

III.b.Diğer Bâtımî Tarikatların (Müşa'sa'lar ve Ehl-i Hak) Faaliyetleri

b.a Müşa'sa'lar

Müşa'sa'lar Huzistan'da ve Haviza'da bulunan Şîî kökenli Araplardır. Karakoyunlu toprakları içerisinde faaliyet gösteren en önemli Şîî akımlar arasında sayılabilir. XV. yüzyılda Müşa'sa'ların merkezi Bağdad ve Irak-ı Arap olmuştur. Özellikle Huzistan ve Irak-ı Arap'ın güney doğusunda Timur Devleti ve Karakoyunlu Devleti içinde olmak üzere iki bölüme ayrılmışlardır. Bunlar bir yandan Timurluların Fars hâkimleri ile mücadele ederken diğer yandan Karakoyunlu Mirzaları ile çatışmışlardır¹⁴⁷⁵.

Şîî inançlarına bağlı Seyyid b. Muhammed Felah, İmam Musa el-Kazîm'ın soyundan geldiğini söyleyip, mehdilik iddiasında bulunmuştur. On iki İmam inancını savunmuş ve kendisini on ikinci mehdi olarak ilan etmiştir¹⁴⁷⁶. Seyyid Muhammed'in büyük Şîî makamların yanında, onun takipçileri tarafından aşırı Şîî, fedaî, filosof ve İsmâilî olarak adlandırılır¹⁴⁷⁷. İlk olarak Huzistan'da Huveyze bölgesine yerleşen Seyyid b. Muhammed Felah oğlunda yardımı ile bölgede birkaç kabilenin desteğini aldıktan sonra burayı tümüyle ele geçirmiştir¹⁴⁷⁸. Hatta Müşa'sa'ların faaliyetleri Anadolu'ya kadar ulaşmıştır.1416'da gerçekleşen

¹⁴⁷³Magomed Seyfeddini, **Znatme Lyudi**, s. 206

¹⁴⁷⁴ Seyidağa Onullahi, **XIII- XVII.Asırlarda**,s. 100.

¹⁴⁷⁵İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s.135; Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-i İbrâhim-i Gülşenî**,s. 35.

¹⁴⁷⁶Ahmed Kesrevi, **Tarih-i Pansed Sale-i Huzistân**, Hodkar-ı İran, Tahran, 1333, s.13; Muhammed Ali Sultani, **Kıyam ve Nehzet-i Aleviyan-ı Zargos**, s. 88; Ahmed Kesrevi, **Tarih-i Pansed Sale-i Huzistân**,s. 12.

¹⁴⁷⁷İ.P. Petruşevski, **Ислам в Иране в VII—XV (İslam ve İran)**, s.359-360

¹⁴⁷⁸Mazlum Uyar, “İran'da Tasavvuf ve Safevî Devleti”,**Akademik Araştırmalar Dergisi**,s. 88.

Börklüce Mustafa ile Simavnalı Bedreddin isyanları, Karakoyunlu aşiretlerinden bazılarının Şîî eğilimi ve Şah İsmail'in büyük babası ile Erdebil'de giriştikleri propaganda ve Müşa'sa'ların etkisi ile gerçekleşmiştir¹⁴⁷⁹.

Seyyid b. Muhammed Felah 1436 yılında Vasit yakınında bulunan Arap kabileleri arasında da görüşlerini yaymayı başarmıştır. Şavka valisi ile 1440 yılında savaşmış, ancak yenilerek o bölgeyi terk edip, Dicle ve Haviza arasında bulunan Zavb'a gelip yerleşmiştir. Bu bölgede bulunan Ma'adi kabilesini kendi görüşlerini kabul ettirip, onların mandalarını satın, silah almalarını sağlayarak kendi ordusunu kurmaya çalışmıştır. Nitekim biraz güç topladıktan sonra Timurlu Mirza İbrahim'in veziri Abu'l Hayr ile yaptığı mücadele sonucunda Haviza'ya iyice yerleşip o bölgeye hâkim olmuştur. Etrafına 10 bin kişi toplamış ve Cezayir şeyhlerinin birçoğunu öldürmüştür. Daha sonra Huveyze tarafına geçmiş, Şeyh Ebû'l Hayr-i Cezire ile Şiraz'dan çıkarak onunla savaşmıştır. Bu savaşta Seyyid b. Muhammed Felah galip gelmiş ve Şeyh Ebû'l Hayr ise Şuster'e kaçmıştır. Yerli ayanlar yardım için Karakoyunlu Türkmen sülalesinden Azerbaycan, Irak-ı Arap hâkimi İsfahan'a başvurmuşlardır. Mirza İsfahan Bağdad'tan Cezire'ye hareket etmiş ve Seyyid b. Muhammed Felah ile savaşmıştır. Karakoyunlu ordusu çok kanlı bir savaş ile isyancıların üzerinde üstünlük sağlayıp, onları darmadağın edip, Huveyze'nin ve o bölgenin etrafını boşaltmıştır. Mirza İsfahan bu savaştan başarılı bir sonuç elde etmiş, Cezire halkında çok miktarda mal alıp Bağdad tarafına geri dönmüştür. Bu durum bölgede açlığa neden olmuştur. Müşa'sa'lar kaçmış, ancak birkaç yıl sonra geri dönmüşler ve yeniden isyan çıkarmışlardır. İsyân çıkaranlar Huveyze bölgesinde küçük bir Şia devleti kurmayı başarmıştır. Bu sonraları geleneksel feodal bir devlete çevrilmiştir¹⁴⁸⁰.

1454 yılına Pir Budak, Sircan kalesini Elvend'den aldığı sırada Seyyid b. Muhammed Felah Huveyze, Dizful ve Şuşter gibi Huzistan'nın tamamına hâkim olmuştur ve "*Ben İmam Muhammed Mehdi'nin (a.s.) habercisiyim. İmam birkaç gün içinde ortaya çıkacak*" iddasında bulunmuş ve Müşa'sa'lık faaliyetlerini Karakoyunlu bölgesinde devam ettirmiştir. Bu dönemde Seyyid Muhammed'in oğlu Mevlana Ali, Vâsıt ve Necef'te faaliyetlerine hız vermiştir. Bu olay Pir

¹⁴⁷⁹V.Minorsky, "Müşa'salar", İ.A., C.8, M.E. B. İstanbul, 1979, s. 839.

¹⁴⁸⁰İ.P.Petruşevski, **İslam der İran**, Çev. Kerim Keşaverz, İntişarat-ı Peyam, Tahran, 1354, s.371.

Budak'ın, Fars ve Kirman bölgesini feth etmek için babasının yanına gittiği vakitlerde Bağdad şehrinden çok az kuvvet kalmasından yararlanan Muşa'sa'lardan Seyyid b.Muhammed Felah'ın oğlu Mevlana Ali, Vâsıt ve Necef'te faaliyetlerine hız vermiş ve (1453 yılında) Vâsıt'a gelerek şehri kuşatmıştır¹⁴⁸¹.Şehir halkı Vâsıt'ı terk ederek, Basra'ya göç etmek zorunda kalmıştır¹⁴⁸².Daha sonra Necef tarafına giderek hac kafilelerini yağmalayıp, Bağdad üzerine yürümüştür. Bağdad bölgesinde dokuz gün kalan Mevlana Ali yörede çok ciddi tahribatlarda bulunduktan sonra babasının yanına dönmüştür¹⁴⁸³.Daha sonra (1454 yılında) babasının isteği üzerine Huzistan'a giden Mevlana Ali, Dizful ve Şuster dâhil olmak üzere bütün (Huzistan Bölgesi)'i ele geçirmiştir¹⁴⁸⁴. Bu arada Cihânşah Harrakan tarafında Save ve Sultaniye yaylaklarında bulunduğu sırada Muşa'sa'ların Cemcal tarafında isyan haberini almıştır. Bu haber üzerine Cemcal tarafına yönelip, isyanı bastırmış, sonrasında tekrar Talekan'a gelip oradan Harrakan'a geri dönmüştür¹⁴⁸⁵.

Propaganda faaliyetlerini oğlu Mevlana Ali'ye bırakan Seyyid b. Muhammed Felah kitap yazarak ve mektuplaşarak propagandasını yazdığı kitaplar aracılığıyla yaymaya devam etmiştir. Hocası Şeyh Ahmed b.Fahd'nın "Ulum-i Garibe"adlı kitabını ele geçirip, kılıcı karnının üzerine koyup bükme gibi acayip gösteriler yapınca orada bulunan Arap halkı onu mürid olarak tanımıştır. Bu haberler Cihânşah'ın kulağına ulaşınca, Cihânşah, derhal Muşa'sa'ların faaliyetlerine müdahale etmek amacı ile Ali Şeker Bey'i yardımcı bir kuvvet ile Bağdad'a yollamıştır. Ancak şiddetli müdafaa ve kalelerin metaneti yüzünden mu'saşaları yola getirmek mümkün olmayınca, Ali Şeker Bey'i Uzun Hasan'ın üzerine göndermek için görevlendirdikten sonra, Muşa'salar ile mücadeleyi oğlu Pir Budak'a havale etmiştir¹⁴⁸⁶.

¹⁴⁸¹Ahmed Kesrevî, **Tarih-i Pansed Sale-i Huzistân**,s.12; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.45.

¹⁴⁸²Nurulah-ı Şufteri, **Mecalis'ül Mü'minin**, Tahran, 1375,s.399; Ahmed Kesrevi, **Tarih-i Pansed Sale-i Huzistân**, s.18.

¹⁴⁸³ İ.P.Petruşevski, **İslam der İran**, s.371; Mükremin Halil Yinaç, "Cihânşah", **İ.A.**,s. 178.

¹⁴⁸⁴ Mükremin Halil Yinaç' Cihânşah'', **İ.A.**, s. 179.

¹⁴⁸⁵ Ebû Bekir-i Tihranî, **Kitâb-ı Diyârbekriyye**,s.158.

¹⁴⁸⁶ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't –Tevârîh**, s. 336; Mükremin Halil Yinaç, "Cihânşah", **İ.A.** s. 179.

Bu arada (1456 yılında) Mevlana Ali cüretini daha fazla artırarak Dicle boyuna taarruza geçmiş, önce Diyale ırmağı bölgesini sonrasında Mihrûz, Bakuba ve Salman Farisi kasabalarını tahrip etmiştir, fakat Bağdad'tan üzerine asker gönderiliğini görünce Basra'ya doğru çekilmiştir. Bir yıl sonra Liyuka dağlarına gidip Bahbahan kalesini muhasara ettiği vakit, isabet eden bir ok ile yaralanınca, maiyetindekiler geri çekilmeye mecbur kalmıştır¹⁴⁸⁷. Geri dönerken Şiraz'a gelmekte olan Pir Budak'ın hücumuna uğrayarak Huvayza'a doğru çekilmiştir. Yaralı olan Mevlana Ali yakalanıp katledilmiştir. Daha sora Karakoyunlular tarafından Müşa'salara bir darbe daha vurmak için Bağdad'dan Basra'ya doğru ikinci bir ordu gönderildi ise de Seyyid b.Muhammed Felah bu orduyu perişan ederek Vasıt'a kadar takip edip, Karakoyunlu askerlerini esir almıştır¹⁴⁸⁸.

Yine Cihânşah Harrakan tarafında Save ve Sultaniye yaylaklarında bulunduğu sırada Müşa'sa'ların Cemcal tarafında isyan haberini almıştır. Bu haber üzerine Cemcal tarafına yönelip, isyanı bastırmış, sonrasında tekrar Talekan'a gelip oradan Harrakan'a geri dönmüştür¹⁴⁸⁹.

Netice itibariyle, Müşa'sa, Huriflik hareketleri gibi Timurlu ve Karakoyunlular topraklarında faaliyet sürdüren, kıyam kaldıran Şîî gruplardan biridir. Onlar tıpkı Hurûfiler gibi aşırı Şîî oldukları nedeniyle bölgede istenmemişlerdir. Karakoyunlu Cihânşah diğer dinî hareketler gibi Müşa'salarında bölgede güç kazanmasını istememiş ve üzerlerine saldırarak bölgeyi kontrol altına almıştır. Fazlullah İbn Hunci Müşa'sa'lar için *"Müşa'sa'nın hilekâr yenilikleri her geçen gün yayıldığından herkes onların küfür ve kötülüklerinden dolayı onlardan nefret ederdi. Başka bir taraftan Allah'ın vehabetiyle hangisi bu yüzyılın başında gerçek dinini İslam'ın üstüne koydu. Ada çöllерinin sınırlarına kadar uzanan hoşbahtlık bağçesinin nesli ile birleşmesi için bu ölü ağaçtan ayrılmasını kaçınılmaz etmiştir"* ifadelerini kullanmıştır¹⁴⁹⁰.

¹⁴⁸⁷ V.Minorsky, "Müşa'salar", İ.A, s. 839; Mükremin Halil Yınaç, "Cihânşah", İ.A. s. 179.

¹⁴⁸⁸ Mükremin Halil Yınaç, "Cihânşah", İ.A., s.179; V.Minorsky, "Müşa'salar", İ.A, s. 839.

¹⁴⁸⁹ Ebû Bekir-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**,s.158.

¹⁴⁹⁰ Cihânşah'ın ölümünden sonra Müşa'sa'lar faaliyetlerine devam etmişler ve Akkoyunluların desteğini almışlardır. 1487 olayları içerisinde Cezayir Basra'nın hâkimi ve onun büyük oğlu Hasan arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Bu ayrılığın sebebi Uzun Hasan Şiraz'da kışlamış Seyyid Muhsin Huzistan'ın idaresini almak için zaman istemiştir. Peygamber neslinden olmasına istinad

b.b Ehl-i Haklar:

Karakoyunlu döneminde Azerbaycan bölgesinde faaliyette bulunan diğer bir hareket ise Şiîliğin aşırı gulat fırkalarından biri olan Ehl-i Hak'tır. Ehl-i Haklar, özellikle İran'ın batısında Luristan, Kuzey Irak-Musul, Zohab, Kirin, Hurvamabat, Kirmanşah, Tebriz'den Hazar denizinin güney taraflarına, Tahran, Hemedan, Mazenderan, Fars vilayetleri ve Urmiye gölünden Maku'ya kadar olan bölgelerde yayılmışlardır. Bu mezhep, tasavvufi ve İsmâîlîliğe dayanan inanç sistemine sahiptir. Ehl-i Hak gizli din olarak nitelendirilir. Ehl-i Hak mensupları kendilerini hakikat döneminde saydıkları için günlük ibadete karşıdır¹⁴⁹¹.

Kaynaklarda Hurûfi ve Müşa'şalardan farklı olarak Ehl-i Haklara karşı Karakoyunlular tarafından herhangi bir politika veyahut mücadeleye rastlanmamaktadır. Bunun yanı sıra Karakoyunlu Türkmenleri arasında Ehl-i Haklığı benimseyen Türkmen grupları mevcuttur. V. Minorsky Karakoyunluların itikatları konusunda 1905 yılında Maku taraflarına yaptığı gezide Karakoyunlu denilen yerde Ehl-i Haklar'ın yaşadığını tespit etmiş ve buna dayanarak "*Ehl-i Haklığın Karakoyunluların bir nevi devlet dinî olmasa bile temayül ettikleri Sunniliğin müsaitkar havası içinde inkişaf etmiş olabilirler*"¹⁴⁹² ifadeleri bulunurken, bizimde 2008 yılında aynı bölgede yaptığımız incelemeler sonucunda orada yaşayan halkın kendilerini Cihânşah'ın torunu olarak görüp, Ehl-i Hak olduklarını söylediklerini tespit etmiş bulunmaktayız. Yine Qordlevskiy bu konuda daha önce belirttiğimiz üzere 1927 yılında yaptığı alan araştırmasına dayanarak "*Bugün Maku bölgesinde yaşayan Karakoyunlu köyü vardır. Bu bölgede yaşayan Karakoyunlular Türkiye'deki kızılbaşlar gibi, İrandaki Ehl-i Hak tarikatlarıdır*" ve ayrıca "*Ehl-i Hak tarikatından olan Karakoyunlular dolayısıyla Şah Mehmed'i Bektaşilik ile de alakandırırılar. Onlar Bektaşiliği Bey*

ederek bu isteğini kabul etmiş ve bu sınırdaki bulunan bölgelerin emirlerine Müşa'şa'ya Ram-ı Hüzmüz ve Bihbihan'a Huzistan'ı Müşa'şa'ya verilmesi emredilmiştir. Seyyid Muhsin Hüzmüz'ün kalbi ve dünyanın en güçlü kalesi sayılan Tustan'ı öz oğlu Seyyid Hasan'a havale etmiştir. Fazlullah İbn Huncî, **Târih-i Âlem'ârâ-yı Emînî**, Çev. T.A.Minorsky, İlm, Bakü, 1987,s. 129.

¹⁴⁹¹Ali Duran Gülçiçek, **Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık ve Onların Yakın İnançları)**, C.1, Köln, 2004, s.108.

¹⁴⁹²V.Minorsky, "Cihânşah ve Şiirleri", **Selçuklu Araştırmaları**, s. 161.

ateşi olarak yorumlarlar”¹⁴⁹³, şeklinde ifadelerde bulunurken, her iki tarikatın kesişme noktası olarak Hz.Ali'nin tanrı sayılması olduğunu dile getirmiş ve bu açıklaması ile Karakoyunlu- Ehl-i Hak ve Bektaşilik ilişkisine mercek tutmuştur.

Yine bölgedeki Ehl-i Hakları inceleyen Yaşar Kalafat Gulam Hüseyin Saidî'ye dayanarak verdiği bilgilere göre “Ehl-i Hak Türkmenlerinin ağırlıklı olarak Maraga, Azerşehr ve Urmiye gölüne komşu olan Ilhıcı'da yaşamaktadırlar. Ehl-i Hak Karakoyunlu Türkmen şehri Ilhıcı'da tekiye /tekke bağı vardır, bu bağda Ehl-i Hak dervişleri toplanırlar. Ilhıcı Sufi şehrinde iki adet büyük cami vardır. Şehrin çevre köyleri Ehl-i Hak inançlı değillerdir. Ehl-i Hak inançlılarca, kendilerinden olmayan Müslümanlara Ehl-i şariat denilmektedir. Her vesile ile kendilerinin Karakoyunlu olduklarını belirtirler. Karakoyunlulukla onur duyarlar. Bunlardan bir kısmı Ilhıcı'dan göç edip Horasan'ın Derekent'ine gitmiştir. Derekent Ehl-i Hakları da Türkçe konuşurlar, aralarındaki ilişki sürmekte olup onlar da Karakoyunlu Türkü olduklarının şuurundadırlar. Ehl-i Hak Karakoyunlu Türkmenleri kendilerine "Göran” derler. Göranlar bıyıklarının alt kısmını kesmezler. Bıyıkları ağzın giriş kısmını kapatır. Bu durumu açıklayan iki izah şekli vardır. Bu izahlardan birine göre, Hz. Musa ve Hz. İsa peygamberler zamanında Hz. Ali âşığı bir Müslüman varmış ve bu zat aynı zamanda dervişmiş, ancak zatin atası (babası) putperestmiş ve Allah'ı tanımıyormuş. Atası, oğlunu yoldan çıkarmak isteyince, Allah şahsın atasını domuza döndürmüş. Oğlu, atası onu ağzından öpmesin, dudakları birbirine değmesin diye bıyıklarını uzatmış. İkinci izah ise; Hz. Muhammed (s.a.v) ölünce Hz. Ali (r.a) ona meyyi guslu yaptırırken, Hz. Ali, Hz. Peygamberin göbeğini öpmek istemiş. Hz. Peygamberin göbeğinde birikmiş suya Hz. Ali'nin bıyıkları deymiş, bu nedenle bıyık kılları kutsal kabul edilmişti”¹⁴⁹⁴ şeklinde rivayetler anlatmıştır.

Yine Ehl-i Hak Karakoyunlu Türkmenlerinin evleri ve nişangahları hakkında ise “Karakoyunlu Türkmenlerinin otağı (ev) Hz. Ali'nin çerçeveselendirilmiş resimleri bulunmaktadır. Nişangâhlarda ise Şahcırak, dört ayrı bölümden oluşur. Giriş kapısı batıya açılır. Buranın içerisi daima karanlıktır. Burası sadece gün batarken ışık olur.

¹⁴⁹³ V.A.Qordlevskiy, **Kara-koyunlu**,s.11-13.

¹⁴⁹⁴ Yaşar Kalafat,**Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II**, Berikan Yayınları, Ankara ,2007, s.105-125.

Buradaki şamdanlar koç heykeli şeklindedirler. Güneye bakan bölümün adı mesciddir. Burada kurban eti ve sair yiyecekler vardır. Burada yenilir ve yatılır. Burada da şamdanlar vardır. Buradaki topraktan yapılmış şamdanlar da koç heykeli biçimindedirler. Ayrıca Ehl-i Hak inançlı Karakoyunlu Türk boyları olarak Haksarılar, Safi Elaşahiler, Günabadiler, Bektaşiler, Mevleviler, Yadigarlılar, Yedililer, Davudileri sıralamıştır”¹⁴⁹⁵. Görüldüğü gibi birkaç yazarında belirttiği üzere Karakoyunluların tamamı olmasa da bünyesinde bulundurduğu birkaç Türk tayfası Ehl-i Haklıyı benimsemişlerdir. Bugün söz konusu Karakoyunlu aşiretlerinden bazıları Maku ve Meraga arasında bulunan bölgede Ehl-i Hak inancının mensubu olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Diğer taraftan Karakoyunlulardan Hacevend Urmiye’de, Aptal Bey ise Tahran’da, Ehl-i Hak’dır ve bu tarikatçıların elindedir. Aynı şekilde Tebriz şehrinde de ticaret onların elindedir¹⁴⁹⁶.

b.c. Safevîye Tarikatı ile İlişkiler

Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Timurluları içine alan bu çalkantılı dönemin en önemli özelliği siyasî iktidarsızlıklar ve karışıklıkların baş göstermesidir. Bu dönemde bölge halkının büyük çoğunluğu Sünnî iken Ehl-i Hak, Muşa’sa’lık, Hurûfîlik vs. gibi akımların yanı sıra başka tarikatlarda ortaya çıkmıştır. Bunların arasında en önemlisi Şeyh Safiyyüddin Erdebili tarafından kurulan Safevîye tarikatıdır. Şeyh Safiyyüddin’le başlayan Şah İsmail’e kadar devam eden bu hareket 1501 yılında Safevî Devleti’ni kurmuş ve imamiye Şiîliğini devletin resmi dinî haline getirmiştir¹⁴⁹⁷.

Bu Şiî hareketi XV.yüzyılda Erdebil’de ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere, Safevî hükümdarlarının atası Şeyh Safiyyüddin, Şiî mezhebine mensup bulunmuyordu. Zira Hamdullah-ı Kazvini Erdebil ahalisini "*Şafii ve Şeyh Safiyyüddin'in müridi*" olarak zikr eder, ancak adı geçen şeyhin oğullarından ve

¹⁴⁹⁵ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnançları II** s. 105-125.

¹⁴⁹⁶ V.A.Qordlevskiy, **Kara-koyunlu**, s. 10.

¹⁴⁹⁷ Mazlum Uyar, "Safevîler Öncesi İran’da Tasavvuf ve Safevî Devleti’nin Ortaya Çıkışı", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S.7-8, 2000-2001, s. 85.

Safevî devletinin kurucusu Şah İsmail kendisi ve atalarını Ali evladı olarak ilan edip, Şiîlik bayrağını açmıştır¹⁴⁹⁸.

Safevîye Tarikatı'nın kurucusu Şeyh Safiyyüddin 1276 yılında Hazar Denizinin güney kıyılarındaki Giylan'da Şeyh Zahid-i Geylanî'nin yanına gitmiş ve onun ölümünden sonra kızı Bibi Fatma ile evlenerek, onun şeyhlik postuna oturmuştur. Şeyh Safiyyüddin, zamanla bölgede halkın güvenini kazanmış ve özellikle İlhanlıların Veziri Reşüdüddin, oğlu Erdebil valisi Mîr Ahmed ve İran'da hüküm süren Moğol hanı Olcaytu gibi yöneticiler kendisine büyük hürmet göstermiş ve peygamberin doğum gününde her yıl tekkeye şarab, hayvan, şeker, yağ, val ve bu gibi hediyeler vakfettiği¹⁴⁹⁹. Şeyh Safiyyüddin'in ölümünden sonra Sadredin Musa babasının halefi olmuş ve dönem yöneticileri büyük hürmet gösterirken Safevîye Tarikatının nüfuzu artmıştır. Şeyh Musa'nın ardından tarikatın başına oğlu Hâce Ali geçmiştir. Hâce Ali 1392–1429 yılları arasında 39 yıl dergâhın şeyhliğini yapmıştır¹⁵⁰⁰. Anadolu'da özellikle Teke, Hamit ve Karamanoğulları gibi Türk Beyliklerinde birçok mürit toplamıştır. Bu görüşün en önemli nedeni Timur'un Ankara Savaşında Yıldırım Beyazid'i yendikten sonra 1402 yılında Hâce Ali'yi Erdebil Tekkesi'nde ziyaret etmiş ve Hâce Ali'ye saygısının bir göstergesi olarak, köyleriyle birlikte Erdebil'i Safevîlere vakıf olarak bağışlamış olmasıdır¹⁵⁰¹. Timur daha sonra Hâce Ali'nin isteği üzerine Anadolu'dan getirdiği otuz bin esiri İran taraflarına göndererek Erdebil'e yerleştirmiştir¹⁵⁰². Serbest kalan esirler şükran borcu olarak Safevîye Tarikatına bağlanıp, tarikat dersi alarak bağlılıklarını sürdürmüşlerse de daha sonraları bu esirlerin birçoğu Anadolu'ya dönmüşlerdir, orada kalanlar ise Erdebil de bir mahalleye yerleştirilmişlerdir. Başlangıçta Sünnî olan bu Türkmen esirler Hâce Ali'nin tesiri ile Şiîliği benimsemiş, tarikatın emrine

¹⁴⁹⁸ W.Barthold, "Azerbaycan ve Ermenistan", **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, çev. İsmail Aka, C.8, S.14.-23, 1963, s.79.

¹⁴⁹⁹Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s.6–7; Faruk Söylemez, "Anadolu'da Sahte Şah İsmail İsyanı", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.17, Kahramanmaraş, 2004,s. 73.

¹⁵⁰⁰Mustafa Ekinci, **Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı**, Beyan Yayın, İstanbul, 2002, s. 68.

¹⁵⁰¹ Yusuf Küçükdağ, B.Dedeyev, "Safevîlerin Nesebine Farklı Bakış", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.2/6, 2009, s.420.

¹⁵⁰²Faruk Söylemez, "Şah İsmail İsyanı", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 73; Walther Hinz **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s.8–9.

girip vergi, sadaka ve zekâtlarını Hâce Ali'ye vermişlerdir. Ayrıca şeyhin halifesi olarak adlandırılan bazı kişiler Anadolu'da para toplayıp, gizli bir şekilde İran tarafına göndermişlerdir. Bu şekilde Erdebil Tekkesi gittikçe gelişerek müritlerini çoğaltmıştır¹⁵⁰³.

Hâce Ali'den itibaren değişmeye başlayan Safevîye Tarikatı, söz konusu dönemde Anadolu'da iki ayrı çizgide yayılmıştır. Birinci akım Sünnî özelliklerini koruyarak varlıklarını başka tarikatlar üzerinden sürdürmüş, diğeri ise bilim adamlarının Heteredoks olarak nitelendirdikleri Anadolu'daki ehli beyt sevgisini esas alan gruplar arasında Şiîlik hattıyla devam ettirilmiştir. Şeyh Safi'nin kurduğu sufiliğe esaslanıp mezhepçilik davalarında kenarda duran Safevîye Tarikatı açık şia karakteri almıştır. Sonraları Şiîlik şuuruları altında siyasî hâkimiyet uğrunda faaliyetlere atılmışlardır¹⁵⁰⁴.

Şeyhlikten şahlığa geçmek isteyen Hâce Ali vefat edince yerine oğlu İbrahim 1429–1447 daha sonra İbrahim'in oğlu Cüneyd 1447–1460 geçmiştir. Hâce Ali'nin torunu Şeyh Cüneyd, Safevîye Tarikatı'nı dinî bir devlet haline getirmiştir¹⁵⁰⁵. İlk dönemlerde sadece dinsel işlerle uğraşan Erdebil şeyhleri bölgedeki güçlü hükümdarlar tarafından desteklenmiştir. Hatta Osmanlı padişahları saygı mahiyeti ile her yıl çerağ akçesi adı altında değerli hediyeler göndermişlerdir¹⁵⁰⁶.

Şeyh Cüneyd, Safevîye şeyhi olunca dinsel otoriteden güç olarak hükümet kurma isteği içine girmiştir. Etrafına müridler toplamış ve gücü günden günde artmıştır. Cihânşah, Cüneyd'in güçlendiği haberini duymuş ve onu takibe almıştır¹⁵⁰⁷. Nitekim Erdebil Tekkesi şeyhi Cüneyd'in etrafında çok fazla mürid

¹⁵⁰³Mehmed Kırkıncı, **Alevilik nedir?** İstanbul, Cihan Yayınları, 1990, s.22; İbrahim Arslanoğlu, "Aleviliğin Tarihsel ve Sosyal Temelleri" **Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi**, S.23, Ankara, 2002, s.24

¹⁵⁰⁴ Bilal Dedeyev, "Safevî Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.1, 2008, s. 209.

¹⁵⁰⁵Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri**, İstanbul, 1993, s. 2; Faruk Söylemez, "Şah İsmail İsyanı", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** s. 74.

¹⁵⁰⁶Tahsin Yazıcı, "Safevîler", **İ.A.MEB**, C.10, İstanbul, 1967, s. 53.

¹⁵⁰⁷ İskender Beğ, **History of Shah Abbasi the Great: Tarik-e Alamara-ye Abbasi**, çev. Reger M. Savory, Westview Press, C.I, Boulder, Colorado, 1978, s.29.

toplanmasından rahatsız olan Cihânşah onu tekkeden uzaklaştırmak için birtakım önlemler çerçevesinde Şeyh Cafer'in yardımlarını alarak onu tekkeden uzaklaştırmıştır¹⁵⁰⁸. Daha sonrasında kendisiyle akrabalık kuran Şeyh Cafer'i tarikatın başına getirmiştir¹⁵⁰⁹. Cihânşah ile Şeyh Cafer'in ilişkisi hakkında Kadı Gaffârî Cihan-ârâ adlı eserinde: *“Aslında gam kaynağı olan o hazretin amcası Şeyh Cafer onunla zıtlı. Cihânşah'ın Uzun Hasan muhalefeti yüzünden o hazrete düşmanlığı ciddiyete vardı. Bu nedenden dolayı Şeyh Cafer ile birlik kurdu, onun elini âsitabe-i münevver-i mukaddese'nin (Erdebil'deki Şeyh Safiyeddin'in türbesi) idaresinde güçlendirdi “şeklinde belirtmiştir¹⁵¹⁰.*

Cihânşah Şeyh Cüneyd'in bölgeden uzaklaştırma konusunu münecimler ve etrafındaki sözü geçen kişiler ile meşveret yapmış ve onlara: *“İşittim ki Sultan Cüneyd'in etrafına çok fazla adam toplanmıştır. Ben Şeyh Sefi evlatlarından biri kıyam kaldırır ve devlet bizim sülalemizin elinden çıkıp Şeyh Safi hanedanına geçer diye korkuyorum”* demiş¹⁵¹¹ ve Şeyh Cüneyd'e mektup yollamıştır: *“Benim mektubum sana ulaştığında gerekirdi ki halkı kendinden ve kendi sohbetinden uzak edersen, yanında olan müridleri toplayıp sakın olmalısın, ben senin sufilerinden hatırcam değilim. Cahillere uyup kıyamdan dem çalyorsun, yüreğinde saltanat arzusunu yer bulsun, kolay giden işler zora düşsün ve her iki taraftan binlerce kan dökülsün. Eğer benim sözümü dinlemezsen bu haddini aşan hareketlerinden vazgeçmezsen yakın zamanda senin ve müridlerinin kovulması benim için vacip*

¹⁵⁰⁸Hândmîr, **Habîbü's-Siyer**, s.424–425; Oktay Efendiyev, “Şeyh Cüneyt”, **Temel İlmi İctimai Journal**, Fernal, 2007, S.1/3, s.21; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.393; Zohre Vefai, **Şerh-i Tarih Karakoyunluha**, s.51.

¹⁵⁰⁹Tahsin Yazıcı, “Safevîler”, **İ.A.** s.123–124.

¹⁵¹⁰ Gaffârî, **Tarih-i Cihân'ârâ**, s. 220–261; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s. 394. Cihânşah ve Begüm Can Hatun ile ilgili vakıfnamelerde Şeyh Cafer'in adı saygı ve bütün lakapları ile zikr edilmiştir. *“Cenâb-ı Şeyhülislâm-ı âlem, nizam'ül-hakikat ve 'ş-şeriat ve 'd-din Caferü'l-lavi es Sadri-Allah âlemdeliklerin üzerindeki büyüklüğünü devam ettirsin”* şeklinde ifade edilmiştir. Yine “1453 tarihli başka bir vakıfname'de ise ‘‘Âli Cenab Şeyhülislam-ı azam, ümmetler arasında büyüklerin nakibi saadet güneşinin doğduğu yer keramet ışıklarının kaynağı Hakk'ın şeriatın ve dinin nizamı İslamın ve Müslümanların sadrı Eş'şeyh Cafer es'Sadri es'Safevî –Allah onun gölgesini dünyadakilerin üzerine düşürsün’’ şeklinde ifadeler mevcuttur. Ahmed Kesrevi, **Şeyh Sufi ve Tebareş**, s.40–41; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevârîh**, s. 394.

¹⁵¹¹Oktay Efendiyev, “Şeyh Cüneyt”, **Temel İlmi İctimai Journal**, s.21.

olacaktır” diyerek uyarmıştır¹⁵¹². Bu uyarı üzerine Şeyh Cüneyd ona “Eğer sen Şeyh Safi evlatların tarafından hatırcam değilsen o zaman bil ki bu seni azdırmak isteyen şeytani-ı racimin vesvesesidir. Ben halvet guşasında dururken öz atalarımın astanasında ulu yaradana ibadet etmekle meşgulüm ve kendi sufilerimi de ibadet ettiriyorum. Benim asla gıyam kaldırmak ve ülke tutmak iddalarım yoktur. Eğer sana hoş gelmeye çalışan müneccimlerin seni korkutuyorlarsa ki Şeyh Safi evlatları arasından bir gıyamcı ortaya çıkacaktır. O ben değilim ve öyle ki benim oğullarımdan ve nevelerimden de böylesi çıkmayacaktır. Bize ne düşüyor ki birbirimize edavet edelim. Yok, eğer Allahu teala'nın istediği bu olsa ki, Şeyh Safi evlatlarından biri gıyam kaldırsın ve bizi öz halkımız ile bırak ve bizim seninle hiçbir düşmanlığımız yoktur. Menden hatırcam ol ve Hazreti Hudayı âlemin gazabından koru! Gerisini kendin bilirsin” şeklinde cevap yollamıştır¹⁵¹³. Bu mektuptan sonra Cihânşah Şeyh Cüneyd'e bir süre dokunmama kararı alır. Ancak iki yıl sonra Karakoyunlu casuslarının hazırladığı raporlara göre Şeyh Cüneyd'in isyan kaldırdığı takdirde etrafına yarı göçeri grubu arkasına alarak 20 bin silahlı adamı kolaylıkla toplanabileceğini kayıt etmiştir. Bunun üzerine Cihânşah ikinci bir mektup yazıp: “Her ne kadar ben sana mani olmaya çalışsam da sen yine kendi bildiğini yaptın. Meğer gönlünde büyük bir arzu yatıyormuş. Benim devletimin sınırlarını terk et. Yoksa gelip Erdebi'li dağıtır, çok fazla katliam yaparım” demiştir¹⁵¹⁴. Bu mektupla Cihânşah Şeyh Cüneyd'in üstündeki baskıyı artırmış ve eğer ülke topraklarını terk etmez ise Erdebil'e saldıracağını söylemiştir¹⁵¹⁵. Nitekim Şeyh Cüneyd ard arda gelen baskı ve uzaklaştırma mektuplarından ötürü 1448 yılında Erdebil'i terk edip, Suriye ve Anadolu'da faaliyetlerini sürdürmüştür. Erbil bölgesinde meşhur şeyhlerden biri olan Şeyh Erbili'nin kızı ile evlenmiştir. Ancak

¹⁵¹² Anonim, **Alem Ârâ-yı Şah İsmail**, Haz. Asgar Montazer Sahib, Şirket-i İntişarat-ı Elmi ve Ferhengi, Tahran, 1386, s.22–23; Oktay Efendiyev, “Şeyh Cüneyt”, **Temel İlmi İctimai Journal**, s.21.

¹⁵¹³ Anonim, **Alem Ârâ-yı Şah İsmail**, s. 23; Oktay Efendiyev, “Şeyh Cüneyt”, **Temel İlmi İctimai Journal**, s.21

¹⁵¹⁴ Anonim, **Alem Ârâ-yı Şah İsmail**, s. 24.

¹⁵¹⁵ Hândmîr, **Zeyl-i Tarih-i Habib'üs-Siyer, Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî**, Haz. Muhammed Ali Cerrahi, Neşr-i Gosterde, Tahran, 1370,s.27; Muhammed Ali Rençber, **Müşa'şaiyan**, s. 29.

orada da Şeyh Cüneyd'in davranışlarından rahatsızlık duyulmuştur. Şeyh oradan da ayrılmak zorunda kalmıştır. Erbil'den ayrıldıktan sonra Karaman'a ve Konya'ya gitmiştir. Konya'da faaliyetlerde bulunduğu sırada Şeyh Abdullatif'le tartışmış ve daha sonra Osmanlı Sultanı II. Murad'tan kendisine bir yer verilmesi için bir seccade, Kur'an ve bir tespihten oluşan hediyeler göndererek dua ve ibadet yapabilmesi için, Kurtbeli'nde kalmasına müsaade etmesini istemiştir¹⁵¹⁶. Hediyeleri getiren müridi kabul eden Vezir Halil Paşa meseleyi pâdisâha arz etmiştir. II. Murad hediyeleri kabul etmiş, ayrıca Şeyh'in istekleri hususunda Halil Paşa ile bir görüşme yapmıştır¹⁵¹⁷. Ancak Sultan II. Murad, Şeyh Cüneyd'in asıl amacını anladığından, Osmanlı topraklarında kalması konusunda kendisine: "*Bir tahtta iki padişah oturmaz*" diye cevap vererek bu isteğini reddetmiştir¹⁵¹⁸. Cüneyd'in elçisi sıfatıyla sultana gelen Safevî müridi kendi beraberinde Cüneyd'e verilmek üzere 200 dukka altın, dervişler için de 1000 akçe ile geri dönmüştür¹⁵¹⁹. Osmanlı padişahı II. Murad, Şeyh Cüneyd'in bu hareketinin siyasi geleceğini anlamış olmalı ki, Şeyh'e olumsuz yanıt vermiştir¹⁵²⁰. Yüz bulamayarak Osmanlı topraklarını terk edip, Konya'ya giden Şeyh Cüneyd, bu bölgede kendisinin Hz. Ali'nin soyundan geldiğini iddia edip Bâtınî düşüncelerini yaymaya başlamıştır¹⁵²¹. Şeyh Sadreddin-i Konevî Zaviyesi'ne sığınmış, bir müddet burada kalmış, ancak Seyh Abdullatif ile yaptığı tartışma yüzünden şehri terk edip, Toros dağlarında meskûn olan Varsaklar içine gitmiştir. Şeyh Cüneyd'in bu tutumu, Konya uleması arasında ciddî bir tepkiye neden olmuş ve durum Şeyh Abdullatif tarafından, "*Bu Şeyh Cüneyd'in muradı sofilik degildir. Şeriat bozup kendi emaret*

¹⁵¹⁶ Adel Allouche, **Osmanlı-Safevî İlişkileri**, s.44; Faruk Söylemez, "Şah İsmail İsyanı", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 74.

¹⁵¹⁷ Âşık Paşa-zâde, **Âşık Paşa-zâde Tarihi**, s.264; Gıyas Şükürov, **Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve I.Şah İsmail Devri (907-930/1501-1524)**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s.51.

¹⁵¹⁸ İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. II, Ankara 1988, s.226; Faruk Söylemez, "Şah İsmail İsyanı", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s.74; Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran**, s. 1.

¹⁵¹⁹ Âşık Paşa-zâde, **Âşık Paşa-zâde Tarihi**, s.264.

¹⁵²⁰ Onat Hasan, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", **İslamiyat**, Ankara, 2003, c.V, s.114.

¹⁵²¹ Walter Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s.18; Faruk Söylemez, "Şah İsmail İsyanı", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 74.

talep eder” şeklinde Karamanoglu İbrahim Bey’e bildirmiştir. Bunun üzerine, Karamanoglu İbrahim Bey, Varsak Beylerine Şeyh Cüneyd’in yakalanması hakkında emir göndermiş ise de Şeyh Cüneyd oradan Suriye’ye kaçmıştır.¹⁵²²

Nitekim Karaman Bey’i tarafından da kabul edilmeyen Şeyh Cüneyd, güneye yönelerek, o devirde Memlûklü toprağı olan Kilis ve Musa Dağı’na gitmiştir. Ancak Memlûklü Sultanı Çakmak 1438- 1453 da, onun üzerine bir birlik göndererek, kendisini Kuzey Suriye’den çıkartmıştır¹⁵²³.

Osmanlı, Karaman ve Memlûklulardan yüz bulamayan Şeyh Cüneyd, Canik’e gitmiş ve orada Trabzon Rum İmparatorluğu’nu ele geçirme ve o bölgede kendi devletini kurma plânları yapmıştır. Samsun’da yaptığı bu plânı uygulamaya koymak amacıyla 1456 yılında Trabzon’a saldırmıştır, bir müddet bu saldırı ile uğraşmış ise de kaleye girememiştir. Trabzon’u almaktan vazgeçen Şeyh Cüneyd daha sonra Erdebil’e geri dönmüş ve Diyarbakır’da hükümdarlık yapan ve Cihânşah’a muhalefet eden Uzun Hasan Bey’in sarayına sığınmış¹⁵²⁴ ve Hatice Begüm adındaki kız kardeşi ile evlenip, 4 yıl orada kalmıştır¹⁵²⁵. Bu evlilik haberi her tarafa yayılmış ve Şeyh Cüneyd’in itibarının artmasını sağlamıştır¹⁵²⁶. Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan Bey’in izni ile Akkoyulu toprağının her tarafında yeni müridler kazanmış ve 12 bin sufi onun irşadına geçmiştir. Burada etrafa çok sayıda halife görevlendirip örgütlenmeyi tamamladıktan sonra Erdebil’e geçmiştir¹⁵²⁷.

Şeyh Cüneyd Erdebil’de de müridlerini civar köylere yerleştirmeye devam etmiştir. Geçen süre içerisinde amcası Şeyh Cafer’in tavrı değişmemiş, Uzun Hasan

¹⁵²²Bilal Dedeyev, “Safevî Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.1, 2008, s. 212.

¹⁵²³Adel Allouche, **Osmanlı-Safevî İlişkileri**, s. 44–45; Faruk Söylemez, “Şah İsmail İsyanı”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, s. 74.

¹⁵²⁴Ahmed Caferoğlu, “Azerbaycan Tarihine Umumi Bir Bakış”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, Burhaneddin Yayınları, İstanbul, 1952, s.13; Nasrullah, Felsefi **Zindegani-yi Şah Abbas-ı Evvel**, Çaphane-i Maharet, İntişarat-ı Elmi, Tahran, 1358, s.234.

¹⁵²⁵Hândmîr, **Zeyl-i Tarih-i**, s.27; İ.P.Petruşevski, **İslam der İran**, s.386; s.27; N.Aygün Akkoyunlu, Adil Şen **Türkmen Ak Koyunlu**, s. 97; Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s.27.

¹⁵²⁶N.A. Aygün Akkoyunlu, Adil Şen, **Türkmen Ak Koyunlu**, s. 97. Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s.34.

¹⁵²⁷Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s.27.

Bey ile yaptığı ittifaktan dolayı Cihânşah'ın ona duyduğu nefret giderek artmış¹⁵²⁸ ve onu daha öncekine göre daha sıkı bir rakip olarak görmeye başlamışlardır. Nitekim Şeyh Cüneyd'in Erdebil'e geldiği haberini duyan Cihânşah onu zorla Erdebil'den çıkarmak için asker toplamaya başlamıştır. Bu haberi alan Şeyh Cüneyd ise özel ulaklar ile etrafta bulunan müridlerini çağırıp, birkaç bin silahlı adam toplayarak Çerkezler ile din uğruna savaşmak için yola çıkmıştır. Şirvanşah'ın ülkesinden geçtikten sonra Taberseran'a akın etmiş, Kafkas dağlarından inerek Şirvan düzlüğünü geçip, Karabağ'da kışlamıştır¹⁵²⁹. Şirvanşah Halil gelişmelerden büyük rahatsızlık duymuş ancak dinî bir kimliği olan Şeyh Cüneyd'e saldırmakta tereddüt etmiştir. Nitekim Şeyh Cafer tarafından Şirvanşah'a yollanan mektupta “*Velayet hanedanının müritlerinden ve keramet ailesine inananlardan bir topluluk Şeyh Cüneyd'i mürid olarak bilmiş ve onun yolunu takip etmiştir. Hâlbuki Şeyh Cüneyd bu anlamda yalancıdır. Onun halifeliği ve müridliği gerçek dışıdır. Yapılacak en iyi iş onun kovulması için çalışmaktır*”¹⁵³⁰ demesi üzerine 20 bin kişiden oluşan orduyu hazır etmiştir. Taberseran hâkimi Ebu'l Masum Han ve Karakoyunlu Cihânşah'ta ona yardım için 5 bin kişiden oluşan ordu göndermiştir. 10–12 bin kişiden oluşan Şeyh Cüneyd'in ordusu ile 1460 yılında Elburz dağ sıradağlarının batısındaki Karasu vadisinde müttefiklerin 30 binlik ordusu ile karşılaşmışlardır. Bu karşılaşmada Şeyh Cüneyd ve ordusu ağır bir yenilgiye uğrar ve Şeyh Cüneyd öldürülür¹⁵³¹. Allouche, Şeyh Cüneyd'in faaliyeti hakkında: “*Veraset nimeti Cüneyd'te ulaştığında, o atalarının izlemiş olduğu yaşam çizgisini tamamen değiştirdi. İhtirasın başlaması, onun hayal dünyasındaki kuluçkada, iktidar isteği fikrini doğurmuştur. Onun her çabası, bir toprak ya da bölgeyi fethetmekti. Babası vefat edince, Cüneyd şu ya da bu sebeplerden dolayı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştı*” şeklinde onun durumunu özetlemiştir¹⁵³².

¹⁵²⁸Mustafa Ekinci, **Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Planı**, Beyan Yayın, İstanbul, 2002, s.92.

¹⁵²⁹Mehmed Çelenk, **16 ve 17. yüzyıllarda Safevî Şiiliği**, s.40.

¹⁵³⁰Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s. 395.

¹⁵³¹Gaffârî, **Tarih-i Cihân'ârâ**, s.262; Anonim, **Alem Ârâ-yı Şah İsmail**,s.24–25, Nagim Seyyullah Oğlu Musalı, **Azerbaycan Safevîler Devleti, I.Şah İsmailin Hâkimiyet Devrinde Alamaray-ı Şah İsmail'in Eseri Esasında**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bakü, 2006, ,s.42

¹⁵³²Adel Allouche, **Osmanlı-Safevî İlişkileri**, s.51; Şahı Ahmadov, **Şiiliğin Yayılma Süreci**, s. 59.

Bu dönemde olan olaylar üzerinde birkaç husus üzerinde durulmasında yarar vardır. Bunlarda biri Şeyh Cüneyd'in bölgeden uzaklaştırılması konusudur. Bu hususta iki görüş mevcuttur. Bunlardan biri Cihânşah'ın giderek güç toplayan Şeyh Cüneyd'i pasifize etme isteği iken, diğeri de tekke içinde gelişen bir hesaplaşma olabileceğidir. Şeyh Cüneyd amcası Şeyh Cafer ile Safevîye Tarikatı şeyhliği mücadelesine girmiş¹⁵³³, amcası Şeyh Cafer'le tartışıp Erdebil'den gitmiş olabileceği üzerinde durulmaktadır¹⁵³⁴. Yine Şeyh Cüneyd'le Şeyh Cafer arasındaki çatışmanın sebeplerinden biri olarak, birinin aşırı Şîî yanlısı, diğersinin ise kendi adetlerini yani Sünnî adetlerini ısrarla korumaya çalıştığı gösterilmektedir¹⁵³⁵.

Ayrıca Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan Bey'in yanına gidip onunla akraba olması Safevîye Tarikatı, Akkoyunlular ve Karakoyunlular açısından incelenmesi gerekmektedir. Nitekim bu çerçevede baktığımızda Osmanlı topraklarında kendisine yerleşme izni verilmemesi Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan Bey ile ittifak yapması Karakoyunlularla olan düşmanlıklarında yeni bir güç kazandırırken¹⁵³⁶ Şeyh Cüneyd'in hareketini hızlandırmış, Safevî devletinin kurulmasında esas rolü oynamıştır¹⁵³⁷. Uzun Hasan Bey'in Sünnî bir düşünceye sahip olması, aşırı Şîî düşünceye sahip olan Şeyh Cüneyd'e karşı tutumu Şeyh'in düşüncelerinin meşru olmasında yardımcı olmuştur. Böylece dinî düşünce yönünden de bir avantaj sağlamıştır. Şeyh Cüneyd'in Şîî düşüncesine sahip olmasına rağmen, Sünnî bir hükümdar olan Uzun Hasan Bey ile akrabalığı kabul etmesi ise onun siyasî hırsını göstermektedir¹⁵³⁸. Nitekim Şeyh Cüneyd, faaliyeti ile dünyevi bir güce sahip olma isteği içinde olduğunu açıkça beyan edip, kendisine Sultan lakabını layık görmüştür. Hatta ileri giderek kendisini peygamber soyundan saymıştır. Peygamber soyuyla kurulan irtibat, bir yandan Şeyh Cüneyd'in iddialarına meşruiyet kazandırırken, diğers yanda da ona, Şîîliği kullanarak kendi ihtiraslarını gerçekleştirme yolunu

¹⁵³³Faruk Sümer, **Safevî Devleti**, s. 7.

¹⁵³⁴Şahî Ahmadov, **Şîîliğin Yayılma Süreci**, s. 61.

¹⁵³⁵Zülfiye Veliyeva, **Safevî Devlet Teşkilatı (Tezkiret'ül Mülk'e Göre)**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 85.

¹⁵³⁶Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s.27–32.

¹⁵³⁷Tahsin Yazıcı, "Safevîler" **İ.A**, MEB, C.10, İstanbul, 1967, s.53–59.

¹⁵³⁸Şahin Ferzeliyev, **Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası**, Bakü 2001, s.27

açmıştır. Ayrıca Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan Bey'e yakın olması onun Akkoyunlularda lojistik destek almasını da sağlamıştır.

Karakoyunlu bünyesindeki Erdebil Tekkesi bağlularının farklılaşması Hoca Ali/Şeyh Cüneyd ile Şiileşerek başlamıştır. Şeyh Cüneyd tekkenin yapısını dinî siyasallaştırarak sürdürmüş ve taraftarlarının yaygın olarak yaşadığı bölgelerde yeniden yapılanma çalışmalarıyla devam ettirmiştir¹⁵³⁹. Erdebil'deki dinî devletin tarihi, etraftaki siyasî iktidarlar ile sıkı münasebetlerin başlaması, Şeyh Cüneyd ve sonrasında Şeyh Haydar'ın tarikatı geleneksel çizgisinden çıkartarak, Safevîye dergâhına bağlı müridlerin asker olarak örgütlenmesi ve militarist bir şekilde ortaya çıkması bu devrede ortaya çıkmıştır. Nitekim Şeyh Cüneyd bu amacına ulaşmak için başta Akkoyunlular olmak üzere dönemin siyasî güçleri ile çeşitli münasabetlerde bulunmuştur¹⁵⁴⁰. Şeyh Cüneyd dönemi Sufizmden siyasete bir dönüşüm olarak görülmektedir¹⁵⁴¹. Bu dönüşümü fark eden Cihâşah kendi toprakları içerisinde buna izin vermemek, otoritesini ve devletin bütünlüğünü korumak adına Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan Bey ile birleşip güçlenmesine rağmen onu kendi topraklarından atıp daha fazla ilerleyip güçlenmesini engelleyerek başarılı olmuştur¹⁵⁴².

II.b.d Gayri Müslimler

Karakoyunlu döneminin siyasî mücadeleleri ve karışıklıklarından Gayr-i Müslüman halkta nasibini almıştır. Genel olarak iyi ilişkiler çerçevesinde tutulmaya çalışan karşılıklı siyasî anlayış zaman zaman tahribata uğramıştır. Ancak bu durum çok uzun sürmemiştir. Gayr-i Müslimlerin bulunduğu bölgelerde otoriteyi kuran Karakoyunlu hükümdarları zaman içerisinde onlara birtakım haklar tanımıştır. Nitekim Gayr-i Müslimlerin özellikle Ermeniler hakkında bilgiler edinebileceğimiz kolofonlarda zaman zaman endişe ve kaygıya rastlanırken, Karakoyunlu hükümdarlarına övgüler düzülüğünü de görmekteyiz. Örneğin Kara Yusuf için 1420 yılına ait bir kolofonda “*O (Yusuf) bir Müslüman olmakla beraber,*

¹⁵³⁹ Ahmet Taşğın, “Hatai'den Günümüze Anadolu Alevilerinde Farklılaşma”, **I. Uluslararası Şah Hatai Sempozyumu (9–11 Ekim 2003 Ankara)**, Haz. Gülağ Öz, Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı/Hüseyin Gazi Demeği Yol Bilim Kültür Araştırma Yayınları, Ankara, 2004, s. 297–306.

¹⁵⁴⁰ Mehmed Çelenk, **16 ve 17. yüzyıllarda Safevî Şiiliği**, s. 71.

¹⁵⁴¹ Adel Allouche, **Osmanlı-Safevî İlişkileri**, s.47.

¹⁵⁴² Şahî Ahmadov, **Şiiliğin Yayılma Süreci**, s. 62.

Hristiyanlara, papazlara ve kiliselere karşı hayırsever bir zattır” şeklinde övgüler düzülmüştür ¹⁵⁴³. Aynı şekilde Gayr-i Müslim halka karşı her zaman saygılı olmuş, onların haklarını korurken dış güçlere karşı savunmuş olan Cihânşah içinde bu tip övgülere rastlanmaktadır. 1459 yılı olaylarını anlatan Ermenilere ait bir kolofonda kaydedilen “*aynı günlerde (Katalikos Zakarya), Mirza Cihânşah’ın yanına giderek memleketin duçar olduğu tahribatını ona anlattı. Cihânşah birçok asker ile birlikte Hoy’dan hareket ederek, Hristiyan milletimizin öcünü almaya geldi. Allah, Mirza Cihânşah’a uzun ömürler versin ve düşmanların yerin dibine geçirsin. Çünkü o gelmemiş olsaydı Hristiyan milletimiz mahvolacaktı. Allah bütün savaşlarında kendisine yardımcı olsun ve düşmanlarını defetsin*” ¹⁵⁴⁴sözleri aslında onun Gayri Müslümlere ne kadar saygı duyduğunu gösterirken, Hristiyan din adamlarının da ona bakış açılarını ortaya koymaktadır. Yine Cihânşah Horasan ve Herat bölgesi fethinden sonra Tebriz’e döndüğü vakit Akdamar katolikosu Der Zakarya, bir çok hediyeleri hamilen onu karşılamaya gitmiş ve iyi dileklerini sunmuştur. Yine başka bir Ermeni kolofonda yer alan “*Krallar kralı Cihânşah padişah ve kraliçe Begüm Hatun katolikosa hüsnükal gösterdiler, hılat giydirmekle onu taltif ettiler ve Lusavoriçimiz Aziz Grigor’un mukaddes bakiyesi olan elini kendisine armağan ederek Patrik payesiyle taltif ettiler. Böylelikle Der Zakarya Allah’ın rehberliği ve padişahın emriyle Eçmiadzin’e gelerek katolikosluk tahtına oturdu ve bütün Ermenilerin katolikosu oldu*”¹⁵⁴⁵ şeklindeki ifadeler ona ve eşi Hatun Can Begüm’e duyulan sevginin göstergesi, onun Ermeni halkına gösterdiği saygıyı ve himayeyi anlatmaktadır. Yine Papaz Vardan’ın Van bölgesinde yazdığı kolofonda “*Bu yıl 1453 İran’a harbe gitti ve Horasan’ı aldı. Allah kendisine mukaffiyet ihsan eylesin*” şeklindeki notlar Ermeni din adamlarının Cihânşah’a sevgilerini gösteren önemli örneklerdir. Cihânşah 1441 yılında Ermeni Katalikosu’nun ikametgâhını Kilikya’dan Azerbaycan’ın Üçkilise (Eçmiadzin) bölgesine taşıtmıştır. Bu olay Ermeni tarihinde önemli bir gün olarak kabul edilmiştir. Öte yandan olaylara dikkatle bakıldığında XV. yüzyıla ait Karakoyunlu

¹⁵⁴³ Hrand D. Andreasyan, “Kronolojiler ve Kolofonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.103.

¹⁵⁴⁴ Hrand D. Andreasyan, “Kronolojiler ve Kolofonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. 130; İsmail Aka, “Türk Varlığı”, **Genel Türk Tarihi**, s.318.

¹⁵⁴⁵ Hrand D. Andreasyan, “Kronolojiler ve Kolofonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. 132.

türbesini Ermeniler özellikle seçmiştir. Ermeni Mıgırdiç tarafından Hizan’da 1468 yılında yazılan kolofonda “*O hristiyanlara yardımcı olmuş, kendi zamanında birçok kilise yapılmış ve tamir edilmişti ve Ermeni ülkesinde sulh ve asayiş hâkimdi*” şeklinde ibareler yine önemlidir¹⁵⁴⁶. Daha sonraki dönemlerde Ermeniler her ne kadar Türklerle ilgili konulara nefret ile yaklaşmış olsalar da, bütün Ermeni âlimleri eserlerinde Cihânşah’ı teşekkür ile anmışlardır¹⁵⁴⁷.

Aynı şekilde Cihânşah’ın Ermeni halkına gösterdiği duyarlılık, din adamlarına verilen ayrıcalıkları dönem fermanlarında görmekteyiz. Örneğin 1461 yılına ait Genceserden olan Agvan vilayetinde bulunan Ermenilerin mezhep önderleri ve o bölgenin rehberi olan Hristiyan rahiplerine cizye ve diğer benzer vergilerden muaf tutulması ile ilgili olan ferman bunu göstermektedir. Yine 1467 tarihli diğer bir fermanla ise Göğce ve Erut vilayetinin Ermenilerinin lider Vanktattiyef Vukadi’nin yerleri, mal mülklerinin vergisi, onların yeni ve eski vakıflarının Merhasiye, Şemun, Vertabid ve Nerhasiye, İstipanus adına bağışlanması ile ilgilidir. Bu fermanlarda görüldüğü üzere Cihânşah Ermenilere birtakım haklar tanımış, kendi toprakları içerisinde bulunan bazı yerleri Hristiyan halkın liderlerine bağışlamış, onların sözünün dinlenmesi, mezhepleri konusunda rahiplerin sözünden çıkılmaması, itaat edilmesi ve saygı duyulması için bölge halkına uyarıda bulunup, cizyeden muaf tutarken, din konusunda da imtiyaz tanımıştır. Yine Gayr-i Müslimlere tanınan hakları Kaşan Merkez Cami üzerinde bulunan 1472 yılına ait vakıfnamede görmekteyiz. Bu vakıfnameye göre cami kenarında bulunan hankahda ve Mevlana Fehreddin Ali İbn Essadr Essaid El-Hâce Şemseddin Muhammed Elkaşi tarafından yapılan Saat İmarettinde fakirlerin, tasavvuf ehli olanların yanı sıra Gayr-i Müslimlerinde ikamet edebileceğine dair bilgiler bulunmaktadır. Cihânşah’ın ölümünün ardından kısa bir süre hâkimiyeti ele geçiren Hasan Ali’de babası gibi Gayr-i Müslimler ile ilişkisini müspet tutmaya çalışmış ve 1468 yılında Maku’da Surp Vardab adlı bir kilise yaptırmıştır¹⁵⁴⁸.

¹⁵⁴⁶ Hrand D.Andreasyan, “Kronolojiler ve Kolo fonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. 127–132.

¹⁵⁴⁷ Süleyman Memmedov, **Azerbaycan XV. XVIII**, s.871.

¹⁵⁴⁸ Hrand D. Andreasyan, “Kronolojiler ve Kolo fonlar”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s.93-124.

C.CİHÂŞAH DÖNEMİNİN FİKİR VE SANAT HAYATI

I.Karakoyunlular Devrinde İlim ve Edebiyat

Karakoyunlu hükümdarları, merkezileşme ve teşkilatlanma süreci içerisinde yerleşik bir düzen kurarak, merkezî otorite kurma adına askerî ve iktisadi faaliyetler yanında kültür ve fikir hayatını da destekleyip bu alanda birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Aynı zamanda eski Türklerin devletçilik geleneklerinde görüldüğü üzere üstlerine düşen görevleri yerine getirmeye çalışıp, âlimleri, din adamları ve şairleri koruyup onlar için cami, medrese gibi vakıf müesseseleri yaptırmışlardır. Özellikle Karakoyunlularda siyasî istikrarın sağlanmaya çalışıldığı Sultan Cihâşah döneminde ilim ve kültürel faaliyetler belirginleşmeye başlamıştır. Nitekim bunu Cihâşah'ın edebî kişiliği ve kendi döneminde faaliyet gösteren alim, bilim adamı, şair ve edipler ile olan ilişkisinden ve o dönemde verilen edebî ve ilmi eserlerin çokluğundan açıkça anlayabiliriz.

XV. yüzyılda edebiyat ve sanat Timurluların yönetiminde Horasan ve Maverâünnehir'de büyük bir gelişme gösterirken, Herat ve Şiraz edebiyat ve sanatın merkezi olmuştur. Buradaki edebiyat, hat, cilt ve minyatür sanatı ile ortaya çıkan Herat ekolü civar bölgelere yayılırken, Karakoyunluların başkenti olan Tebriz'de de etkisini göstermiştir. Özellikle Karakoyunlu Cihâşah ve Pir Budak himayesinde gelişen nakış üslûbu Herat ekolü ile rekabet eder seviyeye gelmiştir¹⁵⁴⁹, Pir Budak Herat'a gittiğinde orada bulunan şair ve nakkaşlardan Kemaleddin Bînaî ve onun babasının da içinde bulunduğu birçok sanatkârı beraberinde götürmüştür¹⁵⁵⁰.Yine Cihâşah'ın Herat fethinden sonra Şiraz'da hazırlanan bazı yazmalarda Herat okulunun Karakoyunlu minyatür sanatı üzerinde kuvvetli etkileri hissedilmektedir¹⁵⁵¹.

¹⁵⁴⁹Muhsin Macit, **Cihâşah ve Türkçe Şiirleri**, s. 12–13.

¹⁵⁵⁰Muhsin Macit, **Cihâşah ve Türkçe Şiirleri**, s.12; Muhsin Macit, “Edebi Faaliyetler”, **Türkler**, s.697.

¹⁵⁵¹F.Çağman, Z.Tanındı, **Topkapı Sarayı Müzesi İslam Sanatları Minyatürleri**, Sanat ve Kültür Yayınları Tercüman, İstanbul, 1979, s.23; Bu etki yavaş yavaş Türkmen minyatür sanatını ortaya çıkarmıştır. Örneğin Timurlu sanatçılar önceden mavi, lavanta gibi soyut renkler kullanırken, Türkmen sanatçılar daha çok dis görünümü zengin, yeşil ve sarı altın kaplı, gerçek bahçeler ve çayırın tsavir etmiştir, geri zemin ise genellikle gür ve geniş yapraklı bitkiler ile kaplıdır, bazen düzenli desenler ile düzenlenmiştir. İnsan formu ayrıca değiştirilmiştir. Uzun gövdeli ve zarif çizilmiş

Aynı şekilde Karakoyunlu edebiyatı da Herat ekolünden etkilenmiştir. Karakoyunlu hükümdarları bir taraftan siyasî mücadeleler, isyanlar ve yeni fetihler ile devletini büyütmek ve merkezi otoriteyi güçlendirmek için uğraşırken, diğer taraftan medreseler yaptırıp, sarayına şair ve ilim adamlarını toplayıp, Herat tarafından kaçan birçok ilim adamı âlimi ve şairi de kendi yanlarına alarak, Timurlu ve Celayirli geleneğini devam ettirmeye çalışmış, Türk edebiyatına yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır. Nitekim Cihânşah, Şiraz'a girdiği zaman onun sanata önem verdiğini bilen Tarum, Cerun ve Lar elçileri hediyeler, armağanlar ve bağışlar ile dergâhına gelmiş¹⁵⁵², şehrin ileri gelenleri resm-i kudûm düzenleyerek, hediye olarak edebiyat ve şiir kitapları sunmuşlardır. Cihânşah ise ilim ve edebiyat merkezi olarak görülen Şiraz'daki bilim adamlarına ve şairlere övgülerde bulunmuş, saygı duymuş, Şahrüh'un hazinesinden kendisine kalan 50.000 Tenge'nin seyyidlerin ve bilim adamlarının ihtiyaçlarının karşılanması için vakf edilmesini buyurmuştur. Bir süre bu şehirde kalıp şair, sanatkâr ve bilim adamları ile sohbet etmiştir¹⁵⁵³. Ebû Bekr-i Tihranî Cihânşah'ın Herat'a yaptığı sefer sırasında Pirzad Bey-i Buhari'yi oranın darugalıma tayin edildiğinden ve Cihânşah ve oğlu Muhammed Mirza Herat'a ulaşmadan önce daruga Pirzad Bey-i Buhari'nin Herat'ta girdiğinden ve şehrin Şeyhü'l-İslamı Şeyh Nureddin Kazirani'nin, Şiraz'ın seyyidlerinin büyüklerinden hadiste ve tefsirde zamanın tek olan Seyyid Asileddin-i Vaiz-i Şirazî'nin, Mevlâna Şeyh Hasan'ın ve diğer âlimler ve fazıllarla birlikte şehrin yakınından karşılandıklarından bahseder. Bu olaylardan iki gün sonra Cihânşah devlet erkânı ile şehre girmiş ve orada birtakım düzenlemeler yaptırmıştır. Bu konuda yine Ebû Bekr-i Tihranî'nin anlattıklarına göre; kendisinin Gıyasiyye oturtulduğunu, Mevlana Şihabeddin-i Kusevi'yi Şahrüh Mirza Medresesinde göreve getirildiğini, Mevlâna Saidî'nin kuzeyde yer alan Mescid-i Cami tarafına, Mevlâna Abdü'l Cebbar'ın oğlunu Nizammiyye Medresesine, Mevlana Zeyneddin

erkeklerin yerini, Türkmenlere ait minyatürlerde geniş yuvarlak başlı, kısa ve güçlü erkekler yer almıştır. Ayrıca, Türkmen sanatçı minyatürlerinde çok fazla rakam kullanmıştır. Ernst J. Grube, "The Miniatures of Shiraz" **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, Pup: The Metropolitan Museum of Art, Vol. 21, No. 9, 1963,s.292.

¹⁵⁵² Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, s. 221.

¹⁵⁵³ M.Halil Yinanç, "Cihânşah", **İ.A.**, s.182; İsmail Aka, **Türk men Hâki miyeti**, s. 64-65.

Ali'yi ise Çavuş hankahına ders vermek için tayin ettiğinden bahseder¹⁵⁵⁴. Aynı şekilde Pir Budak da Kirman'ın işgalinden sonra Pir Kulu-i Kukeltaş ile Mardin Oğlu gibi Kirman'ın ileri gelenleri ve tanınmış zanaat ehlini göçürüp, Şiraz'a getirmek üzere Kirman'a yollamıştır¹⁵⁵⁵.

Yine Mevlana Abdullah-et Tusi Timurlu Babür döneminde ünlü olmuş gazel şairlerindedir. Babür'ün ölümünün ardından Azerbaycan'a, daha sonra Irak'a gitmiştir. Cihânşah ve Pir Budak'ın himayesine girerek çalışmalarda bulunmuştur¹⁵⁵⁶. Görüldüğü üzere Cihânşah Karkoyunlu devleti başkenti olan Tebriz ve diğer şehirleri ihya ederek, Herat, Irak ve İran şair, edip ve âlimlerini sarayına davet etmiş, etrafında toplamaya çalışmıştır. Ayrıca dönemin önemli merkezleri olan Herat, İstanbul ve Kahire'den edebî olarak geri kalmamak ve ilim, edebiyat konularına duyduğu ilgiden ötürü bol atiyelerle sarayına çekmeye çalışmıştır¹⁵⁵⁷. Herat ekolünden etkilenen Karakoyunlu edebiyatı, tasavvuf akımları Fars dili İran edebiyatının altında kaldığını görmekteyiz. Zebîhullah-ı Safâ'nın *"Türkmen sultanları beklenenden çok Fars edebiyatına alaka göstermişlerdi. Farsça yazan usta kâtipleri, büyük tarihçileri, edipleri ve usta şairleri kendi saraylarında toplamışlardı, hatta onlardan birkaç tanesi bizzat kendileri şair olmuş ve şiir divanı düzenlemişlerdir. Onların edebiyata karşı özel ilgi ve istekleri Tebriz'in bu dönemde Fars edebiyatının çok önemli merkezlerinden biri olmasına ve Safevî devletinin kuruluşuna kadar önemini devam ettirmesine sebep olmuştur"*¹⁵⁵⁸ şeklindeki ifadeleri o dönemdeki Türkmen devletlerinin edebî durumunu sergilemesi açısından önemlidir. Karakoyunlu hükümdarları bir taraftan İran edebiyatının gelişmesi ile uğraşırken, diğer bir taraftan şairleri ve yazarları

¹⁵⁵⁴ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s. 213.

¹⁵⁵⁵ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s.334; Ebû Bekr-i Tihranî, **Kıtab-ı Diyarbekriyye**, s.204; İsmail Aka, **Türkmen Hâkimiyeti**, s.47.

¹⁵⁵⁶ Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.532; İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.224; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.79

¹⁵⁵⁷ Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 99; İ. Erdem, K. Paydaş, **Ak Koyunlu Devleti**, s. 208.

¹⁵⁵⁸ Zebîhullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s.133–134; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 66.

Türkçe eser yazmaya teşvik etmişlerdir¹⁵⁵⁹. Böylece İran edebiyatı tesiri altında kalan Karakoyunlu edebiyatı Türkçe ve Türk edebiyatının bölgede tanınması açısından önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle Azerbaycan’da Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin hâkimiyeti, Oğuz şivesinin burada tam olarak hâkim olmasını temin etmiş ve daha sonraki dönemlere de iz bırakmıştır¹⁵⁶⁰. Ayrıca bu dönemde devlet işleri ve yazışmalarda resmi dil olarak Farsça kullanılırken, saray ve orduda Türkçe kullanılmıştır¹⁵⁶¹. Avrupalı Seyyah Chardin XVII. Yüzyılda İran’a seyahat ettiğinde bu konu ile ilgili “*Ebher’den itibaren şehirlerde ve kırdan artık yalnız Farsça’nın konuşulduğu işitmeye başlanır. Buraya kadar halk dili Türkçe olup, bu dil tamamı ile Türkiye’deki konuşulan gibi değil de ondan oldukça farklıdır. Türkçe orduların ve sarayın dilidir. Burada büyüklerin konaklarında gerek kadınlar gerek erkekler arasında yalnız Türkçe konuşulur*”¹⁵⁶² şeklindeki ifadeleri aslında Karakoyunluların Azerbaycan ve İran üzerindeki Türkleşme etkisini pekiştirdiğini göstermektedir. Yine bu konuda Fuat Köprülü’nün “*Cihânşah devrinde büyük bir medeni faaliyet gösteren Karakoyunlu sarayı etrafında Türkçe yazan birtakım şairlerin toplandığı kolayca tahmin olunabilir*”¹⁵⁶³ şeklindeki ifadesinden Karakoyunlular döneminde Farsça’nın yanı sıra Türkçe eserlerinde verildiğini söyleyebiliriz.

I.a Cihânşah’ın Edebî Kişiliği

Karakoyunlu Cihânşah Azeri edebiyatı sahasının önemli isimleri arasında sayılmaktadır¹⁵⁶⁴. Türkçenin yanı sıra Farsça ve Arapça’yı çok iyi bilen Cihânşah, Türk dili ve Fars dili edebiyatı ve tarihine vakıf bir kişilik, hükümdar ve şairdir. Hakiki mahlası ile Türkçe ve Farsça yazdığı şiirler ile şair Türk sultanları arasında

¹⁵⁵⁹Hasibe Mazıoğlu, “Türk Edebiyatı”, **Türk Ansiklopedisi**, MBE., C.32, Ankara, 1983, s. 98.

¹⁵⁶⁰Z.V.Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, s.381.

¹⁵⁶¹İsmail Aka, “Türk Varlığı”, **Genel Türk Tarihi**, s.318.

¹⁵⁶²Faruk Sümer, “Azerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış”, **Bellekten**, TTK, C.XXI, S. 81–84, Ankara, 1957, s. 446.

¹⁵⁶³Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s. 54.

¹⁵⁶⁴Atabey Kılıç, “Fatih Devri Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış” **Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi**, S.14, Kayseri, 2003, s.85.

sayılırken, XIV. yüzyıl edebiyatında Farsça ve Türkçe'nin bir arada kullanılması açısından iyi bir örnektir¹⁵⁶⁵.

Cihânşah'ın Hakikî mahlası ile iki dilde yazdığı divanın çeşitli yerlerde birkaç nüshası mevcuttur. Bugün bir nüshası British Museum'da 9493 numarası ile korunmaktadır. Minorsky'nin belirttiğine göre 85 sayfadan oluşan bu yazmanın her sayfasında 10–11 satır bulunmaktadır. Yaprak 1 b den 42 'ye kadar 105 Farsça gazeli ve bir müstezadı içermektedir. Buna ek olarak 87 Türkçe gazel ve 32 Türkçe rubai bulunmaktadır. Yaprak 85b de iki şiir Ferruh isimli biri tarafından eklenmiştir. Biri Farsça diğeri Türkçe'dir¹⁵⁶⁶. Divanında toplam 278 adet şiir vardır¹⁵⁶⁷ Farsça ve Türkçe yazdığı tüm şiirlerini remel, muzari, müctes, hezec, seri, hafif ve münserih gibi sekiz bahirden yararlanarak aruz vezninde yazmıştır¹⁵⁶⁸. Süfi olduğu için şiirlerinde "Hakikî" mahlasını seçmiştir. İkinci nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi Fatih kısmında 3808 numarada kayıtlıdır. Mustafa Beyoğlu Osman Paşa tarafından istinsah edilen nüsha 24.4x15.6 cm. boyutlarında ve 107 yaprak olup her sayfada 10–12 satır bulunmaktadır. Yazmanın 1a-71b varaklarında Hakikî'nin Farsça şiirleri, 72a-107a varakları arasında ise Türkçe şiirleri yer almaktadır. Türkçe olarak 96 gazel ve 29 rubai mevcuttur¹⁵⁶⁹. Üçüncü nüshası ise A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde El yazmaları bölümünde 12221 numarada kayıtlıdır. Eser 26 varaktan ibaret olup 13x18 boyutlarındadır. Nestalik hattı ile yazılmıştır. Bu nüsha 80 Türkçe gazeli içermektedir. Farsça kısım bu nüshada bulunmamaktadır¹⁵⁷⁰.

Cihânşah'ın edebî kişiliğine baktığımızda ise lirik bir şair olduğunu görmekteyiz. Gazellerinde ve rubailerinde dostluk, muhabbet, sadakat ve aşkı

¹⁵⁶⁵Zebîhullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İnan**, s.134.

¹⁵⁶⁶V.Minorsky, "Karakoyunlu Cihânşâh ve Şiirleri",**Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, s. 165.

¹⁵⁶⁷Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.55; Veyis Değirmençay Cihânşah'ın divanında farsça olarak 768 beyitlik 31 mesnevi,14 beyitlik bir müstezad, 828 beyitlik 116 gazel, Türkçe olarak 839 beyitlik 96 gazel ve 68 beyitlik 34 tuyug olduğundan bahsetmiştir.

¹⁵⁶⁸Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.V.

¹⁵⁶⁹Jale Demirci,"Cihânşah Hakiki Divanı'nın İki Yeni Nüshası", **Türkoloji Dergisi**, C.XII, A.Ü Basımevi, Ankara, 1997, s. 130.

¹⁵⁷⁰Jale Demirci, "Cihânşah Hakiki Divanı", **Türkoloji Dergisi**, s.130.

anlatmıştır ¹⁵⁷¹. Cihânşah'ın divanı onun hayatı ve fikirlerinin anlaşılması konusunda önemlidir. Divanda toplamış olduğu şiiirlerden anlaşıldığı üzere klasik şiiirin geleneklerini devam ettirmiş ve lirik kahramanını ince ifadeler, güzel teşbihler, rengârenk bedii boyalar ile tasvir etmiştir ¹⁵⁷². Cihânşah klasik şiiir açısının içerik (maznum) planı ile biçim planı arasındaki anlamsal bir şekilde ayrı tutarak değinmelerde bulunmuştur ¹⁵⁷³. Gazel ve rubailerinde muhabbet, dostluk, sadakat, hayatı sevmeye, insan güzellikleri gibi unsurlardan bahsetmiştir. ¹⁵⁷⁴

Tasavvuf, edebiyat, şiiir, mimari ve musikiye önem veren Cihânşah sadece doğu edebiyatına değil, batı edebiyatına da merak salmış ve o dönemin eserlerinden de haberdar olmuştur. Dante ve Petrarka'yi bilmesi onun batı şiiiri ile ne kadar ilgili olduğunun bir kanıtıdır. Dante ve Petrarka ile tanışması XV. yüzyılda Karakoyunlu devleti Venedik arasında düzenli iktisadi ilişkiler bağlı olması muhtemeldir. Karakoyunlu devletinin barış elçiliğini yapmış olan Cihânşah ticari ilişkiler aracılığıyla Venedik ve bütün İtalya'nın o dönemdeki büyük şairleri ile tanışmış ve eserlerini okumuş olma ihtimali yüksektir ¹⁵⁷⁵. Nitekim yazdığı şu dizilerden bunu çıkartabilmekteyiz:

Nizami görse bu nazmı, salar nazmın nizamından
Eşitse terh-i mazmunın geler, Sadı hiridara
Müyesser olsa mısrası büyük Danteyle Petrake ¹⁵⁷⁶
Çöküp diz hak-i payinde, eyerdi baş sanatkâra ¹⁵⁷⁷

Cihânşah edebî yaşamı boyunca kendisine 3 kişiyi rehber olarak görmüştür. Bunlardan biri Fazlullah, ikincisi Nesimi, üçüncüsü ise Mevlana olmuştur. Şiiirlerinde onları övmüş, kendisine mürşid ve rehber olarak görmüştür. Onun her üçünden haberdar olması, onların eserlerini okuyup onlardan etkilenecek kendisinde divan yazması gerçekten iyi bir edebî alt yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Şiiirlerinde dile getirdiği üzere, Nesimi'ye bağlanıp, onu mürşidi

¹⁵⁷¹Cevad Heyet, "Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış", **Varlık**, s.59.

¹⁵⁷²Oktay Efendiyevev, **Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII Asırlar**, C.3, Bakû, Elm, 1999, s.133

¹⁵⁷³Nizami Cafeov, **Seçilmiş Eserleri**, C.II, Elm, Bakû, 2007,s. 24.

¹⁵⁷⁴Ebûlfazıl Rahimov, **Cahanşah Heqiqi Seçilmiş Eserleri**, Yazıcı, Bakû, 1986,s.6.

¹⁵⁷⁵İbrahim İbrahimov, "Cahanşah Heqiqi Nesimi Hakkında", **Azerbaycan**, İlm, Bakû,1972, s.9.

¹⁵⁷⁶Cihânşah Dante ve Petrarka dediği XIV. Asırda yaşamış büyük İtalyan şairleridir ve onları nazarda tutmuştur. İbrahim İbrahimov'dan aldığımız bu dizelere divanında rastlanılmamaktadır

¹⁵⁷⁷İbrahim İbrahimov, "Cihânşah Hagigi Nesimi Hakkında", **Azerbaycan**, s.9

olarak tanır ve onun dünyada rehberi olduğundan bahseder. Nesimi için ‘ *Eğer talih elverir de onunla vuslat eteğini tutarsam edepsizlik de olsa onun elinden bırakmam*’ demiştir¹⁵⁷⁸. Haleb’te öldürülen Nesimi’yi gazelinde Halebî olarak nitelendirmiş, bu konuyu gazelinde şu şekilde dile getirmiştir:

Zat-ı Kadim dışında dünya varlıklarının hepsi
Neye bakarsan bak Halebî’nin hikmetidir¹⁵⁷⁹.

Nesimi’nin ölümünden sonra Cihânşah Hakiki’nin özel keşfiyatçısı Başır Bağdadi şairin birçok şiirini bulup Cihânşah’a sunmuştur. Şiirlerin mazmunu Cihânşah Hakiki’yi o kadar etkilemiştir ki Nesimin’in katillerine duyduğu nefreti yine şu dizeler ile dile getirmiştir:

Nesimi mateminden çok olubdur sine-i zahirin
Kazadan bir sapand taşı bir altun keseni kırsa
Ne artar kıymeti taşın ne kıymetten düşer kâse¹⁵⁸⁰

Kimi araştırmacılara göre Cihânşah, Hurûfluk ile XV. yüzyıl öncelerinde Hurûfluk taliminin propagandası amacıyla Yakın Doğu’ya seyahat etmiş olan, Suriye, Halep şehirlerinde Hurûfliği anlatmış¹⁵⁸¹ Seyyid Nesimi sayesinde tanışmıştır. Siyasî olarak Hurûfilere tepkisini gösteren Cihânşah şiir ve edebiyatta hayranlığını bildirmiş ve Nesimi gibi Hurûfi şairlerin etkisi ile şiirlerini yazmıştır. Farsça ve Türkçe şiirlerinde Hurûfliğin ciddi etkisini çok net ve açık bir şekilde görebilmekteyiz. Şiirlerini Hakiki mahlasıyla yazan Cihânşah’ın Türkçe divanının dil ve üslup özellikleri ve konusu onun tamamıyla Nesimi’nin etkisi altında olduğunu ortaya koymaktadır¹⁵⁸². Cihânşah’ın Türkçe şiirinde “Fazl-ı ilah”, “Fazl-ı hakk”,

¹⁵⁷⁸Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 41

¹⁵⁷⁹Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 41; Bir rivayete göre genç bir adam Halep Çarşısında Nesimi’nin bir gazelin okuyordur ve küfr ettiği gerekçesi ile tutuklanmıştır. Mürşidini korumak isteyen Nesimi gazelin kendisinin yazdığını söyler ve ölüme mahkûm edilir. Nesimi infaz yerine çıkarak eserin yazarlık hakkının kendisine ödenmesini ister. Ancak tutuklanıp, dine asi olmak ile suçlanır. Ulema Karakoyunlu Türkmenlerinin üzerine gittiği bir sırada onu Memlûk Sultanı Müeyyed’e ihbar ederler ve Nesimi diri diri derisi yüzülerek öldürülmeye mahkûm edilir. Bkz. İrene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar**, s.177.

¹⁵⁸⁰İbrahim İbrahimov, “Cihânşah Hagigi Nesimi Hakkında”, **Azerbaycan**, s. 9.

¹⁵⁸¹Sara Aşurbeyli, **Bakü Şehrinin Tarihi**, Avrasiya Press, Bakü, 2006, s. 177

¹⁵⁸² Seadet Şıxıyeva. “Nesiminin Hökümdar Heleflerinden Heqiqi” **Prof. M.M.Elizadenin Anadan Olmasının 90 illiyi Münasibetile Elmi Konfransın Materiaları**), Bakü, 2001, s.745.

“Fazl-ı eta”, “Fazl-ı müin” gibi ifadeler, Nesimi’nin sözlerinde olduğu kimi, iki manalılık yaratır. Bu uslubî özellik ise selefin bu istikamette yaratılan iki anlamlı eyhamlarının (tevriye) başarılı şekilde devamıdır ve ardılın da bu terkipler vasıtasıyla Hurûfî mürşidinin adını kastetmesi kuşkusuzdur¹⁵⁸³. Hurûfiliğin insan yüzü etrafında geliştirilen mecaz ve istiareleri, harf ve onun çoğulu olan hurûf kelimesini, insanı Tanrı’nın muzahiri olarak görme gibi unsurlarını Cihânşah’ın yazmış olduğu divanda sıkça rastlanılmaktadır. Cihânşah’ın yazdığı şiirler tam olarak Hurûfî mahiyetindedir ve birçok yerde harflerin insan varlığında özellikle insan yüzünde yansıdığı bir gerçektir. İnsan ve onun suratı Kur’an’ı ve Kur’an ayetlerini tecessüm ettirir¹⁵⁸⁴.

Cihânşah’ın Hurûfî şairi olan Nesimi’yi örnek almasından dolayı onun Hurûfî şairleri kervanına katıldığı çeşitli çalışmalarda geçmektedir. Nitekim Cihânşah’ın şiirlerinde Nesimi’de olduğu gibi Hurûfiliğe dair benzer öğeler mevcut iken, Nesimi’de olduğu kadar mühite, zamana, dinî ehkamlara, zülme ve haksızlığa karşı itirazcı bir anlayış yoktur¹⁵⁸⁵. Cihânşah’ın kendisine örnek aldığı diğer bir şahsiyet ise Fazlullah-ı Hurûfî’dir. Şiirlerinde Fazlullah’a ve Hurûfiliğe ait mecaz ve sembollere yer vermiştir¹⁵⁸⁶.

Mevlana’ya ve tasavvufa ilgi duymuş olan Cihânşah, Mevlana’nın eserlerinden aldığı ilham ile şiirlerini sufiyane tarzda yazarken divanını yolladığı Molla Cami, Cihânşah’ın Farsça şiirlerini özellikle mesnevilerinin Mantku’t -Tayr, Mesnevi ve Gülşen-i Râz’la olan ilişkisine atıflarda bulunmuş¹⁵⁸⁷ Cihânşah’ın şiirlerinde manaya dair sırlar hissetmiş ve bunu da dile getirmiştir. Şiirlerinde Mesneviye övgüler dizen Cihânşah Mesnevi’yi mana denizine, maden ocağına benzetip, onu mananın özü olarak nitelendirip, Mevlana’ya muhabbetini dile getirmiştir. Daha sonraki dizelerinde Mesnevi’yi dolayısıyla Mevlana’yı sultana, kendisini ise köleye benzetirken, mesnevi sevgisini tasavuf anlayışının simgeleyen

¹⁵⁸³ Seadet Şıxıyeva, “Nesiminin Hökmdar Heleflerinden Heqiqi” **Elmi Konfransın Materialları** s. 747-748.

¹⁵⁸⁴ www.memorial.aznet.org/alfm3.shtml

¹⁵⁸⁵ Aliyar Seferli, Halil Yusifli, **Kadim ve Orta Asırlar Azerbaycan**, s.343.

¹⁵⁸⁶ Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.5.

¹⁵⁸⁷ Muhsin Macit, “Karakoyunlu Cihânşah’ın Mesnevi Sevgisi”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, C.338, İstanbul, 2001, s. 9.

ney ile özdeşleştirerek onun dilinden konuşmaya başlamıştır¹⁵⁸⁸. Yine Mevlana'nın ilminin yüksekliğinden bahseder, onun ilmi bilgisini artırdığını söyler¹⁵⁸⁹ Veyis Demirçay'ın ifade ettiği gibi Mevlana'yı istediğini, onun yolunda gitmek için söz verdiğini ve onun aşkıyla değiştiğini, gönül arzusuna onunla ulaştığını, onun yolunda baş koyduğunu dile getirmiştir¹⁵⁹⁰. Görüldüğü üzere Cihânşah'ın eserinde yani divanın da tasavvuf içerikli öğeler bulunması ve sırları açıklamaya çalışması onun Mevlana'ya duyduğu ilginin ve sufi olduğunun bir delilidir. Cihânşah, şiirin yanı sıra musiki ve folklora büyük önem vermiş dönemin önemli şahısları ile yakın temasta bulunmuş, ilme ve eğitime önem vermiştir¹⁵⁹¹.

I.b. Cihânşah'ın Çağdaş Edebiyatçılar ile Münasebetleri

Cihânşah sultanlığı döneminde ilme ve âlimlere saygılı olmuş, ilim adamlarını ve sanatkârları korumuş, Tebriz ve diğer büyük şehirlere medrese, kütüphane ve camiler inşa ettirmiştir. Nitekim Tebriz'de yaptırmış olduğu Muzafferiye medresesi dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olurken, orada birçok kültür ve sanat erbabının yetişmesine olanak sağlamış, etrafına Herat, Irak ve İran da bulunan şair, âlim ve edipleri toplamıştır. Cihânşah'ın görüşlerini önemseydiği ve sarayında yer verdiği en mühim şahsiyetlerden biri Abdürrahman Câmî olmuştur. Cihânşah'ın onun ile olan dostluğuna ve edebî kişiliğine son derece büyük önem vermesi aslında hükümdar sanatçı ilişkisindeki hassas çizginin anlatması bakımından oldukça önemlidir¹⁵⁹². Câmî'ye kendi yazdığı divanını yollamış ve fikrini almak istemiş¹⁵⁹³ olan Cihânşah, divan ile birlikte ona 2 bin

¹⁵⁸⁸Muhsin Macit, "Mesnevi Sevgisi", **Türk Edebiyatı**, s. 10; Muhsin Macit, Ney'i özdeşleştirdiği dizleri şu şekilde sunmuştur:

Ayrılıktan şikâyetime gam engel o lursa ben dosta gitmeye iştiaklıyım
Benim ahım iniltimden yanışam nağmemden belli olur.

¹⁵⁸⁹ Ali Temizel, "Mirza Cihânşah Hakikî ve Mevlanâ, Ney ve Mevlana'nın Mezarı Hakkındaki Şiirleri", **Mevlana Araştırmaları Dergisi**, S.2, Konya, 2007, s.61.

¹⁵⁹⁰Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 60

¹⁵⁹¹Oktay Efendiye, **Azerbaycan Tarihi**, s.133.

¹⁵⁹²Emin Kırkıl, "Hükümdar Şair Trajedi Kahramanı: Karakoyunlu Cihânşah", **Virgöl**, c.20, İstanbul, 2002, s.67-68.

¹⁵⁹³Zebihullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s.135; Hacı Hüseyin Nahçıvânî, **Çehel Makale**, s.3

kepeki¹⁵⁹⁴ dinarla ile deriden bir kürk göndermiştir¹⁵⁹⁵. Verilen bu hediyeler üzerine Câmi onun şerefine kaside yazarak¹⁵⁹⁶, Cihânşah'ın şiirlerine övgüler dizmiş ve gönderdiği paradan dolayı yazdığı dörtlükte şu şekilde temcid ve takdir etmiştir:

Azametli dağ gibi Şah'ın ihsan eli bir deryadır
Bu deryadan mücevherden başka sahile bir şey düşmez.
Dalgası Irak mücevherinden bahşettiğinde
Cami Herat'ta o mücevherden bin koparmış¹⁵⁹⁷.

Bu manzum mektubunda Cihânşah'ın divanını bir güle benzetirken değerini anlatmak için mücevherler ile dolu inci mücevherliğe benzeterek övgülerde bulunmuştur. Ayrıca manzum bir mektubunda ona “Şah Hakiki” diye hitap etmiştir¹⁵⁹⁸.

Cennet Gülistanından bir gül geldi¹⁵⁹⁹
Virane nüzetkaha da (gezi yeri) bir bülbül geldi
Bağış yagmuru ve ihsan bulutundan gamlı toprak
Ebedilik duruluğu buldu

Sırlar denizinden yeni bir ihsan ve feyz
Sahilerde olan susuzlara ulaştı
Şahın tabiyatından doğan kısa söz

İlim adamı ve irfanın sığındığıdır
Tahkik mücevherleri ile dolu inciden
Mücevherlik gibi bir hümayun kitap ulaştı¹⁶⁰⁰.

Yine üslubunu ve edebî değerini anlatmak babında divanı Mevlana'nın Mesnevi'sine ve Mahmud Şebüsteri'nin Gülşen-i Razi'na benzetmiştir¹⁶⁰¹. Hem

¹⁵⁹⁴ Bir çeşit altın paradır. Kepek Han'ın bastırıldığı altın sikkeye verilen isimdir. 1 kepek tümen = 6 Irak tümeni = 10,000 dinar (altın sikke) . Yani her 10 kepek tümeni 6 Irak Tümenidir ve her Irak tümeni 10 bin dinar (altın sikkedir) veya 10 bin miskal altındır. Necip Mayil Herevî, **Camî**, Terh-i nev, Tahran, 1377, s.79.

¹⁵⁹⁵Zebîhullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s. 135.

¹⁵⁹⁶B.E. Bertels, “Navoi i Djami. İz zannie”, **Qlavnaya Redaktsiya Vosfoçnoy Literaturı**, s. 219; Necip Mayil Herevî, **Camî** s.79.

¹⁵⁹⁷Necip Mayil Herevî, **Camî**, s.79.

¹⁵⁹⁸ Zebîhullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s. 135.

¹⁵⁹⁹Burada divanından bahsetmektedir.

¹⁶⁰⁰Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.444.

Mesnevi’de hem de Gülşen-ı Raz’da tasavvufi düşünce ön plana çıkarken vahdet-i vucüd ve sırlar açıklanmaya çalışılmıştır. Câmi de bu konu üzerine dikkat çekerek Cihânşah’ın divanının tıpkı söz konusu eserler gibi sırlar açıklandığına değinerek, bu iki eser kadar iyi olduğunu söylemiştir.

Bu mesnevi ancak Mevlana’nın
Göğsünden taşan mesnevi gibidir
Bu kitapta o kadar sır gülleri çiçeklendi ki
Ona Gülşen-i Raz demek gerekir¹⁶⁰²

Ayrıca Cihânşah’ın matlamı “*Ezel sabahının parlak ışığı*” olarak nitelendirerek, ona iltifatda bulunmuştur. Türkmen yazarlar Câmi ve Cihânşah arasındaki bu diyalogu ve Câmi’nin Cihânşah’a yazdığı şiiri Türkmen Fars ediplerinin ilişkisi olarak değerlendirmektedirler¹⁶⁰³.

Câmi’nin daha sonraki dönemde Hicaz seferinden döndüğü sırada Uzun Hasan Bey ile Tebriz’de tanışmış, 1467 yılında Cihânşah öldükten sonra Akkoyunlu sülalesi ile yakınlığını korumuş olduğunu görmekteyiz¹⁶⁰⁴. Özellikle Uzun Hasan Bey ve onun oğlu Yakup Bey, Câmi ile yakın ilişki içinde olmuşlardır¹⁶⁰⁵. Câmi’nin bu şekilde Akkoyunlu sülalesine yakın olması aslında Cihânşah’ın ölümünün ardından Tebriz’de Karakoyunlu mirası üzerine konan Akkoyunluların siyasi bakımdan olduğu gibi Karakoyunlu edebiyat ve sanat hayatı açısından da onların devamcısı olduğunu göstermektedir. Yine meşhur âlimlerden Celâleddin Devvânî, Akkoyunluların hizmetine geçmeden önce, Tebriz’de Cihânşah’ın yaptırdığı Muzafferiyeh Medresesinde müderrislik yapmıştır. Cihânşah ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmuş ve Farsça yazdığı Risale-i Huruf adlı eserini onun adına telif

¹⁶⁰¹ Bu eser İran veya Azerbaycanlı sufi büyüklerinden olan Mahmud Şebüsteri tarafından yazılmıştır. En ünlü eseri Gülşen-i Râz (Sır Kapısı) adındaki tasavvufi–mistik metindir. Eser genel olarak Emir Hüseyin Herevî’nin sufi metafiziği hakkında sorduğu suallere Şebüsteri’nin verdiği cevaplardan oluşur. Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.

¹⁶⁰² Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.444.

¹⁶⁰³ S.Durdiyev, **Türkmen Farsi Edebi**, s. 80-84.

¹⁶⁰⁴ B.E. Bertels, “Navoi i Djami İzbzannie tzudi” **Qıarunaya Zedaktsiya Vosfoçnoy Literature**, s.219.

¹⁶⁰⁵ Zebihullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s. 134; Necip Mayil Herevî, **Camî**, s.78.

etmiştir¹⁶⁰⁶. Ayrıca Cihânşah zamanında Gök Mescid‘de bulunan medresede oturup, Risale-i Zevra ve Sevakil‘ül-hûr isimli eserleri yazmıştır¹⁶⁰⁷. Aynı şekilde kendi eserindeki kayıtlara göre Ebû Bekr-i Tihranî, Şahrüh‘un ölümünden sonra Karakoyunlu hükümdarı Cihânşah‘ın ve oğlu Muhammedi Mirza‘nın mahiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde devlet hayatına dair en önemli fermanların yazılışı ona havale edilmiştir¹⁶⁰⁸, ayrıca onun kadı, unvanı ile anılması kadı-ı leşkerlik görevinde bulunabileceğini göstermektedir. Cihânşah ve Timur‘un oğlu Ebû Said arasında yapılan barış sözleşmesini kendisinin yazdığından yola çıkarak, münşilik yaptığı akla gelmektedir. Cihânşah‘ın ölümünden sonra ise Uzun Hasan Bey‘in mahiyetine girmiştir¹⁶⁰⁹.

Karakoyunlu sarayında şiir dinletilerinin yapıldığını ve Cihânşah‘ın edebiyata ne kadar önem verdiğinin yansımaları sarayda büyüyen Pir Budak‘ın “Budak” mahlası ile şiirler yazması ve şair olması ile görmekteyiz¹⁶¹⁰. Nitekim Pir Budak‘ın Bağdad kuşatması sırasında babasının yazdığı nazım türündeki mektuba kendisinin de nazım türünde yazdığı cevap en iyi örneklerdendir¹⁶¹¹.

Karakoyunlu hanedanı içerisinde Cihânşah ve oğlu Pir Budak dışında İskender‘in iki kızı Ârayiş ve Şâh Saray‘ın da şair oldukları kaynaklarda geçmektedir¹⁶¹². Yine Mahmud Bey Sâlim, Cihânşah‘ın emirlerinden Ebû‘l Feth

¹⁶⁰⁶Abdülhüseyin Nevai, **Rical-ı Kitab-ı Habib‘üs-Siyer**, Tahran, 1379, s.270; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.78; M.Ç.Varlık, “Karakoyunlular”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.VIII, Ankara, 1981, s. 481

¹⁶⁰⁷ İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, s.186; Cihat Aydoğmuşoğlu, **Tarihte Tebriz**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.84–85.

¹⁶⁰⁸Rahile Şükürova, **Ebû Bekr Tehrani ve Onun Kitab-ı Diyarbekriyye Eseri**, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2006, s.17.

¹⁶⁰⁹Adnan Sadık Erzi, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında”, **Belleten**, TTK, C.XVIII, S.69-72, Ankara, 1954, s.180-181; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü‘t -Tevârîh**, s.380.

¹⁶¹⁰Zebihullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s.134.

¹⁶¹¹Söz konusu manzum mektuplar şu eserlerde yer almıştır: Abdülhüseyin Nevai, **Esnâd ve Mukâtebât**, s.549–551; Devletşah, **Tezkiretü‘ş Şûara**, s.534–535; Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü‘t-Tevârîh**, s.425–426, Hacı Hüseyin Nahçıvânî, **Çehel Makale**, Tebriz Çaphane-i Hurşid, Tebriz, 1343, s.2-3; Zebihullah Safâ, **Tarih-i Edebiyat der İran**, s.134; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 65.

¹⁶¹²Faruk Sümer, “Karakoyunlular”, **DİA**, s.438; Muhsin Macit, “Edebi Faaliyetler” **Türkler**, s.698.

Bey'in oğludur ve ünlü bir şairdir. Şâhnâme-i Tahmasb adlı bir mesnevisi mevcuttur. Ayrıca Yusuf u Züleyha'yı Nizâmî'nin Hüsrev u Şirin 'in vezininde söylemiş, Leyla ve Mecnun hikayesini nazmetmiş, Mahsenu'l Esrar vezninde Mihr u Vefâ mesnevisi yazmıştır¹⁶¹³.

Cihânşah döneminde Şeyh Şucâuddin-i b. Kemâluddin-i Kirmâni de önemli şairlerdendir. Hadîkatu'l-Me'arif adlı eserini 1462 yılında tamamlamış, Gülşen-i Râz Şerh'ini Cihânşah adına kaleme almıştır¹⁶¹⁴. Cihânşah döneminin önemli şairlerinden bir diğeri de Tufeylî-yi Azerbaycanî'dir. Tufeylî Cihânşah'ın kölelerinden biri olup, çoğu zamanını ilim ve fıkıhla meşgul olarak geçirmiştir¹⁶¹⁵.

Netice itibariyle, bir devletin gelişmesi ve hükümdarların otorite kurabilmesi için siyasî mücadeleler yanında sanatçıların ve ilim adamlarının devlet erkânı tarafından korunması ve onlara birtakım olanaklar verilmesi ile mümkündür. Nitekim Cihânşah bu konuda oldukça itinalı davranarak fikir ve sanat hayatının gelişebilmesi için saraylarını şairlere, nedimlere, bilim adamlarına açmış, onlara hamiyet usulü ile bir takım olanaklar sağlayarak siyasî gücünü pekiştirmeye çalışmıştır. Ayrıca Cihânşah içerisinde bulunduğu siyasî buhranı durdurmaya çalışırken, Tebriz'de merkezi otoriteyi sağlamak ve Türk kültür ve sanatını daha ileriye götürmek adına dönemin en meşhur, önemli sanat ve edebiyat erbapları ile bir arada olmuş, iyi ilişkilerde bulunmuş, hamiyet usulü ile himayesine alarak hükümdar sanatçı ilişkisini ince ve düzgün bir çizgide tutarak, devlet içerisinde kendi gücünü pekiştirmeye çalışmıştır. Nitekim Ebû Bekr-i Tihranî'nin bu konudaki "*Onlar her zaman seyyidlere ve ulemaya önem vermek, mütegalibenin elinden mazlumları kurtarmak için çalıştılar. Bende bu buyruğa göre, sultanın tarihini kaleme almak konusunda zaman zaman sayfalar yazdı*" ifadesi önemli bir ayrıntıdır¹⁶¹⁶.

Cihânşah döneminde devam eden siyasî mücadelelere rağmen Herat ve Tebriz arasındaki kültürel ilişkiler devam etmiştir. Nitekim Cihânşah'ın ve diğ

¹⁶¹³ Sai'd Nefisi, **Tarih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zeban-i Farsi**, C.I, Tahran, 1363/1985, s.305; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.79.

¹⁶¹⁴ Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**,s.78; İ.H.Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikler**, s.224.

¹⁶¹⁵ Sai'd Nefisi, **Tarih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zeban-i Farsi**, C.II, s.700; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**,s. 78.

¹⁶¹⁶ Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**,s.213.

Karakoyunlu sultanlarının, âlim, edip ve şairleri vb. koruması, onların, siyasî iktidarlarını, himaye ettikleri sanatkârların eserleriyle Timurlu dönemde görüldüğü gibi pekiştirme geleneğini devam ettirdiklerini göstermektedir. Yine bu dönemde şiire önem verilmesi Karakoyunlu idaresinde ve sanatında görülen Fars kökenli elit sanatkâr zümresi arasındaki ilişkilerin var olması, dönemin edebiyatındaki Fars etkisini izah etmek açısından önemlidir¹⁶¹⁷. Yine Karakoyunluların özellikle Cihânşah'ın tasavvufî çevreler ile ilişkide bulunması ve bunu edebiyata yansıtması Karakoyunlular gibi Akkoyunlu ve Osmanlı devlet adamlarının da siyasî bir tehdit oluşturmamak şartıyla tasavvufî çevrelerde kurdukları ilişkilerin Herat-Tebriz-İstanbul hattında Türk kültür ve edebiyatının gelişmesinde etkili olmuştur¹⁶¹⁸.

I.c.Türkçe Divanı: Görüşler/Tartışmalar

Cihânşah Türkçe şiirlere divanında oldukça çok yer vermiştir. Türkçe'nin XV. yüzyılda anlaşılması ve kullanım şeklinin tespit edilmesi açısından bu şiirler önemlidir. 87 Türkçe Gazel ve 32 Türkçe rubai bulunan Cihânşah'ın divanında Türkçe şiirler farsça vezin ile yazılmıştır. Türkçe'de az kullanılan müdari, müştad ve recez-i mati-i mahbun gibi kalıpları kullanmıştır. Bu vezinlerin kullanımıyla birlikte şair kısa uzun ve çok uzun sesleri tefrik edilmeyen Türkçe kelimeleri de hüner göstermeye zorlamıştır¹⁶¹⁹.

Cihânşah'ın şiirlerini ilk inceleyen ve yorumlayan Minorsky'e göre Türkçe yazdığı şiirlerin diline bakıldığında Azerbaycan Türkçesi denilen güney Türkmen lehçesi grubuna ait olan dil ile yazılmıştır. Tamamıyla fonetik olan yazının şekillendirilmemiş olduğunu ifade eder¹⁶²⁰. Yine ona göre söz dağarcığı çok geniş olmayan Cihânşah'ın şiirlerinde çok fazla tekrarlar görülmekte olduğunu belirtmiştir. Bu görüşe karşı çıkan Muhsin Macit beyitlerden oluşan nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerde özellikle ikinci mısralarda kafiyenin de telkiniyle, dize müstehsih hatası olarak kabul şeklinde bir düşünceye sahiptir. Çünkü Cihânşah Türkçe ve Farsça şiirlerinde kelime gruplarını ve dizeleri farklı bağlamlar içinde

¹⁶¹⁷Muhsin Macit, "Mesnevi Sevgisi", **Türk Edebiyatı**, s.13-16

¹⁶¹⁸Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.18-19.

¹⁶¹⁹V.Minorsky, "Karakoyunlu Cihânşâh ve Şiirleri", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, s.168.

¹⁶²⁰V.Minorsky, "Karakoyunlu Cihânşâh ve Şiirleri", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, s. 168.

kullanarak tekrarlanmış, mistik ve soyut anlatım tarzını seçmiştir ¹⁶²¹ şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Daha önce belirttiğimiz üzere Azeri Türkçesi ile şiirlerini yazan Cihânşah, XV. yy'ın özelliklerini gösterirken, ¹⁶²² kullanmış olduğu dilin Habibi ve Fuzuli'nin diline benzediği söylenilebilir ¹⁶²³.

Cihânşah'ın şiirlerinin ona ait olup olmaması konusunda birtakım görüşler ortaya atılmıştır. Fuat Köprülü, Cihânşah'ın yazmış olduğu Türkçe şiirler için *“Farsça sūfiyane şiirler yazan bu Türkmen hükümdarlarının dinî akidelerini Türkmenler arasında yaymak için Türkçe şiirler de yazması ve bunlarda hece veznini de kullanması hiç de ihtimalden uzak değildir”* ¹⁶²⁴ ifadelerinde bulunmuştur. Minorsky ise *“Ben gazellerin gerçek müellifini kendi miydi yoksa himayesindeki biri mi onun imzasını atmıştır, şeklinde bir soru ortaya atmaya eğilimliyim, çünkü bunlar Cihânşah'ın kendi yakınlarına nasıl görünmek istediğini yahut bu yakınlarını nasıl temsil etmeyi arzu ettiklerini açıkça gösterir derken”* şiirleri konusunda şüphe uyandırmaktadır ¹⁶²⁵ şeklinde görüş bildirmiştir.

Muhsin Macit Cihânşah'ın şiirleri için *“Hakikî, söz dağarcığı geniş bir şair değildir. Onun şiirlerinde tekrarlanan mısralar çokça yer alır. O, hem Türkçe hem de Farsça şiirlerinde kelime gruplarını ve mısraları farklı bağlamlar içinde kullanarak tekrarlar. O, siyasî istikrarın devamlı tehdit altında bulunduğu bir mücadele ortamında mistik tecrübenin zorunlu kıldığı soyut anlatımı tercih eder. Hakikî, gereğince düşünce dünyasında derinleşmemiş, bulduğu cevheri sonuna kadar işleme mecburiyetinde kalmıştır”* şeklinde açıklama yaparken ¹⁶²⁶, Türkçe şiirlerinin varlığından bahsederken, Türkçe ve Farsça kelimeler farklı bağlamda kullandığı üzerinde durmuştur.

Görüldüğü üzere Cihânşah Hakiki'nin Türkçe şiirlerinin kendisine ait olup olmaması konusunda değişik görüşler mevcuttur ve bu konu günümüzde henüz tam

¹⁶²¹Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s. 55.

¹⁶²²Tohid Melikzade-yi Dilmekani, **Salmas ve Garb-i Azerbaycan**, s.111.

¹⁶²³T. M.Deylamgani, **Selmas ve Garb-i Azerbaycan**, s. 111.

¹⁶²⁴Fuat Köprülü, **Türk Mutasavvıfları**, Ankara, 1989, s.39–40

¹⁶²⁵Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.54; V.Minorsky, “Karakoyunlu Cihânşâh ve Şiirleri”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, s.170.

¹⁶²⁶Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.54–55; Kemal Kurak, “Şiir İkliminde Bir Hükümdar: Karakoyunlu Cihânşah”, **Türk Edebiyatı**, 2003, s.75.

bir aydınlığa kavuşmamıştır. Ancak Cihânşah'ın Hakiki mahlası ile yazdığı şiirleri konusunda yazılan çoğu araştırmalarda bu şiirlerin ona ait olduğu dile getirilmiş ve şair Türk sultanları grubuna katmışlardır. Diğer taraftan günümüz Türkmenistan kaynaklarına baktığımızda Nazar Kullayev “Kadımdan Kalan Nuskalar” adlı çalışmasında Cihânşah'ı Türkçe yazdığı şiirlerinden dolayı Türkmenistan edebiyatının bir parçası olarak göstermiştir. Diğer taraftan Azerbaycan'da yapılan çalışmalarda ise Cihânşah'ın Azerbaycan Türkçesi ile şiirler yazdığını belirterek, Azerbaycan edebiyatının bir parçası olduğunu dile getirilmiştir¹⁶²⁷.

Cihânşah'ın şiirleri usul ve kural açısından incelendiğinde, Türkçe yazdığı gazellerinde önemli bir konu olan redif ve cinasların uygunluğuna değinmekte yarar vardır. Bilindiği gibi Orta Çağ şiirlerinde şairler her bir redifi cinaslar müstesna olmak ile birlikte bir kez işleyebilmekteydiler. Eğer redif olan bir söz ikinci veya üçüncü defa kullanılmış ise bu şairin zarifliğine yahut kaide ve kanunları bilmemesini göstermekte idi. Cihânşah Hakiki'nin ana dilinde yazdığı bazı gazellerinde özellikle matlada verilmiş redif aynı şiirin baş mısralarında tekrar edilmektedir. Şüphesiz bu tekrarlar, onun bir sanatkâr gibi zarifliği ile ilişkilendirmek doğru olmaz. Çünkü gazel olarak yazdığı şiirinde 5–10 müstakil kafiye bulmak çok kolaydır. 100–200 beyitlik Kaside'de bunu bulmak oldukça zordur. Buradan yola çıkarak Cihânşah Hakiki'nin şiir sanatının bilip bilmemesi konusuna gelindiğinde ise kendi döneminin önemli şairleri Abdürrahman Cami ve Bedr Şirvani ona söz ve şiir sanatının ustalarındanmış gibi yüksek kıymet vermiş olması bu sorumuzun cevabı sayılabilir¹⁶²⁸.

Yine Muhsin Macit Cihânşah'ın Hurûfliğin harflerle ilgili sırlarını, tevillerini çok fazla işlemeyen, söyleyeceklerini mümkün olduğunca gizli ve örtülü söylediğinden bahsetmiştir. Farsça şiirlerini daha açık bir dille yazan Cihânşah Türkçe şiirlerini Nesimi'nin etkisinde kalarak yazmıştır. Ancak Nesimî'den esinlenmesine karşın, Hurûfî mecaz ve istiarelerini kullanmakta Nesimî kadar rahat değildir. Nesimî Hurûfliği içselleştirerek pek çok şiirinde lirizme ulaşmasına

¹⁶²⁷ Nazar Kullayev, **Kadımdan Kalan Nushalar**, Türkmenistan Yayınevi, Aşkabat, 1980, s.22.

¹⁶²⁸ Ebûlfazıl Rahimov, **Haqîqî Cahânşah**, s. 7.

rağmen, Cihânşah için Hurûflilik bir ideal olmaktan çok şiire uygun sembolik dil olarak kullanmış yorumunda bulunmuştur ¹⁶²⁹.

1.d Farsça Divanı: Geleneksel Tasavvufî Görüşlerin Düzeyi ve Edebî Ağırlığı

Türkçe şiirleri gibi Farsça olarak güzel ve özel beyitler yazan Cihânşah'ın Farsça dizelerinde tasavvufî görüşlerin ve edebî ağırlığının incelenmesinde yarar vardır. Minorsky, Cihânşah'ın Farsça şiirleri hakkında övgülerde bulunmuş, Türkçe şiirlerinin orjinallikten uzak ve sıkıcı olduğunu dile getirirken, Farsça şiirlerinin tamamen hünerle dizildiğini ve şairin İran şiir sanatındaki bilgisinin hatasız olduğunu vurgulamıştır ¹⁶³⁰. Ebûlfazıl Rahimov ise Farsça gazelleri sanatkârlık bakımından ana dilinde yazdığı şiirlerine nispeten daha yüksek seviyede olduğunu belirtmiştir ¹⁶³¹. Cihânşah'ın Farsça şiirlerini Türkçe'ye çeviren ve yorumlayan Veyis Değirmençay ise Cihânşah'ın Farsça şiirlerini Türkçe şiirlerinde olduğu gibi aruz vezni ile söylemiş ve sırasıyla remel, muzari, müctes, hezec, recz ve seri, hafif ve münserih olmak üzere toplam sekiz bahirden oluştuğunu dile getirirken, Farsça şiirlerinde kullanım oranlarına göre sırasıyla 53 manzumede remel, 48 manzumede müctes, 30 manzumede muzari, 9 manzumede hezec, 5 manzumede recez, 2 manzumede seri ve 1 manzumede hafif olmak üzere toplam yedi bahir ve bunların farklı kalıplarını kullandığını edebî ağırlığını belirtmiştir ¹⁶³².

Cihânşah'ın Türkçe şiirlerinde olduğu gibi Farsça şiirlerinde Nesimi'nin şiirlerindeki ifadeler, sözler ve terkiplere benzer terkipler görülmektedir. Farsça şiirlerinde daha önce bashettiğimiz üzere Hurûflilik anlayışı yer alırken, Fazlullah, Nesimi, Mevlevilik ve Mevlana sevgisi sıkça dile getirilmiştir. Yine bu şiirlerinden Cihânşah'ın evren anlayışı, Allah ve vahdet-i vücüd vs. gibi konulardaki tasavvufî görüşlerini anlamak mümkündür. Farsça olarak yazdığı kendi mesnevisinin yedinci bölümünde Mevlana'nın Mesnevisi'nin Kur'an'ın şerhi olduğunu belirtirken, Mevlana'ya duyduğu sevgiyi ve hayranlığı dile getirmiş, kendisini ise küçümsemıştır.

¹⁶²⁹Muhsin Macit, "Edebi Faaliyetler", **Türkler** s.56.

¹⁶³⁰V. Minorsky, "Karakoyunlu Cihânşâh ve Şiirleri", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, s. 167-168; Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 67.

¹⁶³¹ Ebûlfazıl Rahimov, **Haqiqî Cahânşah**, s. 7.

¹⁶³²Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 69.

Beyitlerinde Mevlana'yı över ve ona şükr eder. Ona göre Mevlana takva sahibi ve dinin asıl kaynağıdır. Bu dizelerden birkaç örnek şunlardır:

Mesnevi sonsuz zikr (Kur'an)'ın şerhidir
Mesnevi mananın canı ve halin gözüdür

Mesnevi insanoğlunun(yaradılış) amacını gösteren kitaptır
Dünyanın olgunluk sahibinin (dilinden dökülen)manadır

Mevlana'nın aşkıyla aşığım
Mana ilminde aydınlanayım diye
Onun tevhidini anlatmaya aşığım
Ben kimim ki onu taklit edeyim ¹⁶³³.

Yine Cihânşah bazı beyitlerinde Mevleviliğin simgesi haline dönüşen neyden bahseder ve kendisini neye benzetir. Mevlana ile aynı kelimeleri kullanarak ağlayan neyin ciğeri yaktığını, gönülde sevda ateşini yakan neyin tüm gönül dünyasını yağmaladığını neyin acı dert olduğunu ve insanoğlunun neyin ağlamasına ve ıstırap içinde olmasına sebep olduğunu ifade etmektedir ¹⁶³⁴. Kendisini neye benzetmesi, Mevlana'ya duyduğu sevgi ve tasavvuf anlayışı onun sufi olduğunu kanıttır. Bu konuda yazdığı dizelerden bazıları şu şekildedir:

Ney baştanbaşa ıstırap, acı ve ateştir
Aşk hastalarının canı neyle iyileşir
Ciğerin üzerindeki ateş neyden neyden
Aşığım onun ıstırapı karşısında bir değeri yoktur

Ney ah ve feryat ile acıyı arttırır
Seccadede namaz kılan kulu Mecnun eder.
Ney eğer aşkla feryadı artırırsa
Ateş içinde ateşten yanmışlar çıkar ¹⁶³⁵.

Ey insanoğlu mana yolunu iste
Bir kez benden ayrır hikaye dinle
Sevgiliyle buluşmak,aydınlık bir gül bahçesidir.
Ağlayan ney ciğere ateş vermektedir ¹⁶³⁶

¹⁶³³Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.26–27.

¹⁶³⁴ Ali Temizel, "Mirza Cihânşah Hakikî ", **Mevlana Araştırmaları Dergisi**, s. 69

¹⁶³⁵Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.31.

Cihânşah'ın İslamiyet ve tasavvuf dışında diğer dinlere ve dinî hareketlere de duyarlı olduğunu, ilgilendiğini Farsça beyitlerinde görürken, tasavvufi açıdan Hz. İsa ve Meryem'in yorumunu yapmıştır. Nitekim Farsça divanının müstezad bölümünde Hz. İsa ve Meryem'e şu şekilde bahsetmiştir.

Hikmetle Meryem'in göğsüne bir baktı
Şehvete minnet etmeden
Cebbar olan Allah'ın üflemesiyle çıkan bir nufte
Zamanın İsa'sı oldu¹⁶³⁷.

Yine şiirlerinde Allah'a duyduğu aşkı sevgiliye duyulan aşk gibi tasvir etmiş, sevgiliye yazılan şiir dizeleri gibi zarif ve ince bir dil kullanmış ve Allah'a sevgilim diyerek seslenmiştir. Ayrıca bu aşkı anlatırken Leyla ve Mecnun, Hüsrev ile Şirin, Âdem ve Havva aşkı ve onların arasında gelişen ilişkilere dayanarak tasavvufi açıdan tasvir etmeye çalışmıştır. Kendisini genellikle “*ben kimim ki*” diyerek küçümsemiş ve Allah'ın yüceliğine ve onun hikmetine vurguda bulunmuştur. Aynı zamanda dizelerinde “*Dünya padişahlığı da nedir ki? Cem'in saltanatının yerimi olur?*” diyerek dünya mal ve mülküne değer vermediğini vurgulamak isterken, kendisinin hükümdarlık koltuğunda oturduğunu ve bu duygulardan arındırmaya çalıştığını görmekteyiz.

Yine Allah'ı anlamak için akıl ve bilginin önemini vurgulamış ve ancak akıl ile Allah'ın varlığının anlaşılabileceğini dile getirmiştir. Veyis Değirmençay'ın belirttiği üzere Cihânşah Allah'a ait dirilticilik vasfını sevgilisinin dudağında izafe etmiş, sevgilisinin dudağını, dudağının şarabını hayat suyuna kevsere ve selbesile benzettiğini ve Allah'ın gizli bir hazine iken kendisini göstermek istemiş ve Adem, Musa, İsa, Süleyman, Ahmet, Yusuf, Yakup ve diğer peygamberler ile tecelli ettiğini söylemiştir. Cihânşah Farsça mesnevisine aşağıdaki şu dizeler ile Allah'a övgülerde bulunarak başlamıştır.

Peygamberlerin şahı o bir Allah'ın hakkı,
Onun zatından başka herşey fani'dir¹⁶³⁸.

¹⁶³⁶ Ali Temizel, “Mirza Cihânşah Hakikî ”, **Mevlana Araştırmaları Dergisi**, s.70. Bu dörtlüğün devamı için bkz. Ali Temizel'in makalesine bakınız.

¹⁶³⁷ Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.67.

¹⁶³⁸ Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s.13.

Yine daha önce bahsettiğimiz üzere Cihânşah'ın şiirlerinde Hurûfliğin etkisi ve unsurları çok net bir şekilde görülmektedir. Şiirlerinde genel olarak derviş ve ehl-i tarik oldunu söyleyen Cihânşah, kendisini mürit ve geda olarak sunmuş, fazl, fazl-ı hak, fazl-ı ilah ve cavidan gibi kelimelerden birçok kez bahsetmiştir. Söz konusu kelime, terkipler ve manzumelerde Fazlullah-ı Hurûfî'yi ihâm ve tevriye yoluyla işaret etmiştir. Nitekim Cihânşah'ın Fazlullah Hurûfî ve onun önemli eseri Câvidannâme'den bahsettiği görülmektedir¹⁶³⁹. Ancak buna karşın şiirlerinde Câvidannâme ismini direkt olarak kullanmaz, Türkçe şiirlerinde de cavidan kelimesinin farklı terkipler içinde on iki beyitte kullanır. Mesnevilerine Hurûfî geleneğine uyararak ibtida kelimesi ile başlamış olan Cihânşah, Fazlullâh'ın eseri ve bütün Hurûfî eserlerinin ana kaynağı Câvidannâme'nin¹⁶⁴⁰ adı cavidan kelimesi ile de bitirmiştir¹⁶⁴¹. Nitekim Cihânşah gibi diğer Hurûfî müellifler tarafından yazılan bütün eserlerde Cavidanname esas alınmış ve esere bol bol atıflarda bulunulmuştur¹⁶⁴². Cavidanname'ye atıfta bulunduğu dizelerden birkaçı şunlardır:

Cavidâni devlet-i Mansur bulmaz yardan
Işk meydanında her kim yar ilen tezvîr ider.
Ey Hakiki Hak sana oldu zi fazleş müste'an
Terk-i cân itmek bu yolda ömr-i câvidânidür¹⁶⁴³.

Hurûfî metinlerinde insan yüzü etrafında geliştirilen mecaz ve istirahlerin büyük önemi vardır. Hurûfîler için hat insanın yüzünde harf ve rakamla alakalandırdıkları çizgilerdir. Hurûflikte insanın yüzünde 14 hat müeyyenleştirilmiştir. Bunlardan yedisi ana (iki kaş, dört kirpik ve saç), yedisi ise ata hattıdır. (iki bıyık, iki sakal, burunun iki hattı ve alt dudağın altındaki hatt) Bu remzleştirmede tasavvufta yüzün mukaddesleştirilmesinin tesiri de görünmektedir¹⁶⁴⁴. İnsan yüzü üzeri perdeyle kaplı bir hazinedir ve bu hazinenin perdesi zülüftür.

¹⁶³⁹Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.39.

¹⁶⁴⁰Hüsamettin Aksu, "Cavidanname", **DİA**, İstanbul, 1997, s. 178.

¹⁶⁴¹Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiirleri**, s. 32.

¹⁶⁴²Hüsamettin Aksu, "Cavidanname", **DİA**, s. 179.

¹⁶⁴³Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.39

¹⁶⁴⁴Seadet Sıxıyeva, "Hurûflik ve İrfani Görüşlerin Mukayiseli Tedgigi", **Elmi Araştırmalar**, Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası Akad. Z.Bünyadov Adına Şerqşünaslıq İnstitutu, "Nurlan", Bakü, 2003,s.345.

Tasavvufta zülûfün mühtelif manalarına, kesretin sembolü, ruhların meskeni olması gibi remzi anlamlarına sık sık rast gelinmektedir. Zülûf Hakkın Celal sıfatı, onun izzetini koruyan perdedir, dağınık ve kara renkte olduğundan kesretin yüzünü örtüğünden küfrün remzidir. Saçın muhtelif vaziyetlerine de tasavvuf da da dikkat edilir ve remzleştirilir¹⁶⁴⁵. Netice itibariyle zülf hakikatın perdesidir. Cihânşah şiiirlerinde Hurûfliğe dair her iki kavramı da kullanmıştır.

Götürdü perde ruhundan zamane ol yarun
Münevver eyledi şem-i cemal ilen başarı

Yine Cihânşah harf ve onun çoğulu olan hurûf kelimesini birçok beyitinde kullanmıştır. Onun beyitlerinde görüldüğü üzere hat ve harf üzerinde kurulan ilinti Kur'an ve insan benzerliğini zorunlu kılmıştır¹⁶⁴⁶ ve kendisi de Hurûfler gibi insan Tanrının mazharı olarak bilir.

Tecell- Kıldı Cemalında Vahip Sure
Bu manidan sana Mezher ile dedim¹⁶⁴⁷.

Enbiya, Şah-ı Enbiya ve Fazl kelime ve terkiplerini bir arada kullanmış ve ona göre Fazlullâh varlık âleminin ve nebilerin şahı nebilerin sonuncusu ve velilerin sırlarını bilen bir kişidir. Başka bir gazelinde yani yüz on üçüncü gazelinde Fazlullâh'ı zamanın birinci padişahı, tanrının güzellik ve kudret şahı, yüzünde Allah'ın zatını gördüğü rahmanın suretinin olgunluğunda Hakk'ın fazlı, cömertlik ve ihsan sahibi, zamanın ilkbaharı ve gül bahçesi, güzellik şahı Kenanlı Yusuf zamanın özü Süleyman sevenlerin can gözünün nuru olarak tanıtır ve ona hoş geldin demiştir. Yine Cihânşah Fazlullâh'ı diğer Hurûfî şairleri gibi kendisini bütün insanları ve eşyaları Allah'ın mazharı olarak görmüştür.¹⁶⁴⁸

Türkçe divanına Allah'ın adı ile başlayan Cihânşah, Hz.Muhammed, Hz.Adem, Hz.Ibrahim, Hz.Musa'dan bahseder. Şemsi Tebrizi, Şeyh Mahmud Şebûsteri, Mevlana Gülbari gibi şair ve filozoflara şiir ithaf etmiştir ve bu durum onun âlim ve şairlere gösterdiği sevgi ve saygının bir delilidir. Farsça "Leyla ve Mecnun", "Ferhad ve Şirin" mesnevileri şiirin en parlak numuneleridir. Şiiirlerinde Arapça yazılan mısralar bulunması onun Arapça'yı, bildiğini ve anladığını

¹⁶⁴⁵Seadet Sıxyeva, "Hurûfilik", **Elmi Araştırmalar**, s. 346.

¹⁶⁴⁶Muhsin, Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiiirler**, s.43

¹⁶⁴⁷Cevad Heyeti, "Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış", **Varlık**, s.59.

¹⁶⁴⁸Veyis Değirmençay, **Cihânşah ve Farsça Şiiirleri**, s.34-37.

göstermektedir ¹⁶⁴⁹.Yine divanında bulunan şu dizelerde Cihânşah'ın kadere inandığı ve kaderci bir felsefeyi benimsediğini görmekteyiz:

Ey saki! Bu fani dünyaya dayanmamak gerekir
Bade sun çünkü kader de değiştirmek mümkün değildir.
Fena selinin geçtiği yer üzerine ev yapılmaz
Bu köhne dünya üzerine ebedi düşünce inşa edilemez

Senin kaşının kavisi, gönlümün mihrabını bükmedikçe ey peri!
Yüz içtenlikle duaya çevrilemez.
Ey Hakiki! Ömrün sona erinece kadar,
Bütün bilgisine rağmen lokman seni iyileştiremez ¹⁶⁵⁰.

II.Kültür ve Sanat

II.a Minyatür ve Resim

İlk örneklerini Orta Asya'da XIII. Yüzyıldan itibaren gördüğümüz minyatür, Türkler'in İslam dinini benimsemesinden sonraki dönemde Yakın Doğu'da ilerlemiş olduğunu görmekteyiz ¹⁶⁵¹. El yazması kitaplara süs ve metnin açıklanması amacı ile yapılan mintayürler, İslam âleminde resmin yerini tutan kendine özgü sanat olarak meydana çıkmıştır. Göçebe hayattan yerleşik hayata geçen Türkmenler özellikle aşiret yapısından kurtulup devletleşme sürecine geçtiklerinde ilgi duydukları alanların içinde en önemli sanat alanı minyatür olmuştur.

XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren minyatür sanatı İran bölgesinde bulunan Şiraz ve Tebriz'de gelişmiştir. Karakoyunlu dönemi minyatür sanatı Timurlu Herat Okulu ve Şiraz Okulu ekolünden olmak üzere iki çeşit üsluptan etkilenmişlerdir. Karakoyunlu Cihânşah ve Pir Budak himayesinde gelişen nakış üslûbu XV. yüzyıl sonralarında Akkoyunlu himayesi altında yüksek bir özgünlük düzeyine ve gelişkinliğine ulaşmış Herat ekolü ile rekabet eder seviyeye gelmiştir ¹⁶⁵². Pir Budak Herat'a gittiğinde orada bulunan şair ve nakkaşlardan

¹⁶⁴⁹ www.dilimiz.blogfa.com/post-1.aspx

¹⁶⁵⁰Devletşah, **Tezkiretü's Şûara**, s.429. Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't-Tevârîh**, s. 446; Budak Münşi Kazvîni, **Cevâhirü'l-ahbâr**, s. 68-69.

¹⁶⁵¹Ümit Hassan, H.Berktaş, A.Ödekan, **Türkiye Tarihi**, s.479.

¹⁶⁵²Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.12-13.

Kemaleddin Bînaî ve onun babasının da içinde bulunduğu birçok sanatkârı beraberinde götürmüştür¹⁶⁵³. Yine Cihânşah'ın Herat fethinden sonra Şiraz'da hazırlanan bazı yazmalarda Herat okulunun Karakoyunlu minyatür sanatı üzerinde kuvvetli etkileri hissedilmektedir¹⁶⁵⁴.

Onun döneminden kalan ve bugüne kadar korunabilmiş minyatürler mevcuttur¹⁶⁵⁵. Pir Budak himayesinde yapılan ve zamanımıza ulaşan minyatürlü yazmaların bir bölümü 1454'ü izleyen yıllarda Şiraz'da, bir bölümü de 1462'den sonra Bağdad'da tamamlanmıştır¹⁶⁵⁶. Şiraz'da yapılan eserlerde farklı üsluplar dikkati çekmektedir. Bunların bazılarında Timurlu Şiraz okulunun etkileri görülür. Herat'ın fethinden sonra ise Şiraz'da hazırlanan bazı yazmalarda Herat okulunun kuvvetli etkileri hissedilmektedir¹⁶⁵⁷. Diğer taraftan Celayirli yazmalarında ve minyatür sanatında ortaya konulan form ve biçimler değişik ifade kalıpları ve ikonografik yorumlar Timurlular kadar Karakoyunlu sanatçılarındaki başlıca ilham kaynağı olmuşlardır. Özellikle Sultan Ahmed Celayir ile Kara Yusuf arasındaki yakın ilişki ile Tebriz'in ve burada faaliyet gösteren atölyelerin 1410–1420 yılları arasında Kara Yusuf'un idaresi altında olması bu görüşü desteklemektedir. Ancak Celayir etkisi ile yapılan günümüze herhangi bir yazma ulaşmamıştır¹⁶⁵⁸.

Bu dönemden günümüze kalan minyatürler arasında Hamse-i Nizâmi 773 Şâhname-i Firdevsi, Hamse-i Nizâmî 753, Hamse-i Nizami 76, Hamse-i Husrav Dahlavi gibi birkaç örnek sayılabilir. Bunlardan Şahnamâ-i Firdevsi 1464 yılında Muhammed b. Muhammed al Bakkal tarafından kopya edilmiştir. 1470'lerden sonra Akkoyunlu Türkmenleri devrinde yaygınlaşan ve XVI. yüzyıl başlarına kadar devam eden belirli kalıplara bağlı bu sade üslubun çok sayıda örnekleri Şiraz'da

¹⁶⁵³Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s.12; Muhsin Macit, "Edebi Faaliyetler", **Türkler**, s.697.

¹⁶⁵⁴F.Çağman, Z.Tanıdı, **Topkapı Sarayı Müzesi İslam Sanatları Minyatürleri**, Sanat ve Kültür Yayınları Tercüman, İstanbul, 1979, s.23.

¹⁶⁵⁵Muhsin Macit, **Cihânşah ve Türkçe Şiirleri**, s. 12.

¹⁶⁵⁶Muhsin Macit, "Edebi Faaliyetler", **Türkler**, s.697.

¹⁶⁵⁷F.Çağman, Z.Tanıdı, **İslam Sanatları Minyatürleri**, s.23.

¹⁶⁵⁸Sevay Okay Atılğan, "Karakoyunlu Türkmenlerine Ait Türk ve İslam Eserleri Müzesi 1949 Numarada Kayıtlı Hamse-i Hâcû Kirmânî ve Önemi", **XIV. Türk Tarih Kurumu Kongresi**, TTK,C.1, Ankara, 2005, s.501

verilmiştir. Söz konusu minyatür Şiraz –Türkmen üslubunun ilk örneği olup Akkoyunlu devri Şiraz üslubunun Karakoyunlular döneminde şekillenmeye başladığını göstermektedir. Karakoyunlu dönemine ait diğer bir minyatür ise Hamse-i Nizami adlı eserdir. Üç farklı dönemde tamamlanmıştır. Bu eserin minyatür üslupları Karakoyunlu Türkmenleri döneminde Şiraz’da muhtemelen Pir Budak sultanın himayesinde başlatıldığını göstermektedir. Diğer bir eser ise Pir Budak himayesinde çalışan Abdülhay Neybasurî’nin Nizam-ı Hamse adı altında başladığı minyatür çalışmasıdır. Pir Budak döneminde yarım kalan bu eser daha sonraları Akkoyunlu Sultan Halil tarafından 1478 yılında tamamlattırılmıştır. Bugün bu minyatür eser Topkapı Sarayı Müzesinde bulunmaktadır. Bu döneme ait diğer bir minyatür eser ise Hamsa-i Husrav Dihlavi’dir. Eser 1463 yılında Mahmud al-Kâtib tarafından Bağdad’da kopya edilmiştir. Yazmada bulunan minyatürlerin çoğu Pir Budak’ın valiliği döneminde yapılmıştır. Pir Budak’ın Bağdad valiliği sırasında Bağdad’ta hazırlanmış diğer bir minyatürlü yazma ise 1465 tarihli Hamse-i Cemâli nüshasıdır¹⁶⁵⁹.

Sonuç olarak, Karakoyunlu devletinde Cihânşah öncesi hüküm sürenlerin yaşam ve sanatı geliştirmek için çok fazla fırsatları olmamıştır¹⁶⁶⁰ Ancak, Cihânşah döneminde, hem oğlu Pir Budak hem de kendisi sanat ve kültürel faaliyetlere önem vermiştir. Bu dönemde Türkmen üslubu Şiraz yazmalarına girmeye başlamıştır. Şüphesiz bu oluşum süreci Timurlular ile iç içe geçiren Karakoyunlu sanatkârlarının Herat ve Şiraz yazmalarından ilham almış olmasının eseridir. Cihânşah ve Pir Budak’ın şahsiyetinde Türkmenlerin kültürlerini ele alış şekilleri boyut kazanırken¹⁶⁶¹, Karakoyunlu mirası üzerine oturan Akkoyunlular tarafından Türkmen üslubu devam ettirilmiştir.

¹⁶⁵⁹F. Çağman, Z. Tanındı, **İslam Sanatları Minyatürleri**, s.24–25.

¹⁶⁶⁰Semed Serdariniye, **Karabağ Der Gozergah-i Tarihi**,s.172.

¹⁶⁶¹Sevay Okay Atılğan, “Karakoyunlu Türkmenlerine Ait Türk ve İslam Eserleri”, **XIV. Türk Tarih Kurumu Kongresi** ,s.497.

II.b Hat, Nakış, Cilt, Çini Beze me

El yazmalarının metinleri kâğıt kalem ve is mürekkebiyle yazılan hat sanatı aslında yazıda uyum ve güzellik arama istediği ile ortaya çıkmıştır. Anadolu'da ve diğer Türk devletlerinde kullanılan genel yazı türü sülüs ve nesih olurken¹⁶⁶², nesih dışında altı çeşit nastalîk, kufî gibi yazı türü mevcuttur. Örneğin, Karakoyunlu Cihânşah döneminde yaptırılan Gök Mescit'in üzerindeki kitabeler nastalîk ve kufî hattı ile yazılmıştır¹⁶⁶³. Yine Cihânşah dönemine ait sikkelerden iki tanesinin üzeri kufî hattı yazılarak kesilmiştir. Aynı şekilde Kaşan Merkez Cami üzerinde bulunan kitabe de sülüs hattında ve Farsça olarak yazılmıştır.

Sanatkârları koruyan ve sarayında himaye eden Cihânşah hat, nakış ve cilt sanatına da önem vermiştir. Ancak bu dönemde yapılan çalışmalar çok azdır, hatta nerdeyse yok denecek kadar az eser günümüze ulaşmıştır Karakoyunlulara kıyasla Akkoyunlu dönemine ait eserler daha çoktur. Karakoyunlularda nakış ve cilt sanatı, minyatür sanatında olduğu gibi Pir Budak himayesinde gelişmiştir. Cihânşah, Pir Budak ve Akkoyunlu Halil ve Yakup himayesinde gelişen nakış tarzı, minyatürde olduğu gibi Karakoyunluların son bulması ile Akkoyunlu himayesinde devam etmiştir. Daha sonrasında ise Safevî döneminde gelişerek ve değişerek varlığını korumuştur.

Diğer bir sanat dalı olan cilt sanatı Orta Asya'dan değişime uğrayarak gelişen bir sanat olmuştur. Orta Asya'da Türk boyları kullandıkları eşyaların büyük bir bölümünü deriden yapmışlardır. Hayvan besleyen göçebe toplum hurç, tulum, hayvan koşumu, kemer, ok kılıfı, ayakkabı gibi günlük eşyalarını deriden üretmişlerdir. Dericilik giderek gelişmiş, zaman içerisinde dönüşüm ve değişim göstererek ciltleme sanatı oluşmuştur. Ciltleme sanatı mukavva, deri ya da ipekle kaplanır, baskı, kazıma ve renkli bezeme ile bezenirdi. Çoğunlukla bitkisel öğeler kullanılırdı. Ortada şems diye adlandırılan yuvarlak ya da oval bezeme bulunur, köşeler köşebendler ile değerlendirilir, kenar suyu ile çevrenirdi¹⁶⁶⁴. Ciltleme ile ilgili olarak Karakoyunlu döneminde herhangi bir örneğe rastlanılmaz iken dönem

¹⁶⁶²Ü.Hassan, H. Berktaş, A. Ödekan, **Türkiye Tarihi**, s.479.

¹⁶⁶³ Adil Başteli oğlu Başteliyev, **Güney Azerbaycan Şehirlerinin Medeni Hayatı Seyyah Gündeliklerinde (XI-XVII Yüzyıllık)**, s.29.

¹⁶⁶⁴Ü.Hassan, H. Berktaş, A. Ödekan, **Türkiye Tarihi**, s.482.

itibari açısından, komşu devletlerde bulunan sanat dalları incelendiğinde Karakoyunluların da etrafındaki komşularından etkilenmiş olabileceği muhtemeldir.

Karakoyunlu döneminde yapılan diğer bir sanat dalı da çiniciliktir. Çini İslam mimarisinin en zengin bezeme türüdür. Çıplak tuğla dizilişler ile ve terakotav plaklarının kaplanması ile elde edilen duvar bezemesinin birinci aşaması tuğlaların sıralanması ve renklendirilmesi olmuştur. XIV. yüzyıl ortalarında da çini sanatında çok değişik tekniklerin uygulandığı görülmektedir. Kara altıgen, dikdörtgen, üçgen firuze, kobalt mavisi, mor renkli düz çiniler kullanılmıştır. Genellikle cami, saray, kale vb. yerlerde kullanılan bu teknik bugünde gözlerimizi kamaştırarak incelikte ve güzelliktedir. Karakoyunlu döneminde çini sanatının en iyi örnekleri Cihânşah dönemine ait Tebriz'deki Gök Mescit olmuştur. Mescitin içi ve dış kapısı mavi firuze renkli çiçekli çiniler ile bezenmiştir. Mavi çiniler altın sarısı çiçek figürleri ile bezenmiştir. Aynı zamanda çinicilik sanatında çeşitlilik görülen en önemli yapıtlardandır.

D. CİHÂNŞÂH DÖNEMİ MİMARİ YAPILAR VE ÖZELLİKLERİ

Karakoyunlu hükümdarları fetihlerin dışında ülkenin imar ve ihyasına da büyük önem vermişlerdir. Hükümdarlar hâkimiyet başına geçtiklerinde yerli halkın medeniyetini geliştirmek için çalışmışlar ve hüküm sürdükleri coğrafyada özellikle Tebriz'de ve Erdebil'de mescitler ve medreseler yaptırmışlardır¹⁶⁶⁵.

Karakoyunlu hükümdarları arasında Cihânşah adalet ve imarcılığı ile meşhur olmuştur. Saltanatı devrinde Tebriz'i güzel ve tanınan bir yer haline getirmiştir. Tebriz'de tamamen mermerden yaptırdığı, çinilerle süslediği Gök Mescit diğer adı ile Muzafferiye Medresesi ve Mescit bugünde adından ve muhteşemliğinden bahsettirmektedir. Cihânşah tarafından 1465–66 yılında yaptırılan¹⁶⁶⁶ bu mescitin adı çeşitli kaynaklarda İmaret-i Muzafferiyye olarak geçerken, Türkçe Gök Mescit, Farsça adı Mescit-i Kebûd'dur. Mescit-i Cihânşah'da denilen bu mescit için genel olarak kullanılan isim Mescit-i İmaret-i Muzafferiyye'dir¹⁶⁶⁷. Gök Mescit ismini içi ve dışındaki çeşitli tonlardaki

¹⁶⁶⁵S.Durdiyev, **Türkmen Farsı Edebi**, s.80–84.

¹⁶⁶⁶Altun Ara, "Gökmescid", **DİA**, C.14, İstanbul, 1996,s. 143.

¹⁶⁶⁷Abbas Pervezi, **Merof-i Asar-ı Tarih-i Azerbaycan**, s.1; Seyid Hüseyin Şehşehani, "Vakıfname-i Mescid-i Mirabad" **Ferheng-i İnan Zemin**, s. 23.

işlemelerin bir kısmının firuze renginde olmasından dolayı almıştır ve İslam'ın firuzesi sayılmaktadır ¹⁶⁶⁸. Ayrıca çinicilik sanatındaki çeşitlilik ve inceliği, renklerin uyumu onun "İslâm Firuzesi" şeklinde tanınmasına da sebep olmuştur¹⁶⁶⁹. Gök Mescit, Tebriz'in, kalıntıları arasında bugüne kadar gelen en güzel mimari eserdir. Tamamen mermer taşla yapılmış ve çiçekli çinilerle süslenmiştir. Kapısındaki ince işçilik dikkate değerdir ve gerçekten bir sanat harikasıdır. Tebriz'in Hıyaban denilen doğu kapısında yer alan Gök Mescit'in en ilginç yapısal özelliği kubbeli avlunun kemerli yapısıdır. Çapı 16.75 m olan büyük kubbe, sekiz büyük kolondan gelen eşit açıklıkta sekiz büyük kemerle desteklenmektedir¹⁶⁷⁰. Bu eserin avlusunda cami, medrese, kütüphane bulunmaktadır¹⁶⁷¹. Akkoyunlu Sultan Yakup döneminde camiye bir hankah eklenmiştir. Üzerinde bulunan kitabede Cihânşah'ın kızı ve kendi karısı olan Hatun Can Begüm tarafından yaptırıldığı yazılmaktadır ¹⁶⁷². Yine Şarden seyahatnamesinde Cihânşah dönemi binaları için bütün binalar Cihânşah değil hanımı Hatun Can Begüm tarafından diktirilmiştir ibaresi geçmektedir ¹⁶⁷³. Bu mescid ve medresenin güzelliği ve zarifliği tarih ve seyahat kitaplarında da anlatılmış ve övgüler düzülmüştür. Bunlardan Hasan-ı Rumlu Ahsenü't-Tevârîh'te şunları söylemiştir: "*Eserlerinden biri cennete benzeyen Tebriz beldesinde bulunan yüksek bir yapı olan bir camidir. Hiç kimse işçiliği bu kadar zengin bir bina gösteremez. Yüksek takının önünde atlas göğün revakı alçak, eyvanın şemsesinin karşısında feleğin güneşi alttadır. Camiye bitişik son derece güzel ve yüksek bir kümbed yapmışlardır. Becerikli mühendisler ve dikkatli nakkaşlar, o kümbedi görülmemiş resimler ve altınla süsleyip donatmışlar ve çok miktarda emlâk vakfetmişlerdir*" şeklinde ibareler mevcut iken bu mescit için şu dizeleri yazmıştır:

¹⁶⁶⁸ Adil Başeli oğlu Başıliyev, **XI-XVII Yüzyıllıklar**, s.29.

¹⁶⁶⁹ <http://www.irankulturevi.com>.

¹⁶⁷⁰ Peter Jackson, "The Timurid ve Sefavid Period", **The Cambridge History of İran**, Cambridge University Press, C.6, Cambridge, 1986, s.757.

¹⁶⁷¹ Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârîh**, s.448.

¹⁶⁷² V. Minorsky, "Karakoyunlu Cihânşâh ve Şiirleri" **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, s.164; Hüseyin Sultanzade, **Tebriz**, s.40; Abdulali Kâreng, **Asar-ı Bastani-i Azerbaycan**, s.281.

¹⁶⁷³ Jan Şarden, **Seyahetname**, İlm, Bakü, 1994, s.22.

Yüksek takı felek eş olmuş; felek gizlice ona doğru eğilmiş

Kubbesi göğün üzerine çıkmış tabanındaki atlas örtü, semayı geçmiş¹⁶⁷⁴

Gök Mescit hakkında ünlü seyyah Şarden “*Gök Mescit 1437–1474 yıllarında İran şahlarından Cihânşah ya da Cahan (Karakoyunlu sülalesinden olan Cahan Şah 1435–1468 yıllarda hâkimiyette olmuştur) tarafından diktirilmiştir. Mescitin iki küçük minaresi özel sanatkârlıkla inşa edilmiştir. Her bir minare diğerinin üzerine uzatılmıştır. Yukarıdaki minare aşağıdakinden büyük ve yüksek olup aşağıdaki onun kısası idi*” şeklindeki ifadeleri ile gördüklerini anlatmıştır¹⁶⁷⁵.

Birçok yeri gezen ve gören ünlü seyyahlarımızdan Evliya Çelebi ise Tebriz’deki medreselerden bahsederken en önemlileri arasında Cihânşah döneminde yapılan medreseden bahsetmiştir. “*Hazırda 47 kadar tedris ocakları bulunmaktadır. İçlerinde bütün fenler tedris olunurdu. Çok meşhur âlimler vardır. En büyük medrese Şah Cihân’ındır*”¹⁶⁷⁶, Tebriz şehrinde 74 medrese vardır. Şah Cihân medresesi ile Talibiyye ve Sadigiyye adlı ocaklar devrin önemli medreseleri arasında sayıldığını” belirtmiştir¹⁶⁷⁷.

Yine Michele Membré Gök Mescit için “*Pazarın sonuna kadar düz gidildiğinde orada saat güllerine benzeyen iki minareli mescit bulunurdu. Bu mescit o kadar güzel inşa edilmiştir ki ben ne Türklerin topraklarında ne de bulunduğum diğer yerlerde böyle bir imarete rast gelmedim. Onun dış tarafı çini tabaklar gibi yaprakvari nakışlar ve güzel renkli mermerler ile bezenmiştir*” şeklinde övgülerde bulunmuştur¹⁶⁷⁸. Görüldüğü üzere Gök Mescit’i gören seyyahlar ve müellifler onun ne kadar ince, güzel ve muhteşem bir imaret olduğundan bahsederek, eşi bulunmaz mimariler arasında saymışlardır.

¹⁶⁷⁴Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü’t -Tevârîh**, s. 448

¹⁶⁷⁵Jan Şarden, **Seyahatname-i Şarden**, Çev. Muhammed Abbasi, C.II, s. 405, Adil Baxşelioğlu Baxşliyev, **Güney Azerbaycan Şehirlerinin Medeni Hayatı Seyyah Günedliklerinde (XI-XVII Yüzyıllıklar)**, s.29.

¹⁶⁷⁶ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C.II, İstanbul, 1982, s. 250.

¹⁶⁷⁷Sadigiyye medresesi Azerbaycan’ın maliyye veziri Mirza Sadig tarafından 1657–166 yıllarında yaptırılmıştır. Adil Baxşelioğlu Baxşliyev, **XI-XVII Yüzyıllıklar**, s.110.

¹⁶⁷⁸ Michele Membré, **Mission to the Lord Sphy of Persia (1539–1542)**, Çev. A.H. Morton, **School of Oriental and Arfican Studies**, London,1993, s. 51; Ahmed Kuliyev, “Tebriz Şehrinin Mimarlık Abideleri, Şah İsmail Hatai”, **Elmi Praktiki Konfransın Materyalleri**, Bakü, 2006,s.24.

Mescid'in içerisindeki işlemler birbirinden güzel gül motifi ile işlenmiştir. Gül motifleri Türkmen halılarında görülen motifler ile benzerlik göstermektedir. Ancak Torabi Tabâtabaî'ye göre Gök Mescit'in duvarında bulunan yedi küçük yıldızla donatılmış yedi yapraklı gül motifinin kelime terkininin Hasan ve Hüseyin olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Abdullahi Kâreng de bu Mescit'in Şii ve Karakoyunlular tarafından yapılan Alivelullah ve Hüseyin adının bulunduğu ilk Mescit olduğu iddiasında bulunmuştur. Mescit'in içerisinde gül nakışlarının ve çinilerin yanı sıra kitabeler de mevcuttur. Bunlardan sadece bir tanesinde lakab ibaresi Türkçe verilirken, diğer tüm kitabelerde 3 isim farsça getirilmiştir. Diğer tüm kitabeler Arapça'dır ve Arapça'nın farklı şiveleri kullanılmıştır¹⁶⁷⁹. Yine Mescit'in üzerindeki kitabeler nastali ve kufi hattı ile yazılmıştır¹⁶⁸⁰. Gök Mescit, Büyük Selçuklu dönemi mimarisinin prensiplerini merkezi plan doğrultusunda bir adım ileri götüren ve Anadolu Türk mimarisiyle aradaki bağlantıyı sağlayan önemli yapılardan birisidir¹⁶⁸¹.

2008 yılında Gök Mescit'e yaptığımız ziyarette Mescit'in içerisinde birkaç merdivenden inilerek görülebilen alanda Cihânşah'ın ve karısı Hatun Can Begüm'ün mezar yerlerinin mevcut olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız, ancak bu mezarların içerisi boştur. Boş mezar yerleri toprak halindedir, etrafı ince ve yüksek olmayan tuğla ile çevrilip ayrılmıştır, iki mezar yerinin birleştiği yerde ise taştan yapılmış işlemeli mezar taşı mahiyetinde kitap şeklinde küçük bir taş mevcuttur.

Gök Mescit Tebriz'de meydana gelen şiddetli depremler ve siyasî çekişmeler nedeniyle yüzyıllar içerisinde büyük zarar görmüş, çinileri dökülmüş, bir kısmı kırılmış bir şekildedir, dökülen kalıntılar mescitin içerisinde etrafı çevrilmiş bir şekilde sergilenmektedir. Özellikle 1465 yılında Tebriz'deki büyük depremde yıkılmış ve harabe halini almıştır¹⁶⁸². Birkaç kez restore edilen mescit,

¹⁶⁷⁹Abdulali Kâreng, **Asar-ı Bastani-i Azerbaycan**, s. 290–292.

¹⁶⁸⁰Adil Baxşelioğlu Baxş liyev, **XI-XVII Yüzyıllıklar**, ,s.29.

¹⁶⁸¹Ara Altun, “Gökmescid”, **DİA**,s. 68.

¹⁶⁸²İreç Afşar, “**Vakıfname-i Az Turkmenan**”Ferhengi İnan Zemin,s. 23. Tebriz'de çok önceleri de büyük depremler olmuş ve şehir birkaç kez yeniden aynı yere kuru lmuştur. Örneğin, 1042 yılında olan depremden sonra Hamdullah-ı Kazvinî'nin ifadesine göre bir münecimin kurtuluş çaresi olarak tavsiyesi üzerine, depremin olmasını önlemek maksadı ile şehrin, yeniden aynı yerde kurulması faaliyetine girişilmiştir W.Barthold, “Azerbaycan ve Ermenistan”, **A.Ü.D.T.C.F**, s.82.

bugün de yenileme çalışmaları devam etmektedir ve içerisine demir direkler ve iskeleler koyularak, ayakta durması için destek verilmeye çalışılmıştır. Bu güzel binanın kumbetinin ortası depremde bozulmuş ve yıkılan duvarların bir kısmı mescit içerisine dizilmiştir.

Tebriz'de bulunan diğer önemli bir mimari eser ise Cihânşah'ın hanımının yaptırdığı Büyük Cami ve medresesidir. Yine Tebriz'de Cihânşah adına kervansaray, Hemedan şehrinde Cihânşah adına ibtidai mektepler bulunmaktadır¹⁶⁸³. Ayrıca Cihânşah'ın hanımı Hatun Can Begüm de Dedeumraniye adına Tebriz'de zaviye ve hangah yaptırmış, orda eğitim vermiştir.¹⁶⁸⁴

Bu döneme ait önemli yapılardan bir diğeri de Kaşan Merkez Cami'dir. Mir'imad ya da Meydan isimli cami Kaşan'da 1462 de Emir İmadud Devleveddin Mahmud Şirvani tarafından bina olmuş ve 1472 caminin vakıfları belirtmiştir. Bu caminin üzerinde bulunan Derbi İmamı'nın kuzey tarafında bulunan kapı (serder), 1453 de güzel ve ünlü çiniler ile kitabesi sülüs hattı ve farsça yazılmıştır. Bu kitabede caminin Cihânşah döneminde ve Ebû'l Feth Muhammedi valiliği zamanı yapılmış olduğu yazmaktadır¹⁶⁸⁵.

Bu döneme ait başka bir bina ise İsfahan'da bugün Hıyaban-ı Çaharbağ denilen caddenin aşağısındaki iki eski mezarlıkta bulunan iki adet imarettir. Bu imareler Ahvat'tan İbrahim V.Alaaddin ve Hüseyin Mesnevi Ali bin Caferi adlı imamzadeye aittir. Bu binalar çeşitli dönemlere ait izler taşırken,1453 yılında Cihânşah tarafından tamamlanmıştır. Yine bu imaretlerin üzerinde bulunan kitabelerden biri 1453 yılı Cihânşah adını göstermektedir.¹⁶⁸⁶

Erdebil'de bulunan Şeyh Safi Sarayı da Cihânşah ve karısı Hatun Can Begüm'ün adınadır. Daha sonradan Cihânşah'ın damadı Şey Cafer'in oğlu Hâce Ali'ye vakfedilmiştir¹⁶⁸⁷.

Aynı şekilde bir dönem Cihânşah'ın hâkimiyeti altında bulunan Sultaniye Kalesi'nin ve içerisinde bulunan kilisenin iççiliği de önemli yapılardandır. Nitekim

¹⁶⁸³ Adil Başselioğlu Başlıyev, **XI-XVII Yüzyıllıklar**, s.110.

¹⁶⁸⁴ Muhammed Cevad Meşkur, **Tarih-i Tebriz**, s. 801.

¹⁶⁸⁵ İreç Afşar, "**Vakıfname-i Az Turkmene**" Ferhengi İnan Zemin ", s. 23.

¹⁶⁸⁶ "İsfahan", www.isfahan.ir/VisitorPages/show.aspx

¹⁶⁸⁷ Ahmed Kesrevi, **Şeyh Sufi ve Tebareş**, s.40.

Josaphat Barbaro bu kale ve kilise hakkında “ surları yok ama kaleye sahip, hisarları harap olmaya yüz tutmuş çünkü dört sen önce Cihân Şah adlı bey’in eliyle tahrip olmuş. Kalenin etrafı bir mil ve onun içinde dört sıra sandalye uzunluğunda bir kilise var. Bu kilisenin kubbesi, Venedik’teki San Joanni Paulo kilisesinin kubbesinden daha büyük. Kapının parmaklıkları yuvarlak ekmek iriliğinde toplara sahip. Turunç iriliğindeki toprak yapraklarıyla birlikte işlenmiş olan dallara yerleştirilmiş. Hatırladığım kadarıyla hepsi bir yerde bir tahtanın üzerine kakmacılık şeklinde yapılmıştı. Bu altın ve bakır işlemeciliğinde o kadar Usta ve hüner sahibi olmuşlar ki büzm ülkemizde harcayacak çok uzun vakitleri olsa bile bu işleri yapabilecek ve sunabilecek adamlar bulunmuyor”¹⁶⁸⁸ şeklindeki tasvirinden o döneme ait kale ve kilise mimarisi ve hakkında az da olsa bilgi sahibi olabiliyoruz.

Yine bu dönemde günümüze ulaşan en önemli mimari yapılardan biri Van gölünün güney kıyısında Gevaş’ta bulunan üç kümbettir. Karakoyunlular devrinden kalma bu abideler sanat tarihi bakımından çok ilgi çekicidir¹⁶⁸⁹. Bunlardan en önemlisi Van-Erciş dolaylarında bulunan Kadem Paşa Hatun Kümbeti’dir. Erciş şehrinde çıkarken yol kenarında bulunmaktadır. Söz konusu kümbetin üzerinde bulunan kitabeye göre Karakoyunlu Cihânşah zamanında Büyük Emir Devletyar’ın oğlu Emir Rüstem Bey tarafından 1458 yılında Kadem Paşa Hatun¹⁶⁹⁰, Emir Yar Ali, Şah Mustafa, Şah Sevik, Şah Ali ‘nin mezarlarının üzerine kubbe yaptırdığı

¹⁶⁸⁸ Josaphat Barbaro, **Anadolu’da ve İran’a Seyahat**,s.86.

¹⁶⁸⁹Oktay Aslanapa, “Doğu Anadolu’da Karakoyunlu Kümbetleri”, **Yıllık Araştırma Dergisi**, C. I, TTK, Ankara, 1957, s. 105.

¹⁶⁹⁰Faruk Sümer bu kitabedeki Kadem Paşa Hatun hakkında şunları söylemiştir.: “*Devletyar oğlu Emir Rüstem muhtemelen 1458-59 tarihinde Erciş hakimi ve valisi idi. Kendisi Karakoyunlu hanedanına mensup değildir. Ancak Karakoyunlu Beylerindedir. Anne Kadem Paşa Hatun’a gelince bu isimde Kara Koyunlu Kara Yusuf’un bir hanımı vardır. Ancak kitabede adı geçen Kadem Paşa Hatun pek muhtemel olarak başka bir kadındır. İkinci, fakat çok zayıf ihtimal ise şudur: Kadem Paşa, Yusuf Bey’in ölümünden sonra Devletyar ile evlenmiş ve ondan Rüstem ve diğer oğulları doğmuştur. Gerçekten bu isimde yani Devletyar Kara Yusuf ile çağdaş bir Gelayir emiri vardır. Fakat bu bana göre, kabul edilmeyecek derecede zayıf bir ihtimaldir*” şeklinde ifade ederek kitabe söz konusu Kadem Paşa Hatun’un Kara Yusuf ile eşi Kadem Paşa Hatun ile aynı olmadığı düşüncesindedir. Faruk Sümer, “Doğu ve Anadolu’da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihi Yapılar Hakkında Düşünceler”, **Bellekten**, TTK, C. LIV, S.209–211, Ankara, 1991, s. 633

yazmaktadır¹⁶⁹¹. XV. yüzyıl taş işçiliğini yansıtan bu kümbet, tek renkli düzgün kesme taştan kare kaide üzerine onikigen gövdeli olarak yaptırılmıştır. Kümbetin altın bölümünde merdivenle inilen mummyalık kısmı bulunmaktadır. Düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilmiş olan bu kümbetin kuzey cephesine sivri kemer formunda çerçeve içerisine kapı yerleştirilmiştir. Gövdede dikdörtgen pencereler ve bunların arasında da üçgen şeklinde nişler bulunmaktadır. Üzeri konik taş bir külah ile örtülmüştür.12 köşeli olup içten kubbe dıştan 12 köşeli pramit bir çatı ile örtülüdür, altında tonoz ile örtülü bir mummyalık vardır¹⁶⁹².Kümbette bugün mezar kalıntısı mevcut değildir¹⁶⁹³.

Diğer kümbet ise Erciş'ten Patnos'a giden yol kenarında sağ tarafta tarlalar içerisinde bulunmaktadır. Tarihsiz ve anonim olan bu kümbet 12 köşelidir ve içten kubbe dıştan 12 köşeli piramit çatı ile örtülüdür. Erciş'te bulunan diğer kümbet ile aralarındaki bazı benzerliklere bakarak bu kümbeti Oktay Aslanapa Karakoyunlulara ait olduğunu ifade etmiştir¹⁶⁹⁴.

Bu döneme ait diğer bir kümbet ise Gevaş'taki Halime Hatun kümbetidir. Bu kümbetin Karakoyunlulara ait olup olmadığı konusunda tartışmalar söz konusudur. Oktay Aslanapa bu kümbetin de diğer kümbetler gibi 12 köşeli olmakla beraber kenarları Bursa kemerini andıran nişlerle teşkilatlandırılmış, portalin bulunduğu kısım iyice belirtilmiş ve kapısı üzerindeki kitabede Abdülmelik İzzeddin tarafından Halime Hatun adına yaptırılmış olduğunu belirterek Karakoyunlu aşiretlerinin genç üslubu olarak kabul etmektedir. Ancak Faruk Sümer, Aslanapa'nın bu görüşüne Gevaş yöresinde XIV. yüzyılda söylendiği gibi ne Celayir hâkimiyetinden ne de Karakoyunlu yerleşmesinden söz etmenin

¹⁶⁹¹Faruk Sümer,“Doğu ve Anadolu”,**Belleten**, s.633, Kitabenin ilgili bölümü şu: “*İnsanlar arasından Ulu Tanrının rahmetine çok muhtaç ve kısa ömürlü olan onlar Emir Yar Ali ve Şah Mustafa ve Şah Sevik ve Şah Ali ve onların aziz anneleri Kadem Paşa Hatun 863 yılında vefat ettiler*”şeklindedir. Oktay Aslanapa,“Doğu Anadolu’da Karakoyunlu Kümbetleri”,**Yıllık Araştırma Dergisi**, s.105; Abdürrahim Şerif, **Ahlât Kitabeleri**, İstanbul, 1932, s.61

¹⁶⁹²Oktay Aslanapa, Karakoyunlu Kümbetleri’’,**Yıllık Araştırma Dergisi**, s.105.

¹⁶⁹³Muhsin Macit, “Karakoyunlular Döneminde Sanat Hayatı”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S.20, Ankara, 2002, s. 61.

¹⁶⁹⁴Oktay Aslanapa, “Karakoyunlu Kümbetleri’’,**Yıllık Araştırma Dergisi** s.106.

mümkün olmadığını söyleyerek itiraz etmiş ve Karakoyunlu yapısı olmadığını belirtmiştir¹⁶⁹⁵.

Van Ulu Cami üzerinde yapılan bir araştırmalarda bu cami Karakoyunlu eseri olarak görülmüş ve Kara Yusuf zamanında 1389 -1400 yılları arasında yapıldığı yazılmıştır. Ancak uzun bir süre Karakoyunlulara ait olduğu söylenen Van Ulu Cami ‘nin Ermenşahlara ait olduğu kesinlik kazanmıştır¹⁶⁹⁶.

Yine Karakoyunlu dönemine ait bir başka mimari yapı ise İrevan yakınlarında Ceferabad (Argavand) adlı bölgede 1413 yılında yapılmış türbedir. Bu türbe Emir Seyid’in oğlu Pir Hüseyin’in emri ile yapılmıştır ve türbenin üzerinde Arapça olarak “*Doğu’nun ve batının şahlar şahı devletin ve dinin dayanağı Pir Budak Han ve Noyan Yusuf’un hâkimiyetini ebedi etsin*”¹⁶⁹⁷ yazısı mevcuttur. Aynı şekilde Gorgan Merkez Cami’inde Cihânşah’ın döneminde yapıldığını üzerindeki kitabeden anlamaktayız. Söz konusu caminin üzerinde Cihânşah döneminde yazılmış taş üzerine yazılmış bir kitabe mevcuttur¹⁶⁹⁸.

Sonuç olarak göçebe kültürden gelen Karakoyunlular bu yaptırdıkları az sayıda mimari yapılar ile Yakın Doğu Müslüman devletleri üzerinde önemli bir iz bırakırken, Anadolu Selçuklu mimari yapısı ile arada bağlantı sağlayan geçiş sürecini oluşturmuşlardır. Aynı şekilde Tebriz’de ve diğer şehirlerde yaptırdıkları birkaç mimari eser ile bile olsa Timur ya da Memlûklü daha sonrasında Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı uygarlıkları gibi çok etkili olmasa da kültürel bir başarı sağlamışlardır.

¹⁶⁹⁵Faruk Sümer, “Doğu ve Anadolu”, **Bellefen**, s.638;Oktay Aslanapa, “Karakoyunlu Kümbetleri”, **Yıllık Araştırma Dergisi**, s.107.

¹⁶⁹⁶Muhsin Macit, “Edebi Faaliyetler”,**Türkler**, s.697; Faruk Sümer, “Doğu ve Anadolu”, **Bellefen**, s.638

¹⁶⁹⁷ Süleyman Mehmedov, ‘Karakoyunlu ve Batı Azerbaycan’ **Türkler**,s. 870

¹⁶⁹⁸ Hüseyin Tabâtabai, **Farmânâ-yi Türk mânân**, s. 56.

SONUÇ

Karakoyunlu Sultanı Cihânşah, Türk tarihi için önemli şahsiyetlerden biridir. Çok küçük yaşlarda Sultaniye valiliğine getirilen Cihânşah, Şahruh'un I. Azerbaycan seferi sırasında babası Kara Yusuf'un ölmesi üzerine mesul olduğu Sultaniye'yi deneyimsizliği nedeniyle bırakarak kaçmış ve bölgede kardeşleri ile hâkimiyet mücadelesi içerisine girmiştir. Şahruh'un II. Azerbaycan seferine kadar süren bu karmaşa, onun bölgeye gelerek hâkimiyeti Cihânşah'a vermesi ile biraz olsun sakinleşirken, Cihânşah için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu durum aslında Timurlular açısından da avantajlı bir durum haline dönüşmüştür. Çünkü Şahruh, Kara Yusuf'un oğlu Ebû Said'den sonra Azerbaycan ve Arran bölgesinin yönetimini Cihânşah'a bırakarak çok zor bir şekilde itaat altına alınan Ahlât, Azerbaycan, Arran ve Irak'ı Arap bölgelerini almakla kalmayıp, sürekli olarak Irak-ı Acem'i ele geçirmek için girişimlerde bulunan Karakoyunlu Türkmenlerini bir şekilde ikna edip, kontrolü altında tutmuştur. Ayrıca Kara Yusuf'un oğullarını kendi adına bu bölgeleri idare etmeye ve vekil olmalarına ikna ederek hem kendi onurunu hem de devletinin görünüşte birliğini sağlamaya çalışmıştır.

Cihânşah bölgenin hâkimiyetini ele geçirdikten sonra kendisine rakip olan ağabeyisi İskender'i Alıncak Kalesi'nde öldürtmesinin ardından yeğeni Şah Kubad'ı da öldürtmüştür. Aslında Şah Kubat'ı babasının öldürmesi için teşvik eden Cihânşahdır; ancak sonrasında Şah Kubat'ı da öldürterek bölgede kendisinin karşısına çıkacak olan güçleri yok etmeyi planlamış ve bu düşüncesinde başarılı da olmuştur. Nitekim Arran ve Azerbaycan bölgesinde Karakoyunlu hanedanından kendisine karşı koyabilecek güçte kimse uzunca bir süre çıkmamıştır.

İskender'in ve Şah Kubad'ın ölmesinin ardından Cihânşah'ın Azerbaycan'da önünde bulunan tüm engeller ortadan kalmış, Irak dışında Kara Yusuf dönemi Karakoyunlu sınırlarına yeniden hâkim olmuş ve Safevîye Tarikatı şeyhleri ile birlikte Gürcü kralı üzerine sefer hazırlıklarına başlamıştır. Cihânşah, Gürcü Alexandr'ın kendisine itaat edip vergi vermesini teklif etmiştir. Bu teklifi, Gürcü kralı tarafından red edilince Gürcistan üzerine sefer düzenlemiştir. Tiflis şehrini tahrip ettikten sonra Şamşül'de şehri 40 gün muhasara altına tutmuş ve çok sayıda kişiyi esir alarak Mısır, Horasan ve diğer Türk illerine dağıtmıştır. Gürcü seferinin ardından Bağdat üzerine sefer düzenleme kararı almıştır. Bu sefere çıkma nedeni

Bağdad hâkimi Karakoyunlu İsfend Mirza 1443 yılında ölünce yerine tayin ettiği İskender'in oğlu Elvend İskender'in yerine, Mezid Bey-i Kur, Şiblullah, Rüstem-i Tarhan, Çağrıçı'nın oğlu, Akkoyunlu Mahuk, Emir-i Ahur Hüseyin gibi emirler tarafından oğlu Fulat'ı oturtmuşlardır. Bunun üzerine Elvend b.İskender, Bağdad'a yürümüş, ancak bozguna uğrayınca yanında bulunan beylerden bazıları Cihânşah'a giderek, Bağdad Seferi'ne teşvik etmişlerdir. Bu arada Bağdad'da gün geçtikçe durum kötüye gitmiş, medreseler, ilim yerleri harap olmuş, mezarlar ezilmiş, mescitler ve mabetler yıkılmıştır. Bu durum Cihânşah'ın kulağına ulaşınca ordusunu toplayıp, Bağdad'a giderek düzen getirmeye çalışmış nitekim bu seferinde de başarılı olmuştur. Bölgeyi ele geçirdikten sonra Bağdad yönetimini oğlu Muhammedî Mirza'ya bırakırken, Musul'un yönetimini ise erkek kardeşinin oğulları Elvend, Rüstem-i Tahran, Mihmad ve İskender'in çocuklarına vermiştir. Bağdad'ın alınması ile Cihânşah Kara Yusuf topraklarının çekirdeğini oluşturan Azerbaycan ve Arap Irak'ı birleştirmiştir.

Bir süre Timurlu Şahruh'a tabi olarak Azerbaycan hâkimiyetini koruyan Cihânşah onun ölümünden ardından bağımsız hareket etmeye başlamış, sultan ve hakan unvanlarını alarak, Ali Şeker ve İsfendiyar Bey'i Sultaniye ve Kazvin'e göndererek şehirleri zapt ettirmiştir. Bu arada Horasan bölgesinde Timurlu mirzaları kendi aralarında saltanat için çekişirken, Cihânşah iyice güçlenmiş ve mirzaların elinde bulunan yerleri Irak-Acem, Fars ve Kirman gibi bölgeleri tek tek alma çabası içerisine girmiştir. Sultaniye, Kum, Hemedan İsfahan, Şiraz, Kirman'ın yanı sıra Horasan bölgesine geçerek Curcan ve Damgan gibi önemli şehirleri ele geçirmiştir. Böylece Cihânşah, oğlu Pir Budak'ın ve emirlerinin desteği ile İsfahan, Şiraz, Kirman, Hemedan, Save, Rey, Kazvin, Gilan, Kaşan ve civar bölgelerini uzun süredir elinde bulunduran Timurlu hâkimiyetinden çıkararak Karakoyunlu hâkimiyetine sokmuştur. Fars, Kirman ve Irak-ı Acem bölgesi artık Cihânşah'ın hükümdar olduğu Karakoyunlu toprağı halini alırken, sınırlar genişletilmiştir. Özellikle Curcan ve Damgan'ın ele geçirilmesi ile Celayirli Türkmenleri ve sınır boyları Cihânşah'a boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Sonrasında ise Timurlu Sultan İbrahim'in itaat etmesi aslında Cihânşah'ın bölgedeki gücünün bir göstergesi olurken, Horasan bölgesinin tek hâkimi olma yolunda ilerlediğinin de kanıtıdır. Nitekim Cihânşah, Curcan'da yedi ay kaldıktan ve bu süre içinde oranın

işlerini düzene koyduktan sonra Herat'a doğru hareket etmiştir. Timurluların başkenti Herat'a sefer düzenleyen Cihânşah bölgeyi ele geçirip, kısa süre de olsa elinde tutmayı başarmıştır. Ancak Ebû Said ile yaptığı uzun diplomatik görüşmeler, elçi ve mektup trafiğinden sonra oğlu Hasan Ali'nin isyan etmesi üzerine anlaşma yaparak bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmaya göre Cihânşah'ın Horasan'ı boşaltması Irak'ı Acem, Fars ve Kirman'ı Karakoyunlularda kalması şartı ile barış sağlanmıştır.

Bu süreç Karakoyunlu devleti en parlak dönemi olmuştur. Horasan seferinden sonra artık Azerbaycan, Arap Irak, Acem Irak Fars ve Kirman bölgelerini ele geçiren Cihânşah, Şirvanşahlar, Gürcü, Gilan ve Mazenderan hâkimlerine kendisini kabul ettirmiştir. Cihânşah'ın kısa süre de olsa Herat'ı ele geçirmesi aslında Karakoyunlu devletinin gücünü gösterirken, Timurlularında bir bakıma sonunun geldiğinin kanıtıdır. Yapılan anlaşmadan sonra Herat'daki Karakoyunlu hâkimiyeti Timurlular tarihinde, doğrudan doğruya daha başka sonuçlar doğurmayan, ancak kısa ve geçici bir dönem olarak kalmıştır. Bundan sonra bu bölgede ne yeni Türkmen askerî harekâtı gerçekleşmiş ne de Türkmen valiler Horasan'da uzunca bir müddet tutunabilmişlerdir.

Cihânşah topraklarını genişletip, Horasan'da bulunduğu ve Timurlu Ebû Said ile mücadele ettiği dönemde Maku kalesinde mahkûm olan oğlu Hasan Ali hapisten kurtulup, Emir Arapşah-ı Âyinlu ve Uzun Hasan Bey'in amcası Akkoyunlu Mahmud Bey ile Tebriz'i ele geçirmişlerdir. Oğlu Hasan Ali'nin ayaklandığı haberi kulağına gelen Cihânşah, Ebû Said ile yaptığı barış anlaşmasından hemen sonra Horasan bölgesinden ayrılıp Azerbaycan tarafına doğru yola koyulmuştur. Daha sonraki dönemde oğulları Hasan Ali ve Pir Budak'ın isyanları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Önce Hasan Ali'nin üzerine sonrasında Şiraz ve Bağdad'a oğlu Pir Budak'ın üzerine saldırmış ve oğlu Pir Budak'ı öldürterek yine hâkimiyeti kendi otoritesi altında tutmayı başarmıştır. Nitekim azmi ile genişlettiği devletini çok yüksek seviyeye ulaştırıp, Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Kirman, Umman denizi, Azerbaycan'dan Rum ve Şam sınırına kadar olan bölgeyi tek hâkimiyeti altına toplamış oldu.

Cihânşah bir taraftan Timurlu Mirzaları ve kendi oğulları ile uğraşırken diğer taraftan Erdebil Tekkesi, Hurûfîlerin isyanı ve Mü'âşa'lar gibi dinî hareketleri

bastırmak ve iktidarı elinde tutmak için uğraş vermiştir. Bunun için ilk olarak Safevîye Tekkesi Şeyhi Cüneyd'in etrafında çok fazla mürit toplanmasından rahatsız olan Cihânşah, Şeyh Cafer'in yardımlarını alarak onu tekkeden uzaklaştırmıştır. Yine benzer şekilde Karakoyunlu devletinin başında bulunan bir sultan olarak, siyasî iktidarı elinde tutma adına Tiflis ve civarını yağmaladıktan bir yıl sonra Hurûfi katliamını gerçekleştirmiştir. Ardından Huzistan, Irak Arap'ın güney doğusunda Timur Devleti ve Karakoyunlu Devleti içinde olmak üzere iki bölüme ayrılmış olan ve zaman zaman isyan çıkaran Müşa'sa'lar yine Cihânşah tarafından başarıyla durdurabilmiştir.

Nitekim bütün bu isyanlara ve ayaklanmalara rağmen doğuda Horasan'dan Anadolu'ya, güneyde Basra Körfezinden Kafkasya'ya kadar hâkim olan Cihânşah, dönemi içerisinde en büyük hükümdarlardan biri olmayı başarmış ve bölgenin tek hâkimi olmuştur. Bu arada bölgede giderek büyüyen ve kendisine tehlike oluşturan Akkoyunlu ilerlemesini durdurabilmek için Tebriz'den Diyarbakır'a doğru harekete geçmiş, yakınlarında bulunan Sancak mevkiinde konaklamış vaziyette iken Uzun Hasan Bey ve adamları tarafından baskına uğrayarak öldürülmüştür. Cihânşah'ın ölümü ile Karakoyunlu'ya ait olan Azerbaycan, Doğu Anadolu, Irak-ı Arap ve İran Akkoyunluların eline geçmiş ve bölgede dengeler değişmiştir. Cihânşah'ın ölümünün ardından Uzun Hasan Bey onun yerine Tebriz'e yerleşmiş ve artık Karakoyunlu devleti bir bakıma sona ermiştir.

Hükümdarlığı döneminde merkezi otoriteyi tek merkezde toplamak için uğraş veren Cihânşah siyasî mücadeleler nedeniyle kendi döneminde varlığını sürdüren Osmanlı, Timurlu, Akkoyunlu ve Memlûk gibi devlet teşkilatı, askerî teşkilat ve adli organları tam olarak geliştirip yerleştiremezken, bu durum biraz da göçebe kültürden gelen bir geleneğin mevcut olmasından dolayı tam da algılanamamıştır. Kendi döneminin önemli sultanlarından ve yakın dostu olan Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiği yıllarda top ve tüfek gibi ateşli silahlar kullanıp, askerî teşkilatı mükemmel bir seviyeye ulaştırırken, aynı dönemde Irak-ı Acem, Fars ve Kirman fethine giden Cihânşah'ın ordusunda ve askerî teşkilatında daha ilkel unsurlar yer almıştır. Aynı şekilde adlî organ, ticaret ve mimarî gibi diğer alanlarda da askerî teşkilatta görülen yarım kalan bir teşkilat yapısı ve eksiklik görülmektedir.

Cihânşah civar ülkeler ile ilişkilerine önem vermiştir. Özellikle Osmanlı sultanları ile dostane ilişkiler içerisinde bulunmuş, Yakın Doğu'da giderek güç kazanan Timur tehlikesine karşı daima ilişkilerini dengede tutup, akrabalık ve Oğuzculuk politikası üzerinden karşılıklı hoşgörü ile devam ettirmiş ve gerektiğinde birbirlerinin çıkarları korunmaya çalışılmıştır. Karakoyunlu–Timurlu ilişkisini incelediğimizde ise Karakoyunluların sürekli olarak Timurlulara karşı mücadele etmiş ve birçok kez karşı karşıya gelmiş olduklarını görmekteyiz. Yakın Doğu'nun en büyük devleti olan Timurlu hükümdarları sürekli olarak Karakoyunluların bulunduğu Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesine müdahale ederek, Karakoyunluları denetim altında tutmaya çalışmıştır. Ancak Cihânşah döneminde bu durum tersine dönmüş ve Timurlu toprakları Karakoyunlular tarafından tehdit edilir duruma gelmiştir. Cihânşah döneminde Memlûklular ilişkilerine baktığımızda ise daha temkinli ve istikrarlı bir politika izlenmiş olduğunu görmekteyiz.

Cihânşah döneminde Karakoyunlu Devleti imparatorluk boyutlarına ulaşmış, sözü geçen önemli devletler arasında sayılmıştır. Aynı zamanda imar faaliyetlerine verdiği önem, dinî ve tasavvufî düşünceleri ve Hakiki mahlası ile yazdığı şiirleri ile hem edebiyat, hem de mimari ve ilimde devletini söz sahibi yapmıştır. Aynı şekilde devlet bünyesinde himaye ettiği alim,şair ve edipler ile devetine güç katarken, kültürel açıdan ilerlemesi için çaba sarf etmiştir.Nitekim hükümdarlığı zamanında Tebriz'i bilinen ve güzel bir şehir haline getirirken, yaptırmış olduğu Gök Mescit geçmişten günümüze dillere destan olmuştur. Ayrıca hamiyet uslubü ile sarayında âlim, şair, edip gibi birçok sanat adamını koruma altına alarak Karakoyunlu edebiyatını, ilim ve mimarisini geliştirmek ve üstün seviyeye ulaştırmak için çaba harcarken, hem Türk edebiyatı ve sanatına hem de Fars sanat ve edebiyatın da yeni bir boyutun başlatıcısı olmuştur.

Cihânşah döneminde devam eden siyasî mücadelelere rağmen Herat ve Tebriz arasındaki kültürel ilişkiler devam etmiştir. Nitekim Cihânşah'ın ve diğer Karakoyunlu sultanlarının, âlim, edip ve şairleri vb. koruması, onların, siyasî iktidarlarını, himaye ettikleri sanatkârların eserleriyle Timurlu döneminde görüldüğü gibi pekiştirme geleneğini devam ettirdiklerini göstermektedir. Yine bu dönemde şiire önem verilmesi Karakoyunlu idaresinde ve sanatında görülen Fars kökenli elit

sanatkâr zümresi arasındaki ilişkilerin var olması, dönemin edebiyatındaki Fars etkisini izah etmek açısından önemlidir.

Karakoyunlu hâkimiyeti altında bulunan birçok şehir buldukları konjoktor ve ürettikleri hammadde nedeniyle önemli ticaret merkezleri arasında bulunurken, Karakoyunlu hükümdarları da ticaretin gelişmesi için bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Cihânşah iç ve dış ticaretin gelişmesine önem vermiş ve bu konuda civar devletler ile ilişkisinde özenli davranmıştır Cihânşah ülkesinde bulunan ve ticaretin yoğun olarak görüldüğü güzergâhlara kervansaraylar yaptırmıştır. Nitekim Tebriz’de kendi adına yaptırdığı kervansaraylar mevcuttur. Cihânşah’ın hâkimiyeti döneminde deniz yolları ve diğer yollar kısmen canlanmıştır. Cihânşah’ın hakimiyeti altında tuttuğu illerdeki ticaret kervanlarının artması ve onların hareketleri kaynaklarda az da olsa yer almaktadır. Bu dönemde ticaret kervanlarının serbest hareket etmesi için bir takım tedbirler alınmıştır. Bu amaçla etraftaki arazilere nümayendeler gönderilir, özel kâtipler ticaret ile bağlı birçok meseleler ile ilgilenir, ticaret yolları o merkezlerden geçirilir, değiştirilecek ürünler yenileri müeyyen edilirdi.

Aynı şekilde toprak ve arazi yönetimi açısından düzenleme yapmış, ikta, soyurgal, tiyul olmak üzere emirler ve hanedan üyelerine takdim etmiştir. Bu tür azari yönetimi aslında Karakoyunlu devletinin merkezileşme süreci olan Cihânşah dönemi içerisinde sosyo-ekonomik temelin daha ileri gitmesi ve miri mülkiyetin yaygınlığı ile birleşince hükümdarın otoritesinin artmasını ve merkezin giderek güçlenmesini sağlamıştır. Ancak Cihânşah tarafından verilen iktalar sultan ve hâkim sınıf arasında bir takım uyuşmaları sağlarken, çelişmeleri ortadan kaldıramamıştır. İdarelerinde geniş topraklar ve maiyetlerinde önemli askerî kuvvetler bulunan ve merkezdeki devlet teşkilatının küçük bir örneği olan ikta sahipleri bazen sultan ile bazende kendi aralarında mücadelelere giriştikleri ve iktalarını az bulanların bazen müşterek bazende yalnız olarak hükümdara isyan etmişlerdir ki bunun en iyi örneğini Cihânşah’ın oğulları Hasan Ali ve Pir Budak örneğinde açıkça görebilmekteyiz. Aynı şekilde Cihânşah döneminde özellikle vakıf arazi konusunda da düzenlemeler yapılmış, Müslüman ve Hristiyan idarelerine vakıf mülkiyeti verilirken bir takım mükellefiyetler ve şartlar çerçevesinde, vakıf mülkiyetinden alınan gelirlerin bir kısmı mescit, medrese ve başka dinî imaretlerin yapılmasında kullanılmıştır.

Kaynaklarda Hurûfliği, Şîfliği, Rafîziliği, Ehl-i Haklığı tartışma konusu olan Cihânşah'ın tarikat mensubiyeti tam olarak açıklanamamıştır. Cihânşah'ın dinî inancına baktığımızda onun Müslüman bir hükümdar, şair ve mutasavvıf olduğunu görmekteyiz. Nitekim onun etrafında bulunan sûfilerin hem Sünnî, hem de Şîî çevreden oldukları bir gerçektir. Sünnî ve Şîî ayrımı yapmadan bütün mutasavvıflar ile iyi ilişkiler içinde bulunmuştur; ancak öte yandan iktidarı elinde tutabilmek adına ortaya çıkan Şîî hareketlerine zaman zaman müdahale etmiştir. Nitekim şiiilerinde Hurûfî öğeleri bulunmasına rağmen Hurûfliği yayan Fazlullâh'ın kızının liderliğinde gelişen isyan hareketlerine cevabı çok sert olmuştur. Yine Safevîye Tarikatı şeyhi Şeyh Cüneyd'di bölgede çok fazla güç kazanmaya başlamasından dolayı Erdebil'den uzaklaştırmış olması düşündürücüdür. Cihânşah, Şîî-Sünnî ayrımı yapmadan politik davranarak ilişkilerini çıkarlarına göre kurarak hareket etmiş zaman zaman Şîî, zaman zaman Sünnî gruplara saldırıda bulunup otoritesini korumaya çalışmıştır. Öte yandan Cihânşah'ın dinî akidesi için Sünnî ya da Şîî olduğunu söylemek çok zor iken, bize göre Hurûfî ve Mevlevî etkisinde kalan iyi bir mutasavvıf olduğu bir gerçektir.

Sonuç olarak ticaret sanat, ilim ve medeniyet adına ülkesinde büyük işler başarmış olan Cihânşah zamanında Karakoyunlu devleti bir nebze de olsa sakin ve huzur içerisinde yönetilirken, devletini faziletli ve yüksek seviyelere taşımıştır. Emsalleri olan Fatih Sultan Mehmed ve Uzun Hasan Bey gibi ilim, sanat, adalet ve imar gibi konulara önem vererek devletleşme süreci içerisinde teşkilatlanmak için girişimlerde bulunmuş, siyasî ve askerî anlamda yeni atılımlar ve politikalar güdümüş, halkına refah ve düzenli bir devlet kurma çabası içerisine girmiştir. Ancak Sünnî-Şîî mücadeleleri, kendi oğullarının isyanları, Timurlu mirzaları ile mücadele ve Akkoyunlu saldırıları nedeniyle devlet bünyesindeki teşkilatlanmayı tamamlayamamıştır.

Bunun yanı sıra Cihânşah dönemi sadece kendi dönemi siyasî olayları ile kalmayıp, Yakın Doğu ve Azerbaycan XV. yüzyıl dinî tarihi, özellikle İran'da Türkmen hâkimiyetinin yeniden sağlanması, Azerbaycan bölgesinin Türkleşmesini sağlayacak yeni iskân hareketlerinin oluşması, yine Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletinin devamı mahiyetindeki kurulan Safevî Devletinin kuruluşu, Timurlu,

Memlûklı ve Osmanlı devletlerinin siyasetinin ve dönem olaylarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

ÖZET

Türk tarihinin önemli hükümdarlarından biri olan Sultan Cihânşah uyguladığı olduğu yayılcı politika, edebiyat, sanat ve mimariye verdiği önem ile daha önceki Karakoyunlu hükümdarlık anlayışına yeni bir boyut kazandırırken renkli kişiliği ile dikkat çekmiştir. Yapmış olduğu seferler ile sınırlarını Doğu Anadolu'dan İran, Irak-ı Arap, Azerbaycan ve Timurluların başkenti Herat'a kadar genişleterek, siyasî ve kültürel bir hareketlilik sağlayarak döneme damgasını vurmuştur.

Söz konusu çalışmada, Sultan Cihânşah dönemi siyasî olaylar çerçevesinde Timurlu Mirzaları ile mücadele ve sınırlarını genişletme çabası, oğulları Hasan Ali ve Pir Budak isyanlarına karşı aldığı tedbirler, Müşâ'sa'lar, Hurûfîler ve Safavîye Tarikatı gibi hâkimiyet alanı içerisinde ortaya çıkan dinî hareketlere karşı uyguladığı politika ve aldığı önlemler yanında ezeli düşmanları Akkoyunlular ile mücadelesi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Bunlara ek olarak Sultan Cihânşah'ın edebî kişiliği, dinî görüşleri, devlet, askerî ve iktisadî teşkilat konusunda yaptığı girişimler, faaliyetler ve Türk kültürüne bıraktığı etki ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler:Cihânşah, Karakoyunlu, Timurlu, Akkoyunlu, Edebiyat, Sanat

AYŞE ATICI ARAYANCAN

ANKARA / 2010

ABSTRACT

The reign of Sultan Jehan Shah witnessed one of the most lively eras in the progress and expansion of the Karakoyunlu state .Jehan Shah's expansionist policy and his emphasis on politics, literature, the arts, and architecture added a new dimension to Karakoyunlu statecraft while his colorful personality gained much attention. In addition, by extending his borders to Eastern Anatolia, Iran, Iraq, Azerbaijan, and the Timurid capital Herat through military expeditions, he injected political and cultural liveliness into his realm and left a deep imprint as a Turkmen ruler.

In this work, within the framework of political events during the reign of Sultan Jehan Shah, the struggles with the Timurid *mirza* (aristocracy) and attempt to extend his borders; the measures he took in the face of uprisings by his son Hasan Ali and Pir Budak; his policies toward the *tariqah* (religious orders) under his rule, such Mūşa'şas, Hurufis, and Safevîds; and his fight with his deadly foes, the Akkoyunlus, are studied in detail. In addition, Sultan Jehan Shah's literary persona, religious views, as well as his administrative, military, and economic initiatives are covered in depth.

Key words : Jehan Shah, Karakoyunlu, Timurid, Akkoyunlu, Literature, Art

AYŞE ATICI ARAYANCAN

ANKARA / 2010

KAYNAKÇA

1.Kaynak Eserler

Abdüselam bin Ömer El-Mardinî, **Ümmü'l İber (Abdüselam Efendi'nin Mardin Tarihi)**, çev. Hüseyin Haşimi Güneş, İmak Ofset Basım Yayınları, İstanbul, 2007.

Âşık Paşa-zâde, **Tevarih-i Al-i Osman (Âşık Paşa-zâde Tarihi)**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332.

Arapşah, Ahmed Bin Abdullah bin, **Tarih-i Timur Gorgan**, Çev.Nazmizade Mutaza, İbrahim Müteferrike Maatbası, İstanbul.

Anonim, **Alem Ârâ-yı Şah İsmail**, Haz. Asgar Montazer Sahib, Şirket-i İntişarat-ı Elmi ve Ferhengi, Tahran, 1386/2008.

Anonim, **Târîh-i Kızılbaşân**, haz. Mir Hâşim Muhaddis, İntişarat-ı Behnam, Tahran, 1361/1983.

Anonim, **Tezkiretü'l-Mülûk, (Tadhkirat al-Mulûk A Manual of Safavid Administration (circa 1137-1725))**, Çev. Minorsky Londra, 1943.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Budak Münşi Kazvînî, **Cevâhirü'l-ahbâr: Bahş-i Tarih-i İran az Karakoyunlu ta Sal-ı 984**, Haz. Muhsin Behrâm Nejâd, Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub, Tahran, 2000.

Çelebi, Tacizade Sa'di, **Münşeât**, Neşr. Necati Lugal, Adnan Erzi, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1956.

Devletşah, **Tezkiretü'ş Şûara, (Devletşah Tezkiresi)**, Çev. N.Lugal, İstanbul, 1957.

El-Aynî **Es-Seyfü'l-Mühenned fi Sireti'l-Meliki'l Müeyyed, Şeyh El Mahmûdî'**, Haz. Hans Ernest, Kahire, 1962.

El-Makrizî, **Kitâbu's-Sülûk li Ma'rifet-i Düveli'l-Mülûk**, Tahkik: Sa'id Abdulfettâh Âşur, Mısır, 1970-1973.

Esterabadî, Aizi b. Erdeşir, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

Fazullâh-i Rûzbihân-ı Hunci-i İsfahanî **Târîh-i Âlem Arâ-yı Emînî**, Çev. T.A Minorky, V.Minorsky, İlm, Bakü, 1987.

_____, **Târîh-i Âlem Arâ-yı Emînî**, Haz. Muhammed Akber Ashig (Eşik), Miras-ı Mektup, Tahran, 1382.

Fatih Devrine Ait Münşeât Mecmuası, Neşr. Necati Lugal, Adnan Erzi, İş Bankası, İstanbul,1956.

Feridun Bey, **Münşaatu's-Selâtin**, İstanbul, 1275.

Gaffârî, **Tarih-i Cihân-âra**, Neşr. Hasan Neraki, Tahran, 1343/1965.

Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't -Tevârih**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2006.

Hafız Ebrû, **Zübdetü't-Tevârih**, haz. Sayyed Kemal Hac Cevadi, Sazman-ı Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran, 1380.

Hoca Sadedin, **Tâcü't-Tevârih**, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.1-2, M.E.B., İstanbul,1974.

Hândmîr El-Hüseynî, **Habîbü's-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer**,C.4,Haz. Muhammed Debîr-siyakî, Tahran, 1333/1955.

_____, **Zeyl-i Tarih-i Habibü's-Siyer, Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî**, Haz. Muhammed Ali Cerrahi, Neşr-i Gosterde, Tahran, 1370/1992.

İbn Hacer el-Askalânî, **İnbâ'ü'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-Ömr**, Tahkik: Muhammed Abdulmuid Han, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

İbn Tagri Birdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûk-i Mısır ve'l-Kâhire**, Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut-Lübnan, 1992.

_____, **Havâdisü'd-Duhûr fi Mede'l-Eyyâm ve's-Suhûr**, Neşr. W. Popper, California, 1930.

İdris-i Bitlisi, **Heşt Bihişt**, Haz. Mehmed Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, C.II, Bitlis Eğitim Tanıtma Vakfı, Ankara,2008.

İsfezârî Muhammed A.Z. **Ravzat'ul-Cennât fi Evsaf-ı Medine-yî Herat**, Haz. Muhammed Kazım İmam, İntişarat-ı Daneşgah-ı Tahran, Tahran, 1339/1961.

İshak Hacı, **Kâşif ul-Asrâr ve Dâfi ul-Aşrâr**, İstanbul, 1291.

İskender Beğ Turkman, **History of Shah Abbasi The Great: Tarih-e Alamara-ye Abbasi**, çev. Reger M. Savory, Westview Press, C.I-II, Boulder, Colorado, 1978.

Kâtip Ferdî, **Mardin Artuklu Melikleri Tarihi(Mardin Mülûk-i Artukkiyye Tarihi ve Kitabeleri Vesâir Vesâiki Mühimme)** Nşr. Ali Emiri, Haz. Y.Metin Yardımcı, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Kazvînî, Valeh-i İsfahânî-yi, Muhammed Yusif, **Hold-ı Barin, (Tarih-i Timuriyan ve Türkemanan)**, Haz. Mir Hâşim Muhaddis, Miras-ı Mektup, Tahran, 1379/2001

Kazvînî, Yahyâ Abd'ül-latif el-Hüseynî, **Lübbü't-Tevârîh**, haz. Seyyid Celaledin Tehrani, Tahran, 1314/1936.

Kerbelaî, Hüseyin, **Ravzatü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân**, yay. Cafer Sultan el-Kurraî, C. I-2, Tahran, 1344/1966.

Makrizî, **Kitâbe es-Sülûk li Mârifet Düvel el-Mülûk**, Tahkik: Sa'id Abdulfettâh Â'sur, Kahire, 1970.

Mirhvand, **Tarih-i Ravzatu's-Sefa Fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ**, Tashih. Cemşid Kiyanfêr, İntişarat-ı Esatir, Tahran, 1380/2002.

Müneccimbaşı, Ahmed Dede, **Sahaif-ül Ahbar fi Vekayi-ül A'sar**, C.1, Çev. İsmail Erünsal, Tercüman, İstanbul.

Neşrî, Mehmed, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ**, Neşr. Faik Reşid Unat, M.A. Köymen, TTK, Ankara, 1987.

Nizameddin Şami, **Zafernâme**, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1949.

Reşiduddin, Fezllullah, **Câmi'üt-Tevârih (Tarih-i Oğuz)**, Haz. Muhammed Revşen, Miras-ı Mektup, Tahran, 2005.

Semerkandî, Abd'ür-rezzak **Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn**, Neşr. Abd'ül-Hüseyn Nevâî, Pejuhaşgah-ı Ulum-i İnsani ve Mutala'at-ı Ferhengi, Tahran, 2004.

Solakzade, **Solakzade Tarihi**, Babali -Mahmud Bey Maatbası, İstanbul, 1297.

Şerefhan Bitlisi, **Şerefnâme**, Çev. E.Emin Bozarslan, İstanbul, 1971.

Şükrullah, **Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi**, İstanbul, Arkadaş Basımevi, 1939.

Tihranî, Ebu Bekr-i, **Kitâb-ı Diyârbekriyye**, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Tevhid, Ahmed, **Meskûkât-ı Kadime-i İslamîye Kataloğu**, İstanbul, 1321

Tursun Bey, **Tarih-i Ebû'l Feth**, Haz. Mertol Tulum, Baha Maatbası, İstanbul, 1977.

Yezdî, Şerefeddin Ali, **Timur ve Tüzükâtı**, Çev. Kevser Kutay, Acedemyplus, Ankara, 2000.

2.Araştırma Eserler

Adel, Perviz, **Rabita-i Harici Devletha-i Karakoyunlu ve Akkoyunlu**, Daneşkah-ı Şiraz, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Şiraz,1380.

Afşar,İrec, **Tarih-i Azerbaycan**, Tahran, 1989.

_____, **Tarih-i Cedid-i Yezd**, Tahran, 1340.

_____, “Vakıfname-i Az Türkmenan-i Karakoyunlu” **Ferheng-i İran Zemin**, C. 20, Tahran, Neşr-i Sohen,1385/2007.

Ağayev,R.E. **Azerbaycan ve Merkezi Asya Devletlerinin Karşılıklı Münasebetleri XV-XVI. Asırlar**, Kür Neşriyat, Bakü, 2004.

Ahmed b. Hüseyin b. Ali-yi Kâtip, **Tarih-i Cedid-i Yezd**, haz. İrec Afşar, Tahran, 1345/1967.

Ahmadov, Sahahi, **Azerbaycan’da Şiiliğin Yayılma Süreci**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.

Ajand, Yakup, **Tarih-i İran (Devre-yi Timuriyan)**, Pejuheş Az Daneşgah-ı Cambridge, Cami, Tahran, 1378/2000.

_____, **Hurûfiye der Tarih**, Neşr-i ney, Tahran,1379/2001.

Aka, İsmail, **İran’da Türkmen Hâkimiyeti (Karakoyunlular Devri)**,TTK, Ankara, 2001.

_____, **Timur ve Devleti**, TTK, Ankara, 2000.

_____, **Mirza Şahruh ve Zamam(1405–1447)** ,TTK, Ankara,1994

_____, “Şahruh’un Azerbaycan ve Doğu Anadolu Üzerine Seferleri” **X.Türk Tarih Kongresi–1986**, C.III, TTK, Ankara, 1991.

_____,“Şahruh’un Karakoyunlu Üzerine Seferleri” **Tarih İnceleme Dergisi**, E.Ü.Edb. Fak. Yayınları, S. IV, İzmir,1989.

_____, “Timurlular”, **Genel Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Yayınları C.IV, Ankara, 2002.

_____, “Timur’un Ankara Savaşı Fetihnamesi”, **Belgeler**, C.XI, S.15, TTK, Ankara, 1981–86.

_____, “Selçuklu Sonrası Orta Doğu’da Türk Varlığı”, **Genel Türk Tarihi**, C.4,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002.

_____, “Şahruh’un Karakoyunlular Üzerine Seferleri”, **Tarih İnceleme Dergisi**, C.IV, İzmir, 1989.

_____, "Timurluların Azerbaycan ile Alâkaları", **Türk Kültürü**, C.XXX, S.345, Ankara, 1992.

_____, "Timur'un Ölümünden Sonra Güney-İran'da Hâkimiyet Mücadeleleri", **Atsız Armağanı**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976.

_____, "Diyarbakır'da Akkoyunlu Hâkimiyeti", **Türk Kültürü**, S.325, Ankara, 1990.

Akbıyık, Hayrunisa, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları", **Bilig**, S.30, Bolu, 2004.

Akışık Gülşen Seyhan, "Fazullah B.Rûzbihân-i Huncî'nin Yaşamı ve Yavuz Sultan Selim Han'a Yazdığı Türkçe Manzum Yakarışı", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.4, Ankara, 2005.

Akkoyunlu N. Aygün, Şen Adil, **Türkmen Akkoyunlu İmparatorluğu**, Grafik Yayınları, Ankara, 2003.

Akkuş, Fatma, **Akkoyunlu Memlûklü Münasebetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

Aksu, Hüsamettin, "Cavidanname", **DİA**, TDV Yayınları, C.3 İstanbul, 1997.

Alan, Hayrunisa, **Sultan Ebû Said Devri Timurlu Tarihi(1451-1469)**, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996

Aliyarlı, Süleyman, **Azerbaycan Tarihi, Uzak Geçmişten 1870'li Yıllara Kadar**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 1996.

_____, "XIV. Yüzyılın Başlangıcında Halk Ütopyaları Siyasî Birlik Meyli", **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, 1996.

Allaouche, Adel, **Osmanlı-Safevî İlişkiler Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.

Anay, Harun, "Devvani", **İ.A.**, M.E.B Yayınları, C.9, İstanbul, 1994.

Andreasyan, Hrand D. "XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, S.3, İstanbul, 1973.

Ara, Altun, "Gökmescid", **DİA**, YTY, C.14, İstanbul, 1996.

Arslanoğlu, İbrahim, "Aleviliğin Tarihsel ve Sosyal Temelleri" **Türk Kültürü ve Hacı Bektâşi Veli Araştırma Dergisi**, S.23, Ankara, 2002.

Aslanapa, Oktay, “Doğu Anadolu’da Karakoyunlu Kümbetleri”, **Yıllık Araştırma Dergisi**, TTK, C. I, Ankara, 1957.

Atılgan, Sevay Okay, “Karakoyunlu Türkmenlerine Ait Türk ve İslam Eserleri Müzesi 1949 Numarada Kayıtlı Hamse-i Hâcû Kirmânî ve Önemi”, **XIV. Türk Tarih Kurumu Kongresi**, TTK, C.1, Ankara, 2005.

Aşkar, Mustafa, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvettiyye’nin Tarihi Gelişimi ve Halvettiyye Silsilesinin Gelişimi”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.39, Ankara.

Aşurbeyli, Sara, **Bakü Şehri’nin Tarihi**, Avrasya Press, Bakü, 2006.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, **Tarihte Tebriz**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara, 2007.

Avneg, Hangeldi, **Şahe-yi Ferhengi-yi İttihadiye-yi Revşenfikran-ı Türkmen**, Tahran, 1386/2008.

Babinger, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Uçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1982.

Bakî, Mustevfi-yi, **Cami-i Müfidi**, C.II, Tahran, 1135.

Barbaro Josahat, **Anadolu’da ve İran’a Seyahat**, Çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

Barkan, Ö.Lütfi, “Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey’e Ait Kanunlar”, **Tarih Vesikaları**, S.1-2, TTK, Ankara, 1941.

_____, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.

Bartold, W., **Azerbaycan Tarihinin Kısa Hülasası**, C.I-II, Hisse, Moskova, 1963.

_____, **Uluğ Bey ve Zamanı**, Çev. İsmail Aka, TTK, Ankara, 1997.

_____, **Türk Etnosu Qafqazda**, C.V, Hisse, Moskova, 1968.

_____, “Azerbaycan ve Ermenistan”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Çev. İsmail Aka, C.8, S.14/23, Ankara, 1963.

Baxşliyev, Adil, **Güney Azerbaycan Şehirlerinin Medeni Hayatı Seyyah Gündeliklerinde (XI-XVII Yüzyıllıklar)**, İlm, Bakü, 2003.

Bahram-nejad, Muhsin, **Serguzeşt-i Karakoyunluha ve Akkoyunluha**, Merkez-i Pejuheş-i Miras-ı Mektup, Tahran, 1386/2008.

Bağırılı, Rasim, **Akkoyunlu Karakoyunlu Hanedanlıkları Dönemi At ve Koç (Koyun) Figürlü Mezar Taşlarının Çağdaş Seramik Sanatı Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

Bertels B.E., **Navoi i Djami, İzbrannie Tzudi, İzdatelstvo "Nouka" Qlavnaya Udaktsiya Vostoçnoy Literatuzı**, Moskova, 1965.

Brocelmann, Carl, **Geschichte Der Arabischen Litteratur**, II, Leiden 1949.

Brosset, **Histoire de la Géorgie**, Imprimerie de l'Academie Impériale des Sciences C.II, S.Petersbourg, 1849.

Brown, Edward, **Az Sadi ta Camî**, Çev. Ali Asar Hikmet, İntişarat-ı İbn Sina, Tahran, 1339.

Bundakof, B.E., **Türk Uluslarının Yer Yaddaşları**, İlim, Bakü, 1994.

Buse, Heribert, **Teşkilat-ı Divan-ı İslami**, Çaphane: Nakş-i Cihan, Tahran, 1368/2008.

Bouvat, L., "Şahrüh Mirza", **İ.A.**, M.E.B. Yayınları, C.11, İstanbul, 1950.

Cefiyev, Tahir, "XIV. Asrın Sonu- XV. Asrın Evvellerinde Azerbaycan Devletçiliğinde Hukuki Varislik Problemi ve Onun Beynelhak Münasebetlerde Aksine Dair (Hoca Sededdin 'Tacüt-Tevarih Eserinin Materialları Esasında)", **Şah İsmail Xetai, Elmi-Praktiki Konfransın Materialları**, Bakü, 2006.

Caferoğlu Ahmet, Talip Yücel, "Güney Azerbaycan ve İran'da Türkler", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1976.

_____, "Azerbaycan Tarihine Umumi Bir Bakış", **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, Burhaneddin Yayınları, İstanbul, 1952.

Caferov, Nizami, **Seçilmiş Eserler**, C.II, Elm, Bakü, 2007.

Claviyo, **Timur Devrinde Semerkad'a Seyahat**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1974.

Çağman Filiz; Tanındı Zeren, **Topkapı Sarayı Müzesi İslam Sanatları Minyatürleri**, Sanat ve Kültür Yayınları Tercüman, İstanbul, 1979.

Çay, Abdulhaluk, "Karakoyunlular", **Türk Dünyası**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1992.

_____, **Anadolu'daki Türk Damgası, Koç, Heykel, Mezartaşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi**, TKAE Yayınları, Ankara, 1983.

Çelenk, Mehmed, **16 ve 17. yüzyıllarda Safevî Şiiliği**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2005.

Çetin,Altan,“Yahya Kazvî'nin Lubb Et-Tevarih'inde Akkoyunlularla Alakalı Bilgiler”, **Belgeler**, TTK, C.XI.,S.15,Ankara,1986.

Çetin, Şükrü, **XV. Yüzyıl Memlûk Kaynaklarından Zubdetu Keşfu'l Memâlik ve Sosyal Kültürel Açidan Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008

Cuvano,Veledbana, “Revabet-i Ferhengi ve Tarihi Beyn-i İıran ve Romani” **Mecelle-i Daneşkede-yi Edebiyat ve Ulum-i İnsani**, S.7, Neşr-i Danişgah-i Tahran, Tahran,1387/2009

Daş, Abdurrahman, “Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Beyazid'in Mektuplaşmaları” **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.15, Konya, 2005.

Dedeyev, Bilal, “Safevî Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.1,Ankara, 2008.

Demir, Mustafa, “İlhanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecindeki Siyasî Gelişmeler”, **Türkler**, YTY, C.8, 7, Ankara, 2002.

Demirci,Jale, “Cihânşâh (Hakiki) Divanı'nın İki Yeni Nüshası”,**Türkoloji Dergisi**, C.XII, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1997.

Demirdağ, Mehmed, **Kitab-ı Diyarbekriyye, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Çağatay Dönemleri Tarihi**, Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi, İstanbul, 1999.

Değirmençay, Veyis, **Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri : (Divan-ı Hakiki)** ,Erzurum, 2004.

Devvani, Celaleddin Muhammed, “Arz-ı Sipah-ı Uzun Hasan”, **Mecelle-i Daneşkede-i Edebiyat**, haz. İrec Afşar, Daneşgah-ı Tahran, S.3, Tahran, 1335/1957

Dostum, Hüseyin, **Tarih-i Cihânguşa-yı Timur**, Tahran, 1374/1996.

Dukas, **Bizans Tarihi**, Çev.Vladimir Mirmiroğlu, İstanbul Esntitüsü Yayınları, İstanbul, 1956.

Durdiyev,S. **Türkmen Farsi Edebi Katnaşıklarının Tarihinden**, İlm Neşriyat, Aşkabat, 1977.

_____, **IX-XVII Asır Türkmen Edebiyatının Şahısları**, İlim Neşriyat, Aşkabat,1967.

Ebu'l Gazi Baahdır Han, **Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi**, Çev. Rıza Nur, Sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2009.

Efendiev, Oktay, “Şeyh Cüneyt”, **Temel İlmî İçtimai Journal**, Fernal, S.1/3, Bakü, 2007.

_____, **Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII Asırlar**, C.3, Baku, İlm, 1999.

_____, **Azerbaycan Safevîler Devleti**, Bakü, 1993.

Ekinci, Mustafa, **Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı**, Beyan Yayın, İstanbul, 2002.

Emin, Şemis Şerik, **Ferheng-i İstîlâhât-i Dîvân-i Devrân-i Moğul**, Edeb-i Hüner-i İran, Tahran, 1357.

Erdem, İlhan, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Ordularına Genel bir Bakış”, **A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları**, C.24, Ankara, 2005.

_____, Akkoyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru, **A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.15, S.26, Ankara, 1991.

_____, “Osman Bey’in Ölümünden Uzun Hasan Padişah’a Akkoyunlular (1453–1456)”, **A.Ü.DTCF Dergisi**, XV/26, Ankara, 1990.

_____, “Ak-Koyunlu Devleti’nin Kurucusu Kara Yülük Osman Bey’in Hayatı ve Faaliyetleri(?-1435) “ **A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXXIV/1-2, Ankara, 1990.

_____, Kazım Paydaş, **Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür**, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007.

_____, Necip Akkoyunlu, **Akkoyunlu İmparatorluğunun Kuruluşu (İlk devirden 1403)**, Ankara, 1999.

_____, Mustafa Uyar, “Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kolu”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.6, Ankara, 2006

Erel, Şerafettin, **Nadir Birkaç Sikke**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1963.

Emir Erduş, Muhammed Hüseyin, **Uzun Hasan Akkoyunlu ve Siyasetha-yı Şarki-Garbi: Münasebat-ı İran ve Osmanî der Dovre-i Uzun Hasan Akkoyunlu**, İntişarat-ı Bersat, Tahran, 1381/2003.

Erşahin, Seyfettin, **Akkoyunlular(Siyasal, Kültürel Ekonomik ve Sosyal Tarih)**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2002.

Eroğlu, C., Bacuoğlu, M., Özdiç, O., **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra**, Global Strateji Enstitüsü TİKV, Ankara, 2005.

Eş-şeybi, Kamil Müsteafa, **Teşeyyo' ve Tasavvuf**, Çev. Alırıza Karagözlü, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1376/1998.

Erzi Sadık Adnan, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar” **Belleten**, C.XVIII, S.69–72, TTK, Ankara, 1954.

Etru, Ali Mar, **Hurufiyye ve Neşe-i ti Pasnoyihe**, Vajegah-ı Tahrani, Tahran, 1328/1950.

Eyvazova, Roza, **Afganistan'da Türk Menşeli Toponimler**, İlim, Bakü, 1995.

Faruk Ahmet, **Eshab-ı Kiram**, Hakikat Yayınevi, İstanbul, 2001.

Fazlıoğlu, İhsan, “Osmanlı Felsefe-Bilim Dünyasının Arka Planı Olarak Semerkand Matematik-Astronomi Okulu”, **Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi**, S.14, İstanbul 2003/1.

Felsefi, Nasrullah, **Zindegani-yi Şah Abbas-ı Evvel**, Çaphane-i Maharet, İntişarat-ı Elmi, Tahran, 1358/1980.

Faeki, İbrahim, **Azerbaycan Der Mesir-i Tarih-i İran**, C.II, Neş. Yaran, Tebriz.1375/1997.

Ferzelibeyli, Şahin Fazıl, **Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası XV-XIV. Asırlar**, Kür Neşriyat, Bakü, 1999.

_____, **XV Asır Azerbaycan Devletlerinin Kuruluşu**, Elm- Tahsil Neşriyat, Bakü, 2003.

Frag, Richard, **İran Mirası**, Ankara, 1972.

Gabashvili, Manana, “İlhanlı Devleti'nin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Devletler”, **Türkler**, Çev. Mahmut Yavaş, Yeni Türkiye Yayınları, C.8, Ankara, 2002.

Gali, Emin, **Tarih-i Siyasî ve İctimai Turkmenha**, Neşr İlm, Çaphane-i Meharet, Tahran, 1366/1988.

Grube, Ernst J., “The Miniatures of Shiraz “**The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, Pup: The Metropolitan Museum of Art, Vol. 21, No. 9, 1963.

Grousset Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. M. Reşat Üzmen, İstanbul 1993.

Güler, Sibel “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme içme Alışkanlıkları”, **Akdeniz Kültürleri'nde Yemek Kavramına Bilişsel Yaklaşımlar Bildirileri**, Kibrıs, 2008.

Gülçiçek Ali Duran, **Alevilik (Bektaşılık, Kızılbaşlık) Ve Onlara Yakın İnançlar**, Anadolu Etnografyası Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, C.1, Temmuz, Köln, 2001.

Gülşenî, Muhyi-i, **Menâkıb-i İbrâhim-i Gülşenî**, Haz. Tahsin Yazıoğlu, TTK, Ankara, 1982.

Gürün, Kamuran, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984.

Gürbüz, Meryem **Hârizmşahlarda Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

Günaltay, Şemseddin, **İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.

Gündüz, Tufan, **Uzun Hasan ve Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri, Caterino Ze no ve Amrogioa Contarini'nin Seyahatnameleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.

_____, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1504-1640)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007

Güner, Ahmet, "Bektaşılık", **Tarikatlar Ansiklopedisi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

Güngör, Erol, **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

Güven, Özbay, Hergüner, Gülten, "Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanakları", **PAÜ, Eğitim Bilimleri Fakülte Dergisi**, S.5, Pamukkale, 1999.

Gökhan İlyas, "XIII. Yüzyılda Maraş", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.13, Konya 2005.

Göde, Kemal, **Eratnahlar Devri 1327–1381**, TTK, Ankara, 1994.

Gönen, Sinan, "Efsanelerde Kara Renginin Görünümü", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.16, Konya, 2004.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Hurufilik Metinler Kataloğu**, TTK, Ankara, 1973.

Görünür, Lale, Ögel Sema "Osmanlı Kaftanları ve Entarilerinin Farkları ve Kullanışları", **İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, S.1, İstanbul, 2006.

Halaçoğlu Yusuf, **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar(1453-1650)**, TTK, C.1, Ankara, 2009

Hasanzade, İsmail, **Hükümet-i Türkmanan-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu der Iran**, Semt, Tahran, 1386/2008.

Hasan Ümid, Berktañ ,H.Berktay, Ödekan,A. **Türkiye Tarihi**, C.1, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

Hayderov, Mikayil, **XIII–XVII Asırlarda Azerbaycan Şehirlerinde Sosial-İqtisadi Münasibet ve Sanatkârlık Teşkilatları**, İzdatelstvo “Elm”, Bakü, 1987.

El-Herei, Abu Bekr-i El-Gutbi , **Tarix-e Şeyx Üveys**, “Elm”,Bakü, 1984

Herevî,Mayil Necip, **Camî**, Terh-i nev, Tahran,1377.

Heyet, Cevad, “Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış”, **Varlık**, S.1/104, Tahran,1376/1999.

_____ , “13–15. Asırlarda Azerbaycan Edebiyatı”, **Vijename-i Varlık**, S.1/104, Tahran, 1376/1999.

Hıyavi, Ruşen, **Hurûfiye**, Neşr-i Atiye, Tahran,1378/2001.

Hinz, Walther, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran’ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi** (Çev. Tefvik Bıyıklıoğlu), Ankara, 1992.

Hikmet, Ali Asgar, **Nuruddin Abdurrahman-ı Camî**, Tahran,1363/1985.

_____ ,**Camî, Hayatı ve Eserleri**, Çev.M.Nuri Gencosman,Ankara, 1963.

İbrahimov, İbrahim, “Cihânşah Hagigi Nesimi Hakkında”, **Azerbaycan**, İlm, Bakü,1972.

İbrahimov, Cafer,**Azerbaycan’ın XV. Asır Tarihine Dair Oçerkler**, V.L. Lenin Adına Api-nin Neşriyatı, Bakü,1958.

İlhan, Mehdi, "Tapu Tahrir Defterlerindeki Şahıs Adlan Hakkında Bazı Notlar", **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi**, Bildiriler 25–29, 1993,Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, C.1 Ankara 1999.

Jackson, Peter, “The Timurid ve Safavid Period”, **The Cambridge History of İran**, C.6, Cambridge,Universty Press, Cambridge, 1986.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ankara, 1977.

Kalafat, Yaşar **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II**, Berikan yayınları, Ankara,2007.

Klaviho, Gonsales, **Sefername-i Klaviho**, Çev. Mesud Recebniya, Tahran, İntişarat-ı İلمي ve Ferhengi, Tahran, 1376/1998.

Kansızoğlu, Yakup, **Şifreci Yanılgı Hurufilik Tasavvuru, Harf Gizemciliği ve Kur'an Yorumuna Olan Etkileri**, Rağbet Yayınları, İstanbul,2004.

Kâreng, Abdülali, **Asar-ı Bastani-i Azerbaycan**, İntişarat-ı Encümen-i Asar-i Milli, Tahran, 1351/1973

Karl, John,“Tebriz Doğu ve Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Çev. İsmail Aka, C. XIII / 24, Ankara, 1979–80.

Kaşkarlı Aktok, Meliha, **Kilikya Tabii Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990.

Kâşgarlı Mahmûd, **Divânü Lugâti't-Türk**, Çev. Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurteser, İstanbul 2005.

Keleş, Bahaddin,“Memlûkler Döneminde İdârî Yapı”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. V,Ankara,2002.

Kesrevi, Ahmed, **Tarih-i Pansed Sale-i Huzistân**, Hodkar-ı İran, Tahran, 1333/1955.

_____, **Şeyh Sufi ve Tebareş**, Kitaphane-i Payda, Tahran, 1342/1964.

Kırkıl, Emin, “Hükümdar Şair Trajedi Kahramanı: Karakoyunlu Cihânşah”, **Virgöl**, C.20, İstanbul, 2002.

Kırkinci, Metmet, **Alevilik nedir?**, Cihan Yayınları, İstanbul, 1990.

Kılıç Atabey, “Fatih Devri Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış”, **Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi**, S.14, Kayseri, 2003.

Kılıç, Remzi, “Fatih Devri (1451- 1481) Osmanlı Akkoyunlu İlişkileri”, **Niğde Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.14, Niğde, 2003.

Koca, Salim, “Türkiye Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus’un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri”, **Bellekten**, S. 224, Ankara 1996.

_____, “Diyâr-ı Rûm”un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.23, Konya, 2008.

Kocuki, Muhammed, **Uzun Hasan Akkoyunlu ve Meşy-i Siyasî ve Nizam-ı Hükümetdari-yi vey**, Daneşgah-ı Firdevsi-i Meşhed, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tahran, 1377/1999.

Koç, Haydar, **Fatih Dönemi Osmanlı- Akkoyunlu İlişkileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Konukçu, Enver, “Kara ve Akkoyunlular'ın Yurdunda”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, İstanbul, 1993.

_____, “Cihânşah” **DİA**, C.7, İstanbul, 1993.

_____, “Karakoyunlu Temürlü Mücadelesinde Avnik”, **XIV. Türk Tarih Kongresi**, TTK, C.1, Ankara.

Koprıman, Kazım Yaşar, **El-Aynî'nin İkdu'l-Cumân'ında XV. Yüzyıl Ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1972.

_____, **Mısır Memlûkleri Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

_____, “Beyliklerden Türkiye'nin Siyasî Birliğine”, **Fırat Üniversitesi Tarih Metolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu**, Elazığ, 1990.

_____, **Makaleler**, Haz. E.Semih Yalçın-Altan. Çetin, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.

Koşay, Hamid Z. “Doğu Anadolu Mezarlıklarındaki Koç ve Koyun Heykelleri”, **I. Türk Sanatları Kongresi**, C.1, Ankara, 1962.

Köprülü, M.Fuat **Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1966.

_____, “Devlet-Şah”, **İ.A. MEB**, C. III, İstanbul 1945.

_____, “Alıncak”, **İ.A. MEB**, C.1, İstanbul, 1940.

Kullev, Nazar, **Kadımdan Kalan Nuskalar**, Türkmenistan Yayınevi, Aşkabat, 1980.

Kuliyev, Ahmet, “Tebriz Şehrinin Mimarlık Abideleri”, **Şah İsmail Hatai**, Elmi Pratiki Konferansın Materyalleri, Bakü, 2006.

Kuşat, Ali, “Fatih Sultan'ın Kişiliği ve Fetihteki Rolü”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi**, S.14, Kayseri, 2003.

Küçükdağ, Yusuf, Bilal Dedeyev, “Safevîlerin Nesebine Farklı Bakış”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.2/6, 2009.

Kütükoğlu, Bekir, **Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri**, İstanbul 1993.

Lengerudi, Rızazade-yi Rıza, “Cihânşah-ı Karakoyunlu”, **Daneşname-i Cihan-ı İslam**, haz. Golam Ali Haddad Adel, C.11, Tahran, 1386/2008

Qordlevsyykiy, V.A. **Kara-koyunlu**, B, İzvestiuy Obşestva Bakü, 1927.

Macit, Muhsin, “Cihânsâh ve Türkçe Şiirleri” **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S.13, İstanbul, 2000.

_____, “Karakoyunlu Hükümdarı Cihânsâh’ın Dini-Msistik Evreni”, **Türk Kültürü Dergisi**, İstanbul, 2002.

_____, **Karakoyunlu Hükümdarı Cihânsâh ve Türkçe Şiirleri**, Grafik Yayınları, Ankara, 2002.

_____, “Karakoyunlu Cihânsâh’ın Mesnevi Sevgisi”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, C.338, İstanbul, 2001.

_____, “Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen Edebi Faaliyetleri”, **Türkler**, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

_____, “Karakoyunlular Döneminde Sanat Hayatı”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S.20, İstanbul, 2002.

Magoved, Seyfeddin, **Znatne Lyudi i İstoriçeskie Pamyatniki (Tarih ve Onun Problemleri)**, İlm, Bakü, 1997.

Ma'tufi, Esadullah, **Tarihçe-i Çahar Şehr-i Türkmen Neşin**, Mahtumgoli Feraği, Gorgan, 1384/2006

Manz Frobes, Beatrice, **Power, Politics and Religion in Timurid İran**, Cambridge Univerity res, Cambridge, 2007.

Mazioğlu, Hasibe, “Türk Edebiyatı” , **Türk Ansiklopedisi**, M.B.E., C.32, Ankara, 1983.

Melikof, İ.S. **Kara Formanlı Etnonimler Hakkında Azerbaycan Şahıs Adlarının Problemlerine Dair Konferansların Metarayelleri** ,Bakü 1986.

Melikzade-yi Dilmekani, Tohid, **Tarih-i Deh Hezar Sale-yi Salmas ve Garb-i Azerbaycan**, Neşr-i Eldar, Tebriz, 1384/2004.

Mecdüddin Muhammed, **Zinetü'l-Mecâlis**, Kitaphane-i Sistani, Tahran, 1327/1949.

Mehdi, Ağası, **Tarih-i Hoy**, Tebriz, 1350/1972.

Mehmedov, Süleyman, **Azerbaycan XV. XVIII. Asrın Birinci Yarısında**, Apinin Neşri, Bakü, 1981.

_____, “Karakoyunlu ve Batı Azerbaycan” **Türkler**, Yeni Yüzyıl Yayınları, C.6, Ankara, 2002.

Melikoff, İrene, **Uyur İdik Uyardılar**, Çev. Turan Apltekin, Demos Yayınları, İstanbul, 2006.

Membre, Michele, **Mission to the Lord Sphy of persia (1539–1542)** Çev. A.H. Morton, School of Oriental and Arfican Studies, London,1993.

Meşkûr, Muhammed Cevad, **Tarih-i Tebriz Ta Payan-ı Kern-i Nohom-i Hicri**, Tebriz,1352/1974.

Mir Ahmedî, Meryem, **Din ve Mezhep Der Asr-ı Safavi**, Emir Kebir, Tahran,1363/1963.

Mir Caferi Hüseyin, **Tarih-i Tehevvulat-ı Siyasî İçtimaî İktisâdî ve Ferhengi-i İran Der Dovre-i Timuriyân ve Türkmanân**, Daneşgah-ı İsfahan, İsfahan, 1385/2007.

Minorkys Vladimir, “Karakoyunlu Cihânşâh ve Şiirleri”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Çev. Mine Erol, TTK, Ankara, 1971.

_____, “Müşa’salar”, **İ.A.**, M.E.B.,C.8, İstanbul,1979.

_____, “The Clan of The Qara-goyunlu Rulers”, **Fuat Köprülü Armağanı**, D.T.C.F. Yayınları, İstanbul, 1953.

_____, “Uzun Hasan” **I.E.**,C.V,1124.

Muderrisi-i Tabâtabai, Hüseyin, **Farmân-hâ-yi Türkmân-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu**, Kum, 1352/1974.

Nadir Mirza, **Tarih ve Coğrafi-i Dar’üs-saltana-yi Tebriz**, Haz. Gulam Rıza Tabatabai-yi Mecc, İntişarat-i Sotude, Tebriz, 1373/1995.

Nagim Seyyullah Oğlu Musalı, **Azerbaycan Safeviler Devleti, I.Şah İsmailin Hâkimiyet Devrinde Alamaray-ı Şah İsmail’in Eseri Esasında**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bakü, 2006.

Nahçıvanî, Hasan, **Mevadd’ut Tevârih**, Kütüphane-i Edebiyye, Tahran, 1343.

Nahçıvanî, Hacı Hüseyin, **Çehel Makale**, Tebriz Çaphane-i Hurşid,Tebriz, 1343/1965.

Necefli, Tofig, **Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinin Tarihi Müasır Türk Tarihşünaslığında**, Çaşioğlu, Bakü, 2000.

_____, “Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf’un Siyasî ve Harbi Faaliyetleri”, **Harbi Birlik**, Harbi Elmi –Nezeri Publisistik Jurnal, S.5, Bakü, 2006.

_____, “Qaraqyunlu Teymuri Münasebetleri Müasır Türkiye Tarixşünaslığında”, **Azerbaycan Milli Elimler Akademiyasının Haberleri, Tarih, Felsefe ve Hügug Seriyası**, S.7, Bakü, 2006.

_____, “Karakoyunlu–Akkoyunlu-Osmanlı Münasebetleri Müasır Türkiye Tarihşünaslığında”, **Şah İsmayıl Hatai**, İlm, Bakü, 2007

_____, “Şarkın İlk Diplomatik Kadını Saray Hatun”, **Şah İsmail Hatai**, İlm, Bakü, 2006.

Nefisi, Sai'd, **Tarih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zeban-i Farsi**, C.I-II, Tahran, 1363/1985.

Nevai, Abdülhüseyin, **Esnâd ve Mukâtebât-ı Tarihî-yi İran ez Timur ta Şâh İsmail**, Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran,1341/1963.

_____, **Rical-ı Kitab-ı Habib'üs-Siyer**, Tahran,1379/2001.

Okumuş, Ömer, “Cami”, **DİA**, TDV Yayınları, C.7,İstanbul,1993.

Onat, Hasan, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, **İslamiyet**, C.V, Ankara 2003.

Onullahi, Seyidağa, **XIII-XVII.Asırlarda Tebriz Şehri'nin Tarihi (Sosyal, İktisadi Tarihi)**, İlim, Bakü, 1998.

Ors, Derya, **Fazulâh b.Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Âray-i Emîni'si**, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1988.

Önder, Ali Rıza, “Türklerde Rank Geleneği”, **Türk Folklor ve Araştırmaları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Mifad Yayınları, C.1, Ankara, 1982.

Öğel Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür Bakanlığı, Ankara,1978.

Ötüken Hayrunisa, **Bozkırlardan Cennet Bahçesine Timurlular**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007.

Özer, Yusuf Ziya,“Timur'un Yaptığı İşlere Toptan Bir Bakış”, **Bellekten**, C.IX, S.33–36, TTK, Ankara,1945.

Özcan,Arzu, **Memlûk Devletinde Merkez Teşkilatı**,Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi,Tokat, 2006.

Özcan, Koray, “Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1)”**METU/JFA**, S.23/2, İstanbul, 2006.

Özgüdenli, Osman, “Osmanlı İran'ın: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi ve İdari Taksimat”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.22, S. 34, Ankara, 2004.

Parmaksızoğlu, İsmet, **Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara,1983.

Paydaş, Kazım Ak **Koyunlu Devlet Teşkilatı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

_____, “Moğol ve Türk İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”, **Bilgi**, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütavelli Başkanlığı ,S.3, İstanbul,2006

_____, “Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlar ile Olan Münasebetleri”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.25,Ankara.

_____, ”Ak koyunlu Döneminde Ticaret”,**A.Ü.D.T.C.F.**, C.23, S.36, Ankara, 2004.

Pervin, Abbas, **Marof-i Asar-ı Tarih-i Azerbaycan**, Tahran,1376/1988.

Petruşevski,İlya Pauloviç, **XV Asırda Azerbaycan Devletleri, Tarih ve Felsefe İnstitutunun Eserleri**, C.I,Bakü,1951.

_____, “Qosudarstva Azerbaydjana XV Veke”, **Sbornik Sdatel po İstorii Azerbaydjana**, Bakü 1949.

_____, (**İslam ve İnan VII.- XV.yy**), **Ислам в Иране в VII—XV**, Moskova,1966.

_____, **İslam der İnan**, Çev. Kerim Keşaverz, İntişarat-ı Peyam-ı Tahran,1354/1956.

Piriyev, Vakif, **XIII-XIV Asırlarda Azerbaycan, Qurifli Neşr**, Nurlan- Bakü, 2003

Rahimov,Ebulfazıl, **Azerbaycan Teymuri-Hurufi Münasebetleri Hakkında Bazı Kayıtlar**, Elm, Bakü, 2006.

_____, **Haqiqi Cahanşah Seçilmiş Eserleri**, Yazıcı, Bakü, 1986.

Refik, Ahmet, **Anadolu’da Türk Aşiretleri**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930 .

Resiniya, Rahim, **Tarihte Köroğlu Efsanesi**, Dünya Yayınevi, Tahran, 1377/1999.

Rencber, Muhammed Ali, **Müşa’saiyan**, İntişarat-ı Ageh, Tahran, 1382/2004.

Riyahi, Muhammed Emin, **Tarih-i Hoy**, İntişarat-ı Terh-i Nev, Tahran,1387/1999.

Ruy Gonzales De Clavijo, **Anadolu Orta Asya ve Timur**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul, 1993.

Roemer, Hans Robert, “Timurlular”,**İ.A.**, MEB., C.12, MEB, İstanbul, 1974.

_____, “The Turkmen Dynasties”, **The Cambridge History of İran**, Cambridge University Press, Cambridge, 1968.

Sabeti Müeyyid, Seyyid Ali, **Esnad ve Nameha-i Tarihi ez Evail-i Doreha-yi İslami Ta Evahir-i Ehd-i Şah İsmail Safevî**, İntişarat-ı Tehuri, Tahran, 1348/1970

Safâ, Zebîhullah, **Tarih-i Edebiyat der İran**, İntişarat-ı Daneşgah-ı Tahran, C.14, Tahran, 1346/1968.

Sanjian, K.Avedis, **Colophons of Ermenian Manuscript 1301 1480**, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 1969.

Sârili, Mehmed Araz, **Tarih-i Türkmenistan**, Merkez-i Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Umur-i Harice, C.1, Tahran, 1367/1989

Seferli Aliyar, Yusufi Halil, **Kadim ve Orta Asırlar Azerbaycan Edebiyatı (Ali Mektepler İçin Derslik)**, Ozan, Bakü, 1998.

Serdariniye, Semed, **Karabağ Der Gozergah-i Tarih**, İntişarat-ı Nida-yı Şems, Tebriz, 1384/2006.

Seyidov, Mirali, “Kızıl Döyüşçü’nün Taleyi”, **YOM Türk Dünyası Medeniyet Dergisi**, S.7, Bakü, 2007.

_____, **Opıt Analize Etnoninov i Toponimov Gaynakları**, Bakü, 1983.

_____, “Kızıl Döyüşçü’nün Taleyi”, **YOM Türk dünyası Medeniyet Dergisi**, Rübük, S.7, Bakü, 2007.

Shukurov, Rustam “The Campaign of Shaykh Djunayd Safawî Against Trebizond (1456 AD/860 H)”, **Byzantine and Modern Greek Studies (BMGS)**, 1993.

Söylemez, Faruk, “Anadolu’da Sahte Şah İsmail İsyanı”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.17, Kahramanmaraş, 2004.

Subtelny, Maria Eva, “Socioeconomic Bases of Cultural Patronage under the Later Timurids” **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University Press, Vol. 20, No. 4, USA, 1988.

Sultani, Muhammed Ali, **Kiyam ve Nehzet-i Aleviyan-ı Zargos**, Soha, Tahran, 1382/2004.

Sultanzade, Hüseyin, **Tebriz**, Ferhengi, Tahran, 1997.

Sümer, Faruk, **Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihânşah’a Kadar)**, C.I, TTK, Ankara, 1992.

_____, **Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, TTK, Ankara, 1992.

_____, “Karakoyunlular” ,**D.İ.A.**,İSAM, C.24, İstanbul, 2001.

_____, “Akkoyunlular”, **D.İ.A.**, İSAM,C. 2, İstanbul,1989.

_____, “Doğu ve Anadolu’da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihi Yapılar Hakkında Düşünceler” **Belleten**, TTK, C.LIV, S.209–211, Ankara, 1991.

_____, “Azerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış”, **Belleten**, TTK, C.XXI, S. 81–84, Ankara,1957.

_____, “Doğu ve Güney-Doğu Anadolu’nun Tarihimizdeki Yeri”, **Türk Yurdu**, S. 272,Ankara, 1959.

_____,“XV. Asırdan İtibaren Anadolu’dan İran’a Vuku Bulan Göçler” ,**Türk Yurdu**, S.1,Ankara, 1954.

Storey, C.A. **Persian Literature**, London,1953.

Şarden, Jan, **Seyahetname**, Çev. Muhammed Abbasi, İlm, Bakü, 1994.

Şehşahani, Seyid Hüseyin, “Hulâsa-i az Vakıfname-i Mescid-i Mirabad ve Fermanha-i Selâtin ki Der an Bagi Mande Est” **Ferheng-i İran Zemin**, c.5, Neşr-i Sohen, Tahran, 1353/1975.

Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İslam Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

Şerif, Abdürrahim, **Ahlât Kitabeleri**, Hamid Matbaası, İstanbul,1932.

_____, **Erzurum Tarihi**, İstanbul,1936.

Şildberger, Johan, **1394–1727. İllerde Avrupa, Asya ve Afrika Seyahatı**, Akademik Z.M.Bunyadov, Bakü,1984.

_____,**Türkler ve Tatarlar Arasında (1394–1427)** Çev. Turgut Akpınar, İletişim yay, İstanbul, 1997.

Şıxıyeva Seadet, “İslami Mühit və Hürufilikde Etnik Düşüncenin Tezahürleri (II)”, **AMEA Akad. Z.Bünyadov Adına Şərqsünashq İnstitutunun «Elmi Araşdırmalar»**,C.1-4, Bakü, 2006.

_____,“Hurufilik ve İrfani Görüşlerin Mukayiseli Tedgigi”, **Elmi Araştırmalar, Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası Akad.Z.Bünyadov Adına Şərqsünashq İnstitutu**, “Nurlan”, Bakü, 2003.

_____,“Nesiminin Poetik Mirası ve Onun Spesifik Cehetler”,
Z.Bunyadov’un 80 Yılına Hasır Olunmuş Elmi Konferansın Materyalleri, Bakü, 2003.

Şuşteri, Nurullah-ı, **Mecalisü’l Mü’minin**, Tahran,1375/1997.

Şükürova, Rahile,“Kitab-ı Diyarbekriyye’de Ağqoyunlu ve Osmanlı Münasebetlerinin İnikası”, **Hikmet**, C.4, Elhoda Neşriyat, Bakü, 2004.

_____, **Ebubekr Tahrani və Onun “Kitabi-Diyarbekriyye” Eseri, - “Kitabi-Diyarbekriyye**, Elm, Bakü, 1998.

_____**Ebu Bekr Tıhrani ve Onun Kitab-ı Diyarbekriyye Eseri**,Bayrak Yayınları, İstanbul, 2006.

Şükürova Gıyas, **Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve I.Şah İsmail Devri (907930/1501–1524)**,Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

Tabâtabai, Torabi-i, Seyyid Cemalüddin, **Sikkeha-yı şahan-ı İslami-i İran**, Neşriye-i Şomare-i 5 Müze-i Azerbaycan, Tebriz, 1350/1972.

Tahiri, Ebu’l- Kasım, **Tarih-i Siyasî ve İçtimaî-i İran (Az Merg-i Timur ta Merg-i Şah Abbas)**, Çaphane-i Bist, Tahran.

Taşğın,Ahmet, “Hatai’den Günümüze Anadolu Alevilerinde Farklılaşma”, **I. Uluslararası Şah Hatai Sempozyumu (9–11 Ekim 2003 Ankara)**, Hazırlayan Gülağ Öz, Hüseyin Gazi Kültür ve Sanat Vakfı/Hüseyin Gazi Derneği Yol Bilim Kültür Araştırma Yayınları, Ankara, 2004.

Taneri,Aydın, “Türk Tarihinde “Eman” Kurumu”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.17, S.28, Ankara,2006.

_____, “Çetr”, **DİA**, C.VIII,İstanbul,1945.

_____, “Hâcib”, **DİA**,C.15,İstanbul,1997.

Tank Zorlu, Ayşe “Türklerde Hacılik Kurumu”, **Yeniçeri Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi / Journal Of Social Sciences**,C.1,S.1,2009.

Tapper, Richard, “Black Sheep, White Ship and Red-Heads,Ahistorical Sketch of The Shahsavan of Azarbaijan” ,**Journal of Persian Studies** ,İran,1966.

Tauer, Felix, “Timurlular Devrinde Tarihcilik”,**Bellekten**, C.XXXIX, S.113-116, TTK, Ankara, 1965.

Temizel, Ali,“Mirza Cihânşah Hakikî ve Mevlâna, Ney ve Mevlana’nın Mezarı Hakkındaki Şiirleri”,**Mevlana Araştırmaları Dergisi**, S.2, Konya, 2007.

Terbiyet Muhammed Ali, **Daniş mendân'ı Azerbaycan**, Neş.Gulam Rıza Tabâtabâ-yi Mecd,Tahran, 1377/1999.

Tezcan, Mahmut, “Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim”, **A.Ü.Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.16,S.1, Ankara, 1983.

Tevhid Ahmed, **Meskûkât-ı Kadîme-i İslamiyye Kataloğu**, İstanbul,1321.

T.H., “Vezir”, **İ.A.** MEB,C.13, İstanbul, 1950.

Tuğ, Kadir, **Doğu Türkistan'da Hocalar Dönemi**, Kırgızistan –Türkiye Manas Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2004.

Turan, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Turan Neşriyat Yayınları, İstanbul 1973.

_____,**İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, TTK, Ankara, 1954.

_____, “Doğu ve Anadolu'nun Tarihimizdeki Yeri”, **Türk Yurdu**, S.272, Ankara, 1959.

_____, “İkta”, **İ.A.**, MEB., C.V-2, İstanbul, 1950.

_____,”Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku Mîrî Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri”,**Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.7, Ankara,2002.

Turan, Refik, “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Türk Ailesi” , **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecindeki Türk Ailesi**, C.1,Ankara, 1992.

_____, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C.7, Ankara,2002.

Tofik, Ahmet, **Azerbaycan Topoknimikasının Esasları**, Bakü Ün. Neşriyatı, Bakü,1991.

Togan, Zeki Veli, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İ.Ü.Edb.Fak.Yay.,C.1, İstanbul, 1981.

_____, “Büyük Türk Hükümdarı Şahruh”,**Türk Dili Edebiyatı Dergisi**, C.III, S.3–4, İstanbul, 1949.

_____, “Azerbaycan”, **İ.A.**, MEB, C.2, İstanbul, 1944.

Türk Dil Kurumu, **Yazım Kılavuzu**, TDK Yay., Ankara, 2005.

Unat, F.R.; Köymen M.A, **Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi**, TTK, C.I-II, Ankara, 1957.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1932.

_____, **Osmanlı Devlet Teşkilatı Medhal**, Ankara, 1970.

_____, **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ankara 1988.

Uyar Mazlum, “Safevîler Öncesi İran’da Tasavvuf ve Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S.7–8, 2000–2001.

Uyar, Mustafa, **İlhanlı Devleti’nin Askeri Teşkilatı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Ünver Mustafa, **Hurufilik ve Kuran**, Nesimi Örneği, Fecr Yayınevi, Ankara, 2003.

Woods, John E, **The Timurid Dynasty**, Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington, Indiana, 1990.

_____, **The Aqquyunlu Clan, Confederation, Empire**, Bibliotheca Islamica, Minneapolis-Chicago, 1976.

_____, **300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993

Varlık, Çetin, “Karakoyunlular”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, C.8, Konya, 1989.

_____, “Anadolu Beyliği”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, C.10, Konya, 1994.

Vefayi, Zohre, **Şerh-i Tarih Karakoyunluha & Akkoyunluha**, İntişarat-ı Zeyneb, Tebriz, 1385/2006.

Veliyava, Zülfiye, **Safevî Devlet Teşkilatı (Tezkiret’ül Mülk’e Göre)**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Vekili, İsmail, **Azerbaycan (Piş Az Tarih ve Pes Az An)**, C.1, Tahran, 1364/1986.

Vladmirstov, B.Y., **Moğolların İçtimai Teşkilatı**, Çev.A.İnan, Ankara, 1995.

Yazıvı, Tahsin, “Safevîler”, **İ.A.**, M.E.B., C.10, İstanbul, 1967.

Yinanç Mükrem Halil, “Cihânşah”, **İ.A.** M.E.B., C. 3, İstanbul, 1945.

_____, “Karakoyunlular”, **İ.A.** M.E.B, C.4, İstanbul, 1940.

_____, “Akkoyunlular”, **İ.A.**, M.E.B., C.1, İstanbul, 1940.

Yücel, S. Abubekir, “Gelibolulu Mustafa Ali Fusul-i Hall ü Akd ve Usul –i Harc Adlı Eseri”, **Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.VIII/2, Adana, 2004.

Yücel, Yaşar, “XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar” ,**Bellekten**, TTK, Ankara, 1973.

_____,**Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti 1344–1398, Mutahharten ve Erzincan Emirliği**, Ankara, 1983.

_____, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti**, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara,1983.

_____,**Timur’un Ortadoğu–Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)**, TTK, Ankara, 1989.

Zeydan, Corci, **Medeniyet-İslâmiyye Tarihi**, Çev. Zeki Meğamiz, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul,1328/1950.

Zıbapur, Ferzad, **Serguzeşt-i Caneşinan-ı Timur**, Merkez-i Pejuheş-i Miras-ı Mektup, Tahran, 1385/2007.

3. Yararlanılan Web Siteleri:

www.memorial.aznet.org

www.isfahan.ir

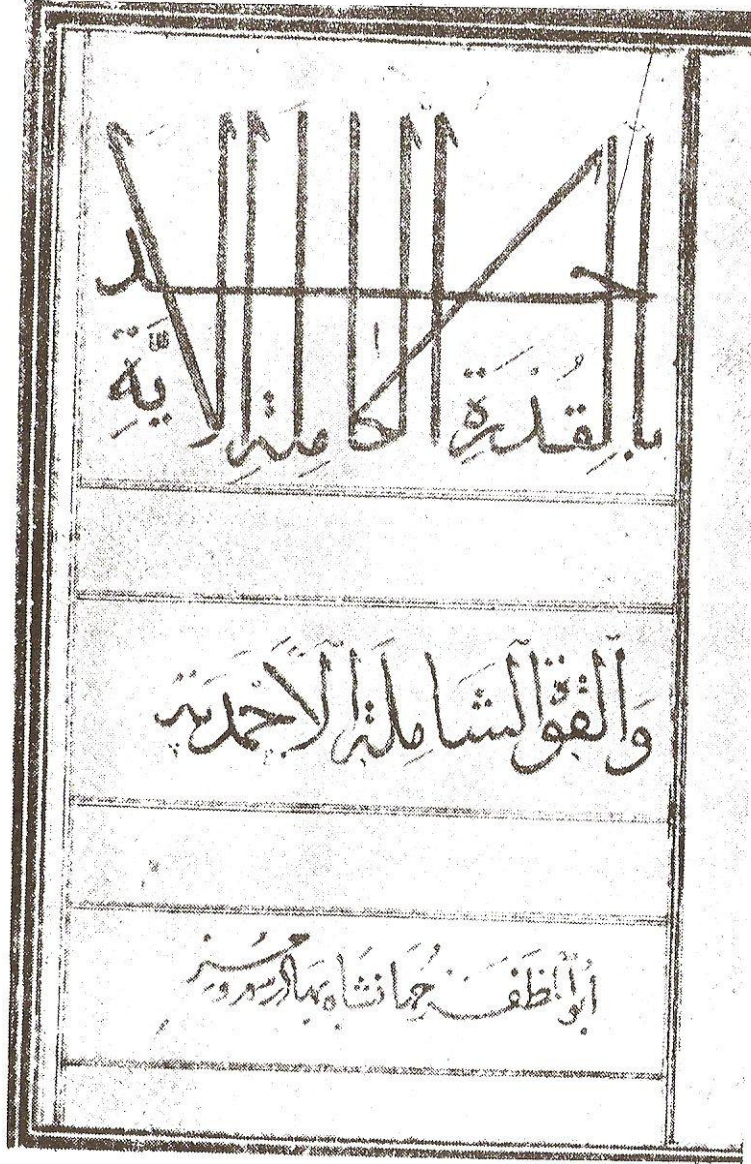
www.dilimiz.blogfa.com/post-1.aspx

<http://cahanshah.blogspot.com>

<http://www.irankulturevi.com>

EKLER

I.BELGELER:

سر آغاز نامه ای از جها ن شاه قره قویونلو

Belge 1:Cihânşah Tarafından 1465 Yılında Yazılmış Fermanın İlk Sayfası

1465 tarihli olan bu ferman Mekke büyüklerine hitaben yazılmıştır. Cihânşah Nizameddin Abdülhak'ı Emirü'l Hac olarak görevlendirmiş ve Hac kervanının götürülmesi hakkındadır. Bu Ferman Hüseyin Muderrisi-i Tabâtabai'nin Farmânâ-yi Türkmânân-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu, adlı eserinden alınmıştır.

بیراقرز

الذی یظفر فی قریب من

کون و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین

و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین

و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین

و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین

و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین

و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین

و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین

و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین

و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین و کونین

Belge 2: Cihânşah Dönemine Ait Bir Ferman

Ferman Culah bölgesindeki mal ve mülklerin Şeyh Kutvetol Eazim ve Şeyh Der Ayi 'ye ikta olarak verilmesine dairdir. Fermanın başında "O Azizdir Ebû Muzaffer Cihânşah Sözümüz" yazmaktadır. Altta bulunan mühürde "Adaletli davranan kimse sultanlık edecek, zulmeden kimsede helak olacak, Cihânşah" şeklinde yazmaktadır. Yine fermanın üzerinde "Tanrı Hayır ve Güzellikleri Kurtarsın-Kasım Pervaneci" yazmaktadır. Hüseyin Muderrisi-i Tabâtabai'nin Farmân-hâ-yi Türk-mân-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu, adlı eserinden alınmıştır.

II. MİMARİ YAPILAR:

Resim 1: Gök Mescit, Arkadan Görünüş, Tebriz, 2008

Resim 2: Gök Mescit, Arkadan ve Yandan Görünüş, Tebriz, 2008

Resim 3: Gök Mescit, Önden Görünüş, Tebriz, 2008

Resim 4: Gök Mescit, İçten Görünüş, Tebriz, 2008

Resim 5: Gök Mescit, Dökülen Çiniler, Tebriz, 2008

Resim 6: Gök Mescit, İçten Görünüş, Çinileri Dökülmüş Duvar, Tebriz, 2008

2. MEZAR TAŞLARI VE MEZARLIKLAR:

Resim 1: Cihânşah ve Eşi Hatun Can Begüm'ün Mezarı Kapı Üstü, Tebriz, 2008

Resim 2: Cihânşah ve Eşi Hatun Can Begüm'ün Mezar Yeri, Tebriz, 2008

Resim 3: Karakoyunlu Dönemine Ait Mezar Taşı, Azerbaycan Müzesi Arşivinden, Tebriz, 2008

Resim 4: Mezar Taşı, Azerbaycan Müzesi Arşivinden, Tebriz, 2008

Resim 5: İğdır'ın Karakoyunlu İlçesinde Bulunan Mezar Taşları www.kenthaber.com adresinden alınmıştır.

III.SİKKELER:

Resim 1: Karakoyunlu Sikkeleri / Azerbaycan Müzesi Arşivinden, Tebriz, 2008

Resim 2: Cihânşah Adına Kesilmiş Sikke, Ön Yüzü, Azerbaycan Müzesi Arşivinden, Tebriz, 2008

Resim 3: Cihânşah Adına Kesilmiş Sikke, Arka Yüzü, Azerbaycan Müzesi Arşivinden, Tebriz, 2008

Resim 4: Cihânşah'ın Oğlu Hasan Ali Adına Kesilmiş Sikke, n Yüzü, Azerbaycan Müzesi Arşivinden, Tebriz, 2008

Resim 5: Cihânşah'ın Oğlu Hasan Ali Adına Kesilmiş Sikke, Arka Yüzü, Azerbaycan Müzesi Arşivinden, Tebriz, 2008

Resim 6: Cihânşah Dönemine Ait Bir Sikke

Sikkenin üzerinde Es-Sultan ûl-Azam Sultan Ebû Said Gürkan sene H.865/M.1461 yazmaktadır. Ancak daha sonrasında sikkenin üzerine önce Cihânşah'ın “Sultan /Cihânşah / Adl” 1466 tarihli damgası, ardından ise Akkoyunlu Sultan Yakup'un “Adl/ Sultan/ Yakub/ Kazvin” H.873/M.1469 damgası vurulmuştur. Fotoğraflar www.turknumismatik.org.tr adresinden alınmıştır.

